

วิมุตติมรรค

วิมุตติมรรค

พระราชาวรมณี และคณะ

© องค์การเผยแผ่वादประยูรวงศาวาสววิหาร

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ ๕๗๔-๕๗๕-๔๒๑-๘

พิมพ์ครั้งแรก	กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	(แก้ไขเพิ่มเติม) มิถุนายน ๒๕๓๘ (บริษัท เคล็ดไทย จำกัด) จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	มีนาคม ๒๕๔๐ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔	พฤษภาคม ๒๕๔๐ จำนวน ๑,๐๖๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๕	พฤษภาคม ๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด

๑๑๓-๑๑๕ ถ. เพ็ญนคร เขตพระนคร

กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ โทร. ๒๒๕๕๕๓๖-๔๐ โทรสาร ๒๒๒๕๑๘๘

ผู้จัดการสำนักพิมพ์ วินัย ชาตอินันต์

บรรณาธิการดำเนินงาน เช่น นคร

แบบปก ทองทิพย์ สุทธกรณ์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ

วิมุตติมรรค.

วิมุตติมรรค. - - กรุงเทพฯ : สยาม, ๒๕๔๑

๔๒๑ หน้า

๑. พระอภิธรรม. I. พระราชาวรมณี II. ชื่อเรื่อง.

๒๕๔.๓๑๒

จัดจำหน่ายโดย สายส่งตีพิมพ์ บริษัทเคล็ดไทย จำกัด

๑๑๓-๑๑๕ ถ. เพ็ญนคร เขตพระนคร

กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ โทร. ๒๒๕๕๕๓๖-๔๐ โทรสาร ๒๒๒๕๑๘๘

ราคา ๔๕๐ บาท

วิมุตติมรรค

พระอุปติสเถระ รจนา

พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ

แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ

ของพระเอฮารา พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ

สำนักพิมพ์ธรรมสาร

คำนำสำนักพิมพ์

เมื่อ *วิมุตติมรรค* ฉบับภาษาอังกฤษ *The Path of Freedom* แรกตีพิมพ์ออกมาในปี ๒๕๐๔ นั้น พระนักปฏิบัติชาวอังกฤษมีท่านปัญญาวัฑโฒเป็นต้นพากันตื่นตื่นด้วยเห็นว่าเป็นคู่มือปฏิบัติธรรมที่แท้จริงยิ่งกว่า *วิสุทธิมรรค* ซึ่งเน้นไปในทางปริยัติยิ่งกว่าปฏิบัติ ต่อมาข้าพเจ้าได้ถามความเห็นท่านอาจารย์พุทธทาส ซึ่งก็ยืนยันว่า *วิมุตติมรรค* สำคัญยิ่งกว่า *วิสุทธิมรรค* ข้าพเจ้าพยายามหาทางให้มีการแปลปกรณ์นี้เป็นภาษาไทย ไปได้มาสำนวนหนึ่งจากวัดทองธรรมชาติ แต่ท่านแปลตอนต้นไว้อย่างสั้นๆ นับว่าขาดหายข้างท้ายไปอย่างน่าเสียดาย ให้คนไปถามหาท่านผู้แปล ก็ไม่ได้ตัว

ครั้นมาได้อ่านฉบับแปลที่ พระเมธีธรรมภรณ์(ประยูร ธรรมจิตโต)และคณาจารย์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยร่วมมือร่วมใจกันทำ ก็ให้เกิดความปิติปราโมทย์ที่เบรียญของเราสามารถถ่ายถอดพระคัมภีร์ที่สำคัญออกเป็นภาคไทยได้อย่างไพเราะและอย่างระมัดระวังทางด้านภาษา โดยท่านเหล่านั้นล้วนผ่านงานด้าน *วิสุทธิมรรค* มาแล้วด้วยกันทั้งสิ้น จึงนับได้ว่างานแปลชิ้นนี้ไม่ได้อยู่ในทางสำนวนโวหารไปกว่า *วิสุทธิมรรค* นับเป็นการถ่ายถอดออกสู่ภาษาสยามอย่างปราศจากกลิ่นมนเมย ควรแก่การอนุโมทนาสาธุการ

นับได้ว่าคัมภีร์นี้เป็นอุปการอันยิ่งใหญ่ สำหรับผู้ที่ต้องการฝึกฝนทางด้านปฏิบัติศึกษาเพื่อเข้าถึงปฏิเวธ โดยมีพระปริยัติธรรมเป็นเนื้อหาอยู่ใน *วิมุตติมรรค* นี้ด้วยอย่างเหมาะสม

แม้ฉบับภาษาไทยจะไม่ได้แปลคำนำจากฉบับภาษาอังกฤษที่ให้ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ก็เห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้มุ่งทางปฏิบัติธรรม สำหรับผู้ที่ต้องการความรู้ทางด้านพงศาวดารอาจหาฉบับภาษาอังกฤษอ่านเอาได้ (ดู *The Path of Purification* Tr. by Bhikkhu Nanamoli)

เบรียญของเราเรียน *วิสุทธิมรรค* ของท่านพระพุทธโฆษาภิธานมานานแล้ว และที่จบหลักสูตรสูงสุดถึงประโยค ๙ แล้วถ้าไม่สึกหาลาเพศไป ก็มักเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่กันไปเรื่อยๆ โดยมักไม่ค่อยมีท่านที่มุ่งไปในทางวิปัสสนาธุระ ถ้าผู้ที่ใฝ่ใจในทางความรู้พระพุทธศาสนาจะหันมาอ่าน *วิมุตติมรรค* ของท่านอุปติสสะแล้วนำแนวทางของท่านมาประพฤติปฏิบัติ เราคงไปพันพระปริยัติศึกษาสู่พระปฏิบัติศึกษา เพื่อเข้าหาทางสู่พระปฏิเวธได้บ้างกระมัง

อนึ่ง คณะเบรียญที่แปล *วิมุตติมรรค* เป็นไทยคราวนี้ควรได้รับความยกย่องไม่แพ้พระ

เถระชาวลังกาที่แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาสิงห์ โดยเชื่อว่ายังไม่มีฉบับภาษาพม่า ลาว หรือเขมร แต่ถ้าพระคณาจารย์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจะร่วมใจกันแปลกลับจากฉบับไทยหรืออังกฤษเป็นภาษาบาลี เพื่ออุทิศถวายท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) เนื่องในโอกาสที่ท่านมีชนมายุครบ ๕ รอบในเร็ววันนี้ ก็เชื่อว่าจะเป็นอภินันทนาการในทางธรรมที่สำคัญ อันศิษย์ร่วมสำนักร่วมกันจัดทำถวายท่านที่เคยเป็นผู้บริหารมหาวิทยาลัยแห่งนั้น และเป็นผู้สอนสั่งที่นั่น รวมทั้งยังเป็นประทีปของมหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งนั้น ตลอดทั่วทั้งสังฆมณฑลอีกด้วย ถ้าผลงานทางภาษาบาลีออกมาอย่างดีเด่น ก็จะเป็นเครื่องหมายในทางคุณความรู้ของมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยอย่างควรแก่การภาคภูมิใจยิ่งดั่งฉบับภาษาไทยที่ถ่ายทอดออกถวายท่านเจ้าคุณพระธรรมวิสุทธิธารจารย์(มงคล วิโรจโน)แห่งวัดประยุรวงศาวาสนั้น นับได้ว่าเป็นนิมิตหมายในทางภูมิปัญญาขึ้นมาชิ้นหนึ่งแล้วนั่นเอง

สำนักพิมพ์เคล็ดไทย รู้สึกเป็นเกียรติที่ได้มีโอกาสตีพิมพ์*วิมุตติมรรค* ฉบับภาษาไทยให้ ได้จำหน่ายในวงกว้าง สำหรับสาธุชนคนไทยหวังว่าจะเอื้ออำนวยประโยชน์ในทางธรรมอย่างสมควรแก่การปฏิบัติธรรมต่อๆ กันออกไป

เมษายน ๒๕๓๘

คำปรารภในการพิมพ์ครั้งที่ ๒

หนังสือ*วิมุตติมรรค* ฉบับแปลนี้ได้รับการจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานฉลองสมณศักดิ์และฉลองชนมายุ ๘๔ ปีของพระเดชพระคุณพระธรรมวิสุทธิธาดาจารย์ (มงคล วิโรจโน) เจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหารเมื่อวันที่ ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ คณะผู้แปลประกอบด้วยคณาจารย์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ดังมีรายนามต่อไปนี้

๑. พระเมธีธรรมภากรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ป.ธ.๙, พธ.บ., M.A., M.Phil., Ph.D.
๒. พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ (ณรงค์ จิตฺตโสภโณ) ป.ธ. ๘, พธ.บ., M.A., Ph.D.
๓. พระมหาสมชัย กุศลจิตฺโต ป.ธ. ๙, พธ.บ., M.A., Ph.D.
๔. พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ ป.ธ. ๙, พธ.ม., M.A., Ph.D.
๕. พระมหาวิเชียร ปญฺญาวชิโร ป.ธ. ๕, พธ.บ., M.Ed., Ph.D.
๖. พระมหาเต็ม ผลฺุโณ ป.ธ. ๖; M.A.
๗. ดร. บัว พลรัมย์ ป.ธ. ๔, พธ.บ., M.A., Ph.D.
๘. ดร. วีรชาติ นิมนงค์ ป.ธ. ๖, พธ.บ., M.A., Ph.D.
๙. ดร. สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย ป.ธ. ๓, พธ.บ., M.Ed., Ph.D.
๑๐. ร.ท. บรรจบ บรรณรุจิ ป.ธ. ๙, พธ.บ., อม.
๑๑. อาจารย์วัชรระ งามจิตฺตเจริญฺญ ป.ธ. ๙, พธ.บ., M.A.

เหตุที่ข้าพเจ้าเลือกแปลคัมภีร์*วิมุตติมรรค*นี้เพราะเห็นว่าเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่าควรแก่การเผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง พระอุปัชฌาย์ได้รจนาไว้เป็นภาษาบาลี ต้นฉบับภาษาบาลีสถูหายไปแล้ว เหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีนที่พระติปิฎกสังฆปาละแห่งพูนานแปลถ่ายทอดไว้ในศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๗๙ พระเอฮารา(N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิคายนิจิเรนในญี่ปุ่นร่วมกับพระโสเมเถระ(V.E.P. Pulle)และพระเซมินทเถระ(G.S. Prelis)แปล*วิมุตติมรรค*จากภาษาจีนสู่ภาษาอังกฤษ และจัดพิมพ์เผยแพร่ในรูปเล่มหนังสือเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ท่านที่อ่านหนังสือ*วิมุตติมรรค*นี้แล้วจะพบว่า มีสาระน่าสนใจไม่แพ้หนังสือสำคัญอย่างเช่น *มิลินทปัญหา* หรือ *วิสุทธิมรรค* แต่คนไทยไม่มีโอกาสได้อ่าน*วิมุตติมรรค* เพราะถึงแม้หนังสือนี้ จะได้รับการแปลถ่ายทอดเป็นภาษาอังกฤษ *วิมุตติมรรค*ภาคภาษาอังกฤษก็ไม่มีใครเป็นที่แพร่หลายนักทั้งนี้คงเป็นด้วยเหตุว่าฉบับแปลภาษาอังกฤษไม่ตีพิมพ์เพราะยังอยู่ในขั้นของการแปล

ยกร่างดั่งที่พระเชมินทเถระเรียกว่า‘แปลแบบคำต่อคำ(word for word)’เป็นส่วนมาก ผู้แปลคนสำคัญคือพระโสมเถระต้องการขัดเกลาสำนวนภาษาอังกฤษให้สละสลวยก่อนจัดพิมพ์เผยแพร่ แม้เวลาล่วงไปนานถึง ๒๖ ปี ก็ยังไม่มีการขัดเกลาสำนวนของฉบับร่างแต่อย่างใด และเมื่อท่านมรณภาพใน พ.ศ. ๒๕๐๔ ผู้ร่วมแปลอีกท่านหนึ่งคือพระเชมินทเถระได้รวบรวมข้อความภาษาบาลีจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาทำเป็นเชิงอรรถของฉบับร่างและจัดพิมพ์วิมุตติมรรคออกเผยแพร่ ปรากฏว่า เชิงอรรถนี้มีส่วนช่วยให้ผู้อ่านที่คุ้นกับภาษาบาลีพอมิโอกาสเข้าใจความหมายของข้อความที่ไม่ชัดเจนบางตอนของฉบับภาษาอังกฤษ

ในการแปลสู่ภาคภาษาไทยฉบับพิมพ์ครั้งแรกนั้นข้าพเจ้าได้มอบต้นฉบับภาษาอังกฤษให้ผู้แปลแต่ละท่านไปแปลเป็นภาษาไทยกันท่านละบทสองบท โดยที่ข้าพเจ้าเองรับแปลสองบท เมื่อข้าพเจ้าได้รับต้นร่างฉบับแปลจากแต่ละท่านแล้วก็ทำหน้าที่บรรณาธิการตรวจสอบเนื้อหา กับต้นฉบับภาษาอังกฤษ เทียบเคียงกับวิสุทธิมรรคและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ รวมทั้งปรับปรุงถ้อยคำสำนวนภาษาไทยให้กลมกลืนเป็นแบบเดียวกัน ข้าพเจ้าพบว่าต้นร่างฉบับแปลของแต่ละท่านใช้สำนวนและศัพท์ธรรมแตกต่างกัน การปรับสำนวนและศัพท์ธรรมให้เป็นแบบเดียวกัน ทั้งเล่มจึงเป็นภาระหนักที่ใช้เวลามากสำหรับข้าพเจ้า นอกจากนั้น คณะผู้แปลได้ทำเชิงอรรถระบุชื่อคัมภีร์บาลีฉบับอักษรไทยคู่กับฉบับอักษรโรมัน ในการอ้างอิงพระไตรปิฎกเราได้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

หนังสือวิมุตติมรรคในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้เป็นฉบับแก้ไขเพิ่มเติม เพราะหลังจากพิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ ๑ ไปแล้ว ข้าพเจ้าได้พบข้อบกพร่องที่ควรแก้ไขหลายประการ ประกอบกับมีข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์จากท่านผู้รู้ที่กรุณาแจ้งให้ทราบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพลตรี นายแพทย์ชาญ สุวรรณวิทย์ ผู้แปลหนังสือเรื่อง *The Heart of Buddhist Meditation (หัวใจกรรมฐาน)* ข้าพเจ้าจึงแก้ไขปรับปรุงสำนวนแปลของเนื้อหาบางตอนตามคำแนะนำเหล่านั้น พร้อมกับปรับปรุงหลักฐานอ้างอิงในเชิงอรรถและเพิ่มคำศัพท์ในดรรชนี

ขออนุโมทนาขอบคุณทุกท่านที่กล่าวนามมาและขออนุโมทนาเป็นพิเศษแต่สำนักพิมพ์สยามบริษัทเคสดีไทย จำกัดที่ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือนี้ออกเผยแพร่สู่สาธารณชน

พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทนำภาคภาษาไทย

หนังสือวิมุตติมรรคเป็นวรรณคดีบาลีประเภทพระกรรมพิเศษที่อธิบายไตรสิกขาคือศีล สมาธิและปัญญาอันเป็นวิมุตติมรรค(ทางแห่งความหลุดพ้น) หนังสือนี้เป็นคู่มือสำหรับศึกษา และปฏิบัติธรรมซึ่งแต่งก่อนหนังสือที่มีชื่อคล้ายกันคือคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสาจารย์

พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคมีชื่อว่าพระอุปติสเถระ ประวัติความเป็นมาของท่านไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน ศาสตราจารย์นาโถสันนิษฐานว่า ผู้รจนาวิมุตติมรรคคือ พระอรหันต์ อุปติสสะชาวลังกาผู้ชำนาญพระวินัยและมีชื่อปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปวิวารของพระวินัยปิฎก^๑ ท่าน มีผลงานแพร่หลายในรัชกาลของพระเจ้าวรมหาธรรมราชย์ในลังกา ระหว่าง พ.ศ. ๖๐๙-๖๕๓

ท่านภิกษุญาณโมลีได้กล่าวไว้ในบทนำแห่งหนังสือวิสุทธิมรรคที่ท่านแปลเป็นภาษาอังกฤษ ว่ายังไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะสนับสนุนมติที่ว่า พระอุปติสเถระผู้รจนาคัมภีร์วิมุตติมรรค เป็นรูปเดียวกับพระอรหันต์อุปติสสะผู้ชำนาญพระวินัย แต่มีเหตุผลน่าเชื่อถือว่าวิมุตติมรรค แต่งก่อนวิสุทธิมรรคและน่าจะแต่งขึ้นในประเทศอินเดีย^๒ ศาสตราจารย์พาปัทกล่าวไว้คล้ายกันว่า พระอุปติสเถระเป็นชาวอินเดีย และรจนาวิมุตติมรรคในประเทศอินเดีย^๓

อย่างไรก็ตาม ขณะนี้ยังไม่มีเอกสารหลักฐานเพียงพอที่จะตัดสินให้เป็นข้อยุติว่า พระเถระผู้รจนาวิมุตติมรรคเป็นชาวลังกาหรือชาวอินเดีย ข้อที่นักปราชญ์ทั้งหลายเห็นพ้องต้องกัน ก็คือว่า พระอุปติสเถระได้รับรจนาวิมุตติมรรคก่อนที่พระพุทธโฆสาจารย์จะได้รับรจนาวินัยมรรค และพระพุทธโฆสาจารย์ได้ศึกษาวิมุตติมรรคก่อนจะรจนาวินัยมรรค

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้พระพุทธโฆสาจารย์จะได้อ้างทัศนะของผู้แต่งวิมุตติมรรค หลายครั้งแต่ก็ไม่เคยกล่าวถึงหนังสือนี้โดยตรงในวิสุทธิมรรค ท่านเพียงแต่อ้างว่าเป็นมติของ อาจารย์บางพวก เช่นเมื่อบรรยายเรื่องต้นเหตุแห่งจริยา พระพุทธโฆสาจารย์กล่าวว่า “อาจารย์บางพวก กล่าวว่า จริยา ๓ ข้างต้นนั้นมีอาจิณกรรมในภพก่อนเป็นต้นเหตุ และมีธาตุและโทษเป็นต้นเหตุ (ตตฺร ปุริมา ตาว ติสฺโส จริยา ปุพฺพาจิณฺณิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจฺเจวทนต์)”^๔

พระธรรมปาละผู้รจนา *ปรมัตถมัญจสุชาวิสุทธิมคคัมภีร์* กออธิบายคำว่าอาจารย์บางพวก ที่พระพุทธโฆสาจารย์อ้างถึงข้างต้นนั้น ได้แก่พระอุปติสเถระผู้เสนอทัศนะเช่นนี้ไว้ในคัมภีร์

วิมุตติมรรค (เอกจเจติ อุปติสฺสเถโร สนฺตยาหา. เตน ทิ วิมุตติมคฺเค ตถา วุตฺตํ)^๕

พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคตอนหนึ่งว่า โดยทั่วไปมีจริยา ๖ ประการ แต่อาจารย์บางพวก กล่าวว่ามีจริยา ๑๔ ประการ (เกจิ ปน รากาทีนํ สํสฺสคฺสนฺนิปาตวเสน อปราปี จตฺสโส ตถา สทฺธาทีนฺนติ อิมาทิ อฏฺฐหิ สทฺธิ จุทฺทส อิจฺจนฺติ)^๖ ผู้อ่าน จริยาปริจเฉท หน้า ๕๕ ของวิมุตติมรรคนี้จะพบว่า พระอุปติสฺสเถระกล่าวถึงจริยา ๑๔ ประการ ไว้ค่อนข้างละเอียดชัดเจน ดังนั้น คำว่า อาจารย์บางพวก ที่พระพุทธโฆสจารย์หมายถึงก็คือ พระอุปติสฺสเถระผู้รจนาวิมุตติมรรค

หากจะตั้งปัญหาถามว่า เหตุใดในการแต่งวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์จึงไม่เอ่ยถึง หนังสือวิมุตติมรรคเลย? เหตุผลที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือว่า พระพุทธโฆสจารย์แต่งวิสุทธิมรรค เพราะถูกพระเถระแห่งมหาวิหารทดสอบความรู้ก่อนที่จะอนุญาตให้แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหล เป็นภาษาบาลี ในเวลานั้นสำนักมหาวิหารนั้นเป็นคู่แข่งของสำนักอภัยคีรีวิหาร^๗ ซึ่งอธิบาย ธรรมบางข้อต่างกัน และมีหลักฐานบางประการแสดงว่าสำนักอภัยคีรีวิหารยอมรับมติบาง ประการที่ปรากฏในวิมุตติมรรค จนกระทั่งพระเถระแห่งมหาวิหารเข้าใจว่าวิมุตติมรรคเป็น คัมภีร์สำคัญของฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ตัวอย่างประการหนึ่งในเรื่องนี้ก็คือวิสุทธิมรรคถือว่าอุปาทย รุปมี ๒๔ ประการ ขณะที่วิมุตติมรรคถือว่า อุปาทยารูปมี ๒๖ ประการ เพราะวิมุตติมรรคเพิ่ม ชาติริูปและมิทธรูปเข้ามา (ดูหน้า ๒๑๗) เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธโฆสจารย์กล่าวว่า ตามมติ ของอาจารย์บางพวกมีมิทธรูป (เอกจฺจนํ มฺเตน มิทฺธรูป)^๘ และพระพุทธโฆสจารย์ได้ปฏิเสธ มตินี้ พระธรรมปาละได้อธิบายเรื่องการปฏิเสธมิทธรูปไว้ในวิสุทธิมคฺคมหาฎีกา และให้ข้อ สันเกตเพิ่มเติมว่า คำว่า อาจารย์บางพวก หมายถึงพวกอภัยคีรีวิหาร (เอกจฺจนฺนติ อภัยคีรี วาสินี)^๙

เนื่องจากพระพุทธโฆสจารย์แต่งวิสุทธิมรรคในฐานะผู้เสนอผลงานทางวิชาการ เพื่อ การยอมรับของพระเถระสำนักมหาวิหาร จึงเป็นไปได้ว่าท่านตั้งใจหลีกเลี่ยงการอ้างอิงคัมภีร์ วิมุตติมรรคซึ่งถูกเข้าใจว่าเป็นคัมภีร์หลักของฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ทั้งนี้ก็เพื่อความสบายใจของ พระเถระสำนักมหาวิหารนั่นเอง ที่เป็นเช่นนั้นไม่ได้หมายความว่า การอธิบายธรรมในวิมุตติ มรรคจะแตกต่างจากการอธิบายธรรมของฝ่ายเถรวาท เพราะเมื่อว่าถึงการอธิบายธรรมโดย ทัวไปแล้ว วิมุตติมรรคได้เสนอทัศนะอันแตกต่างวิสุทธิมรรคในรายละเอียดปลีกย่อยไม่กี่ประเด็น ดังที่ภิกษุญาณโมลิกกล่าวว่ การที่วิมุตติมรรคมีทัศนะอันเป็นที่ยอมรับของฝ่ายอภัยคีรีวิหารนี้ ไม่ได้หมายความว่าวิมุตติมรรคมีความเกี่ยวข้องใกล้เคียงกับสำนักนี้ ทั้งวิมุตติมรรคและสำนัก อภัยคีรีวิหารอาจจะอ้างคัมภีร์จากที่มาเดียวกันจึงมีทัศนะพ้องกันและทัศนะที่วิมุตติมรรคยอม รับก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญถึงขนาดทำให้แตกแยกนิกายออกไปจากเถรวาท คัมภีร์วิมุตติมรรค

ไม่ได้เสนอแนวคำสอนที่เป็นของมหายานแต่อย่างใด การตีความธรรมของคัมภีร์นี้ยังคงอยู่ในกรอบของหินยานหรือเถรวาทนั่นเอง^{๑๐}

ผู้ศึกษาคัมภีร์วิมุตติมรรคจะพบว่าการอธิบายธรรมในวิมุตติมรรคยังคงเป็นแบบเถรวาทที่อาศัยแหล่งอ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถา เซึ่งอรรถที่นำมาอ้างอิงทำยเล่มนี้เป็นเอกสารหลักฐานที่ยืนยันว่าผู้รจนาวิมุตติมรรคได้ประมวลความรู้จากพระไตรปิฎกอรรถกถาและคัมภีร์บาลีอื่น ๆ มาอธิบายไตรสิกขาอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการเขียนแบบถามตอบที่สั้นกระชับตรงประเด็น นับว่าเป็นวิธีการประพันธ์ที่ต่างจากวิสุทธิมรรคอย่างเห็นได้ชัด การที่คัมภีร์วิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรคจะอธิบายเรื่องไตรสิกขาเหมือนกันมิได้หมายความว่าคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งจะไม่สำคัญหรือไม่จำเป็น การศึกษาคัมภีร์ทั้งสองจะเสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือวิมุตติมรรคจะช่วยให้ผู้อ่านจับประเด็นหลักและได้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับข้อธรรมนั้น ๆ อย่างรวดเร็ว ในขณะที่วิสุทธิมรรคจะให้คำอธิบายข้อธรรมอย่างละเอียด พร้อมทั้งเสนอกรณีตัวอย่างประกอบเป็นบุคลาธิษฐาน

ต่อไปนี้เป็นประเด็นเปรียบเทียบบางประการระหว่างวิมุตติมรรคกับวิสุทธิมรรค

๑. วิมุตติมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้งสำหรับขยายความ

สีล สมาธิ ปญญา จ วิมุตติ จ อนุตตรตา
 อนุพทุธา อิม ธมฺมา โคตเมน ยสฺสสินา
 พระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ สีล สมาธิ ปัญญา
 และวิมุตติอันยอดเยี่ยม^{๑๑}

วิสุทธิมรรคอ้างพระบาลีต่อไปนี้เป็นบทตั้ง

สีเล ปติฏฺฐาย นโร สปญฺโญ จิตฺตํ ปญฺญญจ ภาวยํ
 อาตปปี นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฏํ
 ภิกษุผู้ฉลาด มีความเพียร มีปัญญาบริหารตน ดำรงอยู่ในศีล
 อบรมจิตและปัญญา ฟังถางชฏนี้ได้^{๑๒}

๒. วิมุตติมรรคแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๑๒ บท ส่วนวิสุทธิมรรคแบ่งออกเป็น ๒๓ บท แม้จำนวนบทจะมากกว่ากัน แต่คัมภีร์ทั้งสองก็อธิบายธรรมไปตามลำดับเหมือนกัน ดังจะเห็นได้จากการเปรียบเทียบเนื้อหาของแต่ละบทต่อไปนี้

วิมุตติมรรคบทที่ ๑-๒ (นิทานกถา สีลปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑ (ปัญหาพยากรณ์วณณา สีลนิกเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๓ (อรรถปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๒ (อรรถนิกเทศ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๔-๗ (สมาธิปริจเฉท กัลยาณมิตรปริจเฉท จริยาปริจเฉท
กัมมัฏฐานารัมณปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๓ (กัมมัฏฐานัคคทณนิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๘ (กัมมัฏฐานปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๔-๑๑
(ปฐมวิกสิณนิตะ เสสกลินนิตะ อสุภกัมมัฏฐานนิตะ ฉอนุสสตินิตะ อนุสสติกัมมัฏฐานนิตะ
พรหมวิหารนิตะ อารูปนิตะ สมาธินิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๙ (อภิญาปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๒-๑๓ (อิทธิ
วิธินิตะ อภิญาณนิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๐-๑๑ (ปัญญาปริจเฉท อุบายปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรค
บทที่ ๑๔-๑๗ (ขันธนิตะ อายตนะตุนนิตะ อินทริยสังจันนิตะ ปัญญาภูมินิตะ)

วิมุตติมรรคบทที่ ๑๒ (สังจญาณปริจเฉท) ตรงกับวิสุทธิมรรคบทที่ ๑๘-๒๓
(ทิวฐิวิสุตthinิตะ กังขาวิตรณวิสุตthinิตะ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุตthinิตะ ปฏิทาญาณ-
ทัสสนวิสุตthinิตะ ญาณทัสสนวิสุตthinิตะ ปัญญาภาวนานิสังสนนิตะ)

เป็นที่น่าเสียดายว่าวิมุตติมรรคฉบับภาษาบาลีได้สูญหายไป ยังเหลือแต่ต้นฉบับภาษาจีน
ที่ท่านพระติปิฎกสังฆปาละแห่งฟูนานได้แปลเป็นภาษาจีนไว้เมื่อศตวรรษที่ ๖ แห่งคริสต์ศักราช
ต่อมาพระเอฮารา(N.R.M. Ehara) เจ้าอาวาสวัดนิกายนิจเร็นในญี่ปุ่นร่วมกับพระโสมเถระ(V.E.P.
Pulle)และพระเขมินเถระ(G.S. Prelis)แปลจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ใช้ชื่อหนังสือว่า The Path
of Freedom และพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔

ในการแปลวิมุตติมรรคฉบับภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยครั้งนี้ คณะผู้แปลประสงค์จะ
รักษารสวรรณคดีบาลีอันเป็นภาษาเดิมที่พระอุปติสเถระรจนาไว้ ดังนั้น การแปลจึงยังคงใช้
ศัพท์ธรรมภาษาบาลีจำนวนมาก ทั้งนี้ก็ด้วยความหวังว่า สักวันหนึ่งอาจมีการแปลวิมุตติมรรค
กลับสู่ภาษาบาลีดั้งเดิม และนั่นจะช่วยให้วิมุตติมรรคกลับมาแพร่หลายในโลกพระพุทธศาสนา
อีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับคัมภีร์มิลินทปัญหาซึ่งแต่เดิมแต่งเป็นภาษาสันสกฤตและสูญหายไป
ชาวพุทธทั่วโลกยังมีโอกาสศึกษามิลินทปัญหาทุกวันนี้ก็โดยอาศัยฉบับภาษาบาลีที่มีผู้แปลถ่าย
ทอดมาจากฉบับภาษาสันสกฤตนั่นเอง

พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)

สารบัญ

คำนำสำนักพิมพ์	(๕)
คำปรารภ	(๖)
บทนำภาคภาษาไทย	(๘)
บทที่ ๑ นิทานกถา	๑
อุทเทศคาถา	๑
วิมุตติมรรคพรรณนา	๒
ไตรสิกขา	๓
บทที่ ๒ ศิลปrijเจท	๗
นิยามความหมายของศีล	๗
ลักษณะของศีล	๘
อาณิสงส์ของศีล	๙
ศีลและวัตร	๑๐
ทูกะ (ศีล ๒ ประเภท) นัยที่ ๑	๑๑
ติงกะ (ศีล ๓ ประเภท) นัยที่ ๑	๑๓
จตุกกะ (ศีล ๔ ประเภท) นัยที่ ๑	๑๖
เหตุที่ทำให้บุคคลสำรวมในศีล	๒๔
บทที่ ๓ รุดงคปริจเจท	๒๖
รุดงค์ ๑๓	๒๖
อธิบายรุดงค์ ๑๓ โดยสังเขป	๒๗
อธิบายรุดงค์ ๑๓ โดยพิสดาร	๒๘
๑) บังสุกุลิ๊งคะ	๒๘
๒) เตจวีริ๊งคะ	๒๙
๓) ปินทปาติ๊งคะ	๒๙
๔) สปัตทานจาริ๊งคะ	๓๐
๕) เอกาสนิ๊งคะ	๓๐

๖) บัณฑิตบัณฑิตกัณฑ์	๓๑
๗) ขลุ่ปัจฉิมกัณฑ์	๓๒
๘) อารัญญกัณฑ์	๓๓
๙) รุกขมูลิกัณฑ์	๓๓
๑๐) อัฟโลกาสิกัณฑ์	๓๔
๑๑) โสสานิกัณฑ์	๓๔
๑๒) ยถาสันถติกัณฑ์	๓๕
๑๓) เนลชีชิกัณฑ์	๓๕
ข้อผ่อนปรนในการสมาทานอุตงค์	๓๖
ปกิณณกถา	๓๗
บทที่ ๔ สมာธิปริจเฉท	๔๐
ความหมายของสมาธิ	๔๐
อาณิสสที่ที่เกิดจากสมาธิ	๔๑
ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ	๔๒
ทุกะ (สมาธิ ๒ ประเภท)	๔๓
ติกะ (สมาธิ ๓ ประเภท)	๔๓
จตุกกะ (สมาธิ ๔ ประเภท)	๔๔
ปัญจกะ (สมาธิ ๕ ประเภท)	๔๖
ฌาน ๔ และฌาน ๕	๔๗
บทที่ ๕ กัลยาณมิตรปริจเฉท	๔๙
คุณสมบัติของกัลยาณมิตร	๔๙
การแสวงหากัลยาณมิตร	๕๐
หน้าที่ของผู้เริ่มศึกษา	๕๑
บทที่ ๖ จริยาปริจเฉท	๕๕
ประเภทของจริยา	๕๕
บุคคล ๑๔ ประเภท	๕๕
จิริต ๑๔ ย่อลงเป็น ๗	๕๖
วิธีการฝึก	๕๗
	(๑๓)

	สาเหตุของจรรยา	๕๘
	ลักษณะ ๗ ประการของจรรยา	๕๙
	ปกิณณกถา	๖๒
บทที่ ๗	กัมมัฏฐานารัมมณปริจเฉท	๖๓
	วิธีการกำหนดคุณลักษณะ	๖๓
บทที่ ๘	กัมมัฏฐานปริจเฉท	๗๐
	ตอนที่ ๑ กลิน ๑๐	๗๐
	ปฐวีกลิน	๗๐
	การสร้างมณฑลกลิน	๗๒
	วิธีบำเพ็ญกัมมัฏฐานมีปฐวีกลินเป็นอารมณ์	๗๓
	อธิบายโทษของกามโดยข้อเปรียบเทียบ ๒๐ อย่าง	๗๓
	วิธีการปฏิบัติปฐวีกลิน	๗๕
	วิธีการ ๓ อย่างเพื่อให้ได้นิมิต	๗๕
	อุคคหนิมิต	๗๗
	ปฏิกาคนิมิต	๗๗
	การรักษาณิมิต	๗๘
	อัปปนาสมาธิ	๗๙
	วิธีการ ๑๐ อย่าง	๘๐
	ปฐมฌาน	๘๓
	วิตกและวิจารณ์	๘๖
	ปีติและสุข	๘๘
	นิ वर्ณ ๕	๙๐
	อานิสงส์ ๒๕ ประการ	๙๔
	การเกิดใหม่ ๓ อย่าง	๙๖
	ตอนที่ ๒ ว่าด้วยทุติยฌานเป็นต้น	๙๘
	การเข้าทุติยฌาน	๙๘
	ตติยฌาน	๑๐๒
	จตุตถฌาน	๑๐๖
	อากาสนัญญาตนะ	๑๐๙

วิญญาณัญญาตนะ	๑๑๒
ธากัญญาญญาตนะ	๑๑๓
เนวสัญญานาสัญญาตนะ	๑๑๔
อาโปกสิณ	๑๑๗
เตโชกสิณ	๑๑๘
วาโยกสิณ	๑๑๙
นีลกสิณ	๑๒๐
ปีตกสิณ	๑๒๐
โลหิตกสิณ	๑๒๑
โอทาดกสิณ	๑๒๒
อาโลกกสิณ	๑๒๓
<i>ตอนที่ ๓</i>	
ปริจจินนากาสกสิณ	๑๒๔
วิญญาณกสิณ	๑๒๕
อสุภัสัญญา ๑๐	๑๒๘
อุทฺธมาตกัสนัญญา	๑๒๘
วินีลกัสนัญญา	๑๓๑
วิปุพพกัสนัญญา	๑๓๑
วิจฉิททกัสนัญญา	๑๓๒
วิกขายิตกัสนัญญา	๑๓๒
วิกขิตตกัสนัญญา	๑๓๓
หตวิกขิตตกัสนัญญา	๑๓๓
โลหิตกัสนัญญา	๑๓๔
ปุพฺพกัสนัญญา	๑๓๔
อัญญฐิกัสนัญญา	๑๓๔
พุทธานุสสติ	๑๓๖
ธัมมานุสสติ	๑๔๓
สังฆานุสสติ	๑๔๕
สีลานุสสติ	๑๔๗

จาคานุสสติ	๑๔๘
เทวดานุสสติ	๑๔๙
ตอนที่ ๔	
อานาปานสติ	๑๕๑
วิธีปฏิบัติ	๑๕๑
วิธีฝึกอานาปานสติ ๑๖ ประการ	๑๕๔
ไตรสิกขา	๑๕๕
สติปัฏฐาน ๔	๑๕๗
โพชฌงค์ ๗	๑๕๘
มรณสติ	๑๕๘
กายคตาสติ	๑๖๓
อาการ ๓๒ ของกาย	๑๖๓
การระลึกโดยวิธีการ ๑๓ อย่าง	๑๖๔
กระดูกของกาย	๑๖๘
อุปสมานุสสติ	๑๖๙
ตอนที่ ๕	
เมตตภาวนา	๑๗๒
โทษของโทษะ	๑๗๒
อุบายวิธี ๑๒ อย่าง สำหรับกำจัดความโกรธ	๑๗๕
อธิษฐาน ๔	๑๗๙
กรุณาภาวนา	๑๘๐
มูหิตตาภาวนา	๑๘๑
อุเบกขาภาวนา	๑๘๒
จตุธาตุมิวฐาน	๑๘๕
อาหारेปฏิกูลสัจญญา	๑๙๓
บทที่ ๙ อภิญญาปริเฉท	๑๙๖
อิทธิวิธี ๗ ชนิด	๑๙๘
อธิษฐานฤทธิ์	๒๐๐
วิกุพพนาฤทธิ์	๒๐๒

มโนมยิทธิ	๒๐๒
ทิพโสตา	๒๐๓
เจโตปริยญาณ	๒๐๔
ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๒๐๕
ทิพจักขุ	๒๐๗
บทที่ ๑๐ ปัญญาปริจเฉท	๒๑๐
ความหมายแห่งปัญญา	๒๑๐
ทูกะ (ปัญญา ๒ ประเภท)	๒๑๑
ติกะ (ปัญญา ๓ ประเภท) นัยที่ ๑	๒๑๒
จตุกกะ (ปัญญา ๔ ประเภท) นัยที่ ๑	๒๑๒
บทที่ ๑๑ ตอนที่ ๑ อุบายปริจเฉท	๒๑๖
รูปชั้น์	๒๑๖
เวทนาชั้น์	๒๒๔
สัญญาชั้น์	๒๒๔
สังขารชั้น์	๒๒๕
วิญญาณชั้น์	๒๒๗
อายตนะภายในและภายนอก ๑๒	๒๓๐
ธาตุอุบาย	๒๓๔
ปฏิจจสมุปบาทอุบาย	๒๓๖
สาเหตุให้เกิดอวิชชา	๒๓๙
กรรม กรรมนิมิต คติ คตินิมิต	๒๔๑
อาการ ๒๐ อย่าง	๒๔๒
ปฏิจจสมุปบาท ๔	๒๔๔
ตอนที่ ๒ สัจจอุบาย	๒๔๕
ทุกข์	๒๔๕
ทุกขสมุทัยอริยสัจ	๒๔๗
ทุกขนิโรธอริยสัจ	๒๔๗
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	๒๔๗

บทที่ ๑๒ ตอนที่ ๑ สัจจญาณปริจเฉท	๒๕๔
ชั้นธ ฐาตุ อายตนะ	๒๕๔
ความแตกต่างระหว่างนามและรูป	๒๕๕
อุทยัพพญาณ	๒๕๘
ภังคญาณ	๒๖๔
อุปมาว่าด้วยเสียงกลอง	๒๖๕
ตอนที่ ๒ สัจจญาณ	๒๖๙
ภยตูปัญฐานญาณ	๒๖๙
มุนิจิตฺกัมมตาญาณ	๒๖๙
อนุโลมญาณ	๒๗๐
โคตรญาณ	๒๗๐
สังโยชน์ ๓	๒๗๓
พระอรหันต์	๒๗๕
ปกิณณกกา	๒๗๗
สมณะและวิปัสสนา	๒๗๗
อกุศลจิตตูปบาท ๑๒	๒๘๔
อนิมิตตเจโตสมาธิ	๒๘๖
สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ	๒๘๖
คำย่อชื่อคัมภีร์	๒๙๐
เชิงอรรถ	๒๙๔
เชิงอรรถบทนำภาคภาษาไทย	๒๙๔
เชิงอรรถบทที่ ๑	๒๙๕
เชิงอรรถบทที่ ๒	๒๙๖
เชิงอรรถบทที่ ๓	๓๐๑
เชิงอรรถบทที่ ๔	๓๐๒
เชิงอรรถบทที่ ๕	๓๐๕
เชิงอรรถบทที่ ๖	๓๐๖
เชิงอรรถบทที่ ๗	๓๐๗

ธรรมนูญบทที่ ๘	๓๐๘
ธรรมนูญบทที่ ๙	๓๔๔
ธรรมนูญบทที่ ๑๐	๓๕๖
ธรรมนูญบทที่ ๑๑ ตอนที่ ๑	๓๖๑
ธรรมนูญบทที่ ๑๑ ตอนที่ ๒	๓๗๑
ธรรมนูญบทที่ ๑๒ ตอนที่ ๑	๓๘๓
ธรรมนูญบทที่ ๑๒ ตอนที่ ๒	๓๙๐
ธรรมนูญ	๔๐๖

บทที่ ๑

นิทานกถา

ปณามพจน์

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

อุเทศคาถา

ศีล สมาธิ ปัญญา จ   วิมุตติ จ อนุตตรา

อนุพุทธา อิม ธมฺมา   โคตเมน ยสฺสลินา*

พระโคตมผู้มียศไคร้ตรัสรู้ธรรมเหล่านี้ คือ

ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติอันยอดเยี่ยม

บุคคลผู้ปรารถนาจะพ้นจากทุกข์และอุปาทานทั้งปวง มีจิตอันประเสริฐที่สุด ปรารถนาจะขจัดเหตุแห่งชาติชราและมรณะ เสวยสุขและวิมุตติ เพื่อเข้าถึงความดับคือพระนิพพานที่ยังไม่บรรลุนำหมู่ชนเหล่านี้ที่ยังอยู่อีกฝั่งหนึ่งให้ถึงความสมบูรณ์ ควรรู้ช้านานในพระสูตรพระวินัยและพระอภิธรรมนี้คือวิมุตติมรรค(ทางแห่งความหลุดพ้น)

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักพรรณนาวิมุตติมรรคนั้น ขอจงตั้งใจสดับ

ถาม : อะไรคือศีล ?

ตอบ : คำว่า 'ศีล' ได้แก่ความสังวร

'สมาธิ' ได้แก่ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน

'ปัญญา' ได้แก่ความรู้

'วิมุตติ' ได้แก่ความหลุดพ้นจากพันธนาการ

‘อันยอดเยี่ยม’ ได้แก่ปราศจากอภัสวะ

‘ตรัสรู้’ ได้แก่ตรัสรู้ด้วยปัญญา

‘ธรรมเหล่านี้’ ได้แก่ธรรมอันประเสริฐ ๔ ประการ

‘โคตม’ ได้แก่พระโคตร

‘ผู้มียศ’ ได้แก่ผู้มีโชค พระองค์ได้รับยศยิ่งใหญ่ไร้พรมแดนเพราะเหตุที่มีคุณธรรมอันประเสริฐคือศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติ

วิมุตติมรรคพรรณนา

ถาม : วิมุตติมรรคหมายความว่าอะไร ?

ตอบ : วิมุตติหมายถึงวิมุตติ ๕ ประการคือ วิกขัมภนวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยการข่มไว้) ตทังควิมุตติ(หลุดพ้นด้วยองค์นั้น ๆ) สมุจเฉทวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยการตัดขาด) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยความสงบ) และนิสสรณวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป)

ถาม : วิกขัมภนวิมุตติเป็นไฉน ?

ตอบ : วิกขัมภนวิมุตติ คือการหลุดพ้นโดยการข่มกิเลสไว้ด้วยสมาธิในปฐมฌาน นี้เรียกว่า วิกขัมภนวิมุตติ

ตทังควิมุตติ คือการหลุดพ้นจากภิกขุรูปบางประการด้วยการปฏิบัตินิพเพรภาคิยสมาธิ (สมาธิส่วนช้าแรกกิเลส)นี้เรียกว่าตทังควิมุตติ

สมุจเฉทวิมุตติ คือการทำลายสังโยชน์ได้ด้วยการปฏิบัติโลกุตตรมรรค นี้เรียกว่าสมุจเฉทวิมุตติ

ปฏิบัติสัทธิวิมุตติ (พึงเข้าใจว่า) เป็นเหมือนความสุขใจของบุคคลผู้ได้รับผลของการปฏิบัติ นี้เรียกว่าปฏิบัติสัทธิวิมุตติ

นิสสรณวิมุตติ คือการหลุดพ้นด้วยการดับโดยไม่มีเบญจขันธ์เหลือ นี้เรียกว่านิสสรณวิมุตติ

วิมุตติมรรคนี้เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น ทางปฏิบัติที่ประเสริฐสายนี้เรียกว่าวิมุตติมรรค ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญา

บัดนี้ ข้าพเจ้าจักแสดงวิมุตติมรรคนั้น

ถาม : เพราะเหตุใดจึงได้สอนวิมุตติมรรค?

ตอบ : มีคนดีที่เหมือนคนตาบอดผู้เที่ยวไปในโลกกว้างโดยปราศจากผู้นำทาง ทั้ง ๆ ที่เขาปรารถนาความหลุดพ้นแต่เขาไม่เคยได้ยินการสอนเรื่องความหลุดพ้น เพราะเขาไม่ได้รับรู้เรื่องความหลุดพ้นและเพราะรับรู้มาผิด ๆ เพราะเหตุนี้เขาถูกรอนำงำห่อหุ้มมากไปด้วยความทุกข์

เขาจึงไม่ได้รับความหลุดพ้น แม้เขาปรารถนาจะได้รับความหลุดพ้น แต่เขายังไม่มีหนทางสู่ความหลุดพ้น หนทางเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการบรรลุความหลุดพ้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ยังมีสัตว์โลกที่มีธุลีคือกิเลสเพียงเล็กน้อยในปัญญาจักขุ พวกเขาจะเสื่อมไปเพราะไม่ได้ฟังธรรม”^๒ พระพุทธเจ้ายังตรัสอีกว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีปัจจัยสองประการที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ปัจจัยสองประการเป็นไฉน คือ ปรโตโมสะ(ฟังจากผู้อื่น) และโยนิโสมนสิการ(พิจารณาโดยแยบคาย)”^๓ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงแสดงวิมุตติมรรค

ข้าพเจ้าแสดงความหลุดพ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยอมรับความหลุดพ้นเพื่อสร้างความรู้สึกละออยวางใจให้เขา ข้อนี้เปรียบเหมือนคนที่จะเดินทางไกลได้คนนำทางที่ดี

อานิสงส์ของการยอมรับมรรค

ถ้าบุคคลยอมรับวิมุตติมรรคนี้ เขาย่อมจะบำเพ็ญชั้น ๓ ให้บริบูรณ์ ชั้น ๓ คืออะไรบ้าง? คือ ศีลชั้น ๓ สมาธิชั้น ๓ ปัญญาชั้น ๓

ศีลชั้น ๓คืออะไร ? คือสัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะเป็นต้น หรือคือกองแห่งศีลชนิดต่างๆ

สมาธิชั้น ๓คืออะไร ? คือสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิเป็นต้น หรือคือกองแห่งสมาธิชนิดต่างๆ

ปัญญาชั้น ๓คืออะไร ? คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะเป็นต้น หรือคือกองแห่งปัญญาชนิดต่างๆ

ชั้น ๓ ย่อมบริบูรณ์อย่างนี้

ไตรสิกขา

บุคคลผู้ยอมรับวิมุตติมรรคควรชำนาญในไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และ อธิปัญญาสิกขา

(ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า) ศีลได้แก่อธิศีลสิกขา สมาธิได้แก่อธิจิตสิกขา ปัญญาได้แก่อธิปัญญาสิกขา

และ(ดังที่ท่านกล่าวไว้อีกว่า) ศีลที่เป็นศีลสิกขาก็มีและที่เป็นอธิศีลสิกขาก็มี สมาธิที่เป็นจิตสิกขาก็มีและที่เป็นอธิจิตสิกขาก็มี ปัญญาที่เป็นปัญญาสิกขาก็มีและที่เป็นอธิปัญญาสิกขาก็มี

ถาม : ศีลสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : นิจศีลสำหรับคนทั่วไปเรียกว่าศีลสิกขา นิพเพศภาคัยศีล(ศีลห้าแรกกิเลส)

เรียกว่าอภิสถิติศึกษา

อีกอย่างหนึ่งศีลของปุถุชนเรียกว่าศีลสิกขา ศีลของพระอริยะเรียกว่าอภิสถิติศึกษา

ถาม : จิตสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นกามาวจร

ถาม : อภิจิตสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : คือสมาธิอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจร นี้เรียกว่าอภิจิตสิกขา

อีกอย่างหนึ่ง ปกติสมาธิของคนทั่วไปจัดเป็นจิตสิกขา นิพเพศภาคิยสมาธิและมคฺคสมาธิ

เรียกว่า อภิจิตสิกขา

ถาม : ปัญญาสิกขาคืออะไร ?

ตอบ : โลกียปัญญาเรียกว่าปัญญาสิกขา

ญาณหยั่งรู้ร้อยสี่ ๔ โภธิปักขิยธรรมญาณและมรรคญาณ เหล่านี้เรียกว่าอภิปญญา

สิกขา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงอภิสถิติศึกษาแก่คนระดับต่ำ แสดงอภิจิตสิกขาแก่คนระดับกลางและแสดงอภิปญญาสิกขาแก่คนระดับสูง

ความหมายของสิกขา

ถาม : สิกขามีความหมายว่าอะไร ?

ตอบ : การศึกษาเรื่องที่ควรศึกษา การศึกษาอันยอดเยี่ยม และการศึกษาเพื่อความ เป็นพระอเสขะ(ผู้ไม่ต้องศึกษา) การได้รับการศึกษาทั้งสามประการนี้เรียกว่าการยอมรับ วิมุตติมรรค

วิสุทธิ ๓

เพราะอาศัยสิกขาสามเหล่านี้บุคคลบรรลุวิสุทธิ (๓ ประการ) คือศีลวิสุทธิ จิตวิสุทธิ และทวิวิสุทธิ เพราะเหตุนี้ศีลจัดเป็นศีลวิสุทธิ สมาธิจัดเป็นจิตวิสุทธิ และปัญญาจัดเป็น ทวิวิสุทธิ

ศีลชำระความเศร้าหมองอันเกิดจากการล่วงละเมิดศีล(นี้เรียกว่าศีลวิสุทธิ) สมาธิชำระ ความเศร้าหมองที่กลุ่มมรุมจิต นี้เรียกว่าจิตวิสุทธิ ปัญญาชำระความเศร้าหมองที่เกิดจากอวิชชา นี้เรียกว่าทวิวิสุทธิ

อีกอย่างหนึ่ง ศีลขจัดวิตถกมกิลส สมาธิขจัดปริยฎฐานกิลส ปัญญาขจัดอนุสัย

กิเลส^๔ โดยอาศัยวิสุทธิทั้งสามนี้ บุคคลเชื่อว่ายอมรับวิมุตติมรรค

ความดีงาม ๓ ระดับ

อีกนัยหนึ่ง บุคคลยอมรับวิมุตติมรรคเพราะเหตุแห่งกัลยาณะ(ความดีงาม) ๓ ประการ คือ อาทิกัลยาณะ(ความดีงามในเบื้องต้น) มัชฌะกัลยาณะ(ความดีงามในท่ามกลาง)และปรีโยสถานกัลยาณะ(ความดีงามในที่สุด)

ศีลเป็นความดีงามเบื้องต้น สมาธิเป็นความดีงามในท่ามกลาง ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุด

เพราะเหตุใดศีลจึงจัดเป็นความดีงามในเบื้องต้น ? บุคคลผู้มีความเพียร(รักษาศีล)ยอมไม่วิปปฏิสาร(เดือดร้อนใจ) เพราะไม่วิปปฏิสาร เขาจึงเกิดปราโมทย์ เพราะมีปราโมทย์ เขาจึงเกิดปีติ เพราะมีปีติ เขาจึงเกิดกายปัสสัทธิ เพราะมีกายปัสสัทธิ เขาจึงมีสุข เพราะมีสุข จิตของเขาจึงเบาสบาย นี้เรียกว่าความดีงามในเบื้องต้น

สมาธิเป็นความดีงามในท่ามกลาง เพราะอาศัยสมาธิบุคคลจึงรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ดังนั้นสมาธิจึงชื่อว่าความดีงามในท่ามกลาง

ปัญญาเป็นความดีงามในที่สุด นั่นคือเมื่อบุคคลได้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เขาย่อมเบื่อหน่าย เมื่อเบื่อหน่าย เขาย่อมคลายกำหนด เมื่อคลายกำหนด เขาย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นแล้ว เขาย่อมมีญาณว่าหลุดพ้น^๕

เพราะเหตุนั้น บุคคลเชื่อว่าบำเพ็ญมรรคที่มีความดีงาม ๓ ประการ

ความสุข ๓ ประการ

ภายหลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมได้รับความสุข ๓ ประการคือ ความสุข เพราะไม่มีวิปปฏิสาร ๑ ความสุขจากความสงบ ๑ และความสุขของพระอรียะ ๑ บุคคลได้ความสุขเพราะอวิปปฏิสารด้วยศีล ได้ความสุขจากความสงบด้วยสมาธิ และได้ความสุขของพระอรียะด้วยปัญญา บุคคลย่อมได้รับความสุข ๓ ประการอย่างนี้

ความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา

หลังจากยอมรับวิมุตติมรรค บุคคลย่อมบรรลุความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิปทา ไม่ข้องแวะที่สดุตองทั้งสองด้าน เพราะมีศีลเขาย่อมละกามสุขัลลิกานุโยคและได้ความปราโมทย์อันเกิดจากอวิปปฏิสาร เพราะมีสมาธิเขาย่อมละอัตตกิลมถานุโยค เมื่อจิตสงบ เขาได้ปีติและสุขมากยิ่งขึ้น เพราะมีปัญญาเขารู้แจ้งอริยสัจ ๔ ดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทาและเสวยสุขของพระ

อริยะที่พึงปรารถนา บุคคลนั้นชื่อว่าละที่สุดโด่งทั้งสองและบรรลุความสมบูรณ์แห่งมัชฌิมาปฏิบัติด้วยประการฉะนี้

หลังจากยอมรับวิมุตติมรรค เพราะอาศัยศีลบุคคลจึงข้ามพ้นอบาย เพราะอาศัยสมาธิ เข้ามั่นกามภพ เพราะอาศัยปัญญาเข้ามั่นภพทั้งปวง ถ้าบุคคลรักษาศีลให้บริบูรณ์แต่บำเพ็ญสมาธิและปัญญาได้เล็กน้อย เขาจะเป็นพระโสดาบัน^๖ และพระสกทาคามี^๗ ถ้าเขาบำเพ็ญศีลและสมาธิให้บริบูรณ์แต่เจริญปัญญาเพียงเล็กน้อย เขาจะเป็นพระอนาคามี^๘ ถ้าเขาบำเพ็ญทั้งศีลสมาธิและปัญญาให้บริบูรณ์เขาจะบรรลุความหลุดพ้นสูงสุดของพระอรหันต์

บทที่ ๒

ศิลปะปริศนา

ถาม : ศิลปะคืออะไร?

อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส (กิจ) เป็นปัจจัยฐาน (อาการปรากฏ) และเป็น
ปทัฏฐาน(เหตุใกล้)ของศิลปะ?

ศิลปะมีอันประสงค์อย่างไร?

ศิลปะมีความหมายว่าอะไร?

อะไรคือความแตกต่างระหว่างศิลปะและวัตร?

ศิลปะมีกี่ประเภท?

อะไรทำให้ศิลปะเกิด?

ศิลปะชั้นต้น ชั้นกลางและชั้นสูงเป็นไหน?

มีธรรมอะไรบ้างเป็นอุปสรรคในการพัฒนาศิลปะ?

เหตุของศิลปะมีเท่าไร?

ศิลปะมีกี่หมวด?

อะไรทำให้ศิลปะบริสุทธิ์?

บุคคลสำรวมอยู่ในศิลปะเพราะเหตุเท่าไร?

นิยามความหมายของศิลปะ

ตอบ : ศิลปะคืออะไร? คือเจตนาศิลปะ เวมณีศิลปะ และอวิติกกมศิลปะ

เจตนาศิลปะคืออะไร? คือการตั้งเจตนาว่า “เราจะไม่ทำความชั่ว เพราะถ้าทำความชั่ว
เราจะต้องได้รับวิบากที่เป็นทุกข์”

เววมณีศิลปะคืออะไร? คือการละเว้นโอกาสแห่งการทำความชั่ว

อวิติกกมศิลปะคืออะไร? (ในกรณีนี้) ผู้รักาศิลปะไม่ละเมิดศิลปะทั้งทางกายและทางวาจา

อีกนัยหนึ่ง คำว่า ‘เววมณี’ หมายถึงการเว้นขาด กุศลธรรมทั้งปวงจัดเป็นศิลปะ

ดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรมว่า°

การละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ(เป็นศีล) ศีลนี้สามารถจัดความชั่วจึงเป็นเจตนา ศีล สังวรศีล เวมณีศีล การละพยาบาทด้วยอพยพบาท(คือเมตตา) ละถีนมิทระด้วยอาโลก สัญญา ละอุทถัจจะและกุกุจะด้วยความไม่ฟุ้งซ่าน(อวิกเขปะ) ละวิจิกิจฉาด้วยธัมมวักขณาน (ความปลงใจในธรรม) ละอวิชชาด้วยญาณ ละอริตติด้วยปราโมทย์

ละนิรวรณ ๕ ด้วยปฐมฌาน ละวิตถวารด้วยทุติยฌาน ละปิตติด้วยตติยฌาน ละสุข ด้วยจตุตถฌาน ละรูปสัญญาปฏิบัติสัญญาและนามัตสัญญาด้วยอากาสาัญญาจนสมาบัติ ละ อากาสาัญญาจนสมาบัติด้วยวิญญาณัญญาจนสมาบัติ ละวิญญาณัญญาจนสมาบัติด้วย อากิญจัญญาจนสมาบัติ ละอากิญจัญญาจนสมาบัติด้วยเนวสัญญานาสัญญาจนสมาบัติ

ละนิจสัญญาด้วยอนิจจานุัสสนา ละสุขสัญญาด้วยทุกขานุัสสนา ละอิตตสัญญา ด้วยอนัตตานุัสสนา ละสุกสัญญาด้วยอสุกานุัสสนา ละนันทด้วยนิพพิทานุัสสนา^๖ ละ ราคะด้วยวิราคานุัสสนา ละสมุททัยด้วยนิโรธานุัสสนา^๗ ละฆนสัญญา(ความหมายรู้ว่า เป็น ก้อน)ด้วยขยานุัสสนา(ดูสังขารด้านดับ) ละอายุหนะ(ความประมวลเอาไว้)ด้วยยานุัสสนา (ดูสังขารด้านเสื่อม) ละธฐสัญญา (ความหมายรู้ว่ายังยืน)ด้วยวิปริณามานุัสสนา(ดูสังขารด้าน แปรปรวน) ละนิมิตด้วยอนิมิตตานุัสสนา ละปณิธิ(กิเลสอันเป็นที่ตั้ง)ด้วยอัปปณิหิตานุัสสนา ละอภินิเวส(ความปักใจยึดมั่น) ด้วยสุญญตานุัสสนา(ดูความว่าง) ละสाराทานา กิณีเวส(ความปักใจยึดมั่นในสาระ)ด้วยอธิปัญญาธัมมวิัสสนา ละสัมโมหากิณีเวส(ความปัก ใจยึดมั่นด้วยอำนาจความงมงาย)ด้วยยถาภูตญาณทัสสนะ(การรู้เห็นตามความเป็นจริง) ละ อาลยาภิณีเวส(ความปักใจยึดมั่นด้วยอำนาจอภัสส)ด้วยอาทินวานุัสสนา(ดูโทษ) ละอัปปฎิ สังขา (การไม่พิจารณา) ด้วยปฏิบัติสังขานุัสสนา ละสังโยคาภิณีเวส(ความปักใจยึดมั่นด้วย อำนาจสังโยค) ด้วยวิวิฏฐานุัสสนา

ละกิเลสอันมีที่ติตั้งร่วมกันกับทิวฏฐิตด้วยโสตาปัตติมรรค ละกิเลสอย่างหยาบด้วยสกทา คามิมรรค ละกิเลสอย่างละเอียดด้วยอนาคามิมรรค ละกิเลสทั้งสิ้นด้วยอรหัตมรรค แต่ละ อย่างดังพรรณนามานี้เรียกว่า อวิติกมศีล เจตนาศีล สังวรศีลและเวมณีศีล

เหล่านี้เรียกว่าศีล

ลักษณะของศีล

อะไรเป็นลักษณะของศีล ? คือการละความเสื่อมคุณค่าด้วยความมีคุณค่า ความด้อยคุณค่าคืออะไร ? คือการละเมตศีลซึ่งมี ๓ ประการ คือ การละเมตปาฏิโมกข สังวรศีล การละเมตปัจจยสันนิสสิตศีล และการละเมตอินทริยสังวรศีล การละเมตปาฏิโมกขสังวรศีลคืออะไร ? คือความเสื่อมศรัทธาในพระตถาคตเนื่องจาก

อิทธิระ (ไม่ละอายใจ) และอนัตตปปะ(ไม่เกรงกลัวบาป)

การละเมิดปัจจยสันนิสติดศีลคืออะไร? เมื่อชีวิตของบุคคลมุ่งปรนเปรอร่างกาย เขาสูญเสียความสันโดษ(ความพอใจในปัจจัยตามมีตามได้)

การละเมิดอินทริยสังวรศีลคืออะไร? คือการละเลยโยนิโสมนสิการเพราะไม่สำรวมอินทริยทั้งหก

การละเมิดศีลทั้งสามอย่างนี้สร้างความเสื่อมคุณค่า นี้เรียกว่าลักษณะของศีล

รส ปัจจุปัฏฐานและปัทฏฐานของศีล

อะไรเป็นรส(กิจ) ปัจจุปัฏฐาน(อาการปรากฏ) และปัทฏฐาน(เหตุใกล้)ของศีล ? ปิตติเป็นรส อวิปปฏิสาร(ความไม่เดือดร้อนใจ)เป็นปัจจุปัฏฐาน กุศลกรรมทางไตรทวารเป็นปัทฏฐาน อนึ่ง โสมนัสเป็นรส อวิปปฏิสารเป็นปัจจุปัฏฐาน และการสำรวมอินทริยทั้งปวงเป็นปัทฏฐาน

อานิสงส์ของศีล

ศีลมีอานิสงส์อย่างไร? ศีลมีอวิปปฏิสารเป็นอานิสงส์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ศีลที่เป็นกุศลมีอวิปปฏิสารเป็นประโยชน์และเป็นอานิสงส์”

อนึ่ง ศีลเรียกว่าปิตติ ศีลเป็นวรรณะสูงสุด เป็นอริยทรัพย์ ศีลเป็นภูมิของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการอาบนำโดยไม่ต้องมีน้ำ^๔ เป็นการอบด้วยเครื่องหอม^๕ เป็นเงาที่ติดตามตน เป็นเครื่องประดับศรัทธาที่คนต้องสวม เป็นวรรณะที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการฝึกอันยอดเยี่ยม เป็นวิถีแห่งพรหมจรรย์ ถ้าบุคคลรักาศีล เพราะเหตุที่มีศีลนั้นเขาจะเป็นผู้องอาจ นำเกียรติมาสู่มิตรสหายและเป็นที่รักของคนดีทั้งหลาย ศีลเป็นอารมณ์อันประเสริฐ^๖ เป็นกฎคุมความประพฤติทั้งปวง เป็นที่ตั้งแห่งบุญ เป็นเนืองนาบุญของทานบริจาค เป็นพื้นที่เพาะปลูกความเป็นสหายของพระอริยะ

(ผู้มีศีล)จะเป็นผู้คงที่ในความคิดทั้งปวง เขาจะเป็นผู้ทำอธิษฐานอันบริสุทธิ์ให้สำเร็จ เขาจะตายอย่างมีสติ^๗ เมื่อได้รับวิภังขณวิมุตติ เขาจะประสบความสุข อานิสงส์ของศีลมีมากมายอย่างนี้

ความหมายของศีล

ศีลมีความหมายว่าอะไร ? ศีลหมายถึงเย็น ดีเลิศ การกระทำ ปกติและสภาพปกติตามธรรมชาติของทุกข์และสุข อนึ่ง ศีลหมายถึงศรัทธา ความเย็นและสันติ^๘

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลเป็นศรัทธา?

ตอบ : ถ้าบุคคลไม่มีศรัทธาเขาก็ไม่สามารถปัดธุลีคือกิเลสออกไปจากอินทริยของเขาได้

เมื่อเป็นดังนั้นเขาก็เหมือนคนตาย เพราะฉะนั้นศีลของภิกษุก็คือศีระะ เมื่อศีระะ(ศีล)ขาด ภิกษุก็สูญเสียคุณความดีทุกอย่าง นั่นเรียกว่าความตายในศาสนาของพระพุทธเจ้า นี่คือศีลหมายถึงศีระะ

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลเป็นความเย็น ?

ตอบ : แม้จันทร์ที่มีความเย็นมากที่สุดช่วยทุเลาความร้อนของพิษไข้ในร่างกายลงได้ ฉะนั้นศีลก็ฉนั้นนั่นคือช่วยทุเลาไข้ใจที่เกิดจากความสะดุ้งกลัวหลังจากศีลขาดและก่อให้เกิดปราโมทย์ นี่คือศีลหมายถึงความเย็น

ถาม : เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าศีลหมายถึงสันติ ?

ตอบ : ถ้าบุคคลมีศีล เขาจะเป็นผู้มีความประพฤติสงบเรียบร้อย เขาไม่สร้างความหวาดกลัวให้เกิดขึ้น นี่คือศีลหมายถึงสันติ

ศีลและวัตร

อะไรคือความแตกต่างระหว่างศีลและวัตร ?

ข้อปฏิบัติ ความเพียร การอธิษฐาน ถุดงค์ เหล่านี้จัดเป็นวัตร ไม่ใช่ศีล ศีลก็เรียกว่าวัตรเหมือนกัน ศีลเรียกว่าความมีคุณค่า เวทนามีเรียกว่าวัตรเช่นเดียวกัน

ศีล ๓ ประเภท

ศีลมีกี่ประเภท ?

ศีลมี ๓ ประเภท คือ กุศลศีล อกุศลศีล และอัปยาคตศีล^{๑๐}

กุศลศีลคืออะไร ?

คือกุศลกรรมทางกายวาจาและสัมมาอาชีวะเพราะปราศจากวิบัติจึงเกิดวิบากที่ดีตามมา อกุศลศีลคืออะไร ?

คืออกุศลกรรมทางกายทางวาจาและมิจฉาอาชีวะเพราะมีวิบัติจึงไม่เกิดวิบากที่ดีตามมา อัปยาคตศีลคืออะไร ?

คือกายกรรมและวจีกรรมที่ปราศจากอาสวะ และอาชีวะอันไร้ที่ดีที่ไม่มีทั้งวิบัติและวิบากที่ดี

อะไรทำให้ศีลเกิด

อะไรทำให้ศีลเกิด ?

ศีลที่เกิดในกุศลจิตเป็นกุศลศีล ศีลที่เกิดในอกุศลจิตเป็นอกุศลศีล ศีลที่เกิดในอัปยาคตจิตเป็นอัปยาคตศีล

ชั้นของศีล

อะไรเป็นขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสูงของศีล ?

การรักษาศีลเป็นขั้นต้น การไม่ล่วงละเมิดเป็นขั้นกลางและปราโมทย์เป็นขั้นสูงของศีล

อุปสรรคและเหตุของศีล

อุปสรรคและเหตุของศีลมีเท่าไร ?

ธรรม ๓๔ ประการเป็นอุปสรรค และธรรม ๓๔ ประการเป็นเหตุของศีล ดังนี้

โกรธ พยาบาท หลอกหลวง ปฏิฆะ โลก รัษยา มารยา สาไทย อรติ วิวาท มานะ อหังการ อติมานะ ปมาทะ เกียจคร้าน ราคะ ไม่สันโดษ ไม่คบบัณฑิต ไม่มีสติ สามหาว คบคนพาล มิจฉาญาณ มิจฉากิฎฐิ ไม่มีขันติ ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัมปะ ไม่รู้จักประมาณ ในโภชนะ ตำทราวม มั่วสุมกับสตรี ไม่เคารพครูอาจารย์ ไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่ปฏิบัติสมาธิ ในยามตื่นและยามสุดท้าย ไม่สาธยายธรรมในยามตื่นและยามสุดท้าย ธรรม ๓๔ ประการเหล่านี้เป็นอุปสรรคของศีล บุคคลที่ถูกธรรมข้อใดข้อหนึ่งขัดขวางย่อมไม่อาจทำศีลให้บริบูรณ์ ถ้าศีลของเขาไม่บริบูรณ์เขาต้องเสื่อมลงแน่นอน

ธรรม ๓๔ ประการอันเป็นปฏิปักษ์ต่ออุปสรรคเหล่านี้จัดเป็นเหตุของศีล

ทุกะ (ศีล ๒ ประเภท) นัยที่ ๑

ศีลมีกี่หมวด ?

ทุกะ(หมวดที่มี ๒ อย่าง) ดิกะ(หมวดที่มี ๓ อย่าง) และจตุกกะ(หมวดที่มี ๔ อย่าง)

อะไรคือทุกะ ?

คือ จาริตศีล(การทำตามลักษณะที่ทรงบัญญัติ) และวาริตศีล(การไม่ทำข้อที่ทรงห้าม)

พุทธบัญญัติว่าสิ่งใดควรกระทำทางกายและวาจาเป็นจาริตศีล สิ่งใดไม่ควรกระทำทางกายและวาจาเป็นวาริตศีล บุคคลรักษาจาริตศีลได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบด้วยความเพียร รักษาวาริตศีลไว้ได้ด้วยศรัทธาที่ประกอบด้วยสติ

ทุกะนัยที่ ๒

ศีล ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปหานศีลและสมาทานศีล^{๑๑}

ปหานศีลคืออะไร ? คือการละสิ่งที่ไม่เป็นศีล

สมาทานศีลคืออะไร ? คือการสมาทานรักษาศีล

เปรียบเทียบแสงสว่างขับไล่ความมืดฉันใดบุรุษผู้ละสิ่งที่ไม่เป็นศีลย่อมพ้นจากทุกดิฉันนั้น เพราะสมาทานรักษาศีล เขาสามารถเข้าสู่วิถีแห่งบุญ เพราะละสิ่งที่ไม่เป็นศีล เขาย่อมประสบ

ความสำเร็จสมปรารถนา

ทักขณีย์ที่ ๓

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ โลภียศิลป์และโลกุตศิลป์

อะไรเป็นโลกุตศิลป์?

ศิลปะที่รักษาได้สมบูรณ์พร้อมด้วยผลแห่งอริยมรรคเป็นโลกุตศิลป์ ศิลปะที่เหลือเป็นโลภียศิลป์ การปฏิบัติโลภียศิลป์ทำให้ได้ภพอันวิเศษ ส่วนการปฏิบัติโลกุตศิลป์ทำให้ได้การหลุดพ้นจากภพ

ทักขณีย์ที่ ๔

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปมาณศิลป์(ศิลปะที่ประมาณได้) และอัปมาณศิลป์(ศิลปะที่ประมาณไม่ได้) ศิลปะที่ไม่ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่าปมาณศิลป์ ศิลปะที่ครบถ้วนบริบูรณ์เรียกว่า อัปมาณศิลป์ (นี่ว่า)ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้

ทักขณีย์ที่ ๕

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปริยัตตศิลป์(ศิลปะที่มีที่สุด)และอปริยัตตศิลป์(ศิลปะไม่มีที่สุด)^{๑๒}

ปริยัตตศิลป์คืออะไร ?

ถ้าบุคคลสมทานศิลปะแต่ล่วงละเมิดเพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก เกิดภัยพิบัติชื่อเสียง ญาติสนิทมิตรสหาย อวัยวะร่างกาย และชีวิต เมื่อเป็นดังนั้นเขาก็ทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นที่สุดแห่งศิลปะ

อปริยัตตศิลป์คืออะไร ?

ภิกษุสมทานศิลปะเพื่อที่จะรักษาไว้โดยชอบและไม่เคยแม้แต่จะคิดล่วงละเมิดศิลปะเพราะเห็นแก่ประโยชน์ในทางโลก เกิดภัยพิบัติชื่อเสียง ญาติสนิทมิตรสหาย อวัยวะร่างกาย และชีวิต เมื่อเป็นดังนั้นเขาจะละเมิดศิลปะได้อย่างไร นี่เรียกว่าอปริยัตตศิลป์

ทักขณีย์ที่ ๖

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ นิสสิตศิลป์(ศิลปะที่มีสิ่งอาศัย) และอนิสสิตศิลป์(ศิลปะที่ไม่มีสิ่งอาศัย)

ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับภพอาศัยต้นหา ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับสัลลัพท์ตปราคาสอาศัยทิฎฐิ ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับการยกตนข่มท่านและติเตียนผู้อื่นอาศัยมานะ เหล่านี้เป็นนิสสิตศิลป์ ส่วนศิลปะที่มุ่งเพื่อวิมุตติเป็นอนิสสิตศิลป์ นิสสิตศิลป์ไม่ใช่ศิลปะสำหรับบัณฑิต ส่วนอนิสสิตศิลป์เป็นศิลปะสำหรับบัณฑิต

ทักขณีย์ที่ ๗

ศิลปะ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ อาทิพรหมจริยศิลป์(ศิลปะเบื้องต้นของพรหมจริย)

และอภิสมจาริกศิลป์(ศิลป์ที่ส่งเสริมการปฏิบัติ)

อาทิพรหมจริยศิลป์คืออะไร? ศิลปะที่ประกอบด้วยสัมมาวาจาสัมมากรรมสัมมาอาชีวะเป็นอาทิพรหมจริยศิลป์ ศิลปะศึกษาที่เหลือเป็นอภิสมจาริกศิลป์

ทุกะณีย์ที่ ๘

ศิลป์ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศิลปะที่เกี่ยวกับจิตและศิลป์ที่ไม่เกี่ยวกับจิต

ศิลป์ที่เกี่ยวกับจิตคืออะไร? คืออาทิพรหมจริยศิลป์ (ศิลป์เบื้องต้นของพรหมจริย)

ศิลป์ที่ไม่เกี่ยวกับจิตคืออะไร? คืออภิสมจาริกศิลป์(ศิลป์ที่ส่งเสริมการปฏิบัติ)

ในการรักษาอาทิพรหมจริยศิลป์ พระสาวกสามารถปฏิบัติเคร่งครัดจริงจัง ในส่วนอภิสมจาริกศิลป์บุคคลยังทำผิดได้ เพราะพระพุทธรเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติ(อภิสมจาริกศิลป์)ไว้ ศิลปินจึงอาจเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรม (เพราะฉะนั้น บุคคลจึงทำผิดได้)

ทุกะณีย์ที่ ๙

ศิลป์ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศิลปะที่ไม่อาจล่วงละเมิด และศิลปะที่ปราศจากต่างพร้อย

ศิลปะที่ไม่อาจล่วงละเมิดคืออะไร? คือศิลป์ของพระสาวก

ศิลปะที่ปราศจากต่างพร้อยคืออะไร? คือศิลป์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า

ทุกะณีย์ที่ ๑๐

ศิลป์ ๒ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ กาลปริยัตศิลป์(ศิลป์ที่มีเวลาจำกัด)และอาปาณโกฏิกศิลป์(ศิลป์ที่รักษาดลอดชีวิต)

ศิลป์ที่รักษาช่วงเวลาสั้นและไม่เกี่ยวกับชีวิตเรียกว่ากาลปริยัตศิลป์ ส่วนศิลป์ที่บุคคลรักษาตั้งแต่เข้าหาครูอาจารย์และสมาทานศีลจนกระทั่งสิ้นชีวิตเรียกว่าอาปาณโกฏิกศิลป์ กาลปริยัตศิลป์มีกำหนดช่วงเวลาให้ผล ส่วนอาปาณโกฏิกศิลป์ไม่มีกำหนดช่วงเวลาให้ผล

ติกะ(ศิลป์ ๓ ประเภท)ณีย์ที่ ๑

หมวดศิลป์ ๓ อย่างคืออะไร? ศิลปะที่ขมกิเลสได้และไม่มีการละเมิด(สมาทานวิริติ) ศิลปะที่ยังมีกิเลสกลุ่มมรรแต่ก็ไม่มีการละเมิด(สัมปัตตวิริติ) และศิลปะที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิด(สมุจเฉทวิริติ)

ศิลปะที่ขมกิเลสได้และไม่มีการละเมิดคืออะไร? แม้ความรู้สึที่เกิดกับผู้ปฏิบัติจะเป็นสิ่งที่ไม่เคยประสบมาก่อนและเป็นความรู้สึที่ไม่เอื้อต่อการปฏิบัติ ถึงกระนั้นจิตของเขาก็ไม่คิดที่จะละเมิดศิลป์ นี้เรียกว่าศิลปะที่ขมกิเลสได้และไม่มีการละเมิด

ศิลปินที่ยังมีกิเลสกลุ่มรวมแต่ก็ไม่มีการละเมิดคืออะไร ? ทั้งที่เขามีความรู้สึก(ตามอำนาจกิเลส) เขาก็ไม่ละเมิดศิลปะไปตามความรู้สึกนั้น นี้เรียกว่าศิลปินที่ยังมีกิเลสกลุ่มรวมแต่ก็ไม่มีการละเมิด ศิลปินที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิดคืออะไร ? อริยมุคคัลกำจัดเหตุแห่งความชั่วทั้งหลายด้วยอริยมรรค นี้ เรียกว่าศิลปินที่กำจัดกิเลสได้และไม่มีการละเมิด

ติกระณีย์ที่ ๒

ศิลปิน ๓ อย่างยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปรากรมัญญุศิลปิน(ศิลปินที่กิเลสจับ)^{๓๓} อปรามัญญุศิลปิน(ศิลปินที่ไม่ถูกกิเลสจับ)^{๓๔} และปฏิบัสสัทศิลปิน(ศิลปินอันระงับแล้ว)

ปรากรมัญญุศิลปินคืออะไร ? บุคคลยึดมั่นปรากฏการณ์ของสิ่งปรุงแต่งที่ตนเห็นเป็นครั้งแรกนี้เรียกว่าปรากรมัญญุศิลปิน

ศิลปินของปุถุชนซึ่งเป็นทางเข้าสู่มรรค นี้เรียกว่า อปรามัญญุศิลปิน

ปฏิบัสสัทศิลปินคืออะไร ? คือศิลปินของพระอรหันต์

ติกระณีย์ที่ ๓

ศิลปิน ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือศิลปินโลกาธิปไตย ศิลปินอดดาธิปไตย ศิลปินธรรมาธิปไตย^{๓๕}

ศิลปินโลกาธิปไตยคืออะไร? บุคคลกลัวภัยจึงตั้งตนไว้เพื่อความชั่วโดยคล้อยตามมติของชาวโลก นี้เรียกว่าศิลปินโลกาธิปไตย

ศิลปินอดดาธิปไตยคืออะไร? บุคคลกลัวภัยจึงตั้งตนไว้เพื่อความชั่วเพื่อปกป้องชีวิตของตนนี้เรียกว่าศิลปินอดดาธิปไตย

ศิลปินธรรมาธิปไตยคืออะไร? บุคคลเคารพธรรมจึงตั้งตนไว้ถือคุณธรรมเพราะยึดศีลธรรมเป็นหลัก นี้เรียกว่าศิลปินธรรมาธิปไตย

ติกระณีย์ที่ ๔

ศิลปิน ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ศิลปินที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรง ศิลปินที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดี ศิลปินที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนา

ศิลปินที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรงคืออะไร? บุคคลสมทานศิลปะขณะที่ผู้อื่นเดือดร้อน นี้เรียกว่าศิลปินที่สัมพันธ์กับความปรารถนารุนแรง

ศิลปินที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดีคืออะไร? บุคคลสมทานศิลปะเพื่อให้ได้รับความสุขในชาตินี้และเพื่อวิมุตติสุขในชาติหน้า นี้เรียกว่าศิลปินที่สัมพันธ์กับความปรารถนาสิ่งที่ดี

ศิลปินที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนาคืออะไร? บุคคลสมทานศิลปะไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

ทั้งยังทำประโยชน์แก่ผู้อื่น นี้เรียกว่าศิลปะที่ไม่สัมพันธ์กับความปรารถนา

ติกระณฑ์ที่ ๕

ศิลปะ ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ วิสฤทธศิลป์ อวิสฤทธศิลป์ เวมติกศิลป์^{๑๖}

วิสฤทธศิลป์คืออะไร ? วิสฤทธศิลป์สำเร็จได้ด้วยเหตุสองประการ คือ ด้วยการไม่ล่วงละเมิด และด้วยการทำคืน(เช่นปลงอาบัติ)หลังจากที่ล่วงละเมิด นี้เรียกว่าวิสฤทธศิลป์

อวิสฤทธศิลป์สำเร็จได้ด้วยเหตุสองประการ คือ ประการแรกเป็นการเจตนาล่วงละเมิด และประการที่สองเป็นการไม่ทำคืนหลังจากล่วงละเมิด นี้เรียกว่าอวิสฤทธศิลป์

เวมติกศิลป์คืออะไร ? เวมติกศิลป์สำเร็จได้ด้วยเหตุสามประการคือ ความไม่ชัดเจนของวัตถุ อาบัติและอชฌมาจาร นี้เรียกเวมติกศิลป์

ถ้าศิลปะของโยคีไม่บริสุทธิ์ เขาทำคืนแล้วก็จะมีความสุขเพราะศิลปะบริสุทธิ์ ถ้าเขามีความสงสัยก็ค้ำให้พบข้อบกพร่องและจะได้รับความสงบ

ติกระณฑ์ที่ ๖

ศิลปะ ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ เสขศิลป์ อเสขศิลป์ เนวเสขานาเสขศิลป์^{๑๗}

เสขศิลป์คืออะไร ? คือศิลปะของพระเสขะ(ผู้ยังต้องศึกษา) ๗ จำพวก

อเสขศิลป์คืออะไร ? ศิลปะของพระอรหันต์

เนวเสขานาเสขศิลป์คืออะไร ? คือศิลปะของปุถุชน

ติกระณฑ์ที่ ๗

ศิลปะ ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ภัยศิลป์ ปริพาหศิลป์ โมหศิลป์

ภัยศิลป์คืออะไร ? บุคคลบางคนไม่ทำชั่วเพราะมีความกลัว นี้เรียกว่าภัยศิลป์

ปริพาหศิลป์คืออะไร ? บุคคลบางคนนึกถึงมิตรสหายที่แยกจากกันไปเกิดความกระวนกระวายใจและด้วยเหตุนี้เขาจึงไม่ทำความชั่ว นี้เรียกว่าปริพาหศิลป์

โมหศิลป์คืออะไร ? บุคคลบางคนรักาศิลปะเครื่องแบบโคหรือสุนัข นี้เรียกว่าโมหศิลป์

ถ้าบุคคลบางคนรักาศิลปะสมบุรณ์ เขาจะ(เกิด)เป็นโคหรือสุนัข ถ้ารักาศิลปะสมบุรณ์ เขาจะตกนรก^{๑๘}

ติกระณฑ์ที่ ๘

ศิลปะ ๓ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ หีนศิลป์ มัชฌิมศิลป์ ปณิดศิลป์^{๑๙}

หีนศิลป์คืออะไร ? ผู้ที่ถูกกราบเจ็ดรอบบง่าและมีต้นหาไม่น้อย นี้เรียกว่าหีนศิลป์

มัชฌิมศิลป์คืออะไร ? ผู้ที่ถูกกราบเจ็ดรอบบง่าและมีต้นหาน้อย นี้เรียกว่ามัชฌิมศิลป์

ปณิตศิลป์คืออะไร ? บุคคลบางคนไม่ถูกราคะครอบงำและมีต้นหาน้อยนี้เรียกว่าปณิตศิลป์ เพราะรักษาทัศนศิลป์สมบูรณ์ เขาจะเกิดเป็นมนุษย์ เพราะรักษามัชฌิมศิลป์สมบูรณ์ เขาจะเกิดเป็นเทวดา เพราะรักษาปณิตศิลป์สมบูรณ์ เขาจะเข้าถึงวิมุตติ

จุดกณะ(ศิลป์ ๔ ประเภท)นัยที่ ๑

หมวดศิลป์ ๔ ประการคือ หานภาคศิลป์(ศิลป์ตั้งอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม) จูติภาคศิลป์ (ศิลป์ตั้งอยู่ในฝ่ายทรงตัว) วิเสสภาคศิลป์(ศิลป์ตั้งอยู่ในฝ่ายวิเศษขึ้น) นิพเพธภาคศิลป์(ศิลป์ตั้งอยู่ในฝ่ายชำแรกกิเลส)^{๒๐}

หानภาคศิลป์คืออะไร ? บุคคลบางคนไม่ขจัดเครื่องปิดกั้นการบรรลุวิริยมรรค ขาดความเพียร และเจตนาสว่างละเมิดศิลป์แล้วปกปิดไว้ นี้เรียกว่าหานภาคศิลป์

จูติภาคศิลป์คืออะไร ? บุคคลบางคนรักษาศิลปะและไม่ผลอสติ แต่เขา(พอใจแค่ศิลป์)ไม่เข้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่าจูติภาคศิลป์

บุคคลบางคนรักษาศิลปะและเจริญสมาธิไม่ผลอสติ แต่เขา(พอใจแค่นั้น)ไม่เข้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่าวิเสสภาคศิลป์

บุคคลบางคนรักษาศิลปะและเจริญสมาธิไม่ผลอสติ เขาเข้าใจให้เกิดนิพพิทา นี้เรียกว่านิพเพธภาคศิลป์

จุดกณะนัยที่ ๒

ศิลป์ ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ภิกขุศิลป์(ศิลป์ของภิกษุ) ภิกขุณีศิลป์(ศิลป์ของภิกษุณี) อนุปลัมบันศิลป์(ศิลป์ของอนุปลัมบัน) คหัญจศิลป์(ศิลป์ของคฤหัสถ์)^{๒๑}

ภิกขุศิลป์คืออะไร ? คือปาฏิโมกขสังวร นี้คือภิกขุศิลป์

ภิกขุณีศิลป์คืออะไร ? คือปาฏิโมกขสังวร นี้คือภิกขุณีศิลป์

ศิลป์สำหรับสามเณรและสามเณรีและศิลป์หกสำหรับภิกขุมานา^{๒๒} นี้คืออนุปลัมบันศิลป์

ศิลป์ห้าและศิลป์แปดสำหรับอุบาสกและอุบาสิกา นี้คือคหัญจศิลป์

จุดกณะนัยที่ ๓

ศิลป์ ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่งคือ ปกติศิลป์ อาจารย์ศิลป์ ถัมมดาศิลป์^{๒๓} และปุพพเหตุกศิลป์

ปกติศิลป์คืออะไร ? ศิลปะของชนชาวอูตรกูรวีปนีคือปกติศิลป์

อาจารย์ศิลป์คืออะไร ? ความประพฤตินี้สอดคล้องกับกฎระเบียบของวงศ์ตระกูล วรรณะ ประเทศ ความเชื่อถือ เป็นต้นนี้คืออาจารย์ศิลป์

ถัมมดาศิลป์คืออะไร ? ศิลปะ(ของมารดาของพระโพธิสัตว์) เมื่อพระโพธิสัตว์ถือปฏิสนธิใน

กรรมของมารดา นี่คือธัมมตาศีล

บุพพเหตุกศีลคืออะไร ? ศีลของพระโพธิสัตว์และของพระมหากัสสปเถระนี้เรียกว่า
บุพพเหตุกศีล

จตุกกะณีย์ที่ ๔

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ กุศลศีล สมุฏฐานศีล นิโรธศีล นิโรธปฏิบัติศีล
กุศลศีลคืออะไร ? ศีล ๒ ประการคือกุศลศีลและอกุศลศีล นี้(รวม)เรียกว่ากุศลศีล^{๒๔}
สมุฏฐานศีลคืออะไร ? ใจที่ติงามยอมเป็นเหตุให้เกิดกุศลศีล ส่วนใจที่ทราหมยอมเป็น
เหตุให้เกิดอกุศลศีล

นิโรธศีลคืออะไร ? บุคคลละอกุศลศีลเพราะได้กุศลศีล ละกุศลศีลเพราะได้วิสุทธิ^{๒๕}

นิโรธปฏิบัติศีลคืออะไร ? นั่นคือสัมมปปธาน ๔ นี้เรียกว่านิโรธปฏิบัติศีล^{๒๖} ให้เข้าใจ
ใจสัมมปปธาน ๔ อย่างนี้คือ สัมมปปธานเรียกว่าวายามะและยังไม่ใช่การรักษาศีล มันได้ชื่อว่า
สัมมววายามะ

จตุกกะณีย์ที่ ๕

ศีล ๔ ประการยังมีอยู่อีกหมวดหนึ่ง คือ ปาฏิโมกขสังวรศีล อาชีวะปารีสุทธิศีล
อินทริยสังวรศีล ปัจจัยสันนิสิตศีล

ปาฏิโมกขสังวรศีลเป็นไฉน ?

“ภิกษุในศาสนานี้สำรวมด้วยปาฏิโมกขสังวรอยู่ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มี
ปกติกลัวความผิดแม้เล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย”^{๒๗}

คำว่า “ในศาสนานี้” หมายถึงในศาสนาของพระศาสดา

คำว่า “ภิกษุ” หมายถึงกัลยาณบุรุษ ทั้งยังหมายถึงพระเสขะและพระอเสขะผู้ไม่กำเริบ

คำว่า “ปาฏิโมกขสังวร” หมายถึงศีล การปรากฏ การเริ่มต้น กิจกรรม การป้องกัน
การสังวร การลอกคราบและการไม่ผูกมัด นี่เป็นทางเข้าสู่พระธรรมวินัย ด้วยวิธีนี้ชื่อว่าสม
ทานพระสังวรธรรม นี่คือความหมายของปาฏิโมกข์ การไม่ล่วงละเมิดด้วยกายกรรมและวจี
กรรมชื่อ “สังวร” คำว่า “สังวร” หมายถึงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปาฏิโมกขสังวร

คำว่า “อยู่” หมายถึงดูแลอิริยาบถทั้งสิ้น

ในคำว่า “ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร” นี้มีทั้งอาจารย์และอนาจารย์

อนาจารย์เป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ให้ไม้ไผ่บ้าง ดอกไม้บ้าง ใบไม้ ผลไม้หรือไม้สีฟันและเครื่อง
หอมสำหรับใช้อาบน้ำ ประจบสอพลอ สรรเสริญหรือว่าร้ายคนอื่น พินอบพิเทา ไปที่โน่นที่นี้

หรือเดินทางไกลฝ่าฝืนวินัยเพื่อเชิญคนให้มาร่วมการประชุม หรือกระทำการอื่นใดที่ พระพุทธเจ้าทรงห้ามและดำรงชีพด้วยมิจฉาอาชีวะเช่นนี้เรียกว่า อนาคตาจาระ

อนึ่ง อนาคตาจาระมีสองชนิดคือ อนาคตาจาระทางกายและอนาคตาจาระวาจา

อนาคตาจาระทางกายเป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปมีความหยิ่งในใจเข้าไปในท่ามกลางสงฆ์ ผ่านเฉียดพระเถระ เบียดท่านเหล่านั้นโดยไม่ยำเกรง เดินนำหน้าท่าน ยืนอย่างยโส หรือนั่งในที่นั่งสูงก่อนท่าน นั่งหันหลังให้ท่าน หรือนั่งส่งฝ่าเผย นั่งแสดงอาการเหยียดหยามท่าน หรือตบไหล่พระเถระ พุดกับท่านอย่างไม่ยำเกรง ขณะที่พระเถระไม่สวมรองเท้า ตนกลับสวมรองเท้า เมื่อพระมีอายุมาก หรือพระเถระเดินที่ต่ำ ตนเดินที่กว้างสูง ดูหมิ่นทำความเดือดร้อน(ให้ผู้อื่น)ด้วยวิธีต่าง ๆ ไม่ยอมให้ของประณีตแก่ภิกษุที่อ่อนพรรษากว่า ให้ของที่มีค่าต่ำแก่พระเถระ ก่อไฟในห้องสรงน้ำ และเปิดปิดประตูหน้าต่างโดยไม่ขออนุญาต หรือเมื่อไปที่ท่าน้ำลงน้ำก่อน(พระเถระ) ปิดและกลับตัวหรือส่วนของร่างกายแบบคนเถื่อน เมื่อไปบ้านผู้อื่นก็ผลุนผลันเข้าไปทางประตูหน้าบ้านหรือหลังบ้าน นั่งหรือลุกอย่างขาดมารยาท หรือเข้าไปในที่ที่เขากันมานานไว้และพูดตลกคะนองกับสตรีและเด็กสาวทั้งยังลูบที่คอของพวกเขา ความประพฤติเสื่อมเสียเช่นนี้ เรียกว่าอนาคตาจาระทางกาย^{๒๔}

อนาคตาจาระทางวาจาเป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปไม่มีความเคารพอยู่ในใจ ยังมิได้ขอโอกาสพระเถระ แสดงธรรมหรือสวดปาฏิโมกข์ หรือพุดกับผู้อื่นก็ตบไหล่เขา หรือเข้าไปในบ้านของคนอื่นและถามผู้หญิงตรง ๆ ว่า “แน่แม่ผู้มีชื่ออย่างนี้ ผู้มีโคตรอย่างนี้ มีอะไรฉันหรือไม่ ถ้ามีจงให้เอาตมาเอาตมาต้องการอาหาร” คำพุดเช่นนี้เป็นอนาคตาจาระทางวาจา

อาจาระเป็นไฉน ?

อาจาระตรงข้ามกับอนาคตาจาระ ภิกษุมีความเคารพอยู่ในใจเป็นผู้ว่าง่ายมีหิริโอตตปปะ และเพียบพร้อมด้วยอิริยาบถ สාරวมอินทริย์ รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่นอนในยามต้นและยามสุดท้ายของราตรี มีปัญญาและสันโดษ ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ประรภความเพียรและมากไปด้วยความเคารพยำเกรงเพื่อนสหัมมิกของตน นี้เรียกว่าอาจาระ

คำว่า “โคจร” หมายถึงรวมทั้งโคจรและอโคจร

อโคจรเป็นไฉน ?

ภิกษุบางรูปไปยังสำนักของหญิงแพศยา หญิงม่าย สาวเทื่อ บัณเฑาะค์ ภิกษุณี โรงสุรา คลุกคลีกับพระราชา มหาอำมาตย์ เตียรถีย์ ภิกษุอลัชชีและคนเช่นนั้นผู้ไม่มีศรัทธาผู้ไม่ได้ทำประโยชน์ให้แก่ชนสี่วรรณะและผู้ทีพวกเขา (ชนสี่วรรณะ) ไม่ชอบ นี้เรียกว่าอโคจร^{๒๕}

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุล่วงละเมิดสิกขาบทที่ห้ามอโคจรอันไม่บริสุทธิ์ ‘อโคจรอันไม่บริสุทธิ์’ คืออะไร ? คือการเที่ยวไปยังสำนักของหญิงแพศยา” ส่วนโคจรนั้นชัดเจนอยู่แล้ว

อหนึ่ง โคจร มี ๓ ประเภทคือ อุปนีสัยโคจร อารักขโคจร อุปนิพันธโคจร

อุปนีสัยโคจรเป็นไฉน ?

กัลยาณมิตรที่ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ(อันเป็นกถาวัตถุ) ๑๐ ประการ^{๖๖} เพราะอาศัยคุณสมบัติเหล่านี้บุคคลย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟังมาก่อน ทำสิ่งที่ได้ฟังมาแล้วให้แจ่มแจ้ง ทำลายความสงสัยเสียได้ ทำความเห็นให้ถูกต้อง ทำจิตใจให้ผ่องใส และศึกษาธรรมวินัยด้วยดี มีศรัทธามั่นคงลึกซึ้ง ย่อมเจริญด้วยศีล สุตะ จาคะและปัญญา นี้เรียกว่า อุปนีสัยโคจร

อารักขโคจรเป็นไฉน ?

เมื่อภิกษุบางรูปเข้าไปในบ้านของผู้อื่นหรือละแวกบ้าน ทอดสายตาลงดูในระยะชั่วแอก ทำทางสง่า สงบสำรวม เป็นที่น่าเคารพของประชาชน ไม่มองดูยานพาหนะที่เทียมด้วยช้างหรือม้า ไม่มองดูชายหญิงที่กำลังสนุกรำเริง ไม่มองดูเสียงของพระราชวังหรือร้านริมถนน ไม่แหงนหรือก้มดูในทิศทั้งสี่ นี้เรียกว่า อารักขโคจร

อุปนิพันธโคจรเป็นไฉน ?

สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุอยู่ภายในเขตบ้านและที่อยู่ของเธอ”^{๖๗} นี้เรียกว่า อุปนิพันธโคจร เหล่านี้แหละเรียกว่าโคจร โคจรเพียบพร้อมอย่างนี้ เพราะเหตุนี้จึงได้กล่าวว่ “ถึงพร้อมด้วยโคจร”

ข้อว่า “กลัวความผิดแม้เล็กน้อย” หมายถึงกลัวความผิดเล็กน้อยที่กระทำในขณะที่ศึกษา นี้เรียกว่ากลัวความผิดแม้เล็กน้อย

อหนึ่ง ท่านแสดงไว้อีกนัยหนึ่งว่า บุคคลยังอุทิศจิตใจให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่าความผิดเล็กน้อย เมื่อเห็นและกลัววิบากแห่งความผิดเล็กน้อยนั้น เขาจึงปรารถนาที่จะอยู่ให้ห่างไกลจากความผิดเล็กน้อย นี้เรียกว่าเห็นภัยในความผิดเล็กน้อย

ในข้อว่า “สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย” คำว่า “สิกขาบท” คืออะไร ? คือ สิกขาบท ๗ (สัตตปาตติกขันธ์คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ถุลลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฎ ทุพภาสิต)^{๖๘} คำว่า “สมาทานศึกษา” หมายความว่า ปฏิบัติตามทั้งหมด(ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น) นี้เรียกว่า “สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย” (ทั้งหมด)นี้เรียกว่า ปาฏิโมกขสังวรศีล

ถาม : อาชีวปาริสุทธิศีลเป็นไฉน?

ตอบ : คือการไม่ประกอบมิจฉาอาชีวะ

มิจฉาอาชีวะเป็นไฉน?

คือกุหนา(ล่อลวง) ลปนา(ป้อยอ) เนมิตติกตา(บอกใบ้) นิปเปสิกตา(บีบบังคับ)

นิชิติงสนดา(หาลากด้วยลาภ)^{๓๓}

ภุหนา(ล่อลวง)เป็นไฉน ?

มีวิธีการล่อลวงอยู่ ๓ วิธี คือ

(๑) ภิกษุวางแผน(ทำเป็น)อยากได้ปัจจัยสี่ที่เลวและแตกต่าง(จากปัจจัยสี่อันประณีตที่มีผู้ถวาย) ภิกษุบางรูปแก้ความประพฤติของตนชั่วคราว หมายความว่าตัวเองอย่างกว้างขวางหรือมีความปรารถนาลามก อยากได้ทรัพย์สินจึงหยิбыื่นจีวรและอาหารที่ประณีต(ให้ผู้อื่น) และรับแต่สิ่งทีเลวสำหรับตน หรือแสร้งทำเป็นว่าไม่ต้องการอะไร หรือรับปัจจัยสี่โดยแสร้งทำเป็นว่ารับเพราะกรุณาผู้อื่น นี้เรียกว่าล่อลวงโดยแสร้งปฏิเสธปัจจัย^{๓๔}

(๒) ภิกษุบางรูปมีความปรารถนาลามกและละโมภทรัพย์สินแสร้งทำทำที่มีสง่าและกล่าวว่“อาดมาไต้ผาน” และสาธยายพระสูตรด้วยความหวังที่จะได้รับไทยธรรม นี้เรียกว่าล่อลวงด้วยอิริยาบถ^{๓๕}

(๓) ภิกษุบางรูปเป็นคนละโมภและปากกล้าจึงประกาศให้ผู้อื่นทราบว่ “อาดมาบรรลุลุทธิสัจและอยู่แบบวิเวก อาดมาปฏิบัติกรรมฐาน คำสอนของอาดมาสุขุมลุ่มลึก อาดมาไต้อุตริมนุสสรธรรม”^{๓๖} เพราะต้องการผลตอบแทนจึงไต้ยกย่องตนเองอย่างนั้น นี้เรียกว่าล่อลวงด้วยการพูดเลียบเคียง^{๓๗}

ลปนา(บื้อยอ)หมายถึงผู้ไม่จริงใจ ประจบสอพลอตลกคะนอง วางทำ โดยหวังผลตอบแทน สร้างความบันเทิงเพราะหวังชักนำประโยชน์มาเพื่อตน นี้เรียกว่าลปนา

เนมิตติกตา(บอกไป)เป็นไฉน ?

ภิกษุแสดงธรรมแก่คหบดีที่ตนหวังการอุปถัมภ์จากเขา อยากไต้ผลประโยชน์แต่ไม่พยายามที่จะชนะใจตนเอง นี้เรียกว่าเนมิตติกตา

นิปเปสิกตา(บีบบังคับ)หมายความว่า บุคคลประสงค์จะไต้รับผลประโยชน์โดยทำให้ประชาชนกลัวตน เพราะทำร้ายพวกเขาหรือสร้างความแตกแยกในหมู่พวกเขา หรือข่มขู่จะทำอันตราย

นิชิติงสนดา(หาลากด้วยลาภ)เป็นไฉน ?

เขาให้เพียงเล็กน้อยและหวังไต้รับตอบแทนมาก

มิจฉาอาชีวะประกอบด้วยการทำความชั่วทั้งหลายเหล่านี้

ยังมี(การแสดงเรื่อง)มิจฉาอาชีวะอีกอย่างหนึ่ง คือ การให้ไม้ไผ่หรือดอกไม้ไปไม้ และผลไม้หรือไม้ชำระฟันและเครื่องหอมสำหรับอาบน้ำ หรือทำนายทายทักแก้ผันหรือพยากรณ์โชคชะตาทำนายภาษานก พยากรณ์ลักษณะท่าทางของการเดินว่เป็นมงคลหรืออัปมงคล บูชาไฟ^{๓๘}ด้วยดอกไม้ การทำให้การค้ารุ่งเรือง การนำกองทัพหรือจำหน่ายคัสตราวุธ สิ่งเหล่านี้และ

การกระทำอื่น ๆ ทำนองนี้จัดว่าเป็นมิชฌาอาชีวะการไม่กระทำสิ่งเหล่านี้เรียกว่า“อาชีวะปารีสูทธิศีล”

ถาม : อินทริยสังวรศีลเป็นไฉน ?

ตอบ : เมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส หรือถูกต้องสัมผัส บุคคลกำหนดไม่ให้ลักษณะที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นและไม่ละเมิดศีล^{๔๔} นี้เรียกว่าอินทริยสังวรศีล อินทริยสังวรศีลนี้ อันบุคคลให้บริบูรณ์ โดยอาศัยกิจกรรม ๘ ประการ คือ^{๔๕}

ตัดนิมิตชั่วร้ายที่เกิดทางอินทริย ไม่เปลอสติ ไม่ปล่อยให้อกุศลเจตสิกเกิดติดต่อกัน เรื่อยไป(เป็นเหมือนกับ)บุคคลที่รักษาศีรษะของเขาที่ไฟกำลังไหม้อยู่^{๔๖} ส้ารวมอินทริยเท่า กับพระนันทเถระ^{๔๗} เอาชนะอกุศลเจตสิก ได้ฉานจิตโดยง่าย หลีกเร้นจากผู้ที่ไม่ส้ารวมอินทริย และคบหาผู้ส้ารวมอินทริย

ถาม : ปัจจัยสันนิสสิตศีลเป็นไฉน ?

ตอบ : บุคคลพิจารณาอาหารบิณฑบาตโดยแยกคายด้วยวิธี ๘ ประการ ดังต่อไปนี้
บริโภคอาหารมิใช่เพื่อเล่น มิใช่เพื่อมัวเมา มิใช่เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม มิใช่เพื่อให้อ้วนพี บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษาภายนี้ เพื่อระงับความหิว เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ โดยอุบายนี้ จัก กำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น บริโภค(อาหาร)ด้วยความพอใจแค่ของเล็กน้อย บริโภค(อาหาร)โดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก^{๔๘}

ถาม : บริโภคอาหารมิใช่เพื่อเล่นเพื่อมัวเมายเป็นไฉน ?

ตอบ : “เราบริโภคอาหารอย่างละโมภ เราแข็งแรง เราชอบกีฬาที่ดูเด็ด เล่นรุนแรง แข่งขันกับผู้อื่นและวิ่ง” เหล่านี้หมายถึง “เล่น”

คำว่า“มัวเมา” หมายความว่าหลงตัวเองและไม่พอใจเปรียบได้กับคนที่มีความโกรธ แล้วทุบตีคนอื่น

ข้อว่า“มิใช่เพื่อให้ผิวพรรณสวยงาม” (คือไม่เหมือน)คนที่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นรัก ตรง ที่มีร่างกายแขนขาเอิบอ้อมหน้าตาดีและไม่รู้จักพอใจเพราะเต็มไปด้วยความต้องการ

ข้อว่า“บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษาภายนี้” คือต้องการรักษาภายให้เป็นไปโดยสงบ เหมือนคุมลัทธิต้องการน้ำมันหล่อลื่น

ข้อว่า“บริโภคอาหารเพื่อระงับความหิว” คือมีปกติบริโภคอาหารเล็กน้อยเหมือนคนไข้ ยาแก้โรคผิวหนัง

ข้อว่า“บริโภคอาหารเพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์”คือปรารถนาที่จะบรรลุอุริยมรรค โดยอาศัยประโยชน์จากการลดอาหารให้น้อยลงกว่าธรรมดา บริโภคด้วยความรู้สึกเหมือนกับคนที่ กินเนื้อบุตรของตน ^{๔๙}

ข้อว่า“จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น” คือบริโภคไม่มาก ไม่

น้อยเกินไปเหมือนคนตีมยา

ข้อว่า“บริโภค(อาหาร)ด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย” คือรักษากายให้ปลอดภัย โดยบริโภคแต่น้อย ปฏิบัติต่อกายตนดุจพยาบาล(ปฏิบัติต่อคนไข้)

คำว่า“โดยปราศจากโทษ” หมายความว่าทำกายให้มีความสุขด้วยการบริโภคแต่น้อย ด้วยวิธีนี้จึงทำให้อายุยืนยาวปราศจากโทษและพ้นจากการดิ้นรนของบัณฑิต เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า “บริโภค(อาหาร)โดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก”

ถ้าได้อาหารพอเหมาะ บุคคลจะรู้สึกเหนื่อยและจะไม่นอนในยามต้นยามกลางและยามสุดท้ายของราตรี ด้วยวิธีนี้เธอย่อมได้รับความสงบ ดังนั้นชื่อว่า“บุคคลพิจารณาอาหาร บิณฑบาตโดยแยบคายด้วยวิธี ๘ ประการ” บุคคลควรพิจารณาอย่างนี้

อนึ่ง วิธี ๘ ประการนี้ย่อลงเป็นการพิจารณา ๔ ประการคือ พิจารณาสິงที่ควรลดละ พิจารณาความจริง พิจารณาความสันโดษ พิจารณารับแต่น้อย

ถาม : พิจารณาสິงที่ควรลดละเป็นไฉน ?

ตอบ : สภาพที่ไม่ติดกับการเล่น ไม่สนใจความมัวเมา ไม่สนใจผิวพรรณสวยงาม เหล่านี้เรียกว่าพิจารณาสิงที่ควรลดละ

“บริโภคอาหารเพียงเพื่อดำรงรักษากายนี้ เพื่อบรรเทาความหิว เพื่อบรรเทาความกระหาย” เหล่านี้ เรียกว่าพิจารณาความจริง

“จักกำจัดเวทนาเก่าเสียได้และจักไม่ไห้เวทนาใหม่เกิดขึ้น”นี้เรียกว่าพิจารณาความสันโดษ

“บริโภคด้วยความพอใจแต่ของเล็กน้อย บริโภคโดยปราศจากโทษและอยู่ด้วยความผาสุก” นี้เรียกว่าพิจารณารับแต่น้อย

การพิจารณา ๔ อย่างเป็นดังนี้

การพิจารณา ๔ อย่างยังย่อลงเป็น ๓ อย่างคือ พิจารณาลดละ พิจารณาความพอดี พิจารณาความสมบูรณ์

บุคคลบรรเทาความยึดติดในกาม โดยการพิจารณาลดละคือ ระวังความหิวกระหาย กำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ไห้เวทนาใหม่เกิดขึ้น และด้วยการพิจารณาดังนี้ เธอก็ระงับการกระทำที่ทำให้ร่างกายเหนื่อยยาก การพิจารณาอย่างอื่นควรจะปฏิบัติโดยพิจารณาความพอดีและพิจารณาความสมบูรณ์

และเมื่อพิจารณาการใช้จิวรพึงเข้าใจว่า จิวรนั้นใช้สำหรับป้องกันลม ความเย็นความร้อน ยุง เหลือบและมด และเพื่อปกปิดอวัยวะส่วนที่ไม่ควรให้เห็นจะทำให้เกิดความละอาย ดังนั้นเป็นการปฏิบัติโดยพิจารณาความสมบูรณ์ “๔

อนึ่ง บุคคลพิจารณาคิลานเภสัช(ยาสำหรับความเจ็บไข้)

ถ้าเป็นดังนั้น ควรพิจารณาเมื่อไร ?

ในเรื่องการบริโภคอาหารและยา บุคคลควรพิจารณาขณะที่บริโภค ในเรื่องจิ๋วและเสนาสนะ ควรพิจารณาในขณะที่ใช้สอย ควรคิดทุกวันและทุกชั่วโมงดังนี้ว่า “ชีวิตของเราอาศัยผู้อื่น เราควรพิจารณาอย่างนี้เสมอ” “บุคคลควรพิจารณาทุกสิ่งทุกอย่างโดยนัยนี้

โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า การบริโภค มีอยู่ ๔ อย่างคือ

- โดยบริโภค (บริโภคแบบขโมย)
- ฉันทบริโภค (บริโภคแบบเป็นหนี้)
- ทนายชชบริโภค (บริโภคแบบทนายท)
- สามีบริโภค (บริโภคแบบเจ้าของ)

บริโภคแบบขโมยคืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔)ของผู้ละเมิดสิกขาบท

บริโภคแบบเป็นหนี้คืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔)ของผู้ขาดหิริโอตตปปะและประกอบมิจฉาอาชีวะ

บริโภคแบบทนายทคืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔) ของผู้มีความเพียร

บริโภคแบบเจ้าของคืออะไร ? คือการบริโภค(ปัจจัย ๔)ของพระอรหันต์

อนึ่ง การบริโภคยังมีอีกสองอย่าง กล่าวคือบริโภคแบบสะอาดและบริโภคแบบไม่สะอาด

บริโภคแบบไม่สะอาดคืออะไร ? (บริโภคปัจจัย ๔)ของบุคคลผู้มีหิริและโอตตปปะ แต่ไม่สามารถพิจารณาโดยแยบคาย

(บริโภคปัจจัย ๔)โดยบุคคลผู้มีหิริและโอตตปปะ สามารถพิจารณาโดยแยบคาย มีปัญญา สรรวมตนและประกอบด้วยนิพพิทานี้เรียกว่าสะอาด บุคคลควรฝึกฝนอบรมตนในเรื่องความสะอาดนี้ไว้เสมอ ควรเข้าใจเรื่องปัจจัย ๔ อย่างนั้น นี้เรียกว่าปัจจัยสันนิสสิตศีล

สรุปจุดกษณีย์ที่ ๕

ปาฏิโมกขสังวรศีลพึงรักษาด้วยศรัทธาแรงกล้า อาชีวะปาริสุทธิศีลพึงรักษาด้วยวิริยะแรงกล้า อินทริยสังวรศีลพึงรักษาด้วยสติแรงกล้า และปัจจัยสันนิสสิตศีลพึงรักษาด้วยปัญญาแรงกล้า

เพราะเหตุไรอาชีวะปาริสุทธิศีลจึงรวมอยู่กับปาฏิโมกขสังวรศีล ?

เพราะว่าโดยเหตุที่ได้หลีกออกจากโลกียวิสัยเนื่องด้วยไม่ยึดมั่นถือมั่น บุคคลสงบ สรรวมกายกรรมและวจีกรรม ศีล ๒ ประเภทนี้เป็นอินทริยสังวรศีล เพราะเหตุไร? ถ้าบุคคลรักษาใจได้ดี เขาย่อมรักษากายกรรมและวจีกรรมได้ ปัจจัยสันนิสสิตศีลก็คืออินทริยสังวรศีล เพราะเหตุไร ? บุคคลรู้จักขันธและสิ่งทีเนื่องด้วยขันธเกิดนิพพิทาและมีสติและสมาธิอยู่ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่า “ภิกษุพึงเข้าใจกวมิงการาหารและเบญจกามคุณ”

ปฏิกิริยาของสังวรศิลป์และอาชีพปาริสุทธิศิลป์จัดเข้าในศิลปะชั้นต้น อินทรีย์สังวรศิลป์จัดเข้าในสมาธิขั้นต้น และปัจจัยสันนิษฐานศิลป์จัดเข้าในปัญญาขั้นต้น

อะไรทำให้ศิลปินวิสุทธิ

อะไรทำให้ศิลปินวิสุทธิ? ถ้าภิกษุผู้ที่ได้รับคำสอนเกี่ยวกับฉานธรรมและรู้อยู่ในเรื่องอาบัติ ๗ อย่างเห็นว่า(ตน)ต้องอาบัติปาราชิกยอมพ้นจากความเป็นภิกษุและอยู่ด้วยศีลไม่สมบูรณ์ ถ้าเขาอยู่ด้วยศีลที่สมบูรณ์ เขาจะบรรลุตัสสัจธรรม นี่เป็นคำสอนของโบราณจารย์

ถ้าภิกษุเห็นว่าตนต้องอาบัติสังฆาทิเสส เธอจะต้องเปิดเผยอาบัตินั้นอย่างครบถ้วน ถ้าเห็นว่าตนต้องอาบัติอย่างอื่น เธอจะต้องปลงอาบัติ

ถ้าภิกษุเห็นว่าตนประกอบมิจฉานอาชีวะ เธอปลงอาบัติที่ต่อนั้น หลังจากนั้นตั้งใจว่า “เราจะไม่ทำเช่นนี้อีก” เห็นดังนี้เธอจึงตั้งใจ

เมื่อละเมิดอินทรีย์สังวรศิลป์หรือปัจจัยสันนิษฐานศิลป์ เธอพึงกล่าวว่า “เราจะไม่ทำเช่นนี้อีก” ถ้าเธอตั้งใจเช่นนี้ เธอจะเป็นผู้ที่มีการสำรวมที่เลิศในอนาคต

เมื่อภิกษุบำเพ็ญศิลป์วิสุทธิ เธอย่อมกระทำกายกรรมและวจีกรรมที่ควรทำ เธอพิจารณาการกระทำของตน ทำดีเว้นชั่ว พิจารณาได้อย่างนี้เธอย่อมอยู่ด้วยศีลวิสุทธิทั้งกลางวันและกลางคืน เมื่อทำเช่นนี้เธอสามารถชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์

ลักษณะของศีลวิสุทธิเป็นไฉน ?

บุคคลสามารถควบคุมกิเลส กำจัดถีนะ(ความท้อถอย)และได้สมาธิ นี้เรียกว่าลักษณะของศีลวิสุทธิ

เหตุที่ทำให้บุคคลสำรวมในศีล

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุเท่าไร ?

บุคคลสำรวมอยู่ในศีลเพราะเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) พิจารณาโทษของการละเมิดศีล (๒) พิจารณาอานิสงส์ของศีล

การพิจารณาโทษ เป็นไฉน ?

ถ้าบุคคลละเมิดศีล เธอทำบาปและเตรียมทุกคติไว้(สำหรับตัวเอง) กลัวบริษัท ๔ “” และระวางสงสัยว่าบัณฑิตจะติเตียน ผู้มีศีลไม่คบเขา ไม่มีใครสอนการฝึกสมาธิให้ ทวยเทพทั้งหลายเหยียดหยามเธอ ทุกคนเกลียดชังดูหมิ่นเธอ เมื่อได้ยินคนสรรเสริญผู้มีศีล เธอรู้สึกเศร้าใจและไม่เชื่อ(ความดีของผู้มีศีล) เธอเป็นผู้มักโกรธเมื่ออยู่ร่วมกับบริษัท ๔ เหล่านั้น เธอขงและรังเกียจกัลยาณมิตร เธอเป็นปฏิปักษ์กับผู้มีศีลและเข้าข้างพวกปาปมิตร

อนึ่งเธอไม่มีความอดทนในการปฏิบัติสมาธิขั้นสูง ถ้าเธอประดับร่างกายเธอก็ดูน่าเกลียด

คนทั้งหลายพากันรังเกียจเธอเหมือนอุจจาระและปัสสาวะ (เธอไม่ทนทาน)เหมือนห้างร้านที่ไม่
จีรังยั่งยืน (เธอหมดราคา)เหมือนกับโคลนตมที่ไม่มีราคาในปัจจุบันและอนาคต เธอมีความ
กังวลและใจท้อถอยเสมอ ละอายและเสียใจในความชั่วที่ได้กระทำไป จิตใจไม่สงบเหมือนผู้ร้าย
ถูกจำคุก เธอไม่มีหวังในพระสัทธรรมเหมือนคนจันทาลไม่มีหวังในราชสมบัติ“ แม้เธอจะ
เชี่ยวชาญธรรมแต่ก็หาไม่มีใครให้เกียรติไม่ดูจไฟที่ใช้มูลวัวเป็นเชื้อเพลิง(ไม่มีใครให้เกียรติ) เธอ
ไม่สามารถแสวงหาที่อยู่อาศัยที่ดีได้ในชาตินี้และภายหลังจากตายเธอก็จะไปสู่ทุกติ

ถ้าบุคคลปรารถนาจะเลิกละความชั่วและประกอบความดีด้วยศีล เธอพึงพิจารณาว่า
จิตใจของผู้ละเมตศีลจะพลุ่งพล่านและท้อถอยผู้มีศีลใช้ความพากเพียรอย่างจริงจังเพิ่มพูนศรัทธา
ย่อมเป็นผู้ที่มีความเพียรถึงพร้อมด้วยศรัทธา

บุคคลควรรักษาศีลของตนอย่างสุดความสามารถเหมือนมดระวังไซ้ เหมือนจามรีรัก
หางของมัน เหมือนคนที่รักษาลูกโทณหรือดวงตาข้างเดียวของเขา“ เหมือนประดาน้ำรักษาตน
เหมือนคนจรรักษาทรัพย์สมบัติของเขาและเหมือนชาวประมงรักษาเรือของตน เธอควรเทิดทูน
รักษาศีลที่ได้สมทานให้เคร่งครัดยิ่งกว่าสิ่งเหล่านั้น ถ้าเธอสังเกตอย่างนี้ จิตใจของเธอจะ
ได้รับการรักษา เธอจะดำรงอยู่ในความสงบของสมาธิและศีลของเธอจะได้รับความคุ้มครอง

บทที่ ๓

ธุดงค์ปริจเฉท

ถาม : บัดนี้ ถ้าโยคี(ผู้ปฏิบัติ)มีศีลบริสุทธิ์ดีแล้ว พรารถนาจะทำกุศลอันยอดเยี่ยมให้ถึงพร้อม และพรารถนาที่จะได้อานิสงส์แห่งธุดงค์ เธอควรพิจารณาตั้งนี้ว่า เพราะเหตุไร บุคคลจึงควรได้รับอานิสงส์หลายอย่างแห่งธุดงค์ทั้งหลาย (แตกต่างกันออกไป)?

ตอบ : เพราะโยคีมีอัธยาศัย(อธิมุตติ)แตกต่างกัน ธุดงค์เหล่านี้ย่อมเป็นไปเพื่อความมักน้อย เพื่อพ้นจากความลึกลงสยั เพื่อกำจัดตัณหา เพื่อปรารภความเพียร เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอยเพียงเล็กน้อยและไม่รับปัจจัยที่เขาเจาะจงผู้อื่น เพื่อความสงบ เพื่อละความยึดมั่นถือมั่น และเพื่อรักษาศีลธรรม อานิสงส์แห่งธุดงค์เหล่านี้ เป็นปัจจัยแก่การได้สมาธิ ข้อปฏิบัติเหล่านี้ จัดเป็นแบบแผนประเพณีของพระอรหันต์ทั้งหลาย* เหล่านี้เป็นหลักการที่ยอดเยี่ยม

ธุดงค์ ๑๓

ถาม : ธุดงค์เป็นไหน?

ตอบ : ธุดงค์มี ๑๓ ข้อ^๒

ธุดงค์ที่เกี่ยวข้องด้วยจีวร มี ๒ ข้อคือ

๑. บังสุกุลิ๊งคะ (ถือผ้าบังสุกุลเป็นปกติ)

๒. เตจิวริ๊งคะ (ถือผ้า ๓ ผืนเป็นปกติ)

ธุดงค์ที่เกี่ยวข้องด้วยบิณฑบาต มี ๕ ข้อ คือ

๓. ปิณฑปาติ๊งคะ (ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ)

๔. สปัตทานจาริ๊งคะ (ถือการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นปกติ)

๕. เอกาสนิ๊งคะ (ถือการฉันอาหาร ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ)

๖. ปัตตปิณฑิ๊งคะ (ถือการฉันในบาตรเป็นปกติ)

๗. ขลุปัจฉาภัตติ๊งคะ (ถือการห้ามภัตที่ถวายภายหลังเป็นปกติ)

รูดงค์ที่เกี่ยวข้องด้วยที่อยู่อาศัย มี ๕ ข้อ คือ

๘. อารัญญิกังคะ (ถือการอยู่อาศัยเป็นปกติ)
๙. รุกขมุลิกังคะ (ถือการอยู่โคนไม้เป็นปกติ)
๑๐. อัฟโภกาสิกังคะ (ถือการอยู่กลางแจ้งเป็นปกติ)
๑๑. โสสานิกังคะ (ถือการอยู่ในป่าช้าเป็นปกติ)
๑๒. ยถาสันถติกังคะ (ถือการอยู่ในที่อาศัยตามที่ได้เป็นปกติ)

รูดงค์ที่เกี่ยวข้องด้วยการนั่งอย่างเคร่งครัด มี ๑ ข้อ คือ

๑๓. เนสัชชิกังคะ (ถือการนั่งอย่างเดียวเป็นปกติ)

อธิบายรูดงค์ ๑๓ โดยสังเขป

ถาม : อะไรคือลักษณะแห่งบึงสุกุลิกังคะ?

ตอบ : บึงสุกุลิกังคะมีเจตนาที่จะถือปฏิบัติ(สมาทานเจตนา)เป็นลักษณะ **นี่คือ** ลักษณะของบึงสุกุลิกังคะ ลักษณะของรูดงค์อื่นๆ ก็มีนัยเดียวกัน

ถาม : อะไรคือความหมายแห่งการสมาทานบึงสุกุลิกังคะ?

ตอบ : คือการไม่รับผ้าที่คฤหบดีถวาย

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานเตจิวริกังคะ?

ตอบ : คือการไม่ใช้ติเรกจีวร

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานบิณฑปาติกังคะ?

ตอบ : คือการไม่รับนิมนต์ไปฉันตามหมู่บ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานสปาทานจาริกังคะ?

ตอบ : คือเว้นการเลือกรับอาหารบิณฑบาตข้ามบ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานเอกาสนิกังคะ?

ตอบ : การฉันอาหารครั้งเดียวต่อหนึ่งวัน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ?

ตอบ : คือการฉันในบาตรพอประมาณ ไม่ละโมภในการฉันอาหาร

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานขลุบัจฉภัตติกังคะ?

ตอบ : คือการเว้นฉันอาหารหลังจากที่ฉันเสร็จแล้ว

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานอารัญญิกังคะ?

ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในหมู่บ้าน

ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานรุกขมุลิกังคะ?

- ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในบ้าน
 ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานอัปภোগาลิ๊งคะ?
 ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในที่มุงที่บัง
 ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานโสสานิ๊งคะ?
 ตอบ : คือการงดเว้นการอยู่ในที่อื่น ที่สุขสบาย
 ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานยถาสันถติ๊งคะ?
 ตอบ : คือการงดเว้นความปรารถนาสถานที่สะดวกสบาย
 ถาม : อะไรคือความหมายของการสมาทานเนสัชชิ๊งคะ?
 ตอบ : คือการงดเว้นเตียงนอนทั้งหลาย

อธิบายจุดที่ ๑๓ โดยพิสดาร

๑. บังสุกุลิ๊งคะ

ถาม : โยคีสมาทานบังสุกุลิ๊งคะคืออะไร?

ตอบ : โยคีเห็นโทษของจีวรที่คลุมบดถวยและเห็นอานิสงส์ของผ้าบังสุกุลแล้วจึงเปล่งวาจาสมาทานว่า “เราห้ามคลุมบดถวย และสมาทานบังสุกุลิ๊งคะ”

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานบังสุกุลิ๊งคะ?

ตอบ : บังสุกุลจีวรทั้งหลายมีประโยชน์เหมือนกับจีวรที่คลุมบดถวย และเป็นการเพียงพอ โยคีไม่ต้องพึ่งพิงคนอื่น ไม่ต้องพะวงเรื่องสูญหาย และไม่ยึดติด โจรทั้งหลายก็ไม่ปรารถนา ผ้าบังสุกุลนั้นอำนวยความสะดวกแก่โยคีได้ตามประสงค์ ในการแสวงหา โยคีก็ไม่ลำบากและการสมาทานบังสุกุลิ๊งคะจะเป็นแบบอย่างแก่สาธุชนเหมาะสมแก่เหล่าชนผู้ไม่มีความสงสัยและเป็นกัลยาณชน เธอมีชีวิตอยู่เป็นสุขในชาตินี้ เป็นที่รักของคนทั่วไป และเป็นแบบอย่างให้คนทั้งหลายปฏิบัติถูกต้อง เหล่านี้คืออานิสงส์แห่งการสมาทานบังสุกุลิ๊งคะที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญ”

ถาม : ผ้าบังสุกุลมีกี่ชนิด? ใครเป็นผู้สมาทาน? ผู้สมาทานขาดจากจุดดั่งอย่างไร?

ตอบ : ผ้าบังสุกุลมี ๒ ชนิด คือ ผ้าบังสุกุลที่ไม่มีเจ้าของ ๑ ผ้าบังสุกุลที่ประชาชนทิ้งไว้ ๑

ผ้าที่โยคีเก็บจากป่าช้า จากกองหยากเยื่อ จากท้องถนนหรือข้างถนน นำมาดัด ย้อม เย็บเข้าด้วยกันจนสำเร็จสมบูรณ์แล้วใช้สอย เรียกว่าผู้บังสุกุลที่ไม่มีเจ้าของ เศษผ้าขาด ถูกวัวควายกัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ถูกหนูแทะ หรือถูกไฟไหม้ และเขาโยนทิ้งไป ผ้าห่อซากศพและผ้าของฤาษีที่เขาโยนทิ้งไว้ เรียกว่าผู้บังสุกุลที่ประชาชนทิ้งไว้

ถาม : อะไรคือการสมาทานบั้งสุกติกังคะ?

ตอบ : เมื่อภิกษุปฏิบัติเสฐจิวรที่คฤหบดีถวาย นี้เรียกว่าการสมาทานบั้งสุกติกังคะ

ถาม : ภิกษุขาดจากการสมาทานบั้งสุกติกังคะอย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุรับจิวรของคฤหบดี นี้เรียกว่าขาดจากการสมาทาน

๒. เตจิวริกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานเตจิวริกังคะตั้งได้อย่างไร?

ตอบ : เธอสละผ้าที่เป็นอติเรกจิวรทันที เมื่อโยคีเห็นโทษของการใช้อติเรกจิวร และอาณิสงส์ของการทรงผ้าไตรจิวรจึงเปล่งวาจาสมาทานว่า “เราปฏิบัติเสฐอติเรกจิวร แต่บัดนี้เป็นต้นไป และขอสมาทานเตจิวริกังคะ”

ถาม : อะไรคืออาณิสงส์แห่งการสมาทานเตจิวริกังคะ ?

ตอบ : ชุดงค์นี้เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ ภิกษุสละการสะสมสิ่งของเกินความจำเป็น มีความกังวลน้อยและเป็นผู้ถ่อมตน นกมีแต่ปีก ๒ ข้าง ไม่อาลัยสิ่งที่ทิ้งไว้ข้างหลัง บินเที่ยวไปด้วยความสบายใจฉันท ไยคีผู้สมาทานเตจิวริกังคะก็ฉันทนั้น เชื่อว่าได้ดำเนินตามสัตบุรุษ ข้อปฏิบัตินี้ไม่มีข้อนำสงสัย

ถาม : อะไรคือเตจิวริกังคะ? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : ผ้าสังฆาฏิ ผ้าอุตราสงค์ (จิวร) ผ้าอังตราวาสก (สบง) เหล่านี้เรียกว่าเตจิวริกังคะ

ถาม : อะไรคือการสมาทานเตจิวริกังคะ?

ตอบ : เมื่อภิกษุไม่ทรงอติเรกจิวร นี้เรียกว่าการสมาทานเตจิวริกังคะ เมื่อภิกษุรับจิวรผืนที่ ๔ นี้เรียกว่าขาดจากการสมาทาน

๓. ปิณฑปาติกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานปิณฑปาติกังคะตั้งได้อย่างไร?

ตอบ : ถ้าภิกษุรับนิมนต์ เชื่อว่าทำให้วัตรของตนขาดตอนลง และยอมอยู่ไม่สำราญ ภิกษุเมื่อเห็นโทษและอาณิสงส์ของการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า “เราปฏิบัติเสฐกนิมนต์แต่บัดนี้เป็นต้นไป และสมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นปกติ”

ถาม : อะไรคืออาณิสงส์แห่งการสมาทานปิณฑปาติกังคะ?

ตอบ : โยคีเป็นผู้เที่ยวไปอย่างอิสระ หรือพักอยู่ตามที่เธอปรารถนา ไม่ยุ่งยากในเรื่องการเตรียมอาหาร ทำลายความกระต้างและความถือตัว ไม่ละโมภในอาหารที่ประณีต ย่อมให้โอกาสภิกษุอื่นได้ประโยชน์และไม่ยึดติดอยู่กับปัจจัยที่ได้มาโยคีเชื่อว่าได้ปฏิบัติตามสัตบุรุษ ข้อปฏิบัตินี้ไม่มีข้อนำสงสัย

ถาม : กิจนิมนต์มีกี่ชนิด? อะไรคือการสมาทาน? โยคีชาติจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : กิจนิมนต์ (เพื่อภักตอาหาร) มี ๓ ชนิด คือ

๑. กิจนิมนต์ทั่วไป
๒. กิจนิมนต์ไปเพื่อเยี่ยมเยียน
๓. กิจนิมนต์ที่มีอยู่เป็นประจำ

การไม่รับกิจนิมนต์ ๓ อย่าง จัดเป็นการสมาทานปิณฑปาติงคคะ ถ้าภิกษุรับกิจนิมนต์ ๓ อย่างเหล่านี้ เธอย่อมขาดจากการสมาทานปิณฑปาติงคคะ

๔. สप्तทานจาริกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานสप्तทานจาริกังคุดงค์อย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุสมาทานได้อาหารรสร้อยจากบ้านหลังหนึ่ง ด้วยการสมาทาน ดุรงค์ค์ข้อถือบิณฑบาตตามลำดับบ้าน ท่านจะไม่เดินบิณฑบาตทางทิศนั้นอีกเลย ถ้าท่านไปบิณฑบาตทางบ้านนั้นอีก ก็จะเป็นการบิณฑบาตตามปกติ ถ้ามีสถานที่บิณฑบาตที่น่าสงสัย ท่านก็เว้นที่นั้นเสีย ภิกษุมองเห็นโทษของการไปบิณฑบาตที่บ้านนั้นอีกแล้วมองเห็นอานิสงส์ของการถือดุรงค์ค์ข้อถือการบิณฑบาตสลับลำดับบ้านเป็นปกติ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า “เราปฏิเสศการเที่ยวบิณฑบาตสลับลำดับบ้านเสียแต่วันนี้เป็นต้นไป และขอสมาทานดุรงค์ค์ข้อถือบิณฑบาตตามลำดับบ้านเป็นปกติ”

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานสप्तทานจาริกังคะ?

ตอบ : โยคีคิดถึงการทำประโยชน์ให้แก่สรรพสัตว์เท่าๆกันทำลายโทษอันเกิดจากความเอร็ดอร่อยเสีย ไม่ยินดีกับการนิมนต์ ไม่พอใจกับคำอ่อนหวานและไม่คิดเยี่ยมเยียนทายก โยคีก็เช่นกันชื่อว่าได้ดำเนินตามสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือสप्तทานจาริกังคะ? อะไรคือการสมาทาน? โยคี(ภิกษุ) ขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุเข้าไปสู่หมู่บ้านเพื่อรับบิณฑบาต เธอเดินบิณฑบาตไปตามลำดับตั้งแต่บ้านหลังแรกไป นี้เรียกว่า สप्तทานจาริกังคะ

ถาม : โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : การบิณฑบาตข้ามลำดับบ้าน นี้ชื่อว่าขาดจากการสมาทาน

๕. เอกาสนิกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานเอกาสนิกังคุดงค์อย่างไร?

ตอบ : การฉันอาหารในที่สองแห่งก็ดี การฉันบ่อยๆ ก็ดี การรับอาหารบ่อยๆ ก็ดี การล้างบาตรบ่อยๆ ก็ดี พฤติกรรมที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่กล่าวมานี้ นี้เรียกว่า“เอกาสนิกังคะ” นี้เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย โยคีมองเห็นโทษแห่งการฉันในที่สองแห่งเป็นต้น และอานิสงส์แห่งการสมาทานเอกาสนิกังคะ (การฉัน ณ อาสนะเดียว) จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า“เรางดการฉันอาหารในสถานที่สองแห่งตั้งแต่วันนี้ไป และขอสมาทานการฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นปกติ”

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานเอกาสนิกังคะ?

ตอบ : โยคียอมฉันแต่พอดี ไม่มากไม่น้อยเกินไป ไม่ละโมภในอาหารที่เขาถวายซึ่งไม่สมควร ไม่ลำบากเพราะความเจ็บป่วยหลายอย่าง ไม่ลำบากเกี่ยวกับการดำรงชีพ และมีความสุข นี้เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมาทานเอกาสนิกังคะ? อะไรคือข้อกำหนด? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : มีข้อกำหนดอยู่ ๓ อย่าง คือ ข้อกำหนดด้วยอาสนะ(อาสนปริยัตติโก=ผู้มีอาสนะเป็นที่สุด) ๑ ข้อกำหนดด้วยน้ำ(อุทกปริยัตติโก=ผู้มีน้ำเป็นที่สุด) ๑ ข้อกำหนดด้วยอาหาร(โภชนปริยัตติโก=ผู้มีอาหารเป็นที่สุด) ๑

ถาม : อะไรคือข้อกำหนดด้วยอาสนะ?

ตอบ : หลังจากฉันเสร็จ(ลุกขึ้น)แล้ว เธอไม่สามารถนั่งลงอีกได้ หลังจากที่ถูกขู(โยคี)นำน้ำมาและล้างบาตรแล้ว เธอจะฉันอีกไม่ได้ นี้เรียกว่า“ข้อกำหนดด้วยน้ำ”

ถาม : อะไรคือข้อกำหนดด้วยอาหาร?

ตอบ : หลังจากที่ถูกขูคิดว่า“อาหารคำนี้เป็นคำสุดท้าย” เธอไม่ควรดื่มหรือฉันอะไรอีก นี้เรียกว่า “ข้อกำหนดด้วยอาหาร” ถ้าภิกษุนั่งลง ๒ ครั้ง ยกเว้นการนั่งเพื่อฉันยาน้ำและยาอื่นๆเช่นนั้น เธอขาดจากการสมาทานเอกาสนิกังคะ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ นี้เรียกว่า “ข้อกำหนดด้วยอาหาร”

๖. ปัตตปิณฑิกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานปัตตปิณฑิกังคะควรตั้งค้อย่างไร?

ตอบ : ถ้าภิกษุเต็มและฉันมากเกินไป มักจะถูกความง่วงครอบงำ ยิ่งเพิ่มความต้องการอาหารมากขึ้นตลอดเวลาและไม่รู้จักจำกัดความอยากในอาหาร ภิกษุมองเห็นโทษเหล่านี้

และเห็นอานิสงส์แห่งการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า“เราเว้นการฉันอาหารด้วยความละโมบตั้งแต่ววันนี้ไป และขอสมาทานการฉันในบาตรเป็นปกติ”

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ?

ตอบ : ภิกษุณั้้นกำหนดประมาณอาหารของตน ไม่ฉันอาหารเพราะเห็นแก่ปากท้อง เธอทราบว่าการฉันมากเกินไปทำให้เกิดความเหน็ดเหนื่อย ดังนั้น เธอจึงไม่ต้องการอาหารมาก เป็นเหตุให้โรคภัยหมดไป และลดความอึดอัดเสียได้ นี่เป็นปฏิบัติทาของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ปราศจากข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมาทานปัตตปิณฑิกังคะ?ภิกษุ(โยคี)ขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : เมื่อภิกษุรับเครื่องดื่มและอาหาร เธอพิจารณาความต้องการของตน ไม่รับมากเกินไป และเธอรู้ปริมาณที่พอเหมาะแก่ตน ไม่รับมากเกินไปขีตจำกัด นี่คือการสมาทาน ถ้าเธอไม่ปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าขาดจากการสมาทาน

๗. ขลุปัจจัยกัตติกังคะ

ถาม : ภิกษุ(โยคี)สมาทานขลุปัจจัยกัตติกัตถุดังค้อย่างไร?

ตอบ : ภิกษุณั้้นละความหวังและงดอาหารที่ถวายเป็นเพิ่มเติม เธอมองเห็นโทษแห่งความคาดหวัง และเห็นอานิสงส์แห่งการสมาทานขลุปัจจัยกัตติกังคะ จึงเปล่งวาจาตั้งนี้ว่า “เรางดอาหารที่ถวายเป็นเพิ่มเติมตั้งแต่ววันนี้ไป และสมาทานการไม่ฉันภัตที่ถวายเป็นหลังจากฉันเสร็จแล้ว”

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานขลุปัจจัยกัตติกังคะ?

ตอบ : ภิกษุละความละโมบ และได้รับความสุขอันเกิดจากการสำรวมตน เธอปกป้องร่างกาย เว้นการรับอาหารสว่างหน้า ไม่หิว ไม่ขอลสิ่งใดๆจากผู้อื่น ไม่ตกอยู่ในอำนาจความปรารถนา นี่เป็นปฏิบัติทาของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : การห้ามอาหารที่ถวายเป็นภายหลังฉันเสร็จแล้ว มีกี่ชนิด? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : การห้ามอาหารที่ถวายเป็นภายหลังฉันเสร็จแล้ว มี ๒ ชนิด คือห้ามแบบไม่มีขีตจำกัด และห้ามรับ

ถาม : อะไรคือการห้ามแบบไม่มีขีตจำกัด?

ตอบ : ถ้าภิกษุรับอาหารเพิ่มเติม ความผิดของเธอก็เท่ากันกับความผิดของภิกษุที่รับอาหารที่เขาถวายเป็นจงภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เธอไม่ควรฉันอีก

ถาม : อะไรคือข้อกำหนดโดยการห้ามรับ?

ตอบ : ภิกษุไม่ควรรับ(อาหาร)หลังจากที่เธอฉัน ๒๑ คำแล้ว ถ้าเธอสมาทาน

ชลบุรีจำกัดติ๊งคังคะนี้ เธอควรเว้นอาหารที่ถวายเพิ่มเติม ถ้าเธอรับอาหารเพิ่มเติม ชื่อว่าขาดจากการสมาทานชลบุรีจำกัดติ๊งคังคะ

๘. อารัญญิกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานอารัญญิกังคะถูกต้องอย่างไร?

ตอบ : ถ้าหมู่บ้านพลุกพล่าน จิตของภิกษุนั้นย่อมถูกกามารมณ์ ๕ กลุ้มรุม และชุ่มโชกด้วยกามตัณหาเมื่อเธอพำนักอยู่ในสถานที่พลุกพล่านย่อมถูกรบกวนโดยผู้คนที่ผ่านมาผ่านไป ภิกษุนั้นมองเห็นโทษแห่งการอยู่ในที่พลุกพล่าน และเห็นอานิสงส์แห่งการสมาทานอารัญญิกังคะ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า“เราเว้นการอยู่ในเสนาสนะในละแวกบ้านตั้งแต่วันนี้ไป ขอสมาทานการอยู่ป่าเป็นปกติ”

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งอารัญญิกังคะ?

ตอบ : เมื่อในหมู่บ้านพลุกพล่าน จิตของภิกษุนั้นจะไม่ถูกกามารมณ์ ๕ กลุ้มรุมและปราศจากความยึดมั่นถือมั่นก็จริง แต่ถ้าเธออยู่ในที่พลุกพล่านเช่นนั้น เธอย่อมถูกรบกวนโดยคนเป็นจำนวนมากที่ผ่านไปมา เธอรู้ประโยชน์ยอดเยี่ยมแห่งถ้อยคำ ๑๐ ชนิดที่เทวดาและมนุษย์สรรเสริญ ไม่ปรารถนาโลกียวิสัย แต่ปรารถนาที่จะได้รับความสงบ อยู่ในความสงบ พุดน้อย และบำเพ็ญกัมมัฏฐานตามสมควรแก่อัธยาศัยของตน นี่เป็นข้อปฏิบัติของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือระยะห่างอย่างน้อยที่สุดระหว่างป่ากับบ้าน? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : โยคินั้นอยู่นอกหมู่บ้าน เว้นระยะห่างจากกำแพงพอประมาณ และเว้นห่างจากชานเมืองพอสมควร กำหนดระยะทางห่าง(จากบ้าน)แห่งอารัญญิกังคะอย่างน้อย ๕๐๐ ชั่วธนู^๖ หนึ่งชั่วธนูเท่ากับ ๔ คอกของคนที่มีขนาดปานกลาง การเว้นจากการอยู่ในหมู่บ้าน เรียกว่า“อารัญญิกังคะ” ถ้าภิกษุอยู่ในหมู่บ้าน เธอย่อมขาดจากการสมาทานอารัญญิกังคะถูกต้อง

๙. รุกขมุถิกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานรุกขมุถิกังคะถูกต้องอย่างไร?

ตอบ : ภิกษุย่อมเว้นเสนาสนะที่มุงที่บัง เธอไม่ต้องดูแลสัตว์เลี้ยง ไม่ต้องสร้างหรือต้องการเสนาสนะที่มุงที่บังภิกษุไม่จำเป็นต้องแสวงหาอาหารหรือต้องการเสนาสนะที่มุงที่บังต่อไป ภิกษุไม่จำเป็นต้องแสวงหาอาคารที่มุงที่บัง ภิกษุ (โยคี) มองเห็นโทษของการพำนักอยู่ในอาคารที่มุงที่บังและอานิสงส์แห่งการรักษาถูกต้องอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตรจึงเปล่งวาจาสมาทานว่า“เรางดอาคารที่มุงที่บังตั้งแต่นี้เป็นต้นไป ขอสมาทานถูกต้องข้อถือการอยู่ตามโคนไม้เป็นปกติ”

อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานรุกขมุสิกังคะ? ภิกษุอาศัยสถานที่เช่นนั้น เธอยอมไม่สัมพันธ์กับชาวโลกนิก มีความสำราญเพราะเป็นอิสระจากการทำงานทุกอย่าง เธอเชื่อว่า อยู่ร่วมกับเทพ ย่อมตัดความเดือดร้อนในเรื่องที่อยู่อาศัยได้ และปราศจากความยึดมั่นถือมั่น นี่เป็นข้อวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานข้อนี้ไม่มีข้อสงสัย

ถาม : ภิกษุควรอาศัยอยู่ได้ต้นไม้ชนิดใด? ควรเว้นต้นไม้ชนิดใด? การสมาทานคืออะไร และภิกษุขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : สถานที่ที่เงาต้นไม้แผ่ปกคลุมถึงในเวลากลางวัน และมีใบไม้ร่วงหล่นลงเสมอแม้ไม่มีลมพัด คือโคนต้นไม้ที่ภิกษุควรอยู่อาศัย เธองดเว้นต้นไม้แก่ผุพัง เป็นโพรงข้างใน และต้นไม้ที่ปีศาจร้ายสิงอยู่ งดเว้นที่มีหลังคามุงบัง นี่คือการสมาทานรุกขมุสิกังคะ ถ้าภิกษุไปอาศัยอยู่ในที่มีหลังคามุงบัง เธอชื่อว่าขาดจากการสมาทานรุกขมุสิกังคะ

๑๐. อัป โภกาสิกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานอัปโภกาสิกังคะถูกต้องอย่างไร?

ตอบ : ภิกษุไม่มีความประสงค์จะอยู่ในสถานที่มุงที่บัง ได้ต้นไม้และในสถานที่อยู่ของปศุสัตว์และคลังเก็บสิ่งของ เธอเห็นโทษของการอยู่ในสถานที่เหล่านั้นและอานิสงส์ของการอยู่กลางแจ้ง จึงสมาทานว่าดังนี้ “เรางดเว้นสถานที่ไม่สบายเหล่านั้นแต่บัดนี้เป็นต้นไป และสมาทานจุดประสงค์ข้อยู่กลางแจ้งเป็นปกติ”

อะไรคืออานิสงส์แห่งการสมาทานอัปโภกาสิกังคะ? ภิกษุไม่ต้องไปสู่สถานที่ไม่สบายเหล่านั้น และจำกัดความประมาทและง่วงเหงาได้ เธอไปสู่สถานที่ที่ตนปรารถนา เหมือนนกวางป่าไม่ยึดติดสถานที่อยู่อาศัย” นี่เป็นวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานนี้ไม่มีข้อสงสัย

การสมาทานนั้นคืออย่างไร? จุดประสงค์แต่การทำลายอย่างไร? โยคีเว้นเสนาสนะที่มุงบังและร่มไม้เสีย นี้จัดเป็นการสมาทานจุดประสงค์ข้อยู่กลางแจ้งเป็นปกติ” ถ้าโยคีเข้าไปอาศัยอยู่ในเสนาสนะที่มุงและบังและอยู่ใต้ต้นไม้ ชื่อว่าทำลายจุดประสงค์ข้อยู่กลางแจ้งเป็นปกติ

๑๑. โสทานิกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานโสทานิกังคะถูกต้องอย่างไร ?

ตอบ : ภิกษุผู้พำนักอยู่ในเสนาสนะอื่นๆ มักอยู่ด้วยความประมาท และไม่เกรงกลัวต่อการทำผิด โยคีเห็นโทษเหล่านั้นและอานิสงส์ในการอยู่ท่ามกลางป่าช้าจึงเปล่งวาจาสมาทานว่าดังนี้ “เราเว้นเสนาสนะอื่นๆ แต่บัดนี้เป็นต้นไป และสมาทานจุดประสงค์ข้อยู่กลางแจ้งเป็นปกติ” นี่คือการสมาทาน

ถาม : อะไรคืออานิสงส์ของการสมาทานโสทานิกังคะ?

ตอบ : ภิกษุยอมได้ความระลึกถึงความตาย (มรณสติ) เห็นอสุภนิมิตทั้งหลาย ได้ความเคารพในอมนุษย์ ไม่เปิดช่องให้ความประมาทเกิดขึ้น ขณะกิเลสของตนได้ และเป็นผู้คลายความยึดถือ ไม่กลัวสิ่งที่คนทั่วไปสะดุ้งกลัว เธอเพ่งความว่างของร่างกาย (สุญญตา) และสามารถกำจัดนิวรณ์สัญญา นี่เป็นวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานอุตงค์ข้อนี้จึงไม่มีข้อสงสัย

ถาม : อะไรคืออานิสงส์ของโสสานิกังคะ? โยคีควรอยู่สถานที่เช่นใด? อะไรคือการสมาทาน? โยคีขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : ถ้าในป่าช้าส่วนมากมีแต่เสียงร้องไห้คร่ำครวญ มีควันและไฟอยู่ตลอดเวลา โยคีควรพิจารณามุมที่สงบแล้วไปพำนักอยู่ที่นั่น ถ้าภิกษุอยู่ท่ามกลางป่าช้า เธอไม่ควรจะสร้างกระท่อมหรือทำเตียงนอนที่สบาย เธอควรนั่งดินหลังให้ลม ไม่ควรนั่งหันหน้าให้ลม ไม่ควรนอนหลับสนิท ไม่ควรฉันทปลา ไม่ควรดื่มนมสด นมส้ม หรือฉันทหรือเนื้อสัตว์ ไม่ควรอาศัยอยู่ในโรงเรือนหรือใช้กระโจม เมื่อภิกษุนำเสื่อและจิวรออกจากวัดแล้วไปพำนักอยู่กลางป่าช้า เธอโยนบริขารทั้งหมดไว้ใกล้ๆ เมื่ออรุณขึ้นจึงถือเสื่อและ(ห่ม)จิวรกลับวัด และตเสนาสนะที่อาศัยอื่นๆ ทั้งหมด ถ้าเธอไปพำนักอยู่ในสถานที่อื่น ๆ ภิกษุชื่อว่าขาดจากการสมาทานอุตงค์ ข้อถือการอยู่กลางป่าช้าเป็นปกติ

๑๒. ยถาสันถติกังคะ

ถาม : ภิกษุสมาทานยถาสันถติกังคะอุตงค์อย่างไร ?

ตอบ : ภิกษุยอมไม่ปรารถนาที่ที่ผู้อื่นโลกอยากได้ เธอยอมไม่เดือดร้อนเลย เมื่อถูกภิกษุอื่น ๆ บอกให้เธอสละเสนาสนะนี้เสีย ภิกษุเห็นโทษเหล่านี้คือความโลภในเสนาสนะเป็นต้น และอานิสงส์ของการสมาทานการถือเสนาสนะตามที่ได้ จึงเปล่งวาจาสมาทานว่า “เราละความโลภในเสนาสนะและสมาทานอุตงค์ข้อถือเสนาสนะตามที่ได้เป็นปกติ” นี่คือการสมาทาน

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งยถาสันถติกังคะ?

ตอบ : ภิกษุยอมพอใจด้วยเสนาสนะใด ๆ ตามที่ได้ ปรารถนาความสงบ ละทิ้งความสะตอกสบายต่างๆ เป็นผู้อันบัณฑิตสรรเสริญ ย่อมอยู่ด้วยกรุณาจิต นี่เป็นวัตรของสัตบุรุษ การสมาทานข้อนี้ไม่มีต้องสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมาทาน? ภิกษุขาดจากการสมาทานอย่างไร?

ตอบ : การกำจัดความปรารถนาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เรียกว่า เกี่ยวด้วยเสนาสนะตามที่ได้ ถ้าภิกษุไปพำนักอยู่ในเสนาสนะที่สบาย นี้เรียกว่าขาดจากการสมาทาน

๑๓. เนลชีชิกังคะ

ถาม : โยคีสมาทานเนลชีชิกังคะอุตงค์อย่างไร?

ตอบ : เธอเห็นโทษของการนอนหลับและความเกียจคร้านในที่อยู่อาศัย และเห็นประโยชน์ในการ “นั่งเป็นปกติไม่เอนกายนอนลง” จึงสมทาทันตั้งนี้ว่า “เราเว้นการนอนหลับและเอนกายนอนลงตั้งแต่วันนี้และถึงธุดงค์ นั่งเป็นปกติ ไม่เอนกายนอนลง”

ถาม : อะไรคืออานิสงส์แห่งเนสัชชิกังคะ?

ตอบ : เธอหลีกเลี่ยงจากที่ซึ่งความเกียจคร้านเกิดขึ้น เธอปลดเปลื้องความขัดเคืองที่ร่างกายของเธอก่อให้เกิดขึ้นมา และเป็นอิสระจากความเพลิดเพลินซึ่งทำให้อวัยวะแห่งผัสสะเกิดความต่ำทราม เธอบรรเทาความว่างที่ครอบงำ เธอสงบเงียบและเหมาะที่จะเจริญสมาธิที่เลิศปวงกัลยาณชนถืออย่างนี้ การสมทาทันนี้ปราศจากข้อสงสัย

ถาม : อะไรคือการสมทาทัน? โยคีชาติจากการสมทาทันอย่างไร?

ตอบ : การอยู่โดยไม่นอนหลับ และไม่เอนกาย ถ้าเธอเอนกายลงนอน ชื่อว่าขาดจากการสมทาทัน

ข้อผ่อนปรนในการสมทาทันธุดงค์

ถาม : อะไรที่ไม่ใช่ผ้าบังสุกุล ?

ตอบ : จีวรผ้าเปลือกไม้ ผ้าฝ้ายแพร ผ้าขนสัตว์ และอื่น ๆ ที่ชาวบ้านถวายเป็นถวายเป็นสิ่งเหล่านี้เพื่อความเหมาะสม ย่อมไม่ขาดจากการสมทาทัน

ถาม : อะไรไม่ใช่ไตรจีวร?

ตอบ : อดีเรกจีวรที่เก็บไว้เกิน ๑๐ วัน จีวรกฐินและอดีเรกจีวรทั้งหลายอื่นใช้เป็นผ้าคลุมเตียงนอนปูนอน (ปัจจุตถรม) ผ้าเช็ดตัวเป็นต้น (คณฺหุปฏิจฺฉาทิ) ผ้าเช็ดปาก (มุขปุณฺณ) ผ้าอาบน้ำฝน (วสุลิกสาฎิก) ไม่ควรเก็บไว้ ถ้าเป็นของถวายเป็นถวายเป็นสิ่งเหล่านี้เพื่อความเหมาะสมไม่ขาดจากการสมทาทันแต่จีวรก็งั้น

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมทาทันปัญหาปาดิ๊งคะ ?

ตอบ : การฉันอาหารที่ถวายเป็นสงฆ์ (สงฺฆภตฺต) อาหารประจำ (นิจฺจภตฺต) อาหารมีสลาก (สลากภตฺต) อาหารถวายเป็นรายบักซ์ (ปุกฺขิกภตฺต) อาหารถวายเป็นวันอุโบสถ (อุโปสถภตฺต) อาหารที่ถวายเป็นคณะ (คณภตฺต) และอาหารที่ถวายเป็นอนุสรณ์แก่อาราม (วิหารภตฺต) เพื่อความเหมาะสม ไม่เป็นการขาดการสมทาทันปัญหาปาดิ๊งคะ ถ้าเธอเห็นโทษ ควรปฏิเสธอาหารที่มีลักษณะอย่างนี้

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมทาทันสพทาทันจาริ๊งคะ?

ตอบ : ถ้าเธอเห็นช้างหรือม้าต่อสู้กันที่ถนนหรือที่ประตูรั้วจึงหลีกเลี่ยงหนี หรือเมื่อเห็นคนจันทาลเธอจึงปิดบาตร หรือตามหลังอุปัชฌาย์อาจารย์หรือภิกษุอาคันตุกะ เธอจึงกระทำ

ผิดเพื่อให้เหมาะกับเหตุการณ์ เธอไม่ขาดจากการถือสพทานจาริกังคะ

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานเอกาสนิกังคะ ?

ตอบ : ถ้าขณะนั้นตามเวลา เธอเห็น ช้าง ม้า วัว ควาย หรือถ้าฝนตก หรือถ้าเธอเห็นอุบิซฌาย์หรืออาจารย์หรือภิกษุอาศัยันดูกะแล้วยืนขึ้นเพื่อความเหมาะสม และฉันท่อในภายหลังเธอไม่ขาดจากการถือเอกาสนิกังคะ

ในปัจจุบันภักตติงคะและขลุปัจจุบันภักตติงคะ ไม่มีคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรน

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานอารัญญิกังคะ?

ตอบ : ถ้าเธอเข้าไปในหมู่บ้านเพื่อให้ศีลประชาชน ปลงอาบัติ ฟังธรรม อุโบสถกรรม ปวารณากรรม ความเจ็บไข้ พยาบาลคนไข้ สอบถามข้อข้องใจในปัญหาธรรมเป็นต้น ไม่ขาดจากการถืออารัญญิกังคะ

ถาม : อะไรคือคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรนในการสมาทานรุกขมุทิกังคะ ?

ตอบ : ถ้าฝนตก เธอเข้าอยู่ใต้ที่มุงบังแล้วกลับออกมาเมื่ออากาศแจ่มใส อย่างนี้ไม่ขาดข้อผ่อนปรนในอัพโภกาลิกังคะ โสสานิกังคะ และยถาสันถิติกังคะก็มีนัยเดียวกันนี้

ในการสมาทานเนสัชชิกังคะ ไม่มีคำสอนว่าด้วยข้อผ่อนปรน แต่ก็มีระเบียบอนุโลมตามเหตุการณ์เพื่อหยอดยาเข้าไปในจุมก ด้วยวิธีการอย่างนี้ โยคีเชื่อว่าไม่ขาดจากการสมาทานเนสัชชิกังคะ

ปกิณณกถา

อีกอย่างหนึ่ง โดยอาศัยธุดงค์ ๑๓ ข้อนี้ โยคีเชื่อว่าทำธุดงค์ ๘ ข้อให้บริบูรณ์ ในอภิธรรมท่านแสดงธุดงค์ไว้ ๘ ข้อนี้ คือ ปัตตปิณฑิกังคะและเอกาสนิกังคะ รวมลงในขลุปัจจุบันภักตติงคะ ส่วนรุกขมุทิกังคะ อัพโภกาลิกังคะ และโสสานิกังคะ รวมลงในอารัญญิกังคะ เพราะว่าถ้าโยคินั้นรวบรวมอุปกณ์สำหรับสร้างบ้าน หรือถ้าเธอประสงค์จะทำงานที่มีค่าตอบแทน เลี้ยงสัตว์ หรือยึดมั่นอยู่ในอารัญญิกังคะจิตของเธอย่อมไม่ผ่อนคลาย เมื่อคิดได้อย่างนี้เธอย่อมสงบภายใต้ต้นไม้ ท่ามกลางป่าช้า หรือที่กลางแจ้ง ธุดงค์ ๘ ข้อ เป็นอันโยคินั้นทำให้บริบูรณ์แล้ว ด้วยประการฉะนี้

โดยอาศัยธุดงค์ ๘ ข้อนี้ โยคีเชื่อว่าทำธุดงค์ ๓ ข้อให้บริบูรณ์แล้ว คือ (๑)อารัญญิกังคะ (๒)บึงสุกฏิกังคะ (๓)ปิณฑปาตติงคะ ถ้าธุดงค์ ๓ ข้อนี้บริบูรณ์ ธุดงค์ทั้งหมดก็เป็นอันสมบูรณ์ด้วย เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสกะพระอานนท์ ดังนี้ว่า“เธอควรสมาทานอารัญญิกังคะ บึงสุกฏิกังคะ และปิณฑปาตติงคะ เธอไม่ควรบำรุงร่างกายและชีวิต(มากเกินไป) เธอไม่ควรใส่ใจกามารมณ์”

ถาม : ใครได้ชื่อว่าเป็นผู้สมาทานอุตงค์ทั้งหลาย? มีคำสอนเกี่ยวกับอุตงค์กี่ชนิด? ในบุคคล ๓ พวก คนไหนสมาทานอุตงค์? ฤตูลสำหรับการสมาทานอุตงค์ มีอยู่เท่าไร? ใครเป็นผู้สมาทานอุตงค์และสอนอุตงค์?

ตอบ : อุตงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้มีอยู่ ๑๓ ข้อ อุตงค์เหล่านั้นเป็นศีลของพระพุทธเจ้า เหล่านี้ชื่อว่าอุตงค์ กุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยกคธรรม ไม่ควรแสดงไว้ในที่นี้ เพราะว่า บุคคลผู้ประกอบด้วยอกุศล เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยราคะ เธอกำจัดราคะไม่ได้ ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความชั่วร้าย เห็นแก่ประโยชน์ เพราะเหตุนี้ อกุศลธรรมจึงไม่ใช่อุตงค์

ถาม : คำสอนเกี่ยวกับอุตงค์มีอยู่อย่างไร?

ตอบ : คำสอนเกี่ยวกับอุตงค์ มีอยู่ ๒ ประการคือ อโลภะ และโมหะ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ถ้าภิกษุสมาทานอุตงค์ข้อบั้งสุกุกังคะ เป็นผู้สันโดษ มีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สงบ ย่อมพ้นจากความสงสัย น้อมไปในความหลุดพ้น ลำดับนั้นเธอได้ชื่อว่าผู้สมาทานบั้งสุกุกังคะ” “อุตงค์ข้ออื่นๆ เป็นธรรมที่ปราศจากความละโมภะ และปราศจากโมหะ เพราะความไม่ละโมภะ ภิกษุจึงกำจัดอวิชชาได้ในฐานะทั้ง ๑๓ อีกประการหนึ่ง เพราะความไม่ละโมภะที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้นในจิตของโยคีนั้น ความเบื่อหน่าย(นิพพิทา)ความปราศจากความสงสัย เธอย่อมกำจัดมลทินคือราคะและบาปธรรมได้ เพราะความหลุดพ้นจากโมหะ เธอย่อมกำจัดความเหน็ดเหนื่อยแห่งร่างกาย และบาปธรรม เหล่านี้เป็นคำสอน ๒ ประการที่ว่าด้วยอุตงค์ คือ ความไม่ละโมภะ และความหลุดพ้นจากโมหะ

ถาม : ในบุคคล ๓ พวก คนไหนชื่อว่าสมาทานอุตงค์? บุคคลผู้มีโลภะ(ละโมภะ) และมิโมหะ(ความหลง) ชื่อว่าสมาทานอุตงค์ บุคคลผู้มีโทสะไม่สามารถทำความไม่ประมาทให้สำเร็จเพราะความยึดมั่น ถ้าเธอเป็นผู้ประมาท เธอย่อมครอบงำโลภะ โมหะก็คือความสงสัย เพราะอุตงค์ทั้งหลายนั้นแหละ ภิกษุจึงสามารถทำความไม่ประมาทบริบูรณ์ ถ้าเธอไม่ประมาท เธอย่อมเอาชนะโมหะได้เหมือนกัน นั่นคือเหตุผลที่ว่า เพราะเหตุไร บุคคลผู้มีโลภะและโมหะชื่อว่าสมาทานอุตงค์

บุคคลผู้ประมาท ย่อมอยู่เป็นทุกข์และทำกรรมชั่ว บุคคลผู้ประมาทไม่ควรสมาทานอุตงค์ เพราะถ้าเธอสมาทาน ย่อมเป็นการเพิ่มความทุกข์ให้ตัวเอง เปรียบเหมือนบุคคลผู้มีโรคเสมหะ ยิ่งทำให้อาการของโรคเลวร้ายยิ่งขึ้น เพราะการดื่มของร้อน

มีระเบียบปฏิบัติอยู่อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ประมาทควรอยู่ในที่สังัดหรือได้ต้นไม้ เพราะเหตุไร เธอจึงควรอยู่ในที่สังัด? เพราะในที่สังัดหรือได้ต้นไม้ นั้นไม่มีปัญหาที่ยุ่งยาก

ฤตูลสำหรับสมาทาน(ถือปฏิบัติ)อุตงค์มีอยู่เท่าไร? เวลา ๘ เดือนเป็นช่วงสำหรับสมาทานอุตงค์ ๓ ข้อ คือ รุกขมุติกังคะ อัปโภกาลีกังคะ และโสสานิกังคะ พระพุทธเจ้าทรง

อนุญาตให้อยู่ในที่มุงบังได้ในฤดูฝน

ถาม : ใครคือผู้สมาทานและเป็นครูสอนอุตงค์?

ตอบ : บุคคลผู้ทั้งสมาทานและเป็นครูสอนอุตงค์ก็มี ผู้สมาทานแต่ไม่ได้เป็นครูสอนอุตงค์ก็มี ผู้ไม่สมาทานเป็นแต่เพียงครูสอนอุตงค์ก็มีและผู้ทั้งไม่สมาทานและไม่เป็นครูสอนอุตงค์ก็มี

ถาม : ใครคือผู้ทั้งสมาทานและเป็นครูสอนอุตงค์?

ตอบ : อริยบุคคลผู้ทำการสมาทานอุตงค์ให้สำเร็จบริบูรณ์

ถาม : ใครคือผู้สมาทานแต่ไม่ได้เป็นครูสอนอุตงค์?

ตอบ : อริยบุคคลผู้ไม่ได้ทำการสมาทานอุตงค์ให้บริบูรณ์

ถาม : ใครคือผู้ไม่สมาทานแต่เป็นเพียงครูสอนอุตงค์?

ตอบ : เสขบุคคลหรือปุถุชนผู้ไม่ได้ทำการสมาทานอุตงค์ให้บริบูรณ์

ถาม : ใครคือผู้ที่ไม่ได้สมาทานและไม่ได้เป็นครูสอนอุตงค์?

ตอบ : เสขบุคคลหรือปุถุชนผู้ทำการสมาทานอุตงค์ให้บริบูรณ์

ถาม : อะไรคือลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐานของอุตงค์?

ตอบ : ความปรารถนาน้อย เป็นลักษณะของอุตงค์ ความสันโดษเป็นรส ความไม่สงสัยเป็นปัจจุปัฏฐานของอุตงค์

อีกประการหนึ่ง ความไม่ยึดมั่นเป็นลักษณะ ความรู้จักประมาณเป็นรส ความไม่เสื่อมถอยเป็นปัจจุปัฏฐาน

ถาม : อะไรเป็นขั้นต้น ท่ามกลาง และที่สุดแห่งอุตงค์?

ตอบ : การสมาทานเป็นขั้นต้น การปฏิบัติเป็นขั้นกลาง ความบันเทิงเป็นขั้นสุดท้าย

บทที่ ๔ สมาธิปริจเฉท

ถาม : บัดนี้ เมื่อได้บำเพ็ญตบะและบรรลุถึงฐานะอันยอดเยี่ยมแล้ว โยคีผู้สำรวจอยู่ในปาริสุทธิศีลควรทำอะไร?

ตอบ : เธอควรบำเพ็ญสมาธิ

ถาม : อะไรคือสมาธิ? อะไรเป็นลักษณะ รส(กิจ) ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐานของสมาธิ? ใครบำเพ็ญสมาธิ? อะไร คือความแตกต่างระหว่างฌาน วิโมกข์ สมาธิ และอนุปัพพวิหาร? ธรรมที่เป็นเหตุที่เกิดสมาธิ มีจำนวนเท่าไร? ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในสมาธิ มีจำนวนเท่าไร? สมาธิมีอานิสงส์เท่าไร? อะไรคือปัจจัยเกื้อหนุนแก่สมาธิ? สมาธิมีกี่ประเภท? อะไรคือการทำสมาธิให้ปรากฏ?

ความหมายของสมาธิ

ตอบ : สมาธิหมายความว่า โยคีมีจิตบริสุทธิ์ บากบั่นมั่นคง ประกอบด้วยธรรมที่มีความสงบเป็นอานิสงส์ และเป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน นี้เรียกว่า สมาธิ

อีกอย่างหนึ่ง สมาธินั้นหมายถึงความไม่ยอมให้จิตของตนลุไปตามแรงพายุคือราคะ เปรียบได้กับเปลวแห่งประทีปที่สว่างจ้าอยู่ด้านหลังพระราชวัง

ในพระอภิธรรม ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า “สิ่งที่ทำให้จิตดำรงมั่น ดำรงอยู่ด้วยดี ตั้งตั้งแน่นอน ไม่ซัดส่ายไป ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถูกรบกวน สงบ ไม่ถูกรบกวนยึดไว้ ทำให้สมรรถนะและพลังแห่งสมาธิเข้มแข็งขึ้น เรียกว่า สมาธิ”

ลักษณะเป็นต้นแห่งสมาธิ

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐานแห่งสมาธิ ?

ตอบ : ความตั้งมั่นแห่งจิตเป็นลักษณะแห่งสมาธิ การครอบงำความโกรธได้เป็นรส ความสงบนิ่งแห่งจิตเป็นปัจจุบันฐาน ความไม่ประกอบด้วยกิเลสและจิตที่บรรลุความหลุดพ้นเป็นสมาธิ

ถาม : ใครคือผู้นำเพ็ญสมาธิ?

ตอบ : คือบุคคลผู้ดำรงจิตและเจตสิกไว้ในความสงบคงที่ เปรียบเหมือนมือที่ถือดาซึ่งไว้อย่างมั่นคงจะนั้น

แม้การบำเพ็ญสติและวิริยะก็จัดเป็นสมาธิ เปรียบเหมือนความเสมอราบเรียบแห่งน้ำมั่นในถ้วยจะนั้น ความคิดที่สงบราบเรียบ เปรียบเหมือนพลังที่ปรับให้เสมอกันแห่งม้า ๔ ตัวซึ่งเทียมเข้ากับรถ เรียกว่า “สมาธิ” สมานนั้นเปรียบเหมือนการที่นายขมังธนูเอาใจจดจ่อความตรงดิ่งของลูกธนู เหมือนยาที่มีปฏิกริยาต่อพิษร้ายเพราะมันกำจัดความขัดเคืองได้

คำว่า “ฌาน” หมายถึง ฌาน ๔ คือ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

คำว่า “วิโมกข์” หมายถึง วิโมกข์ ๘ คือ บุคคลผู้มีรูปสัญญาภายใน พิจารณาารูภายในนอกเป็นต้น

คำว่า “สมาธิ” หมายถึง สมาธิ ๓ อย่าง มีสมาธิที่มีวิตกและวิจารณ์เป็นต้น

คำว่า “อนุบุพพิหาร” หมายถึง อนุบุพพิหาร ๘ อย่าง

ถาม : อะไร คือฌาน?

ตอบ : ฌาน คือการเพ่งดูความจริง(สัจภาวะ) เพื่อกำจัดความขัดเคือง ทำจิตให้เป็นสุขสลัดทิ้งเสียซึ่งนิวรณ์ บรรลุความหลุดพ้น ทำจิตให้สงบราบเรียบ ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยง่าย เพื่อได้รับความปลอ่ยวาง เพื่อให้เกิดสมาธิ และเพื่อให้บรรลุความหลุดพ้น

อานิสงส์ที่เกิดจากสมาธิ

ถาม : สมาธิมีอานิสงส์เท่าไร ?

ตอบ : สมาธิสามารถทำให้เกิดอานิสงส์ ๔ อย่าง คือ อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ๑ เสวยอารมณ์ทุกอย่างด้วยความใคร่ครวญ ๑ ได้โลกียอภิญญา ๑ บรรลุมรรคผล ๑

ถาม : อะไร คือ “การอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน”?

ตอบ : บุคคลย่อมได้ความตั้งมั่น และหลุดพ้นจากบาปธรรม จิตของเธอย่อมเกิดปีติได้เสวยโลกุตระสุข และอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “เธอทำปีติอันเกิดแต่วิเวกให้เกิดขึ้น ได้ความสงบและบรรลุมรรคผลตามลำดับ” พระพุทธเจ้าตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ในกาลก่อน เราได้เป็นอาชีวก(ชีเปลือย) ไม่ได้เคลื่อนไหว หรือไม่ได้เปิดปากเลยเป็นเวลา ๗ วัน และ ๗ คืน เรานั่งอยู่ในความสงบอันเปี่ยมด้วยสุข” นี่คือความหมายของคำว่า “อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน” ในอริยสัจธรรม

คำว่า “เสวยอารมณ์ทุกอย่างด้วยความใคร่ครวญ” หมายความว่า โยคีได้รับความตั้งมั่น และไม่ถูกอารมณ์ทั้งหลายกระทบกระทั่ง เธอพิจารณาตุนันท์ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น เธอ

เป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ด้วยดี เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับจิต” พวกเธอจงรู้อย่างนี้”

คำว่า “ได้โลกียอภิญญา” หมายความว่า โยคีเมื่อได้สมาธิแล้ว พัฒนาปัญญาปริยัติ คือ อิทธีวิธี(แสดงฤทธิ์ได้) ทิพโสต(หุทิพย์) เจโตปริยญาณ(กำหนดรู้ใจผู้อื่นได้) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ(ระลึกชาติได้) ทิพจักขุ(ตาทิพย์) เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “บุคคลผู้มีจิตประกอบด้วยสมาธิ ย่อมสามารถแปลงร่างของตนได้ตามปรารถนา เธอแสดงฤทธิ์ได้ในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยประการดังกล่าวมานี้”

คำว่า “บรรลุมรรคผล” หมายความว่า โยคีผู้มีจิตตั้งมั่น แม้ยังไม่บรรลุชั้นแห่งอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา-พระอรหันต์) ก็จะไม่ตกต่ำแน่นอน(อวินิปาติกะ) เธอย่อมได้รับผลอันเป็นสุข เพราะอาศัยสมาธิ บรรลुरुูปฌาน อรูปฌาน และชั้นมรรคผล พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “เหล่าชนผู้บำเพ็ญปฐมฌานแม้เพียงเล็กน้อย ก็สามารถเข้าถึงความเป็นสหายแห่งพรหมได้ ผู้ได้บรรลुरुูปฌานและอรูปฌานทั้งหมดนั้น ย่อมบังเกิดในรูปโลกและอรูปโลก”” สมาธิสามารถทำให้เกิดขึ้นอานิสงส์ ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้

ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อสมาธิ

ถาม : ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในสมาธิ มีจำนวนเท่าไร ?

ตอบ : มีจำนวน ๘ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โกลีชชะ(ความเกียจคร้าน) ถีนมิทธะ (ความว่างเหงาเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุจจะ(ความฟุ้งซ่านรำคาญ) วิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) โมหะ นิรปีติ(ความไม่มีปีติ) นිරสฺส(ความไม่มีสุข) และอกุศลธรรมอื่น ๆ ทั้งหมด ล้วนเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าในสมาธิ

ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ

ถาม : ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ มีจำนวนเท่าไร?

ตอบ : ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดสมาธิ มี ๘ อย่าง คือ เนกขัมมะ(ความหลีกเลี่ยงจากกาม) อโทสะ(ความไม่โกรธ) ทิตติ(ความสูงสว่าง) อวิกเขปะ(ความไม่ฟุ้งซ่าน) กุศลธรรมทั้งหมด วิจารณ์โหมทะ(ความบันเทิง) และธรรมที่ให้อัจฉญาณเกิดขึ้น ธรรมเหล่านี้เป็นเหตุแห่งสมาธิ

ธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิ

ถาม : ธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิ มีจำนวนเท่าไร ?

ตอบ : ธรรมที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนสมาธิ มี ๗ อย่าง คือ ศีล อภิวาติ(ความยินดียิ่ง)

อินทรียสังวร(สำรวมตา หูเป็นต้น) โภชนมัตตัญญูตา(รู้จักประมาณในโภชนะ) ไม่เห็นแก่นอน
ทั้งในปฐมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม ความเป็นผู้ประกอบด้วยปัญญา และที่อยู่อาศัย
อันเยียบสงบ

ทุกะ (สมาธิ ๒ ประเภท)

ถาม : สมาธิ มีกี่ประเภท ?

ตอบ : สมาธิ มีอยู่ ๒ ประเภท คือ โลกียสมาธิ ๑ โลกุตระสมาธิ ๑ การได้เฉพาะซึ่ง
อริยมผล เรียกว่า “โลกุตระสมาธิ” สมาธิอื่น ๆ เรียกว่า “โลกียสมาธิ” โลกียสมาธิยังประกอบด้วย
ด้วยความดำทราวม เกี่ยวเนื่องด้วยสังโยชน์(กิเลสร้อยรัด) โยคะ (กิเลสกระทำให้ติดอยู่ในโลก)
เป็นโอฆะ(ห้วงกิเลส) พันธนะ(เครื่องผูก) นิเวรณ(เครื่องกั้น) เป็นธรรมอันทราวม เป็นทุกิฏฐิ
(ความเห็นทราวม) เป็นอุปาทาน เป็นกิเลสอาสวะ ธรรมดั่งที่กล่าวมานั้น เป็นคุณสมบัติแห่ง
โลกียสมาธิ ธรรมที่ตรงกันข้ามจากนี้ เป็นคุณสมบัติแห่งโลกุตระสมาธิ

อีกอย่างหนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๒ ประเภท คือ มิจฉาสมาธิ และสัมมาสมาธิ

ถาม : อะไร คือมิจฉาสมาธิ?

ตอบ : เอกัคคตาแห่งจิตที่เป็นอกุศล เรียกว่า “มิจฉาสมาธิ” เอกัคคตาแห่งจิตที่
เป็นกุศล เรียกว่า “สัมมาสมาธิ” มิจฉาสมาธิควรละ สัมมาสมาธิควรบำเพ็ญ

อีกอย่างหนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๒ ประเภท คือ อุปะจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ สมาธิใกล้จะ
แน่วแน่ นี้เรียกว่าอุปะจารสมาธิ การกำจัดนิเวรณ นี้เรียกว่าอัปปนาสมาธิ

ติกะ (สมาธิ ๓ ประเภท)

อนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๓ ประเภท คือ สมาธิที่ยังมีวิตกและวิจารณ์ ๑ สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่
วิจารณ์ ๑ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ๑

ถาม : อะไร คือสมาธิที่ยังมีวิตกและวิจารณ์เป็นต้น ?

ตอบ : ปฐมฌานที่ยังมีวิตกและวิจารณ์(เรียกว่า สมาธิที่ยังมีวิตกและวิจารณ์) ในทุติย
ฌานไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์(เรียกว่า สมาธิที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์) ในฌานอื่น ๆ ที่เหลือ ไม่มีทั้ง
วิตกและวิจารณ์(เรียกว่า สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์)

อนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๓ ประเภท คือ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยปีติ ๑ สมาธิที่โยคี
ทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยสุข ๑ สมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขา ๑ ปฐมฌานและทุติย
ฌานจัดเป็นสมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยปีติ ฌานจัดเป็นสมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้น
พร้อมด้วยสุข จตุตถฌานจัดเป็นสมาธิที่โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขา

อนึ่ง สมาธิมีอยู่ ๓ ประเภท คือ กุศลสมาธิ ๑ กุศลวิปากสมาธิ ๑ สัจสมาธิ ๑

ถาม : อะไร คือกุศลสมาธิ ?

ตอบ : สมาธิอันนับเนื่องในรูปฌานและอรุฌานที่ปฏิบัติโดยเสขบุคคล ผู้ดำเนินตามอริยมรรคและปฏุชน เรียกว่า “กุศลสมาธิ” สมาธิของเสขบุคคลผู้ดำรงมั่นอยู่ในอริยผล(ในรูปภูมิและอรุภูมิ) และสมาธิของปฏุชนผู้กลับมาเกิดอีกในรูปภพและอรุภพเรียกว่า “กุศลวิปากสมาธิ” สมาธิในรูปภูมิและอรุภูมิ ที่ปฏิบัติโดยท่านอเสขะ เรียกว่า “สัจสมาธิ”

จุดกณะ (สมาธิ ๔ ประเภท)

จุดกณะนัยที่ ๑ คือ สมาธิในกามภูมิ ๑ สมาธิในรูปภูมิ ๑ สมาธิในอรุภูมิ ๑ สมาธิที่ไม่นับเนื่องในสมาธิเหล่านั้น ๑

การสละทิ้งนิวรณ์แต่ละอย่างในนิวรณ์ ๕ โดยธรรมที่เป็นข้าศึกกัน และการรักษาไว้ซึ่งธรรมอันเป็นข้าศึกของนิวรณ์ เรียกว่า “สมาธิในกามภูมิ” ฌาน ๔ เรียกว่า “สมาธิในรูปภูมิ” ฌานในอรุภูมิ ๔ และกุศลวิปาก เรียกว่า “สมาธิในอรุภูมิ” สมาธิที่นับเนื่องในมรรค ๔ และผล ๔ เรียกว่า “สมาธิที่ไม่นับเนื่องในสมาธิเหล่านั้น”

อนึ่งในสมาธิมีปฏิปทา(การปฏิบัติ) ๔ อย่าง คือ ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา(ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า) ๑ ทุกขาปฏิปทา ชีปปาภิญญา(ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว) ๑ สุขาปฏิปทา ชีปปาภิญญา(ปฏิบัติสบาย ทั้งรู้ได้เร็ว) ๑ สุขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา(ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า) ๑ ในปฏิปทา ๔ ข้อนี้ บุคคลผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๑ มีราคะแรงกล้า ผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๒ มีราคะเบาบาง ผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๓ มีอินทรีย์แก่กล้า และผู้มีปฏิปทาข้อที่ ๔ มีอินทรีย์อ่อนกำลัง

บุคคลผู้มีราคะแรงกล้าแต่มีอินทรีย์อ่อนกำลัง การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความลำบาก เธอได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งช้า

บุคคลผู้มีราคะแรงกล้าและอินทรีย์แก่กล้า การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความลำบาก แม้กระนั้น เธอก็ได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งเร็ว

บุคคลผู้มีราคะเบาบางและมีอินทรีย์อ่อนกำลัง การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความสะดวก แม้กระนั้น เธอก็ได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งช้า

บุคคลผู้มีราคะเบาบางและมีอินทรีย์แก่กล้า การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความสะดวก เธอได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งเร็ว

เพราะความแรงกล้าแห่งราคะ บุคคลผู้มีราคะแรงกล้าจึงเอาชนะราคะได้ด้วยความยากลำบาก เพราะเหตุนั้น การปฏิบัติของเขาจึงเป็นไปด้วยความลำบาก

เพราะความอ่อนกำลังแห่งอินทรีย์ บุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อนกำลังจึงต้องปฏิบัติกัมมัญฐาน

ด้วยความอดสาหะเป็นเวลานาน และกระตุ้นพุทธิปัญญาที่เฉื่อยซาอยู่ให้ตื่นขึ้น เพราะเหตุนี้ เธอจึงเชื่อว่าผู้มีอินทรีย์อ่อนกำลัง

ปฏิบัติกาอื่น ๆ ก็พึงทราบโดยนัยนี้เช่นเดียวกัน

จุดกณะนัยที่ ๒ คือ ปริตตสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์นิดหน่อย) ๑ ปริตตสมาธิ อัมปมาณารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ๑ อัมปมาณสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์นิดหน่อย) ๑ อัมปมาณสมาธิ อัมปมาณารัมมณะ (สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ๑ °°

ถาม : อะไร คือปริตตสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์นิดหน่อย) ?

ตอบ : สมาธิที่ไม่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์ที่อ่อนได้ เหล่านี้เรียกว่า ปริตตสมาธิ ปริตตารัมมณะ

ถาม : อะไร คือปริตตสมาธิ อัมปมาณารัมมณะ(สมาธินิดหน่อย มีอารมณ์ประมาณไม่ได้)?

ตอบ : สมาธิที่ไม่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์แรงได้ เหล่านี้เรียกว่า ปริตตสมาธิ อัมปมาณารัมมณะ

ถาม : อะไร คืออัมปมาณสมาธิ ปริตตารัมมณะ(สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์นิดหน่อย)?

ตอบ : สมาธิที่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์ที่อ่อนได้ เหล่านี้เรียกว่า อัมปมาณสมาธิ ปริตตารัมมณะ

ถาม : อะไร คืออัมปมาณสมาธิ อัมปมาณารัมมณะ(สมาธิประมาณไม่ได้ มีอารมณ์ประมาณไม่ได้) ?

ตอบ : สมาธิที่สามารถดำรงมั่นอยู่กับจิตและอารมณ์ที่แรงได้ เหล่านี้เรียกว่า อัมปมาณสมาธิ อัมปมาณารัมมณะ

จุดกณะนัยที่ ๓ คือ ฉันทสมาธิ ๑ วิริยสมาธิ ๑ จิตตสมาธิ ๑ วิมังสาสมาธิ ๑

“ฉันทสมาธิ” คือ สมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยฉันทะ “วิริยสมาธิ”คือ สมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยวิริยะ “จิตตสมาธิ”คือสมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยจิต “วิมังสาสมาธิ”คือสมาธิที่บรรลุได้โดยอาศัยวิมังสา

จุดกณะนัยที่ ๔ คือ สมาธิที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุ แต่สาวกไม่ได้บรรลุ ๑ สมาธิที่สาวกบรรลุ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้บรรลุ ๑ สมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุ และสาวกก็บรรลุ ๑ สมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกต่างก็ไม่ได้บรรลุ ๑

มหากุณาสมาธิ(มหากุณาสมาบัติ) และยมกปาฏิหาริยสมาธิ เป็นสมาธิที่พระผู้มี

พระภาคเจ้าทรงบรรลु ไม่ใช่สมาธิที่สาวกบรรลุ เสด็จผลสมาธิเป็นสมาธิที่สาวกบรรลุ ไม่ใช่สมาธิที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุ อนุบุพพิหารสมาธิ ๙ อย่าง และอเสด็จผลสมาธิ เป็นสมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกต่างก็บรรลุ อสัจญญาสมาธิ(อัสัจญญาสมาบัติ) เป็นสมาธิที่ทั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าและสาวกต่างก็ไม่ได้บรรลุ

จุดกณะนัยที่ ๕ คือ สมาธิที่เป็นเหตุแห่งความเกิด ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความดับ ๑ สมาธิที่เป็นเหตุแห่งความดับ ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความเกิด ๑ สมาธิที่เป็นทั้งเหตุแห่งความเกิดและความดับ ๑ สมาธิที่ไม่ได้เป็นทั้งเหตุแห่งความเกิดและความดับ ๑

ถาม : อะไร คือสมาธิที่เป็นเหตุแห่งความเกิด ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความดับ ?

ตอบ : กามาวจรกุศลสมาธิ และกามาวจรอกุศลสมาธิเป็นเหตุแห่งความเกิด ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความดับ จตุราริยมัคคสมาธิ(สมาธิในมรรค ๔) เป็นเหตุแห่งความดับ ไม่ได้เป็นเหตุแห่งความเกิด รูปาวจรและอรูปรูปาวจรกุศลสมาธิของเสขบุคคลและสาธารณชน เป็นเหตุแห่งความเกิดและความดับ อริยผลสมาธิและอาร์มมณสมาธิ ไม่ได้เป็นทั้งเหตุแห่งความเกิดและความดับ

จุดกณะนัยที่ ๖ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

ความหลุดพ้นจากนิรวรณ ๕ ความบริบูรณแห่งวิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา(ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) เรียกว่า ปฐมฌาน

ความพ้นไปจากวิตก วิจาร และความบริบูรณแห่งองค์ประกอบ ๓ อย่างที่เหลือ(คือ ปีติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ทุตติยฌาน

ความพ้นไปจากปีติ และความบริบูรณแห่งองค์ประกอบ ๒ อย่างที่เหลือ(คือ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ตติยฌาน

ความพ้นไปจากสุข และความบริบูรณแห่งอุเบกขาและจิตเตกัคคตา เรียกว่า จตุตถฌาน

ปัญจกะ (สมาธิ ๕ ประเภท)

ปัญจกะนัยที่ ๑ คือ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน การแบ่งสมาธิออกเป็น ๕ ประเภทนี้ แบ่งโดยอาศัยองค์ประกอบแห่งฌาน ๕ อย่างเป็นพื้นฐานคือ วิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา

ความปราศจากนิรวรณ ๕ และความบริบูรณแห่งองค์ประกอบ ๕ (คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ปฐมฌาน

ความปราศจากวิตก และความบริบูรณแห่งองค์ประกอบ ๔ อย่างที่เหลือ(คือ วิจาร ปีติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ทุตติยฌาน

ความปราศจากวิตก วิจารณ์ และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๓ อย่างที่เหลือ (คือ ปิติ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า ตติยฌาน

ความปราศจากวิตก วิจารณ์ ปิติ และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๒ อย่างที่เหลือ (คือ สุข จิตเตกัคคตา) เรียกว่า จตุตถฌาน

ความปราศจากวิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และความบริบูรณ์แห่งองค์ประกอบ ๒ อย่าง (คือ อุเบกขา และจิตเตกัคคตา) เรียกว่า ปัญจฌาน

ฌาน ๔ และฌาน ๕

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้ทั้งฌาน ๔ และฌาน ๕ ?

ตอบ : เพราะผลของการปฏิบัติขึ้นอยู่กับบุคคล ๒ ประเภท คือ ในทุติยฌาน มีการแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ๑ กลุ่มที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ ๑

ถาม : โยคีก้าว (ส่งจิต) จากปฐมฌานขึ้นสูทุติยฌานได้อย่างไร ?

ตอบ : โยคินั้นพิจารณาเห็นความหยابแห่งวิตกและวิจารณ์ และรู้ความไม่เกื้อกูล (หรือโทษ) แห่งวิตกและวิจารณ์แล้ว ลำดับนั้น เธอจึงก้าวขึ้นสูทุติยฌานที่ไม่มีวิตกและวิจารณ์ นี่คือการดำเนินไปในฌาน ๔

ยังมีบุคคลอีกกลุ่มหนึ่ง เธอสามารถก้าวจากปฐมฌานขึ้นสูทุติยฌานโดยอิสระ บุคคลนั้นพิจารณาเห็นความหยابแห่งวิตก และรู้ความไม่เกื้อกูลแห่งวิตก เล็งเห็นสภาพแห่งความเป็นอิสระจากวิตก ครั้นได้วิจารณ์ดีหน้อยแล้ว เธอก้าวขึ้นสูทุติยฌาน นี่คือการดำเนินไปในฌาน ๕ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงแสดงฌานไว้ ๕ อย่าง

บัญญัติที่ ๒ คือ สมาธิที่สมบูรณ์ด้วยองค์ ๕ คือ ปิติ สุข สติ โอภาส (ความสว่างไสว) และสมาหิตจิตสัญญา (ความสำคัญหมายจิตที่ดำรงมั่น) คำว่า “ปิติ” ในที่นี้ คือ ปิติในปฐมฌาน และทุติยฌานนั่นเอง คำว่า “สุข” คือ สุขในตติยฌาน คำว่า “สติ” หมายถึง เจโตปริยญาณ (กำหนดรู้ความคิดของผู้อื่นได้) คำว่า “โอภาส” หมายถึง ทิพจักขุญาณ ความกำหนดรู้กระแสจิตที่ดำเนินไปอย่างมั่นคง เรียกว่า สมาหิตจิตสัญญา

บัญญัติที่ ๓ คือ สัมมาสมาธิที่เกี่ยวเนื่องด้วยอภิญา ๕ สมาธิ ๕ อย่างเหล่านี้เป็นผลแห่งปัจจุบันสุขและอนาคตสุข เกิดขึ้นเพราะปัญญาพิจารณาร่างกาย (กายานุปัสสนา) (ต่อไปนี้เป็นคุณสมบัติเฉพาะของสมาธินี้)

(๑) สมาธินี้เป็นสมาธิที่ท่านพระอรียเจ้าทั้งหลายปฏิบัติ และปราศจากราคะ

(๒) สมาธินี้เป็นธรรมที่บัณฑิตปฏิบัติ

(๓) นี้เป็นสุขยอดเยี่ยมที่เกิดจากความสงบ และเป็นการบรรลุความสงบ แม้สมาธินี้

จะให้สำเร็จผลอันสูงสุด แต่ก็ยังเอาชนะความเกิดและความตายไม่ได้

(๔) สมาธิเป็นธรรมที่ก่อให้เกิดความสุขและสงบมากที่สุด เป็นธรรมที่ประกอบด้วย ความสงบ(ปัสสัทธิ) แต่ก็ยังเอาชนะความคิดว่าเป็นตัวตน(อัตตทิฏฐิ)ที่เป็นเหตุแห่งความเกิดและความตายไม่ได้

(๕) สมาธินี้ดำเนินไปพร้อมกับสติและเป็นเหตุแห่งสติ สมาธิและสติเหล่านี้เกิดขึ้น เพราะปัญญาพิจารณาร่างกาย(กายานุปัสสนา)

อารมณ์แห่งฌาน ทั้งที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุน ทั้งที่เป็นบริตตารมณ์ มัชฌิมารมณ์ และ มหัคคदारมณ์ เป็นอันพรณนาแล้ว โดยนัยดังกล่าวมาแล้ว สมาธิแบ่งออกเป็นหลายประเภท เพราะเหตุดังที่กล่าวมานั้น

ยิ่งไปกว่านั้น บัณฑิตพึงทราบว่ สมาธิทั้งหมดอาจแบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม^{๑๑}

บทที่ ๕

กัลยาณมิตรปริจเฉท

ถาม : โยคีทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้อย่างไร?

ตอบ : ถ้าบุคคลปรารถนาจะทำสมาธิให้เกิดขึ้น ประการแรกทีเดียว เธอต้องเข้าหาผู้มีคุณธรรมสูง เพราะเหตุไร? ถ้าในครั้งแรกโยคีปรารถนาจะเจริญสมาธิอันยอดเยี่ยม แต่เธอไม่มีกัลยาณมิตร เธอจะขาดความมุ่งมั่น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรว่า “เมธียภิกษุเป็นผู้มีส่วนแห่งความเสื่อม”^๗ เปรียบเหมือนบุคคลผู้เดินทางไกลตามลำพัง ไม่มีผู้นำทาง เมื่อเธอเดินทางสัญจรตามลำพัง ก็เสมือนช้างที่ไม่มีขอสับ ถ้าโยคีปฏิบัติได้สดับรับฟังคำแนะนำและตักเตือนจากกัลยาณมิตร เธอย่อมสามารถรอดพ้นจากความยุ่งยากนานัปการและปฏิบัติให้ถูกวิธีได้ ถ้าเธอมีความเพียรอย่างไม่ท้อถอยและฝึกฝนตนเองอย่างเคร่งครัด เธอย่อมสามารถบรรลุสมาธิอันยอดเยี่ยม

คุณสมบัติของกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรผู้เปรียบเหมือนกับคบคิดมั่งคั่งผู้เป็นใหญ่กว่าพ่อค้าทั้งหลายและเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป เหมือนคนใจดีมีความกรุณา เหมือนบิดามารดาผู้เป็นที่รักยิ่ง ย่อมทำให้โยคีมุ่งมั่น เหมือนการสามโซ่ทำให้ช้างมุงงาน

กัลยาณมิตรที่บุคคลอาศัยแล้วทำกุศลกรรมเปรียบได้กับความชูข้างฝึกช้างให้เดินถอยหลังและเดินไปข้างหน้า และเหมือนกับถนนหนทางที่ดี ซึ่งบุคคลสามารถที่จะเทียมวัวเข้ากับ แอ๊กซ์เกวียนไปได้ เหมือนกับนายแพทย์สามารถรักษาโรคและจัดความเจ็บปวดออกเสียได้ เหมือนสายฝนตกลงมาจากสวรรค์ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างชุ่มชื้นได้ เหมือนมารดาที่ทะนุถนอมบุตร เหมือนบิดาแนะนำบุตรของตน เหมือนบิดามารดาผู้ปกป้องบุตรของตนจากอันตราย เหมือนครูผู้พร่ำสอนศิษย์ของตน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงแก่พระอานนท์ว่า “ความมีกัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์”^๘ ดังนั้นบุคคลแสวงหาผู้ทรงคุณธรรมสูงและถือเขาเป็นกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตรผู้ทรงคุณธรรมสูงหมายความว่าอะไร? การได้เฉพาะซึ่งผลอันน่าปรารถนา คือ ความหมายของคุณธรรมสูง ความเข้าใจวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก เรียกว่า การได้เฉพาะซึ่งผลอันน่าปรารถนา

บุคคลนั้นเข้าใจกฎแห่งกรรม และถึงพร้อมด้วยวิชาการทางโลก เขารู้ร้อยสัจ ๔

บุคคล ๒ ประเภทนี้เป็นผู้มีบุญบารมี โยคีควรคบหาบุคคลเหล่านี้ ถ้าหาพวกเขาไม่พบ ควรถือว่าผู้มีคุณสมบัติ ๗ ประการเป็นกัลยาณมิตร ควรคบหาบุคคลงเช่นนี้

คุณสมบัติ ๗ ประการเป็นไฉน? ปิยะ (น่ารัก) ครุ (น่าเคารพ) ภาวนียะ (น่านับถือ) วัตตา(สามารถให้คำปรึกษาที่ดี) วจนักขมะ(อดทนต่อถ้อยคำ) คัมภีร์ัญจะ กถัง กัตตา(สามารถ แดงเรื่องลึกลับ) โน จัจฺจฺราเน นิโยชเย(ไม่แนะนำในทางที่ผิด)"

ความเป็นผู้น่ารักเป็นไฉน ? บุคคลผู้มีข้อปฏิบัติ ๒ อย่างเป็นเครื่องชี้ นำ ย่อมแนะนำดี กว่า คืออยู่รวมกันอย่างมีความสุข มีความเข้าใจกันและไม่ว่าร้ายซึ่งกันและกัน

ความเป็นผู้น่าเคารพหมายความว่า บุคคลที่สงบเย็นเพราะล้ารวมในศีล มีสติเป็น เครื่องป้องกัน ไม่มีความต้องการเกินไปและไม่พุดมาก อย่างนี้เรียกว่า เป็นผู้น่าเคารพ

ความเป็นผู้น่านับถือหมายความว่า เป็นบุคคลพหุสุดและรู้คุณค่าของการเจริญสมาธิ นี้เรียกว่า เป็นผู้น่านับถือ

ความสามารถให้คำปรึกษาที่ดีหมายความว่า บุคคลพิจารณาดังนี้ “ขอให้วาจาของเรา น่ารักน่าเคารพน่านับถือและมีผลมากทำให้ผู้อื่นให้ได้รับประโยชน์และการเชิดชูความจริง” เพราะฉะนั้นบุคคลเว้นเสียจากสิ่งที่ไม่ควรกระทำ บุคคลพิจารณาจนถึงที่สุดและไม่ถอดไม่สละ ความคิดอย่างนี้ นี้เรียกว่า ความสามารถให้คำปรึกษาที่ดี

ความอดทนต่อถ้อยคำหมายความว่า เป็นเหมือนพระอริยเจ้า มีความเข้าใจดี ไม่ ลังเลใจในการพูดและไม่ประจบประแจง นี้เรียกว่าความอดทนต่อถ้อยคำ

ความสามารถแดงเรื่องลึกลับหมายความว่า บุคคลนั้นเข้าใจดีซึ่งอรรถและธรรม...นี้ เรียกว่า ความสามารถแดงเรื่องลึกลับ

การไม่แนะนำในทางที่ผิดหมายความว่า เขาเข้าใจเรื่องฐานะของกรรมได้ดี นี้เรียกว่า การไม่แนะนำในทางที่ผิด

คุณสมบัติ ๗ ประการเป็นอย่างนี้ นี้คือคุณสมบัติของกัลยาณมิตรที่โยคีควรแสวงหา

การแสวงหากัลยาณมิตร

ถาม : บุคคลแสวงหากัลยาณมิตรได้อย่างไร ?

ตอบ : ถ้าในสถานที่เช่นนั้น มีผู้ที่รู้แจ้งอริยผล และเป็นอาจารย์สอนกัมมัฏฐาน ควรไปหาอาจารย์นั้นแม้เธอจะไม่รู้จักท่าน เธอควรไปหาอาจารย์ท่านนั้น ถ้าเพื่อนนักศึกษาด้วยกันรู้จัก เธอควรไปรับใช้อาจารย์ท่านนั้น

ในเวลาที่เหมาะสมด้วยวิธีที่สมควร (เธอควรไปหาเพื่อนนักศึกษานั้น) และไม่ต้องบอกความประสงค์ของเธอ เธอทำความเคารพทักทายเพื่อนตามประเพณีนิยมแล้วหาหรือว่าเธอควรจะทำปฏิบัติอย่างไร ดังนี้ว่า “ในประเทศไหน และในสถานที่ไหน จึงจะเป็นที่ปลอดภัยสำหรับภิกษุอยู่อาศัย ที่ได้จึงจะเหมาะสมสำหรับภิกษุในการเจริญสมาธิ ? อาจารย์ผู้อยู่ที่นั่นชื่ออะไร? ท่านได้รับความยกย่องนับถือจากคนทั่วไปเพราะท่านปฏิบัติอะไรและมีคุณงามความดีอะไร?” เธอควรจะสอบถามอย่างนี้

เพื่อนนักศึกษาด้วยกันจะตอบดังนี้ว่า “ในประเทศเช่นนั้นๆ ในวัดเช่นนั้นๆ ในสถานที่เช่นนั้นๆ เป็นสถานที่เจริญสมาธิ ตั้งอยู่เป็นสัดส่วนสำหรับพระสงฆ์ มีอาจารย์กัมมัฏฐานท่านนั้นเป็นที่เคารพยกย่องของทุกคน”

เมื่อได้รับการบอกเล่าแล้ว เธอควรคิดเรื่องนี้ทำให้สบาย และเดินทางไปที่นั่นเพื่อปรนนิบัติอาจารย์และฝึกฝนตนภายใต้ความดูแลของท่าน

เมื่อเธอครองจีวรเรียบร้อยแล้วก็เข้าไปขอโอกาสพระอุปัชฌาย์ว่า “ท่านผู้เจริญ กระผมขอรบกวนเรียนให้ทราบ ว่า กระผมประสงค์จะไปปรนนิบัติอาจารย์กัมมัฏฐานท่านนั้น”

พระอุปัชฌาย์ได้ฟังเช่นนั้นก็กล่าวตอบว่า “สาธุ ผมดีใจด้วย การกระทำของเธอควรแก่การยกย่อง การกระทำอย่างนี้เรียกว่าการอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตร เป็นการกระทำของคนดี เป็นการฝึกที่คล้อยสัจธรรม การศึกษาสัจธรรมมีคุณค่าที่ยิ่งใหญ่ แต่การอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตรยิ่งใหญ่มากกว่านั้น เธอจงไปหาท่านเถอะ หลังจากที่เธอไปที่นั่นแล้วจงอย่าประมาท”

หน้าที่ของผู้เริ่มศึกษา

ถ้าเธอเป็นคนดี เธอก็ศึกษาอย่างจริงจัง ยกย่อง(อาจารย์)ด้วยความจริงใจ ไม่ใช่ชั่วคราวแต่เสมอไป ถ้าเธอใช้วาจาสุภาพ และคอยสำรวมกายและวาจา เธออาจจะเข้าใจและทำให้การฝึกปฏิบัติได้ผล

เธอต้องอาศัยอาจารย์ในทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ดูหมิ่นและเป็นผู้ที่ว่าง่าย ดุจเจ้าสาวที่แต่งงานใหม่ ๆ อ่อนน้อมต่อแม่ผัว ถ้าเธอเห็นว่าภิกษุรูปอื่นขาดแคลนจีวรหรือยารักษาโรค เธอพึงจัดหาสิ่งที่ขาดแคลนนั่นถวายตามสมควร

เมื่อไปที่นั่นแล้ว เธอจะได้รับการแนะนำ(ด้วย)คำชี้แจง เกี่ยวกับข้อห้ามและมารยาทตามพระวินัย เธอควรจะห่มจีวรให้เรียบร้อย กราบลงแทบเท้าของอาจารย์แล้วเดินเวียนขวา

เพื่อคารวะ ๓ รอบ

ณ ริมน้ำซึ่งอาจจะอยู่ข้างถนนหรือนอกหมู่บ้าน เธอไปในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง วางบาตร จีวร รองเท้า ชัน และที่รองนั่งสำหรับปฏิบัติกัมมัฏฐานไว้ในที่สูง เธอไม่ใช้น้ำที่ใกล้เสียงและอาบน้ำ เยียบๆ ภายหลังที่เธอได้อาบน้ำแล้ว ครองจีวรให้เรียบร้อย สะพายบาตร พาดจีวร และที่รองนั่งสำหรับปฏิบัติกัมมัฏฐานบนบ่าขวาของเธอ ม้วนผ้าสังฆาฏิหรือพาดบ่าไว้

ขณะกำลังเดินเข้าวัดนั้น เธอลดร่มลงเดินเวียนขวาแสดงคารวะต่อพระสถูปเจดีย์ ถ้าเธอเห็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เธอไปถามเขาว่า “มีโยคีอยู่ที่นี้ไหม ? มีผู้ถือธุดงค์ผ้าบังสุกุลอยู่ที่นี้ไหม? มีผู้ถือธุดงค์บิณฑบาตเป็นวัตรบ้างไหม ? มีอาจารย์วินัยธรอยู่ที่นี้บ้างไหม ? ท่านอยู่ที่ไหน? ทางไหนที่จะไปที่อยู่ของท่าน ? ถ้ามีอาจารย์อยู่ที่นี้ ผมต้องการพบท่าน ถ้าไม่มีบุคคล เช่นนั้น แต่มีผู้ช่วยอาจารย์วินัยธร ผมต้องการพบท่าน ถ้าไม่มีอาจารย์วินัยธรอยู่ที่นั้น ใครเป็นพระสังฆเถระที่นี้ ผมต้องการพบท่านด้วย”

ถ้าภิกษุรูปนั้นเป็นผู้อาวุโสหรือพระเถระ เธอไม่ควรส่งบาตรและจีวรให้ท่าน แต่ถ้าท่านเป็นพระผู้น้อยก็ควรส่งให้ ถ้าไม่มีใครอยู่ที่นั้น ควรวางบาตรและจีวรของตนลงบนพื้น เมื่อเธอพบพระเถระผู้ใหญ่ เธอก็ควรกราบแทบเท้าของท่านแล้วนั่งในที่ควรสวนข้างหนึ่ง

ภิกษุผู้อาศัยอยู่ที่นั้นจะจัดที่นั่งและน้ำให้ บอกที่ชำระล้าง ให้บริการ ให้คำแนะนำ รับประทานเป็นเรื่องบาตรจีวรให้ และบอกสถานที่สำหรับทำภักติก

ตามระเบียบของพระภิกษุอาคันตุกะ เธอควรไปดูรอบ ๆ เขตบริเวณของวัดก่อนพระอาทิตย์ตกดิน

ถ้าเธอพบอาจารย์วินัยธร เธอควรพูดกับท่านและถามท่านถึงข้อบกพร่องเกี่ยวกับสิ่งที่เธอสงสัยและสิ่งที่เธอยังไม่ได้กระทำ หรือถ้าเธอพบอาจารย์อภิธรรม เธอควรถามเกี่ยวกับวิธีทำให้เกิดปัญญา และเกี่ยวกับเรื่องชั้นธ ายตนะ ธาตุ และกรรม ถ้าเธอพบผู้ที่ถือธุดงค์เธอควรถามเกี่ยวกับอานิสงส์ของธุดงค์ที่สัมพันธ์กับปัญญา ถ้าเธออยู่ที่นั้น เธอควรไปหลายแห่งๆ และทุกวันเพื่อไต่ถาม ถ้าเธอปรารถนาที่จะหลีกเลี่ยง เธอควรเก็บที่นอนและบาตรของตนเอง กราบพระเถระเรียนให้ท่านทราบแล้วจึงไป สิ่งเหล่านี้เป็นระเบียบสำหรับพระอาคันตุกะ

โยคีจะพักอาศัยในวัดอย่างไร ? เมื่ออาจารย์กัมมัฏฐานมาถึง เธอควรถือบาตรและจีวรของท่าน แม้ว่าท่านจะมีพรษาอ่อนกว่า ตามระเบียบของอาจารย์สอนกัมมัฏฐาน เธอควรปฏิบัติสิ่งที่ควรปฏิบัติและไม่ปฏิบัติสิ่งที่ไม่ควรปฏิบัติ ไม่ละทิ้งข้อปฏิบัติ(ทั้งสิ่งที่ควรและไม่ควรปฏิบัติ) นี่เป็นข้อปฏิบัติที่ควรใส่ใจในเบื้องต้น เธอควรปฏิบัติตั้งว่ามานี้

ถ้าโยคีปรารถนาจะให้ผู้อื่นเรียนธรรมในเบื้องต้น เธอควรตรวจสอบที่อยู่อาศัย เก็บบาตร และจีวร หลังจากที่เวลาผ่านไปแล้วพอสมควร เธอเข้าไปหาอาจารย์กัมมัฏฐานในโอกาสที่เหมาะสม

แสดงความเคารพและนั่งนึ่งสบครู่หนึ่ง

ถ้าอาจารย์ก็มีภูมูฐานถามโยคีนั้น เธอแจ้งความประสงค์ของเธอ ถ้าอาจารย์ก็มีภูมูฐานไม่ถาม โยคีไม่ฟังพูด หลังจากนั้น เธอควรถามการใช้ไม้ชำระฟันและน้ำสำหรับอาบ และควรใช้สิ่งต่าง ๆ ตามสมควร

เมื่อถึงเวลาออกบิณฑบาต เธอควรขออนุญาตอาจารย์และปฏิบัติไปตามปกติ

เมื่อถึงเวลาฉันอาหาร เธอควรล้างเท้าอาจารย์จัดที่นั่งให้ท่าน ให้บาตรแก่ท่าน แล้วเรียนถามท่านว่าท่านต้องการอะไรจากบาตรของเธอบ้าง ส่วนที่เหลือเมื่อเธอนั่งเรียบร้อยแล้วอะไรที่ยังเหลือก็ส่งไปให้พระผู้น้อย เธอทำเช่นนั้นชื่อว่าหลีกเลี่ยงการทะเลาะวิวาท

หลังจากฉันอาหารอิ่มแล้ว เธอควรล้างบาตรของอาจารย์ แล้วเก็บไว้ ณ ที่สมควร ในเวลาที่เหมาะสม เธอก็เข้าไปหาอาจารย์คารวะอาจารย์อย่างนอบน้อม และนั่งเสียบสักพักหนึ่ง ถ้าอาจารย์ถาม เธอควรแจ้งความประสงค์ของเธอ ถ้าอาจารย์ไม่ถาม เธอควรแสดงความเคารพแล้วกล่าวว่า “กระผมขอโอกาสพูดสิ่งที่ผมต้องการจะพูดในเบื้องต้น ถ้ากระผมได้รับอนุญาต กระผมจะขอเรียนถามสิ่งที่ต้องการจะถาม” ถ้าอาจารย์อนุญาต เธอพูดได้ทุกอย่าง ถ้าอาจารย์ไม่ถาม เธอควรแสดงความเคารพต่อท่าน

เมื่อได้โอกาสเหมาะ เธอเรียนให้อาจารย์ทราบเกี่ยวกับเหตุผลของการมาที่นั่นของเธอ ดังนี้ว่า “ท่านอาจารย์ครับ โปรดฟังกระผมด้วย” ถ้าอาจารย์ฟัง เธอควรแจ้งความต้องการของเธอทั้งหมด อาจารย์จะกล่าวว่า “สาธุ ผมจะแนะนำพร้าสอนเธอตามปกติ เธอควรใส่ใจให้ดี” เพราะฉะนั้นพระพุทธรเจ้าจึงได้ตรัสเป็นคาถาดังนี้ว่า ^๕

เธอไปหาในเวลาที่ถูกต้องและเหมาะสม
ด้วยจิตอ่อนน้อมปราศจากมานะ
พบท่านผู้ทรงจำธรรมที่ศักดิ์สิทธิ์
เหมือนต้นไม้มิใช่ไม้ล้มคามลม
ท่านปฏิบัติธรรมอยู่ด้วยหัวใจเป็นสุข
เสวยปิติและสันติของสัจจะ
ท่านอยู่ด้วยธรรมอย่างนี้จึงรู้ธรรม
และอธิบายเพื่อให้ผู้อื่นรู้แจ้ง
ธรรมอันลุ่มลึกตามความเป็นจริง
ท่านไม่เคยกล่าวลบหลู่ธรรม
ไม่ล้อเล่น ไม่ประจบ ไม่ข่มขู่

ได้กำจัดพยาบาทและความเกียจคร้าน
ไม่อยู่ด้วยความโกรธ ปฏิฆะ โลกหรือมานะ
ไร้วิชา คัมภีร์ อูบาทาน
ท่านปฏิบัติธรรม มีชัยชนะและละได้อย่างนี้
ไม่พะเนงคนว่าดำรงชีวิตถูกต้อง
วาจาของท่านจริงใจและมีความจริงเสมอ
ท่านศึกษาเล่าเรียนเพื่อกัมมัญฐาน
บุคคลผู้หมกมุ่น ประมาท ขาดความตั้งใจ
ไม่เหมาะที่จะรู้สัจจะ
และไม่เจริญด้วยแสงสว่างแห่งปัญญา
ถ้ามีบุคคลผู้แตกฉานในธรรม
ได้รับสักการะจากเทวดาและมนุษย์
มีเกียรติคุณเจิดจ้าเพิ่มศรัทธาของท่าน
เป็นพหูสูตสามารถรักษารธรรม
ผู้ฟังข่าวดีด้วยมุทิตา
สั่งสมบุญกุศลมหาศาล
ดำเนินตามสัจจะและปฏิบัติดี
ผู้ทำปัญญาเลิศให้เกิดมีขึ้น
และตนเองก็ได้ปัญญาอันยอดเยี่ยม
ถ้ามีอาจารย์เช่นนี้ เธอควรตั้งใจปฏิบัติธรรมกับท่าน
ด้วยความกระตือรือร้นไม่เสื่อมคลาย

บทที่ ๖ จริยาปริจเฉท

ประเภทของจริยา

บัดนี้ เมื่ออาจารย์ผู้ที่เธออาศัยอยู่ด้วยได้สังเกตจริยาของเธอมาเป็นเวลาหลายเดือนแล้ว และได้กำหนดอารมณ์กัมมัฏฐานที่เหมาะสมสำหรับข้อบรมสั่งสอน

ในที่นี้ คำว่า“จริยา” หมายถึงจริยา ๑๔ ประการ คือ ราคจริยา โทสจริยา โมหจริยา สัทธาจริยา พุทธิจริยา วิตกจริยา ราคโทสจริยา ราคโมหจริยา โทสโมหจริยา ราคโทสโมหจริยา สัทธาพุทธิจริยา สัทธาวิตกจริยา พุทธิวิตกจริยา สัทธาพุทธิวิตกจริยา

อนึ่ง จริยาอย่างอื่นยังมีอยู่ เช่น ตัณหาจริยา ทิฏฐิจริยา มานจริยา

ในที่นี้ กรรมวิเสสะและจริตที่เหลือมีความหมายไม่แตกต่างจากข้างบนนี้

บุคคล ๑๔ ประเภท

บุคคลมี ๑๔ ประเภทตรงกับกับ ๑๔ จริยา ดังนี้

๑. ราคจริต
๒. โทสจริต
๓. โมหจริต
๔. สัทธาจริต
๕. พุทธิจริต
๖. วิตกจริต
๗. ราคโทสจริต
๘. ราคโมหจริต
๙. โทสโมหจริต
๑๐. ราคโทสโมหจริต

- ๑๑. สัทธาพุทธิจจริต
- ๑๒. สัทธาวิตกจจริต
- ๑๓. พุทธิวิตกจจริต
- ๑๔. สัทธาพุทธิวิตกจจริต

ราคจจริต ราคโมหจจริต และราคโทสโมหจจริต เรียกว่า ราคจจริต

บุคคลเป็นผู้มีราคะเป็นเจ้าของและเพิ่มพูนไปด้วยราคะนี้เรียกว่าราคจจริต ส่วนจจริตอื่นก็แยกแยะออกไปโดยวิธีเดียวกัน

จจริต ๑๔ ย่อลงเป็น ๗

บุคคล ๑๔ ประเภทอาจย่อลงเป็น ๗ ประเภทดังนี้

ราคจจริตกับสัทธาจจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

โทสจจริตกับพุทธิจจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

โมหจจริตกับวิตกจจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

ราคโทสจจริตกับสัทธาพุทธิจจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

ราคโมหจจริตกับสัทธาวิตกจจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

โทสโมหจจริตกับพุทธิวิตกจจริตรวมกันเป็นหนึ่ง

ราคโทสโมหจจริตและสัทธาพุทธิวิตกจจริตรวมกันเป็นหนึ่ง"

ถาม : เพราะเหตุใดราคจจริตจึงรวมกับสัทธาจจริต ?

ตอบ : สำหรับบุคคลราคจจริต เมื่อเขาทำกุศล ย่อมมีศรัทธาทากกล้า เพราะคุณสมบัตินี้โน้มเอียงไปข้างราคะ

อนึ่ง ราคะและศรัทธาทากกล้าคล้ายคลึงกันเพราะลักษณะ ๓ ประการ คือ ความยึดมั่น การใฝ่หาความดี และความไม่ผลัดไถ่

ในที่นี้ ราคะหมายถึงประสงค์สิ่งสนองตัณหา ศรัทธาหมายถึงประสงค์สิ่งที่ดี ราคะหมายถึงแสวงหาวัตถุตาม ศรัทธาหมายถึงแสวงหาสิ่งที่ดีทางศีลธรรม ราคะมีลักษณะไม่สละสิ่งที่เลว ศรัทธามีลักษณะไม่สละสิ่งที่ดี ดังนั้น ราคจจริตจึงรวมกับสัทธาจจริต

ถาม : เพราะเหตุใดโทสจจริตจึงรวมกับพุทธิจจริต ?

ตอบ : สำหรับบุคคลโทสจจริต เมื่อเขาทำกุศล ย่อมมีพุทธิ(ปัญญา)กล้า เพราะคุณสมบัตินี้โน้มเอียงไปข้างโทสะ

อนึ่ง โทสะและพุทธิคล้ายคลึงกันเพราะลักษณะ ๓ ประการ คือ ความไม่ยึดมั่น การใฝ่

หาความผิดพลาด และการผลักไส

บุคคลโทสจริตไม่ยึดติดสิ่งที่ดีเช่นเดียวกับบุคคลพุทธิจริตไม่ยึดติดสิ่งที่ไม่ดี บุคคลโทสจริตมักหาจุดผิดพลาดเหมือนกับบุคคลพุทธิจริตที่มักหาโทษของความประพฤติผิด บุคคลโทสจริตผลักไสผู้อื่นเหมือนกับบุคคลพุทธิจริตที่ผลักไสความยอมตาม ดังนั้น โทสจริตจึงรวมกับพุทธิจริตเพราะคล้ายคลึงกัน

ถาม : เพราะเหตุใดโมหจริตจึงรวมกับวิตกจริต?

ตอบ : สำหรับบุคคลโมหจริตผู้พยายามจะทำกุศลย่อมมีวิตกเพิ่มมากขึ้นเพราะคุณสมบัตินี้โน้มเอียงไปข้างโมหะและเพราะปราศจากศรัทธาและปัญญา

อนึ่งโมหะและวิตกคล้ายคลึงกันเพราะลักษณะ ๒ ประการ คือ ความไม่มั่นคงและความเคลื่อนไหว โมหะไม่สงบเพราะถูกรบกวนเหมือนกับวิตกไม่สงบเพราะคิดฟุ้งซ่านไปหลายทิศทาง โมหะเคลื่อนไหวไม่รู้ทางไปเหมือนวิตกเคลื่อนไหวเพราะไม่เอาจริงเอาจัง ดังนั้นโมหจริตจึงรวมกับวิตกจริต เพราะคล้ายคลึงกัน

จริตอื่นๆ ควรจะเทียบเคียงให้เห็นได้ในทำนองเดียวกันนี้ ดังนั้น จริตเหล่านั้นได้ย่อลงเหลือ ๗ บุคคล

วิธีการฝึก

ในบุคคล ๗ ประเภทนั้น ประเภทไหนฝึกได้เร็ว ประเภทไหนฝึกได้ช้า ?

ราคจริตฝึกได้เร็วเพราะแนะนำได้ง่าย มีศรัทธากลับ และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก

โทสจริตฝึกได้เร็วเพราะแนะนำได้ง่าย มีปัญญากลับและไม่ค่อยมีโมหะและวิตก

โมหจริตฝึกได้ช้าเพราะแนะนำได้ยากเนื่องจากมีโมหะและวิตกและไม่ค่อยมีศรัทธาและปัญญา

ราคโทสจริตฝึกได้เร็วเพราะแนะนำได้ง่าย มีศรัทธาและปัญญากลับ และไม่ค่อยมีโมหะและวิตก

ราคโมหจริตฝึกได้ช้า เพราะแนะนำได้ยาก ไม่มีศรัทธาและเพราะมีโมหะและวิตกกลับ

โทสโมหจริตฝึกได้ช้า เพราะแนะนำได้ยากไม่มีปัญญาและเพราะมีโมหะและวิตกกลับ

ผู้มีจริตเสมอกัน (ราคโทสโมหจริตหรือสัทธาพุทธิวิตกจริต) ฝึกได้ช้าเพราะแนะนำได้ยากไม่มีปัญญา และเพราะมีโมหะและวิตกกลับ

จริต ๗ ย่อลงเป็น ๓

บัดนี้ บุคคล ๓ ประเภท เหล่านี้ อาจย่อลงเป็น ๓ ตามอกุศลมูล คือ ราคจริต โทสจริต

และโมหจริต

สาเหตุของจริยา

ถาม : อะไรเป็นสาเหตุของจริยา ๓ ประเภทเหล่านี้ ? ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าคนนี้เป็น รากจริต คนนั้นเป็นโทสจริต และอีกคนเป็นโมหจริต ?^๒ จะแยกแยะคนเหล่านั้นโดยการนุ่งห่ม อาหาร ที่นอน ที่พักและอิริยาบถได้อย่างไร ?

ตอบ : กรรมที่ทำในอดีต ธาตุทั้งหลายและโทษเป็นสาเหตุของจริยา

กรรมที่ทำในอดีตเป็นสาเหตุของจริยาได้อย่างไร ?

บุคคลผู้ที่ได้สะสมกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติ เพราะอุบายวิธีที่น่ารักน่าชอบใจจึงกลายเป็นรากจริต และผู้ที่จุดิจากวิมานลงมาปฏิสนธิในโลกก็เช่นเดียวกัน

บุคคลผู้(ในอดีตชาติ)ได้สั่งสมกรรมอันเป็นเวร ด้วยการทำ ทรมานและจับกุมคุมขัง กลายเป็นโทสจริต และผู้ที่จุดิจากนรกหรือกำเนิดงูมาปฏิสนธิในโลกนี้ก็เช่นเดียวกัน

บุคคลผู้(ในอดีตชาติ)มากด้วยการดื่มน้ำเมา และเว้นจาก(การศึกษาและสนทนาธรรม) จึงกลายเป็นโมหจริต และผู้ที่จุดิจากกำเนิดดิรัจฉานมาปฏิสนธิในโลกนี้ก็เช่นเดียวกัน ดังนั้น กรรมที่ทำในอดีตจึงเป็นสาเหตุของจริยา^๓

ธาตุเป็นสาเหตุของจริยา

ธาตุเป็นสาเหตุของจริยาอย่างไร ? เพราะธาตุดินและธาตุน้ำเพิ่มสูง บุคคลจึงเป็นโมห จจริต เพราะธาตุลมและธาตุไฟสูง บุคคลจึงเป็นโทสจริต เพราะธาตุทั้งหมดเสมอกัน บุคคลจึง เป็นรากจริต ธาตุเป็นสาเหตุของจริยาดังนี้

โทษในร่างกายเป็นสาเหตุของจริยา

โทษเป็นสาเหตุของจริยาได้อย่างไร ? ผู้มีเสมหะมากกว่าปกติเป็นรากจริต ผู้มีน้ำดี มากกว่าปกติ เป็นผู้มีโทสจริต และผู้มีลมมากกว่าปกติจะเป็นโมหจริต

มีคำกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า บุคคลผู้มีเสมหะมากกว่าปกติเป็นโมหจริต และผู้มีลมมาก กว่าปกติเป็นรากจริต โทษเป็นสาเหตุของจริยาดังนี้^๔

ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าบุคคลนี้เป็นรากจริต บุคคลนั้นเป็นโทสจริต และอีกบุคคลหนึ่งเป็น โมหจริต ?

ลักษณะ ๗ ประการของจริยา

บุคคลผู้เป็นจิริตนั้นจิริตนี้ เราอาจทราบได้โดยลักษณะจิริยา ๗ ประการ กล่าวคือโดยลักษณะการมองดูรูป กิเลส ลักษณะการเดิน ลักษณะการนั่งห่ม ลักษณะการบริโภค การงาน และลักษณะการนอนหลับ

บุคคลนั้นเราอาจทราบได้โดยลักษณะการมองดูรูปอย่างไร ?

บุคคลราคจิริตมองดูรูปเสมือนหนึ่งเขาไม่เคยเห็นมาก่อน เขามองไม่เห็นข้อเสียของรูปนั้นและไม่ได้พิจารณาสิ่งเหล่านั้น เขาไม่ได้พิจารณาคุณความดีแม้เพียงเล็กน้อยของรูปนั้น เขาไม่สามารถเป็นอิสระจากความต้องการในรูปารมณนั้นได้ แม้หลังจากพิจารณาแล้วเขาก็ยังไม่สามารถที่จะเป็นตัวของตัวเองได้ เขามีกิริยาทำทางไปแนวทางเดียวกัน ฟังทราบว่าคุณคนนั้นเป็นราคจิริตด้วยอาการอย่างนี้

บุคคลโทสจิริต มองดูรูปไม่นานราวกับว่าเหนื่อยหน่าย เมื่อเขารู้สึกหงุดหงิด เขาจะก่อการทะเลาะวิวาทกับผู้อื่นบ่อยๆ แม้สิ่งใดดี ๆ เขาก็ไม่ชอบใจ เขาปัดทิ้งทั้งหมดไม่ว่าอะไร วิถีชีวิตของเขาถูกกำหนดโดยโทษ เขามีทำที่ต่ออารมณ์ของทวารอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ฟังทราบว่าคุณคนนั้นเป็นโทสจิริตด้วยอาการอย่างนี้

บุคคลโมหจิริตมองดูรูปดังนี้ คือในเรื่องของคุณและโทษของสิ่งใด ๆ ก็ตามเขาจะเชื่อคนอื่นใครเห็นว่ามีค่าหรือน่าชม เขาก็ว่าตามเพราะเขาไม่รู้อะไร เขามีทำที่ต่ออารมณ์ของทวารอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ดังนั้น ฟังทราบว่าคุณคนนั้นเป็นโมหจิริต ชื่อว่าทราบได้โดยลักษณะการมองดูรูป

ถาม : ฟังทราบจิริยาโดยกิเลสทั้งหลายอย่างไร ?

ตอบ : กิเลสของบุคคลราคจิริตมี ๕ ประการ คือริษยา มานะ มายา สาไทย มักมาก กิเลสของบุคคลมีโทสจิริตมี ๕ ประการ คือ โกรธ พยาบาท มักษะ ดระหนี่ อุปะนาหะ กิเลสของบุคคลโมหจิริตมี ๕ ประการคือ ถีนมิทระ อุทัจจุกุกุจจะ วิจิกิจฉา โมหะ ฟังทราบจิริยาโดยกิเลสทั้งหลายอย่างนี้

ถาม : ฟังทราบโดยลักษณะการเดินอย่างไร ?

ตอบ : อาการที่ก้าวเดินตามธรรมชาติของมนุษย์ผู้มีราคจิริต ๕ ประการ ได้แก่ ยกเท้าเดินเร็ว ก้าวสม่ำเสมอ สาวเท้าสม่ำเสมอ วางลงไม่ราบเต็มพื้นเท้า ยกเท้าก้าวเดินสง่างาม บุคคลราคจิริตฟังทราบโดยลักษณะการเดินอย่างนี้

อาการที่ก้าวไปตามธรรมดา ๕ ประการของบุคคลโทสจิริตเป็นดังนี้ คือ เขากระตุกเท้ายกขึ้นและเวลาที่เหยียบลงผลุนผลัน เท้าของเขาเฉียดกัน วางเท้าคล้ายกับจะขุดดิน บุคคลโทสจิริตฟังทราบโดยลักษณะการเดินอย่างนี้

อาการที่ก้าวตามธรรมชาติของบุคคลโมหจริตเป็นดังนี้ คือ เขายกเท้าของเขาปิดไปปิดมา และเวลาเหยียบลงก็เช่นเดียวกัน ทำให้เท้ากระทบกัน บุคคลโมหจริตพึงทราบโดยการเดินอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยลักษณะการนุ่งห่มอย่างไร ?

ตอบ : การครองจีวรของผู้มีราคะจริตเป็นดังนี้ เธอไม่ครองจีวรเก่าหรือขาด ครองจีวรเข้าจีวรไม่ห้อยรุ่มร่าม เป็นปริณชณ ครองจีวรน่าดู น่าชมหลายประการ

ลักษณะการครองจีวรตามธรรมชาติของผู้มีโทสะจริตเป็นดังนี้ คือ เธอครองจีวรรวดเร็ว จีวรสูงเกินควร ไม่เป็นปริณชณ ครองจีวรไม่น่าดูไม่น่าชมหลายประการ

ลักษณะการครองจีวรธรรมดาของผู้มีโมหจริตเป็นดังนี้ คือ เธอครองจีวรช้า ไม่เป็นปริณชณ ไม่น่าดูน่าชมหลายประการ พึงทราบโดยลักษณะการนุ่งห่มอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยลักษณะการบริโภคอย่างไร ?

ตอบ : บุคคลราคะจริตพอใจอาหารมีรสกลมกล่อมประณีตและหวาน

บุคคลโทสะจริตพอใจอาหารมีรสเปรี้ยว

บุคคลโมหจริตพอใจอาหารไม่แน่นอน

อนึ่ง ขณะบริโภค บุคคลราคะจริตต้องการอาหารพอสมควร อาหารละเอียดเรียบร้อย พอเหมาะ เป็นคำ และค่อย ๆ บริโภคด้วยความพอใจในรส แม้รสจะไม่อร่อยนักเธอก็รู้สึกพอใจมาก

ขณะที่บุคคลโทสะจริตบริโภค เธอไม่ละเอียดให้เป็นคำเรียบร้อย บริโภคคำโต ถ้าอาหารมีรสไม่สู้อร่อย เธอไม่พอใจ

ขณะที่บุคคลโมหจริตบริโภค เธอไม่จัดให้เป็นคำเรียบร้อยและบริโภคน้ำคำเล็ก ปากของเธอมีอาหารเประอะเปื้อน อาหารเข้าปากบ้าง ตกลงในภาชนะบ้าง การบริโภคของเธอไม่สำรวม พึงทราบโดยลักษณะการบริโภคอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยการงานอย่างไร?

ตอบ : บุคคลราคะจริตจับไม้กวาดพอดีและกวาดอย่างไม่เร่งรีบไม่ทำให้ทรายกระจัดกระจาย เธอกวาดได้เรียบร้อย

บุคคลโทสะจริต คว้าไม้กวาดได้อย่างเร่งรีบและกวาดอย่างรวดเร็ว จากทางหนึ่งไปอีกทางหนึ่ง ทำให้ทรายกระจัดกระจายไปทั้งสองทาง และให้เกิดเสียงอันน่ารำคาญเธอกวาดได้สะอาด แต่ไม่สม่ำเสมอ

บุคคลโมหจริตจับไม้กวาดเชื่องช้า แม้ที่เธอกวาดแล้ว บางส่วนก็ยังไม่เรียบร้อยและไม่สม่ำเสมอ

บุคคลผู้ที่ซุกข์ยอมเย็บ และทำอะไรทุกอย่างสม่ำเสมอ โดยไม่คิดฟุ้งซ่าน เป็นราคะจริต

บุคคลโทสจริตทำสิ่งทั้งหลายไม่สม่ำเสมอแต่ไม่ได้ปล่อยให้ใจลอย
บุคคลโมหจริตมีจิตใจวุ่นวาย เธอทำหลายอย่าง แต่ไม่สำเร็จ
พึงทราบโดยการงานอย่างนี้

ถาม : พึงทราบโดยลักษณะการนอนหลับอย่างไร ?

ตอบ : บุคคลราคะจริต จัดเตรียมที่นอนของเธอไม่เรียบร้อย และทำเรียบร้อย เธอค่อยๆ
เอนกายนอนลงและงอแขนขาเข้า เมื่อถูกปลุกให้ลุกขึ้นในเวลากลางคืนเธอลุกขึ้นทันทีทันใด
และตอบแบบไม่เต็มใจ

บุคคลโทสจริตรีบร้อนและนอนลง ณ สถานที่ที่เธอได้พบแล้ว เกิดอาการหน้ามืด
ขมวดเวลาหลับ เมื่อถูกปลุกให้ตื่นลุกขึ้นในเวลากลางคืน เธอได้ลุกขึ้นทันทีและตอบอย่างไม่พอใจ

บุคคลโมหจริตไม่ได้เตรียมที่นอนของเธอให้เป็นที่เรียบร้อย เวลาหลับแขนขาอ้าต่าง
ออกเหลือแต่ตัวที่มีการปกคลุม เมื่อถูกเรียกปลุกให้ลุกขึ้นในเวลากลางคืน เธอบ่นพึมพำและ
ใช้เวลานานจึงค่อยตอบ

พึงทราบโดยลักษณะการนอนหลับอย่างนี้

การครองจีวร บิณฑบาต นั่ง นอนหลับ และที่พัก

ถาม : ภิกษุควรครองจีวร บิณฑบาต นั่ง นอนหลับและหาที่พักด้วยอาการและ
ความคิดอย่างไร ?

ตอบ : คนราคะจริตควรครองจีวรปอน ๆ เป็นปริมนทล ไม่ควรใช้จีวรสีสดใส เธอ
ควรครองจีวรอย่างนั้น

คนโทสจริตควรครองจีวรด้วยความระมัดระวังในรายละเอียด มีความสะอาด และใช้สี
ที่สดใส เธอควรครองจีวรให้เป็นปริมนทล เธอควรครองจีวรอย่างนั้น

คนโมหจริตควรพอใจตามมีตามได้

คนราคะจริตควรบิณฑบาตด้วยอาการสุภาพเรียบร้อย ไม่ควรมุ่งให้ได้อาหารที่สะอาดมี
รสอร่อย รับบิณฑบาตนิดหน่อย

คนโทสจริตอาจมุ่งให้ได้อาหารประณีต บริสุทธ์ รสชาติกลมกล่อม และรับบิณฑบาต
มากเท่าที่ต้องการ

คนโมหจริตควรพอใจตามมีตามได้

คนราคะจริตควรนอนและนั่งได้ต้นไม้ริมน้ำที่ราบเรียบ ในที่มีต้นไม้ปกคลุมสงบสงัดหรือ
ในวิหารที่ยังไม่แล้วเสร็จหรือที่ซึ่งไม่มีเตียง เธอควรนอนและนั่งอย่างนั้น

คนโทสจริตควรนอนและนั่งภายใต้ร่มไม้ริมแม่น้ำ ที่ราบเรียบหรือวิหารที่สร้างเสร็จ

หรือที่ซึ่งมีเตียงและผ้าปูนอน

คนโมหจริตควรอยู่ใกล้ชิดกับครูอาจารย์จะได้อาศัยท่านเป็นที่พึ่ง

ที่พักของคนราคจริตควรเป็นที่ที่มีเครื่องดื่มและอาหารสามัญง่าย ๆ เมื่อเธอเข้าไป
 บิณฑบาตตามหมู่บ้าน เธอควรหันหน้าสู่แสงตะวัน มุ่งไปยังสถานที่เร็วที่สุด เธอควรไปยัง
 สถานที่เช่นนั้น

ที่พักของคนโทสจริตควรมีอาหารและเครื่องดื่มบริบูรณ์ เมื่อเธอเข้าไปบิณฑบาตตาม
 หมู่บ้าน ไม่ควรหันหน้าสู่แสงตะวัน และควรไปยังที่ที่มีผู้มีศรัทธาจำนวนมาก เธอควรไปยัง
 สถานที่เช่นนั้น

คนโมหจริตควรรับสิ่งที่ตนได้

คนราคจริตควรใช้อิริยาบถยืนหรือเดินไปมา

คนโทสจริตควรใช้อิริยาบถนั่งหรือนอน

คนโมหจริตควรใช้อิริยาบถเดิน

ปถิณณกถา

ในที่นี้มีคำสอนเบ็ดเตล็ด คือ คนราคจริตเกิดศรัทธาเพราะอารมณ์ที่น่ารัก คนโทสจริต
 เกิดศรัทธาเพราะประสบอารมณ์ที่ไม่ชอบใจ คนโมหจริตเกิด(ศรัทธา) เพราะไม่สอบสวน

คนราคจริตเหมือนกับคนรับใช้ คนโทสจริตเหมือนนาย คนโมหจริตเหมือนพิษร้าย

คนราคจริตถูกรบกวนโดยโทษเล็กน้อย เธอไม่ได้ละกิเลส

คนโทสจริตถูกรบกวนโดยโทษอย่างมาก และไม่ยอมให้ตัวเองมีมลทินเพราะกิเลส

คนโมหจริตถูกรบกวนโดยโทษอย่างมาก เธอไม่ได้ละกิเลส

คนราคจริตชอบกามคุณ

คนโทสจริตชอบการทะเลาะวิวาท

คนโมหจริตชอบเปลอสติ

บทที่ ๗

กัมมัญฐานารัมมณปริจเฉท

บัดนี้ อาจารย์เมื่อสังเกตจรรยาของโยคีผู้เป็นนิสิตของตนแล้ว สอนอภยธรรมกัมมัญฐาน ๓๘ ประการและสอนอภยธรรมกัมมัญฐานที่สัมปยุต ๒ อย่างแกโยคี

ถาม : กัมมัญฐาน ๓๘ ประการคืออะไรบ้าง?

ตอบ : คือ กลีณ ๑๐ ได้แก่ ปฐวีกลีณ อาโปกลีณ เตโชกลีณ วาโยกลีณ นีลกลีณ ปีตกลีณ โลหิตกลีณ โอทาทกลีณ อากาศกลีณ วิญญาณกลีณ"

อสุภสังขยา ๑๐ ได้แก่ อุกุฏมาตสังขยา วินีลสังขยา วิบุพพสังขยา วิกขิตตสังขยา วิชยิตตสังขยา หตวิกขิตตสังขยา วิจจิตตสังขยา โลหิตสังขยา ปุพฺพสังขยา อัญญิก-สังขยา"

อนุสสติ ๑๐ ได้แก่ พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวदानุสสติ มรณสติ กายคตาสติ อานาปานสติ อุตฺตมานุสสติ

อัปมัณญา ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อูเบกขา"

จตุธาตวัญฐาน ๑

อาหारेปฏิกูลสังขยา ๑

อาภิณฺเญญายตนะ ๑

เนวสังขยานาสัญญาตนะ ๑

วิธีการกำหนดคุณลักษณะ

กัมมัญฐาน ๓๘ มีนัยดังที่กล่าวมานี้ ลักษณะพิเศษแห่งกัมมัญฐาน ๓๘ นั้น บัณฑิตอาจกำหนดรู้ได้โดยวิธีการเหล่านี้ คือ (๑) โดยฉาน (๒) โดยการก้าวล่วง (๓) โดยการขยาย (๔) โดยปัจจัย (๕) โดยอภยธรรม (๖) โดยข้อพิเศษ (๗) โดยภูมิ (๘) โดยการกำหนด (๙) โดยบุคคล

(๑) โดยฉาน

ถาม : ลักษณะพิเศษบัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยฉานอย่างไร ?

ตอบ : คือ กัมมัฏฐาน ๑๐ ย่อมให้สำเร็จอุปจารสมาธิ กัมมัฏฐาน ๑๑ ย่อมให้สำเร็จปฐมฌาน กัมมัฏฐาน ๓ ย่อมให้สำเร็จฌาน ๓

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑ ย่อมให้สำเร็จฌาน ๔ กัมมัฏฐาน ๙ ให้สำเร็จฌาน ๔ และฌาน ๕ กัมมัฏฐาน ๔ ให้สำเร็จอรุปรมาณ ๔

ถาม : กัมมัฏฐาน ๑๐ ย่อมให้สำเร็จอุปจารสมาธิเป็นไฉน ?

ตอบ : เว้นอานาปานสติ และกายคตาสติเสีย อนุสสติ ๘ ที่เหลือ จตุธาตววัฏฐาน ๑ อหหารูปปฏิกูลสังขยา ๑ รวมเป็น ๑๐ เป็นอารมณ์ของอุปจารสมาธิ

ถาม : กัมมัฏฐาน ๑๑ ให้สำเร็จปฐมฌานเป็นไฉน ?

ตอบ : อสุภสังขยา ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ให้สำเร็จปฐมฌาน

ถาม : กัมมัฏฐาน ๓ ให้สำเร็จฌาน ๓ เป็นไฉน ?

ตอบ : เมตตา กรุณา มุทิตา ให้สำเร็จฌาน ๓

ถาม : กัมมัฏฐานชนิดไหนทำให้เกิดฌาน ๔ ?

ตอบ : อุเบกขา

ถาม : กัมมัฏฐาน ๙ ให้สำเร็จฌาน ๔ และฌาน ๕ เป็นไฉน ?

ตอบ : เว้นอากาศกสิณ และวิญญาณกสิณ กสิณ ๘ ที่เหลือ และอานาปานสติ

ถาม : กัมมัฏฐาน ๔ ให้สำเร็จฌาน ๔ เป็นไฉน ?

ตอบ : อากาศกสิณ วิญญาณกสิณ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยฌานอย่างนี้

(๒) โดยการก้าวล่วง

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการก้าวล่วงอย่างไร ?

ตอบ : อรูปกัมมัฏฐานก้าวล่วงรูป เว้นอรูปกสิณเสีย กสิณ ๘ ที่เหลือและกัมมัฏฐาน

๓๐ ไม่ก้าวล่วงรูป

กัมมัฏฐาน ๓ คือ อรูปกสิณ ๒ และอากิญจัญญายตนะ ๑ ก้าวล่วงอารมณ์

กัมมัฏฐาน ๓๕ อื่น ๆ ไม่ก้าวล่วงอารมณ์

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑ คือเนวสัญญานาสัญญายตนะก้าวล่วงสัญญาและเวทนา กัมมัฏฐาน

๓๗ ที่เหลืออื่น ๆ ไม่ก้าวล่วงสัญญาและเวทนา

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยการก้าวล่วงอย่างนี้

(๓) โดยการขยาย

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการขยายอย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๑๔ คือ กสิณ ๑๐ และอัปปมัญญา ๔ ควรขยาย อารมณ์

กัมมัฏฐาน ๒๔ ที่เหลือ ไม่ควรขยาย

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยการขยายอย่างนี้

(๔) โดยปัจจัย

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยปัจจัย อย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๙ คือยกเว้นอรุปกสิณ กสิณ ๘ ที่เหลือ และปริจจันนาภาสกสิณ เป็นปัจจัยแห่งอภิญา กัมมัฏฐานที่เหลือไม่เป็นเหตุแห่งอภิญา กัมมัฏฐาน ๓๗ ยกเว้น เนวสัญญานาสัญญายตนะเป็นปัจจัยแห่งวิปัสสนา

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑ คือเนวสัญญานาสัญญายตนะไม่เป็นเหตุแห่งวิปัสสนา

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยปัจจัยอย่างนี้

(๕) โดยอารมณ์

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยอารมณ์ อย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๒๑ มีนิमितเป็นอารมณ์ กัมมัฏฐาน ๑๒ มีสภาวะธรรมเป็นอารมณ์

ถาม : กัมมัฏฐาน ๒๑ มีนิमितเป็นอารมณ์ เป็นไฉน ?

ตอบ : เว้นวิญญานกสิณ กสิณที่เหลือ ๙ อสุภสังขยา ๑๐ อานาปานสติ ๑ และกายคตาสติ ๑ รวมเป็น ๒๑ มีนิमितเป็นอารมณ์

ถาม : กัมมัฏฐาน ๑๒ มีสภาวะธรรมเป็นอารมณ์ เป็นไฉน ?

ตอบ : วิญญานกสิณ เนวสัญญานาสัญญายตนะ อารมณ์ ๑๐ ของอุปจารสมาธิ มีสภาวะธรรมเป็นอารมณ์

ถาม : กัมมัฏฐาน ๕ ไม่มีทั้งนิमितและสภาวะธรรมเป็นอารมณ์ เป็นไฉน ?

ตอบ : คืออัปปมัญญา ๔ และอาภิกขัญญายตนะ

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๒ มีอารมณ์ที่เจริญภายใน ชื่อว่าอัมตัตติการมณฺ (อารมณ์ภายใน)

กัมมัฏฐาน ๒ มีอารมณ์ที่เจริญภายใน แต่เป็นพหิทถารมณฺ (อารมณ์ภายนอก)

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ที่เจริญภายนอก แต่เป็นอัมตัตติการมณฺ

กัมมัฏฐาน ๒๑ มีอารมณ์ที่เจริญภายนอก ชื่อว่าพหิทถารมณฺ

กัมมัฏฐาน ๔ มีอารมณ์ที่เจริญภายใน ชื่อว่าอัมตัตติการมณฺ มีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว

กัมมัฏฐาน ๔ เตรียมอารมณ์ภายใน เตรียมอารมณ์ภายนอกที่เจริญไว้ดีแล้วชื่อว่า พหิทถารมณฺ

กัมมัฏฐาน ๒ เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน เตรียมอารมณ์ภายนอกที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอก เตรียมอารมณ์ภายใน ชื่อว่ามีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ทั้งภายในและภายนอกที่เจริญไว้ดีแล้ว ชื่อว่าอัมชัตติการมณ
 กัมมัฏฐาน ๑ เจริญอารมณ์ภายใน มีอารมณ์ภายในที่พรรณนาไม่ได้ มีพิหิตถารมณ
 กัมมัฏฐาน ๒ เจริญอารมณ์ภายใน ชื่อว่ามีอัมชัตติการมณ คือ วิญญานกสิณ และ
 เนวสัณญานาสัณญายตนะ

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๒ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน ชื่อว่ามีพิหิตถารมณ คือ อานา
 ปานสติและกายคตาสติ

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอก ชื่อว่ามีอัมชัตติการมณ คือ มรณสติ

กัมมัฏฐาน ๒๑ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายนอก ชื่อว่ามีพิหิตถารมณ คือ อสุภัสัณ
 ญา๑๐ อัปปมัญญา ๔ วัณณกสิณ ๔ ปริจฉินนาทาสกสิณ ๑ พุทธานุสสติ ๑ สังฆานุสสติ ๑

กัมมัฏฐาน ๔ มีอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน ชื่อว่ามีอัมชัตติการมณเตรียม
 อารมณไว้แล้ว ชื่อว่ามีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว คือ สีลानุสสติ จาคานุสสติ จตุธาทว
 วัฏฐาน ๑ และ อาหารเรปฏิกูลสัณญา ๑

กัมมัฏฐาน ๔ เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้ว
 ภายนอกชื่อว่ามีอารมณ์ภายนอกที่เตรียมไว้ดีแล้ว คือ วัณณกสิณ ๔

กัมมัฏฐาน ๒ เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้วภายใน เตรียมอารมณ์ที่เจริญไว้ดีแล้ว
 ภายนอกชื่อว่ามีอารมณ์ภายในเตรียมไว้ดีแล้ว มีอารมณ์ภายนอกเตรียมไว้ดีแล้ว คือธัมมานุสสติ
 อุปสมานุสสติ

กัมมัฏฐาน ๑ มีอารมณ์ที่เตรียมไว้ดีทั้งภายในและภายนอก ชื่อว่ามีอัมชัตติการมณ
 คือ เทวदानุสสติ

กัมมัฏฐาน ๑ เจริญอารมณ์ภายใน มีอารมณ์ภายใน มีอารมณ์ภายนอก มีอารมณ์
 เป็นอายตนะ คือ อากิญจัญญายตนะ

กัมมัฏฐาน ๒ นับเนื่องในอดีต คือ วิญญานกสิณ และเนวสัณญานาสัณญายตนะ

กัมมัฏฐาน ๑ นับเนื่องในอนาคต คือ อุปสมานุสสติ

กัมมัฏฐาน ๑ นับเนื่องในปัจจุบัน คือ เทวदानุสสติ

กัมมัฏฐาน ๖ เตรียมอารมณ์ที่เป็นอดีต เตรียมอารมณ์ที่เป็นอนาคต คือ พุทธานุสสติ
 สังฆานุสสติ สีลानุสสติ จาคานุสสติ จตุธาทววัฏฐาน อาหารเรปฏิกูลสัณญา

กัมมัฏฐาน ๒๖ เตรียมอารมณ์ที่เป็นอดีต เตรียมอารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน เตรียม
 อารมณที่บอกลักษณะไม่ได้ว่าเป็นอดีตหรืออนาคต คือ กสิณ ๙ อสุภัสัณญา ๑๐ อัปปมัญญา ๔
 อานาปานสติ กายคตาสติ อากิญจัญญายตนะ

กัมมัฏฐาน ๔ คือ เตโชกสิณ วาโยกสิณ ปุพฺพกสิณญาณ อานาปานสติ มีอารมณ์ไม่มั่นคง มีความเคลื่อนไหวพอสปานกลาง แต่ปฏิภาคนิมิตมั่นคง กรรมฐาน ๓๔ อย่างอื่น ๆ ทั้งหมดมีอารมณ์มั่นคง

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยอารมณ์อย่างนี้

(๖) โดยข้อพิเศษ

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยข้อพิเศษ อย่างไร ?

ตอบ : กสิณ ๘ และอรูปฌาน ๔ ชื่อว่ากัมมัฏฐานพิเศษ กสิณ ๘ ชื่อว่าอารมณ์ที่พิเศษในสมาธิเพราะมีอารมณ์ที่แท้จริง และเพราะในฌานที่ ๔ บุคคลบรรลุมุขีพิเศษ อรูปฌาน ๔ จึงเป็นกัมมัฏฐานพิเศษ

อสุภกสิณญาณ ๑๐ อหារเปฏฐกสิณญาณ เรียกว่า สัตถุญาณพิเศษ เพราะสี รูป อากาศ ทิศ คุณพิเศษ การรวมเข้าด้วยกัน การเกาะกลุ่มกัน และเพราะอปริสสุทธิตถุญาณเป็นอารมณ์

อนุสติ ๑๐ ชื่อว่า อนุสติพิเศษ เพราะความละเอียดและความตั้งมั่น

อัปมัญญา ๓ ชื่อว่าเป็นกัมมัฏฐานพิเศษ เพราะไม่มีกัมมัฏฐานอื่นยิ่งกว่า

จตุธาตวัญญา ๓ ชื่อว่า เป็นความพิเศษแห่งปัญญา เพราะเกี่ยวเนื่องด้วยความว่าง

ลักษณะพิเศษพึงกำหนดรู้โดยข้อพิเศษอย่างนี้

(๗) โดยภูมิ

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยภูมิ อย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๑๒ คือ อสุภกสิณญาณ ๑๐ กายคตาสติ และอหារเปฏฐกสิณญาณ ไม่เกิดขึ้นในเทวโลกชั้นสูง

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑๓ ไม่เกิดขึ้นในรูปภพ กล่าวคือ อสุภกสิณญาณ ๑๐ กายคตาสติ อหារเปฏฐกสิณญาณ และอานาปานสติ

ไม่มีกัมมัฏฐานใดเกิดขึ้นในรูปภพ ยกเว้นอรูปกัมมัฏฐาน

ลักษณะพิเศษเหล่านี้ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยภูมิอย่างนี้

(๘) โดยการกำหนด

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการกำหนดอย่างไร ?

ตอบ : กัมมัฏฐาน ๑๗ กำหนดนิมิตได้โดยการเห็น คือ เว้นวาโยกสิณ และอรูปกสิณ เสียดสิณที่เหลือ ๗ อย่าง และอสุภกสิณญาณ ๑๐

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๑ กำหนดนิมิตได้โดยการกระทบถูกคือ อานาปานสติ

กัมมัฏฐาน ๑ กำหนดนิมิตได้โดยการเห็นและการกระทบถูก คือ วาโยกสิณ

กัมมัฏฐาน ๑๔ ที่เหลือ กำหนดนิมิตได้โดยการฟัง

อนึ่ง กัมมัฏฐาน ๕ คือ อรูปกัมมัฏฐาน ๔ และอุเบกขา โยคีใหม่ไม่ควรปฏิบัติ เธอควรปฏิบัติกัมมัฏฐานที่เหลือ

ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยการกำหนดดังนี้

(๙) โดยบุคคล

ถาม : ลักษณะพิเศษ บัณฑิตพึงกำหนดรู้โดยบุคคลอย่างไร ?

ตอบ : บุคคลราคะจริต ไม่ควรปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ เพราะนิमितของอัปปมัญญา เป็นสิ่งซึ่งดงาม

ถาม : เพราะเหตุไร ?

ตอบ : เพราะว่าบุคคลราคะจริตไม่เหมาะที่จะพิจารณานิमितอันดงาม การที่บุคคลราคะจริตปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ เปรียบได้กับบุคคลผู้เป็นไข้หวัด(มีเสมหะ) เมื่อบริโภคอาหารชั้นดี จะเป็นอันตรายแก่ตัวเขา

บุคคลโทสจริตไม่ควรปฏิบัติอสุกัลยา ๑๐ เพราะจะทำให้ปฏิขันธ์ญาณเกิดขึ้น คนโทสจริตนั้นไม่เหมาะที่จะพิจารณาอสุกัลยาและเปรียบได้กับคนที่เป็นโรคดีซ่าน เมื่อดื่มและบริโภคของร้อน จะเกิดอันตรายแก่เขา

บุคคลโมหจริตผู้ที่ยังไม่ได้สั่งสมอบรมปัญญา(ด้วยการศึกษา) ไม่ควรปฏิบัติกัมมัฏฐานใดๆ เพราะเธอไม่มีความรอบรู้ ความเพียรของเธอย่อมนิรันดร เปรียบเหมือนคนขี่ช้างโดยไม่มีตะขออยู่ในมือ

บุคคลราคะจริตควรปฏิบัติอสุกัลยา ๑๐ และกายคตาสติ เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้ ทำให้เอาชนะระคะได้

บุคคลโทสจริตควรปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้ทำให้เอาชนะโทสะได้หรือควรปฏิบัติวิถนกลิน เพราะจิตของเธอน้อมไปในกัมมัฏฐานนั้น

บุคคลสังขารจริต ควรปฏิบัติอนุสสติ ๖ เริ่มด้วยพุทธานุสสติ เมื่อปฏิบัติอย่างนั้น ศรัทธาของเธอย่อมมั่นคง

บุคคลพุทธิจริต ควรปฏิบัติจตุธาตวัญฐาน อาหาเรปฏิกูลสัญญา มรณสติ และอุปสมานุสสติเพราะเธอเป็นคนละเอียดล้าลึก

อนึ่ง บุคคลพุทธิจริต ไม่ถูกห้ามปฏิบัติกัมมัฏฐานใด ๆ เลย

บุคคลวิตกจริต ควรปฏิบัติอานาปานสติ เพราะกัมมัฏฐานนั้นกำจัดความฟุ้งซ่านได้ “

บุคคลโมหจริต ควรทำการสืบสวนค้นคว้าเกี่ยวกับธรรม ควรฟังธรรมเทศนาตามกาลอันสมควร ด้วยความเคารพเอื้อเฟื้อ ควรยกย่องธรรม เธอควรอยู่กับอาจารย์ สั่งสมปัญญาและปฏิบัติกัมมัฏฐานสักอย่างหนึ่งในบรรดากัมมัฏฐาน ๓๘ ที่เธอชอบใจ มรณสติและจตุวัญฐาน

เหมาะแก่เธอเป็นพิเศษ

อนึ่ง อาจารย์บางท่านกล่าวว่า “เมื่อใคร่ครวญกัมมัฏฐาน เราเห็นลักษณะพิเศษของกัมมัฏฐาน บุคคล ๒ จำพวก สามารถสรุปลงเป็น ๓ จำพวกได้โดยการพิจารณา”

ถาม : ถ้าอย่างนั้น จะไม่มีความยุ่งยากในการเริ่มต้นปฏิบัติหรือ ?

ตอบ : บุคคลราคะจริต ๒ จำพวก คือ ผู้มีอินทรีย์อ่อนและอินทรีย์แก่กล้า บุคคลราคะจริตที่มีอินทรีย์อ่อน ควรปฏิบัติสุภัสถัญญาเพื่อเอาชนะราคะ เธอควรปฏิบัติและเอาชนะราคะอย่างนี้ ส่วนบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ในเบื้องต้น ควรทำให้ศรัทธาเพิ่มพูน เธอควรปฏิบัติอนุสสติ ควรปฏิบัติและเอาชนะราคะอย่างนี้

บุคคลโทสจริต ๒ จำพวก คือ ผู้มีอินทรีย์อ่อนและอินทรีย์แก่กล้า บุคคลโทสจริตที่มีอินทรีย์อ่อน ควรปฏิบัติอัปปมัญญา ๔ ด้วยการปฏิบัติอย่างนี้ เธอย่อมสามารถเอาชนะโทสะได้ ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา ควรปฏิบัติอายตนะพิเศษ(อรูปกัมมัฏฐาน) เธอควรปฏิบัติและขับไล่โทสะอย่างนี้

บุคคลโมหจริต ๒ จำพวก คือ ผู้ไม่มีอินทรีย์และผู้มีอินทรีย์อ่อน บุคคลผู้ไม่มีอินทรีย์ไม่ควรปฏิบัติกรรมฐานใด ๆ ส่วนผู้มีอินทรีย์อ่อน ควรปฏิบัติอานาปานสติเพื่อขับไล่ความคิดฟุ้งซ่าน

บุคคลทั้ง ๒ จำพวกนี้ สามารถสรุปลงเป็น ๓ จำพวก เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีความยุ่งยากเลย โดยนัยดังกล่าวมานี้ กสิณและอานาปานสติสามารถเจริญให้สูงขึ้นไปจนถึงอากาสกสิณกิจกรรมทั้งหมด(การบำเพ็ญเพียร) สามารถทำให้บริบูรณ์ได้โดยไม่ยากเลย ถ้าบุคคลประกอบด้วยบุญญาบารมี เขาย่อมไม่มีความลำบากในการทำกัมมัฏฐานที่ยอดเยียมทั้งหมดให้สมบูรณ์

บทที่ ๘

กัมมัฏฐานปริจเฉท

ตอนที่ ๑ กสิณ ๑๐

ถาม : อะไรคือปฐวีกสิณ ?

อะไรคือปัจจุปัญฐาน (การปรากฏออกมา)ของปฐวีกสิณ ?

อะไรเป็นลักษณะของปฐวีกสิณ ?

อะไรเป็นรส(กิจ)ของปฐวีกสิณ ?

อะไร เป็นปทัฏฐาน(เหตุใกล้)ของปฐวีกสิณ ?

อะไรเป็นอานิสงส์ของปฐวีกสิณ ?

อะไรคือความหมายของปฐวีกสิณ ?

ปฐวี(ดิน)มีกี่ชนิด ?

อะไรเป็นปฐวีนิมิต ?

มณฑลกลสิณ (ดวงกลสิณ) สร้างอย่างไร ?

อะไรคือวิธีเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งปฐวีกสิณ ?

ปฐวีกสิณ ปัจจุปัญฐาน ลักษณะ รสและปทัฏฐาน

ตอบ : ความคิดที่สร้างขึ้นโดยอาศัยปฐวีนิมิตเป็นอารมณ์นี้เรียกว่า“ปฐวีกสิณ”

ความสงบนิ่งแห่งจิตนี้เรียกว่า “ปัจจุปัญฐาน”

ความปีติยินดีที่เชื่อมติดอยู่กับปฐวีนิมิตเป็นลักษณะของปฐวีกสิณ

ความไม่ทอดทิ้งเป็นรสของปฐวีกสิณ

ความคิดที่ไม่แตกชานออกไปเป็นปทัฏฐานของปฐวีกสิณ

อานิสงส์

อะไรคืออานิสงส์ของปฐวีกสิณ ?° ปฐวีกสิณมีอานิสงส์ ๑๒ ประการ คือ

- (๑) นิमितย่อมเกิดขึ้นโดยง่าย เพราะอาศัยการเจริญกัมมัฏฐานที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์
- (๒-๓) การทำงานของจิตย่อมไม่ถูกขัดขวางในทุกเวลา และทุกการกระทำ
- (๔) ทำให้มีฤทธิ์
- (๕) เดินไปบนน้ำได้เหมือนกับเดินไปบนแผ่นดิน
- (๖) เหาะไปในอากาศได้
- (๗) แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
- (๘) ระลึกชาติได้
- (๙) มีหุทธิภัย
- (๑๐) ได้โลกียอภิญา
- (๑๑) ทำให้อยู่เป็นสุข
- (๑๒) อยู่ใกล้ประตูแห่งอมตะ

การสร้างกสิณ

ถาม : อะไรคือความหมายของคำว่า “กสิณ” ?

ตอบ : ความแผ่ขยายไปทั่วนี้เรียกว่ากสิณ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระคาถานี้ว่า°

“เมื่อบุคคลระลึกถึงพระพุทธคุณ
 ปีติภายในย่อมแผ่ซ่านไปทั่วร่างกาย
 เมื่อบุคคลคิดขยายปฐวีกสิณ
 กสิณนั้นก็แผ่ขยายไปทั่วชมพูทวีป
 จิตที่มีปฐวีกสิณเป็นอารมณ์
 เป็นเหมือนร่างกายที่เอิบอาบไปด้วยความสุข”

เพราะเหตุนั้น การเจริญกัมมัฏฐานจึงเป็นเหตุให้ดวงกสิณนี้ปรากฏอยู่ในทุกสถานที่

ประเภทของดิน

ถาม : ดินมีอยู่ที่ประเภท? ดินประเภทไหนที่บุคคลควรถือเอาเป็นนิมิตปฏิบัติ
 กัมมัฏฐาน ?

ตอบ : ดินมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ดินตามธรรมชาติ ๑ ดินที่จัดเตรียมไว้ ๑ ความแข็งเป็นคุณสมบัติของดินที่อยู่ตามธรรมชาติ นี้เรียกว่า ดินตามธรรมชาติ สิ่งที่ทำด้วยดินที่บุคคลนั้นขุดมาเองหรือบุคคลอื่นขุดมา เรียกว่า ดินที่จัดเตรียมไว้ ดินมี ๔ สี คือขาว ดำ แดง และสีอรุณ ในที่นี้ โยคีไม่ควรแต่งเติมอะไรเข้าไปในดินตามธรรมชาติ ควรกันสีขาว สีดำ และสีแดงออกไปเสีย เพราะเหตุไร? เพราะว่า เมื่อโยคินั้นเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งดินที่ประกอบด้วยสีเหล่านี้ เธอย่อมไม่ได้ปฏิภาคนิมิต โดยการเพ่งพิจารณาสีขาว ดำ หรือ แดง เธอชื่อว่า บำเพ็ญวรรณกถิน เพราะเหตุไร? เพราะว่า ถ้าโยคีเจริญกัมมัฏฐานยึดดินตามธรรมชาติหรือดินที่จัดเตรียมไว้เป็นนิมิต เธอจะได้ปฏิภาคนิมิต ถ้าดินมีสีอรุณ เธอควรยึดเอานิมิตนั้น

ดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้

ถาม : นิมิตคือดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ คืออะไร?

ตอบ : ภาคพื้นี่ปราศจากต้นไม้ ปราศจากรากของต้นไม้ หรือปราศจากหญ้า อยู่ในระยะที่มองเห็นได้ และช่วยกระตุ้นให้เกิดความคิดที่เรียกว่า “ปฐวีสังขยา” นี้เรียกว่า ดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้

โยคีผู้ปฏิบัติได้ปฏิภาคนิมิตโดยวิธีการที่ยากหรือง่ายและอยู่โดยไม่เสื่อมจากนิมิตนั้น ในกัมมัฏฐานขั้นต้น ผู้เริ่มปฏิบัติ ควรถือเอาดินที่จัดเตรียมไว้แล้ว สร้างมณฑลขึ้น ไม่ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยยึดเอาดินที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้เป็นนิมิต

การสร้างมณฑลกถิน

ถาม : มณฑลกถิน สร้างขึ้นมาได้อย่างไร ?

ตอบ : ถ้าโยคีปรารถนาที่จะสร้างวงกถินที่พื้นดิน ในเบื้องต้น ให้เธอเลือกเอาสถานที่สงบภายในวัด ในถ้ำ ใต้ต้นไม้ ที่ที่ไม่มีใครจับจอง ที่มุงบังซึ่งไม่มีแสงแดด หรือที่บนถนนซึ่งไม่มีคนใช้ ในทุกสถานที่ดังที่กล่าวมานั้น โยคีต้องปิดกวาดพื้นที่ให้สะอาด ปรับพื้นที่ให้เรียบ นั่งอยู่ห่าง(จากดวงกถิน)ประมาณหนึ่งชั่วแอก จัดเตรียมภาคพื้นพร้อมดินสีอรุณ เพื่อทำนิมิตให้เกิดขึ้น โยคีตักดินขึ้นมาประมาณหนึ่งถ้วย ผสมดินเข้ากับน้ำ เอาหญ้า รากไม้ และสิ่งสกปรกออกจากดินนั้น ให้เธอเอาหม้อผ้าขลิบสกปรกใดๆ ที่อาจหลงเหลืออยู่ในที่ที่เธอกวาดนั้น ให้เธอมุงบังสถานที่นั่งและขจัดแสงที่จะรบกวนออกไป และสร้างที่นั่งบำเพ็ญกัมมัฏฐาน ให้เธอทำวงกลมตามกฎ คือ ไม่วางเกินไปและไม่ไกลเกินไป ทำวงกลมนั้นให้ราบเรียบโดยไม่มีสิ่งอันเป็นเครื่องหมาย หลังจากนั้น เอาดินเหนียวที่ไม่เจือด้วยสีใดๆ หรือที่ไม่เจือด้วยสีพิเศษใส่ลงไป ควรจะเอาอะไรคลุมดินและระวังรักษาไว้จนกว่ามันจะแห้ง เมื่อดินนั้นแห้งแล้ว ควรแต่งเติม

บริเวณขอบด้วยสี่อีกสี่หนึ่ง วงกลมนั้นอาจมีขนาดเท่าทะนานดวงข้าว กลองโลหะ และอาจเป็นลักษณะกลมก็ได้ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก็ได้ เป็นรูปสามเหลี่ยมก็ได้ หรือเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสก็ได้ ดวงกลืน พึงเข้าใจดังที่กล่าวมาแล้วนั้น

ตามที่ท่านบูรพาจารย์ได้สอนกันมา ดวงกลืนที่มีลักษณะเป็นวงกลมดีที่สุด ดวงกลืน (มณฑล) อาจสร้างลงบนผ้า บนกระดาน หรือบนกำแพงก็ได้ แต่สร้างบนพื้นดินนั้นแหละ ดีที่สุดนี้เป็นคำสอนของท่านบูรพาจารย์ทั้งหลาย

วิธีบำเพ็ญกัมมัฏฐานมีปฏิวิกิจเป็นอารมณ์

ถาม : โยคีควรเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งปฏิวิกิจ อย่างไร?

ตอบ : โยคีผู้ปรารถนาที่จะเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งปฏิวิกิจ ในเบื้องต้น ควรพิจารณาโทษของกาม และพิจารณาอันสงส์ของการหลีกออกจากกาม

อธิบายโทษของกามโดยข้อเปรียบเทียบ ๒๐ อย่าง

ถาม : โยคีควรพิจารณาโทษของกาม อย่างไร ?

ตอบ : เพราะว่า กามทั้งหลายมีคุณน่ายินดีน้อย มีทุกข์มาก กามเหล่านั้นประกอบด้วยโทษเหล่านี้ คือ

- (๑) กามเปรียบเหมือนกระดุก เพราะก่อให้เกิดความยินดีน้อย
- (๒) กามเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เพราะมันถูกติดตามโดยทุกข์มากมาย
- (๓) กามเปรียบเหมือนคบเพลิงที่ลุกไหม้ซึ่งบุคคลถือเดินฝ่าลมไป เพราะมันเผาไหม้
- (๔) กามเปรียบเหมือนกับหลุมถ่านเพลิงที่กำลังคุโชน เพราะความยิ่งใหญ่และความเล็ก
- (๕) กามเปรียบเหมือนความฝัน เพราะมันเลื่อนหายไปอย่างรวดเร็ว
- (๖) กามเปรียบเหมือนสิ่งของที่ขี้มมา เพราะบุคคลไม่สามารถชื่นชมมันได้นาน
- (๗) กามเปรียบเหมือนกับต้นไม้ผล เพราะมันถูกคนทั่วไปตัดโค่นอยู่เสมอ
- (๘) กามเปรียบเหมือนดาบ เพราะมันดัด (เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย)
- (๙) กามเปรียบเหมือนเข็มหมุดที่แหลมคม เพราะมันเสียดแทง
- (๑๐) กามเปรียบเหมือนหัวงูมีพิษ เพราะมันเป็นของน่ากลัว
- (๑๑) กามเปรียบเหมือนกลุ่มด้ายที่ถูกลมพัดกระจายออกไป เพราะมันไม่ถูกขัดขวาง

โดยธรรมชาติ

- (๑๒) กามเปรียบเหมือนภาพมายา เพราะมันทำให้คนโง่หลงงมงาย
- (๑๓) กามเปรียบเหมือนความมืด เพราะมันทำให้มืดบอด
- (๑๔) กามเปรียบเหมือนเครื่องกีดขวาง เพราะมันขัดขวางหนทางแห่งความดี
- (๑๕) กามเปรียบเหมือนการหลงทาง เพราะมันทำให้สูญเสียสัมมาสติ
- (๑๖) กามเปรียบเหมือนความสุกงอม เพราะมันต้องผู้ฟังไปเป็นธรรมดา
- (๑๗) กามเปรียบเหมือนไซ้ เพราะมันผูกคนหนึ่งติดกับอีกคนหนึ่ง
- (๑๘) กามเปรียบเหมือนมหาโจร เพราะมันขโมยคุณค่าของสิ่งที่ดีไป
- (๑๙) กามเปรียบเหมือนรังของโทษะ เพราะมันทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท
- (๒๐) กามเปรียบเหมือนพาหนะที่เต็มไปด้วยทุกข์ เพราะมันทำให้เกิดความคับแค้นที่ประมาณมิได้

เมื่อพิจารณาเห็นโทษของกามแล้ว โยคีควรพิจารณาดูอานิสงส์ (ประโยชน์) ของการหลีกเลี่ยงจากกาม (เนกขัมมะ) ด้วยประการดังต่อไปนี้

เนกขัมมะและอานิสงส์ของเนกขัมมะ

เนกขัมมะคือ ข้อปฏิบัติ เช่นปฐมฆาน นับตั้งแต่เวลาที่โยคีนั้นหลีกเลี่ยงจากโลกเหล่านี้ชื่อว่า เนกขัมมะ

ถาม : อะไรคืออานิสงส์ของเนกขัมมะ ?

ตอบ : การกำจัดนิวรณ์ การอยู่ด้วยวิมุตติ ความยินดีในความสงบ การอยู่เป็นสุข และมีสติ และความสามารถอดทนต่อทุกข์ การทำกุศลให้พร้อมมูล และการบรรลุขั้นต้นซึ่งผลอันใหญ่ยิ่ง การได้รับประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยอาศัยการให้ทาน^๖ นี้(เนกขัมมะ)คือปัญญาอันสูงส่ง เป็นความดีสูงสุดในบรรดาภพทั้งหลาย เรียกว่าอยู่เหนือโลกทั้ง ๓

อนึ่ง สิ่งที่เรียกว่า เนกขัมมะก็คือ การหลีกเลี่ยงไปจากกาม นี่คือวิเวก ความสงบ ความเป็นอิสระจากนิวรณ์ เครื่องกีดกัน ทั้งหมด เป็นความสุข เป็นความสิ้นไปแห่งกิเลส เป็นอนุตรมรรค เป็นการล้างสิ่งสกปรกออกไปจากจิตใจ เพราะการปฏิบัตินี้ บุญชื่อว่าอันบุคคลสั่งสมแล้ว บุคคลชื่อว่าบรรลุความสงบภายใน

กามเป็นสิ่งเลวทราม เนกขัมมะเป็นสิ่งประเสริฐ กามถือเป็นมลทิน เป็นตัวทำให้เศร้าหมอง เนกขัมมะไม่ใช่สิ่งอันเป็นมลทินที่ทำให้เศร้าหมอง กามเป็นสิ่งต่ำทราม เนกขัมมะเป็นสิ่งสูงสุด กามเชื่อมติดอยู่กับโทษะ เนกขัมมะไม่เชื่อมติดอยู่กับโทษะ กามไม่ใช่สิ่งที่เอื้ออำนวยผล เนกขัมมะเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวยผล กามผูกติดอยู่กับความกลัว เนกขัมมะผูกติดอยู่กับความไม่กลัว

วิธีการปฏิบัติปฐวิกลิน

โยคีพิจารณาดูโทษของกามและอาณิสต์ของเนกขัมมะด้วยประการดังกล่าวมาแล้วได้รับความสุขเพราะเนกขัมมะ โยคีปลุกศรัทธาและปสาทะและเจริญกัมมัฏฐานยึดกสิณที่จัดเตรียมไว้หรือไม่ได้จัดเตรียมไว้เป็นอารมณ์ เธอฉันอาหารแต่พอประมาณ รักษากฎที่เนื่องด้วยบาตรและจีวร ไม่ประมาททั้งทางร่างกายและจิตใจ และรับถวายเป็นของแต่เพียงเล็กน้อย

เมื่อบริโภคน้ำแต่พอประมาณแล้ว โยคินั้น ล้างมือและเท้า นั่งเจริญกัมมัฏฐาน “พิจารณาพุทฺธคุณ ธรรมคุณ และสังฆคุณ เพราะทำกรรมดีและมีอนุสติเหล่านี้ เธอจึงมีความสุขและคิดว่า “บัดนี้ เป็นเวลาอันสมควรแล้วสำหรับที่จะได้บรรลุจุดหมายสูงสุด ถ้าเราไม่หลีกเลี่ยงจากกาม อาจจะต้องใช้เวลาอีกนานกว่าจะบรรลุความสงบแห่งจิต เพราะเหตุนี้ เราควรบำเพ็ญเพียรโดยไม่ย่อหย่อน” เธอถืออาสนะสำหรับนั่งเจริญกัมมัฏฐานไปสู่สถานที่ไม่ไกลและไม่ใกล้ดวงกสิณนักคือ ประมาณ ๑ ชั่วโมง จากดวงกสิณ นั่งขัดสมาธิ หันหน้าไปทางดวงกสิณตั้งกายตรง และปลุกใจให้ตื่นจากภวังค์แล้วหลับตา

ต่อจากนั้น โยคินั้นสามารถขจัดสิ่งที่รบกวนร่างกายและจิตใจได้ทั้งหมด รวบรวมความคิดและตั้งใจมั่น ต่อจากนั้น เธอลืมตาขึ้นเพียงเล็กน้อย เพ่งดวงกสิณ

วิธีการ ๓ อย่างเพื่อให้ได้นิมิต

โยคีควรบำเพ็ญกัมมัฏฐานโดยเพ่งดวงกสิณ และได้นิมิตด้วยวิธีการ ๓ อย่าง คือ ด้วยการเพ่งดูแต่พอดี ด้วยความฉลาด โทศล และด้วยขจัดความฟุ้งซ่าน

ถาม : โยคีได้นิมิตด้วยการเพ่งดูแต่พอดี อย่างไร ?

ตอบ : เมื่อโยคีเพ่งที่ดวงกสิณอยู่นั้น เธอไม่พึงลืมตามากเกินไปหรือไม่พึงหลับตา มากเกินไป เธอควรเพ่งดูดวงกสิณไม่มากหรือน้อยเกินไปอย่างนั้น ถ้าเธอลืมตามากเกินไป ย่อมรู้สึกเมื่อยตาเธอไม่สามารถรู้ลักษณะที่แท้จริงของดวงกสิณนั้นได้และปฏิกานิมิตจะไม่เกิดขึ้น ถ้าเธอเพ่งดวงกสิณโดยหลับตาสนิท เธอจะมองไม่เห็นนิมิตเพราะมีแต่ความมืดและทำให้หมดความสนใจ เพราะเหตุนี้ โยคีไม่ควรลืมตาหรือหลับตามากเกินไป โยคินั้นควรอยู่ด้วยความไม่ประมาทเพ่งดูดวงกสิณนั้น ดังนั้นโยคีผู้ต้องการบรรลุความตั้งมั่นแห่งจิต พึงเพ่งดูดวงกสิณดังกล่าวมานั้น บุคคลผู้มองดูใบหน้าของตนเองในกระจกเงาย่อมเห็นใบหน้าของตนเองเพราะกระจกเงานั้น คือ เพราะว่าใบหน้านั้นได้รับการสะท้อนให้เห็นโดยกระจกเงา ฉะนั้น โยคิก็นั้นเหมือนกัน เมื่อเพ่งดูดวงกสิณ ย่อมมองเห็นสมาธินิมิตซึ่งเกิดขึ้น เพราะอาศัยดวงกสิณ ดังนั้น เธอจึงควรถือเอานิมิตด้วยการเพ่งดูแต่พอดี โยคินั้นจึงควรกำหนดนิมิตด้วยการเพ่งดูแต่พอดี ด้วยประการดังกล่าวมานี้

ถาม : โยคี กำหนดนิมิตด้วยความฉลาด อย่างไร ?

ตอบ : โยคีพึงปรับดวงกลืน โดยวิธีการ ๔ ประการ คือ

ประการที่ ๑ การขจัดความขาดพร่องภายในดวงกลืน

ประการที่ ๒ การเพ่งดูดวงกลืนให้ทั่วถึง

ประการที่ ๓ การเติมนิมิตส่วนที่ขาดหายไปเต็มถ้านิมิตปรากฏเพียงเสี้ยวหนึ่งหรือครึ่งหนึ่งของวงกลืน

ประการที่ ๔ ในขณะที่ถ้าใจของโยคีนั้นยังฟุ้งซ่านและประมาท เธอควรพากเพียรต่อไปเหมือนนายช่างหม้อ ทำงานอยู่กับวงล้อสำหรับกลึงจะนั้น” และเมื่อใจของเธอบรรลุความแน่วแน่ เธอควรเพ่งดวงกลืน และปล่อยให้กลืนแผ่ขยายในใจโดยปราศจากข้อเสียหาย พิจารณาความสงบ บัณฑิตพึงทราบความฉลาดด้วยประการฉะนี้

ถาม : โยคี ได้นิมิตด้วยการขจัดความฟุ้งซ่าน อย่างไร?

ตอบ : ความฟุ้งซ่านมีอยู่ ๔ ประเภท คือ ประเภทที่ ๑ ความเพียรที่เร่งด่วนเกินไป ประเภทที่ ๒ ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป ประเภทที่ ๓ ความบันเทิง ประเภทที่ ๔ ความท้อถอยเหนื่อยล้า

ถาม : อะไรคือความเพียรที่เร่งด่วนเกินไป?

ตอบ : คือการปฏิบัติที่เร่งรีบ โยคีเป็นผู้ขาดความอดทน นั่งเจริญกัมมัฏฐานในตอนเช้า หยุดในตอนเย็นเพราะความเหนื่อยล้าของร่างกาย นี้เรียกว่าการกระทำเร่งด่วน

ถาม : อะไรคือความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป?

ตอบ : คือการเล็ดลอดออกนอกทางแห่งกัมมัฏฐาน แม้โยคีจะเพ่งดูดวงกลืน แต่เธอก็ไม่ได้เอาจิตจดที่ดวงกลืนนั้นโดยเคารพ เธอหลุดลุยกุดนั่ง และนอนมาก

เมื่อโยคีพากเพียรมากเกินไป ร่างกายของเธอย่อมเมื่อยล้า และจิตใจก็เหนื่อยล้า หรือจิตใจล่องลอยไป และสูญเสียสภาวะเพราะความคิดฟุ้งซ่าน เมื่อโยคีนั้นพากเพียรมากเกินไป ร่างกายและจิตใจของเธอจะเกิดความเกียจคร้านเฉื่อยชา และความหลับยอมนครอบังเธอ”

ปโมทะ (ความบันเทิง) ถ้าจิตของโยคีเลื่อนลอยและล่องลอยไปกับความคิดไร้สาระ เธอย่อมไม่พอใจกับการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ในเบื้องต้น ถ้าเธอไม่ยินดีในความคิดไร้สาระ จิตของเธอก็จะเกิดความบันเทิงด้วยอำนาจความพอใจ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเธอทำกรรมเป็นอันมากด้วยความมุ่งหวังสุขและปิติ จิตนั้นย่อมบันเทิง

เขตะ (ความเหนื่อยล้า) โยคีประสบความล้มเหลวเนื่องจากความขัดเคือง และเพราะเหตุนี้จึงไม่สบายใจ และเธอไม่ชอบใจการปฏิบัติกัมมัฏฐาน ถ้าเธอไม่ชอบใจวิธีการปฏิบัติ

กัมมัญฐานตั้งแต่แรกเริ่ม เธอย่อมไม่พอใจกิจกรรมนั้น เพราะความไม่พอใจนั้น จิตของเธอ ย่อมประสบความเหนื่อยล้า อนึ่ง จิตของโยคีย่อมอ่อนล้าต่อวิตกและวิจารณ์ ละทิ้งลักษณะเด่น ของตน และกลายเป็นธรรมชาติเหนื่อยล้าเพราะตันทา

เมื่อจิตของโยคีตกอยู่ในสภาวะแห่งความขัดเคือง ในทันทีนั่นเอง เธอก็ครอบงำและละ ทิ้งความขัดเคืองโดยใช้กำลังแห่งสติและสมาธิ เมื่อจิตของเธอตกอยู่ในสภาวะแห่งความประมาท โยคินั้นควรครอบงำและละทิ้งสภาวะนั้นเสีย ด้วยกำลังแห่งสติและวิริยะ เมื่อบุคคลผู้มีใจบันเทิง ตกอยู่ในความกำหนัด เธอควรละทิ้งความกำหนัดในทันที เมื่อบุรุษผู้มีใจเหนื่อยล้า ตกอยู่ใน ความโกรธ เธอควรละทิ้งความโกรธในทันที บุคคลย่อมทำให้สำเร็จในที่ ๔ สถานนี้ และทำจิต ของตนให้ดำเนินไปในทิศทางเดียว ถ้าจิตของตนดำเนินไปในทิศทางเดียว เธอย่อมสามารถ สร้างนิมิตให้เกิดขึ้นได้

อุคคหนิมิต (นิมิตติดตา)

นิมิตมีอยู่ ๒ อย่าง คือ อุคคหนิมิตและปฎิภาคนิมิต อะไรคืออุคคหนิมิต? เมื่อ โยคีเพ่งดวงกสิณด้วยจิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน เธอได้กสิณสัญญา (ความจำหมายดวงกสิณ) และมอง เห็นดวงกสิณนั้นเหมือนกับลอยอยู่ในอากาศ บางครั้งอยู่ไกลออกไป บางครั้งอยู่ใกล้ บางครั้ง อยู่ทางซ้าย บางครั้งอยู่ทางขวา บางครั้งมีขนาดใหญ่ บางครั้งมีขนาดเล็ก บางครั้งมีลักษณะ นำเกลียด บางครั้งมีลักษณะน่ารัก บางครั้ง เธอมองเห็นมันแผ่ขยายหลายเท่าตัว บางครั้งก็แผ่ ขยายเล็กน้อย เธอทำให้อุคคหนิมิตเกิดขึ้นโดยอาศัยการเพ่งที่คล่องแคล่ว โดยไม่ต้องพินิจ พิเคราะห์ดวงกสิณเลย นี่ชื่อว่า อุคคหนิมิต

ปฎิภาคนิมิต (นิมิตเทียบเคียง)

เพราะกำหนดอุคคหนิมิตนั้นซ้ำแล้วซ้ำอีก ปฎิภาคนิมิตจึงเกิดขึ้น ปฎิภาคนิมิตนั้น หมายเอาดังต่อไปนี้ นิมิตที่บุคคลเพ่ง ปรากฏขึ้นพร้อมกับจิต ในที่นี้ จิตไม่ได้ความเป็นสมาธิ เพราะการพิจารณาดวงกสิณ แต่บุคคลสามารถมองเห็นปฎิภาคนิมิตได้ด้วยนัยน์ตาที่หลับ เหมือนกับที่เขามองเห็นในเวลาหลับแลดู คือปรากฏในความคิดเท่านั้น ถ้าเธอประสงค์ที่จะ มองเห็นไกลเธอก็มองเห็นมันอยู่ไกลออกไป ส่วนการมองเห็นนิมิตอยู่ใกล้ อยู่ทางซ้ายอยู่ทางขวา อยู่ข้างหน้า อยู่ข้างหลัง อยู่ภายใน อยู่ข้างบนและอยู่ข้างล่าง ก็เช่นเดียวกัน นิมิตนั้นปรากฏ พร้อมกับจิต นี้เรียกว่าปฎิภาคนิมิต

นิมิต

อะไรคือความหมายของนิมิต? นิมิตหมายถึงเหตุปัจจัยดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุ

ทั้งหลายว่า “อกุศลธรรมทั้งสิ้นเกิดขึ้นเพราะอาศัยนิมิต”^{๙๘} นี่เป็นความหมายของเหตุปัจจัย และอีกประการหนึ่ง ท่านกล่าวว่า นิมิตหมายถึงปัญญาดังที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศว่า “บุคคลผู้มีสัญญาอันได้ฝึกฝนแล้ว ควรละทิ้งกิเลส”^{๙๙} นี้เรียกว่า ปัญญา อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าวไว้ว่า นิมิตหมายถึงจินตภาพ เหมือนกับภาพในความคิดของบุคคลที่เห็นภาพสะท้อนของใบหน้าและเงาของตนนั่นเอง ความหมายของนิมิตชัดเจนแล้ว

การรักษา นิมิต

หลังจากที่ได้ นิมิตแล้ว โยคีผู้มีความเคารพอาจารย์ของตน พึงรักษา นิมิตอันยอดเยี่ยม นั้น ถ้าเธอไม่รักษาไว้ เธอจะสูญเสีย นิมิตนั้นไปอย่างแน่นอน

ถาม : โยคีควรรักษา นิมิตอย่างไร?

ตอบ : เธอควรรักษา นิมิตด้วยการกระทำ ๓ อย่าง คือ ด้วยการงดเว้นจากความชั่ว ด้วยการปฏิบัติกุศลธรรม และด้วยการพากเพียรอย่างต่อเนื่อง

โยคีงดเว้นจากความชั่วได้อย่างไร? คือ เธอควรงดเว้นจากความยินดีในการทำงาน งดเว้นจากความยินดีในการพูดโต้แย้งแบบต่างๆ ความยินดีในการหลับ การประชุมเนื่องๆ ลักษณะนิสัยที่ผิดศีลธรรม การไม่คุ้มครองอินทรีย์^{๑๐๐} ความไม่รู้จักประมาณในอาหาร การไม่บำเพ็ญทาน การไม่มีสติทั้งในปฐมยามและปัจฉิมยาม ความไม่เคารพสิ่งที่ตนเรียนมากแล้ว หมู่มิตรสหายชั่ว และจากการดูสิ่งที่ไม่สมควร การบริโภคอาหาร การนั่ง การนอนในเวลาที่ไม่เหมาะสม ไม่ใช้สิ่งที่ดี การเอาชนะสิ่งเหล่านี้ คือการทำความดี ดังนั้น โยคีควรปฏิบัติอยู่เสมอ

ถาม : อะไรเป็นความหมายของ “ความเพียรอย่างต่อเนื่อง (สัจจกิริยา)”?

ตอบ : โยคีนั้น เมื่อกำหนด นิมิตได้แล้ว ย่อมเพ่งดูคุณของ นิมิตนั้นเสมอ ทำเป็นเหมือนว่า มันเป็นเพชรที่มีค่ามาก เธอมีความบันเทิง ปฏิบัติกัมมัฏฐานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ และปฏิบัติมาก ตลอดคืนและวัน บันเทิงพอใจ นั่งก็เป็นสุข นอนก็เป็นสุข ทำใจให้ออกห่างจาก มรรควิธีที่ผิด กำหนด นิมิตนั้น เธอกำหนดยึด นิมิตนั้นอยู่ ปลุกความใส่ใจ (มนสิการ) เมื่อปลุกความใส่ใจแล้ว ก็นั่งกัมมัฏฐาน เธอนั่งกัมมัฏฐานอย่างนั้นแล้ว เพ่งดวงกสิณ เพราะความเพียรอย่างต่อเนื่องนี้ เธอเห็น นิมิต และเพื่อรักษา นิมิตด้วยประการดังกล่าวนี้ เธอยอมได้สัพปาเย และถ้าปฏิบัติภาคนิมิตปรากฏในจิตของเธอ เธอเชื่อว่าได้อุปปจารสมาธิ ความตั้งมั่นจวนจะแน่น และถ้าอุปปจารสมาธิปรากฏขึ้นในจิต เธอเชื่อว่าบรรลุอุปปจารสมาธิด้วยวิธีดังกล่าวมานี้

อุปปจารสมาธิ

ถาม : อะไร คืออุปปจารสมาธิ ?

ตอบ : อุปจารสมาธิหมายความว่า บุคคลพิจารณาอารมณ์กัมมัญฐานโดยไม่มีความคิดตามความเคยชินอื่นมากีดขวาง เมื่อทำอย่างนั้นแล้ว เธอครอบงำนิรวณธรรมเครื่องกีดขวางทั้งหลายเสียได้ แต่บุคคลนั้น ไม่ได้ปฏิบัติวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา และอินทริย์ ๕ มีลัทธินทริย์เป็นต้น แม้ว่าเขาจะได้รับความเข้มแข็งแห่งกัมมัญฐานก็จริง แต่ความคิดในรูปแบบต่าง ๆ ก็ยังเกิดขึ้นอยู่ นี้เรียกว่า อุปจารสมาธิ

อัปนาสมาธิ

อัปนาสมาธิคือฉานเกิดขึ้นต่อจากอุปจารสมาธิ สมาธิในขั้นนี้ ย่อมได้พลังแห่งความก้าวหน้าทางใจ เป็นพลังแห่งการใช้ความคิด ความเชื่อและอื่น ๆ สมาธิขั้นนี้ไม่ได้เคลื่อนไปในอารมณ์ นี้เรียกว่า อัปนาสมาธิ

ถาม : อะไร คือ ความแตกต่างระหว่างอุปจารสมาธิ และอัปนาสมาธิ ?

ตอบ : การครอบงำ เอาชนะ นิรวณ ๕ ได้ เป็นอุปจารสมาธิ บุคคลครอบงำนิรวณ ๕ นี้ได้ เพราะเหตุนั้น เขาจึงทำให้อัปนาสมาธิสมบูรณ์ เพราะอุปจารสมาธิ บุคคลจึงเข้าถึงความแตกฉานในสมาธิ เมื่อบุคคลได้รับความแตกฉาน คล่องแคล่วในสมาธิแล้ว นั้นแหละ เรียกว่า อัปนาสมาธิ ในอุปจารสมาธิ จิตและกาย เมื่อไม่ได้ความสงบระงับ จึงไม่มั่นคง เหมือนเรือที่ถูกคลื่นกระทบฉะนั้น ในอัปนาสมาธิ จิตและกายได้ความสงบระงับแล้ว จึงมั่นคงเหมือนเรือที่ลอยอยู่บนผิวน้ำที่ไม่มีคลื่นรบกวนฉะนั้น เพราะองค์ประกอบทั้งหลายไม่มีกำลัง และจิตไม่ได้ยึดติดอยู่กับอารมณ์ได้นาน ในอุปจารสมาธิ จึงมีลักษณะเหมือนเด็ก องค์ประกอบทั้งหมด เป็นสิ่งที่มีความกำลังในอัปนาสมาธิ บุคคลจึงเพ่งอยู่ที่อารมณ์ได้อย่างสงบและนาน เหมือนกับบุคคลที่มีความกำลัง^{๑๑} ในอุปจารสมาธิ บุคคลไม่ได้ปฏิบัติด้วยความสะดวก เพราะเหตุนั้น โยคะ (การประกอบความเพียร) จึงยังไม่บรรลุความสำเร็จ เหมือนกับความหลงลืมของบุคคลผู้สาธยายมนต์ ที่หยุดการสาธยายมาเป็นเวลานาน ในอัปนาสมาธิ เพราะการปฏิบัติเป็นไป ด้วยความสะดวก โยคะจึงสำเร็จบริบูรณ์ เหมือนกับบุคคลผู้สาธยายมนต์ที่ทำการฝึกฝนตน อยู่เสมอ และไม่ลืมมนต์ในเวลาสาธยาย

ในอุปจารสมาธิ ถ้าบุคคลเอาชนะหรือครอบงำนิรวณ ๕ ไม่ได้ เขาย่อมเป็นคนมีตบอด เหล่านี้เป็นคำสอนที่ว่าด้วยเรื่องความไม่บริสุทธิ์ ถ้าบุคคลเอาชนะนิรวณได้ เขาย่อมได้รับความเห็นแจ้ง

ส่วนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการได้อัปนาสมาธินั้น เหล่านี้เป็นคำสอนเกี่ยวกับความบริสุทธิ์ คือ จากสภาพแห่งความสะดวกคล่องแคล่วในนิมิตไปจนถึงการขับไล่ นิรวณ เรียกว่า อุปจารสมาธิ

การขับไล่นิวรณ์ในลำดับต่อมา เรียกว่า อัปปนาสมาธิ

ถาม : อะไรคือความหมายของ “อุปจารสมาธิ” ?

ตอบ : เพราะมันเป็นสมาธิใกล้ฌานจึงเรียกว่าอุปจาร เหมือนถนนที่อยู่ใกล้หมู่บ้านเราเรียกว่า ถนนหมู่บ้าน แม้ชื่อจะต่างกันแต่ก็มีความหมายเดียวกัน

อะไร คือความหมายของ “อัปปนาสมาธิ” ? อัปปนาสมาธิ หมายถึง “โยคะ” อัปปนาสมาธิ เหมือนกับจิตที่เข้าไปสู่ดวงกลืน ไม่มีความต่างกันโดยความหมายระหว่างคำว่า เนกขัมมะ ฌาน และอัปปนาสมาธิ ในที่นี้ โยคีผู้อยู่ในอุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ หรือปฐมฌาน ควรขยายดวงกลืน

การขยายกลืน

ถาม : โยคีควรขยายกลืน อย่างไร ?

ตอบ : คือ กลืนซึ่งมีขนาด ๑ คืบ ๔ นิ้ว ในเบื้องต้น ควรขยายไปตามลำดับ โยคีเพ่งกลืน ตามนัยดังกล่าวมานั้น ย่อมจะสามารถขยายกลืน ขึ้นตามลำดับ ด้วยความสะดวกให้โยคีนั้นขยายกลืนให้มีขนาดเท่าวงล้อ เท่าปะรำ เท่าร่มไม้ เท่าทุ่งนาที่เก็บเกี่ยวแล้ว เท่าวงกลมเล็ก เท่าหมู่บ้าน เท่าหมู่บ้านที่มีกำแพงล้อมรอบและเท่าเมือง โยคีขยายกลืนให้ใหญ่ขึ้นตามลำดับจนกระทั่งมีขนาดเท่าผืนแผ่นดินใหญ่ เธอไม่ควรเพ่งดูสิ่งทั้งหลาย เช่น แม่น้ำ ภูเขา ความสูง ความลึก ต้นไม้ ปุ่มที่ยื่นออกมา ทั้งหมดนั้นไม่เรียบไม่เสมอ เธอควรเพ่งแผ่นดินเหมือนกับว่ามันเป็นมหาสมุทร โยคีขยายกลืนให้ใหญ่ขึ้นโดยทำนองนี้ ย่อมบรรลุคุณวิเศษในสมาธิ

ความเป็นผู้ฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิ

ถ้าโยคีบรรลุอุปจารสมาธิ แต่ไม่สามารถที่จะได้อัปปนาสมาธิ เธอพึงทำให้ความฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิเกิดขึ้น(ทำอัปปนาโกศลให้เกิดขึ้น) ด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ประการที่ ๑ โดยอาศัยเหตุทั้งหลาย ประการที่ ๒ โดยการดำรงมั่นอยู่ด้วยดี

วิธีการ ๑๐ อย่าง

โยคีทำความเป็นผู้ฉลาดคล่องแคล่วในอัปปนาสมาธิ (อัปปนาโกศล) ให้เกิดขึ้น โดยวิธีการ ๑๐ อย่าง คือ

๑. โดยเอาใจใส่ทำความสะอาดวัตถุทางกาย (วัตถุวิสุทธิกริยา)
๒. โดยเอาใจใส่เรื่องการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน (อินทรีย์สมัตตปฏิบัติปาณะ)
๓. โดยความเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดนิมิต
๔. โดยการควบคุมและบังคับจิต

๕. โดยการกำจัดความประมาท
๖. โดยการเอาชนะการไม่ทำงานของจิต กำจัดความเกียจคร้านของจิต
๗. โดยการทำให้จิตให้รำเริง
๘. โดยทำจิตให้มั่นคง และเพ่งดูอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ
๙. โดยการหลีกเลี่ยงบุคคลที่ไม่ฝึกสมาธิ และการคบกับบุคคลที่ฝึกสมาธิ
๑๐. โดยการน้อมจิตไปในอัปนาสมาธิ^{๑๑}

(๑) โดยเอาใจใส่ในการทำความสะอาดวัตถุทางกาย

ถาม : อะไร คือการเอาใจใส่ในการทำความสะอาดวัตถุทางกาย ?

ถาม : โยคีชำระพื้นฐานทางกายให้สะอาดได้โดยกิจกรรม ๓ อย่าง คือการบริโภคอาหารที่เหมาะสม(สัปปายโภชนะ) การสูดรับอากาศที่เย็นสบาย และ การวางอิริยาบถที่สบาย

(๒) โดยเอาใจใส่ในเรื่องการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน

ศรัทธาหรืออินทรีย์ใด ๆ ก็ตามในจำนวนอินทรีย์ ๕ อย่างที่เหลือ โยคีไม่ควรให้เสื่อมถอยอ่อนกำลังลงเพราะความประมาท เปรียบเหมือนรถม้าที่กำลังวิ่งไปด้วยความเร็ว^{๑๒}

(๓) โดยความเป็นผู้ฉลาดในการกำหนดนิมิต

มนินทรีย์(อินทรีย์คือใจ)กำหนดนิมิตไว้ได้ดี คือ ไม่เร่งด่วนเกินไปและไม่ช้าเกินไปเหมือนช่างไม้ผู้ฉลาด ใคร่ครวญดีแล้ว จึงชิงเส้นด้ายวัดแนว ดึงให้ตรง ทำเครื่องหมายเป็นเส้นตรง ไม่คดโค้ง

(๔) โดยการควบคุมและบังคับจิต

มีวิธีการอยู่ ๒ อย่าง จิตชื่อว่าถูกบังคับแล้วด้วยวิธีการ ๒ อย่างนี้ คือ ด้วยความเพียรอย่างแรงกล้า และด้วยการใคร่ครวญตรวจสอบอารมณ์ มิฉะนั้นจิตจะกวัดแกว่งเที่ยวแสวงหาอารมณ์ไกลอันไม่สมควรและเกิดความวุ่นวายใจ

บุคคลควบคุมจิตด้วยวิธีการ ๒ อย่างนี้ โยคีปลุกความเพียร บริโภคพอประมาณทุกวัน ถ้าจิตยังเที่ยวเตร็ดเตร่ไปหาอารมณ์ไม่เหมาะสม โยคีควบคุมจิตนั้นโดยพิจารณาผลร้ายแห่งการกระทำเช่นนั้น ดังนั้น โยคีจึงควบคุมจิตได้ด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ด้วยการใคร่ครวญดูทุกข์ต่าง ๆ และด้วยการค้นหาผลแห่งการทำชั่ว

(๕), (๖), และ (๗) โดยการจัดเสียซึ่งความประมาท

ความเลินเล่อของจิตย่อมเจริญงอกงามเพราะเหตุ ๒ อย่างคือ เพราะขาดความ

เชี่ยวชาญในสมาธิ และเพราะความเฉื่อยชาของจิต เมื่อมีความเลินเล่อมาก จิตก็เฉื่อยชาและเซื่องซึม ข้อนี้หมายถึงว่า ถ้าโยคีไม่ได้รับความแตกฉานในสมาธิ จิตของเธอย่อมถูกชักนำสู่ความประมาทเพราะความเฉื่อยชานั้นเอง โยคีพึงกำจัดเสียด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ด้วยการพิจารณาคุณความดี และด้วยการเริ่มความเพียร โยคินีพึงกำจัดความเลินเล่อคือความง่วงเหงาและเซื่องซึมของจิตด้วยวิธีการ ๔ อย่าง คือ ถ้าเธอเป็นคนสะโมบ เธอพิจารณา (โทษของ)ความเลินเล่อ และใส่ใจการปฏิบัติสังวร ๔ เธอกำหนดพิจารณานิมิตสุกสว่าง อยู่ในที่มีน้ำค้าง ทำจิตให้รื่น เรือง และกำจัดความยึดมั่นถือมั่นเสีย ความเฉื่อยชาของจิต เกิดขึ้นเพราะเหตุ ๓ อย่าง คือ เพราะมีความเชี่ยวชาญไม่เพียงพอ เพราะความง่วงเหงา และเพราะไม่ได้รับความสดชื่นสบาย ถ้าจิตของโยคีเฉื่อยชา เธอทำให้มันเข้มแข็งด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ด้วยความกล้า และด้วยความบันเทิง

ถ้าโยคินีพิจารณาชาติ ชรา มรณะ และอบาย ๔ ความวิตกกังวลและความคับแค้นใจ อันเนื่องมาจากความกลัวย่อมเกิดขึ้นในจิตของเธอ “ถ้าเธอเจริญพุทธธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ และเทวดานุสสติ เธอมองเห็นอานิสงส์ของอารมณฺ์เหล่านี้ ย่อมบันเทิง

(๘) โดยทำจิตให้มั่นคงและเพ่งคูอยู่ในอารมณฺ์นั้น ๆ

เพราะกรรม ๒ อย่าง โยคีทำอุปัชฌายสมาธิให้สมบูรณ์ได้ จิตบรรลุลความแน่วแน่ได้ เพราะกำจัดนิวรณ์ทั้งหลาย หรือเพราะเจริญสมาธิโดยพิจารณาดวงกลืนที่จัดเตรียมไว้แล้ว จิตจึงถึงความแน่วแน่

หลังจากที่โยคีบรรลุลความสงบ มีธรรมอยู่ ๒ อย่างที่ต้องละทิ้งไป คือ ธรรมที่เป็นเหตุเกิดความไม่เอาใจใส่ และธรรมที่ทำให้เกิดความฉลาดระดับปานกลาง

(๙) โดยการหลีกเว้นบุคคลผู้ไม่ฝึกสมาธิและการคบบุคคลที่ฝึกสมาธิ

การหลีกเว้นบุคคลผู้ไม่ฝึกสมาธิหมายความว่าไม่ควรคบหาบุคคลผู้ไม่ได้บรรลุอัปนาสมาธิ อุปัชฌายสมาธิ หรือขณิกสมาธิ และบุคคลผู้ไม่ฝึกฝนตัวเองในข้อปฏิบัติเหล่านี้หรือการปฏิบัติสมาธิเหล่านี้ การคบกับบุคคลผู้ฝึกสมาธิ หมายความว่าถ้าบุคคลได้บรรลุอัปนาสมาธิ ก็ควรติดตามท่าน ควรศึกษาอยู่ในสำนักของท่าน และควรคบหาท่าน

(๑๐) โดยการน้อมจิตไปในอัปนาสมาธิ

การน้อมจิตไปในอัปนาสมาธิ หมายความว่า โยคีเคารพเอื้อเฟื้อ ชอบใจสมาธิ และปฏิบัติสมาธินั้นมากเป็นประจำ เหมือนกับจุดที่ลึกที่สุด น้ำพุ และต้นกล้าอ่อน

โดยอาศัยข้อปฏิบัติ ๑๐ อย่างนี้ อับปนาสมาธิชื่อว่าอันโยคีบรรลุแล้ว

ถาม : โยคีสร้างความฉลาดคล่องแคล่วในอับปนาสมาธิโดยดำรงมั่นอยู่ด้วยดีได้อย่างไร?

ตอบ : โยคินั้น เมื่อเข้าใจเหตุที่ทำให้เกิดสมาธิแล้ว จึงเข้าไปสู่วิเวกสถาน เธอทำความพอใจให้เกิดขึ้นในจิตด้วยความสะดวก โดยอาศัยนิมิตแห่งสมาธิที่เธอปฏิบัตินั้น เพราะภาวะอย่างนี้ จิตจึงบรรลุความดำรงมั่นดี เพราะปิติเกิดขึ้น จิตจึงบรรลุความดำรงมั่น เพราะสุขทางกายเกิดขึ้น จิตจึงบรรลุความดำรงมั่น เพราะอวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) เกิดขึ้น จิตจึงถึงความสงบ เพราะความสงบนี้ จิตจึงบรรลุความดำรงมั่น เพราะรักษานิมิตไว้ดี ดังกล่าวมานั้น จิตจึงถึงความเป็นกลาง อุเบกขา และบรรลุความดำรงมั่นด้วยดี เพราะพ้นจากกิเลสที่ประมาณไม่ได้ จิตจึงบรรลุความดำรงมั่นดี เพราะมีวิมุตติ จิตจึงชิมวิมุตติรสและปฏิบัติต่อไป^{๑๖} เพราะเหตุนั้น เนื่องด้วยคุณวิเสสนี้ จิตจึงได้รับความเจริญ เพราะจิตดำรงอยู่ในความตั้งมั่นดังกล่าวมานั้น โยคีจึงได้ความฉลาดคล่องแคล่วในอับปนาสมาธิ เมื่อมีความรู้และดำรงมั่นดีอยู่อย่างนี้ ไม่นานนัก โยคินั้น ย่อมทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้

ปฐมฌาน

โยคินั้น เมื่อสังต์จากกามและสังต์จากอกุศลธรรมแล้ว ย่อมบรรลุปฐมฌานที่ประกอบด้วยวิตถกวิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวก^{๑๗} นี้เป็นผลของปฐมวิกสิณ

วิเวก ๓ (ความสังต์จากกิเลสและอกุศลธรรม)

วิเวกคือความสังต์จากกาม มีอยู่ ๓ อย่าง คือ กายวิเวก จิตวิเวก และอุปธิวิเวก (ความสังต์จากกิเลส)^{๑๘}

อะไร คือกายวิเวก?

โยคีปลีกตัวจากกาม ไปสู่เชิงเขาหรือป่าโปร่ง อยู่ในที่นั้น นี้เรียกว่า กายวิเวก

อะไร คือจิตวิเวก? โยคีบรรลุคุณวิเสส มีจิตบริสุทธิ์ นี้เรียกว่า จิตวิเวก

อะไร คืออุปธิวิเวก? โยคีตัดขาดจากหมู่ญาติ ความเกิดและความตาย

อนึ่ง วิมุตติมีอยู่ ๕ อย่าง คือ วิชัมภณวิมุตติ (พ้นด้วยการข่มไว้) ดทังควิมุตติ (พ้นด้วยองค์นั้น ๆ หรือพ้นชั่วคราว) สมุจเจทวิมุตติ (พ้นด้วยการตัดขาด) ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ (พ้นด้วยความสงบ) นิสสรณวิมุตติ (พ้นด้วยการสลัดออกไป)

อะไรคือวิชัมภณวิมุตติ? การได้ปฐมฌานและการข่มนิวรณ์ ๕

อะไรคือดทังควิมุตติ? การปฏิบัตินิพเพศภาคิยสมาธิ(สมาธิส่วนซ้ำแรกกิเลส)และการข่มทัญญูไว้

อะไรคือสมุจเฉทวิมุตติ? การปฏิบัติโลกุตตรมรรคและการตัดเสียซึ่งกิเลสเป็นจำนวนมาก
 อะไรคือปฏิบัติสัทธาวิมุตติ? ปิติในเวลาที่ยศิบรรลุนิยามผล
 อะไรคือนิสสรณวิมุตติ? นิพพาน^{๑๑}

กาม ๒ อย่าง

กามมีอยู่ ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม(วัตถุห้าใคร่) และกิเลสกาม(กิเลสเป็นเหตุใคร่) ความอยากได้วิมานในสวรรค์ รูป กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่น่าใคร่ น่าพอใจนี้เรียกว่าวัตถุกาม บุคคลยึดมั่นวัตถุกามนี้ มุ่งหวังวัตถุกามนั้น ก้าวรลึกรอกจากกามดังกล่าวมานั้นด้วยจิต หรือด้วยการข่มไว้ นี้เรียกว่า วิเวก เนกขัมมะ วิมุตติ อสังสัคคะ การไม่คลุกคลี นี้เรียกว่าสังตจากกาม^{๑๒}

อกุศลมูล

ถาม : อะไร คือการสังตจากอกุศลธรรม?

ตอบ : อกุศลมูล(รากเหง้าของความชั่ว)มีอยู่ ๓ อย่าง คือ โภคะ โทสะ และโมหะ^{๑๓} เวทนา (การเสวยอารมณ์) สัญญา (ความจำหมาย) สังขาร (การปรุงแต่ง) และวิญญาน (รู้แจ้งอารมณ์) ที่สัมพันธ์กับอกุศลมูลเหล่านี้ กายกรรม วาจากรรมและมโนกรรมที่สัมพันธ์กับอกุศลมูลเหล่านี้ เรียกว่าอกุศลธรรม

อาจารย์บางพวกเชื่อว่า อกุศลธรรมมีอยู่ ๓ อย่าง คือ อกุศลธรรมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ อกุศลธรรมที่สหระคต และอกุศลธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้นตามเหตุปัจจัย อกุศลมูล ๓ อย่างเชื่อว่า อกุศลธรรมที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญานที่สัมพันธ์กับอกุศลมูลเหล่านี้ เชื่อว่า อกุศลธรรมที่สหระคต กายกรรมวาจากรรมและมโนกรรมที่ถูกสร้างขึ้นมาจากอกุศลมูล เชื่อว่าอกุศลธรรมที่ถูกปรุงแต่งขึ้นตามเหตุปัจจัย การสังตจากอกุศลธรรม ๓ อย่างนี้เรียกว่า เนกขัมมะและอสังสัคคะ นี้เรียกว่าการสังตจากอกุศลธรรม

อนึ่ง การสังตจากกามหมายถึงการสังตจากกามฉันทนิเวรณ การสังตจากอกุศลธรรม ก็คือการสังตจากนิเวรณอื่น ๆ นั้นเอง^{๑๔}

เหตุที่แยกกามออกจากอกุศลธรรม

ถาม : เนื่องจากความสังตจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้แล้ว และกามในฐานะที่เป็น อกุศลธรรมอย่างหนึ่งก็รวมอยู่ในนั้นเรียบร้อยแล้ว เพราะเหตุไรท่านจึงสอนความสังตจากกามไว้เป็นเรื่องหนึ่งต่างหากอีก ?

ตอบ : เพราะว่า กามอันบุคคลเอาชนะได้ด้วยวิมุตติ คำสอนของพระพุทธเจ้าทุก

พระองค์สามารถกำจัดกิเลสได้เหมือนกัน “ความสังัดจากกามก็คือเนกขัมมะ”^{๒๖๓} นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นเหมือนกับการบรรลุปฐมฌาน ความคิดที่เกี่ยวเนื่องด้วยกามสัญญาเป็นหानภาคิยะ(มีส่วนแห่งความเสื่อม)

เพราะเหตุนั้น กามจึงเกี่ยวเนื่องกับกิเลสทั้งหลาย เมื่อขจัดกามให้หมดไปแล้ว กิเลสทั้งหมดเชื่อว่าถูกขจัดให้หมดไปด้วย เพราะเหตุนั้น ท่านจึงสอนความสังัดจากกามไว้เป็นส่วนหนึ่งต่างหาก

อนึ่ง เกี่ยวกับกามวิเวก(ความสังัดจากกาม)นั้น หลังจากบรรลุความหลุดพ้นแล้ว โยคีเชื่อว่าทำกามวิเวกให้ถึงพร้อม

ความสังัดจากอกุศลธรรม

ความสังัดจากอกุศลธรรมมีอธิบายดังต่อไปนี้

เพราะได้โทสะ บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากโทสะให้ถึงพร้อม

เพราะได้อาโลกสัญญา บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากมิตตะ(ความง่วง)ให้ถึงพร้อม

เพราะได้อวิกเขปะ(ความไม่ฟุ้งซ่าน) บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากอุทธัจจกุกกุจจะให้ถึงพร้อม

เพราะได้อทินะ บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากทินะให้ถึงพร้อม

เพราะได้อัปปนาสมาธิ บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากวิจิกิจฉาให้ถึงพร้อม

เพราะได้ปัญญา บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากอวิชาให้ถึงพร้อม

เพราะได้สัมมาสติ บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากมิจจาสติให้ถึงพร้อม

เพราะได้ความสุข บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากอสุขให้ถึงพร้อม

เพราะได้เจตสิกสุขทั้งสอง บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากทุกขีให้ถึงพร้อม

เพราะได้กุศลธรรมทั้งหมด บุคคลเชื่อว่าทำความสังัดจากอกุศลธรรมให้ถึงพร้อม

ดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกดังต่อไปนี้ : “ผู้บริบูรณ์ด้วยอโลกะเชื่อว่าทำความสังัดจากกามให้ถึงพร้อม เธอผู้ประกอบด้วยอโทสะและอโมหะเชื่อว่าทำอกุศลธรรมวิเวกให้ถึงพร้อม”^{๒๖๔}

ความต่างกันระหว่างกามกับอกุศลธรรม

อนึ่ง ความสังัดจากกาม ท่านสอนไว้ว่าเป็นความหลุดพ้นแห่งกาย ความสังัดจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้ว่าเป็นความหลุดพ้นแห่งจิต

อีกประการหนึ่ง ความสังัดจากกามท่านสอนไว้ว่าเป็นการละความคิดฟุ้งซ่านเกี่ยวกับเรื่อง

กามารมณ์(กามวิตก) และความสังัดจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้ว่า เป็นการละความคิดที่ขัดเคืองประสงคร้ายและเบียดเบียน (พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก)

อีกประการหนึ่ง ความสังัดจากกาม ท่านสอนไว้ว่า เป็นการละกามคุณ และความสังัดจากอกุศลธรรม ท่านสอนไว้ว่า เป็นการละความประมาทเนื่องจากความหมกมุ่นทางกาย

อีกประการหนึ่ง ความสังัดจากกามท่านสอนไว้ว่า เป็นการละตัณหา ๖ อกุศลธรรมวิเวก ท่านสอนไว้ว่า เป็นการละความคิดที่ขัดเคืองประสงคร้าย เบียดเบียน ฟุ้งซ่านรำคาญ และเป็นทุกข์ ท่านสอนไว้เช่นเดียวกันว่า ความสังัดจากอกุศลธรรมนั้น เป็นการละกามสุข และความสังัดจากอกุศลธรรมเป็นการละความไม่ยินดียินร้าย

อีกประการหนึ่ง ความสังัดจากกาม คือ ปัจจุบันสุขเกิดจากความผ่อนคลายจากกามคุณ และความสังัดจากอกุศลธรรม คือปัจจุบันสุขเกิดจากความผ่อนคลายจากการไม่ตกไปสู่โทษทุกข์

อีกประการหนึ่ง ความสังัดจากกามคือ การก้าวพ้นจากห้วงแห่งกาม ความสังัดจากอกุศลธรรมคือการข้ามพ้นจากกิเลสทั้งหมดที่ทำให้ต้องเวียนเกิดเวียนตายในกามภูมิและรูปภูมิ วิตกและวิจารณ์

พึงทราบวินิจฉัยในวิตกและวิจารณ์ ดังต่อไปนี้

อะไรคือวิตก ? การหมายรู้อารมณ์ การคิด ความเป็นผู้ตั้งมั่น การนึกตามและการปรารถนาถูกต้อง แม้ปราศจากความเข้าใจชื่อว่า“วิตก”(ตริก) นั่นคือลักษณะของวิตก เนื่องจากความถึงพร้อมแห่งวิตกในปฐมฌานจึงมีวิตกอยู่ อนึ่ง โยคีเฟงปรูวิกสถิตและใส่ใจปรูวินิมิตโดยไม่มีที่สุด เหล่านี้ชื่อว่าวิตก เปรียบได้กับการท่องเที่ยวแห่งมนต์นั่นเอง

ถาม : อะไรเป็นลักษณะ รส(กิจ) ปัจจุปัฏฐาน(ลักษณะที่ปรากฏ) และปทัฏฐาน (เหตุใกล้)ของวิตก ?

ตอบ : ..... (ต้นฉบับภาษาจีนไม่ชัดเจน)

อะไรคือวิจารณ์? เมื่อโยคีใช้วิจารณ์จิตดำรงอยู่ในความไม่ยินดียินร้ายต่อสิ่งที่วิจารณ์นั้นกำลังใคร่ครวญ สภาวะนี้ เรียกว่า วิจารณ์ โยคีประกอบด้วยวิจารณ์นี้ ทำปฐมฌานให้สำเร็จปฐมฌานประกอบด้วยวิจารณ์ อนึ่ง ผู้ปฏิบัติก็มีภูฐานที่เฟงปรูวิกสถิตใส่ใจอาการหลายอย่างที่จิตของเขาเห็นในขณะที่เฟงปรูวินิมิต นี้เรียกว่า วิจารณ์

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของวิจารณ์ ?

ตอบ : การไตร่ตรองหลังการพิจารณาเป็นลักษณะของวิจารณ์ การทำจิตให้แจ่มชัดนี้

เป็นรสของวิจารณ์ การเห็นที่เกิดตามหลังวิตก นี่เป็นปทัฏฐานของวิจารณ์

วินิจฉัยวิตกและวิจารณ์

ถาม : อะไร คือความต่างกันระหว่างวิตก และวิจารณ์ ?

อุปมาว่าด้วยระฆังเป็นต้น

ตอบ : เปรียบเหมือนการตีระฆัง เสียงที่เกิดขึ้นครั้งแรก เปรียบได้กับวิตก เสียงสะท้อนที่เกิดขึ้นตามมา เปรียบได้กับวิจารณ์ อันนี้ เปรียบเหมือนความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับอารมณ์ของจิต(ธรรมารมณ์) ตอนเริ่มต้นเป็นวิตก ตอนที่เหลือเป็นวิจารณ์ ความประสงค์ที่จะได้ฌานเป็นวิตก การรักษามาณไว้เป็นวิจารณ์ การหวนระลึกถึงเป็นวิตก การหวนระลึกถึงต่อไปเป็นวิจารณ์ สภาพแห่งจิตที่หยาบเป็นวิตก และสภาพแห่งจิตที่ละเอียดเป็นวิจารณ์ ที่ได้มีวิตก ที่นั่นมีวิจารณ์ แต่ที่ได้มีวิจารณ์ ที่นั่นอาจมีหรือไม่มีวิตกก็ได้ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกดังนี้ว่า “จิตที่เริ่มคิดถึงอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นวิตก เมื่อได้วิตกแล้ว จิตยังไม่แน่วแน่ นี่เป็นวิจารณ์” ๒๔ การมองเห็นบุคคลกำลังเดินมาในที่ไกลออกไปโดยไม่รู้ว่าคุณคนนั้นเป็นบุรุษหรือสตรี และจำแนกว่าเป็นเพศชายหรือเพศหญิงจัดเป็นวิตก ต่อจากนั้น ก็พิจารณาดูว่า เขาหรือเธอเป็นคนดีหรือไม่ มั่งมีหรือยากจน เป็นผู้ดีหรือถ่อมตน จัดเป็นวิจารณ์ วิตกต้องการ (สิ่งของ) ดึงเอาสิ่งนั้นเข้ามาใกล้ตัว” ๒๕ วิจารณ์รักษาสິงนั้น ถือไว้ ติดตามสิ่งนั้นไป

ข้ออุปมาว่าด้วยนกเป็นต้น

พึงทราบข้อเปรียบเทียบดังนี้ : นกบินขึ้นจากเชิงเขา กระทบปีก เป็นวิตกการที่นกนั้นถลาร่อนในอากาศ เป็นวิจารณ์ การกางปีกออกครั้งแรก เป็นวิตก การกางปีกอยู่นานในขณะที่นกนั้นกำลังบินอยู่ เป็นวิจารณ์” ๒๖ บุคคลป้องกันด้วยวิตก ค้นหาด้วยวิจารณ์ บุคคลพิจารณาด้วยวิตก ดำเนินการพิจารณาด้วยวิจารณ์ บุคคลที่เดินไปในขณะมีวิตก ย่อมไม่คิดสิ่งที่เป็นอกุศลบุคคลที่เดินไปในขณะมีวิจารณ์ ย่อมโน้มหนักกัมมัฏฐาน

วิจารณ์เปรียบเหมือนบุคคลผู้สามารถจับความหมายได้ในขณะที่ท้องมนต์ วิตกเปรียบเหมือนบุคคลผู้มองเห็นสิ่งที่เขาต้องการเห็น และหลังจากที่มองเห็นแล้ว ก็เข้าใจสิ่งนั้นดี ความเป็นผู้เชี่ยวชาญในวิชานิรุกติศาสตร์และการสนทนาได้ตอบเป็นวิตก ความเชี่ยวชาญในทฤษฎีและการปฏิบัติ เป็นวิจารณ์” ๒๗ การเห็นคุณค่าของความแตกต่างเป็นวิตก การเข้าใจความแตกต่างของสิ่งทั้งหลายเป็นวิจารณ์ เหล่านี้เป็นความแตกต่างระหว่างวิตกและวิจารณ์

วิเวก

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า “วิเวกชะ” (เกิดจากวิเวก) ที่เรียกว่า วิเวก เพราะหมายถึงถึง

ปลอดจากนิเวศ ๕ นี้ชื่อว่า วิเวก หนึ่ง วิเวกนั้นเป็นอินทรีย์อันเป็นกุศลของรูปภูมิ วิเวกนั้น ท่านกล่าวไว้ว่าเป็นการเข้าสู่ปฐมฌาน เป็นความนึกคิดในฌาน สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวิเวกนี้ เรียกว่า วิเวกชะเหมือนดอกไม้ที่เกิดบนพื้นดิน เรียกว่า ดอกดิน และดอกไม้ที่เกิดในน้ำ เรียกว่า ดอกไม้น้ำ

ปิติและสุข

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า “ปิติ และสุข” ในขณะนี้จิตมีความเอิบอิ่มสบายอย่างเหลือเกิน ประกอบด้วยความเย็นสนิท นี้เรียกว่า ปิติ

ถาม : อะไรเป็นลักษณะ เป็นรส เป็นปัจจัยฐาน และเป็นปทัฏฐานของปิติ และปิติ มีจำนวนเท่าไร?

ตอบ : ความเพียบพร้อมด้วยความเอิบอิ่มเป็นลักษณะของปิติ การทำให้ยินดีเป็นรสของปิติ การครอบงำซึ่งสิ่งรบกวนจิตใจเป็นปัจจัยฐานของปิติ ความร่าเริง เป็นปทัฏฐานของปิติ

ปิติ มีจำนวนเท่าไร? ปิติ มีอยู่ ๖ ประการ คือ ปิติเกิดจากราคะ ๑ ปิติเกิดจากศรัทธา ๑ ปิติเกิดจากความไม่ติด้าน ๑ ปิติเกิดจากวิเวก ๑ ปิติเกิดจากสมาธิ ๑ ปิติเกิดจากโพชฌงค์ ๑

ถาม : ปิติเกิดจากราคะ เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอึดใจเพราะความชอบ หลงใหล และความอึดใจที่ประกอบด้วยกิเลส เรียกว่า ปิติเกิดจากราคะ^{๒๔}

ถาม : ปิติเกิดจากศรัทธา เป็นอย่างไร ?

ตอบ : ความอึดใจของบุคคลผู้มีศรัทธาอย่างแรงกล้า และ ความอึดใจที่บุคคลทำให้เกิดขึ้นเพราะได้เห็นนายช่างหม้อ

ถาม : ปิติเกิดจากความไม่ติด้าน เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอึดใจอย่างยิ่งของคนดี มีใจบริสุทธิ์

ถาม : ปิติเกิดจากวิเวก เป็นอย่างไร ?

ตอบ : ความอึดใจของบุคคลผู้เข้าปฐมฌาน^{๒๕}

ถาม : ปิติเกิดจากสมาธิ เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอึดใจของบุคคลผู้เข้าทุติยฌาน^{๒๖}

ถาม : ปิติเกิดจากโพชฌงค์ เป็นอย่างไร?

ตอบ : ความอึดใจที่เกิดจากการดำเนินตามโลกุตตรมรรคในทุติยฌาน

ปิติ ๕

อีกอย่างหนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า มีปิติ ๕ อย่าง คือ ขุททกปาติ(ปิติเล็กน้อย) ขณิกาปิติ (ปิติชั่วขณะ) โลกัณฑิกาปิติ(ปิติเป็นระลอก) อุพเพงคาปิติ (ปิติโลดโผน) ฆรณาปิติ (ปิติซาบซ่าน)^{๓๖}

ขุททกปาติเปรียบเหมือนการที่ชนตามร่างกายตั้งชันขึ้น เมื่อถูกละอองน้ำฝน ขณิกา-ปิติ เกิดขึ้นและดับในทันที เหมือนกับละอองน้ำในเวลากลางคืน โลกัณฑิกาปิติเปรียบเหมือนน้ำมันที่ซึมผ่านร่างกายโดยไม่ซึมกระจายออกไป อุพเพงคาปิติคือปิติที่แผ่ไปทั่วจิตใจ และไม่นานนักก็หายไป เหมือนสมบัติของคนยากจน ฆรณาปิติแผ่ซึมไปทั่วร่างกาย เหมือนก่อนเมฆหนาที่บีบที่เต็มไปด้วยเม็ดฝน ดังนั้น ขุททกปาติและขณิกาปิติสามารถเข้าถึงได้ด้วยศรัทธา โลกัณฑิกาปิติที่มีมาก ย่อมทำอุบการสมาธิให้เกิดขึ้น อุพเพงคาปิติที่ยึดอยู่กับดวงกสิณ ทำให้ทั้งกุศลและอกุศลเกิดขึ้น และขึ้นอยู่กับความเชี่ยวชาญ ฆรณาปิตินั้นบุคคลทำให้เกิดขึ้นในสภาวะแห่งอัปปนาสมาธิ

สุข

ถาม : อะไรคือสุข ?

ตอบ : การประสบสิ่งน่ารักน่าชอบใจคือสุข

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุบันฐาน และปทัฏฐานของสุข ?

สุข มีกี่ชนิด? อะไรเป็นความแตกต่างระหว่างปิตีกับสุข?

ตอบ : รสของสุขนั่นเอง เป็นลักษณะของสุข ภาวะที่ขึ้นอยู่กับอารมณ์อันน่าพอใจนี้เป็นรสอันพึงประสงค์ของสุข ความโน้มน้าวไปในทางสงบ เป็น ปัจจุบันฐาน. ความสงบเยือกเย็นเป็นปทัฏฐานของสุข

สุข ๕ อย่าง

สุข มีกี่ชนิด? สุขมีอยู่ ๕ ชนิด คือ สเหตุกสุข มุสิกสุข วิเวกสุข นิกกิเลสสุข สุขวิหาร

อะไร คือสเหตุกสุข? สเหตุกสุขนั้น คือสุขตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า “สุขอันเกิดจากคุณความดี ย่อมยั่งยืน” นี้เรียกว่า สเหตุกสุข เป็นสุขเกิดจากบุญกุศล มุสิกสุขนั้นคือสุขตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า “พระพุทธเจ้าทำให้เกิดสุขขึ้นในโลก”^{๓๗} วิเวกสุขเป็นพัฒนาการแห่งตัตตรมัชฌัตตูปเบกขาและการขจัดกิเลสของฌาน นิกกิเลสสุขนั้น คือสุขตามนัยแห่งคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๓๘} ความสุขเกิดจากการอยู่ เรียกชื่อโดยทั่วไปว่า สุขวิหาร ตามนัยแห่งคัมภีร์นี้ สุขวิหารเป็นสุขที่ควรเสวย”^{๓๙}

ความแตกต่างระหว่างปิติและสุข

ถาม : อะไรเป็นความแตกต่างระหว่างปิติและสุข ?

ตอบ : ความร่าเริง เป็นปิติ ความสบายใจเป็นสุข ความสงบแห่งจิตเป็นสุข ความตั้งมั่นแห่งจิตเป็นปิติ ปิตียังเป็นธรรมชาติหยาบ สุขเป็นธรรมชาติละเอียด ปิติจัดอยู่ในสังขารชั้น ๓ สุขจัดอยู่ในกลุ่มเวทนาชั้น ๓ ในที่ใดมีปิติ ที่นั่นมีสุข แต่ในที่ใดมีสุข ที่นั่นอาจมีปิติหรือไม่ก็มีก็ได้

วินิจฉัยคุณสมบัติของผู้ได้ปฐมฌาน

ปฐมฌานเป็นพื้นฐานให้เกิดทุกุศลฌาน หลังจากที่ทำอุچارสมาธิสำเร็จแล้ว โยคีก็เข้าสู่ปฐมฌาน มืองค์ฌาน คือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตา

อะไรคือฌาน? ฌานก็คือการเพ่งสมาธิในอารมณ์ การถอนนิรวรณ ๕ อย่าง ได้แก่ การเพ่งและการเอาชนะ

คำว่า “เข้าถึงฌาน อยู่” (ฌาน์ อุปสมปชช วิหริติ) คือ เมื่อได้บรรลุแล้ว เมื่อได้สัมผัสแล้ว พัฒนาขึ้นแล้ว โยคีก็อยู่

อนึ่ง ข้อที่ว่า “สังต์จากกามทั้งหลาย สังต์จากอกุศลธรรมทั้งหลาย” คือ ปฐมฌาน ชื่อว่ามีลักษณะพิเศษของการสังต์จากโลกียวิสัย ทุกุศลฌานมีลักษณะพิเศษ คือสังต์จากวิตกและวิจารณ์ มีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวก เพราะเหตุนี้ ปิติและสุขจึงเป็นลักษณะพิเศษของวิเวก^{๓๖}

อนึ่ง ข้อว่า “สังต์จากกามทั้งหลาย และสังต์จากอกุศลธรรมทั้งหลาย” นี้ ได้แก่ การกำจัดเสียด้วยดี และการครอบงำได้ด้วยดี

คำว่า “พร้อมด้วยวิตก พร้อมด้วยวิจารณ์” นี้ ท่านกล่าวว่า เป็นลักษณะของปฐมฌานนั่นเอง

ข้อว่า “มีปิติและสุขอันเกิดจากวิเวก” คือ สภาวะนี้เหมือนกับ (ปฐม) ฌานนั่นเอง

ข้อว่า “เข้าถึงอยู่” คือ โยคีได้ปฐมฌาน ละองค์ ๕ ประกอบด้วยองค์ ๕ มีความงาม ๓ อย่าง มีลักษณะ ๑๐^{๓๗} และให้สำเร็จบุญกุศล ๒๕ อย่าง บุคคลประกอบด้วยบุญกุศลเหล่านี้ย่อมเกิดใหม่ในพรหมโลกหรือเทวโลก^{๓๘}

นิรวรณ ๕

คำว่า “ละองค์ ๕” นี้ ได้แก่ การละนิรวรณ ๕ นิรวรณ ๕ คืออะไรบ้าง? คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ และวิจิกิจฉา

คำว่า “กามฉันทะ” นี้ ได้แก่ จิตที่เศร้าหมองเพราะธูลีคือกิเลส

คำว่า “พยาบาท” นี้ ได้แก่ กิเลส ๑๐ ประการ

คำว่า “ถีนะ” นี้ ได้แก่ ความเลินเล่อของจิต

คำว่า “มิทธะ” นี้ ได้แก่ ความต้องการหลับ เนื่องจากความหนักของร่างกาย มิทธะมีอยู่ ๓ อย่าง คือ มิทธะเกิดจากอาหาร มิทธะเกิดจากกาล มิทธะเกิดจากจิตโดยตรง ถ้ามิทธะนั้นเกิดจากจิต โยคีกำลังมันได้ด้วยสมาธิ ถ้ามันเกิดจากอาหารและกาล ไม่ได้เกิดจากจิต ไม่จัดเป็นนิรวณห์ เหมือนในกรณีของพระอรหันต์ ถ้ามิทธะนั้นเกิดจากอาหารและกาล โยคีตัดมันได้ด้วยความเพียร สมดังที่ท่านพระอนุรุทธะกล่าวไว้ว่า “นับตั้งแต่เราทำลายอาสวะเป็นเวลา ๕๕ ปี เราไม่ได้หลับด้วยความหลับที่เกิดจากจิตเลย และในระยะเวลา ๒๕ ปีนี้ เราได้กำจัดความหลับที่เกิดจากอาหารและกาล”^{๓๓๔}

ถาม : ถ้ามิทธะเป็นสภาวะทางกาย มันเป็นกิเลสทางจิตได้อย่างไร?

ตอบ : ร่างกายเป็นสิ่งที่กิเลสทางจิตสร้างขึ้นมา เหมือนบุคคลดื่มสุราและรับประทานอาหาร มิทธะก็พึงทราบโดยประการดังกล่าวมานั้น

ถาม : ถ้ามิทธะเป็นสภาวะทางกาย และถีนะเป็นลักษณะทางจิต สภาวะทั้ง ๒ นี้รวมเข้าด้วยกันเป็นนิรวณห์เดียวได้อย่างไร?

ตอบ : สภาวะทั้ง ๒ นี้ มีอารมณ์และหน้าที่อย่างเดียวกัน สิ่งที่เราเรียกว่ามิทธะและถีนะคือสิ่งเดียวกันนั่นเอง

อุทธัจจะ คือความไม่สงบของจิต กุกกัจจะก็คือความไม่มั่นคงของจิต ลักษณะของนิรวณห์เหล่านี้เท่าเทียมกัน เพราะเหตุนี้ จึงเป็นนิรวณห์เดียว

วิจิกิจฉาก็คือการที่จิตยึดอารมณ์หลายอย่าง วิจิกิจฉามีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. สมถวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับความสงบ
๒. วิปัสสนาวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับความเห็นแจ้ง
๓. สมถวิปัสสนาวิจิกิจฉา ความสงสัยทั้งเกี่ยวกับความสงบและความเห็นแจ้ง
๔. อธัมมาวินยวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมไม่ใช่วินัย

พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องนี้ดังนี้ บุคคลบรรลุสมณะได้โดยการทำวิจิกิจฉาเหล่านี้ให้หมดไปหรือ ? เป็นไปได้หรือไม่ที่จะบรรลุความสงบได้ในขณะที่มีวิจิกิจฉาเหล่านี้อยู่ หรือมีวิจิกิจฉา (ความสงสัย) เกี่ยวกับอดีตอายุ ? ถ้าบุคคลมีวิจิกิจฉานั้นอยู่ เรียกว่า สมถวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับ อริยสัจ ๔ และโลก ๓ เรียกว่า วิปัสสนาวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เรียกว่า สมถวิปัสสนาวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลาย เช่น ประเทศ เมือง ถนน ชื่อบุรุษหรือสตรี เรียกว่า อธัมมาวินยวิจิกิจฉา ความสงสัยเกี่ยวกับพระสูตรเป็นนิรวณห์แห่งวิเวก วิจิกิจฉาเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบด้วยประการดังกล่าวนี้

อะไรคือความหมายของคำว่า “นิรณ” ? คือ เครื่องกีดขวางยาน สิ่งกีดขวางกัน กิเลสทำให้เศร้าหมอง สังโยชน์เครื่องผูกมัด คำเหล่านี้ชัดเจนอยู่แล้ว

ถาม : สังโยชน์มีอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น สังโยชน์ที่รวมกิเลสทั้งหลายและธรรม เหล่าอื่น ล้วนเป็นสังโยชน์ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงสอนไว้เฉพาะนิรณ ๕ เท่านั้น ?

ตอบ : เพราะว่า นิรณ ๕ เหล่านี้รวมถึงอกุศลธรรมทั้งหมด อนึ่ง ความยึดมั่นถือ มั่นสิ่งนาใคร่ (กามุปาทาน) รวมอยู่ในกามฉันทะ อกุศลธรรมในส่วนของโทสะ ทั้งหมด รวมอยู่ในพยาบาท และอกุศลธรรมในส่วนของโมหะทั้งหมด รวมอยู่ในถิ่นมิทตะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิจฉา กิเลสทั้งหมดดังกล่าวมานั้น รวมอยู่ในนิรณ ๕ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงสอนนิรณ ๕

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า “องค์ ๕” องค์ ๕ เหล่านี้อันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้โดย อาศัยความสมบูรณ์แห่งวิดกและวิจารณ์ ปิติ สุข และเอกัคคตา

ถาม : ท่านกล่าวไว้ว่า องค์ ๕ รวมเข้าด้วยกัน ทำให้เกิดปฐมฌาน เพราะเหตุนี้ จึงไม่สามารถกล่าวได้ว่า มีฌานอยู่ภายนอกองค์ ๕ ถ้ามีฌานอยู่ภายนอกองค์ ๕ จะ กล่าวได้อย่างไรว่า ปฐมฌานประกอบด้วยองค์ ๕ ?

อุปมาว่าด้วยรถม้าและกองทัพ

ตอบ : ฌานอันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้ โดยอาศัยองค์ของฌาน ไม่มีฌานแยกเป็น แฉกหนึ่งจากองค์ฌาน ไม่มีฌานเช่นนั้น บุคคลสามารถพูดถึงรถม้าได้ เพราะมีส่วนประกอบ ทั้งหมดของรถม้า^{๔๐} ไม่มีรถม้าอยู่ภายนอกส่วนประกอบ เพราะมีส่วนประกอบทั้งหมดของ กองทัพ บุคคลจึงสามารถพูดถึงกองทัพได้ ไม่มีกองทัพแยกเป็นแฉกหนึ่งจากส่วนประกอบ เพราะมีองค์ฌานดังกล่าวมานั้น จึงได้ชื่อว่า “ฌาน” ไม่มีฌานแยกเป็นแฉกหนึ่งจากองค์ประกอบ ของฌาน องค์ประกอบรวมกันเข้าเรียกว่าฌาน^{๔๑} พอแยกจากกันจึงเรียกว่า “องค์” ท่านกล่าว ไว้ว่า อารมณฺ์ เรียกว่า ฌาน และคุณสมบัติ เรียกว่าองค์ องค์เหล่านั้น เป็นฌานนั่นเองโดยสกล และ เป็นองค์โดยยวณะ

ถาม : ทั้งๆ ที่มีสติ วิริยะ และธรรมอื่นๆ อยู่ เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้เฉพาะ องค์ ๕ ?

ตอบ : เพราะว่า องค์ ๕ นี้ รวมเข้าด้วยกัน ย่อมให้สำเร็จฌาน

ถาม : อะไร เป็นลักษณะของการรวมเข้าด้วยกัน ?

ตอบ : วิดกติดอารมณ์ของจิต และทำให้ได้อัปปนาสมาธิ วิจารณ์เป็นไปพร้อมๆ กับจิตที่

ทำหน้าที่สังเกต เมื่อวิตกและวิจารณ์ปริสฺฐิ ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความฉลาดคล่องแคล่ว (โกศลละ) ถ้าบุคคลมีความฉลาดคล่องแคล่ว เขาย่อมเกิดปิติและสุข ถ้าบุคคลมีความฉลาดคล่องแคล่ว เขาย่อมเกิดจิตที่ประกอบด้วยปิติ หลังจากทำให้ปิติเพิ่มขึ้นแล้ว ย่อมเกิดจิตที่ประกอบด้วยสุข จิตที่ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๕ อย่างนี้ ย่อมสงบ จิตที่สงบย่อมเป็นสมาธิ เหล่านี้คือลักษณะของการรวมเข้าด้วยกัน ดังนั้น องค์ ๕ เหล่านี้รวมเข้าด้วยกัน ย่อมทำสมาธิให้สำเร็จ

อนึ่ง บุคคลก่อกำจัดนิรวรณทั้งหลายได้ด้วยคุณสมบัติขององค์ ๕ การก่อกำจัดนิรวรณที่ ๑ (กามฉันท) เป็นปฐมฌาน ดังนั้น การก่อกำจัดนิรวรณ ๕ อย่างจึงมีผลให้เกิดฌาน ๕ ประการในปฐมฌาน วิตกเป็นองค์พิเศษ บุคคลละกามฉันทได้เพราะวิตก ถ้าวิตกก้าวเข้าสู่สมาธิ องค์อื่น ๆ ย่อมถูกปลุกขึ้นมาด้วยเช่นกัน ในองค์ ๕ นี้ วิจารณ์เป็นจุดเริ่มต้นของทุติยฌาน ปิติเป็นจุดเริ่มต้นของตติยฌาน สุขเป็นจุดเริ่มต้นของจตุตถฌาน และเอกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว) เป็นจุดเริ่มต้นของปัญจฌาน เหล่านี้คือองค์พิเศษของฌาน

องค์ ๕ อันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้โดยการก่อกำจัดนิรวรณ ๕ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกว่า จิตตเสกัคคตา (ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว) ก็คือการก่อกำจัดกามฉันทะ ปิติ ก็คือการก่อกำจัดพยาบาท วิตกก็คือการก่อกำจัดฉันทะ สุขก็คือการก่อกำจัดอุทฺธจกุกุกุจะ วิจารณ์ก็คือการก่อกำจัดวิจิกิจฉา เพราะฉะนั้น องค์ ๕ อันบุคคลทำให้บริบูรณ์ได้โดยการก่อกำจัดนิรวรณทั้งหลาย

ถาม : โยคีเมื่อเจริญกัมมัฏฐานโดยพิจารณาภิกขุณิมิต เธอทำปิติและสุขให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ตอบ : ภิกขุณิมิตไม่ได้นำมาซึ่งปิติและสุข ปิติและสุขเหล่านั้น เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ภายหลังจากความสงบจากนิรวรณ ดังนั้น ธรรมบุตรจึงทำให้ปิติและสุข เกิดขึ้น

ถาม : ถ้าอย่างนั้น เพราะเหตุไร ธรรมบุตรจึงไม่ทำปิติและสุขให้เกิดขึ้นในจตุตถฌานเล่า ?

ตอบ : เพราะว่ามันเป็นสภาวะที่ไม่เหมาะสม และเพราะโยคีกำจัดเสียได้ซึ่งปิติและสุขในจตุตถฌาน และเพราะการที่โยคินั้นนอนเสียแล้วซึ่งปิติและสุขที่เธอทำให้เกิดขึ้นในปฐมฌาน และเพราะเธอผู้มองเห็นโทษของสุขจึงละทิ้งสุขเสียและแนบแน่นอยู่กับความสงบล้ำลึกเพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่ทำให้ปิติและสุขเกิดขึ้น

กัลยาณตา ๓

กัลยาณตา (ความดี) มีอยู่ ๓ อย่าง คือ กัลยาณตาขั้นต้น ขั้นกลาง และขั้นสุดท้าย ความบริสุทธิ์แห่งข้อปฏิบัติ(ปฏิบัติทางวิสุทธิ)เป็นขั้นต้น ความเพิ่มพูนอุเบกขาเป็นขั้นกลาง ความยินดีเป็นขั้นสุดท้าย^๓

ถาม : อะไร คือความบริสุทธิ์ของการปฏิบัติ? อะไรคือ สิ่งพื้นฐานของความดีทั้งหมด?
อะไรคือความเพิ่มพูนอุเบกขา? อะไรคืออัปนาสมาธิ? อะไรคือความยินดี? อะไรคือการ
ปัจจุเวกขณะ“ (การพิจารณา) ดังนั้น ในปฐมฌาน จึงมีกัลยาณธรรม ๓ อย่าง

ลักษณะ ๑๐

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า “ทสลักษณะสัมปาทนะ” (การทำลักษณะ ๑๐ ให้ถึงพร้อม):
ลักษณะ ๑๐ เหล่านี้ ประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่างแห่งความบริสุทธิ์ของข้อปฏิบัติ ลักษณะ
๓ อย่างแห่งความเพิ่มพูนอุเบกขา และลักษณะ ๔ อย่างแห่งความยินดี

ถาม : อะไร คือลักษณะ ๓ อย่างแห่งความบริสุทธิ์ของข้อปฏิบัติ ?

ตอบ : จิตทำตัวเองให้บริสุทธิ์จากอุปสรรคของฌาน เพราะความบริสุทธิ์ จิตจึง
บรรลุดัตถรมัชฌัตตูปেকขา (ความวางตนเป็นกลางในอารมณ์นั้นๆ) หลังจากนั้น จิตจึงดำเนิน
ต่อไป เหล่านี้ เรียกว่าลักษณะ ๓ อย่างแห่งความบริสุทธิ์ของข้อปฏิบัติ

ถาม : อะไร คือลักษณะ ๓ อย่างแห่งความเพิ่มพูนอุเบกขา ?

ตอบ : ถ้าจิตบริสุทธิ์ ย่อมทำให้อุเบกขาบริบูรณ์ ถ้าจิตได้รับวิเวก ย่อมทำให้อุเบกขา
บริบูรณ์ ถ้าจิตเพ่งอยู่ที่อารมณ์เดียว ย่อมทำให้อุเบกขาบริบูรณ์

ถาม : อะไร คือลักษณะ ๔ อย่างแห่งความยินดี ?

ตอบ : ในลักษณะ ๑๐ อย่างนี้ มีความยินดีเนื่องจากการเกิดขึ้นตามลำดับของ
สภาวะที่ถูกปรุงแต่ง มีความยินดีเนื่องจากหน้าที่ของอินทรีย์ทั้งหลายรวมเป็นหนึ่ง มีความ
ยินดีเนื่องจากการได้วิริยะ มีความยินดีเนื่องจากทุมเท(ต่อสภาวะเหล่านี้) เหล่านี้เรียกว่าลักษณะ
๔ อย่าง ดังนั้น ในปฐมฌาน ลักษณะ ๑๐ อย่าง ชื่อว่าอันบุคคลทำให้บริบูรณ์แล้ว

อานิสงส์ ๒๕ ประการ

พึงทราบอธิบายในคำว่า “อานิสงส์ ๒๕” ในปฐมฌาน วิตก วิจาร ปิติ สุข และ
เอกัคคตา โยคีทำสำเร็จแล้ว ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา โยคีทำบริบูรณ์แล้ว ขึ้นต้น
ชั้นกลาง และชั้นสุดท้าย (ของความดี) เธอทำให้ถึงพร้อมแล้ว... ให้เสร็จแล้ว ปฏิปทา เธอทำ
ให้บริบูรณ์แล้ว วิเวกเธอให้ถึงพร้อมแล้ว นิสสัยเธอทำให้บริบูรณ์แล้ว“ เธอให้บริบูรณ์แล้ว
เสร็จสิ้นแล้ว ปัจจุเวกขณะ เธอทำเสร็จสิ้นแล้ว พละ เธอทำให้บริบูรณ์แล้ว วิมุตติ เธอทำสำเร็จ
แล้ว วิสุทธิ เธอให้ถึงพร้อมแล้ว และวิสุทธิขั้นสูง เธอให้ถึงพร้อมแล้ว ดังนั้น โยคีจึงอยู่พร้อม
ด้วยอานิสงส์ ๒๕ ประการ เหล่านี้อาวาสอันยอดเยี่ยมของเทวดาทั้งหลาย เกิดจากความสงบ
และเรียกว่า ภพที่ประกอบด้วยปิติและสุข เทวดาอาศัยอยู่ในภพอันยอดเยี่ยมเหนือภพของมนุษย์
เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

ข้ออุปมาว่าด้วยพนักงานสรณาน

“พนักงานสรณานหรือลูกมือของเขาที่ฉลาดเทผงอาบน้ำลงในภาชนะทองแดงที่สะอาด เดิมน้ำลงในภาชนะนั้น คลุกเคล้ากัน และทำให้กลม ให้เปียกชุ่มเพื่อให้มันยึดติดกัน และไม่กระจาย ฉันทใด ภิกษุก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เมื่อทำกายและจิตของตนให้สงบแล้ว ทำปิติและสุขให้เกิดขึ้น และทำให้มันเอิบอิมชุ่มฉ่ำ เพื่อให้ซาบซึ่มไปทั่วกาย ในกายและจิตของเธอ ไม่มีส่วนใดที่ไม่ซึมซาบไปด้วยปิติและสุขอันเกิดจากวิเวก” ^{๖๖} โยคีเปรียบเหมือนพนักงานสรณานหรือลูกมือของพนักงานสรณาน ภาชนะทองแดงเปรียบเหมือนกสิณนิมิต บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้

ถาม : อะไร คือกสิณนิมิต ?

ตอบ : ภาชนะทองแดงบรรจุผงอาบน้ำที่แข็งที่สร้างขึ้นอย่างละเอียดสดีไส ฉันทใด กสิณนิมิตก็ฉันทนั้น บรรจุนั้นแข็งอันเป็นที่โยคีทำปิติให้เกิดขึ้น เป็นปิติอ่อน บริสุทธิ์ เพราะฉะนั้นจึงสดีไสเพราะจิตและเจตสิกทำอารมณ์ให้บริบูรณ์ ภาชนะทองแดง ท่านจึงกล่าวว่า เป็นเหมือนกสิณนิมิต จิตและเจตสิกเปรียบได้กับผงอาบน้ำ บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

ถาม : เพราะเหตุไร ผงอาบน้ำจึงถูกเปรียบกับจิตและเจตสิก ?

ตอบ : ผงอาบน้ำ เพราะมีความหยาบ จึงไม่เกาะติดกัน และถูกลมพัดกระจัดกระจาย ฉันทใด จิตและเจตสิกเมื่อถูกแยกออกจากปิติและสุขย่อมกลายเป็นธรรมชาติหยาบกระด้าง ฉันทนั้นเหมือนกัน และถ้าจิตและเจตสิกนั้น ถูกรแยกออกจากสมาธิ มันย่อมไม่ยึดติดอยู่ และถูกลมคือ นิวรณ์ ๕ พัดกระจัดกระจายไป เพราะเหตุฉันทนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ผงอาบน้ำ เปรียบได้กับจิตและเจตสิก

ถาม : อะไรเปรียบได้กับน้ำ ?

ตอบ : คือ ปิติ สุข และสมาธิ น้ำทำให้เปียกชุ่ม ช่วยให้อ่อนนุ่ม ทำให้เป็นก้อนกลม ฉันทใด ปิติและสุขก็ฉันทนั้น ทำให้จิตและเจตสิกเปียกชุ่ม ช่วยให้อ่อนนุ่ม และทำให้เกิดสมาธิ เพราะเหตุฉันทนั้น น้ำจึงเหมือนปิติและสุข วิดกและวิจารณ์เปรียบได้กับการคลุกเคล้าผงอาบน้ำเข้ากับน้ำ บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

ถาม : อะไร เปรียบได้กับก้อนกลม ?

ตอบ : คือ วิดกและวิจารณ์ พนักงาน สรณานผู้ฉลาด เทผงอาบน้ำลงในภาชนะทองแดง ผสมเข้ากับน้ำ ปั้นเป็นก้อนกลม ครั้นแล้วก็คลุกกับผงเปียกชุ่มกว่า ไสลงในภาชนะโดยไม่ให้กระจัดกระจายไป แม้ฉันทใด โยคีก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เอาจิตและเจตสิกของตนไปจับอยู่ที่อารมณ์ และทำความสงบให้เกิดขึ้น ในปฐมฌาน ปิติและสุขควรเปรียบได้กับน้ำ วิดกและวิจารณ์เปรียบเหมือนมือที่คลุกเคล้าและปั้นเป็นก้อนกลม ดังนั้น โยคีจึงสามารถทำความสงบให้เกิดขึ้น จิต

และเจตสิกประกอบพร้อมด้วยปิติและสุข และไม่ฟุ้งซ่าน เพราะจิตถูกรักษาให้ยึดอยู่ที่อารมณ์แห่งกัมมัญฐาน ดังนั้น ผงอาบน้ำที่เป็นก้อนกลม จึงเปรียบเหมือนวิตกและวิจารณ์ ผงอาบน้ำที่เปียกชุ่มไปทั่วแล้ว และไม่กระจัดกระจายไป เพราะเกาะติดกัน แม้ฉันทไค โยคีก็ฉันทนั้นเหมือนกัน ในปฐมฌาน เป็นผู้ประกอบด้วยปิติจากศีระะถึงเท่า และจากเท่าถึงกะโหลกศีระะ หนึ่ง และผมและตำรงอยู่โดยไม่เลื่อนหายไป โยคีย่อมอยู่ในโลกของพรหม ด้วยประการฉะนี้

ถาม : ปิติและสุข ท่านเรียกว่า สภาพที่ไม่มีรูปร่างเมื่อเป็นเช่นนั้น ปิติ และสุขนั้นสามารถเติมเต็มร่างกายได้อย่างไร ?

ตอบ : นามอิงอาศัยรูป รูปอิงอาศัยนาม เพราะเหตุนี้ ถ้านามประกอบด้วยปิติ รูปก็ประกอบด้วยปิติเช่นเดียวกัน ถ้านามประกอบด้วยสุข รูปก็ประกอบด้วยสุขเช่นเดียวกัน อนึ่ง รูปที่ประกอบด้วยสุข ทำให้ร่างกายสงบ และเนื่องจากสุขของรูป ร่างกายทั้งหมด ย่อมได้รับความสะดวก ดังนั้น จึงไม่มีความขัดแย้งกันเลย

การเกิดใหม่ ๓ อย่าง

บุญกุศลที่ทำให้เกิดใหม่ในพรหมโลก มีดังนี้ ในปฐมฌาน มีการเกิดใหม่ ๓ อย่าง คือ ระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง เมื่อบุคคลใส่ใจอุบายพิเศษ แต่ไม่ก่การจัดนิวรรณ์ ๕ และไม่บรรลุลหุตัพพะ นั้นชื่อว่า ฌานระดับต่ำ เมื่อบุคคลใส่ใจอุบายพิเศษ และก่การจัดนิวรรณ์ ๕ แต่ไม่บรรลุลหุตัพพะ นั้นชื่อว่า ฌานระดับกลาง เมื่อบุคคลใส่ใจอุบายพิเศษ ก่การจัดนิวรรณ์ ๕ และบรรลุลหุตัพพะ นั้นชื่อว่า ฌานระดับสูง ถ้าโยคีบรรลุปฐมฌานระดับต่ำ หลังจากตาย เธอจะเกิดใหม่เป็นพรหมปาริสัชชะ เธอจะมีอายุประมาณ ๑ ใน ๓ ของกัลป์ ถ้าเธอบรรลุปฐมฌานระดับกลาง หลังจากตาย เธอจะเกิดใหม่เป็นพรหมบุโรหิตมีอายุประมาณครึ่งกัลป์ ถ้าเธอบรรลุปฐมฌานระดับสูง หลังจากตาย เธอจะเกิดใหม่เป็นมหาพรหมและมีอายุประมาณ ๑ กัลป์

ฌานที่มีส่วนแห่งความเสื่อม ความมั่นคง คุณวิเสส และการรู้แจ้ง

มีบุคคล ๔ ประเภท ที่ได้รับผลบุญจากการเกิดใหม่ในพรหมโลก คือ บุคคลผู้มีส่วนแห่งความเสื่อม(หวนภาคิยะ) บุคคลผู้มีส่วนแห่งความตั้งมั่น (ฐิติภาคิยะ) บุคคลผู้มีส่วนแห่งคุณวิเสส (วิเสสภาคิยะ) และบุคคลผู้มีส่วนแห่งการรู้แจ้ง(นิพเพทภาคิยะ)^{๖๖}

บุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อน ทำฌานให้เกิดขึ้น แต่เป็นคนเลินเล่อ อนึ่งเพราะความประพฤดิ ๒ อย่างในฌาน บุคคลจึงมีส่วนแห่งความเสื่อม(จากปฐมฌาน) คือ (๑) เพราะมากไปด้วยปริยฎฐานกิเลส^{๖๗} บุคคลจึงไม่มีพลังพอที่จะทำลายความคิดชั่วฟุ้งซ่านที่เขาให้เกิดขึ้นในอดีต ดังนั้น เพราะมากไปด้วยปริยฎฐานกิเลส เขาจึงเสื่อม หรือ (๒) บุคคล ผู้ใคร่บรรลุฌาน พุดมากพอใใจในการนอนหลับ และไม่พากเพียร เพราะเหตุนี้ เขาจึงเสื่อม

ถาม : ใครตกไปสู่ความเสื่อม และตกไปอย่างไร ?

ตอบ : มีทรรคนะหนึ่งที่ว่า ถ้าบุคคลมีใจไม่บริสุทธิ์ เขาจะตกไปสู่ความเสื่อม อนึ่ง มีทรรคนะว่า เพราะจิตเศร้าหมอง เขาย่อมไปสู่ที่ชั่ว มีอีกทรรคนะหนึ่งว่าถ้าบุคคลไปสู่ความสงบ เขาจะตกไปสู่ความเสื่อม และมีแม้กระทั่งทรรคนะที่ว่า ถ้าบุคคลไม่ปฏิบัติ(กัมมัฏฐาน)เป็นเวลานาน โดยเพ่งนิมิตที่เขาให้เกิดแล้วในอดีต เขาย่อมไม่สามารถทำมันให้เกิดขึ้นในขณะที่เขาปรารถนา และไม่ได้บรรลุสมาธิ ดังนั้น เขาจึงตกไปสู่ความเสื่อม

ถ้าบุคคลผู้มีอินทรีย์อ่อน อยู่อย่างไม่ประมาท เขาระลึกสภาพนั้นได้ และมีส่วนแห่งความตั้งมั่นในฌาน(คือหยุดอยู่กับที่) ถ้าบุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้า อยู่อย่างไม่ประมาท เขาย่อมได้รับความสะดวกในทุติยฌาน ซึ่งไม่มีวิตก ถ้าบุคคลพัฒนาต่อไป เขาย่อมมีส่วนแห่งคุณวิเศษในฌานชั้นสูงขึ้นไป ถ้าบุคคลผู้มีอินทรีย์แก่กล้าอยู่อย่างไม่ประมาท เขา ย่อมสามารถบรรลุความเห็นแจ้งได้โดยง่าย เมื่อกำจัดความคิดฟุ้งซ่านและรำคาญได้ และพัฒนาต่อไปแล้ว เขาย่อมมีส่วนแห่งการรู้แจ้งในฌาน เพราะความสิ้นไปแห่งกิเลส

ตอนที่ ๒ ว่าด้วยทศุติยฉานเป็นต้น

“บัดนี้ ข้าพเจ้าแสดงวิธีที่จะได้ทศุติยฉาน ข้าพเจ้าเห็นโทษของปฐมฉาน และอานิสงส์ของทศุติยฉาน”^{๕๔}

อุปมาว่าด้วยโคสาว

บัดนี้ โยคีปฏิบัติปฐมฉานด้วยความสะตวก 'ปรารถนาที่จะทำทศุติยฉานให้เกิดขึ้น เพราะเหตุไร? เพราะถ้า โยคีไม่สามารถปฏิบัติปฐมฉานด้วยความสะตวกแล้ว แม้เธอต้องการกำจัดวิตกและวิจารณ์ และบรรลุทศุติยฉานเธอย่อมเสื่อมและไม่สามารถเข้าสู่ทศุติยฉานได้เลย นอกจากนั้น เธอไม่สามารถกลับเข้าปฐมฉานได้อีก เพราะเหตุฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงแสดงข้ออุปมาว่าด้วยโคป่าสาวโงะเขลาไม่รู้จักแหล่งหากินที่ดี และแม้จะไม่มีประสบการณ์ก็ยังไม่ออกหากินในที่ไกล แม่โคนั้นคิดว่า “ถ้าเรา ต้องเข้าไปสู่ที่ที่เราไม่เคยเข้าไปมาก่อนเลย กินหญ้าที่ไม่เคยกินมาก่อน และดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่มน้ำมาก่อน เราจะทำได้อย่างไร ?” แม่โคนั้นยังไม่วางขาหน้าไปมันคงเลย ยกขาหลังขึ้น จึงเสียหลัก และไม่สามารถก้าวเดินต่อไปได้ และเมื่อไม่สามารถเข้าไปสู่ที่ที่ตัวเองไม่เคยเข้าไปมาก่อน เพื่อกินหญ้าที่ไม่เคยกินมาก่อนและเพื่อ ดื่มน้ำที่ไม่เคยดื่มน้ำมาก่อน นางจึงคิดตั้งนี้ว่า “เราไม่สามารถเดินต่อไปได้ เราต้องกลับไปสู่ที่หากินเดิม”^{๕๕}

มีภิกษุอยู่รูปหนึ่ง เธอยังไม่ได้บรรลุฉานเลย ไม่รู้หลักแห่งกัมมัฏฐาน ไม่ปลีกตัวเองออกจากกาม และไม่รู้จักวิธีเข้าสู่ปฐมฉาน เธอไม่ปฏิบัติตามคำสอนนี้และไม่ศึกษา แต่คิดว่า “ถ้าเราต้องเข้าสู่ทศุติยฉาน และกำจัดวิตกและวิจารณ์ออกไปจากตัวเรา เราจะทำได้อย่างไร?” เมื่อไม่ได้รับความสะตวก เธอคิดอีกว่า “เราไม่สามารถเข้าทศุติยฉาน และไม่สามารถกำจัดวิตกและวิจารณ์ออกไปจากตัวเอง เราต้องถอยกลับ (จากฉานนี้) เข้าสู่ปฐมฉานแล้ว ทำตัวเองให้พ้นจากกาม” ภิกษุนี้ ไม่มีวิชาและขาดประสบการณ์เหมือนแม่โคเขาฉนั้น เพราะเหตุฉนั้น เธอจึงควรบำเพ็ญปฐมฉาน เธอควรทำจิตให้พ้นจากกาม

การเข้าทศุติยฉาน

ทั้งก่อนและหลังอาหาร ทั้งในปฐมยามและปัจฉิมยาม ภิกษุฝึกน้อมนึค การเข้า ความตั้งมั่น การออก และการพิจารณา ตามความปรารถนาของเธอ^{๕๖} ถ้าเธอเข้าปฐมฉานและออกจากปฐมฉานบ่อย ๆ และได้รับความสะตวกในการบำเพ็ญปฐมฉาน เธอย่อมได้สุข และทำทศุติย

ฉานให้เกิดขึ้น และก้าวพ้นปฐมฉาน อนึ่ง ภิกษุหนึ่งคิดดังนี้ว่า “ปฐมฉานนี้ ยังหยาบทุติยฉาน ละเอียต” และเธอมองเห็นโทษของปฐมฉานและอานิสงส์ของทุติยฉาน

ถาม : อะไร คือโทษ (อาทินพ) ของปฐมฉาน ?

ตอบ : นิรวณ (สิ่งกีดขวาง) ที่เป็นศัตรูใกล้ชิด ทำให้วิตกและวิจารณ์สับสน ทำให้ร่างกายเฉื่อยชา และจิตฟุ้งซ่านรำคาญ เพราะเหตุนี้ สมมติจึงหยาบและไม่สามารถให้ความรู้ชั้นสูงเกิดขึ้นได้ เพราะเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงไม่สามารถถ่มสปฐมฉานและมีส่วนแห่งคุณวิเศษในปฐมฉานนั้นได้ เหล่านี้คือโทษของปฐมฉาน^{๕๑} อานิสงส์ของทุติยฉาน ขึ้นอยู่กับการเอาชนะโทษเหล่านี้ เราทั้งหลายได้เห็นโทษของปฐมฉาน และอานิสงส์ของทุติยฉานด้วยประการฉะนี้

ในตอนี้ จิตปลีกตัวออกจากปฐมฉาน และยึดเอาภคินิมิตไว้เป็นอารมณ์ของทุติยฉาน พงอยู่ทีอารมณ์นั้น จิตที่ปราศจากวิตกและวิจารณ์ มีความสบายเพราะปิติและสุขอันเกิดจากสมมติยอมบรรลุทุติยฉานถ้าโยคีพากเพียรไป เธอย่อมทำลายวิตกและวิจารณ์ได้อย่างรวดเร็ว เธออยู่สบาย ในปิติและสุขอันเกิดจากสมมติ และทำให้จิตอยู่อย่างสงบ

บัดนี้ข้าพเจ้าจักแสดงองค์ ๔ ของปฐมฉาน

โยคินั้นบรรลุและอยู่ในทุติยฉานอันห้องใสภายในและมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตกและวิจารณ์เพราะวิตกและวิจารณ์ระงับไป มีปิติและสุขอันเกิดจากสมมติ ^{๕๒}

นี่เป็นประโยชน์ของปฐวีภคิน การทำวิตกและวิจารณ์ให้ระงับนั้น เป็นการทำให้ระงับไปโดยอาศัยความเข้าใจชัด และนั่นเรียกว่าสิ้นสุด

ถาม : อะไร คือความระงับไปแห่งวิตกและวิจารณ์ ?

ตอบ : เป็นการทำลายโทษของวิตกและวิจารณ์ในส่วนแห่งปฐมฉาน เป็นการทำลายรากเหง้าของวิตกและวิจารณ์ทั้งหมด เป็นการทำลายพร้อมกันทั้งโทษของวิตกและวิจารณ์ รากเหง้าของวิตกและวิจารณ์ และตัววิตกและวิจารณ์เอง นี่คือการทำวิตกและวิจารณ์ให้ระงับไป

อนึ่ง หลังจากที่ออกจากฉานหยาบระดับต่ำแล้ว โยคีย่อมบรรลุฉาน ละเอียตระดับสูงขึ้นไป และทำให้ฉานระดับต่ำนั้นดับไป

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า “ภายใน” ดังนี้ สิ่งที่เป็นของเฉพาะตน ชื่อว่า “ภายใน” สิ่งนี้ชื่อว่าภายในมีอยู่ ๓ อย่าง คือ ภายในบุคคล สมมติภายใน และอารมณ์ภายใน

อะไรคือภายในบุคคล ? คือ อายตนะภายใน ๖ การฟังดูภาวะในร่างกายของตน(กายเสสุ กายานุปัสสนา)ชื่อว่าสมมติภายใน ความคิดที่อยู่ภายใน(เป็นอัตตวิสัย)ไม่ปรากฏออกไปภายนอกและธรรมารมณ์เรียกว่า “อารมณ์ภายใน” ในคัมภีร์นี้ คำว่า “ภายในบุคคล” หมายถึง “อยู่ในภาวะแห่งความสุข”

สัทธา สัมมาสัทธา และสัทธาที่พัฒนาจน เรียกว่า “สัมปสาทนะ” (ความผ่องใส) นี้คือความผ่องใสภายในสมาธิที่มีภายในนั่นเอง

อะไร เป็นรส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของความผ่องใสภายใน ? ความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นลักษณะของความผ่องใสภายใน ความสงบนิ่งอยู่เป็นรสของความผ่องใสภายใน ความไม่ต่างพร้อย เป็นปัจจุปัฏฐานของความผ่องใสภายใน วิตกและวิจาร์เป็นปทัฏฐานของความผ่องใสภายใน

คำว่า “ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น” (เจตโส เอโกทิกภาวะ) มีอธิบายว่า ความตั้งอยู่ของจิตในสัมมาสมาธิ เรียกว่าภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น อะไรเป็นความหมายของ “ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น”? คำว่า “จิต” หมายถึงความนึกคิด คำว่า “เป็นหนึ่งผุดขึ้น” เป็นชื่อสำหรับเรียกสติ คำว่า “ภาวะ” มีความหมายเหมือนกับคำว่า “ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นโดยธรรมชาติ” ที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์ศาสตร์ คำว่า “ภาวะ” หมายถึงธรรมชาติ ความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร์ และความเกิดขึ้นแห่งภาวะที่จิตเป็นหนึ่งเพราะเอกัคคตาของจิต เรียกว่า “ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น”

อะไร เป็นรส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานของ “ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น” ?

ความถูกต้องบริสุทธิ์เป็นลักษณะ ความสงบนิ่งอยู่เป็นรส ความไม่กระเพื่อมเป็นปัจจุปัฏฐาน และความระงับไปแห่งวิตกและวิจาร์เป็นปทัฏฐาน

ถาม : ท่านกล่าวไว้ว่า โยคีมีความผ่องใสภายในและภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ถ้าเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร ธรรมเหล่านี้จึงไม่รวมอยู่ในปฐมฌานเล่า ?

ตอบ : ในปฐมฌาน เนื่องจากคลื่นแห่งวิตกและวิจาร์ จิตจึงขุ่นมัว

คำว่า “มีความผ่องใสภายในและภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น” อธิบายว่า เนื่องจากคลื่นน้ำจึงขุ่น ไม่สะท้อนให้เห็นเงาใดๆ ได้ ทำให้ภาพเงานั้นเลื่อนหายไป แม้ฉันท ในปฐมฌานก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะความขุ่นมัวอันเนื่องมาจากเกลียวคลื่นแห่งวิตกและวิจาร์ ความผ่องใสภายใน และภาวะที่จิตเป็นหนึ่งจึงไม่ชัดเจน เพราะเหตุนี้ ธรรมเหล่านั้นจึงไม่รวมอยู่ในปฐมฌาน

คำว่า “ไม่มีวิตกและวิจาร์” อธิบายว่า หลังจากทีวิตกระงับไป จึงไม่มีวิตก หลังจากทีวิจาร์ระงับไป จึงไม่มีวิจาร์

ถาม : ความระงับแห่งวิตกและวิจาร์ คือสภาพที่ปราศจากวิตกและวิจาร์ ความระงับแห่งวิตกและวิจาร์มีอยู่ ๒ ชนิดหรือ ? เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้ ๒ ชนิด ?

ตอบ : ความระงับแห่งวิตกและวิจาร์ ทำให้เกิดความผ่องใสภายใน ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นเป็นเหตุแห่งภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจาร์ เนื่องจากความปรากฏแห่งลักษณะพิเศษของปีติและสุขที่เกิดจากวิเวก

อีกอย่างหนึ่ง ความระงับแห่งวิตกและวิจาร์นั้นมีอรรถาธิบายดังนี้ โยคีเมื่อพิจารณา

เห็นวิตกและวิจารณ์และโทษของวิตกและวิจารณ์แล้ว จึงละกรรมทั้ง ๒ นั้นเสีย ภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจารณ์ ก็คือความระงับไปแห่งความตริกและตรองเกี่ยวกับรูปธรรมนั่นเอง

ในภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจารณ์นั้น มีอยู่ ๒ ระดับ คือ ระดับที่ ๑ ภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจารณ์ไม่ได้เกิดจากความระงับไปแห่งวิตกและวิจารณ์ ระดับที่ ๒ ภาวะที่ปราศจากวิตกและวิจารณ์เกิดจากความระงับไปแห่งวิตกและวิจารณ์ ดังนั้น อภิญญา ๕ (ความรู้ยิ่ง ๕) และตติยฌานจึงไม่มีวิตกวิจารณ์เพราะปราศจากความระงับไปแห่งวิตกวิจารณ์ ตติยฌานไม่มีวิตกและวิจารณ์ เพราะการหลีกออกไปและความระงับไปแห่งวิตกและวิจารณ์ นี่คือระดับทั้ง ๒

คำว่า “เกิดจากสมาธิ” นี้ ปังถึงสมาธิ ปฐมฌานเกิดจากจิตนั้น และตติยฌานเกิดจากปฐมฌาน อนึ่ง “สมาธิ” หมายความว่า ตติยฌานเกิดขึ้นพร้อมกับความแน่วแน่แห่งจิต (จิตตัสเสกัคคตา)

คำว่า “ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ” นี้ ปีติและสุข ได้อธิบายเรียบร้อยแล้ว

คำว่า “ตติยฌาน” คือ ฌานนั้น ท่านเรียกอย่างนั้น เพราะมันเกิดขึ้นในลำดับต่อปฐมฌาน

คำว่า “บรรลุตติยฌาน” หมายความว่า โยคินั้นเข้าตติยฌาน

คำว่า “ฌาน” คือความผ่องใสภายใน ปีติ สุข และจิตตัสเสกัคคตา ท่านเรียกว่า ฌาน

คำว่า “บรรลุและอยู่ในตติยฌาน” อธิบายว่า โยคินั้นบรรลุตติยฌานที่ปราศจากองค์ ๒ ประกอบด้วยองค์ ๒ มีความงาม ๓ อย่าง ประกอบด้วยลักษณะ ๑๐ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๓ นี่เป็นทิพยภูมิ เป็นบุญ เป็นการเกิดในชั้นอภัสสรพรหม ข้อนี้ ได้อธิบายแล้วอย่างพิสดารในตอนต้น

ข้ออุปมาว่าด้วยสระน้ำ

คำว่า “ทิพยภูมิ” หมายความว่า โยคินั้น อยู่ในภูมิที่เหนือภูมิของมนุษย์ เพราะปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิ เพราะเหตุนี้ จึงเรียกว่า ทิพยภูมิ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายดังนี้ว่า สระน้ำพุ ที่ไม่มีน้ำไหลมาจากทิศทั้ง ๔ ไม่มีฝนตกลงมา มีแต่น้ำใสและเย็นพุ่งขึ้นจากภายในสระ เอ้อลั่นสระและไหลนองไปทั่ว แม่น้ำใด ปีติและสุข เย็นและบริสุทธิ์พุ่งขึ้นมาจากสมาธิก็ฉนั้นเหมือนกัน ซึมซาบไปทั่วทุกส่วนของร่างกายของภิกษุนั้น ดังนั้น ปีติที่ทำให้เกิดขึ้นมาจากสมาธิ จึงซึมซาบทั้งร่างกายและจิตใจ

โยคีผู้เข้าสู่ตติยฌาน ควรพิจารณากายของตน โดยใช้ข้ออุปมาว่าด้วยสระน้ำที่มีน้ำพุ่งขึ้นมาจากภายในนี้ ความเลือนหายแห่งกระแสใดๆ ที่ไหลมาจากทิศหนึ่งใน ๔ ทิศ บัณฑิตต้องเข้าใจว่า เป็นเหมือนกับความระงับไปแห่งวิตกและวิจารณ์ น้ำที่พุ่งขึ้นมาจากภายในจนเต็มสระ

โดยไม่ทำให้เกิดคลื่นในสระนั้น ฉันทใด ปิดติและสุขที่เกิดขึ้นจากสมาธิก็ฉันทนั้น ทำให้จิตและกาย เือบอ้ม และไม่มี ความฟุ้งซ่านในจิต น้ำที่เย็น ย่อมทำให้กายเย็น ฉันทใด ปิดติและสุขอันเกิดจากสมาธิก็ฉันทนั้น ย่อมทำให้จิตและกายทั้งหมดสุขสบาย

ผลของการบำเพ็ญฌาน (ฝึกสมาธิ) มีดังต่อไปนี้ โยคินั้น ย่อมบังเกิดในชั้นอาภัสสรพรหม มีผล(วิบาก) ๓ อย่างที่สอดคล้องกับระดับ ๓ ประการแห่งทุติยฌาน คือ ระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง โยคี ผู้บำเพ็ญฌานระดับต่ำ หลังจากตาย จะบังเกิดในพรหมโลกที่มีรัศมีน้อยกว่า(ปริตตภา) มีอายุประมาณ ๒ กัลป์^{๕๖} ถ้าเธอบำเพ็ญฌานระดับกลาง หลังจากตาย จะบังเกิดในพรหมโลกที่มีรัศมีประมาณไม่ได้(อัปปมาณภา) มีอายุประมาณ ๔ กัลป์^{๕๗} ถ้าเธอบำเพ็ญฌานระดับสูง หลังจากตาย จะบังเกิดในพรหมโลกที่มีรัศมีรุ่งเรือง (อาภัสสระ) มีอายุประมาณ ๘ กัลป์^{๕๘}

ตติยฌาน

ข้าพเจ้าจะพิจารณาโทษของทุติยฌาน

บัดนี้ โยคีเมื่อบำเพ็ญทุติยฌาน และได้รับความคล่องแคล่วในทุติยฌานนั้นแล้ว คิดว่า “ทุติยฌานหยาบ ตติยฌาน ละเอียต” เมื่อรู้โทษของทุติยฌานและเห็นประโยชน์ของตติยฌานแล้ว โยคินั้นย่อมทำตติยฌานให้เกิดขึ้น^{๕๙}

อะไร คือโทษ (อาทินพ) ของทุติยฌาน ? ฌานนี้มีวิตกและวิจารณ์เป็นปทัฏฐาน (เหตุใกล้) เพราะประกอบด้วยปีติจึงเป็นฌานหยาบ จิตยินดีในการเป็นเจ้าของปีติ และไม่สามารถทำองค์ฌานอื่น ๆ ให้เกิดขึ้นได้ การยึดติดปีติเป็นความผิดพลาด ถ้าโยคีเข้าใจข้อผิดพลาดเหล่านี้ เธอย่อมปลอดภัยจากข้อผิดพลาดโยคินั้นไม่สามารถบรรลุภิญญา อีกอย่างหนึ่งเธอบรรลุทุติยฌาน แต่ไม่สามารถมีส่วนแห่งคุณวิเสสได้ ดังนั้นโยคีควรเข้าใจโทษของทุติยฌาน ประโยชน์ของตติยฌาน อยู่ที่มีการครอบงำโทษเหล่านี้ ถ้าโยคินั้น พิจารณาเห็นโทษของทุติยฌาน และประโยชน์ของตติยฌาน เธอย่อมสามารถกำจัดปีติโดยอาศัยฌานที่มีกสิณนิมิตเป็นอารมณ์ และอยู่เป็นสุข เพราะความปลอดภัยจากปีติ ดังนั้น ไม่นานนัก เพราะมีสุขอันปลอดภัยจากปีติ เธอจึงบรรลุอัปปนาสมาธิ

ข้าพเจ้าพรรณานองศ์แห่งตติยฌานต่อไป

โยคินั้น เพราะปีติคลายไป มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขทางกาย สมดังที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้ว่า “เธอผู้ประกอบด้วยอุเบกขาและสติ อยู่เป็นสุข ดังนั้น เธอชื่อว่าเข้าถึงตติยฌานอยู่”

คำว่า “เพราะปิติคลายไป” เมื่ออธิบายดังนี้ ปิติ ได้อธิบายไว้เรียบร้อยแล้ว คำว่า “ความคลายไป” คือ โยคีนั้น กำจัดปิติมีอุเบกขาอยู่อะไรคืออุเบกขา? คือ ความเที่ยงธรรม(ตุลยัตตะ) การเฝ้าสังเกต(อารักขา) ความไม่หลีกหนี (อนปคมนะ) ความไม่ก้าวเลยไป(อนตีกกมนะ) ความสงบ(อุปสมะ) และความสม่ำเสมอแห่งจิต ชื่อว่า อุเบกขา อุเบกขา มีอยู่ ๘ ชนิด คือ เวทณูเบกขา วิริยูเบกขา วิปัสสนูเบกขา โพชฌังคฺอุเบกขา พรหมวิหารูเบกขา ฉฬังคฺอุเบกขา ฌานูเบกขา และปริสฺสุทฺธูเบกขา “เวทณูเบกขา คือความเป็นกลางแห่งอินทรีย์ ๕ วิริยูเบกขา คือ การใส่ใจนิมิตแห่งอุเบกขาเป็นบางครั้งว่ วิปัสสนูเบกขา คือการที่บุคคลพูดว่า “เราจะกำจัดเหตุแห่งทุกข์” ดังนี้แล้ว บรรลุอุเบกขา โพชฌังคฺอุเบกขา คือ การปฏิบัติธรรมอันเป็นองค์แห่งความตรัสรู้ พรหมวิหารูเบกขา คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา

ฉฬังคฺอุเบกขา คือ ความเป็นกลางแห่งอินทรีย์ ๖ เช่น เมื่อเห็นรูป บุคคลก็วางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจและไม่เสียใจ ฌานูเบกขา คือ ความดำรงมั่นอยู่ในความเป็นกลาง เพราะวิราคะ ปริสฺสุทฺธูเบกขา คือ ความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดจากอุเบกขา

อีกอย่างหนึ่ง อุเบกขา มีอยู่ ๓ ชนิด คือ อุเบกขาที่ถือว่าเป็นยานแห่งสมาธิ อุเบกขาที่เป็นสภาวะแห่งกิจกรรมเล็กน้อย อุเบกขาที่ถือว่าเป็นอกรรม ความฉลาดคล่องแคล่วที่เป็นกลางที่ปรากฏอยู่ในฉานทั้งหมด ไม่เร่งรีบและไม่ช้า คืออุเบกขาที่ถือว่าเป็นยานแห่งสมาธิ อุเบกขานี้ มีคุณภาพ ไกล่ทุติยฉาน และกำจัดความยินดีแห่งจิต ถ้าจิตไม่ทำงาน นั้นเรียกว่า อุเบกขาที่เป็นสภาวะแห่งกิจกรรมเล็กน้อย อุเบกขานี้ ไกล่ตติยฉาน และกำจัดความยินดีทุกอย่างของจิต ถ้าจิตของบุคคลไม่ทำงานอยู่กับอารมณ์ เพราะความไม่กระวนกระวายแห่งจิตและกาย นี้เรียกว่า อุเบกขาที่เป็นอกรรม อุเบกขานี้ ไกล่จตุตถฉาน

อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐานและปทัฏฐานแห่งอุเบกขา? ความเป็นกลาง เป็นลักษณะเด่น ความไม่ยึดติดเป็นรส ความไม่ทำงาน เป็นปัจจุปัฏฐาน และความไม่รู้สึกรู้หาย (ยินดี ยินร้าย) เป็นปทัฏฐานแห่งอุเบกขา

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงอุเบกขานั้นไว้ในฉานนี้ และไม่แสดงไว้ในทุติยฉานและปฐมฉาน ?

ตอบ : ในทุติยฉานและปฐมฉาน, จิต เพราะประกอบด้วยปิติ จึงไม่ปราศจากความยึดมั่น เพราะมีปิติและสุข ความบันเทิงแห่งจิตยังไม่ถูกกำจัดไป เพราะเหตุนี้ท่านจึงไม่แสดงอุเบกขานี้ว่าปรากฏอยู่ในทุติยฉานและปฐมฉาน เนื่องจากความระงับไปปิติและสุข เนื่องจากความไม่กำหนด และเนื่องจากการกำจัดเสียซึ่งกระบวนการแห่งการรวมกันในตติยฉาน องค์ฉานนี้จึงเกิดขึ้น ท่านจึงกล่าวว่า มีอุเบกขา มีสติ และสัมปชัญญะอยู่เพราะความเชี่ยวชาญในองค์ฉาน

ถาม : อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุภูฐาน และปัทภูฐานแห่งสติ ?

ตอบ : ความระลึกได้ เป็นลักษณะ การไม่ลืม เป็นรส ความเฝ้ารักษาเป็นปัจจุภูฐาน และสติภูฐาน ๔ เป็นปัทภูฐานของสติ

อะไร คือ “สัมปชัญญะ” ? สัมปชัญญะ คือความรู้ตัว เป็นความรู้ตัวที่ถูกต้องสมบูรณ์ ความรู้ตัวที่ถูกต้องสมบูรณ์^{๖๖} มีอยู่ ๔ อย่างคือ สาทถสัมปชัญญะ สัมปายสัมปชัญญะ อสัมโมหสัมปชัญญะ และโคจรสัมปชัญญะ พึงทราบวินิจฉัยในสัมปชัญญะเหล่านี้ ความรู้แจ้ง อริยาบททั้ง ๔ ชื่อว่าสาทถสัมปชัญญะ การเข้าไปสู่ที่สงบ ชื่อว่าสัมปายสัมปชัญญะ การรู้แจ้งโลกธรรม ๘ อย่างชื่ออสัมโมหสัมปชัญญะ การเพ่งอยู่ที่อารมณ์กรรมฐาน ชื่อว่าโคจรสัมปชัญญะ ในคัมภีร์ คำว่า “สัมปชัญญะ” หมายถึงโคจรสัมปชัญญะ

อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุภูฐาน และปัทภูฐานแห่งสัมปชัญญะ ? ความไม่ลุ่มหลง เป็นลักษณะ ความตกลงใจเป็นรส ความสอบสวนสภาวะทั้งหลายเป็นปัจจุภูฐาน การพิจารณาอย่างถูกต้อง เป็นปัทภูฐานของสัมปชัญญะ

ถาม : บุคคลควรมีสติและสัมปชัญญะในทุกสถานที่มิใช่หรือ ?

ตอบ : ถ้าบุคคลไม่มีสติและสัมปชัญญะ เขาย่อมไม่สามารถแม้ที่จะให้ขั้นต้นแห่งฌาน (อุปปจารสมาธิ) เกิดขึ้นได้

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงสติและสัมปชัญญะไว้ในตติยฌาน ไม่แสดงไว้ใน ทุตติยฌานและปฐมฌาน ?

ตอบ : เพราะในตติยฌานนี้ ปิติและองค์ฌานอื่น ๆ ที่หยาบทั้งหมดระงับไปแล้ว สมาธิ จึงเป็นธรรมชาติละเอียด เข้าถึงความละเอียด และเพราะอาศัยสัมปชัญญะ สมาธิจึงแน่นแน ในตติยฌาน ดังนั้น โยคีนั้นจึงได้รับความสะดวกในการปฏิบัติองค์ฌาน

อนึ่ง จิตที่ลุ่มหลง พรารถนาความสุข และหมუნไปหาความสุขในฌานนี้โดยง่าย ความที่จิตมีความสุขมากเกินไป ชื่อว่าความลุ่มหลง ดังนั้น (เพราะสติและสัมปชัญญะ) โยคีจึงสามารถกำจัดปิติ และได้รับความสะดวกในฌานนี้

ข้ออุปมาว่าด้วยลูกโค

ก็ปิติและสุข เป็นสิ่งที่ใกล้เคียงกัน ดังนั้น โยคีผู้เข้าใจสติและสัมปชัญญะ จึงเพ่งอารมณ์ ด้วยสุขที่แยกจากปิติ เปรียบเหมือนลูกโคที่เดินตามแม่โค ถ้าบุคคลไม่ดึงหุ้มนกลับมา ลูกโค นั้นย่อมเดินเคียงข้างติดตามแม่โคไป โยคีผู้ประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ ย่อมเข้าใจสุขว่าเป็นสิ่งที่แยกจากปิติ และเพ่งอารมณ์แห่งฌาน^{๖๗} ในทางกลับกัน ถ้าโยคีไม่เข้าใจ เธอย่อมกลับเข้าไปหาปิติ และมีส่วนแห่งความเสื่อมในฌาน เพื่อการได้ความเชี่ยวชาญในองค์ฌาน ท่าน

จึงแสดงสติและสัมปชัญญะไว้ อุเบกขา สติ และสัมปชัญญะ ชื่อว่าอันโยคีให้สำเร็จแล้ว ด้วยประการดังกล่าวนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ และเสวยสุขด้วยกายอยู่”

ถาม : อะไร คือสุขทางใจ ?

ตอบ : สุขที่บุคคลเสวยทางใจ ชื่อว่าสุขทางใจ เป็นสุขที่เกิดจากการสัมผัสทางใจ นี้คือความหมายของคำว่า “สุขทางใจ” นี้เรียกว่าสุข

ถาม : อะไร คือ “กาย” ? คือสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ เหล่านี้ เรียกว่า “กาย”

คำว่า “เสวยสุขนั้นด้วยกาย” หมายถึงการได้รับความสบายของ(นาม)กาย

ถาม : เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ไม่มีปีติในสุขนี้ และสุขนั้นอันบุคคลไม่ได้เสวยด้วยกาย ?

ตอบ : ในตติยฌาน สุชินทรีย์ ถูกกำจัดแล้ว สมดังคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่แสดงว่า “ในตติยฌาน สุชินทรีย์ถูกกำจัดแล้ว”

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า “สุขที่พระอรียเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้” ดังนี้ คำว่า “พระอรียเจ้าทั้งหลาย” หมายถึงพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย คำว่า “กล่าวไว้” หมายถึงการเปิดเผยบัญญัติ อธิบาย ชี้แจง คำว่า “สุขที่พระอรียเจ้าทั้งหลายกล่าวไว้” บัณฑิตพึงทราบโดยนัยดังกล่าวมานั้น

ถาม : เพราะเหตุไร พระอรียเจ้าทั้งหลายจึงยกย่องสภาพแห่งกายนี้ ไม่ยกย่องสภาพอื่นใด ?

ตอบ : ในตติยฌานนี้ แม้โยคีจะอยู่เป็นสุขอย่างยิ่ง แต่เขาก็ไม่ยึดติดสุข พระอรียเจ้าทั้งหลาย อยู่เหนือสุข นี้เป็นความสำเร็จของพระอรียเจ้าทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระอรียเจ้าทั้งหลายจึงยกย่องฌานอันยอดเยี่ยมนี้

ในคำว่า “โยคินั้นประกอบด้วยอุเบกขาและสติอยู่เป็นสุข” นี้ อุเบกขา สติ และสุข ได้ อธิบายไว้แล้ว

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า “เข้าถึงตติยฌานอยู่” ฌานนี้เรียกว่า “ที่ ๓” เพราะต่อจากฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ (ตติยฌาน) ประกอบด้วยอุเบกขา สติ สัมปชัญญะ สุข และจิตตัสเสกัคคตา (ความแน่วแน่แห่งจิต) ความสมบูรณ์แห่งองค์เหล่านี้ เรียกว่า ตติยฌาน คำว่า “เข้าถึงอยู่” หมายความว่า โยคีผู้บรรลุตติยฌาน พ้นจากองค์ ๑ ทำองค์ ๕ ความดี ๓ อย่าง ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ ประการ

การเข้าถึงทิพยโลก หมายถึงการเกิดขึ้นในพรหมโลกชั้นสุภิกงหะ บัณฑิตพึงเข้าใจ โดยนัยที่ท่านแสดงไว้แล้วในปฐมฉาน คำว่า “เข้าถึงเทวโลก” คือการอยู่ในภูมิอันน่าพอใจนั้น ที่ปราศจากปีติ คำว่า “เข้าถึงเทวโลก” คือ การอยู่ในลักษณะที่เหนือมนุษย์

ข้ออุปมาว่าด้วยสระบัว

เพราะเหตุฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า ในสระดอกบัวน้ำเงินบัวแดงและบัวขาว บัวน้ำเงิน บัวแดง และบัวขาว เกิดเจริญเติบโต และดำรงอยู่ในน้ำ และชิมชาบได้ด้วยน้ำเย็นตั้งแต่รากไปจนถึงก้าน แม้ฉันใด กายนี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน ประกอบและชิมชาบไปด้วยสุขที่ปราศจากปีติ^{๓๓} โยคีอยู่ในตติยฉานเหมือนบัวน้ำเงิน บัวแดง และบัวขาว ดำรงอยู่ในน้ำ กายของโยคินั้น บัณฑิตพึงทราบดังนี้ บัวทั้งหลายที่อยู่ในน้ำ ย่อมชิมชาบด้วยน้ำตั้งแต่รากจนถึงก้าน แม้ฉันใด โยคีก็ฉันนั้นเหมือนกัน อยู่ในตติยฉานด้วยกายและจิตที่เอิบอาบชิมชาบด้วยสุขที่ปราศจากปีติ

ผลแห่งการบำเพ็ญฉาน (ตติยฉาน) มีดังต่อไปนี้ โยคีย่อมบังเกิดในสุภิกงหพรหมผลที่สัมพันธ์กับระดับชั้นแห่งตติยฉาน มีอยู่ ๓ อย่าง คือ ระดับต่ำ ระดับกลาง และระดับสูง ถ้าโยคีบำเพ็ญฉาน (ตติยฉาน) ระดับต่ำ หลังจากตาย เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นปริตตสุภามีอายุประมาณ ๑๖ กัลป์ ถ้าเธอบำเพ็ญฉานระดับกลาง หลังจากตาย เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นอัปมาณสุภามีอายุประมาณ ๓๒ กัลป์ ถ้าเธอบำเพ็ญฉานระดับสูง หลังจากตาย เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นสุภิกงหา มีอายุประมาณ ๖๔ กัลป์^{๓๔}

จุดตถฉาน

ข้าพเจ้าจักพิจารณาโทษของตติยฉาน บัดนี้ โยคีเมื่อปฏิบัติตติยฉาน และได้รับความคล่องแคล่วในฉานนั้นแล้ว พรารณาที่จะให้จุดตถฉานเกิดขึ้น และก้าวพ้นตติยฉาน เธอคิดว่า ตติยฉาน (ฉานที่ ๓) นี้ หยาบ จุดตถฉาน (ฉานที่ ๔) ละเอียดย่อมมองเห็นโทษของตติยฉานและอานิสงส์ของจุดตถฉาน อะไรคือโทษของตติยฉาน ? คือ ปีติเป็นศัตรูที่อยู่ใกล้สัมมาสมาธิพร้อมด้วยสุข ยังเป็นธรรมชาติหยาบ ดังนั้น เธอจึงไม่สามารถบรรลุภิญญาได้ ตติยฉานไม่ได้มีส่วนแห่งคุณวิเศษ เธอมองเห็นโทษของตติยฉาน ด้วยอาการดังกล่าวนี้ อานิสงส์ของจุดตถฉาน ประกอบด้วยการข้ามพ้นโทษเหล่านี้

โยคีผู้มองเห็นโทษของตติยฉาน และอานิสงส์ของจุดตถฉาน ด้วยอาการดังกล่าวมานั้นแล้ว ย่อมเจริญกสิณนิมิตและกำจัดสุขในทันที หลังจากที่ทำจิตสุขแล้ว เธอสามารถอยู่ด้วยจิตที่ประกอบด้วยอุเบกขาจิตของเธอผู้บำเพ็ญฉานอย่างนั้น ย่อมบรรลุอุปปนาสมาธิ เนื่องด้วยอุเบกขา

ข้าพเจ้าจักพรรณานองศ์แห่งจตุตถฌาน

โยคินั้น เพราะละสุขและทุกข์ และเพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ชื่อว่า เข้าถึงจตุตถฌานอัน ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดจากอุเบกขาอยู่”^๕ นี่เป็นอานิสงส์ของปฐมวิกสิณ

คำว่า “เพราะละสุข” นี้ เป็นการละสุขทางกาย คำว่า “เพราะละทุกข์” นี้ เป็นการละทุกข์ทางกาย คำว่า “เพราะโสมนัสและโทมนัสดับหายไปก่อน” หมายความว่าโสมนัสก็คือความสุขที่เป็นเจตสิก นี่คือการที่ธรรมเหล่านี้ดับหายไปก่อน

ถาม : ท่านกล่าวว่า เพราะละสุขและทุกข์ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับหายไปก่อน ธรรมเหล่านี้ถูกละทิ้งไว้ก่อน ณ ที่ไหน ?

ตอบ : ธรรมเหล่านั้นถูกละทิ้งไว้เบื้องหลังในขณะที่เข้าถึงอุปจารฌาน พระพุทธเจ้าทรงแสดงการกำจัดโสมนัสไว้ในจตุตถฌานนี้^๖

ถาม : ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ดับสนิท ณ ที่ไหน ?

ตอบ : พระพุทธเจ้าทรงแสดงแกภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า ในปฐมฌาน การหลีกออกจากกาม พระโยคีทำสำเร็จแล้ว ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว จึงดับไปไม่เหลือ

ถาม : เพราะเหตุไร ทุกขินทรีย์จึงดับไปไม่เหลือในปฐมฌาน ?

ตอบ : เพราะความสมบูรณ์แห่งปิติจึงมีความสบายกาย^๗ เพราะความสบายกาย ทุกขินทรีย์จึงดับไปคือ ทุกขินทรีย์นั้น อันท่านละได้แล้วเพราะก้าวล่วง เพราะเหตุนั้น ในปฐมฌาน ทุกขินทรีย์จึงถูกกำจัด ในทุติยฌาน โทมนัสสินทรีย์ถูกกำจัดตามคำสอนของพระพุทธเจ้า การกำจัดโสมนัสสินทรีย์ มีดังนี้ “โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ดับไม่เหลือ ณ ที่ไหน ? ภิกษุทั้งหลาย ในที่นี้ วิดกและวิจารณ์ระงับไป เธอเข้าถึงทุติยฌานอยู่ ในทุติยฌานนี้ โทมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้วดับไปโดยไม่เหลือ”^๘ เพราะเหตุไรในทุติยฌานโสมนัสสินทรีย์จึงดับไปไม่เหลือ ? ถ้าบุคคลมีวิดกและวิจารณ์อยู่เป็นเวลานาน กายและจิตของเธอย่อมประมาณ ถ้าจิตของเธอประมาณ โทมนัสสินทรีย์ย่อมเกิดขึ้นในทันทีในทุติยฌาน วิดกและวิจารณ์ระงับไปแล้วในตติยฌานสุขินทรีย์ถูกกำจัด พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดังนี้ว่า “สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ดับโดยไม่เหลือ ณ ที่ไหน ? ภิกษุทั้งหลาย ในที่นี้ เนื่องจากความไม่ติดใจปิติ โยคีจึงบรรลุตติยฌานอยู่ ในตติยฌานนี้ สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไปโดยไม่เหลือ”^๙

ถาม : เพราะเหตุไร ในตติยฌาน สุขินทรีย์จึงดับไป ?

ตอบ : เพราะว่าปิติลินไป เพราะปิติลินไป สุขที่เกิดขึ้นเพราะปิติ จึงลื่นไปด้วยเพราะเหตุนั้น ในตติยฌาน สุขินทรีย์จึงลื่นไป

ถาม : ถ้าทุกขันธ์ สุนทรีย และโถมนัสสินทรีย ถูกกำจัดไปแล้วในตติยฌาน เพราะเหตุใด ความสิ้นไปแห่งธรรมเหล่านั้น ท่านจึงแสดงไว้ในจุดตถฌานอีกเล่า ?

ตอบ : ในตติยฌาน อินทรียเหล่านี้ ถูกกำจัดแล้ว ตติยฌานนั้น เป็นทางนำไปสู่จุดตถฌาน ในตติยฌาน อินทรียเหล่านั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป เพราะเหตุฉะนั้น การกำจัดอินทรียเหล่านั้น ท่านจึงแสดงไว้ในจุดตถฌาน

อนึ่ง คำว่า “เข้าถึง” และคำว่า “ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข” หมายถึงการข้ามพ้นซึ่งทุกข์และสุข เพราะเหตุนั้น การข้ามพ้นซึ่งทุกข์และสุข” ท่านจึงแสดงไว้ว่าเป็นการเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข เพราะว่า ในจุดตถฌาน การบรรลุและการเอาชนะ เกิดขึ้นพร้อมกัน อีกอย่างหนึ่ง อุเบกขาย่อมกำจัดกิเลสทั้งหลายทั้งที่และสิ้นเชิง การเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข หมายความว่า จิตไม่ไต่ยอมรับ และไม่ได้ปฏิเสธ นี้เรียกว่า การเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข

อะไร เป็นลักษณะ รส ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานแห่งการเข้าถึงความไม่ทุกข์ไม่สุข?

ความเป็นกลางเป็นลักษณะ ความดำรงอยู่ในตำแหน่งกลางเป็นรส การละทิ้งเป็นปัจจุปัฏฐาน การกำจัดซึ่งปิตีเป็นปทัฏฐาน

อะไรคือความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดจากอุเบกขา ? ความเป็นกลางเรียกว่าอุเบกขานั้นเรียกว่า อุเบกขา คำว่า “สติ” คือ ความเอาใจใส่ ความระลึกได้ และความระลึกชอบ เหล่านี้ท่านเรียกว่า “สติ” สติที่อุเบกขาทำให้สะอาดบริสุทธิ์ เรียกว่า “ความบริสุทธิ์แห่งสติที่เกิดจากอุเบกขา”

ถาม : สติอันอุเบกขาให้สะอาดบริสุทธิ์ได้อย่างไร ?

ตอบ : เนื่องจากการสลัดกิเลสทั้งหมด และเนื่องจากความเหมือนและความไม่ใกล้ชิดต่อการเข้าถึงนั้น ความไม่ถูกรบกวนและการวางเฉย ชื่อว่าถูกทำให้บริบูรณ์แล้วในที่นี้ การวางเฉยนี้ มีความสัมพันธ์กับอุเบกขา เพราะฉะนั้น สติถึงความไม่รบกวน และทำความวางเฉยให้บริบูรณ์ เพราะเหตุนั้น สตินี้ก็คืออุเบกขาและได้ความสะอาด และความบริสุทธิ์ นั้นเอง

คำว่า “ที่ ๔” (จุดตถ) นี้หมายถึงฌานนั้น เพราะ(ต่อจาก)ตติยฌาน จุดตถฌานชื่อว่า อันท่านทำให้บริบูรณ์แล้ว คำว่า “เข้าถึงฌาน” นี้ หมายถึงสติอันเกิดจากอุเบกขาและความแน่วแน่แห่งจิตในจุดตถฌาน นี้เป็นความหมายของคำว่า “ฌานังอุปสัมปัสสะ” คำว่า “อุปสัมปัสสะ” และ “อยู่” คือ โยคีพ้นจากองค์ ๑ ทำองค์ ๓ ความดี ๓ และลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ โยคีเข้าถึงจุดตถฌาน อยู่ด้วยอาการอย่างนี้ ผลของฌานนี้ คือ การเกิดในเทวโลก อานิสงส์แห่งฌานนี้ คือ ทำให้เกิดในพรหมโลกชั้นเวฬุผละ ชั้นนี้แสดงไว้บริบูรณ์แล้ว ข้อว่า “เข้าถึงเทวโลก” นี้ คือการอยู่ด้วยลักษณะที่เหนือมนุษย์ การอยู่ด้วยสุขอันเกิดจากอุเบกขา นี้เรียกว่า การเข้าถึงเทวโลกนั่นเอง

ข้ออุปมาว่าด้วยผ้าขาว

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกะภิกษุทั้งหลาย ดังนี้ว่า “บุคคลอาจนั่งคลุมร่างกายของเขา ด้วยผ้าขาวตั้งแต่ศีรษะจดเท้า โดยวิธีที่จะไม่ให้ร่างกายส่วนใดไม่ถูกคลุมไว้ แม้ฉันทิใด ภิกษุก็ฉันทินั้นเหมือนกัน คลุมร่างและแขนขาของตนด้วยสติอันบริสุทธิ์ เพื่อว่า ไม่มีส่วนไหนที่ไม่ถูกคลุมไว้ด้วยสติอันบริสุทธิ์” โยคีก็เหมือนกับบุคคลที่คลุมตัวเองด้วยผ้าขาว เธอผู้พ้นจากกิเลสละเอียดทุกอย่างแล้ว เข้าถึงจุดตถนิมิตอยู่ บัณฑิตพึงทราบดังกล่าวมานี้ บุรุษผู้คลุมร่างของตนตั้งแต่ศีรษะจดเท้าด้วยผ้าขาว ย่อมได้รับการปกป้องจากความร้อนและความหนาวเกินไปการประสพกับความเจ็บไข้ และไม่ถูกรบกวนทางกายและจิต แม้ฉันทิใด โยคินั้นก็ฉันทินั้นเหมือนกัน เข้าถึงจุดตถนิมิตไม่เสวยทั้งทุกข์และสุข นี่คือสุขอันเกิดจากอุเบกขา โยคินั้น ย่อมทำร่างกายให้เต็มด้วยสุขนี้

อาณิสสแห่งฌาน มีดังต่อไปนี้ โยคียอมไปเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัพพะละ บุรุษผู้ปฏิบัติจุดตถนิมิต หลังจากตาย จะเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัพพะละ ถ้าจิตของเธอไม่ชอบความเพียร เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นอัสถุณีสัตว์มีอายุประมาณ ๕๐ กัลป์” ถ้าโยคีเป็นสมณะ เธอจะบังเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัพพะละหรือในชั้นใดชั้นหนึ่ง บรรดาสุทธาวาส ๕ ผลแห่งจุดตถนิมิต มีประการดังกล่าวมานั้น

ถาม : เพราะเหตุไร ฌานระดับต่ำกลาง สูง และการมีส่วนแห่งคุณวิเสสอันเป็น ผลภูมิ ท่านจึงแสดงไว้ในตติยฌาน และไม่แสดงไว้ในจุดตถนิมิตเล่า ?

ตอบ : เพราะว่ามี ความแตกต่างระหว่างฌานที่หยาบและละเอียดอยู่ในตติยฌาน เพราะเหตุนั้น ความยอดเยี่ยมแห่งผลภูมิ ท่านจึงแสดงไว้ เพราะมีส่วนแห่งคุณวิเสส(สูงขึ้นไปอีก) ในจุดตถนิมิต โยคีบรรลุถึงขั้นสูงสุดแห่งการมีส่วนแห่งคุณวิเสส พ้นจากนี้แล้ว ย่อมไม่มีความมีส่วนแห่งคุณวิเสสอื่นใด เพราะเหตุนี้ จึงไม่มีส่วนแห่งคุณวิเสสในผลภูมิ

อากาสนัญญาตนะ

พิจารณาโทษของจุดตถนิมิต : บัดนี้ โยคีได้รับสุขที่ไม่มีที่สิ้นสุดในจุดตถนิมิตแล้ว บรรารณาที่จะบรรลุอากาสนัญญาตนะตนฌาน และก้าวพ้นวิสัยแห่งรูป เธอคิดว่าดังนี้ว่า “รูปฌานยังเป็นธรรมหยาบ อากาสนัญญาตนะตนฌานเป็นธรรมละเอียด” โยคินั้น มองเห็นโทษของรูปฌาน และเห็นอานิสงส์ของอากาสนัญญาตนะตนฌาน อะไรคือโทษของรูปฌาน? มีโทษอยู่หลายอย่าง เช่น การยึดจวดยไม้และอาวุธ การเข่นฆ่าเบียดเบียน การทะเลาะ การส่อเสียด การพุดเท็จ ความบกพร่องอวัยวะเป็นต้น มีทุกข์อยู่หลายอย่าง เช่น โรคภัยไข้เจ็บ และความเจ็บป่วยทางกายอื่น ๆ ทุกข์อันเกิดจากความหนาว ร้อน หิว และกระหาย เหล่านี้เป็นทุกข์หนัก ที่เกิดจากรูปารมณ

อะไร คือโทษของจุดตถกถาน ? การอาศัยรูปารมณมีโสมนัสเป็นศัตรูที่อยู่ใกล้ จึงเรียกว่าเป็นธรรมหยาบ โยคีที่ยึดติดอยู่กับรูป และพอใจในรูปนั้น ย่อมไม่สามารถมีส่วนแห่งคุณวิเศษ(ยิ่งขึ้นไป) แต่โยคีที่ยึดอากาศอยู่ ย่อมทำตัวเองให้หลุดพ้นอย่างสงบ ในจุดตถกถานนี้ โยคีย่อมสำเร็จฉานหยาบ โยคีมองเห็นโทษของจุดตถกถานในรูปารมณ ด้วยประการฉะนี้ อาณิสสรของอากาศอันญายตถกถาน ขึ้นอยู่ที่การข้ามพ้นโทษเหล่านี้

ข้าพเจ้าพิจารณาโทษของจุดตถกถานแล้ว บัดนี้จะแสดงวิธีเข้าถึงอากาศอันญายตถกถานต่อไป

โยคินั้น เมื่อเห็นรูปและมหันตโทษของมันและอาณิสสรของอากาศอันญายตถกถานแล้ว ข้ามพ้นจากฉานนั้น ละปรวิกลิณ ปรวินิमितแล้ว ปฏิบัติอากาศอันญายตถกถาน

เธอพึงเพ่งอากาศในฐานะเป็นอารมณ์อันหาที่สุดไม่ได้ ถ้าเธอบำเพ็ญก็มีภูฐานอย่างนั้น เธอย่อมทำลายปรวินิमितได้อย่างรวดเร็ว และจิตของเธอก้าวพ้นจากปรวินิमित และก้าวจากปรวินิमितไปสู่ที่ว่าง (อากาศ) เพราะได้รับความสะดวกในการรับรู้อายตนะ(ขอบเขต)ของความไม่มีที่สุดแห่งอากาศ โยคินั้นย่อมบรรลุอุปนาสมาธิ

โยคินั้น เพราะก้าวล่วงรูปสัจญาโดยสิ้นเชิง เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัจญา (ความจำหมายที่ชัดเคื่อง)เพราะไม่ใส่ใจนัตตสัจญา(ความจำหมายเกี่ยวกับความเป็นต่างๆ)คิดว่า "อากาศไม่มีที่สุด" เข้าถึงและอยู่ในอากาศอันญายตถกถาน(ภูมิ) "

คำว่า "โดยสิ้นเชิง" คือไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ ข้อว่า "เพราะก้าวล่วงรูปสัจญา" พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อะไรคือรูปสัจญา? ความจำได้ ความหมายรู้ ภาวะแห่งความจำได้หมายรู้ของบุคคลผู้เข้าฉานที่รูปธาตุเป็นอารมณ์ เหล่านี้ เรียกว่ารูปสัจญา คำว่า "ก้าวล่วง" คือ อยู่เหนือรูปสัจญานี้ ข้อว่า "เพราะความดับไปแห่งปฏิขสัจญา" พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อะไร คือ ปฏิขสัจญา? ความจำหมายรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ เหล่านี้ เรียกว่าปฏิขสัจญา คำว่า "ความดับไป" คือ การสิ้นสุดแห่งปฏิขสัจญาต่างๆ เหล่านี้ ข้อว่า "เพราะไม่ใส่ใจนัตตสัจญา" พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อะไรคือนัตตสัจญา? ความจำได้ ความหมายรู้ ภาวะแห่งความจำได้หมายรู้ของบุคคลผู้ไม่ได้บรรลุฉาน และผู้ประกอบด้วยมโนธาตุและวิญญาณธาตุ เหล่านี้ เรียกว่านัตตสัจญา ข้อว่า "พ้นจากการใส่ใจนัตตสัจญา" หมายความว่าบุคคลเป็นผู้พ้นแล้วจากการทำไว้ในใจซึ่งนัตตสัจญาเหล่านี้

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงไว้เฉพาะการก้าวล่วงสัจญาเท่านั้น ไม่แสดงการก้าวล่วงเวทนา สังขาร และวิญญาณด้วย?

ตอบ : ถ้าบุคคลก้าวล่วงรูปสัจญา เขาชื่อว่าก้าวล่วงขั้นอื่น ๆ ทั้งหมด และถ้าบุคคลไม่พ้นจากรูปสัจญา จิตของเขาจะไม่สามารถก้าวล่วงสัจญาขั้นอื่น ๆ ได้เลย เพราะ

เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงการก้าวล่วงรูปสัญญาไว้โดยประสงค์ที่จะชี้แจงการก้าวล่วงอารมณ์ที่เป็นรูปทั้งหมด เพราะว่า รูปอารมณ์ทั้งหมดของฉนान อิงอาศัยสัญญา

ถาม : ถ้าข้อนั้นไม่เกิดขึ้น (คือถ้าบุคคลนั้นไม่ก้าวล่วงรูปสัญญา) ปฏิขสัญญา และ นานัตตสัญญา จะมีหรือไม่ ?

ตอบ : ในรูปฉนान ยังมีปฏิขสัญญาและนานัตตสัญญาอยู่ เพราะว่า สัญญาเหล่านี้ ถูกกำจัด (ในภายหลัง)

ถาม : เพราะเหตุไร บุคคลนั้นจึงไม่ดำเนินต่อไปในฉนานนั้นเล่า ?

ตอบ : เขาไม่ชอบใจรูป เพราะเหตุนั้น เขาจึงไม่กำจัด (สัญญาเหล่านี้) ในฉนานนั้น สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เนื่องจากไม่กำจัดสัญญาเหล่านี้ (ปฏิขสัญญา) ในฉนานนั้น (รูปฉนาน) เสียจึงเป็นเสี้ยนหนามต่อบุคคลผู้เข้าปฐมฉนาน^{๓๔} เธอผู้ไม่ชอบใจรูปอย่างนั้น จึงดำเนินต่อไปและทำลายสัญญาเหล่านี้ในฉนานนี้ เพราะเหตุนั้น เธอเชื่อว่าบรรลุถึงความไม่กระเพื่อมแห่งอรุปสมาบัติและความสงบอันเกิดจากความหลุดพ้น อาหารตาส กาลามะและอุทกตาส รามบุตร เมื่อได้เข้าอรุปสมาบัติ (อรุปฉนาน) จึงไม่เห็นและไม่ได้ยินเกิน ๕๐๐ เล่มที่ผ่านไปมา^{๓๕} เพราะเหตุนั้น อรุปสมาบัตินี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า “เป็นเหมือนการทำลายอายตนะ (ประสาทสัมผัส)” และการก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหมด ท่านกล่าวว่า “เป็นการทำลายรูปธรรม และปฏิขสัญญา” ข้อว่า “เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา” หมายถึงการทำลายอารมณ์ทั้งหลาย อหนึ่ง การก้าวล่วงรูปสัญญาทั้งหมด ท่านกล่าวว่า “เป็นการบรรลุอรุปฉนาน” ความดับไปแห่ง ปฏิขสัญญา ท่านกล่าวว่า “เป็นการทำลายปัจจัยภายนอกที่รบกวนฉนานนั้น (อรุปฉนาน) และเป็นการทำความชุ่มมัวให้บริสุทธิ์ ข้อว่า “เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา”ท่านกล่าวว่าเป็นการทำลายซึ่งปัจจัยภายในที่รบกวนฉนานนั้น และเป็นการชำระความสงบอันเกิดจากความหลุดพ้น

ถาม : ในคำว่า “อากาศานัญจายตนะ” อะไรคืออากาศ ?

ตอบ : เขตแดน(อายตนะ)ของอากาศ อากาศธาตุ คือ ช่องว่าง สิ่งที่ไม่ถูกสัมผัส โดยธาตุ ๔ นี้เรียกว่า ช่องว่าง เมื่อบุรุษทำจิตให้สงบโดยน้อมนึกถึงอากาศไม่มีที่สุด ท่านกล่าวว่า เธอคิดอยู่ว่า “อากาศไม่มีที่สุด” อากาศไม่มีที่สุดหมายถึงการเข้าไปสู่ช่องว่างที่ปราศจากที่สุด จิตและเจตสิกที่เข้าไปสู่ช่องว่าง ท่านเรียกว่า “เขตแดนของอากาศ” อะไร คือ เขตแดนของอากาศ ? ความปราศจากขอบเขต เป็นลักษณะของอากาศ ลักษณะที่ปราศจากขอบเขตนี้ คือเขตแดนของอากาศ ข้อนี้ท่านกล่าวว่า “เป็นความหมายของอากาศ” การอยู่ในสวรรค์ ท่านเรียกว่า “สวรรค์” ฉันไต (การอยู่ใน)อากาศานัญจายตนะฉนาน ท่านก็เรียกว่า “อากาศานัญจายตนะ” ฉันนั้น ข้อว่า “เข้าถึงและอยู่ในอากาศานัญจายตนะ” หมายความว่า โยคีบรรลุอากาศานัญจายตนะฉนาน ข้ามพ้นรูปารมณทั้งหมด ทำองค์ ๓ ความดี ๓ และลักษณะ

๑๐ ให้บริบูรณ์ ประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ และอยู่อย่างสงบด้วยการเสวยผลแห่งการบำเพ็ญ
 ฌาน เพราะกุศลสมบัติเหล่านี้ เธอจะบังเกิดในอากาสนัญจายตนะ ดังที่ท่านกล่าวไว้แล้วใน
 หนหลัง ข้อว่า “เพราะกุศลสมบัติเหล่านี้ เธอจะบังเกิดอากาสนัญจายตนะ” หมายความว่า
 เธอผู้ปฏิบัติอากาสนัญจายตนฌาน หลังจากตาย จะบังเกิดในอากาสนัญจายตนภูมิ มีอายุ
 ประมาณ ๒๐,๐๐๐ กัลป์^{๗๗}

วิญญาณัญจายตนฌาน

วินิจฉัยโทษของอากาสนัญจายตนฌาน บัดนี้ โยคีนัน เมื่อบรรลุลุควมเชี่ยวชาญใน
 การบำเพ็ญอากาสนัญจายตนฌานแล้วปรารถนาจะทำฌานที่กำหนดวิญญาณัญจกสิณให้เกิดขึ้น
 และ ชำมพื้นอากาสนัญจกสิณ พิจารณาเห็นว่า อากาสนัญจายตนฌาน เป็นธรรมหยาบ
 เหมมองเห็นความละเอียดแห่งวิญญาณัญจายตนฌาน

อนึ่ง โยคีนัน มองเห็นโทษของอากาสนัญจายตนะ และอานิสงส์ของวิญญาณัญจาย
 ตนะ อะไรคือโทษของอากาสนัญจายตนะ ? คือฌานนี้มีศัตรูคือรูปฌานอยู่ใกล้ อารมณ์ของ
 อากาสนัญจายตนฌาน เป็นธรรมหยาบ ปฏิขัสตัญญาและนันทตตัสตัญญา ยังไม่แยกจากกันเลย
 ในฌานนี้ เนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น โยคีนันจึงไม่สามารถมีส่วนแห่งคุณวิเสสได้ เหมมองเห็นโทษ
 ของอากาสนัญจายตนฌาน ด้วยอาการอย่างนี้ อานิสงส์ของวิญญาณัญจายตนกสิณ อยู่ที่
 การเอาชนะโทษเหล่านี้นั่นเอง

วิญญาณัญจายตนะ โยคีนัน เมื่อมองเห็นมหันตโทษของอากาสนัญจายตนฌาน
 และอานิสงส์ของวิญญาณัญจายตนะแล้ว ควรพิจารณาวิญญาณัญจายตนะว่า “สงบ” ใส่ใจถึง
 ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณที่ดำเนินไปตามช่องว่างโดยคิดว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” ด้วยอาการ
 อย่างนี้ จิตของเธอย่อมมั่นคงอยู่ในวิญญาณัญจายตนตัญญา เธอเจริญกัมมัญฐานอยู่อย่างนี้
 ไม่นานนัก จิตย่อมข้ามพ้นจากอากาสนัญจายตนตัญญาและก้าวเข้าสู่วิญญาณัญจายตนะ ใน
 วิญญาณัญจายตนตัญญานี้ จิตย่อมบรรลุปนาสมาธิ (ฌานที่แผ่วแผ่) ดังนั้น “โยคีนัน
 ก้าวล่วงอากาสนัญจายตนะโดยสิ้นเชิง คิดว่า ‘วิญญาณไม่มีที่สุด’ เข้าถึงและอยู่ใน
 วิญญาณัญจายตนะ”

คำว่า “โดยสิ้นเชิง” คือไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ ข้อว่า “ก้าวล่วงอากาสนัญจายตนะ” หมาย
 ถึงการข้ามพ้นอากาสนัญจายตนะนั้นนั่นเอง คำว่า “ก้าวล่วง” หมายถึงการไปเลย(ถึงนั้น) นี้เรียกว่า
 “ก้าวล่วงอากาสนัญจายตนะโดยสิ้นเชิง” คำว่า “อากาสนัญจายตนะ” คือโยคีนัน พิจารณาวิญญาณ
 นั้นว่าไม่มีที่สุด ซึ่งแผ่ไปทั่วอากาศ

ถาม : ในระหว่างรูปาวจรและอรุปาวจรนั้น อย่างไรเป็นอนันตตะ(ไม่มีที่สุด) ?

ตอบ : อรูปาวจรเท่านั้น เป็นอนันตะ เพราะว่า ไม่มีขอบเขตสำหรับอรูปฌาน และ เพราะอรูปฌานเหล่านั้น อันใด ๆ ไม่สามารถจับต้องได้ อนึ่ง อากาศไม่มีขีดจำกัด เพราะ เหตุนั้น จึงเรียกว่า อนันตะ คำว่า “อนันตะ” คือ ไม่มีที่สุด เพราะเหตุนี้ ท่านจึงใช้คำว่า อนันตะ คำว่า วิญญาณก็เช่นเดียวกัน

คำว่า “อยู่ในอายตนะ” คืออยู่ในเขตแดนของวิญญาณที่ไม่มีที่สุด จิตและเจตสิก ท่าน เรียกว่า เป็นเขตแดนของวิญญาณไม่มีที่สุด อะไรคือเขตแดนของวิญญาณไม่มีที่สุด? คือ วิญญาณ ที่ปราศจากเขตแดนนี้เรียก “วิญญาณัญจายตนะ” การอยู่ในสวรรค์ท่านเรียกว่า สวรรค์ฉันได การ อยู่ในฌานที่กำหนดอนันตวิญญาณเป็นอารมณ์ ท่านก็เรียกว่า วิญญาณัญจายตนะ ฉะนั้น เมื่อ วิญญาณนี้ถูกยึดไว้ในฌาน ท่านจึงเรียกวินญาณนั้นว่า วิญญาณัญจายตนะ คำว่า “เข้าถึงและ อยู่ในวิญญาณัญจายตนะ” หมายความว่า โยคินั้น ก้าวพ้นอารมณ์ที่วางในวิญญาณัญจายต นฌานนั้น เธอทำองค์ ๓ ความดี ๓ ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ อยู่อย่างสงบ โดยเสวยผลแห่งการบำเพ็ญฌาน เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ เธอจะบังเกิดใน วิญญาณัญจายตณภูมิ ข้อนี้ท่านแสดงไว้แล้วอย่างบริบูรณ์ในตอนต้น

อานิสงส์ของการบำเพ็ญวิญญาณัญจายตณฌาน มีด้วยประการดังนี้ บุรุษผู้บำเพ็ญ วิญญาณัญจายตณฌาน หลังจากตาย จะบังเกิดในวิญญาณัญจายตณภูมิ มีอายุประมาณ ๔๐,๐๐๐ กัลป์^{๗๔}

วิญญาณัญจายตนะ จบ

อากิญจัญญายตนะ

พิจารณาโทษของวิญญาณัญจายตนะ บัดนี้ โยคินั้น เมื่อได้รับความเชี่ยวชาญในการ บำเพ็ญวิญญาณัญจายตณฌานแล้ว บรรณานาที่จะให้อากิญจัญญายตณฌานเกิดขึ้นและก้าว พ้นวิญญาณัญจายตนะ

อนึ่ง เธอคิดตั้งนี้ว่า “วิญญาณัญจายตณฌาน เป็นธรรมหยาบ อากิญจัญญายตณฌาน เป็นธรรมละเอียด” ก็เธอมองเห็นโทษของวิญญาณัญจายตนะและอานิสงส์ของอากิญจัญญายต นฌาน อะไรคือโทษของวิญญาณัญจายตณฌาน? คือ ฌานนี้ มีศัตรูคืออากาศานัญจายตนะอยู่ใกล้ วิญญาณารมณ์เป็นธรรมหยาบ ในที่นี้ เนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น โยคีจึงไม่สามารถมีส่วน คุณวิเสสโดยพิจารณาอนันตสัญญาได้ อานิสงส์ของอากิญจัญญายตนะอยู่ที่การเอาชนะโทษเหล่านี้ โยคินั้น เมื่อเห็นโทษของวิญญาณัญจายตนะและอานิสงส์ของอากิญจัญญายตนะแล้ว ซ้ำม พ้นวิญญาณัญจายตนะอย่างสงบไม่ดำเนินไปตามวิญญาณนั้นอีก เธอผู้เห็นความหลุดพ้นของ อากิญจัญญายตนะ บรรณานาที่จะบรรลुอากิญจัญญายตนะนั้น และเมื่อพิจารณาตั้งนั้นแล้ว

เธอข้ามพ้นวิญญานสัญญาทันที เพราะอาศัยอาภิกขุญญาตนสัญญา เธอจึงบรรลุอุปปนาสมาธิ(ฌาน) โยคินั้นก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนนะโดยสิ้นเชิง คิดว่า “ไม่มีอะไรเลย” เข้าถึงและอยู่ในวิญญาณัญญาตนนะ

คำว่า “โดยสิ้นเชิง” คือไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ คำว่า “ก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนนะ” หมายถึงการไปล่วงวิญญาณนี้ท่านเรียกว่า “ก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนนะ” คำว่า “ไม่มีอะไรเลย” หมายความว่า โยคินั้นไม่ปฏิบัติ (วิญญาณัญญาตนฌาน) อีก ไม่กำหนดถึงอีก ข้ามพ้นจากวิญญาณัญญาตนนะ นั้น และเห็นเฉพาะความไม่มีอะไรเท่านั้น บัณฑิตพึงทราบอาภิกขุญญาตนนะ(ความไม่มีอะไร) ดังนี้ คำว่า “อายตนนะ” มีวินิจฉัยว่า จิตและเจตสิกที่เข้าสู่เขตแดนของความไม่มีอะไร ท่านเรียกว่า อาภิกขุญญาตนนะ? อะไรคืออาภิกขุญญาตนนะ? คือ สิ่งที่ไม่มีความผิดแห่งวิญญาณ และเป็นสิ่งที่ว่าง(สูญญะ)อาภิกขุญญาตนนะท่านกล่าวว่า เป็นการไม่ยึดถืออะไร คำว่า “เข้าถึงอายตนนะ” หมายถึงการบรรลุอาภิกขุญญาตนฌาน คำว่า “เข้าถึงและอยู่” คือโยคินั้น บรรลุอาภิกขุญญาตนฌาน ก้าวล่วงวิญญาณารมณ ทำองค์ ๓ ความดี ๓ ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ และประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ และอยู่อย่างสงบโดยเสวยผลแห่งฌาน เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ เธอย่อมบังเกิดในอาภิกขุญญาตนภูมิ ข้อนี้ท่านแสดงไว้แล้วในหนหลัง อานิสงส์ที่เป็นเหตุให้บุคคลเกิดในอาภิกขุญญาตนภูมิ มีดังนี้ ผู้ปฏิบัติอาภิกขุญญาตนฌาน หลังจากตาย จะบังเกิดในอาภิกขุญญาตนภูมิ มีอายุประมาณ ๖๐,๐๐๐ กัลป์^๙

อาภิกขุญญาตนนะจบ

เนวสัญญานาสัญญาตนนะ

พิจารณาโทษของอาภิกขุญญาตนนะ บัดนี้โยคินั้น เมื่อได้ความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติอาภิกขุญญาตนฌานแล้ว บรรณาจะให้นิวสัญญานาสัญญาตนฌาน (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่) เกิดขึ้น และก้าวล่วงอาภิกขุญญาตนนะเธอพิจารณาตั้งนี้ว่า “อาภิกขุญญาตนนะเป็นธรรมหยาบ เนวสัญญานาสัญญาตนนะเป็นธรรมละเอียด” อนึ่ง เธอเห็นโทษของอาภิกขุญญาตนนะ และอานิสงส์ของเนวสัญญานาสัญญาตนนะ อะไรคือโทษของอาภิกขุญญาตนนะ? ฌานนี้มีศัตรู คือวิญญาณัญญาตนนะอยู่ใกล้ ประกอบด้วยสัญญาที่หยาบ เพราะเหตุนี้ มันจึงเป็นธรรมหยาบเนื่องจากความยึดมั่นถือมั่น โยคินั้นจึงไม่มีส่วนแห่งคุณวิเศษ เธอเห็นโทษของอาภิกขุญญาตนนะอย่างนี้ อานิสงส์ของเนวสัญญานาสัญญาตนนะอยู่ที่การก้าวล่วงโทษเหล่านี้ อนึ่ง (เธอเห็นโทษว่า) สัญญานี้เป็นดุจโรค เป็นดุจผี เป็นดุจหนาม เนวสัญญานาสัญญาตนนะนี้ เป็นธรรมชอบ ธรรมละเอียด และประณีต เธอเห็นเนวสัญญานาสัญญาตนนะอย่างนี้ และเมื่อเห็นอาภิกขุญญาตนนะแล้วเข้าถึงและพิจารณาตุแล้ว โยคินั้น

ปฏิบัติมานอื่น โดยให้ความสงบเกิดขึ้นโดยปราศจากอาภิวัจญญาตนะ เธอเจริญกัมมัฏฐานอย่างนั้น ก้าวล่วงอาภิวัจญญาตนะสัญญา ไม่นานนัก ย่อมบรรลุอัปนาสมาธิ ในแนวสัญญานาสัญญาตนะ

อรรถาธิบายในแนวสัญญานาสัญญาตนะ โยคินั้นก้าวล่วงอาภิวัจญญาตนะโดยสิ้นเชิง เข้าถึงและอยู่ในแนวสัญญานาสัญญาตนะ คำว่า “โดยสิ้นเชิง” คือ โดยไม่มีสิ่งที่เหลืออยู่ ข้อว่า “ก้าวล่วงอาภิวัจญญาตนะ” หมายถึงการไปล่วงเลยและเหนืออาภิวัจญญาตนะนั้นนี้ท่านเรียกว่า “ก้าวล่วงอาภิวัจญญาตนะโดยสิ้นเชิง” ข้อว่า “แนวสัญญานาสัญญาตนะ” (มีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่) มีวินิจฉัยดังนี้ โยคินั้นปฏิบัติมานอื่น โดยให้ความสงบเกิดขึ้นโดยปราศจากอาภิวัจญญาตนะ นี้เรียกว่า แนวสัญญานาสัญญาตนะ วินิจฉัยในข้อว่า แนวสัญญานาสัญญาตนะดังนี้ จิตและเจตสิกที่เข้าถึงเขตแดนแห่งความมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่ เรียกว่า แนวสัญญานาสัญญาตนะ อะไรคือความหมายของแนวสัญญานาสัญญาตนะ ? เพราะกำจัดเสียซึ่งสัญญาที่หยาบ โยคินั้นเชื่อว่าไม่มีสัญญา เพราะยังมีสัญญาละเอียดเหลืออยู่ เธอเข้าถึงเขตแดนแห่งแนวสัญญานาสัญญา คำว่า “อายตนะ” และคำว่า “แนวสัญญานาสัญญา” บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ คำว่า “เข้าถึงและอยู่” คือ เธอบรรลุแนวสัญญานาสัญญาตนะ ก้าวล่วงอาภิวัจญญาตนะ ทำองค์ ๓ ความดี ๓ ลักษณะ ๑๐ ให้บริบูรณ์ ประกอบด้วยอานิสงส์ ๒๒ และอยู่โดยการเสวยผลแห่งการบำเพ็ญมาน เพราะคุณสมบัตินี้ เธอจะบังเกิดในแนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ ข้อนี้ได้อธิบายไว้แล้วโดยพิสดารในหนหลัง ข้อว่า เพราะคุณสมบัตินี้ เธอจะบังเกิดในแนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ หมายความว่า เธอผู้ปฏิบัติแนวสัญญานาสัญญาตนะมาน หลังจากตาย จะบังเกิดในแนวสัญญานาสัญญาตนภูมิมีอายุประมาณ ๘๔,๐๐๐ กัลป์^{๑๐}

ถาม : เพราะเหตุไร มานนี้ท่านจึงเรียกว่า “แนวสัญญานาสัญญาตนะ” และไม่เรียกว่า “วิญญาณัญญาตนะ” ?

ตอบ : เพราะว่า โยคิล่วงพ้นจากความยึดมั่นถือมั่นต่อความไม่มีที่สุด และทำให้สัญญาที่ละเอียดเกิดขึ้น เพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่บรรลุวิญญาณัญญาตนะ

ถาม : เพราะเหตุไร อาสวะทั้งหลายจึงไม่ถูกทำลายเพราะมานนี้ ?

ตอบ : ถ้าโยคินั้นปลีกตัวเองจากสัญญาที่หยาบ เธอจะไม่สามารถเห็นมรรค

อนึ่ง มานนี้ละเอียดยิ่งนัก ดังนั้น เธอจึงไม่สามารถกำหนดรู้ลักษณะของแนวสัญญานาสัญญา เพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่สามารถทำลายอาสวะทั้งหลายได้

แนวสัญญานาสัญญาตนะ จบ

ปกิณณกถา

ข้าพเจ้าจักพรรณนาเพิ่มเติมความหมายของคำข้างต้น

ถาม : อะไร คือปกิณณกถาในเรื่องของฌาน ?

ตอบ : สัททบุ้งเฉท วิปัสสาส วุฏฐาน สมตีกกมะ สมาปัชชนะ วิจาร เวทนา วิจิกิจฉา คำว่า “สัททบุ้งเฉท” คือ ในปฐมฌาน คำพูดหยุดไป โยคีผู้เข้าจุดตฌาน ย่อมหยุดหายใจเข้าออก^{๓๖} การหยุดเสียงมีตามลำดับคือ เมื่อโยคีเข้าฌาน เธอได้ยินเสียง แต่ไม่สามารถพูดได้ เพราะความสามารถในการได้ยินและความสามารถในการพูด ไม่ถูกรวมเข้าด้วยกัน สำหรับโยคีผู้เข้ารูปฌาน ยังมีเสียงรบกวน เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “โยคีผู้เข้าฌาน มีเสียงเป็นเสียงหนาม^{๓๗}” คำว่า “วิปัสสาส” คือ โยคีเมื่อเพ่งอยู่ที่ปฐวีภิกขณ เจริญปฐวีสัญญา โดยอาศัยสิ่งที่ไม่ใช่ปฐวี

ถาม : ถ้าเป็นอย่างนั้น โยคินั้นชื่อว่าไม่ทำวิปัสสาสะให้ถึงพร้อมหรือ ?

ตอบ : ปฐวีสัญญานี้ โยคีพึงรู้ว่า เป็นเพียงสัญญามันต่างจากสัญญาวิปัสสาส ๔ อย่าง เพราะเหตุนี้ มันจึงไม่ทำวิปัสสาสะให้ถึงพร้อม คำว่า “วุฏฐาน” คือ การออกจากฌาน มีโดยเหตุ ๕ ประการ คือ ความไม่สะดวกของอิริยาบถ ข้อผูกพันหลายอย่าง ความเกิดขึ้นแห่งนิเวรณ ความเชี่ยวชาญที่ไม่เสมอภาค และความเอนเอียง

เมื่อโยคีเข้ารูปฌาน เธอย่อมไม่ออก (จากฌาน) เนื่องจากข้อผูกพันหลายอย่าง เพราะเธออยู่โดยไม่มีควมวุ่นวายรบกวน ถ้าเธอเข้านิโรธสมาบัติและผลสมาบัติ เธอสามารถออกได้เพราะทำบุพกรรมไว้^{๓๘} ไม่สามารถออกได้เพราะเหตุอื่นใด คำว่า “สมตีกกมะ” คือ มีการก้าวล่วงอยู่ ๒ อย่าง การก้าวล่วงองค์ และการก้าวล่วงอารมณ์ การผ่านจากรูปฌานไปสู่รูปฌาน(สูงขึ้น) ท่านเรียกว่า “การก้าวล่วงองค์” การผ่านจากรูปฌานไปสู่รูปฌาน และการผ่านจากรูปฌานไปสู่รูปฌาน(สูงขึ้น) ท่านเรียกว่าการก้าวล่วงอารมณ์ คำว่า “สมาปัชชนะ” คือการเข้าถึงฌาน การเข้าถึงนั้นประกอบด้วยองค์ ๕ คำว่า “วิจาร” คือ ในทุติยฌานและฌานอื่นๆ เพราะอาศัยการชมอย่างต่อเนื่อง สภาพที่ปราศจากวิตกและวิจารจึงถูกทำให้ถึงพร้อม คำว่า “เวทนา” คือ ในจุดตฌานและฌานอื่นๆ เพราะการชมอย่างต่อเนื่อง อุเบกขาจึงเกิดขึ้นโดยปราศจากที่สุตโด่งทั้งหลาย คำว่า “วิจิกิจฉา” คือ เนื่องด้วยวิจิกิจฉานี้โยคินั้นจึงกำจัดกามฉันทนิเวรณและนิเวรณอื่นๆ ไม่ได้ และอยู่ในแนวสัญญานาสัญญาตนฌาน นี้ เรียกว่า “สาวเสสะ” (ยังมีส่วนที่เหลืออยู่) เปรียบเหมือนบุรุษผู้กลัวงูพิษ จึงต้องปีนขึ้นต้นไม้

บุคคลผู้ไม่สามารถเข้าฉานได้มีอยู่ ๕ ประเภท เธอเหล่านั้นย่อมจะบังเกิดในอบายภูมิแน่นอน พวกเขาจะทำอนันตริยกรรม ๕ (กรรมหนักที่สุดซึ่งให้ผลทันที)“และจะมีทิวฐิวีสลาส

ปกิณณกกาจ

ปฐวีกลินจบ

อาโปกลิน

ถาม : อะไร คืออาโปกลิน ?

อะไรคือปัจจุปัฏฐานของอาโปกลิน ?

อะไรเป็นลักษณะ รส และปัจจุปัฏฐานของอาโปกลิน ?

อะไรเป็นอานิสงส์ของอาโปกลิน ?

นิมิตอันโยคีกำหนดได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่เกิดขึ้นโดยยึดนิมิตแห่งน้ำเป็นอารมณ์ นี้เรียกว่า “อาโปกลิน” ความสงบนิ่งแห่งจิต นี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของอาโปกลิน ความแนบแน่นอยู่ในอาโปนิมิตเป็นลักษณะของอาโปกลิน การไม่ละทิ้งอาโปสัญญาเป็นรส (หน้าที่)ความคิดที่ไม่แตกซ่านไปเป็นปทัฏฐาน

อานิสงส์พิเศษของอาโปกลิน มีอยู่ ๕ อย่าง คือ โยคีนั้นสามารถดำลงไปบนดินและขึ้นจากดินนั้นได้โดยง่าย เขย่าปราสาท ภูเขา หรือแผ่นดินให้ไหวก็ได้ ทำให้ฝนตกก็ได้ ทำให้น้ำพุ่งออกจากกายของตนและทำให้ปรากฏเป็นเหมือนมหาสมุทรก็ได้ อานิสงส์อื่นๆ ของอาโปกลิน เหมือนกับอานิสงส์ของปฐวีกลินนั่นเอง บุคคลผู้ปฏิบัติอาโปกลินด้วยดี ย่อมมองเห็นน้ำในที่ทุกแห่ง

ชื่อว่า “นิมิตอันโยคีกำหนดได้อย่างไร?” พึงทราบดังนี้ โยคีนั้นผู้รับอาโปกลิน ยึดนิมิตในน้ำ คือ น้ำตามธรรมชาติและน้ำที่จัดเตรียมไว้ ในที่นี้ โยคีผู้เคยปฏิบัติยึดอาโปนิมิตในที่ที่ไม่มีน้ำ หรือเมื่อมองเห็นน้ำในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ในบ่อ ในหม้อ ในสระ ในบึง ในแม่น้ำ ในทะเลสาบหรือในห้วงน้ำ เธอสามารถดูนิมิตนั้นในที่ที่เธอปรารถนา และสามารถให้อุทกปฏิภาคนิมิตเกิดขึ้น ไม่เหมือนโยคีใหม่ เธอ(ผู้เริ่มปฏิบัติ) ต้องกำหนดนิมิตในที่ซึ่งจัดเตรียมไว้ เธอไม่สามารถปฏิบัติอาโปกลินด้วยความซ้าของในที่ซึ่งไม่ได้จัดเตรียมไว้ ดังนั้น โยคีนั้น ในเบื้องต้นควรหาที่สงบ ในวัดหรือในถ้ำ หรือภายใต้ต้นไม้ซึ่งไม่มีต้นไผ่ และเป็นในที่ที่พระอาทิตย์ไม่ส่องแสงจ้า สถานที่นั้นควรเป็นที่ที่ไม่มีฝุ่นและลม และเป็นที่ที่ไม่มียุงเหลือบ และอุปสรรคอื่นๆ ในสถานที่เช่นนั้น เธอฝังถ้วยชามหรือหม้อน้ำไว้ในดินสะอาด และทำขอบปากให้เสมอกับหน้าดิน เส้นรอบวงควรมีระยะประมาณ ๑ นิ้วซ้วแอก น้ำนั้นควรเป็นน้ำฝน และไม่มีสีโตเจือปน ถ้วยหรือ

หม้อ ควรบรรจุน้ำจนเต็มเสมอขอบปาก ในที่นี้ โยคีนั้นควรกำหนดเอาไปสัญญา และกำหนด
 นิमितโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน
 รายละเอียดที่เหลือ ได้พรรณนาแล้วในตอนต้น ในเรื่องปฐวีกสิณ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ
 อาโปกสิณ จบ

เตโชกสิณ

ถาม : อะไร คือเตโชกสิณ ?

อะไร คือปัจจัยฐานของเตโชกสิณ ? อะไร เป็นลักษณะ รส ปัทภูฐานของเตโชกสิณ ?

อะไร คืออานิสงส์(ประโยชน์) ของ เตโชกสิณ ? โยคีกำหนดนิमितได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่โยคีให้เกิดขึ้นโดยอาศัยไฟ นี้เรียกว่า เตโชกสิณ ความสงบนิ่งแห่งจิต
 นี้เรียกว่า ปัจจัยฐาน ความเชี่ยวชาญในการส่งจิตออกไปในเตโชนิमित เป็นลักษณะของ
 เตโชกสิณ ความไม่ละไปแห่งเตโชสัญญา เป็นรส ความคิดที่ไม่แตกซ่านไป เป็นปัทภูฐาน
 ของเตโชกสิณ

ข้อว่า “อะไร คืออานิสงส์ของเตโชกสิณ” มีวินิจัยดังนี้ อานิสงส์ที่เด่นชัด มีอยู่ ๕ อย่าง
 อานิสงส์เหล่านี้ ท่านแสดงไว้แล้วในเตโชกสิณ คือ โยคีสามารถทำให้เกิดควันและเปลวไฟ
 สามารถเปิดเผยสิ่งทั้งหลายโดยการทำให้เกิดแสงสว่าง สามารถทำลายแสงของรูปอื่น ๆ ได้
 สามารถเผาสิ่งต่าง ๆ ตามที่ปรารถนา สามารถรู้ไฟโดยการเกิดขึ้นแห่งแสงสว่าง อานิสงส์อื่น ๆ
 เหมือนกับอานิสงส์ของปฐวีกสิณนั่นเอง เพราะปฏิบัติเตโชกสิณ โยคีจึงสามารถมองเห็นไฟได้
 ในทุกสถานที่

ข้อว่า “โยคีกำหนดนิमितได้อย่างไร” มีวินิจัยดังนี้ บุคคลถือเอาเตโชนิमित และ
 กำหนดนิमितในไฟ คือ ในไฟตามธรรมชาติและไฟที่จัดเตรียมไว้ ในที่นี้ โยคีผู้เคยปฏิบัติ กำหนด
 นิमितตามธรรมชาติ (เธอกำหนดนิमित) โดยการมองดูไฟใด ๆ ก็ได้ คือ ไฟที่มีหญ้าเป็นเชื้อ ไฟ
 มีไม้เป็นเชื้อ ไฟป่า หรือบ้านที่ถูกไฟไหม้ เธอพัฒนาไฟตามธรรมชาติหรือไฟที่เตรียมไว้ตาม
 ที่เธอปรารถนา และเห็นนิमितที่เหมาะสม ด้วยประการดังกล่าวมานี้ เตโชปฏิบัติกนิมิตยอม
 เกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่มีรูปแบบที่ต่างออกไป เธอสามารถกำหนดนิमितเฉพาะในสถานที่ที่จัด
 เตรียมไว้เท่านั้น ไม่ใช้ในสถานที่ที่ไม่ได้เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติเตโชกสิณ
 โยคีใหม่นั้น ในเบื้องต้น ควรรวบรวมเชื้อไฟ กองไว้ในที่สะอาดแล้ว เผาเชื้อไฟนั้น เผาจากข้าง
 ล่างขึ้นไป ในเวลาที่พระอาทิตย์กำลังจะขึ้นหรือตก ไม่คิดถึงควันหรือเปลวไฟที่เกิดขึ้น เธอส่ง
 จิตไปที่เตโชนิमितโดยให้มันเพ่งอยู่ที่ตรงกลางเปลวไฟหนาที่บ และกำหนดนิमितโดยวิธีการ ๓ อย่าง

คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน เรื่องที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยสมบูรณ์แล้วในตอนต้น

เดโชกลิน จบ

วาโยกลิน

ถาม : อะไรคือวาโยกลิน ?

อะไรคือปัจจัยพื้นฐานของวาโยกลิน ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวาโยกลิน?

อะไรคืออานิสงส์ของวาโยกลิน ? โยคีกำหนด(วาโย)นิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยวาโยนิมิต นี้เรียกว่าวาโยกลิน การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิตเรียกว่าปัจจัยพื้นฐานของวาโยกลิน การส่งจิตไปที่วาโยนิมิตเป็นลักษณะของวาโยกลิน ความไม่ละทิ้งวาโยสัญญาเป็นรสของวาโยกลิน ความคิดที่ไม่แตกซ่านไปเป็นปทัฏฐานของวาโยกลิน

ข้อว่า “อะไรคืออานิสงส์ของวาโยกลิน” มีวินิจัยดังนี้ ในวาโยกลินมีอานิสงส์พิเศษอยู่ ๓ อย่าง คือ โยคีสามารถเหาะไปในอากาศได้ สามารถให้ลมเกิดขึ้นได้ และสามารถให้เกิดความเย็นได้ อานิสงส์ข้ออื่น ๆ เหมือนกับอานิสงส์ที่แสดงไว้แล้วในปฐวีกลินนั่นเอง ผู้ปฏิบัติดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการบำเพ็ญวาโยกลิน

ข้อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” มีวินิจัยดังนี้ โยคีใหม่ กำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยการมองดูและสัมผัส เธอกำหนดนิมิตโดยการเห็นอย่างไร ? โยคินั้น เมื่อมองดูโรมันแทศ สวนไผ่ หรือทุ่งหญ้าที่ถูกลมพัด ใส่ใจถึงการรับรู้ลม(วาโยสัญญา) เธอกำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน เธอกำหนดนิมิตโดยการมองดูด้วยอาการอย่างนี้ เธอกำหนดนิมิตโดยการสัมผัสอย่างไร ? ในสถานที่สงบ โยคีใหม่ทำช่องไว้ที่กำแพง ใส่ลำไม้ไผ่หรือไม้รวกในช่องนั้น นั่งอยู่ที่ใกล้ ให้ลมที่พัดผ่านช่องนั้นถูกกายของตน เธอกำหนดวาโยนิมิตโดยการสัมผัสอย่างนี้

โยคีผู้เคยปฏิบัติแล้ว สามารถกำหนดนิมิตได้ทุกเวลาที่ลมพัดถูกกายของเธอ ไม่ว่าเธอกำลังนั่งอยู่หรือเดินไปหรือนอนอยู่ก็ตาม วาโยปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ ด้วยอาการอย่างนี้ เธอย่อมไม่เหมือนกับโยคีใหม่

วาโยกลินจบ

นิลกลิน

ถาม : อะไรคือนิลกลิน ?

อะไร คือปัจจัยพื้นฐานของนิลกลิน ?

อะไร เป็นลักษณะ รส และปฏิกฐานของนิลกลิน ?

อะไร คืออานิสงส์ของนิลกลิน ? โยคิกำหนด (นิล) นิमितได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยนิลกลิน(สีเขียว) นี้เรียกว่า นิลกลิน การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เรียกว่า ปัจจัยพื้นฐาน การส่งจิตไปที่นิลนิमित เป็นลักษณะเด่นของนิลกลิน ความไม่ละทิ้งนิลสัญญา เป็นรสของนิลกลิน ความคิดที่ไม่แตกซ่านไป เป็นปฏิกฐาน ของนิลกลิน

ชื่อว่า “อะไรคืออานิสงส์ของนิลกลิน” มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์มีอยู่ ๕ อย่างในนิลกลิน โยคิยอมบรรลุลหุตพ้นจากสิ่งสวยงาม (สุภวิโมกข์) เธอได้รับฐานะคือความเป็นใหญ่ (อภิภายตนะ) เช่นดอกไม้สีเขียว” เธอสามารถเปลี่ยนทุกสิ่งให้เป็นสีเขียวได้ มองเห็นสีเขียวในทุกสถานที่โดยอาศัยการปฏิบัตินิลกลิน

ชื่อว่า “โยคิกำหนดนิमितได้อย่างไร” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคิกำหนดนิमितในสถานที่ที่เตรียมไว้ หรือในสถานที่ตามธรรมชาติ โยคินั้นมองเห็นนิमितในดอกไม้สีเขียว ผ้าเขียว หรือของที่สีสีเขียวในทุกสถานที่ เธอมองเห็นปรากฏต่อหน้าเสมอ ไม่ว่าตนเองจะพอใจหรือทุกข์ใจ ดังนั้น นิลปฏิภาคนิमितจึงเกิดขึ้นแก่เธอ โยคิใหม่มีลักษณะแตกต่างออกไป เธอกำหนดนิमितได้ในสถานที่ที่เตรียมไว้ ไม่สามารถกำหนดนิमितในสถานที่ที่ไม่ได้เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัตินิลกลิน โยคินี้สร้างดวงกถิลินไว้ที่ผ้า แผ่นกระดาน หรือกำแพง ด้วยดอกไม้สีเขียวคราม” เป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม เธอล้อมรอบดวงกถิลินนั้นด้วยสีอีกสีหนึ่ง โยคินั้นจัดเตรียมนิลนิमित ด้วยประการฉะนี้ เธอกำหนดนิमितได้โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้แล้วโดยพิสดารในตอนต้น

นิลกลิน จบ

ปิตกถิลิน

ถาม : อะไร คือปิตกถิลิน ?

อะไร เป็นปัจจัยพื้นฐานของปิตกถิลิน ?

อะไร เป็นลักษณะ รส และปฏิกฐานของปิตกถิลิน ?

อะไร คืออานิสงส์ของปิตกถิลิน ? โยคิกำหนดนิमितได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยปิตินิมิต (เครื่องหมายสีเหลือง) นี้เรียกว่า ปิตกถิสณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของปิตกถิสณ การส่งจิตไปที่ปิตินิมิตเป็นลักษณะของปิตกถิสณ ความไม่ละทิ้งปิตสัญญาเป็นรสของปิตกถิสณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไป เป็นปทัฏฐานของปิตกถิสณ

ชื่อว่า “อะไร คืออานิสงส์ของปิตกถิสณ” มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์พิเศษ มีอยู่ ๕ อย่าง คือ โยคีสามารถบรรลุความหลุดพ้นจากสิ่งสวยงาม(สุภวิโมกข์) เธอได้รับฐานะคือความเป็นใหญ่เหนือสีเหลือง เธอพิจารณาสีเหลืองนานาชนิดที่เหมือนดอกกระรณิการ์^{๔๖} เธอปฏิบัติปิตกถิสณ ย่อมมองเห็นสีเหลืองในทุกสถานที่

ชื่อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติปิตกถิสณ กำหนดปิตินิมิตในที่ที่เตรียมไว้หรือในที่ตามธรรมชาติ โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตได้ในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ โยคินั้นมองเห็นสีเหลืองของดอกไม้เหลือง หรือผ้าเหลืองในทุกสถานที่เธอมองเห็นสีเหลืองนั้นเสมอ ไม่ว่าตนเองจะพอใจหรือทุกข์ใจ ดังนั้น ปิตปฏิภาคนิมิตจึงเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้นกำหนดนิมิตได้เฉพาะในที่ที่จัดเตรียมไว้ และไม่สามารถกำหนดนิมิตในที่ซึ่งไม่ได้จัดเตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติปิตกถิสณ โยคินีสร้างดวงกถิสณขึ้นด้วยสีเหลืองของดอกกระรณิการ์ บนผ้า หรือที่กำแพง ทำเป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม วงรอบด้วยสีอีกชนิดหนึ่ง เธอจัดเตรียมปิตินิมิต ด้วยอาการอย่างนี้ กำหนดนิมิตได้โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

ปิตกถิสณจบ

โลहितกถิสณ

ถาม : อะไรคือโลहितกถิสณ ?

อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของโลहितกถิสณ ?

อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของโลहितกถิสณ ?

อะไร คืออานิสงส์ของโลहितกถิสณ ?

โยคีกำหนดโลहितกถิสณได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยโลहितินิมิต (เครื่องหมายสีแดง) นี้เรียกว่า โลहितกถิสณ การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของโลहितกถิสณ การส่งจิตไปที่โลहितินิมิต เป็นลักษณะของโลहितกถิสณ ความไม่ละทิ้งโลहितสัญญาเป็นรสของโลहितกถิสณ ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไปเป็นปทัฏฐานของโลहितกถิสณ

ข้อว่า “อะไรคืออานิสงส์ของโลहितกถลิน” มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์พิเศษ มีอยู่ ๔ อย่าง คือ โยคีสามารถบรรลุความหลุดพ้นจากสิ่งสวยงามในโลहितกถลินได้ เธอได้รับฐานะคือ ความเป็นใหญ่เหนือสิ่งที่มีสีสีแดง” เธอสามารถเปลี่ยนสิ่งทั้งหลายให้เป็นสีแดง อานิสงส์อื่น ๆ เหมือนกับอานิสงส์ของปฐวีกถลินนั่นเอง เธอผู้ปฏิบัติโลहितกถลิน ย่อมมองเห็นสีแดงปรากฏ อยู่ในที่ทุกสถาน

ข้อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติโลहितกถลิน กำหนด โลहितนิมิตในที่ที่จัดเตรียมไว้หรือในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ โยคีผู้เคยปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิต ในที่ตามธรรมชาติ คือ โดยการมองดูดอกไม้สีแดง หรือผ้าสีแดง ในที่ทุกแห่ง เธอมักมองเห็น(สีแดง) ไม่ว่าตนจะพอใจหรือไม่พอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ โลहितปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคี ใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้นกำหนดนิมิตได้ในที่ที่จัดเตรียมไว้ และไม่สามารถ กำหนดนิมิตในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดากในการปฏิบัติโลहितกถลิน โยคินี ติดสีแดงที่เหมือนกับสีของดอกชบาไว้บนผืนผ้า ผืนกระดาน หรือที่กำแพง ทำเป็นรูป สามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยม เธอจัดเตรียมโลहितนิมิตด้วยอย่างนี้ กำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญและโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

โลहितกถลิน จบ

โอทาทกถลิน

ถาม : อะไรคือโอทาทกถลิน ?

อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของโอทาทกถลิน ?

อะไร เป็นลักษณะ รส และปฏักฐานของโอทาทกถลิน ?

โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยโอทาทนิมิต (เครื่องหมายสีขาว) นี้เรียกว่า โอทาทกถลิน การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิตเหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของโอทาทกถลิน การส่งจิตไปที่โอทาทนิมิตเป็นลักษณะของโอทาทกถลินความไม่ละทิ้งโอทาทสัญญาเป็นรสของ โอทาทกถลิน ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไปเป็นปฏักฐานของโอทาทกถลิน

ข้อว่า “อะไร คืออานิสงส์ของโอทาทกถลิน” มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์พิเศษ มีอยู่ ๘ อย่าง คือ โยคีสามารถบรรลุความหลุดพ้นจากสิ่งสวยงาม เธอได้รับฐานะคือความเป็นใหญ่เหนือสีขาว” เอาชนะถิ่นมิหะได้ ขจัดความมืดเสียได้ ทำให้เกิดแสงสว่างได้ และทำให้เกิด ตาทิพย์โดยอาศัยโอทาทกถลิน อานิสงส์อื่น ๆ เหมือนกับอานิสงส์ที่แสดงไว้ในปฐวีกถลินนั่นเอง

เธอผู้บำเพ็ญโศกาทกถกถกยอมมองเห็นสีขาวย ปรากฏอยู่ในที่ทุกสถาน

ชื่อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติโศกาทกถก กำหนดโศกาทกถกนิมิตในที่ที่เตรียมไว้หรือที่ตามธรรมชาติก็ได้ โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตได้ที่ตามธรรมชาติ เธอมองดูนิมิตได้ที่ต่างๆ เช่น ในดอกไม้สีขาว แสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงดาว หรือกระจกเงากลม โยคีเริ่มกำหนดนิมิตในที่ต่างๆ เหล่านี้ มักมองเห็น นิมิตปรากฏต่อหน้า ไม่ว่าจะพอใจหรือไม่พอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ โศกาทกถกปฏิบัติ นิมิต(คือเครื่องหมายที่เทียบเคียงได้กับสีขาวย)ยอมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ยอมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้น กำหนดนิมิตได้ที่ที่เตรียมไว้ เธอไม่สามารถกำหนดนิมิตในที่ซึ่งไม่เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติโศกาทกถกโยคีนี้สร้างดวงกถกขึ้นที่ผืนผ้าที่แผ่นกระดาน หรือที่กำแพง เป็นรูปสามเหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยมก็ได้ มีสีคล้ายกับสีของดาวประกายพรึก(ดาว พระศุกร์) วงกลมด้วยสีอื่น เธอจัดเตรียมโศกาทกถกนิมิตอย่างนี้ กำหนดนิมิตโดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

โศกาทกถก จบ

อาโลกกถก

ถาม : อะไร คืออาโลกกถก ? อะไร เป็นปัจจุฐานของอาโลกกถก ? อะไร เป็น ลักษณะ เป็นรส และเป็นปทัฐานของอาโลกกถก ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ความคิดที่ถูกสร้างขึ้นมาโดยอาศัยอาโลกกถกนิมิต (เครื่องหมายคือแสงสว่าง) นี้เรียกว่า อาโลกกถก การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุฐานของ อาโลกกถก การส่งจิตไปที่อาโลกกถกนิมิต เป็นลักษณะของอาโลกกถก ความไม่ละทิ้งอาโลก กถกสัญญา เป็นรสของอาโลกกถก ความคิดที่ไม่แตกซ่านออกไป เป็นปทัฐานของอาโลกกถก

ข้อวินิจฉัยในคำว่า “อะไร คืออาโลกกถกของอาโลกกถก” นั้น เหมือนกับข้อวินิจฉัยของ โศกาทกถกนั่นเอง โยคีผู้ปฏิบัติอาโลกกถก ย่อมเห็นสีขาวยได้ในที่ทุกแห่ง

ชื่อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือปฏิบัติอาโลกกถก กำหนดอาโลกกถกนิมิตในที่ที่เตรียมไว้หรือในที่ตามธรรมชาติก็ได้ โยคีผู้เคยปฏิบัติมาแล้ว กำหนด นิมิตได้ที่ตามธรรมชาติ เธอมองดูนิมิตในที่ต่างๆ เช่น ในแสงจันทร์ แสงอาทิตย์ แสงไฟหรือ ในแสงสะท้อนของเพชร โยคีเริ่มกำหนดนิมิตในที่ต่างๆ เหล่านี้ มักมองเห็นนิมิตเสมอ ไม่ว่าจะ พิจารณาพอใจหรือไม่พอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ อาโลกกถกปฏิบัติยอมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ ยอมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้น กำหนดนิมิตได้ที่ที่เตรียมไว้ และไม่สามารถกำหนดนิมิตใน

ที่ที่ไม่ได้เตรียมไว้ เธอดำเนินตามสิ่งที่สะดวกในการปฏิบัติอาโลกกลิน โยคีนี้เลือกเอากำแพงที่หันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือตะวันตก เธอเอาน้ำใส่ถ้วยจนเต็ม วางไว้ในที่มีแสงอาทิตย์ ในบริเวณใกล้หน้าต่างทำให้เกิดมณฑล(วงหรือดวง)ของแสงสว่าง แสงสว่างย่อมเกิดขึ้นและสะท้อนกลับไปที่กำลัง กำแพง จากมณฑลนี้ เธอมองเห็นแสงสว่างได้ที่กำลังนี้ เธอกำหนดนิมิตได้โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉยๆ โดยความเชี่ยวชาญและโดยการกำจัดสิ่งรบกวน รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้แล้วในตอนต้น

อาโลกกลิน จบ

ตอนที่ ๓

ปริจฉินนาทาสกถิณ

ถาม : อะไร คือปริจฉินนาทาสกถิณ ?

อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของปริจฉินนาทาสกถิณ ?

อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของปริจฉินนาทาสกถิณ ?

อะไร คืออานิสงส์ ของปริจฉินนาทาสกถิณ ?

โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ในอากาสกถิณ (ช่องว่างสำหรับเพ่ง) มีช่องว่างอยู่ ๒ ชนิด คือ ช่องว่างที่แยกออกจากรูป และที่ว่างไม่แยกออกจากรูป นิมิตแห่งอากาสกถิณ ก็คือช่องว่างที่แยกออกจากรูป อากาสนิมิตที่โยคีกำหนดในที่แจ้ง เป็นที่ว่างที่ไม่แยกออกจากรูป การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิต เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของอากาสกถิณ การส่งจิตไปที่อากาสัตถุญา เป็นรสของ “อากาสกถิณ” ความคิดที่ไม่แตกชานออกไป เป็นปทัฏฐานของอากาสกถิณ ข้อว่า “อะไร คืออานิสงส์ของอากาสกถิณ” มีวินิจฉัยดังนี้ มีอานิสงส์พิเศษ อยู่ ๒ อย่างดังนี้ คือ โยคีสามารถทะลุผ่านสิ่งกีดขวาง เช่น กำแพง ภูเขาได้ กิจกรรมทางกายของเธอ ไม่ถูกขัดขวาง และเธอไม่มีความกลัวใด ๆ

ข้อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีผู้ถือเอา(ปฏิบัติ)อากาสกถิณ กำหนดนิมิตในช่องว่างที่เกิดตามธรรมชาติหรือที่เตรียมไว้ก็ได้ โยคีผู้ผ่านการปฏิบัติมาแล้ว กำหนดนิมิตในที่ตามธรรมชาติ เธอมองดูนิมิตในที่ต่าง ๆ เช่น ในที่แจ้ง ในที่ว่างแห่งหน้าต่างที่เปิดไว้ ในที่ว่างระหว่างกิ่งของต้นไม้ เธอเริ่มมองดูที่ว่างเหล่านี้ ย่อมมองเห็นอากาสนิมิตได้เสมอ ในอาการที่น่าพอใจหรือไม่พอใจ ด้วยอาการอย่างนี้ อากาสปฏิภาคนิมิตย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ โยคีใหม่ย่อมแตกต่างออกไป โยคีใหม่นั้นกำหนดนิมิตในที่ซึ่งเตรียมไว้ และไม่สามารถกำหนดนิมิตในที่ที่ไม่ได้จัดเตรียมไว้ โยคินีไปสู่ที่สงบ ในบริเวณรอบนอกไม่มีสิ่งกีดขวาง เธอทำช่องกลม (ที่กำแพง) และกำหนดอากาสนิมิต โดยวิธีการ ๓ อย่าง คือ โดยการเพ่งดูเฉย ๆ โดยความเชี่ยวชาญ และโดยการกำจัดซึ่งสิ่งรบกวน ในอากาสกถิณนี้ โยคีทำสมาธิที่ ๔ และที่ ๕ ให้เกิดขึ้น รายละเอียดที่เหลือเหมือนกับที่ได้แสดงไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง

ปริจฉินนาทาสกถิณ จบ

วิญญาณกถิณ

ถาม : อะไร คือวิญญาณกถิณ ?

ตอบ : วิญญาณกถิณ คือวิญญาณัญญาตนณานั่นเอง คำที่เหลือได้แสดงไว้ในตอนต้นแล้วโดยพิสดาร

วิญญาณกถิณ จบ กถิณ ๑๐ จบ

ปกิณณกถา

ถาม : อะไร คือปกิณณกถาเกี่ยวกับกสิณเหล่านี้ ?

ตอบ : ถ้าโยคีได้ความคล่องแคล่วในนิมิตหนึ่ง นิมิตอื่นทั้งหมดย่อมตามมา ถ้าโยคีได้ความคล่องแคล่วในปฐมฌาน โดยอาศัยกสิณหนึ่ง เธอย่อมสามารถได้ความคล่องแคล่ว โดยอาศัยกสิณอื่น ๆ เช่นเดียวกัน และสามารถทำให้ทุติยฌานเกิดขึ้น ในทำนองเดียวกัน ถ้าเธอได้ความคล่องแคล่วในทุติยฌาน เธอย่อมสามารถทำให้ตติยฌานเกิดขึ้น ถ้าเธอได้ความคล่องแคล่วในตติยฌาน เธอย่อมสามารถทำจตุตถฌานให้เกิดขึ้นได้

ถาม : กสิณชนิดไหน ยอดเยี่ยมที่สุดในบรรดากสิณทั้งหลาย ?

ตอบ : กสิณสี(วันกสิณ) ๔ ชนิด ยอดเยี่ยมที่สุด เพราะว่า ด้วยอำนาจกสิณสีเหล่านั้น โยคีย่อมบรรลุความหลุดพ้น (วิโมกข์) และฐานะคือความเป็นใหญ่ (อภิภายตนะ) โอทาดกสิณ(กสิณขาว)นับว่ายอดเยี่ยม เพราะมันทำให้สว่างเจิดจ้า และด้วยอำนาจโอทาดกสิณ โยคีย่อมบรรลุสภาพไม่ติดขัดแห่งจิต

ในที่นี้ โยคีสร้างสมาบัติ ๘ โดยอาศัยกสิณ ๘ โดยอาการ ๑๖ อย่าง ดังนี้

๑. เธออยู่ได้ในทุกที่ที่เธอปรารถนา
๒. บำเพ็ญฌานได้ตามที่เธอปรารถนา
๓. เธอบำเพ็ญฌานได้ทุกเวลาที่เธอปรารถนา
๔. เธออยู่โดยปราศจากนิเวรณ
๕. ขึ้นไปตามลำดับ^๑
๖. ลงไปตามลำดับ
๗. ขึ้นและลงไปตามลำดับ
๘. โดยการพัฒนาองค์แยกกัน
๙. พัฒนาองค์ไปพร้อม ๆ กัน
๑๐. กระโดดข้ามตรงกลางไป
๑๑. จำกัตองค์
๑๒. จำกัตอารมณ (วัตถุ)
๑๓. จำกัตทั้งองค์และอารมณ
๑๔. กำหนดองค์
๑๕. กำหนดอารมณ
๑๖. กำหนดทั้งองค์และอารมณ

ข้อว่า “(๑) เธออยู่ได้ทุกที่ที่เธอปรารถนา” คือ โยคินั้นอยู่ในหมู่บ้านหรือในป่าที่ไหนก็ได้ที่เธอชอบใจ และเข้าฌาน

ข้อว่า “(๒) บำเพ็ญฌานได้ตามที่เธอปรารถนา” คือ โยคินั้นทำฌานที่ปรารถนาให้เกิดขึ้น

ข้อว่า “(๓) ทุกเวลาที่เธอปรารถนา” คือ เธอเข้าฌานในเวลาที่เหมาะสม

ข้อว่า “(๔) โดยปราศจากสิ่งกีดขวาง” คือ โยคินั้นสามารถตั้งมั่นอยู่ในฌานได้ทุกเวลา

ข้อว่า “(๕) ขึ้นไปตามลำดับ” คือ เธอเข้าปฐมฌานโดยลำดับขั้นไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ

ข้อว่า “(๖) ลงไปตามลำดับ” คือ เธอลงไปตามลำดับ เริ่มจากเนวสัญญานาสัญญายตนะไปจนถึงปฐมฌาน

ข้อว่า “(๗) ทั้งขึ้นไปตามลำดับและลงไปตามลำดับ” คือ เธอยอดเยี่ยมทั้งในการขึ้นและการลงเธอออกจากปฐมฌาน เข้าตติยฌาน ออกจากตติยฌานเข้าทุติยฌาน และออกจากทุติยฌาน เข้าจตุตถฌาน^๓ เธอเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ด้วยอาการอย่างนี้

ข้อว่า “(๘) โดยการพัฒนาองค์แยกกัน” คือ เมื่อเข้าจตุตถฌานไปตามลำดับแล้ว โยคินั้นก็ขึ้นหรือลง

ข้อว่า “(๙) พัฒนาองค์ไปพร้อมๆ กัน” คือ เธอเข้าจตุตถฌาน จากนั้น เธอเข้าอากาศานัญญายตนะ และเข้าตติยฌาน เธอเข้าโดยวิธีการ ๒ อย่างนี้

ข้อว่า “(๑๐) กระโดดข้ามตรงกลางไป” คือ เธอเข้าปฐมฌาน จากปฐมฌานนี้ เธอเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ จากนั้นเธอเข้าทุติยฌาน และจากทุติยฌานนั้น เธอบรรลุอากาศานัญญายตนะ เธออยู่ในสมาบัติขั้น ด้วยอาการอย่างนี้ และเข้าใจอากาศานัญญายตนะ

ข้อว่า “(๑๑) จำกัดองค์” คือ เธอเข้าฌานอย่างหนึ่งโดยอาศัยกสิณ ๘

ข้อว่า “(๑๒) จำกัดอารมณ์” คือ เธอเข้าฌาน ๘ อย่าง โดยอาศัยกสิณ ๘

ข้อว่า “(๑๓) จำกัดทั้งองค์และอารมณ์” คือ ฌาน ๒ และกสิณ ๑

ข้อว่า “(๑๔) กำหนดองค์” คือ เธออาศัยกสิณ ๓ เข้าฌาน ๒

ข้อว่า “(๑๕) กำหนดอารมณ์” คือ เธอเข้าฌาน ๒ โดยอาศัยกสิณ ๒

ข้อว่า “(๑๖) กำหนดทั้งองค์และอารมณ์” คือ ข้อนี้ประกอบด้วยข้อความ ๒ ประโยค ดังที่กล่าวมาแล้ว

ปกิณณกถา จบ

อสุภัสถัญญา ๑๐

(๑) อุทฐมาตกสถัญญา

ถาม : อะไรคืออุทฐมาตกสถัญญา ?

อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของอุทฐมาตกสถัญญา ?

อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของอุทฐมาตกสถัญญา ?

อะไร คืออานิสงส์ของอุทฐมาตกสถัญญา ?

โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : ข้อว่า “อุทฐมาตกสถัญญา” มีวินิจฉัยดังนี้ สภากแห่งการพองขึ้น เช่น ซากศพเนาเหม็นพองขึ้นอืด นี้เรียกว่า “อุทฐมาตกะ” การมองดูซากศพที่พองขึ้นด้วยความรู้ชอบนี้เรียกว่า สถัญญา การฝึกฝนและความสงบนิ่งแห่งจิตในสถัญญานั้น เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของอุทฐมาตกสถัญญา การส่งจิตไปที่ความล้ำคัญหมายในซากศพที่พองขึ้น เป็นลักษณะของอุทฐมาตกสถัญญา ความรังเกียจเกี่ยวเนื่องกับอุทฐมาตกสถัญญาเป็นรสของอุทฐมาตกสถัญญา การใส่ใจถึงความเนาเหม็นและความไม่สะอาด เป็นปทัฏฐานของอุทฐมาตกสถัญญา

ข้อว่า “อะไรคืออานิสงส์ของอุทฐมาตกสถัญญา” มีวินิจฉัยดังนี้ อานิสงส์ของอุทฐมาตกสถัญญา มีอยู่ ๙ ประการ ดังนี้ โยคีได้สติภายในกายของตน สามารถได้อนิจจสถัญญา (ความล้ำคัญหมายในความไม่เที่ยง) และมรณสถัญญา (ความล้ำคัญหมายในความตาย) เธอทำความรังเกียจให้เพิ่มมากขึ้น และครอบงำกามตัณหาได้ กำจัดความยึดมั่นถือมั่นรูปและอิฏฐารมณอยู่เป็นสุขและเข้าถึงอมตธรรม

ข้อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ผู้กำหนดอุทฐมาตกนิมิตไปตามลำพัง ไม่มีเพื่อน มีสติตั้งมั่น ไม่ลุ่มหลง สรรวมระวางอินทรีย์มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน พิจารณาดูทางไปมา เธอไปสู่สถานที่แห่งซากศพพองขึ้นอืด ด้วยอาการอย่างนี้ เธอหลีกเลี่ยงที่ได้ลม นั่งอยู่ในที่นั้น ยืนหรือนั่งไม่ไกลและไม่ใกล้ซากศพนั้นเกินไป มีนิมิตไม่งามปรากฏต่อหน้า โยคินั้นทำกัณหิน จอมปลวก ฟุ่ไม้ หรือเถาว์วัลย์ซึ่งมีอยู่ใกล้สถานที่อสุภนิมิตตั้งอยู่ ให้เป็นนิมิตและเป็นอารมณ์ พิจารณาอย่างนี้ว่า “กัณหินไม่สะอาด นี่เป็นนิมิตไม่สะอาด นี่คือกัณหิน” จอมปลวกและสิ่งอื่นๆ เธอก็ควรทำอย่างนี้เหมือนกัน หลังจากทำนิมิตและทำอารมณ์แล้ว เธอปฏิบัติพิจารณาอสุภนิมิตจากลักษณะภายใน โดยอาการ ๑๐ อย่าง คือ โดยสี เพศ ทิศ สันฐาน ตัดตอน ข้อต่อ ช่อง ส่วนเบื้องต่ำ ส่วนเบื้องสูง และโดยรอบ เธอพิจารณาถูกรอบอสุภนิมิตนั้น

คำว่า “โดยสี” หมายความว่า เธอกำหนดสีดำว่าเป็นสีดำ สีไม่ดำและไม่ขาวว่าไม่ดำและไม่ขาว เธอกำหนดสีขาวว่าเป็นสีขาว และกำหนดผิวที่เนาเหม็นว่าเป็นของเนาเหม็น

คำว่า “เพศ” หมายความว่า เธอกำหนดว่าไม่ว่าจะเป็นร่างของบุรุษหรือของสตรี และไม่ว่าจะเป็นร่างของคนหนุ่มหรือคนแก่ก็ตาม การกำหนดก็คือกำหนดส่วนที่ยาวว่ายาว ส่วนที่สั้นว่าสั้น ส่วนที่อ้วนว่าอ้วน ส่วนที่เล็กว่าเล็ก

คำว่า “ทิศ” หมายความว่า เธอกำหนดว่า ทางด้านนี้ เป็นศีรษะ ทางด้านนี้ เป็นแขน ทางด้านนี้ เป็นขา ทางด้านนี้ เป็นหลัง ทางด้านนี้ เป็นท้องน้อย ทางด้านนี้ เป็นที่นั่ง ทางด้านนี้ เป็นอสุภณิมิต เธอเข้าใจอย่างนี้

คำว่า “สัณฐาน” หมายความว่า เธอกำหนดว่า แขนวางอยู่บนที่นี้ ขาวางอยู่บนที่นี้ ศีรษะวางอยู่บนที่นี้ ที่นั่งอยู่ตรงนี้ อสุภณิมิตอยู่ตรงนี้

คำว่า “ตัดตอน” หมายความว่า เธอกำหนดจากศีรษะไปจนถึงเท้า จากข้างล่างไปถึงศีรษะ และโดยรอบ สำคัญหมายร่างกายทั้งหมดว่า เป็นเหมือนที่รวมมูลโค

คำว่า “ข้อต่อ” หมายความว่า เธอกำหนดว่า ในแขนทั้ง ๒ ข้าง มี ๖ ข้อต่อ ในขาทั้ง ๒ ข้าง มี ๖ ข้อต่อ คอมี ๑ ข้อต่อ และที่เอว มี ๑ ข้อต่อ เหล่านี้เป็นที่รู้จักกันว่า เป็นข้อต่อใหญ่ ๑๔ ข้อ

คำว่า “ช่อง” หมายความว่า เธอกำหนดช่องปากที่เปิดหรือปิดก็ตาม และตาเปิดหรือปิดก็ตาม เธอกำหนดส่วนที่เป็นโพรงมือและเท้า

คำว่า “ส่วนเบื้องต่ำและเบื้องสูง” หมายความว่า เธอกำหนดอสุภณิมิตอยู่ในที่ต่ำ หรือในที่สูงก็ตาม อนึ่ง เธอกำหนดดังนี้ว่า “เราอยู่ในที่ต่ำ อสุภณิมิตอยู่ในที่สูง” หรือว่า “อสุภณิมิตอยู่ในที่ต่ำ เราอยู่ในที่สูง”

คำว่า “เธอกำหนดโดยรอบ” หมายความว่า เธอกำหนดระยะห่างออกไปประมาณ ๒-๓ ช่วงแขนจากนิมิต เพราะว่า เธอกำหนดนิมิตไม่ได้ด้วยการอยู่ใกล้หรือไกลจากนิมิตนั้นเกินไป และเธอพิจารณาสิ่งทั้งปวง กำหนดนิมิต กล่าวว่่า “ดีละ ดีละ” เธอเฝ้าสังเกตอย่างนี้ ย่อมมีความพอใจ

โยคีนั้น เมื่อกำหนดนิมิตได้แล้ว สังเกตมันให้ดี และกำหนดมันให้ดี ไปเพียงลำพัง ไม่มีเพื่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม สรรวมระว่างอินทรีย์ และมีจิตไม่ฟุ้งซ่านออกนอกตัว พิจารณาทางไปมา เธอเดินไปมาบนทางสายนั้น และนั่งพิจารณาอสุภณิมิต

เพราะเหตุไร เธอจึงไปโดยไม่มีเพื่อน ? เพื่อประโยชน์แก่การได้ความสงบแห่งกาย
ชื่อว่า “มีสติตั้งมั่น” หมายความว่า เนื่องจากมีความไม่หลงลืม อินทรีย์ทั้งหลายจึงได้ รับการคุ้มครอง และจิตย่อมไม่ฟุ้งซ่านไปภายนอก

เพราะเหตุไร เธอจึงพิจารณาทางไปมา ? เพื่อประโยชน์แก่การได้ความสงบแห่งกาย

เพราะเหตุไร เธอจึงงดเว้นที่ทวนลม ? เพื่อประโยชน์แก่การหลีกเลี่ยงกลิ่นเน่าเหม็น

เพราะเหตุไร เธอจึงนั่งไม่ไกลและไม่ใกล้เกินไป ? เพราะว่า ถ้าเธอนั่งไกล ย่อมไม่สามารถกำหนดนิมิตได้ ถ้าเธอนั่งใกล้เกินไป เธอไม่สามารถได้ความไม่ชอบใจนิมิตนั้น หรือมองเห็นลักษณะแท้จริงของมันได้ ถ้าเธอไม่รู้ลักษณะที่แท้จริงของอสุภานิมิตนั้น เธอย่อมไม่สามารถกำหนดนิมิตนั้นได้ เพราะเหตุนั้น เธอจึงนั่งไม่ไกลเกินไปและไม่ใกล้เกินไป

เพราะเหตุไรเธอจึงพิจารณานิมิตโดยรอบ ? เพื่อประโยชน์แก่ความไม่หลงลืม ความไม่หลงลืมมีดังนี้ เมื่อโยคีไปสู่สถานที่สงบ และมองดูอสุภานิมิต เกิดความกลัวขึ้นในตัวเธอ ในเวลาเช่นนั้น ถ้าหากศพปรากฏเหมือนกับยื่นขึ้นต่อหน้าเธอ เธออย่ายืนขึ้น แต่จงพิจารณาใส่ใจด้วยวิธีนี้ เธอย่อมรู้ ระลึกได้ เข้าใจอย่างถูกต้อง กำหนดด้วยดี และพิจารณานิมิต เธอพิจารณานิมิตทั้งหมดโดยวิธีการเดียวกัน นี่คือการไม่หลงลืม

ถาม : เพราะเหตุไร เธอจึงกำหนดนิมิตโดยอาการ ๑๐ อย่าง ?

ตอบ : เพื่อประโยชน์แก่การผูกจิตไว้

เพราะเหตุไร โยคินั้นจึงต้องพิจารณาทางไปมา ? เพราะเพื่อประโยชน์แก่ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ “ความก้าวหน้าในการปฏิบัติ” หมายความว่า แม้โยคีจะเข้าไปสู่ที่สงบจิตของเธอก็ยังถูกรบกวนในบางครั้ง ถ้าเธอไม่หมั่นตรวจสอบจิตนั้น อสุภานิมิตย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น โยคีจึงตรวจสอบนิมิตด้วยหทัยทั้งหมดของเธอ โดยพิจารณาทางไปมา เธอตรวจสอบสถานที่เจริญกัมมัฏฐาน ตรวจสอบนิมิตทั้งหมด เธอควรตรวจสอบนิมิตที่ต้องกำหนดโดยวิธี ๑๐ อย่าง ด้วยประการฉะนี้

ดังนั้น โยคินั้น ตรวจสอบซ้ำแล้วซ้ำเล่า และมองเห็นนิมิตเป็นประหนึ่งว่าติดอยู่กับนิมิตตาของเธอ นี่คือการก้าวหน้าในการปฏิบัติ โยคีใหม่ เมื่อเพ่งดูที่ซากศพ รับรู้ให้ประหนึ่งว่าเพชร ราวเรียง กำหนดไว้ในใจ อยู่ร่วมกับซากศพนั้นเสมอ ทำนิเวศน์ให้หมดไป และให้องค์ฌานเกิดขึ้น เธอเป็นผู้ห่างไกลจากกามและอกุศลธรรม อยู่ในสมาบัติคือปฐมฌานซึ่งมีวิตกและวิจารณ์ที่เกิดจากวิเวกและประกอบด้วยปีติและสุข ด้วยอำนาจแห่งอสุภัสถัญญา

ถาม : เพราะเหตุไร ปฐมฌานจึงพัฒนาขึ้นได้ด้วยอสุภัสถัญญา ส่วนฌานอื่นไม่พัฒนา

ตอบ : สถัญญานี้จะประกอบด้วยวิตกและวิจารณ์เสมอ ๆ เพราะเป็นธรรมที่ไปด้วยกัน และเพราะอสุภัสถัญญาถูกผูกติดอยู่กับที่ เมื่อวิตกและวิจารณ์ปรากฏ นิมิตนี้ย่อมแสดงตัวชัดเจน ถ้าไม่มีวิตกและวิจารณ์เสีย โยคีไม่สามารถบรรลุความสงบแห่งจิตในที่นี้ได้ เพราะเหตุนี้ปฐมฌานจึงมีการพัฒนา ฌานอื่นไม่พัฒนา

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า สี เพศ และลักษณะอื่น ๆ ของอสุภานิมิตนี้ พิจารณาได้หลายทาง คำว่า “พิจารณาได้หลายทาง” คือ สีเป็นต้นเหล่านี้ เป็นอารมณ์ของวิตกและวิจารณ์ อารมณ์เหล่านี้ เว้นจากวิตกและวิจารณ์เสีย โยคีไม่สามารถพิจารณาเพราะเหตุนี้ปฐมฌานเท่านั้นจึงพัฒนา

ฉานอื่นไม่พัฒนา

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า อสุภนิมิตนี้ไม่ใช่อารมณ์ถาวร เมื่อไม่ใช่อารมณ์ถาวร จิตจึงดำเนินสูงขึ้นไปไม่ได้ ในที่ที่ไม่บริสุทธิ์ ปิติและสุขสามารถเกิดขึ้นได้ก็โดยปราศจากวิตถกและวิจารณ์เท่านั้น ซึ่งในสถานที่เช่นนี้ขึ้นอยู่กับกลิ่นเน่าเหม็น เพราะเหตุนี้ ปฐมฉานจึงพัฒนา ฉานอื่นไม่พัฒนา

ถาม : เมื่ออารมณ์ไม่ถาวร ปิติและสุขเกิดขึ้นได้อย่างไร ?

ตอบ : อารมณ์ที่ไม่ถาวรนั้น ไม่ใช่เหตุแห่งปิติและสุข อนึ่ง ปิติและสุขเกิดโดยอาศัยการกำจัดเสียซึ่งความร้อนคือนิวรณ์ และการฝึกฝนจิต รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

อุทฺธมาตกสัญญา จบ

(๒) วินีลกสัญญา

ถาม : อะไร คือวินีลกสัญญา ? อะไร เป็นปัจจุปัจจัยฐานของวินีลกสัญญา ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวินีลกสัญญา ? อะไร คืออาณิสงส์ของวินีลกสัญญา ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : หลังจากตายแล้วเป็นเวลา ๑, ๒ หรือ ๓ คีณ ร่างกายย่อมเปลี่ยนสี และปรากฏเป็นสีเขียวคล้ำ นี้เป็นนิมิตมีสีผสมกัน นิมิตมีสีผสมกันนี้ เรียกว่าวินีลกนิมิต (เครื่องหมายสี เขียวปนกับสีต่าง ๆ) การเข้าใจวินีลกนิมิตนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่าวินีลกสัญญา^{๑๑} ความสงบนิ่งแห่งจิตอยู่กับนิมิตนั้น เป็นปัจจุปัจจัยฐานของวินีลกสัญญา การใส่ใจวินีลกนิมิตเป็นลักษณะ ความสำคัญหมายถึงความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจเป็นรสของวินีลกสัญญา ความคิดเกี่ยวกับความไม่ยั่งยืน เป็นปทัฏฐานของวินีลกสัญญา อาณิสงส์ของวินีลกสัญญา เหมือนกับอาณิสงส์ของ อุทฺธมาตกสัญญานั่นเอง วิธีการกำหนดนิมิต ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

วินีลกสัญญา จบ

(๓) วิบุพพกสัญญา

ถาม : อะไร คือ “วิบุพพะกะ”? อะไร เป็นปัจจุปัจจัยฐานของวิบุพพกสัญญา? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวิบุพพกสัญญา? อะไร คืออาณิสงส์ของวิบุพพกสัญญา? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร?

ตอบ : คำว่า “วิบุพพะกะ” คือ หลังจากตายแล้ว ๒ หรือ ๓ คีณ ร่างกายมีน้ำหนองเกิดขึ้น และไหลออกจากร่างกายนั้น เหมือนเนยเหลวที่บุคคลเทออก (จากภาชนะ) นี่คือการเกิดหนองของร่างกาย การเข้าใจนิมิตนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่า วิบุพพกสัญญา^{๑๒} ความ

สงบนิ่งแห่งจิตอยู่กับนิมิตนั้น เป็นปัจจุฐานของวิปุพพกัตถุญา การใส่ใจถึงวิปุพพกนิมิต เป็นลักษณะเด่นของวิปุพพกัตถุญา ความสำคัญหมายซึ่งความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของวิปุพพกัตถุญา ความคิดถึงความไม่ยั่งยืน เป็นปทัฐานของวิปุพพกัตถุญา อานิสงส์ของวิปุพพกัตถุญา เหมือนกับอานิสงส์ของอุทฺธมาตกัตถุญยานั่นเอง วิธีการกำหนดนิมิต เหมือนกับที่แสดงไว้แล้วในตอนต้น

วิปุพพกัตถุญา จบ

(๔) วิจฉิททกัตถุญา

ถาม : อะไรคือความหมายของ “วิจฉิททกะ”? อะไรเป็นปัจจุฐานของวิจฉิททกะ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฐานของวิจฉิททกะ ?

ตอบ : คำว่า “วิจฉิททกะ” หมายความว่า ชิ้นส่วนที่กระจัดกระจายของร่างกายที่ถูกตัดด้วยดาบ อนึ่ง ชากศพท์ที่ถูกโยนทิ้งไว้ ท่านก็เรียกว่า “วิจฉิททกะ” เหมือนกัน การเข้าใจนิมิตนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่าวิจฉิททกัตถุญา^{๔๔} ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตนั้นแห่งจิต เป็นปัจจุฐาน ของวิจฉิททกัตถุญา การใส่ใจวิจฉิททกนิมิต เป็นลักษณะเด่นของวิจฉิททกัตถุญา ความสำคัญหมายถึงความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจเป็นรสของวิจฉิททกัตถุญา ความคิดถึงความไม่น่าพอใจ เป็นปทัฐานของวิจฉิททกัตถุญา อานิสงส์ของวิจฉิททกัตถุญา เหมือนกับอานิสงส์ของอุทฺธมาตกัตถุญยานั่นเอง

ถาม : โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : การมองเห็นหูทั้ง ๒ ข้าง หรือนิ้วมือ ๒ นิ้ว ที่ถูกตัดออกจากร่างกาย ย่อมทำให้เกิดวิจฉิททกนิมิตได้ ดังนั้น นิมิตที่กำหนด จึงปรากฏห่างกันเพียง ๑ นิ้ว หรือ ๒ นิ้ว รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วข้างต้น

วิจฉิททกัตถุญา จบ

(๕) วิกขายิตกัตถุญา

ถาม : อะไรคือความหมายของ “วิกขายิตกะ”? อะไร เป็นปัจจุฐานของวิกขายิตกะ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฐานของวิกขายิตกะ ? อะไร คืออานิสงส์ของวิกขายิตกะ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : คำว่า “วิกขายิตกะ” คือ เศษชิ้นส่วนของร่างกายที่ถูกสัตว์กัดกิน เช่น กา เหยี่ยว นกเค้า นกอินทรีฯ แร้ง หมูป่า สุนัขบ้าน สุนัขจิ้งจอก สุนัขป่า เสือโคร่ง หรือเสือเหลือง กัดกิน นี้ เรียกว่าวิกขายิตกะ^{๔๕} การเข้าใจวิกขายิตกนิมิตด้วยความรู้ถูกต้อง นี้เรียกว่าวิกขายิตกัตถุญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิต นี้เรียกว่า ปัจจุฐานของวิกขายิตกัตถุญา การ

ใส่ใจวิชชายิตกนิมิต เป็นลักษณะของวิชชายิตกสัญญา ความสำคัญหมายถึงความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของวิชชายิตกสัญญา การพิจารณาถึงความไม่งามเป็นปทัฏฐานของวิชชายิตกสัญญา อานิสงส์ของวิชชายิตกสัญญา เหมือนกับอานิสงส์ของอุทฺตามตกสัญญานั้นเอง รายละเอียดที่เหลือ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้นนั่นเอง

วิชชายิตกสัญญา จบ

(๖) วิชชิตตกสัญญา

ถาม : อะไร คือความหมายของ "วิชชิตตกะ" ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของวิชชิตตกะ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของวิชชิตตกะ ? อะไร คืออานิสงส์ของวิชชิตตกะ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : สภาพแห่งอวัยวะที่ระจัดกระจายไปที่โน้นที่นี้เรียกว่าวิชชิตตกะ ความเข้าใจวิชชิตตกะนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง นี้เรียกว่าวิชชิตตกสัญญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิต เรียกว่าเป็นปัจจุปัฏฐานของวิชชิตตก การใส่ใจถึงวิชชิตตกนิมิตเป็นลักษณะของวิชชิตตกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของวิชชิตตกะ ความคิดถึงความไม่สวยงาม เป็นปทัฏฐานของวิชชิตตกะ อานิสงส์ของวิชชิตตกะเหมือนกับอานิสงส์ของอุทฺตามตกนั้นเอง

ข้อว่า "โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร" คือ โยคีรวบรวมอวัยวะทุกส่วนที่ระจัดกระจายไปทางโน้นและทางนี้เข้ามาไว้ด้วยกัน ให้อยู่ห่างกันประมาณ ๒ นิ้ว เมื่อรวบรวมอวัยวะเหล่านั้นอย่างนั้นแล้ว เธอกำหนดวิชชิตตกนิมิต นี้เป็นวิธีการกำหนดนิมิต รายละเอียดที่เหลือ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

วิชชิตตกสัญญา จบ

(๗) หตวิชชิตตกสัญญา

ถาม : อะไร คือความหมายของหตวิชชิตตกะ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของหตวิชชิตตกะ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของหตวิชชิตตกะ? อะไรคืออานิสงส์ของหตวิชชิตตกะ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร?

ตอบ : ข้อว่า "หตวิชชิตตกะ" คือซากศพซึ่งวางอยู่ในที่ต่างๆ เป็นซากของคนที่ถูกฆ่าด้วยไม้ค้อน คมดาบ หรือธนู เหล่านี้เรียกว่า หตวิชชิตตกะ การรู้หตวิชชิตตกะด้วยความรู้ที่ถูกต้อง เรียกว่าหตวิชชิตตกสัญญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐาน ของหตวิชชิตตกะ การใส่ใจถึงหตวิชชิตตกนิมิตเป็นลักษณะของหตวิชชิตตกะ ความสำคัญ หมายถึง ความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของหตวิชชิตตกะ ความคิดถึงความไม่งาม เป็นปทัฏฐานของหตวิชชิตตกะ อานิสงส์ของหตวิชชิตตกะ เหมือนกับอานิสงส์ของอุทฺตามตกนั้นเอง

ชื่อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” นี้ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วข้างต้น
นั่นเอง

หตวิกชิตตกสัญญา จบ

(๘) โลहितกสัญญา

ถาม : อะไร คือความหมายของ “โลहितกะ” ? อะไร เป็นปัจจุปัฏฐานของโลहितกะ ?
อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของโลहितกะ? อะไรคืออานิสงส์ของโลहितกะ? โยคีกำหนด
นิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : สภาพที่เปื้อนเลือดของร่างกายและอวัยวะที่ถูกตัดขาด ชื่อโลहितกะ^{๙๙}
ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิต เรียกว่า เป็นปัจจุปัฏฐานของโลहितกะ การใส่ใจโลहितกนิมิต
เป็นลักษณะของโลहितกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของโลहितกะ ความคิดถึง
ความไม่สวยงามเป็นปทัฏฐานของโลहितกะ อานิสงส์ของโลहितกะ เหมือนกับอานิสงส์ของ อุก
ธุมาทกะนั่นเอง

ชื่อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” นี้ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

โลहितกสัญญา จบ

(๙) ปุพฺพกสัญญา

ถาม : อะไรคือปุพฺพกะ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของปุพฺพกะ ? อะไรเป็นลักษณะ รส
และปทัฏฐานของปุพฺพกะ ? อะไรคืออานิสงส์ของปุพฺพกะ ? โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร ?

ตอบ : คำว่า “ปุพฺพกะ” คือ สภาพแห่งร่างกายที่คลาคล่ำไปด้วยตัวหนอน เหมือน
กองไข่มุก เรียกว่าปุพฺพกะ การเข้าใจปุพฺพกะนี้ด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่า ปุพฺพกสัญญา^{๑๐๐}
ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิตเป็นปัจจุปัฏฐานของปุพฺพกะ การใส่ใจปุพฺพกนิมิต เป็นลักษณะ
ของปุพฺพกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรสของปุพฺพกะ ความคิดถึงความไม่สวยงาม
เป็นปทัฏฐานของปุพฺพกะ อานิสงส์ของปุพฺพกะ เหมือนกับอานิสงส์ ของอุทฺธุมาทกะนั่นเอง ข้อ
ว่า พระโยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร นี้ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

ปุพฺพกสัญญา จบ

(๑๐) อัญญิกสัญญา

ถาม : อะไรคืออัญญิกกะ ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของอัญญิกกะ ? อะไรเป็นลักษณะ รส
และปทัฏฐานของอัญญิกกะ ? อะไรคืออานิสงส์ของอัญญิกกะ ? โยคีกำหนดนิมิต ได้อย่างไร ?

ตอบ : ชื่อว่า “อะไร คืออัญญิกกะ” คือสภาพของกระดูกที่ถูกเชื่อมติดกันเป็นลูกโซ่

โดยอาศัยเนื้อ เลือด และเอ็น หรืออาศัยเพียงเอ็นที่ไม่มีเนื้อและเลือด หรือปราศจากเนื้อและเลือด เรียกว่า อัญญิกะ^{๑๐๐} การเข้าใจอัญญิกะด้วยความรู้ถูกต้อง เรียกว่า อัญญิกัสถัญญา ความสงบนิ่งอยู่กับนิมิตแห่งจิตเป็นปัจจุภูมิตฐานของอัญญิกะ การใส่ใจอัญญิกนิมิตเป็นลักษณะของอัญญิกะ ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจเป็นรส ความคิดถึงความไม่สวยงาม เป็นปทัฏฐฐานอาณิสสรของอัญญิกะ เหมือนกับอาณิสสรของอุทฺตมาตคะนั้นเอง

ข้อว่า “โยคีกำหนดนิมิตได้อย่างไร” นี้ เหมือนกับที่ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น อัญญิกัสถัญญา จบ

ปกิณณกถา

ถาม : อะไร เป็นปกิณณกถาเกี่ยวกับอสุภะ ?

ตอบ : ผู้เริ่มปฏิบัติ คือบุคคลผู้มีราคะกล้าไม่ควรกำหนดนิมิตที่ไม่ใช่ชนิดเดียวกัน

ข้อว่า “ไม่ใช่ชนิดเดียวกัน” นั้นหมายความว่า เช่นร่างกายของบุรุษกับร่างกายของสตรี

ถ้าบุคคลมีความรู้สึกสัมปยุตด้วยอสุภัสถัญญา เธอไม่ควรกำหนดอสุภนิมิต เพราะว่าเนื่องจากการสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอารมณ์เหล่านี้ เธอไม่ได้พัฒนาความคิดเกี่ยวกับความที่มันเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ บุคคลนั้น ย่อมทำนิมิตในกระดุกชั้นหนึ่งให้เกิดขึ้น และกำหนดนิมิตในกระดุกนั้นด้วยความสะดวง

อนึ่ง ถ้าบุคคลกำหนดอสุภนิมิตโดยสี เธอควรเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งกลิ่น ถ้าบุคคลกำหนดอสุภนิมิตโดยโอกาส เธอควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยธาตุนั้น ถ้าบุคคลกำหนดอสุภนิมิตโดยความไม่สวยงาม เธอควรเจริญกัมมัฏฐานโดยเพ่งความไม่สวยงาม

ถาม : เพราะเหตุไร อสุภะ(ความไม่สวยงาม)จึงมีอยู่ ๑๐ อย่าง ไม่มากและไม่น้อยไปกว่านี้ ?

ตอบ : เพราะว่า โทษ (ข้อเสีย) ของร่างกาย มี ๑๐ อย่าง และเพราะสัจญญามีอยู่ ๑๐ ชนิดตามจำนวนบุคคล ๑๐ ประเภท บุคคลผู้มีราคะจริต ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยอุทฺตมาตคัสถัญญา บุคคลผู้รักสวรั้งงาม ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยวินิลกัสถัญญา บุคคลผู้ราคะกล้ารักสิ่งสวยงาม ควรเจริญกัมมัฏฐานโดยอาศัยวิบุพพกัสถัญญาเป็นนิตย์ บุคคลประเภทอื่น ๆ บัณฑิตพึงทราบในทำนองเดียวกันนี้

อีกอย่างหนึ่ง อสุภนิมิตเป็นสิ่งที่กำหนดได้ยากยิ่ง อสุภนิมิตทั้งหมด เป็นวิธีการเอาชนะราคะ เพราะเหตุนั้น เมื่อใดก็ตามที่บุคคลราคะจริต มองเห็นอสุภนิมิต เธอพึงกำหนดนิมิตนั้น เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ในอสุภะทั้งหลาย มีอสุภัสถัญญาอยู่ ๑๐ อย่าง

ถาม : เพราะเหตุไร อสุภนิมิตเหล่านี้จึงไม่ได้รับการขยายขึ้น ?

ตอบ : เมื่อบุคคลปรารถนาที่จะหลีกเลี่ยงจากราคะ เธอย่อมทำสัญญาเกี่ยวกับลักษณะของร่างกายของตนให้เกิดขึ้น เพราะว่า ถ้าเธอมีสัญญาเกี่ยวกับลักษณะร่างกายของตน เธอย่อมสามารถได้ความสำคัญว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ และทำปฏิภาณนิมิตให้เกิดขึ้น ถ้าอสุภสัญญาได้รับการขยายขึ้น นิมิตที่เธอได้กำหนดไว้ในร่างกายของตน จะพังหายไป ถ้าเธอสูญเสียสัญญาเกี่ยวกับร่างกายของตนเอง เธอจะไม่สามารถได้รับความคิดเกี่ยวกับความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจในทันที เพราะเหตุนั้น เธอจึงไม่ขยายอสุภสัญญา

อนึ่ง ท่านแสดงไว้ว่า ถ้าบุคคลไม่มีราคา เธออาจขยายอสุภสัญญานั้นได้ เพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาความคิดที่ยิ่งใหญ่ ข้อนี้สอดคล้องกับคำสอนในอภิธรรมว่า “บุคคลอยู่โดยปราศจากราคะและกิเลสที่เหลือ บำเพ็ญปฐมฌานโดยชอบ เพ็งอุทุมตกสัญญา และให้อารมณ์ที่ไม่มีขอบเขตเกิดขึ้น” ท่านมหาสังคาลปิตาเถระกล่าวคาถานี้ไว้ว่า^{๑๖๒}

เธอผู้เป็นพุทธบุตร เป็นบรรพชิต อยู่ในป่าเปลี่ยว
พิจารณาแผ่นดินนี้ด้วยอภิวุทธิสัญญา โดยประการทั้งปวง
เราคิดว่า ไม่นานนัก บรรพชิตนี้จะละกามราคาะได้

พุทธานุสสติ

ถาม : อะไรคือพุทธานุสสติ ? อะไรเป็นปัจจัยพื้นฐานของพุทธานุสสติ ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปฏิฐานของพุทธานุสสติ ? อะไร คืออานิสงส์ของพุทธานุสสติ ? อะไร เป็นวิธีการ(ปฏิบัติ) ?

ตอบ : พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระสยัมภู (พระผู้เป็นเอง) ตรัสรู้ อริยสัจที่ไม่เคยสดับมาก่อน พระองค์ทรงรอบรู้ทุกอย่าง ทรงมีพลัง^{๑๖๓} ทรงพันวิเศษ เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ พระองค์จึงได้รับพระนามว่า “พระพุทธเจ้า” โยคีระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้ตรัสรู้อนุดตรโพธิญาณ พระผู้ควรแก่การตรัสรู้ โยคินั้นระลึกถึงตามระลึกถึง ระลึกบ่อย ๆ คือไม่ลืมระลึกพระพุทธคุณเหล่านี้ เธอระลึกญาณและผลของพระพุทธเจ้านั้น ปฏิบัติสัมมาสติ นี้คือพุทธานุสสติ ความสงบนิ่งอยู่กับพุทธานุสสติแห่งจิต นี้เรียกว่าปัจจัยพื้นฐานของพุทธานุสสติ ความทรงจำพระพุทธคุณ เป็นรสของพุทธานุสสติ ความเจริญเติบโต ด้วยความมั่นใจเป็นปฏิฐาน

บุคคลผู้บำเพ็ญพุทธานุสสติ ย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๘ อย่างดังต่อไปนี้ ทำให้เป็นผู้มีศรัทธามากขึ้น มีปีติ มีปัญญา มีคารวะ มีบุญ มีสุข สามารถทนความลำบาก ไม่มีความกลัว มีความละเอียดอ่อนต่อไปในปัจจุบัน มีความเป็นอยู่ใกล้พระศาสดา ได้สืบทอดพุทธประเพณี อยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตภาวะ^{๑๖๔}

สมดังข้อความในเนตติสูตรว่า ถ้าบุคคลปรารถนาที่จะเจริญกัมมัญฐานโดยนิกถึง พระพุทธเจ้า เธอควรบูชาพระพุทธรูป และวัตถุอื่น ๆ เช่นนั้น

ชื่อว่า “อะไรคือวิธีปฏิบัติ” มีอธิบายดังนี้ โยคีใหม่ ไปสู่สถานที่สงบ รักษาจิตใจไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ฟุ้งซ่าน ระลึกว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น (ภควา) ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธะ (อรหันต์ สัมมาสัมพุทธโธ) ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ (วิชาจารณสัมปันโน) เสด็จไปดีแล้ว (สุคโต) ทรงรู้แจ้งโลก (โลกวิทู) เป็นสารถิฝึกฝนบุรุษผู้ควรมิให้ยกย่อง (อนุคโต) ปุริสทมมสารถิ) เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ (สัตถา เทวมนุสสานัง) เป็นผู้ตื่น (พุทธโธ) ทรงจำแนกธรรม (ภควา)^{๑๐๕} เมื่อระลึกอย่างนี้ เธอย่อมบรรลุถึงฝั่งแห่งบุญ

คำว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า (ภควา)” มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะพระพุทธองค์ได้รับการยกย่องจากชาวโลก พระองค์จึงได้รับพระนามว่าภควา เพราะบรรลุอรหัตตผล พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา เพราะทรงเป็นผู้ควรของถวาย พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา เพราะได้รับความดีสูงสุด พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา และเพราะทรงเป็นเจ้าของมรรคสังขาร พระองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา เพราะเหตุเหล่านี้ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า ภควา

คำว่า “ผู้เป็นพระอรหันต์ (อรหันต์)” มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะพระพุทธองค์ทรงควรรับทาน พระองค์จึงได้รับพระนามว่าอรหันต์ เพราะทรงประหารข้าศึกคือกิเลสทั้งหลาย พระองค์จึงได้รับพระนามว่าอรหันต์ เพราะทรงหักขี้ก่าแห่งล้าคือชาติและมรณะ พระองค์จึงได้รับพระนามว่าอรหันต์^{๑๐๖}

คำว่า “สัมมาสัมพุทธะ” มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะพระพุทธองค์ทรงรู้สรรพสิ่งโดยชอบ ในทุกกิจกรรม พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ เพราะทรงฆ่าอวิชชา พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ และเพราะทรงบรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมได้ด้วยพระองค์เอง พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ^{๑๐๗}

คำว่า “ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ(วิชาจารณสัมปันโน)” มีวินิจฉัยดังนี้ คำว่า วิชา หมายถึงความรู้ ๓ ประการคือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความรู้ชีวิตในอดีตชาติ) จุตูปปาตญาณ(รู้การตายและเกิดของสรรพสัตว์) อาสวักขยญาณ(ความรู้ในธรรมที่สิ้นอาสวะ) พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำจัดความไม่รู้อดีตด้วยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทรงกำจัดความไม่รู้อนาคตด้วยจุตูปปาตญาณ ทรงกำจัดความไม่รู้ปัจจุบันด้วยอาสวักขยญาณ^{๑๐๘} เมื่อทรงกำจัดความไม่รู้อดีตแล้ว ในเวลาที่พระองค์ทรงระลึก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมองเห็นสภาพอดีตของเวลาที่ทรงบำเพ็ญกิจทั้งหมด เมื่อทรงกำจัดความไม่รู้อนาคตแล้ว ในเวลาที่พระองค์ทรงระลึก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมองเห็นสภาพอนาคตของเวลาที่ทรงบำเพ็ญกิจทั้งหมด เมื่อทรงกำจัดความไม่รู้ปัจจุบันแล้ว ในเวลาที่พระองค์ทรงระลึก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมองเห็นสภาพปัจจุบันของเวลาที่ทรงบำเพ็ญกิจทั้งหมด

คำว่า จรณะ หมายความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยศีลและสมาธิ คำว่า “ศีล” หมายความว่า ประกอบด้วยกุศลธรรมทุกอย่าง พระองค์จึงได้รับพระนามว่าวิชาจรณสัมปันนะ

คำว่า ถึงพร้อม(สัมปันนะ) หมายความว่าประกอบด้วยอภิญา เหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า วิชาจรณสัมปันนะ หนึ่ง คำว่า “สัมปันนะ” คือ เป็นเจ้าของสมาธิทั้งหมด

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณและมุทิตาคคุณ เพราะทรงเป็นสัพพัญญูและทรงมีวิชา ๓ และจรณะ พระพุทธองค์ทรงได้วิชาโดยง่ายเพราะทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาวโลก พระองค์ทรงเปิดทางแห่งศาสตร์เพราะทรงรอบรู้เขตแดนทุกอย่าง(แห่งศาสตร์) พระองค์ทรงสมบุรณ์ด้วยวิชาเพราะไม่มีใครเหนือพระองค์ เพราะทรงทำลายสรรพกิเลส และเพราะมีกรรมบริสุทธิโดยชอบ พระพุทธองค์ทรงสมบุรณ์ด้วยจรณะเพราะทรงสอดส่องดูชาวโลกและเพราะทรงอวยพรชาวโลกที่ยังไม่ได้รับพร พระองค์ตรัสรู้โดยชอบโดยอาศัยวิชาเพราะทรงเป็นหลักชัยของโลกและเพราะทรงช่วยเหลือสัตว์ผู้มีภัย พระองค์ทรงช่วยเหลือโดยอาศัยจรณะเพราะทรงมีความรู้ยิ่งเกี่ยวกับสิ่งจะสูงสุด พระองค์ไม่มีครูสอน ทรงมีอุเบกขาพรหมวิหารต่อสรรพสิ่งเพราะทรงสร้างสันติสุขแก่โลก พระองค์ได้รับพระนามว่าภควา เพราะถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะดังกล่าวมานี้ คำว่า “วิชาจรณสัมปันโน” บัณฑิตพึงทราบด้วยประการดังกล่าวมานี้^{๑๑๔}

คำว่า “เสด็จไปดีแล้ว (สุคโต)” มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะทรงบรรลุถึงหนทางที่ดี พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะจะไม่เสด็จกลับมา(สู่โลกนี้) อีกและเพราะทรงบรรลุความดับโดยไม่มีภาวะสันดานเหลืออยู่(อนุปาทิสสนิพพาน)^{๑๑๕} พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า สุคต หนึ่ง เพราะคำสอนของพระองค์ ใครๆ ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะคำสอนของพระองค์เป็นสัจจะ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะคำสอนของพระองค์ปราศจากสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต เพราะคำสอนของพระองค์ไม่มากและไม่น้อยเกินไป พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าสุคต

คำว่า “ทรงรู้แจ้งโลก (โลกวิทู)” มีวินิจฉัยดังนี้ โลกมี ๒ อย่าง คือ สัตตโลก(โลกคือหมู่สัตว์)และสังขารโลก (โลกคือสังขาร)^{๑๑๖} พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้แจ้งสัตตโลกตลอดเวลาที่บำเพ็ญพุทธกิจ ที่ว่าทรงรู้แจ้งสัตตโลก คือ ทรงรู้แจ้งความปรารถนาต่างๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ความต่างกันแห่งอินทรีย์ โดยอาศัยบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุญาณ จุตูปปาตญาณ โดยการรวมเข้าด้วยกัน โดยการทำให้บริบูรณ์ ทรงรู้แจ้งแบบต่างๆ ที่ทำให้แตกต่างกัน สภาพต่างๆ แห่งความยั่งยืนและความไม่ยั่งยืน กำเนิดต่างๆ สภาพต่างๆ แห่งกำเนิดภูมิต่างๆ กรรมต่างๆ กิเลสต่างๆ วิชาต่างๆ ความดีและความชั่วต่างๆ ธรรมเครื่องผูกและไม่ผูกชนิดต่างๆ

อนึ่ง ที่ท่านกล่าวว่า “สังขารโลก” คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้แจ้งกรรมทุกอย่าง และทรงรู้แจ้งสังขารหลายอย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้แจ้งสังขารโลกโดยอาศัยสมาธิสัญญา โดยเหตุและปัจจัย ทรงรู้แจ้งกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยากถุต ชั้นต่าง ๆ โลกต่าง ๆ อายตนะ(ภูมิ)ต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจถูกต้อง ทรงรู้อันิจจัง ทุกขัง อนัตตา และทรงรู้แจ้งชาติธรรม และอชาติธรรม คำว่า “โลกวิทู” บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

คำว่า “ยอดเยี่ยม (อนุตตโร)” มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะไม่มีใครเหนือกว่าในโลก พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า อนุตตโร อนึ่ง เพราะปราศจากคนที่เสมอ เพราะทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมที่สุด เพราะหาใครเทียบไม่ได้ และเพราะไม่มีบุคคลอื่นยอดเยี่ยมกว่า พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่าอนุตตโร^{๑๒}

คำว่า “เป็นสารถิฝึกฝนบุรุษผู้ควรฝึก (ปฺริสทํมฺสฺสฺรติ)” มีวินิจฉัยดังนี้ บุคคลมี ๓ จำพวก คือ บุคคลพึงธรรมแล้วสามารถอธิบายธรรมนั้นได้ ๑ บุคคลอธิบายหลักแห่งเหตุและปัจจัยได้ ๑ บุคคลทำให้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณชัดแจ้ง ๑ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงรู้แจ้งอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางแห่งความหลุดพ้นแล้ว ทรงฝึกสัตว์ทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า ปฺริสทํมฺสฺรติ^{๑๓}

ชื่อว่า “เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ (สตัดฺดา เทวมนุสฺสฺสานัง)” มีวินิจฉัยดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงช่วยเหลือเทวดาและมนุษย์จากป่าที่น่ากลัว คือ ชาติ ชรา มรณะ เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงได้รับพระนามว่า สตัดฺดา เทวมนุสฺสฺสานัง อนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนวิธีแห่งวิปัสสนาและวิธีแห่งฌาน(สมณะ) เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้รับพระนามว่า สตัดฺดา เทวมนุสฺสฺสานัง ดังนั้น บุคคลจึงควรระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตโดยทางเดียวกันโดยวิธีการเหล่านี้

อนึ่ง มีคำสอนของพระบรมครูอยู่ คือ บุคคลควรระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยวิถีทาง ๔ ประการ พระพุทธองค์เสด็จมาสู่โลกเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยความเพียรของพระองค์เองในอดีต พระองค์ทรงประกอบด้วยบุญบารมีอันสูงส่ง ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก เป็นเวลา ๒๐ อสงไขยกัลป์ นับจากเวลาที่พระองค์ตั้งปณิธานจนถึงพระชาติสุดท้าย พระพุทธองค์ได้ทรงมองเห็นอินทรีย์(ความสามารถ) และพื้นฐานของอินทรีย์ของปุถุชนนับไม่ถ้วน เพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงมีพระกรุณาต่อชาวโลก โดยทรงดำริตั้งนี้ว่า “เราได้บรรลุความหลุดพ้นแล้ว บัดนี้ เราควรให้สัตว์เหล่านี้หลุดพ้นด้วย เราได้ฝึกฝนตัวเองแล้ว บัดนี้ เราควรฝึกฝนสัตว์เหล่านี้ด้วย เราได้รับความรู้แล้ว บัดนี้ เราควรให้ความรู้เกิดขึ้นในสัตว์เหล่านี้ด้วย เราได้บรรลุนิพพานแล้ว บัดนี้ เราควรให้สัตว์เหล่านี้บรรลุนิพพานด้วย” ^{๑๔}

พระพุทธองค์ได้ทรงบำเพ็ญบารมีคือทาน ศีล เนกขัมมะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา วิริยะ และปัญญา พระองค์ทรงแสดงเรื่องชาติก ในตอนที่พระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์

เพื่อที่จะกระตุ้นให้สัตว์เหล่าอื่นได้แสงสว่าง พระองค์ทรงอุบัติเป็นกระต่ายป่า^{๑๑๙} และทรงบำเพ็ญทาน บุคคลควรระลึกถึงศีล โดยอาศัยสังฆปาลชาดก^{๑๒๐} ระลึกถึงเนกขัมมะ โดยมหาโควินทชาดก^{๑๒๑} ระลึกขันติ โดยขันติชาดก^{๑๒๒} ระลึกถึงสัจจะ โดยมหาสุตโสมชาดก^{๑๒๓} ระลึกถึงอธิษฐาน โดยเดมิยชาดก^{๑๒๔} ระลึกถึงเมตตา โดยสักกชาดก^{๑๒๕} ระลึกถึงอุเบกขา โดยโลมหังสชาดก^{๑๒๖} ระลึกถึงวิริยะ โดย กุหกชาดก^{๑๒๗} ระลึกถึงปัญญา โดยกรุงมคธชาดก^{๑๒๘} บุคคลควรระลึกถึงคำสอนของบิดา โดยที่มิติโกสลชาดก^{๑๒๙} และควรระลึกถึงความเคารพพญาช่างที่มีนางชาว ๖ งา (ฉัททันตชาดก)^{๑๓๐} บุคคลควรระลึกถึงการที่พระโพธิสัตว์เข้าไปหาเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ โดยเวลาหัสสชาดก^{๑๓๑} บุคคลควรระลึกว่าพระโพธิสัตว์สละชีวิตของตนและช่วยชีวิตผู้อื่น ในนิโครธชาดก^{๑๓๒} บุคคลควรระลึกว่าพระโพธิสัตว์ในมหากปิชาดก^{๑๓๓} ช่วยเหลือสัตว์จากมหันตทุกข์ และบุคคลควรจำไว้ว่า เมื่อเห็นบุรุษผู้ตกลงในหลุม เขาช่วยเหลือบุรุษนั้นด้วยกรุณาจิต และมอบรากและผลไม้ให้ในเวลาที่บุรุษนั้นผู้ปรารถนาจะกิน ทำร้ายพระโพธิสัตว์ที่ศิระ พระโพธิสัตว์แสดงสัจธรรมแก่บุรุษนั้น และชี้ทางถูกต้องแก่เขา ในมหากปิชาดก^{๑๓๔} บุคคลควรใส่ใจอาณิสสส์ของเรื่องในอดีตชาติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยวิธีการหลายอย่าง ดังกล่าวมานี้

บุคคลควรระลึกถึงคุณความดีคือการเสียสละของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างไร? ในอดีตชาติพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำทุกอย่างให้บริบูรณ์ เมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงกำจัดความต้องการที่มีอยู่ทุกอย่าง ทรงกำจัดความต้องการบุตร ภรรยา มารดาบิดา และเพื่อน พระองค์ทรงสละสิ่งที่สละได้ยากยิ่ง ทรงดำเนินชีวิตอยู่ตามลำพัง ในที่ว่างเปล่า ปรารถนาพระนิพพาน เสด็จข้ามแม่น้ำเนรัญจนาในแคว้นมคธ ประทับนั่งใต้ต้นโพธิ์ ทรงพิชิตพระยามาร และเสนามาร ในปฐมยามแห่งราตรี พระองค์ทรงระลึกชีวิตในอดีต (ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) ในมัชฌิมยามแห่งราตรี ทรงได้ทิพยจักขุ ในปัจฉิมยามแห่งราตรี พระองค์ทรงเข้าใจความทุกข์ และเหตุแห่งความทุกข์ และได้ตรัสรู้อรหัตตสัมมาสัมโพธิญาณ โดยการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘ พระพุทธองค์จึงสามารถทำลายอาสวะ(กิเลส) และบรรลุปุทธิญาณ ทรงเคลื่อนย้ายพระวรกายของพระองค์จากโลก และเข้าสู่สถานที่สูงสุดและบริสุทธิ์ เป็นที่ดับอาสวะ บุคคลควรระลึกถึงความเสียสละของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวิธีการหลายอย่าง ดังนี้

บุคคลควรระลึกถึงพระคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้า อย่างไร? พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุปุทธิญาณ และสภาพแห่งจิตที่เป็นไปก็ด้วยความหลุดพ้นนั้น เพราะพระคุณดังต่อไปนี้ เพราะความที่พระสวดเจ้าประกอบด้วยทศพลญาณ พุทธญาณ ๑๔ และพุทธธรรม ๑๘ เพราะความบริบูรณ์แห่งฌาน และเพราะบรรลุถึงฝั่งแห่งวิมุตติ โยคีควรระลึกด้วยประการดังนี้

อะไร คือทศพลญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า? พระองค์ทรงทราบสิ่งที่ควรจากสิ่งที่ไม่ควร

ตามความเป็นจริง (ฐานาฐานญาณ) ๑ ทรงทราบเหตุและผลของกรรมดีในอดีต อนาคต และปัจจุบัน ตามความเป็นจริง (กัมมวิปากญาณ) ๑ ทรงทราบความต้องการต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริง (นानาธิมุตติกญาณ) ๑ ทรงทราบพฤติกรรมชนิดต่าง ๆ ตามความเป็นจริง (นानาธาตุญาณ) ๑ ทรงทราบเหตุและผลที่นำไปสู่เทวโลก มนุษยโลก และโลกอื่น ๆ ตามความเป็นจริง (สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ) ๑ ทรงทราบความแตกต่างในอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลายตามความเป็นจริง (อินทริยูปโรปริยัตติญาณ) ๑ ทรงทราบความบริสุทธิ์ที่มีสิ่งเศร้าหมองเจือปนในฉนวนวิมุตติสมาธิสมาบัติ ตมความเป็นจริง (ฉนวนวิโมกขสมาธิสมาบัติตสังกิเลสโฆทานุฏฐานญาณ) ๑ ทรงทราบความเป็นอยู่ในอดีตของพระองค์เอง ตามความเป็นจริง (ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ) ๑ ทรงทราบการตายและเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ตามความเป็นจริง (จุตูปปาตญาณ) ๑ ทรงทราบความดับอาสวะกิเลส ตามความเป็นจริง (อาสวัคชญาณ) ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบด้วยพละญาณ ๑๐ อย่างนี้ ^{๓๒}

อะไร คือพุทธญาณ ๑๔ ? พุทธญาณ ๑๔ คือ ความรู้ทุกข์(ทุกขญาณ) ๑ รู้เหตุเกิดทุกข์ (สมุททยญาณ) ๑ รู้ความดับทุกข์(นิโรธญาณ) ๑ รู้มรรค(มัคคญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์ความหมาย (อัตถปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์ธรรม(ธัมมปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์ประวัติของคำ(นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักวิเคราะห์คำโต้ตอบ(ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ) ๑ รู้จักเหตุและผลที่นำไปสู่เทวโลก มนุษยโลกและโลกอื่น ๆ (อินทริยูปโรปริยัตติญาณ) ๑ รู้จักความแตกต่างในอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย(อาสยานุสทยญาณ) ๑ รู้จักปาฏิหาริย์เป็นคู่(ยมกปาฏิหาริยญาณ) ๑ รู้ประกอบด้วยมหากุณาจิต(มหากุณาสมาบัติตติญาณ) ๑ รู้ทุกอย่าง (สัพพัญญุตญาณ) ๑ และความรู้ที่ไม่มีอะไรขัดขวาง(อนาวรณญาณ) ๑ เหล่านี้คือพุทธญาณ ๑๔ พระพุทธเจ้าประกอบด้วยพุทธญาณอย่างนี้แล้ว ^{๓๓}

อะไร คือพุทธธรรม ๑๘ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญ ^{๓๔} ? คือพุทธญาณหยั่งรู้อดีตโดยไม่มีอุปสรรค(อดีตังเส อับปฏิหตญาณ) ๑ พุทธญาณหยั่งรู้อนาคตโดยไม่มีอุปสรรค(อนาคตังเส อับปฏิหตญาณ) ๑ พุทธญาณหยั่งรู้ปัจจุบันโดยไม่มีอุปสรรค(ปัจจุบันนังเส อับปฏิหตญาณ) ๑ กายกรรมทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยญาณและปรากฏสอดคล้องกับญาณนั้น ๑ วิจิตรกรรมทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยญาณและปรากฏสอดคล้องกับญาณนั้น ๑ มโนกรรมทั้งหมดที่ดำเนินไปด้วยญาณและปรากฏสอดคล้องกับญาณนั้น ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบำเพ็ญพุทธธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ความไม่เสื่อมแห่งฉันทะ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งวิริยะ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งสติ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งสมาธิ ๑ ความไม่เสื่อมแห่งปัญญา ๑ ความไม่เสื่อมแห่งวิมุตติ ๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธธรรมรวมเป็น ๑๒ อย่างเหล่านี้ ความไม่มีการเล่น (นัตถิตวา) ๑ ไม่มีความหลอกลวง(นัตถิ รวา) ๑ ไม่มีสิ่งที่ไม่ขัดแย้ง(นัตถิ อับมุฏัง) ๑ ไม่มีความ

หุนหันพลันแล่น(นัตถิ เวคยิตตัง) ๑ ไม่มีสภาพที่ไม่รู้ (นัตถิ อัปยาวุญโน) ๑ ไม่มีอุเบกขา โดยไม่ได้พิจารณา (นัตถิ อัปปกิสฺซานุเปกขา) ๑

คำว่า “นัตถิ ทวา” หมายความว่า ทำทางของพระองค์มีลักษณะผึ่งผาย ไม่มีอะไรที่ไม่สมควรในกิจกรรมของพระองค์

คำว่า “นัตถิ รวา” หมายความว่า พระองค์ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม

คำว่า “นัตถิ อัปหุญฺง” หมายความว่า ไม่มีอะไรที่พระญาณของพระองค์ไม่สามารถรับรู้ได้

คำว่า “นัตถิ เวคยิตตัง” หมายความว่า พฤติกรรมของพระองค์ปราศจากความเร่งรีบหุนหันพลันแล่น

คำว่า “นัตถิ อัปยาวุญโน” หมายความว่า พระองค์ทรงรู้จักกระบวนการทำงานของจิตของพระองค์เอง

คำว่า “นัตถิ อัปปกิสฺซานุเปกขา” หมายความว่า ไม่มีสภาพแห่งอุเบกขาที่ปรากฏโดยพระองค์ ไม่รู้

ธรรม ๑๘ ประการเหล่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญบริบูรณ์แล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงบำเพ็ญความดีทุกอย่างแล้ว ทรงบรรลุถึงฝั่งโน้น ด้วยความเชี่ยวชาญของพระองค์ดลาคตเอง^{๑๑๑} ด้วยอำนาจสติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ อภิญญา ๖ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ อภิญญา ๘ วิมุตติ ๘ อนุปปพวิหาร ๘ อริยวิหาร ๑๐ และปัจจเวกขณวิธีย์ บุคคลควรใส่ใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงได้รับคุณธรรมอันยอดเยี่ยมด้วยวิถีทางเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้

บุคคลควรระลึกถึงประโยชน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมอบให้ชาวโลก อย่างไร ? คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงบำเพ็ญความดีทุกอย่าง และทรงบรรลุถึงฝั่งโน้น จักรคือธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้หมุนเพราะทรงพระกรุณาต่อสรรพสัตว์นั้น ไม่มีใครอื่นสามารถหมุนไปได้ พระองค์ทรงเปิดประตูแห่งอมตธรรม^{๑๑๒} โดยไม่แบ่งแยกว่าเป็นธรรมลึกลับและไม่ลึกลับ ทรงทำให้เทวดาและมนุษย์จำนวนนับไม่ถ้วนบรรลุผลแห่งพรหมจรรย์ พระองค์ทรงทำให้สัตว์นับไม่ถ้วนได้รับประโยชน์ด้วยปาฏิหาริย์ ๓ อย่าง คือ อิทธิปาฏิหาริย์(แสดงฤทธิ์ได้) อาเทศนาปาฏิหาริย์(ทลายใจได้) อนุศาสนีปาฏิหาริย์(สอนให้เห็นจริงปฏิบัติได้จริง)^{๑๑๓} พระองค์ทำให้เกิดความอาจหาญขึ้นในหัวใจของมนุษย์ทั้งหลาย ทรงลบล้างหนทางผิด และเปิดหนทางที่ถูกต้อง ทำให้มนุษย์ได้รับผลคือความหลุดพ้นหรือการเกิดในสวรรค์ ทำให้ผู้ฟังได้รับความสงบและดำรงอยู่ในสภาวะธรรม ทรงบัญญัติศีลเป็นจำนวนมาก และทรงแสดงปาฏิโมกข์ ทำให้เหล่าสัตว์ตั้งอยู่ในความดีสูงสุด ประทานบรมธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า และทรงทำให้โลกบริบูรณ์ด้วยสังฆธรรม สรรพสัตว์บูชาและเคารพพระพุทธรองค์ เทวดาและมนุษย์ทั้งปวงเชื่อฟังพระองค์

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้ไม่มีธรรมเครื่องกังวล ทรงพระกรุณา และบำเพ็ญประโยชน์ แก่ชาวโลก ได้ทำกิจที่ควรทำแล้ว

โยคีนั้น ระลึกถึงองค์พระสุคตเจ้า ดังนี้ คือ เธอทำความอาจหาญให้เกิดขึ้นในดวงจิตของตนเอง โดยวิธีการเหล่านี้ ด้วยอำนาจคุณความดีเหล่านี้ เพราะประกอบด้วยความอาจหาญและความสะดวกในการระลึก จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวนเพราะความที่จิตของเธอ ไม่ถูกรบกวน เธอจึงบรรลุอุปจารสมาธิ

ถาม : ข้อที่บุคคลผู้เจริญกัมมัฏฐานระลึกถึงพระพุทธรูป (พุทธานุสสติ) บรรลุอุปจารสมาธิ และไม่บรรลุอัปนาสมาธิ ดังนี้นี้เป็นอย่างไร ?

ตอบ : ความจริง ธรรม(คุณ)ของพระพุทธรูปเป็นหลักแห่งปัญญาสูงสุดในความหมายนี้ โยคีจึงไม่สามารถบรรลุอัปนาสมาธิ เนื่องจากความไม่ชัดเจน อนึ่ง เธอต้องระลึกถึงไม่ใช่เพียงคุณข้อเดียวเท่านั้น เมื่อเธอระลึกถึงพระคุณจำนวนมาก เธอจึงไม่สามารถบรรลุอัปนาสมาธิ นี่เป็นหลักแห่งการเจริญกัมมัฏฐานในชั้นอุปจารสมาธิทั้งหมด

ถาม : อุปจารสมาธิ โยคีบรรลุได้โดยอาศัยการเพ่งที่อารมณ์เดียว ถ้าเธอพิจารณาพระคุณหลายอย่าง จิตของเธอย่อมไม่สามารถตั้งมั่นได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอได้บรรลุอุปจารสมาธิอย่างไร ?

ตอบ : ถ้าเธอระลึกถึงพระคุณของพระตถาคตพระผู้มีพระภาคเจ้า จิตของโยคีย่อมตั้งมั่น เพราะเหตุนี้ เธอจึงไม่ได้รับความลำบาก

อนึ่ง มีคำที่แสดงไว้ว่า ฉาน ๔ ย่อมเกิดขึ้นจากการระลึกถึงพระพุทธรูป^{๑๔}

พุทธานุสสติ จบ

ธัมมานุสสติ

ถาม : อะไรคือธัมมานุสสติ ? อะไรเป็นปัจจุปัจจัยฐานของธัมมานุสสติ ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปฏิฐานของธัมมานุสสติ ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : ธรรม หมายถึงความดับ (นิพพาน) หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้บรรลุถึงนิพพาน การทำลายกิจกรรมทุกอย่าง การละกิเลสทุกอย่าง การกำจัดตัณหา ความเป็นผู้บริสุทธิ์และสงบ เหล่านี้เรียกว่า ความดับ (นิพพาน) อะไร คือข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความดับ ? คือสติปัญญา ๔ สัมมปัชฌาน ๔ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมรรค ๘ เหล่านี้เรียกว่า ข้อปฏิบัตินำไปสู่ความดับ ธัมมานุสสติเป็นผลดีแห่งเนกขัมมะ (การหลีกออกจากกาม) และผลดีแห่งมรรค อานุสสติ (การระลึกตาม) นี้ก็คือความเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้ และความเป็นผู้มีสติตั้งไว้อย่างถูกต้อง ธัมมานุสสติบังเกิดพึงเข้าใจอย่างนี้ ความสงบนิ่งอยู่กับความระลึกนี้แห่งจิต

เป็นปัจจุบัฏฐานของธัมมานุสสติ ความตระหนักรู้คุณของพระธรรม เป็นลักษณะของธัมมานุสสติ การวิเคราะห์ธรรม เป็นรสของธัมมานุสสติ การเข้าใจความหมาย (ของธรรม) เป็นปทัฏฐานของธัมมานุสสติ อานิสงส์ของธัมมานุสสติเหมือนกับอานิสงส์ของพุทธานุสสตินั่นเอง

ชื่อว่า “อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีโหม ไปสู่สถานที่สงบ รักษาจิตไว้ไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ระลึกดังนี้ว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสิ่งที่บุคคลพึงเห็นได้เอง ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา ควรเชื่อเชิญให้มาก ควรน้อมเข้ามาหาตน วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ^{๑๓๔}

ชื่อว่า “พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว” (สวากขาโต ภควตา ธัมโม) มีวินิจฉัยดังนี้ พระธรรมนั้น เว้นที่สุดโด่ง (ทั้ง ๒) ^{๑๓๕} เพราะเหตุนั้น จึงเรียกว่า สวากขาตะ (ตรัสไว้ดีแล้ว) ไม่มีความไม่สอดคล้องกันในพระธรรมนั้น เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ ไม่มีความขัดแย้งกันในพระธรรม และพระธรรมนั้นประกอบด้วยความดี ๓ อย่าง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ พระธรรมนั้น ปราศจากข้อเสียโดยสิ้นเชิง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ พระธรรมนั้น ย่อมนำสัตว์ทั้งหลายไปสู่ความดับ(นิพพาน) เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียกว่า สวากขาตะ

คำว่า “เป็นสิ่งที่บุคคลพึงเห็นได้เอง” (สันทิฏฐิกะ) มีวินิจฉัยดังนี้ เพราะว่าบุคคล (ผู้ปฏิบัติธรรม)บรรลุมรรคและผลได้ตามลำดับ เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า สันทิฏฐิกะ เพราะบุคคลย่อมเห็นแจ้งพระนิพพาน และมรรคผล พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า สันทิฏฐิกะ

คำว่า “ไม่ขึ้นอยู่กัเวลา” (อกาลิกะ) คือ ผลย่อมเกิดขึ้น โดยไม่มีการล่าสมัย เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า อกาลิกะ

คำว่า “ควรเชื่อเชิญให้มาก” (เอทิปัสสิกะ) คือ พระธรรมนั้นย่อมเชื่อเชิญว่า “มาแลดูคุณค่าของเรา” ในทำนองเดียวกันบุคคลผู้มีความสามารถสอน ก็ได้ชื่อว่าผู้พูดว่า “เชิญมาดูเถิด”

คำว่า “ควรน้อมเข้าหาตน” (โอปนยิกะ) มีวินิจฉัยดังนี้ ถ้าบุคคลยอมรับพระธรรมนั้น เขาจะบรรลุถึงอมตะ (นิพพาน) เพราะเหตุนั้นแหละ จึงชื่อว่า โอปนยิกะ สิ่งที่น่าไปสู่ผลแห่งพรหมจรรย์ ก็ชื่อว่า โอปนยิกะ

คำว่า “วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน” (ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ) มีวินิจฉัยดังนี้ ถ้าบุคคลยอมรับพระธรรมนั้น ไม่ยอมรับลัทธิอื่น เขาย่อมทำความรู้นิโรธ (ความดับ) ให้เกิดขึ้น ย่อมทำความรู้ชัดธรรม (นิพพาน) ให้เกิดขึ้น ทำความรู้วิมุตติให้เกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น พระธรรมนั้น ท่านจึงเรียกว่า “ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ”

อนึ่ง โยคีศวรระลึกถึงพระธรรม โดยวิธีอื่น ๆ ดังนี้ คือ พระธรรมนั้น เป็นดวงตา เป็นความรู้ เป็นความสงบ เป็นหนทางที่นำไปสู่อมตะ (นิพพาน) พระธรรมนั้น เป็นการหลีกออก เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกให้บรรลุถึงนิโรธ (ความดับทุกข์) เป็นหนทางสู่ทิพยภาวะ (ความเป็นทิพย์หรือคุณวิเศษ) เป็นการไม่ถอยกลับ เป็นสิ่งประเสริฐที่สุด เป็นการไม่กระทำ เป็นความสงบ เป็นความวิเศษ พระธรรมนั้นไม่ใช่เวทมนตร์คาถา เป็นอารมณ์ที่ยอดเยี่ยมที่สุด สำหรับจิตของวิญญูชน พระธรรมเป็นการเข้าไปสู่ฝั่งโน้น เป็นที่พึ่ง โยคินั้น ระลึกถึงพระธรรมด้วยวิธีเหล่านี้ โดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้ และจิตของเธอย่อมเต็มไปด้วยความอาจหาญ เพราะความอาจหาญนี้ จิตของเธอย่อมไม่ถูกรบกวน เพราะความที่จิตไม่ถูกรบกวน เธอยอมทำลายนิวรรณ์ ทำองค์มานให้เกิดขึ้น และอยู่ในอุปจารมาน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

ธัมมานุสสติ จบ

สังฆานุสสติ

ถาม : อะไรคือสังฆานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุภูฐานของสังฆานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะรส และปทัฏฐานของสังฆานุสสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : การประชุมพระอริยะในหมู่ภิกษุ นี้เรียกว่า ภิกษุสงฆ์ โยคีระลึกถึงคุณความดีของการรักษา (ข้อปฏิบัติ) ของภิกษุสงฆ์ อนุสสตินี้ ก็คือความเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งไว้ และความเป็นผู้มีสติอันตนตั้งเข้าไปโดยชอบ สังฆานุสสติ บัณฑิตพึงเข้าใจด้วยประการดังกล่าวมานั้น ความสงบนิ่งอยู่ในอนุสสตินี้แห่งจิต เป็นปัจจุภูฐานของสังฆานุสสติ ความตระหนักรู้คุณของภิกษุสงฆ์ เป็นลักษณะของสังฆานุสสติ ความเคารพ เป็นรสของสังฆานุสสติ การให้ความสำคัญต่อคุณของภิกษุสงฆ์เป็นปทัฏฐานของสังฆานุสสติ อานิสงส์ของสังฆานุสสติ เหมือนกับอานิสงส์ของพุทธานุสสตินั่นเอง

ชื่อว่า “อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ” มีวินิจัยดังนี้ โยคีใหม่ไปสู่สถานที่สงบ และรักษาจิตไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ระลึกถึงอย่างนี้คือ หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าประพฤคคิ หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติตรง หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติถูกทาง หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติสมควร หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า คือ คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ และบุคคล ๘ เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ของคำนับ ควรแก่ของทำบุญ ควรแก่การกราบไหว้เป็นเนืองนิตย์ของ โลกที่ไม่มีนابخุณอื่นเทียบได้^{๑๔๕}

ชื่อว่า “หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติดี(สุปฏิปันนะ)” มีวินิจัยดังนี้ หมู่สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่าปฏิบัติดี เพราะปฏิบัติตามคำสอนดี หมุ่ นั้นชื่อว่าปฏิบัติดี

และปฏิบัติตรง เพราะทำประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ชื่อว่าปฏิบัติดีและปฏิบัติตรง เพราะไม่มีศัตรู ชื่อว่า ปฏิบัติดีและปฏิบัติตรง เพราะเว้นที่สุดโต่งทั้ง ๒ และถือเอาทางสายกลาง ชื่อว่า ปฏิบัติดีและปฏิบัติตรง เพราะปราศจากการหลอกลวง ชื่อว่าปฏิบัติดี เพราะปราศจากความชั่วร้ายและความต่ำทราม และปราศจากกายกรรมและวจีกรรมที่ไม่สะอาด

คำว่า “ปฏิบัติถูกต้อง” (ญายปฏิปันนะ) มีวินิจฉัยดังนี้ หมุ่สาวกนั้น ชื่อว่าปฏิบัติถูกต้อง เพราะปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ ๘. อนึ่ง คำว่า “ถูกต้อง” นั้น เป็นชื่อเรียกความดับคือพระนิพพานนั่นเอง หมุ่สาวกนั้นชื่อว่าปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติดี เพราะปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ และบรรลุความดับ คือพระนิพพาน ชื่อว่าปฏิบัติถูกต้อง ปฏิบัติดี เพราะปฏิบัติอริยสัจ ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้

คำว่า “ปฏิบัติสมควร” (สามีจิปฏิปันนะ) มีวินิจฉัยดังนี้ หมุ่สาวกนั้น ชื่อว่าปฏิบัติสมควร เพราะสมบูรณ์ด้วยข้อปฏิบัติที่พร้อมเพรียงกันในหมู่อภิกษุ ชื่อว่าปฏิบัติสมควร เพราะเมื่อมองเห็นอานิสงส์มากแห่งคุณความดี และการเพิ่มพูนขึ้นแห่งคุณความดีที่เกิดจากความสามัคคี จึงรักษาความสามัคคีนี้ไว้

ชื่อว่า “คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ และบุคคล ๘” มีวินิจฉัยดังนี้

โสตาปัตติมรรค โสตาปัตติผล

สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล

อนาคามีมรรค อนาคามีผล

อรหัตตมรรค อรหัตตผล

เหล่านี้ เรียกว่า คู่แห่งบุรุษ ๔ คู่

ชื่อว่า “บุคคล ๘” คือ บุคคลผู้บรรลุมรรค ๔ และผล ๔.ท่านเหล่านี้ เรียกว่าบุคคล ๘. เพราะหมู่แห่งภิกษุ ดำรงอยู่ในมรรคและผลเหล่านี้ ท่านจึงกล่าวว่า ประกอบด้วยคู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ บุคคลผู้ดำรงอยู่ในมรรค ๔ และผล ๔ ท่านเรียกว่า บุคคล ๘

คำว่า “สาวก” คือ พระสงฆ์สาวกผู้บรรลุหลังจากที่ฟังธรรมแล้ว เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า หมุ่สาวก

คำว่า “หมู่” (สังฆะ) คือประชุมของพระอริยะ สงฆ์สาวกนั้น เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ ควรแก่ของค่านับ ควรแก่ของทำบุญ ควรแก่การกราบไหว้ และเป็นเนืองนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นเทียบได้

คำว่า “ควรแก่การต้อนรับ” (อาหุเนยยะ) คือ ควรแก่การรับคำเชื้อเชิญ

คำว่า “ควรแก่ของค่านับ (ปาหุเนยยะ)” คือ บุคคลสามารถได้รับผลอันยิ่งใหญ่ ด้วยอำนาจของค่านับ ที่มอบแก่ภิกษุสงฆ์นั้น อนึ่ง ภิกษุสงฆ์นั้น ควรแก่การรับของค่านับ

คำว่า “ควรแก่ของทำบุญ” คือ บุคคลได้รับผลอันยิ่งใหญ่ โดยการมอบให้สิ่งต่าง ๆ แก่ภิกษุสงฆ์นั้น

คำว่า “ควรแก่การกราบไหว้” คือ เหมาะที่จะรับการบูชา เพราะเหตุนี้ ภิกษุสงฆ์นั้น ท่านจึงเรียกว่า ผู้ควรแก่การกราบไหว้

คำว่า “ไม่มีนาบุญอื่นเทียบได้” ภิกษุสงฆ์นั้น ประกอบด้วยคุณความดีมาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า ไม่มีนาบุญอื่นเทียบได้

คำว่า “เป็นเนื่อนาบุญของโลก” คือ หมู่สาวกนี้ เป็นเขตที่สรรพสัตว์จะได้รับบุญ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า เป็นเนื่อนาบุญของโลก

อนึ่ง โยคีควรระลึกโดยวิธีการดังต่อไปนี้ หมู่ภิกษุนี้ เป็นการรวมกลุ่มที่ยอดเยี่ยมและดี ที่สุด หมู่ภิกษุนี้ ท่านจึงเรียกว่าอนุตตระ ประกอบด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติ-ญาณทัศนะ โยคินั้น ระลึกถึงคุณความดีต่างๆ โดยประการต่างๆ เพราะการระลึกถึงคุณความดีต่างๆ นี้แหละ เธอย่อมมีความมั่นใจ เพราะการระลึกด้วยความมั่นใจ จิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ย่อมสามารถทำลายนิรวณ ให้เกิดองค์ฌาน และบรรลุปุจฉารฌาน รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

สังฆานุสสติจบ

สีลานุสสติ

ถาม : อะไรคือสีลานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุปัจจัยฐานของสีลานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะรส และปทัชฐานของสีลานุสสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : โยคีระลึกถึงความดีบริสุทธิ์โดยอาศัยศีล ความเป็นผู้มีสติ ชื่อว่าความระลึกและความระลึกถูกต้อง สีลานุสสติบัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตอยู่ในสีลานุสสติ เป็นปัจจุปัจจัยฐานของสีลานุสสติ ความตระหนักรู้อันสงัดของศีลเป็นลักษณะของสีลานุสสติ การมองเห็นความน่ากลัวแห่งศีลวิบัติ เป็นรสของสีลานุสสติ การให้ความสำคัญแก่บรมสุขอันเกิดจากศีล เป็นปทัชฐานของสีลานุสสติ อานิสงส์ของสีลานุสสติ มี ๑๒ อย่างคือ เคารพ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เอื้อเฟื้อต่อศีลบัญญัติ เคารพทาน มีสติ มองเห็นภัยในความผิดแม้เพียงเล็กน้อย^{๑๖๖} รักษาตนเอง คุ่มครองผู้อื่น ไม่มีภัยในโลกนี้ ไม่มีภัยในโลกอื่น และได้รับ อานิสงส์หลายอย่างที่เกิดขึ้นจากการรักษาศีลทั้งหมด เหล่านี้เป็นอานิสงส์ของสีลานุสสติ

ชื่อว่า “อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ไปสู่ที่สงัด และรักษาจิตไม่ให้ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ระลึกอย่างนี้ “ศีลของเรา ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ผู้วิสรรเสริญ ไม่แปดเปื้อนด้วยมลทิน เป็นไปเพื่อสมาธิ”^{๑๖๗}

ถ้าไม่ขาด ศิลเหล่านั้นก็ไม่ทะเล ถ้าไม่ทะเล ศิลเหล่านั้นก็ไม่ต่าง ข้ออื่นๆ ก็พึงทราบใน
ทำนองเดียวกัน

อนึ่ง เพราะเมื่อศิลปินสุทธิ ศิลเหล่านั้นย่อมเป็นแหล่งรวมแห่งความดีทั้งหมด ศิลเหล่านั้น
ท่านจึงเรียกว่า ไม่ขาด ไม่ทะเล เนื่องจากศิลปะเหล่านั้น สร้างเกียรติให้แก่บริษัท ท่านจึงเรียกว่า
ไม่ต่างไม่พร้อย เนื่องจากศิลปะเหล่านั้นทำให้เกิดปิดแก่พระอรหันต์ และไม่มีข้อเสียหาย ท่านจึงเรียก
ว่า เป็นสิ่งที่วิญญูชนสรรเสริญ เนื่องจากศิลปะเหล่านั้น ไม่ถูกที่กฎฐียึดไว้ ท่านจึงเรียกว่า ไม่แปด
เปื้อนด้วยมลทิน และศิลปะเหล่านั้น นำไปสู่ภาวะตั้งมั่นคง ท่านจึงเรียกว่า นำไปสู่สมาธิ

อนึ่ง โยคีควรปฏิบัติลีลานุสสติโดยวิธีการอื่น ๆ ด้วยการคิดดังนี้ว่า “ศิลปะเป็นความสุข
ที่ปราศจากความคับแค้น บริษัทนี้หน้าเคารพ สมบัติคือศิลปะ เป็นสมบัติที่ปลอดภัย อานิสงส์ของศิลปะ
ท่านแสดงไว้แล้ว” ศิล ภัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ โยคีนั้นปฏิบัติลีลานุสสติ พิจารณาอานิสงส์ของ
ศิลปะ โดยวิธีการเหล่านี้ เพราะความที่เธอมีสติ และมีศรัทธา จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมี
จิตไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิเวรณ์ ทำองค์มานให้เกิดขึ้น และบรรลุปัจจารณาน รายละเอียด
ที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

ลีลานุสสติ จบ

จาคานุสสติ

ถาม : อะไรคือจาคานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุปัจจัยฐานของจาคานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะ
รส และปทัชฐานของจาคานุสสติ ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : จาคะ หมายถึงบุคคลให้สมบัติของตนแก่คนอื่น ปรารถนาที่จะทำประโยชน์
แก่คนอื่น และเพื่อได้รับความสุขอันเกิดจากการทำประโยชน์แก่คนอื่น จาคะ ภัณฑิตพึงทราบ
อย่างนี้ บุคคลอยู่อย่างไมยัดมั่นถ้อมมั่น ด้วยการระลึกถึงคุณของจาคะ อนุสสติคือความระลึก
และความระลึกชอบ นี้ท่านเรียกว่าจาคานุสสติ ความสงบนิ่งแห่งจิตอยู่ในสตินี้ เป็นปัจจุปัจจัยฐาน
ของจาคานุสสติ ความตระหนักรู้คุณของการจาคะ เป็นลักษณะของจาคานุสสติ ความไม่ตระหนี่
เป็นรสของจาคานุสสติ ความไม่ละโมภเป็นปทัชฐานของจาคานุสสติ

บุคคลผู้ปฏิบัติจาคานุสสติย่อมได้อานิสงส์ ๑๐ อย่าง ดังนี้ เขาย่อมได้ความสุขเพราะ
การสละ เพราะการสละนั่นเอง เขาจึงไม่ละโมภ เขาอยู่อย่างไม่มีทุกข์ คิดถึงบุคคลอื่น เป็นที่
รักของผู้อื่น ไม่สะทกสะท้านในกลุ่มคนอื่น มีปีติมาก มีจิตประกอบด้วยกรุณา อยู่เป็นสุข และ
เข้าถึงเทวโลก

ข้อว่า “อะไรเป็นวิธี” มีวินิจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ ไปสู่ที่สงัด และรักษาจิตของตนไม่ให้ถูกร
บกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ปฏิบัติจาคานุสสติ ดังนี้ คือ เพราะการสละสิ่งทั้งหลาย เราจึงได้

ทำประโยชน์แก่ผู้อื่น เราได้บุญมากจากการสละสิ่งของนั้น เพราะมีมลทินคือความละโมภ คน
ถ้อยจึงถูกมัดติดอยู่กับสิ่งทั้งหลาย เราดำรงชีวิตอยู่ด้วยจิตที่ไม่ละโมภ และบริสุทธิ์ เราให้และ
ยินดีการให้แก่ผู้อื่นเสมอ เราให้และจ่ายแจกอยู่เป็นประจำ^{๔๔}

โยคีนั้น ปฏิบัติจาคานุสสติ โดยวิธีการเหล่านี้ เพราะจาคานุสสติ จิตของเธอจึง
ประกอบด้วยความอาจหาญ เพราะสติและความอาจหาญนี้ จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมี
จิตที่ไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิรวรณ ทำองค์มานิให้เกิดขึ้น และบรรลุปัจจรรณารายละเอียด
ที่เหลือ ได้แสดงไว้ในตอนต้นแล้ว

จาคานุสสติ จบ

เทวดานุสสติ

ถาม : อะไรคือเทวดานุสสติ? อะไรเป็นปัจจัยพื้นฐานของเทวดานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะ
รส และปทัฏฐานของเทวดานุสสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : เมื่อมองเห็นอานิสงส์ของการเกิดในสวรรค์ บุคคลจึงระลึกถึงบุญของตนเอง
อนุสสติ ก็คือการระลึกและความมีสติโดยชอบ นี้เรียกว่าเทวดานุสสติ ความสงบนิ่งแห่งจิตใน
สติเป็นปัจจัยพื้นฐานของเทวดานุสสติ ความตระหนักรู้บุญของตนเอง และบุญของเทวดา เป็น
ลักษณะของเทวดานุสสติ การชื่นชมบุญ เป็นรส ความมั่นใจในผลของบุญ เป็นปทัฏฐานของ
เทวดานุสสติ

บุคคลผู้ปฏิบัติเทวดานุสสติ ย่อมได้อานิสงส์ ๘ อย่าง คือ เขาย่อมเพิ่มพูนคุณ ๕
ประการ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เขาสามารถได้รับสิ่งที่เทวดาในสวรรค์ปรารถนา
และทรมความภักดีให้ เขาย่อมเป็นสุขในการรอเสวยผลของบุญ เขาเคารพตัวเอง และเทวดา
ในสวรรค์ก็นับถือเขา เพราะเทวดานุสสตินี้เขาสามารถปฏิบัติศีลानุสสติและจาคานุสสติด้วยเช่นกัน
เขาอยู่เป็นสุข และเข้าถึงเทวโลก

ข้อว่า “อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ” มีวินิจจัยดังนี้ โยคีใหม่ ไปสู่ที่สงัด และรักษาจิตไม่ให้ถูกร
บกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ปฏิบัติการระลึกถึงเทวดาดังนี้ว่า “มีท้าวมหาราชทั้ง ๔ คือ
เทวดาชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี ชั้นปรนิมิตตสวรรค์ มีเทวดาที่นับเนื่องใน
หมู่พรหม และเทวดาอื่นๆ เทวดาเหล่านั้น(ในเวลาเป็นมนุษย์) เพราะด้วยศรัทธาเป็นต้น เมื่อ
จูดิจากโลกนี้แล้ว จึงเกิดในที่นั้น เรามีศรัทธาเช่นนั้นเหมือนกัน เทวดาเหล่านั้น ประกอบด้วย
ศีล สุตะ, จาคะ, ปัญญาเช่นนั้น จึงเกิดขึ้นในที่นั้น เราก็มียัญญาเช่นนั้นเหมือนกัน”^{๔๕} เธอ
ระลึกถึงศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาของตนเอง และของเทวดาทั้งหลาย

โยคีนั้นบำเพ็ญเทวดานุสสติ โดยวิธีการเหล่านี้ และโดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้ เธอจึงประกอบศรัทธา เพราะมีศรัทธาและสติ จิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน ย่อมทำลายนิวรณ์ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุอุปปจารฌาน

ถาม : เพราะเหตุไร บุคคลจึงระลึกถึงบุญของเทวดา ไม่ระลึกถึงบุญของมนุษย์ ?

ตอบ : บุญของเทวดา เป็นบุญที่ยอดเยี่ยมที่สุด เทวดาเหล่านั้น เกิดในภูมิยอดเยี่ยม และประกอบด้วยจิตที่ยอดเยี่ยม เพราะเข้าไปสู่ภูมิยอดเยี่ยม พวกเขาจึงประกอบด้วยสิ่งที่ดี เพราะเหตุนั้น บุคคลจึงควรระลึกถึงบุญของเทวดา และไม่ระลึกถึงบุญของมนุษย์ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้ในตอนต้นแล้ว

เทวดานุสสติ จบ

ตอนที่ ๔

อานาปานสติ

ถาม : อะไรคืออานาปานสติ? อะไรเป็นปัจจุบัฏฐานของอานาปานสติ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปัทฏฐานของอานาปานสติ? อะไรเป็นอานิสงส์ของอานาปานสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : “อานะ” คือลมหายใจที่เข้าข้างใน “อปานะ” คือลมหายใจที่ออกไปข้างนอก การรับรู้ลมหายใจที่เข้ามาและลมหายใจที่ออกไป นี่เป็นอนุสสติ ความระลึกได้และความระลึกโดยชอบ ความที่จิตสงบนิ่งอยู่ในสตินี้ เป็นปัจจุบัฏฐานของอานาปานสติ การทำสัญญาเกี่ยวกับลมหายใจเข้าออกให้เกิดขึ้นเป็นลักษณะของอานาปานสติ ความใส่ใจสัมผัสผัส(ที่ลมกระทบ) เป็นรสของอานาปานสติ การละวิตกเป็นปัทฏฐานของอานาปานสติ

อานิสงส์

ชื่อว่า “อะไรเป็นอานิสงส์ของอานาปานสติ” มีวินัจฉัยดังนี้ ถ้าบุคคลบำเพ็ญอานาปานสติ เขาย่อมมีชีวิตที่สงบ ประณีต น่ารัก และเป็นสุข เธอทำบาปอกุศลธรรมไม่ให้ปรากฏและให้ดับไปทันทีที่เกิดขึ้น^{๑๖๖} เธอไม่ประมาทในส่วนที่เกี่ยวกับกาย และจักขุทวาร กายและจิตของเธอไม่กระสับกระส่าย^{๑๖๗} เธอทำสติปัฏฐาน ๔ โพชฌงค์ ๗ และวิมุตติให้บริบูรณ์ อานาปานสตินี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสรรเสริญ เป็นอริยวิหาร (ธรรมเครื่องอยู่ของพระอริยะ) พรหมวิหาร และตถาคตวิหาร^{๑๖๘}

วิธีปฏิบัติ

ชื่อว่า “อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ” มีวินัจฉัยดังนี้ โยคีใหม่ ครั้นไปสู่วา โคนไม้หรือที่ว่าง กลางแจ้งแล้ว นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง ดำรงสติมั่น เธอมีสติในการหายใจเข้าออก

๑. เมื่อหายใจออกยาว ก็มีสติกำหนดรู้ว่า เราหายใจออกยาว
เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าเราหายใจเข้ายาว
๒. เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจเข้าสั้น
เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าเราหายใจออกสั้น
๓. เธอศึกษาว่า เรารู้กายทั้งปวง หายใจเข้าออก
๔. เธอศึกษาว่า เราระงับกายสังขาร หายใจเข้าออก
๕. เธอศึกษาว่า เรารู้ปิติ หายใจเข้าออก

๖. เธอศึกษาว่า เราารู้สุข หายใจเข้าออก
๗. เธอศึกษาว่า เราารู้จิตตสังขาร หายใจเข้าออก
๘. เธอศึกษาว่า เราระงับจิตตสังขาร หายใจเข้าออก
๙. เธอศึกษาว่า เราารู้จิต หายใจเข้าออก
๑๐. เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้รื่นเริง หายใจเข้าออก
๑๑. เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้ตั้งมั่น หายใจเข้าออก
๑๒. เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้หลุดพ้น หายใจเข้าออก
๑๓. เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้าออก
๑๔. เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่กำหนด หายใจเข้าออก
๑๕. เธอศึกษาว่า เราเห็นความดับ หายใจเข้าออก
๑๖. เธอศึกษาว่า เราเห็นการหลีกออกไป หายใจเข้าออก^{๕๕}

ในที่นี้ เธอศึกษาการหายใจเข้า หมายความว่า มีสติกำหนดไว้ที่ปลายจมูก หรือ เหนือริมฝีปาก^{๕๖} ส่วนเหล่านี้ มีความสัมพันธ์กับลมหายใจเข้าออก โยคินั้นกำหนดลมหายใจเข้ามาตรงนี้ เธอพิจารณาการกระทบของลมหายใจเข้าและลมหายใจออกโดยมีสติซึ่งกำหนดไว้ที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปาก เธอมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก ไม่พิจารณาลมในเวลาที่ยังเข้าไปแล้วและออกไปแล้ว^{๕๗} เธอใช้สติพิจารณาจุดที่ลมหายใจเข้าออกกระทบ ณ ที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปาก เธอมีสติหายใจเข้าหายใจออก เหมือนบุรุษที่กำลังเลื่อยไม้ บุรุษนั้นไม่ใส่ใจการเดินหน้าและถอยหลังของเลื่อย ในทำนองเดียวกัน โยคียอมไม่ใส่ใจรับรู้ลมที่เข้ามาและลมที่ออกไป เธอย่อมกำหนดรู้ที่สัมผัสคือที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปากและมีสติหายใจเข้าและออก^{๕๘} ถ้าในเวลาที่ยังเข้าไปหรือออกไปโยคินั้นพิจารณาตามลมที่เข้าไปข้างในแล้วหรือลมที่ออกไปข้างนอกแล้ว จิตของเธอย่อมฟุ้งซ่าน กายและจิตของเธอจะกระสับกระส่าย ภาวะเหล่านี้เป็นโทษ เธอไม่ควรหายใจยาวหรือสั้นมากเกินไป ถ้าเธอหายใจยาวหรือสั้นมากเกินไป จิตของเธอจะฟุ้งซ่าน กายและจิตของเธอจะกระสับกระส่าย^{๕๙} เหล่านี้เป็นโทษ

โยคินั้น ไม่ควรยึดติดกับสัญญาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ถ้าเธอทำอย่างนั้น เจตสิกอื่น ๆ จะถูกรบกวน ถ้าจิตของเธอถูกรบกวน กายและจิตของเธอก็จะกระสับกระส่าย อุปสรรคจำนวนนับไม่ถ้วนย่อมเกิดขึ้น เพราะจุดกระทบของลมหายใจเข้าออกมีจำนวนนับไม่ถ้วน เธอควรมีสติและไม่ปล่อยให้เกิดวอกแวก เธอไม่ควรพากเพียรหนักหรือหย่อนเกินไป ถ้าเธอย่อหย่อนเกินไป เธอจะตกไปในความหดหู่และเสื่อมซิม (ถีนมิทระ) ถ้าเธอพากเพียรมากเกินไป เธอจะกลายเป็นคนฟุ้งซ่าน(อุทธัจจะ) ถ้าโยคีตกไปในความหดหู่และเสื่อมซิม หรือความฟุ้งซ่าน กายและจิตของเธอจะกระสับกระส่าย ภาวะเหล่านี้เป็นโทษ

สำหรับโยคีผู้กำหนดลมหายใจเข้าด้วยจิตที่สะอาดปราศจากอุปกิเลส ๙ อย่าง นิमितย่อมเกิดขึ้นพร้อมด้วยสุขเวทนา เหมือนสุขเวทนาที่เกิดจากการสัมผัสปุ๋ยฝ้ายหรือปุ๋ยนุ่น หนึ่งเปรียบเหมือนสุขเวทนาที่เกิดขึ้นจากลมพัดอ่อน ๆ^{๑๕๕} ดังนั้นในการหายใจเข้าออก ลมกระทบจมูกหรือริมฝีปาก และทำให้สติกำหนดลมเกิดขึ้น ข้อนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสีหรือรูปลักษณะ^{๑๕๖} นี่คือนิมิตที่เรียกว่านิमित ถ้าโยคีเจริญนิमितและขยายนิमितที่ปลายจมูก ในระหว่างคิ้วทั้ง ๒ ที่หน้าผาก หรือทำให้ดำรงอยู่ในที่หลายแห่ง เธอรู้สึกเหมือนว่าศีรษะของเธอเต็มไปด้วยลม ด้วยการเจริญโดยทำนองนี้แหละ ร่างกายทั้งหมดของเธอย่อมเปี่ยมด้วยสุข นี้เรียกว่าสัญญา

อนึ่ง โยคีบางท่านมองเห็นนิमितหลายอย่างตั้งแต่ต้น เธอมองเห็นรูปร่างต่าง ๆ เช่น ควันหมอก ฝุ่น ทราวยสีทอง หรือมีประสบการณ์บางอย่างเหมือนถูกเข็มแทงหรือถูกมดกัด ถ้าจิตของเธอยังไม่มีสมาธิชัดเจนเกี่ยวกับนิमितต่าง ๆ เหล่านี้ เธอจะสับสน ดังนั้นเธอจึงล้มเหลวและไม่ได้อาณาปานสัญญา ถ้าจิตของเธอมีสมาธิชัดเจน โยคีย่อมไม่ได้รับความสับสน เธอกำหนดลมหายใจเข้าออกและไม่ให้สัญญาชนิดอื่นเกิดขึ้น เธอเจริญกัมมัฏฐานไปอย่างนั้น ย่อมสามารถกำจัดความสับสน และได้นิमितอันละเอียด เธอมีจิตที่ปลอดโปร่ง กำหนดลมหายใจเข้าออก นิมิตก็ปลอดโปร่ง เพราะนิमितปลอดโปร่ง จันทะ(ความพอใจ)ย่อมเกิดขึ้น เมื่อจันทะปลอดโปร่ง โยคินั้นกำหนดลมหายใจเข้าออกและมีปิติ เมื่อจันทะและปิติปลอดโปร่ง เธอกำหนดลมหายใจเข้าออกและมีอุเบกขา เมื่ออุเบกขา จันทะ และปิติปลอดโปร่ง เธอกำหนดลมหายใจเข้าออก จิตของเธอย่อมไม่ถูกรบกวน ถ้าจิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอจะทำลายนิวรณ์ได้ และทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น โยคินีบรรลุจุดฌานอันสงบและยอดเยี่ยมอย่างนี้ เรื่องฌานนี้เป็นดังที่แสดงไว้โดยละเอียดแล้วในตอนต้น

การนับ (คณนา) การติดตาม (อนุพันธนา)

การกระทบ (มุสนา) และการตั้งมั่น (ฐูปนา)

อีกอย่างหนึ่ง ปรมาจารย์บางท่าน แสดงวิธีการปฏิบัติอาณาปานสติ วิธีการคือ การนับ การติดตาม การกระทบ และการตั้งมั่น^{๑๕๗}

ถาม : อะไรคือการนับ (คณนา) ?

ตอบ : โยคีใหม่นับลมหายใจ จาก ๑ ถึง ๑๐ เริ่มด้วยลมหายใจออก และจบด้วยลมหายใจเข้า เธอขานับมากกว่า ๑๐ หนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า โยคินั้นพึงนับจาก ๑ ถึง ๕ แต่ไม่พึงนับเลยจำนวน ๕ เธอจึงไม่นับผิดในเวลาที่ยอนับผิด เธอควรนับเลขต่อไปหรือหยุดนับเสีย เธออยู่กับการกำหนดลมหายใจเข้าออก ใส่ใจถึงอารมณ์(กัมมัฏฐาน)อย่างนี้ การนับลมบัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้

คำว่า “การติดตาม” (อนุพันธนา) คือ เมื่อนับลมแล้ว โยคีมีสติกำหนดตามลมหายใจเข้าออกอย่างต่อเนื่องอยู่ นี้เรียกว่า การติดตาม

คำว่า “การกระทบ” (มุสนา) คือเมื่อทำสัญญาเกี่ยวกับลมหายใจให้เกิดขึ้นแล้ว เธอกำหนดใจถึงการกระทบของลมหายใจเข้าออกได้แก่ ที่ปลายจมูกหรือเหนือริมฝีปาก นี้เรียกว่า การกระทบ

คำว่า “การตั้งมั่น”(รูปนา) คือ เมื่อได้รับความชำนาญในการกระทบแล้ว โยคีควรทำนิมิตให้มั่นคง และควรทำปิติสุข และธรรมอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในที่นี้ให้ตั้งมั่น บัณฑิตพึงรู้การตั้งมั่นอย่างนี้

การนับย่อมนระงับวิจิกิจฉา ทำให้ละวิจิกิจฉา การติดตามย่อมระงับวิตกที่หยาบ และทำให้อานาปานสติเกิดขึ้นไม่ขาดตอน การกระทบย่อมกำจัดความฟุ้งซ่าน และทำให้สัญญามั่นคง โยคีย่อมบรรลुकุณวิเสสยิ่งขึ้นไปเพราะอาศัยความสุข

วิธีฝึกอานาปานสติ ๑๖ ประการ

(๑)และ(๒) “หายใจเข้ายาว หายใจออกสั้น หายใจเข้าสั้น เธอย่อมศึกษาอย่างนี้”...ความรู้ทำให้ความไม่หลงและอารมณ์เกิดขึ้น...(ต้นฉบับภาษาจีนไม่ชัดเจน)

ถาม : อะไรคือความไม่หลง (อสัมโมหะ) และอะไรคืออารมณ์ ?

ตอบ : โยคีใหม่ได้ความสงบแห่งกาย(กายปัสสัทธิ) และจิต(จิตปัสสัทธิ) มีสติกำหนดลมหายใจเข้าออกอยู่ ลมหายใจเข้าออก เป็นธรรมชาติละเอียด เพราะละเอียด มันจึงยากที่จะกำหนด ถ้าในขณะนั้น ลมหายใจของโยคียาว เธอจึงรู้ว่า“ยาว”โดยอาศัยการตั้งมั่น(รูปนา) ถ้านิมิตเกิดขึ้น เธอพิจารณานิมิตตามลักษณะของมันเอง ความไม่หลง บัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ อนึ่งโยคินั้นควรพิจารณาลมหายใจไม่ว่าจะยาวหรือสั้น (ตามแต่กรณี) เธอควรปฏิบัติอย่างนี้ อนึ่งโยคีทำนิมิตที่ชัดเจนให้เกิดขึ้นโดยอาศัยอารมณ์ เธอควรปฏิบัติอย่างนี้

(๓)ชื่อว่า “เธอย่อมศึกษาว่าเรารู้กายทั้งปวงหายใจเข้าออก” อธิบายว่าโยคินั้นรู้กายทั้งปวงด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์

ถาม : อะไรคือความรู้กายทั้งปวง ด้วยความไม่หลง ?

ตอบ : โยคินำเพ็ญอานาปานสติและเจริญสมาธิโดยการกระทบ(ของลม)พร้อมด้วยปิติและสุข เนื่องจากการกระทบพร้อมด้วยปิติและสุข กายทั้งปวงจึงไม่ทำให้หลง

ถาม : อะไร คือความรู้กายทั้งหมดโดยอาศัยวัตถุ ?

ตอบ : ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก มีองค์ประกอบทางกายที่อยู่ในอายตนะเดียวกัน ลมหายใจเข้าออกที่เป็นอารมณ์ จิต และเจตสิก เรียกว่า “กาย” องค์ประกอบทางกายเหล่านี้

เรียกว่า “กาย”^{๑๔๗} ฟังรู้กายทั้งปวงอย่างนี้ โยคินั้นรับรู้กายทั้งปวง ดังนั้นว่า “แม้กายจะมีอยู่ แต่ไม่มีสัตว์หรือชีวะ”^{๑๔๘}

ไตรสิกขา

ชื่อว่า “เธอศึกษา” หมายถึงสิกขา ๓ ประการ คืออภิสลสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปัญญาสิกขา^{๑๔๙} ศีลที่แท้เรียกว่า อภิสลสิกขา สมาธิที่แท้เรียกว่าอภิจิตตสิกขา ปัญญาที่แท้เรียกว่า อภิปัญญาสิกขา โยคินั้นกำหนดอารมณ์ ระลึกถึงอารมณ์ และศึกษาอยู่ ด้วยสิกขา ๓ ประการนี้

เธอปฏิบัติเป็นประจำ นี่คือความหมายของคำว่า “เธอศึกษา”

(๔) ชื่อว่า “เธอศึกษาว่า เราระงับกายสังขาร หายใจเข้าออก” อธิบายว่าอะไรคือกายสังขาร ? โยคินั้น หายใจเข้าออก ด้วยกายสังขาร เช่น โนม์ตัวลง ก้มลง โคง์ตัวลง โนม์ตัวไปข้างหน้า เคลื่อน แกว่ง สั่น ไหว^{๑๕๐} อนึ่ง เธอทำกายสังขารที่หยาบให้สงบ และบำเพ็ญปฐมฌานโดยอาศัยกายที่ละเอียดจากนั้นเธอก้าวไปสู่หุตยฌาน โดยอาศัยกายสังขารที่ละเอียดยิ่งขึ้น จากนั้น ก้าวไปสู่ตติยฌานโดยอาศัยกายสังขารที่ละเอียดยิ่งกว่า จากนั้น ก้าวไปสู่จตุตถฌาน เมื่อได้ทำกายสังขารให้ลึกลับโดยไม่มีอะไรเหลือ

ถาม : ถ้าโยคินั้น ทำให้ลมหายใจเข้าออกดับโดยไม่มีอะไรเหลือ เธอจะสามารถปฏิบัติอานาปานสติได้อย่างไร ?

ตอบ : เพราะว่า โยคินั้นกำหนดไว้ด้วยดีซึ่งลักษณะทั่วไปนั้น นิมิตต์เกิดขึ้นแม้เมื่อลมหายใจเข้าออกผ่านพ้นไปแล้ว และเพราะลักษณะหลายอย่างเหล่านี้ โยคินั้นจึงสามารถพัฒนา นิมิตต์และเข้าสู่ฌานได้

(๕) ชื่อว่า “เธอศึกษาว่า เรารู้ปิติ หายใจเข้าออก” อธิบายว่า โยคินั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าออก ทำปิติให้เกิดขึ้นในฌาน ๒ ปิตินี้ สามารถรู้ได้โดยวิธีการ ๒ อย่างคือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์^{๑๕๑} ในที่นี้ โยคิเข้าฌานและรู้ปิติโดยความไม่หลง โดยการตรวจสอบ โดยการครอบงำ และโดยอารมณ์

(๖) ชื่อว่า “เธอศึกษาว่า เรารู้สุข หายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า โยคินั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าออก ทำสุขให้เกิดขึ้น ในฌาน ๓ สุขนี้ สามารถรู้ได้โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์

(๗) ชื่อว่า “เธอศึกษาว่า เรารู้จิตตสังขารหายใจเข้าออก” นี้ คำว่า “จิตตสังขาร” หมายถึง “สัญญาและเวทนา” โยคินั้นให้จิตตสังขารเหล่านี้เกิดขึ้นในฌาน ๔ เธอรู้โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๘) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เราระงับจิตตสังขารหายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า จิตสังขาร ท่านเรียกว่า สัญญาและเวทนา โยคินั้น ระงับจิตตสังขารและศึกษา รายละเอียดที่เหลือได้ แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๙) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เรารู้จิต หายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า โยคินั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก จิตรู้การเข้ามาและออกไปของอารมณ์ โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความไม่หลง และโดยอารมณ์ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๑๐) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้รื่นเริง หายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า ปิติ หมายถึงถึงความรื่นเริง ในฉาน ๒ โยคิทำจิตให้บันเทิง เธอศึกษาอย่างนี้ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

(๑๑) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้ตั้งมั่นหายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า โยคินั้น ใส่ใจถึงลมหายใจที่เข้ามาและลมหายใจที่ออกไป เธอทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ด้วยสติ และด้วยฉาน เมื่อทำให้จิตตั้งมั่นแล้ว เธอย่อมทำอานาปานสติให้สำเร็จ^{๖๖} เธอศึกษาอย่างนี้

(๑๒) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เราทำจิตให้หลุดพ้นหายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า โยคินั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ถ้าจิตของเธอเฉื่อยชา หตู่ เธอทำจิตให้หลุดพ้นจากความหตู่ ถ้าจิตของเธอชวนชวายนมากเกินไป เธอทำจิตให้พ้นจากความฟุ้งซ่านเธอฝึกตัวเองอย่างนี้ ถ้าจิตของเธอฟุ้งขึ้น เธอทำจิตให้พ้นจากราคะ เธอฝึกตัวเองอย่างนี้ ถ้าจิตคับแคบ เธอทำจิตให้พ้นจากโทสะเธอศึกษาอย่างนี้ ถ้าจิตของเธอเศร้าหมอง เธอทำจิตให้พ้นจากอุปกิเลส เธอฝึกตัวเองอย่างนี้ อนึ่ง ถ้าจิตของโยคินั้น ไม่มุ่งหน้าต่ออารมณ์ และไม่พอใจอยู่กับอารมณ์นั้น เธอทำจิตของตนให้มุ่งหน้าต่ออารมณ์นั้น เธอฝึกตัวเองอย่างนี้

(๑๓) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เรากำหนดรู้ความไม่เที่ยง หายใจเข้า” มีอธิบายว่า โยคินั้นใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เธอกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก อารมณ์ของ ลมหายใจเข้าออก จิตและเจตสิก และการเกิดขึ้นของจิตและเจตสิกนั้น ฝึกตัวเอง

(๑๔) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เราเห็นความไม่กำหนด หายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า โยคินั้น ใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก คิดอย่างนี้ว่า “นี่คือความไม่เที่ยง นี่คือความไม่กำหนด นี่คือความดับ นี่เป็นนิพพาน” เธอหายใจเข้าออก ศึกษาอย่างนี้

(๑๕) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เราเห็นความดับ หายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า โยคินั้น เมื่อรู้ชัดนิพพานทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้วคิดว่า นิพพานเหล่านี้ไม่เที่ยง ความดับของนิพพานเหล่านี้คือนิพพาน เธอมีทัศนะที่สงบ ศึกษาอย่างนี้

(๑๖) ข้อว่า “เธอศึกษาว่า เราเห็นการหลีกออกไป หายใจเข้าออก” มีอธิบายว่า โยคินั้น รู้ชัดทุกขโทษตามความเป็นจริง คิดว่า สิ่งเหล่านี้ ไม่เที่ยง เธอทำให้ตัวเองพ้นจากทุกขโทษ

อยู่ในความดับ คือนิพพาน เธอศึกษาอย่างนี้ บรรลุสุข ความสงบ และประณัตินั้น บัณฑิตพึงเข้าใจดังนี้ สังขารทุกอย่างถูกนำไปสู่ความระงับ กิเลสทุกอย่างถูกละทิ้งไป ดัณหาถูกทำลาย รากะสิ้นไป เป็นความสงบที่เกิดจากนิพพาน^{๑๖๑}

ในวิธีฝึกอานาปานสติ ๑๖ อย่างนี้ ๑๒ วิธีแรกทำให้ได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา ส่วน ๔ วิธีสุดท้าย ทำให้ได้วิปัสสนาอย่างเดียว สมถะและวิปัสสนา บัณฑิตพึงเข้าใจอย่างนี้^{๑๖๒}

อนึ่ง วิธีฝึกอานาปานสติทั้งหมดนี้ แบ่งเป็น ๔ กลุ่ม(จตุกกะ) คือ เป็นข้อปฏิบัติที่นำไปสู่ความสมบูรณ์แห่งทัศนะ มีเวลาที่บุคคลรู้ชัดซึ่งความไม่เที่ยง โดยอาศัยการใส่ใจถึงลมหายใจเข้าและลมหายใจออก นี้เรียกว่าความรู้เกี่ยวกับความยาวและความสั้น โดยอาศัยการปฏิบัติ การทำกายสังขารและจิตตสังขารให้สงบ การทำจิตให้บันเทิง การทำจิตให้ตั้งมั่น และการทำจิตให้หลุดพ้น นี้เรียกว่าความเกิดขึ้นแห่งความรู้กายทั้งหมด สุข และจิตตสังขาร ข้อว่า “รู้จิต” (จิตตปฏิสังเวท) หมายถึงความสมบูรณ์แห่งความเห็น ข้อว่า “มีเวลาที่บุคคลเห็น” เป็นต้น บ่งถึงกิจกรรม ๔ อย่างที่มักจะเริ่มต้นด้วยการเห็นความไม่เที่ยง

อนึ่ง ข้อปฏิบัติหมายถึงการบรรลุสภาวะแห่งฉาน โดยอานาปานสติ นี่คือข้อปฏิบัติ โดยอานาปานสตินี้แหละ โยคีจึงบรรลุสภาวะที่ประกอบด้วยวิตก นั้นเป็นสภาวะที่ประกอบด้วยวิตกและวิจารณ์^{๑๖๓} และเป็นสภาวะแห่งวิจารณ์ การรู้ปิติ เป็นสภาวะแห่งทุดิยฉาน การรู้สุข เป็นสภาวะแห่งตติยฉาน การรู้จิต เป็นสภาวะแห่งจตุตถฉาน

อนึ่ง วิธีเหล่านี้ทั้งหมด มีอยู่ ๒ กลุ่มคือ กลุ่มที่เป็นข้อปฏิบัติ และกลุ่มที่เป็นความสำเร็จ ข้อปฏิบัติที่รวมอยู่ในความสำเร็จนั้น ไม่ทำให้วิธีการ ๑๖ อย่าง ลดจำนวนลง ข้อปฏิบัติเปรียบเหมือนเมล็ดพันธุ์ จึงเป็นบ่อเกิดแห่งกุศล ความสำเร็จเปรียบเหมือนดอกหรือผล เพราะเกิดมาจากสิ่งเดียวกัน

ถ้าบุคคลปฏิบัติอานาปานสติ เธอชื่อว่าทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ถ้าบุคคลปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ เธอชื่อว่าทำโพชฌงค์ ๗ ให้บริบูรณ์ ถ้าบุคคลปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ เธอชื่อว่าทำวิมุตติและวิชชาให้บริบูรณ์^{๑๖๔}

สติปัฏฐาน ๔

ถาม : โยคีบรรลุธรรมเช่นนั้นได้อย่างไร ?

ตอบ : สติปัฏฐานที่เริ่มกำหนดจากลมหายใจเข้ายาวและลมหายใจออกยาว คือ กายานุปัสสนา สติปัฏฐานที่เริ่มจากการรู้ปิติ คือ เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐานที่เริ่มจากการรู้จิตคือ จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐานที่เริ่มการเห็นความไม่เที่ยง คือ ธัมมานุปัสสนา บุคคลผู้บำเพ็ญอานาปานสติ ชื่อว่าทำสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ อย่างนี้^{๑๖๕}

โพชฌงค์ ๗

ถาม : โพชฌงค์ ๗ ประการ บุคคลบำเพ็ญโดยการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ อย่างไร ?

ตอบ : ถ้าโยคีบำเพ็ญสติปัฏฐาน ๔ เธอย่อมอยู่อย่างมีสติไม่หลงลืม นี้เรียกว่าสติสัมโพชฌงค์ โยคืออยู่อย่างมีสติ พิจารณาทุกสิ่งอันจริงจังและปรากฏการณ์ทั้งหลาย นี้เรียกว่าธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ เธอสอบสวนธรรมเหล่านั้น อย่างนั้นแล้ว เพียรพยายามโดยไม่ย่อหย่อน นี้เรียกว่า วิริยสัมโพชฌงค์ เธอเพิ่มความเพียรไป ทำปิติที่บริสุทธิ์ให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ปิติสัมโพชฌงค์ เพราะจิตประกอบด้วยปิติ กายและจิตของเธอ ย่อมประกอบด้วยความสงบนี้ เรียกว่า ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เพราะมีความสงบ กายของเธอย่อมได้รับความสบาย และจิตของเธอประกอบด้วยสมาธิ นี้เรียกว่า สมาธิสัมโพชฌงค์ เพราะมีสมาธิ จิตย่อมบรรลุความเป็นกลาง นี้เรียกว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์ เพราะการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ ดังกล่าวมานี้ โพชฌงค์ ๗ ชื่อว่าอันโยคีบำเพ็ญบริบูรณ์แล้ว^{๑๖๔}

วิมุตติและวิชา ชื่อว่าอันบุคคลบำเพ็ญแล้ว โดยการปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ อย่างไร? โยคีผู้ปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ ให้มาก ย่อมได้วิชาและวิมุตติคือมรรคและผลในขณะนั้น เพราะการปฏิบัติโพชฌงค์ ๗ วิชาและวิมุตติ ชื่อว่าอันบุคคลบำเพ็ญแล้ว ด้วยประการดังนี้^{๑๖๕}

ถาม : สังขารทั้งหมด ประกอบด้วยวิตกและวิจารณ์ตามสมควรแก่ภูมิ เมื่อเป็นอย่างนั้น เพราะเหตุไร จึงมีเฉพาะวิตกเท่านั้นที่ถูกกำจัดไปในอานาปานสติไม่มีธรรมอื่นถูกกำจัดด้วย?

ตอบ : เพราะในที่นี้ วิตกถูกใช้ในความหมายต่าง ๆ ความฟุ้งซ่านเป็นอุปสรรคต่อสมาธิ (ฉาน) วิตกในความหมายนี้จึงถูกกำจัดไป

เพราะเหตุไร การสัมผัสกับลม จึงเป็นที่น่าพอใจ? เพราะมันทำให้จิตสงบ เปรียบเหมือนการทำให้จิตของนักดนตรีในสวรรค์ (คนธรรพ์) สงบลงด้วยเสียงไพเราะฉะนั้น ความคิดฟุ้งซ่านย่อมถูกระงับด้วยการสัมผัสนี้ อนึ่ง เปรียบเหมือนบุคคลเดินไปตามฝั่งแม่น้ำ จิตของเขาย่อมตั้งมั่น มุ่งไปที่อารมณ์เดียว ไม่ฟุ้งซ่าน เพราะเหตุนี้ ท่านจึงแสดงความดับไปแห่งวิตกไว้ในอานาปานสติ^{๑๖๖}

อานาปานสติ จบ

มรณสติ

ถาม : อะไรคือมรณสติ? อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของมรณสติ? อะไร เป็นลักษณะ รัส และปัฏฐานของมรณสติ? อะไร คืออานิสงส์ของมรณสติ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ?

ตอบ : ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ นี้เรียกว่า มรณะ การระลึกถึงมรณะนี้ นี้เรียกว่า ปัจจุปัฏฐานของมรณสติ ความขาดไปแห่งชีวิตของบุคคลเป็นลักษณะของมรณสติ ความไม่น่าพอใจ

เป็นรสของมรณสติ ความสุขสบาย เป็นปทัฏฐานของมรณสติ

อะไรคืออานิสงส์ของมรณสติ? โยคีผู้ปฏิบัติมรณสติ เป็นผู้ประกอบด้วยความ
ชวนชวายเป็นกุศลธรรมชั้นสูง และไม่ชอบใจอกุศลธรรม เธอย่อมไม่ตั้งสมเฝ้าและเครื่องประดับ
ไม่ตระหนี่ มีอายุยืน ไม่ยึดมั่นสิ่งทั้งหลาย ประกอบด้วยอนิจจสัญญา (รับรู้ความไม่เที่ยง) ทุกข
สัญญา และอนัตตสัญญา อยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตธรรม เมื่อเธอตาย ย่อมไม่เป็นทุกข์
เพราะความหลงลืมสติ

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ? โยคีใหม่เข้าไปสู่สถานที่สงบ รักษาจิตของตนไว้ มีจิตไม่
ฟุ้งซ่าน พิจารณาความตายของสัตว์ทั้งหลาย อย่างนี้ว่า เราจักตาย เราจักเข้าถึงอาณาจักร
แห่งความตาย เราจักไม่พ้นความตายไปได้ ดังที่ท่านแสดงไว้ในเนตติปทสูตรว่า^{๑๑๑} ถ้าบุคคล
ต้องการบำเพ็ญกัมมัฏฐานพิจารณาความตาย เธอควรเพ่งดูบุคคลที่กำลังจะถูกฆ่า และควรรู้
จักเหตุแห่งความตาย

มรณสติในที่นี้ มีอยู่ ๔ ประการ คือ (๑) มรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุกข์กังวล (๒) เกี่ยว
เนื่องด้วยความกลัว (๓) เกี่ยวเนื่องด้วยอุเบกขา (๔) เกี่ยวเนื่องด้วยปัญญา

การระลึกที่เกี่ยวกับความสูญเสียบุตรเป็นที่รักของตน ชื่อว่ามรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วย
ทุกข์กังวล การระลึกที่เกี่ยวกับความตายอย่างกะทันหันของบุตรเป็นที่รักของตน ชื่อว่ามรณสติ
ที่เกี่ยวเนื่องด้วยความกลัว การที่สัปรหระระลึกถึงความตายชื่อว่ามรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยอุเบกขา

บุคคลเมื่อระลึกถึงธรรมชาติของโลกเกิดความเบื่อหน่าย นี้เรียกว่า มรณสติที่เกี่ยวเนื่อง
ด้วยปัญญา ในที่นี้ โยคีไม่ควรปฏิบัติมรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยทุกข์กังวล ความกลัว หรืออุเบกขา
เพราะอาศัยการเจริญมรณสติเหล่านั้น เธอไม่สามารถกำจัดทุกข์ได้ ทุกข์เป็นสิ่งที่กำจัดได้
เพราะอาศัยการปฏิบัติมรณสติที่เกี่ยวเนื่องด้วยปัญญาเท่านั้น

ความตาย (มรณะ) มีอยู่ ๓ อย่าง ดังนี้ สัมมุติมรณะ (ความตายที่ชาวโลกสมมติกัน)
สมุทเทมรณะ(การตัดกิเลส) ขณิกมรณะ (ตายไปในแต่ละขณะ) อะไรคือสัมมุติมรณะ? ความ
ตายตามที่เข้าใจในภาษาชาวบ้าน(เช่น ต้นไม้ตาย โลหะตาย) นี้เรียกว่า สัมมุติมรณะ คำว่า
“สมุจเจมรณะ” คือ พระอรหันต์ตัดกิเลสทั้งปวง คำว่า “ขณิกมรณะ” คือ ความสิ้นไปใน
แต่ละขณะของสังขารทั้งปวง^{๑๑๒}

อนึ่ง ความตาย มีอยู่ ๒ อย่างคือ อกาลมรณะ (ตายก่อนเวลา) และกาลมรณะ(ตาย
ไปตามกาลเวลา) ความตายเพราะการฆ่าตัวตาย เพราะถูกฆ่า หรือเพราะเจ็บป่วย เพราะถูก
ตัดช่วงเจริญวัยของชีวิตโดยไม่มีเหตุ เรียกว่า อกาลมรณะ ความตายเพราะสิ้นอายุ หรือเพราะ
ความชรา เรียกว่า กาลมรณะ โยคีควรระลึกถึงความตาย ๒ อย่างนี้

อนึ่ง ท่านโบราณณาจารย์แสดงการปฏิบัติอานาปานสติไว้ ๘ วิธีนี้ คือ^{๑๑๓}

โดยความปรากฏของฆาตกร (วรกปัจจัยฐานะ)

โดยความไม่ปรากฏแห่งเหตุให้สำเร็จกิจ (สาธกเหตุ)

โดยการเปรียบเทียบ (อุปสังฺหระ)

โดยความที่กายเป็นสิ่งสาธารณะแก่สิ่งทั้งหลาย (กายพหุสาธารณะ)

โดยความอ่อนแอของอายุ (อายุพหุผละ)

โดยการกำหนดเวลา(อัทธานปริจเจท)

โดยความไม่ปรากฏแห่งเครื่องหมาย (อนิมิตตะ)

โดยความสั้นแห่งขณะ (ขณปริคตะ)

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติโดยการปรากฏของฆาตกร อย่างไร ?

ตอบ : เปรียบเหมือนบุคคลผู้ถูกนำไปสู่ที่ประหาร เมื่อเขามองเห็นเพศฆาตกรชักดาบออกมาวิ่งตามตน เขาคิดว่า “บุรุษนี้ประสงค์จะฆ่าเรา เราจักถูกฆ่าได้ทุกขณะ เราจักถูกฆ่าในทุกอย่างก้าว ถ้าเราถอยกลับ ต้องถูกฆ่าแน่นอน ถ้าเรานั่งลง ต้องถูกฆ่าแน่นอน ถ้าเรามัวแต่หลับ ต้องถูกฆ่าแน่นอน” โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความปรากฏแห่งฆาตกร อย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความไม่ปรากฏแห่งเหตุให้สำเร็จกิจอย่างไร ?

ตอบ : ไม่มีเหตุหรือความเชี่ยวชาญใดที่สามารถทำให้เป็นอมตะได้ เมื่อพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ขึ้น ไม่มีเหตุหรือความเชี่ยวชาญใดที่สามารถทำให้มันหมุนกลับได้ โยคีควรปฏิบัติมรณสติ อย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยการเปรียบเทียบอย่างไร ?

ตอบ : กษัตริย์เป็นจำนวนมากผู้มีสมบัติมหาศาล เป็นพระเจ้าจักรพรรดิคือมหา-
สุทิสสนะผู้ทรงอภิรมหาอำนาจ พระเจ้ามันธาตุ และกษัตริย์อื่น ๆ ยิ่งถึงแก่ความตาย อนึ่ง
มหาฤาษีในกาลก่อนหลายท่าน คือ ท่านเวสมิตร และยมตักก็ผู้ทรงมหิทธานุภาพ และสามารถ
บันดาลให้ไฟและน้ำไหลออกจากร่างของตนได้ ก็เข้าสู่สภาพแห่งความตายเหมือนกัน พระ
มหาสาวกในอดีต เช่นพระสารีบุตรเถระ พระมหาโมคคัลลานเถระ และท่านอื่น ๆ ผู้มีปัญญา
และอานุภาพมาก เข้าถึงสภาพแห่งความตาย พระปัจเจกพุทธเจ้าหลายองค์ ผู้ตรัสรู้โดยไม่มีครู
และผู้ประกอบด้วยคุณความดีทั้งปวงเข้าถึงสภาพแห่งความตายแล้วเช่นกัน อนึ่ง พระตถาคต
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระผู้ไม่มีใครเปรียบ ประกอบด้วยวิชาและจรณะ เสด็จถึงฝั่งโน้น
แห่งความดี พระตถาคตเจ้าเหล่านั้นก็เข้าถึงสภาพแห่งความตายแล้วเช่นเดียวกัน เราผู้มีอายุ
สั้น จักหลบหนีการเข้าสู่สภาพแห่งความตายได้อย่างไร ? โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยการเปรียบเทียบ
อย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความที่กายเป็นสิ่งสาธารณะแก่สิ่งทั้งหลาย

อย่างไร?

ตอบ : เพราะความผิดปกติของลมและเสมหะ สภาพแห่งความตายก็สำเร็จได้ เพราะการรบกวนของตัวยุติเป็นจำนวนมาก หรือเพราะขาดน้ำและอาหาร สภาพแห่งความตายก็ถือว่าสำเร็จแล้ว หรือเพราะถูกงูพิษกัด ถูกตะขาบ กิ่งกือ หรือหนูกัด ความตายก็ถือว่าสำเร็จแล้วหรือถูกสิงโต เสือโคร่ง หรือเสือดาวขย้ำ หรือถูกปีศาจร้าย (นาค) โจมตี หรือโคขวิด ความตายถือว่าสำเร็จแล้ว ถูกมนุษย์หรืออมนุษย์ฆ่า ความตายถือว่าสำเร็จแล้ว โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความที่กายเป็นสิ่งสาธารณะแก่สิ่งทั้งหลาย อย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความอ่อนแอของอายุอย่างไร ?

ตอบ : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความอ่อนแอของอายุ โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยความที่อายุถูกใส่ไว้ในความไม่มีอำนาจ และโดยการอิงอาศัยสิ่งที่ไม่มีความอำนาจ เชื่อว่าทำให้เกิดความอ่อนแอของอายุ

ข้ออุปมาด้วยก้อนฟองน้ำ ดันกล้วย และฟองน้ำ

ถาม : อายุถือว่าเป็นสิ่งที่อ่อนแอ เพราะมันถูกใส่ไว้ในภาวะที่ไม่มีอำนาจอย่างไร ?

ตอบ : ไม่มีสาระในกายนี้ ดังที่ท่านแสดงไว้โดยการเปรียบกับก้อนฟองน้ำ โดยการเปรียบกับดันกล้วย และโดยการเปรียบกับฟองน้ำ^{๑๑๑} เพราะมันว่างเปล่าจากความจริง และปราศจากความจริง อายุถือว่าเป็นธรรมชาติอ่อนแอเพราะความที่มันถูกใส่ไว้ในภาวะที่ไม่มีอำนาจ และอิงอาศัยสิ่งที่ไม่มีความอำนาจ อย่างนี้

ถาม : อายุชื่อว่าอ่อนแอ เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่มีความอำนาจ อย่างไร ?

ตอบ : อายุ(ชีวิต)นี้ถูกรักษาไว้โดยลมหายใจเข้าและลมหายใจออก มหาภูตรูป ๔ น้ำดื่มและอาหาร อิริยาบถ ๔ และไออุ่น(อุสมา) อายุอาศัยสิ่งที่ไม่มีความอำนาจอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ อายุจึงเป็นธรรมชาติอ่อนแอ โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยความอ่อนแอของอายุ โดยวิธีการ ๒ อย่าง ด้วยประการฉะนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยการกำหนดเวลาอย่างไร ?

ตอบ : สรรพสัตว์เกิดมาแล้วในอดีต(และประสบความตาย) ในปัจจุบัน สัตว์เกือบจะทั้งหมด เข้าถึงสภาพแห่งความตายโดยมีอายุไม่ถึง ๑๐๐ ปี โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยการกำหนดความต่างแห่งเวลาอย่างนี้ อนึ่ง โยคินั้นควรปฏิบัติ ดังนี้ คือ “เราสงสัยว่า เป็นไปได้หรือไม่ที่เรามีชีวิตอยู่ตลอดคืนและวัน เราสงสัยว่าในเวลานั้น เราสามารถคิดถึงคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้หรือไม่ คือเราสามารถมีโอกาสเช่นนั้นหรือไม่ เราสงสัยว่า เราสามารถมีชีวิตอยู่แม้เพียงวันเดียวหรือไม่ หรือมีชีวิตอยู่เพียงครึ่งวัน หรือแม้เพียงชั่วขณะหรือไม่ เราสามารถมีชีวิตอยู่นานพอที่จะบริโภคอาหารได้ ๑ มื้อ หรือครึ่งมื้อ หรือแม้เป็นเวลานานพอที่จะ

บริโภคอาหาร ๔ หรือ ๕ คำหรือไม่ เราสามารถมีชีวิตอยู่นานพอที่จะหายใจออกหลังจากหายใจเข้าแล้วหรือไม่ เราสามารถมีชีวิตอยู่พอที่จะหายใจเข้าหลังจากที่หายใจออกแล้วหรือไม่”^{๑๖๕}
โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยการกำหนดเวลาอย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความไม่ปรากฏแห่งนิมิตอย่างไร ?

ตอบ : ไม่มีเครื่องหมาย เพราะเหตุนั้น จึงไม่มีเวลาที่กำหนดไว้สำหรับความตาย โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยความไม่ปรากฏแห่งนิมิตอย่างนี้

ถาม : โยคีควรปฏิบัติมรณสติ โดยความสิ้นแห่งขณะอย่างไร^{๑๖๖} ?

ตอบ : ถ้าโยคีตรึกรวดดูเหตุของปัจจุบัน ไม่ตรึกรวดดูเหตุของอดีตหรืออนาคต สัตว์ทั้งหลาย เป็นไปเพียงชั่วขณะจิตเดียวเท่านั้น ไม่มีอะไรเป็นไป ๒ ชั่วขณะจิต ดังนั้น สัตว์ทั้งปวงจึงจมอยู่ในขณะจิต ท่านแสดงไว้ในอภิธรรมดังนี้ว่า “ในขณะจิตอดีต บุคคลไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้ว ไม่ได้กำลังมีชีวิตอยู่ และจะไม่มีชีวิตอยู่ ในขณะจิตอนาคต ในขณะจิตปัจจุบัน บุคคลไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้วจะไม่มีชีวิตอยู่และไม่ได้มีชีวิตอยู่แล้ว บุคคลไม่ได้กำลังมีชีวิตอยู่และจะไม่มีชีวิตอยู่ บุคคลกำลังมีชีวิตอยู่เท่านั้น”^{๑๖๗}

อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในคาถานี้ว่า

ชีวิต อัคตภาพ สุขและทุกข์ทั้งมวล

รวมอยู่ในขณะจิตเดียว ขณะผ่าน ไปอย่างรวดเร็ว

ในอนาคตไม่มีอะไรเกิดขึ้น บุคคลมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อจิตดับ โลกก็แตกดับ^{๑๖๘} ที่สุดแห่งโลก ท่านแสดงไว้อย่างนี้

โยคีปฏิบัติมรณสติ โดยความสิ้นแห่งขณะอย่างนี้ โยคินั้น ปฏิบัติมรณสติและพัฒนาวิโรธสัญญา (รู้ความเป็นสิ่งที่น่าขัดเคืองใจ) เพราะความเชี่ยวชาญในวิโรธสัญญา และในสติจิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เมื่อจิตไม่ถูกรบกวน เธอย่อมสามารถทำลายนิรวรณ และทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุปจารฌาน

ถาม : อะไร คือความแตกต่างระหว่างอนิจจสัญญา(รู้ความไม่เที่ยง)และมรณสติ?

ตอบ : การรู้ความดับไปแห่งขั้นทั้งหลาย(นามรูป) เรียกว่า อนิจจสัญญา การระลึกถึงความแตกดับแห่งอินทรีย์(ชีวิตินทรีย์) เรียกว่ามรณสติ การบำเพ็ญอนิจจสัญญา และอนัตตสัญญา เรียกว่ากำจัดมานะ โยคีผู้ปฏิบัติมรณสติ ย่อมสามารถเข้าถึงอนิจจสัญญาและทุกขสัญญา โดยคิดถึงความตัดขาดแห่งชีวิต และความดับแห่งจิต เหล่านี้คือความแตกต่าง ระหว่างอนิจจสัญญาและมรณสติ

มรณสติจบ

กายคตาสติ

ถาม : อะไรคือกายคตาสติ ? อะไรเป็นปัจจัยพื้นฐานของกายคตาสติ ? อะไรเป็นลักษณะรสของกายคตาสติ ? อะไร คืออานิสงส์ของกายคตาสติ ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : การระลึกที่เกี่ยวกับลักษณะของกายเรียกว่า กายคตาสติ สติได้แก่การ ระลึกได้ คือสัมมาสติ กายคตาสติ บัณฑิตพึงทราบอย่างนั้น ความสงบนิ่งแห่งจิตในสตินี้ เป็นปัจจัยพื้นฐานของกายคตาสติ ความปรากฏออกมาแห่งลักษณะของกาย เป็นลักษณะเด่นของกายคตาสติ การรู้แจ้งความที่กายเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นรส การแสดงให้เห็นลักษณะที่ไม่จริงเป็นปัจจัยพื้นฐานของกายคตาสติ

อะไร คืออานิสงส์ของกายคตาสติ ? โยคีผู้นำเพ็ญกายคตาสติมีความอดทน เธอสามารถทนมองดูสิ่งที่น่ากลัว และทนความร้อน ความหนาวเป็นต้น มีอนิจจสัญญา ทุกขสัญญา อนัตตสัญญาและอสุภสัญญา บรรลุฌาน ๔ อยู่เป็นสุข และเข้าถึงความเป็นอมตะ

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่ เข้าไปสู่สถานที่สงบ นิ่งรักษาจิตของตนไว้ เธอมีจิตไม่ถูกรบกวน เจริญกัมมัฏฐานพิจารณาลักษณะร่างกายของตน โยคินั้นบำเพ็ญกายคตาสติอย่างนี้

อาการ ๓๒ ของกาย

กายนี้ประกอบด้วย หมม(เกสละ) ขน (โลมะ) เล็บ(นชะ) ฟัน(ทันตะ) ผิวหนัง(ตจะ) เนื้อ (มังสะ) เอ็น(นหารุ) กระดูก(อัญฐิ) เยื่อในกระดูก(อัญฐิมิถุชะ) ไต (วัภกะ) ตับ(ยกนะ) หัวใจ(ทหะชะ) ม้าม(ปีทกะ) ปอด(ปีปหะสะ) น้ำดี(ปีตตะ) พังศิค(กิโลมกะ) มันทัน(เมทะ) ไขมัน(วสา) มันสมอง(มัตถลุงกะ) อาหารใหม่(อุทริชะ) ไล่ใหญ่ (อันตะ) ไล่ย่อย(อันตคฺคฺมะ) อาหารเก่า(กริส) มูล (มุตตะ) น้ำเหลือง (ปุพพะ) เลือด (โลหิตะ) เสมหะ(เสมหะ) เหงื่อ(เสหะ) ไขข้อ(ลลิกา) น้ำตา(อัสนฺ) น้ำมูก(สิงฆาณิกา) น้ำลาย(เชพะ) ซึ่งไม่บริสุทธิ์^{๑๖๓}

โยคีใหม่ ในเบื้องต้น ควรท่องจำส่วนประกอบ ๓๒ ส่วนเหล่านี้ของร่างกาย ทั้งอนุโลมและปฏิโลม(ตามลำดับและย้อนลำดับ) เธอควรท่องจำอยู่เสมอและใคร่ครวญ ดูส่วนประกอบเหล่านี้ เธอเมื่อท่องจำด้วยดีแล้ว ควรใคร่ครวญดูบ่อยๆ หลังจากนั้น เธอควรใส่ใจส่วนประกอบเหล่านั้น โดยวิธีการ ๔ อย่างนี้ คือ โดยสี โดยการปรุงแต่ง โดยรูป โดยสัจฐาน เธออาจเลือกถือเอานิมิต ๑ หรือ ๒ หรือมากกว่านั้นก็ได้ กำหนดนิมิตหยาบ ด้วยอาการอย่างนี้ โยคีสามารถทำให้ความโน้มเอียงของความคิด ๓ อย่างเกิดขึ้นได้ คือความคิดเกี่ยวกับสีสัน ความเป็นของไม่น่าพอใจ และโอกาส เมื่อโยคีทำนิมิตให้เกิดขึ้นโดยสี เธอสามารถบำเพ็ญฌานด้วยความสะตวก โดยอาศัยวันณกสิณ เมื่อเธอทำนิมิตให้เกิด โดยความเป็นของไม่น่าชอบใจ เธอสามารถบำเพ็ญฌานด้วยความสะตวก โดยพิจารณาความไม่บริสุทธิ์ เมื่อโยคีทำนิมิต

ให้เกิดขึ้น โดยโอกาส เธอสามารถบำเพ็ญทาน ด้วยความสะดวก โดยพิจารณาธาตุ ถ้าโยคีเพ่งกลิ่นนั้น เธอจะบรรลุดุตตถตาม ถ้าโยคีเพ่งความไม่บริสุทธิ์ เธอจะบรรลุปฐมทาน ถ้าโยคีเพ่งธาตุ เธอจะบรรลุปจารทาน

ในที่นี้ บุคคลโทสจริตทำนิมิตให้ปรากฏได้โดยสี บุคคลราคะจริตทำนิมิตให้ปรากฏได้โดยความเป็นสิ่งไม่น่าชอบใจ บุคคลพุทธิจริตทำนิมิตให้ปรากฏได้โดยธาตุ อนึ่ง บุคคลโทสจริตควรบำเพ็ญทานโดยเพ่งสี บุคคลราคะจริตควรบำเพ็ญทานโดยเพ่งความเป็นสิ่งไม่น่าชอบใจ บุคคลพุทธิจริตควรบำเพ็ญทานโดยเพ่งธาตุ

การระลึกโดยวิธีการ ๑๓ อย่าง

อนึ่ง โยคีควรน้อมนึกลักษณะของร่างกายโดยวิธีการ ๑๓ อย่าง คือ โดยเมล็ดพันธุ์ โดยที่โดยปัจจัย โดยการชิมร่ำ โดยการปรุงแต่งตามลำดับ โดยหมุ่นอน โดยที่ต่อ^{๑๑} โดยเป็นที่รวม โดยความเป็นของปฏิกุล โดยความไม่บริสุทธิ์ โดยอิงอาศัยกัน โดยการไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ โดยข้อจำกัด

ถาม : โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของร่างกายโดยเมล็ดพันธุ์อย่างไร ?

ตอบ : ภายนี้ เกิดขึ้นจากเมล็ดพันธุ์ที่ไม่บริสุทธิ์คือมารดาบิดา ย่อมผูกพันไปเหมือนบวบขม (โกสาดกั) ภายนี้ไม่บริสุทธิ์ โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของกายโดยเมล็ดพันธุ์ อย่างนี้

ถาม : โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของกายโดยสถานที่ อย่างไร ?

ตอบ : ภายนี้ไม่ได้เกิดมาจากดอกอุบล (บัวหลวง บัวสีน้ำเงิน) ดอกโกมุท (บัวแดง) หรือดอกบุณฑริก (บัวขาว) ภายนี้เกิดจากที่อันเป็นที่เก็บสะสมของความไม่บริสุทธิ์ กลิ่นเหม็น และความไม่สะอาด ภายนี้นอนขวางในครรภ์จากซ้ายไปขวา ฟิงกระดูกสันหลังมารดาหุ้มห่อด้วยเยื่อที่นี้ไม่บริสุทธิ์ เพราะเหตุนี้ ภายจึงไม่บริสุทธิ์ด้วย โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของกายโดยสถานที่ อย่างนี้^{๑๒}

ถาม : โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของกายโดยปัจจัย อย่างไร ?

ตอบ : ภายนี้ ไม่ได้รับการเลี้ยงดูด้วยทอง เงิน หรือเพชร ไม่ได้เติบโตขึ้นโดยแก่นจันทร์หรือกฤษณาเป็นต้น ภายนี้เติบโตในครรภ์ของมารดา และประกอบด้วยน้ำมูก น้ำลาย และน้ำตาที่มารดาคลืนเข้าไปถูกพอกเลี้ยงด้วยอาหารและเครื่องดื่มที่มีกลิ่นเหม็นที่เกิดขึ้นในครรภ์มารดา ข้าว นมสด ถั่ว น้ำมูก น้ำลาย เสมหะที่มารดาคลืนเข้าไป สร้างส่วนประกอบของภายนี้ ภายนี้จึงถูกพอกเลี้ยงขึ้นมาโดยอาศัยของเหลวมีกลิ่นเหม็น ไม่สะอาด โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของกายโดยปัจจัย อย่างนี้

ถาม : โยคีควรน้อมนึกถึงลักษณะของกายโดยการชิมร่ำ อย่างไร ?

ตอบ : ภายนี้เปรียบเหมือนกระสอบผิวหนังที่มีรูเป็นจำนวนมาก เพื่อถ่ายเทของไม่ สะอาดและน้ำมูตร(ปัสสาวะ) เต็มด้วยของไม่สะอาดและน้ำมูตร เป็นที่รวมของน้ำและอาหารที่ บริโภคเข้าไป เป็นที่รวมของน้ำมูก น้ำลาย ของไม่สะอาดและน้ำมูตร ของไม่สะอาดต่าง ๆ เหล่านี้ ซึมรั่วออกจากปากแผลทั้ง ๙^{๐๐๒} โยคีศวรน้อยนี้ลักษณะของกายโดยการซึมรั่วออกอย่างนี้

ถาม : โยคีศวรน้อยนี้ลักษณะของกายโดยการปรุงแต่งตามลำดับ อย่างไร ?

ตอบ : ภายนี้ เกิดขึ้นมาตามลำดับ ตามสมควรแก่กรรมที่ทำไว้ในอดีต คือ :-

สัปดาห์ที่ ๑ กลละ (น้ำใสมีลักษณะเป็นเมือก) เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๒ อัมพุทะ (เป็นเมือกข้น) เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๓ เปลิ (เป็นชิ้นเนื้อ) เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๔ ฆนะ (เป็นก้อน) เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๕ ปัญจสาขา (เป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ ปุ่มศิวะ ๑ ปุ่มแขน ๒ ปุ่มขา ๒) เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๖ ส่วนประกอบทั้ง ๔ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๗ ส่วนประกอบอีก ๔ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๘ ส่วนประกอบ ๒๘ เกิดขึ้น

สัปดาห์ที่ ๙ และสัปดาห์ที่ ๑๐ มีกระดูกสันหลัง

สัปดาห์ที่ ๑๑ มีกระดูก ๓,๐๐๐ ท่อน

สัปดาห์ที่ ๑๒ มีส่วนประกอบ ๘๐๐ ชิ้น

สัปดาห์ที่ ๑๓ มีส่วนประกอบ ๙๐๐ ชิ้น

สัปดาห์ที่ ๑๔ มีก้อนเนื้อ ๑๐๐ ชิ้น

สัปดาห์ที่ ๑๕ มีเลือด

สัปดาห์ที่ ๑๖ มีกระเพาะอาหาร

สัปดาห์ที่ ๑๗ มีผิวหนัง

สัปดาห์ที่ ๑๘ มีสีผิวหนัง

สัปดาห์ที่ ๑๙ ลมเกิดแต่กรรม (กรรมชวาด) พัดไปทั่วร่างกาย

สัปดาห์ที่ ๒๐ มีทวารทั้ง ๙ (ตา ๒, จมูก ๒, ปาก ๑, หู ๒, อุจจารมรรค ๑, ปัสสาวมรรค ๑)

สัปดาห์ที่ ๒๑ มีผิวหนัง ๑๖,๐๐๐ ชิ้น

สัปดาห์ที่ ๒๒ ร่างกายมีความแข็ง

สัปดาห์ที่ ๒๓ ร่างกายมีกำลัง

สัปดาห์ที่ ๒๔ มีขุมขนจำนวน ๙๙,๐๐๐ ขุม

สัปดาห์ที่ ๒๕ ร่างกายมีความสมบูรณ์ทุกอย่าง

อนึ่ง ท่านกล่าวว่า ในสัปดาห์ที่ ๗ ร่างกายของเด็กมีความสมบูรณ์ เอนไซม์จะไปข้างหลัง อยู่ในท่าพิงหมอน ในสัปดาห์ที่ ๔๒ เพราะอาศัยลมเกิดจากกรรม (กรรมชาวด) ร่างกายของเด็กนั้น เปลี่ยนท่าของมัน หันเท้าขึ้น ศีรษะลงต่ำและเคลื่อนไปสู่ช่องกำเนิด ทารกนั้น คลอดออกมา ในตอนนี้เอง ชาวโลกเรียกกันว่าสัตว์ โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดยการปรุแต่งตามลำดับ อย่างนี้^{๑๓๓}

หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามร่างกาย

ถาม : โยคีควรน้อมนึกลักษณะของกายโดย(พิจารณา)หมู่หนอน อย่างไร ?

ตอบ : กายนี้ถูกหมู่หนอน ๘๐,๐๐๐ ตัวซ่อนไซ หนอนที่อาศัยอยู่ตามเส้นผม เรียกว่า “เหา” หนอนที่อาศัยอยู่ในกระโหลกศีรษะ เรียกว่า “หูฟอง” หนอนที่อาศัยอยู่ในมันสมอง เรียกว่า “ตัวคลุ้มคลั่ง” หนอนในกลุ่มนี้ มีอยู่ ๔ ชนิด ชนิดที่ ๑ เรียกว่า “อุกริมพะ” ชนิดที่ ๒ เรียกว่า “สิพระ” ชนิดที่ ๓ เรียกว่า “ทระกะ” ชนิดที่ ๔ เรียกว่า “ทกลิระ” หนอนที่อาศัยอยู่ในดวงตา เรียกว่า “หนอนไฮดา” หนอนอาศัยอยู่ที่จมูก เรียกว่า “หนอนไซจุมุก” หนอนในกลุ่มนี้ มีอยู่ ๓ ชนิด ชนิดที่ ๑ เรียกว่า “รุกมุกะ” ชนิดที่ ๒ เรียกว่า “อรุกะ” ชนิดที่ ๓ เรียกว่า “มนรุกมุกะ”

หนอนอาศัยอยู่ที่ลิ้น เรียกว่า “มุกะ” หนอนอาศัยอยู่ที่โคนลิ้น เรียกว่า “ไมตันตะ” หนอนอาศัยอยู่ที่ฟัน เรียกว่า “กุพะ” หนอนอาศัยที่โคนฟัน เรียกว่า “อุพุกพะ”

หนอนที่อาศัยอยู่ในลำคอ เรียกว่า “อพสกะ” หนอนอาศัยอยู่ที่ก้านคอ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่ง เรียกว่า “โรกระ” ชนิดที่สอง เรียกว่า “วิโรกระ”

หนอนอาศัยอยู่ที่เส้นขนตามตัว เรียกว่า “ตัวไซชน” หนอนอาศัยอยู่เล็บ เรียกว่า “ตัวไซเล็บ” หนอนอาศัยอยู่ที่ผิวหนัง มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “ดุนะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “ดุนันทะ” หมู่หนอนอาศัยอยู่ในกระบังลมมี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “วิรัมพะ” ชนิดที่สอง เรียกว่า “มวิรัมพะ” หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามเนื้อมี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “อรพะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “รพะ” หมู่หนอนอาศัยอยู่ในเลือดมี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “พระ” ชนิดที่สองเรียกว่า “พรทะ” หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามเอ็นในร่างกายมี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “โรตระ” ชนิดที่สองเรียกว่า “กิดพะ” ชนิดที่สามเรียกว่า “พรวดระ” ชนิดที่สี่เรียกว่า “รนวนระ”

หนอนที่อาศัยอยู่ในเส้นโลหิตดำ เรียกว่า “กริกุนะ” หมู่หนอนอาศัยที่โคนเส้นโลหิตดำ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “สิวะระ” ชนิดที่สองเรียกว่า “อุพลิสิระ” หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ตามกระดูกมี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “กฉิพิทะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “อนพิทะ” ชนิดที่สาม เรียกว่า “ฉิริทพิทะ” ชนิดที่สี่เรียกว่า “กฉิโคกระ” หมู่หนอนที่อาศัยอยู่ในไขข้อ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “พิชะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “พิษษิระ” หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่ม้ามมี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “นิระ” ชนิดที่สองเรียกว่า “พิตะ” หมู่หนอนอาศัยอยู่ที่หัวใจ มี ๒ ชนิด

ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “ลิวัดะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “อุพพิตตะ” หมูหนอนอาศัยอยู่ที่โคนหัวใจ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “มันกะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “ลิวะ” หมูหนอนที่อาศัยอยู่ในไขมัน มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “กระ” ชนิดที่สองเรียกว่า “กรลิวะ”

หมูหนอนที่อาศัยอยู่ในกระเพาะปัสสาวะ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “พิกระ” ชนิดที่สองเรียกว่า “มหกระ” หมูหนอนอาศัยอยู่ที่โคนกระเพาะปัสสาวะ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “กระ” ชนิดที่สองเรียกว่า “กรลิวะ” หมูหนอนอาศัยอยู่ที่ท้อง มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “รตะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “มหารตะ” หมูหนอนที่อาศัยอยู่ในลำไส้เล็ก มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “โสระตะ” ชนิดที่สอง เรียกว่า “มหารตะ” หมูหนอนอาศัยอยู่ที่โคนลำไส้เล็ก มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “ลิวะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “มหลิวะ” หมูหนอนที่อาศัยอยู่ในลำไส้ใหญ่ มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “อนพกะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “กพพกะ” หมูหนอนที่อาศัยอยู่ในท้องน้อย มี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่ง เรียกว่า “อุชุกะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “อุษพะ” ชนิดที่สามเรียกว่า “ฉิษพะ” ชนิดที่สี่เรียกว่า “เสนฉิษพะ”

หมูหนอนที่อาศัยอยู่ในครรภ์ที่แก่แล้ว มี ๔ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “วณะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “มหวณะ” ชนิดที่สามเรียกว่า “อุณพัน” ชนิดที่สี่เรียกว่า “ปุนมกะ” หนอนที่อาศัยอยู่ในน้ำดี เรียกว่า “หิตโสกะ” หนอนที่อาศัยอยู่ในน้ำลาย เรียกว่า “เสนกะ” หนอนที่อาศัยอยู่ในเหงื่อ เรียกว่า “สุทสะกะ” หนอนที่อาศัยอยู่ในน้ำมัน เรียกว่า “ชิตสะกะ” หมูหนอนอาศัยอยู่ที่มันสมอง มี ๒ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “สุพกะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “สมกิตะ” หมูหนอนอาศัยอยู่ที่ก้านสมอง มี ๓ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “สุกมุกะ” ชนิดที่สองเรียกว่า “ทรุกมุกะ” ชนิดที่สามเรียกว่า “สนมุกะ”

หมูหนอน มีอยู่ ๕ กลุ่ม หมูหนอนอาศัยอยู่ที่ส่วนหน้าของกาย และแกะเล็มส่วนหน้าของกาย หมูหนอนอาศัยอยู่ที่ส่วนหลังของกาย และแกะส่วนหลังของกาย หมูหนอนที่อาศัยอยู่ทางด้านซ้าย และแกะกัสด้านซ้ายของกาย หมูหนอนที่อาศัยอยู่ทางด้านขวาของกาย และแกะกัสด้านขวาของกาย หมูหนอนเหล่านี้ เรียกว่า “จันทลิวะ ลินทลิวะ หุจระ” เป็นต้น หมูหนอนซึ่งอาศัยอยู่ที่ทวารช่วงล่าง มีอยู่ ๓ ชนิด ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า “กุรุกุลยุ” ชนิดที่สองเรียกว่า “สรัยุ” ชนิดที่สามเรียกว่า “กันทูปทะ” โยคีควรน้อมนึ่ลักษณะของกาย โดยหมูหนอนอย่างนี้

ถาม : โยคีควรน้อมนึ่ลักษณะของกายโดยที่ต่อ อย่างไร ?

ตอบ : กระดูกเท้าเชื่อมต่อกับกระดูกหน้าแข้ง กระดูกหน้าแข้งเชื่อมต่อกับกระดูกต้นขา กระดูกต้นขาเชื่อมต่อกับกระดูกสะโพก กระดูกสะโพกเชื่อมต่อกับกระดูกสันหลัง กระดูกสันหลังเชื่อมต่อกับกระดูกสะบัก กระดูกสะบักเชื่อมต่อกับกระดูกแขน กระดูกแขนเชื่อมต่อกับ

กระดูกคอ กระดูกคอเชื่อมต่อกับกระดูกสันหลัง กระดูกสันหลังเชื่อมต่อกับกระดูกแกม
กระดูกแกมเชื่อมต่อกับฟัน ภายที่ไม่สะอาดนี้อันที่ต่อคือกระดูกและที่หุ้มคือผิวหนังรักษาไว้ให้
ดำรงมันอยู่และสมบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้ ภายนี้เกิดจากกรรม ไม่มีใครสร้างภายนี้ โยคีควร
น้อมนึกลักษณะของภายโดยที่ต่อ อย่างนี้

กระดูกของภาย

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของภายโดยเป็นที่รวม อย่างไร? กระดูกศีรษะ มี ๙ ท่อน,
กระดูกคาง ๒ ท่อน ฟัน ๓๒ ซี่ กระดูกคอ ๗ ท่อน กระดูกซี่โครง ๑๔ ซี่ กระดูกซี่ข้าง ๒๔ ซี่
กระดูกสันหลัง ๑๘ ท่อน กระดูกสะโพก ๒ ท่อน กระดูกมือ ๖๔ ท่อน กระดูกเท้า ๖๔ ท่อน
กระดูกอ่อนที่ติดอยู่กับเนื้อ ๖๔ ท่อน กระดูก ๓๐๐ ท่อนเหล่านี้ และเส้นเอ็น ๘๐๐ หรือ ๙๐๐
เส้น เชื่อมต่อกันและกัน กล้ามเนื้อ ๙๐๐ ชิ้น ผิวหนัง มี ๑๗,๐๐๐ ชิ้น ผม ๘,๐๐๐,๐๐๐ เส้น ขน
๘๙,๐๐๐ เส้น ช่อง(ตามร่างกาย) ๖๐ ช่อง หมูหนอน ๘๐,๐๐๐ ตัว น้ำดี น้ำลาย และมันสมอง
แต่ละอย่างคติน้ำหนักเป็น “ปดตะ” และเลือดมีน้ำหนัก ๑ อัลดะ สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ทั้งหมด
และรูปร่าง ๆ เป็นเพียงกองของสิ่งที่ไม่สะอาด เป็นที่รวมของมูตร และเรียกว่า ภาย โยคีควร
น้อมนึกลักษณะของภายโดยเป็นที่รวม อย่างนี้

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของภาย โดยความเป็นของปฏิกูล(สกปรก)อย่างไร? บุคคล
ชอบความสะอาดมากที่สุด สิ่งทั้งหลายที่บุคคลยึดถือว่าเป็นารัก เป็นเพราะเขาประดับตัวเองให้
สวยงามด้วยน้ำหอม เครื่องประเทืองผิว ครีม และเสื้อผ้าสวยงาม ผ้าปูที่นอน หมอน เสื้อ
เบาะสำหรับปูที่นอนและรองนั่ง เบาะรอง ผ้าห่ม ผ้าตาดเพดาน ผ้าคลุมเตียง อาหาร
และเครื่องดื่มชนิดต่าง ๆ ที่อยู่และทรัพย์สมบัติ บุคคลแสดงอาการยึดมั่นสิ่งเหล่านี้มากในตอนต้น
และหลังจากนั้นก็ไม่นิยม โยคีควรน้อมนึกลักษณะของภายโดยความเป็นของปฏิกูลอย่างนี้

ความไม่บริสุทธิ์ของภาย

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของภายโดยความไม่บริสุทธิ์ อย่างไร? เมื่อเสื้อผ้าและเครื่อง
ประดับกลายเป็นสิ่งสกปรก สิ่งเหล่านั้น เขาสามารถทำให้สะอาดอีกได้ ความสะอาดของมัน
เป็นสิ่งที่สามารถทำให้มีขึ้นใหม่ได้ เพราะธรรมชาติของมันสะอาด แต่ภายเป็นของไม่สะอาด
โยคีควรน้อมนึกลักษณะของภายโดยความไม่บริสุทธิ์ อย่างนี้

โรคบางชนิด

โยคีควรน้อมนึกลักษณะของภายโดยอิงอาศัยกัน อย่างไร? เพราะอาศัยสระ ดอกไม้
จึงเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยสวน ผลไม้จึงเกิดขึ้นได้ ในทำนองเดียวกัน เพราะอาศัยภายนี้

ความสกปรกและโรคทั้งหลายจึงเกิดขึ้น โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคในร่างกาย โรคที่ศีรษะ โรคที่ปาก และฟัน อาการเจ็บคอ การขาดลมหายใจ ความร้อนและหนาว อาการปวดในช่องท้อง โรคหัวใจ โรคลมบ้าหมู โรคท้องเฟ้อ โรคท้องร่วง และการอาเจียน โรคเรื้อรัง โรคคอพอก ไข้เลือดออก โรคหิด ผิดาษ โรคผิวหนัง ปวดเมื่อย โรคติดต่อ โรคหนองใน โรคหัด และโรคอื่น ๆ ทำความลำบากให้กายนี้ไม่มีที่สิ้นสุด โยคีควรน้อมนึ่ลักษณะของกายนี้โดยอิงอาศัยกันอย่างไร

โยคีควรน้อมนึ่ลักษณะของกายโดยการไม่รู้จักรับตอบแทนบุญคุณ อย่างไร? ทุกวันนี้บุคคลเตรียมอาหารที่มีรสอร่อย เครื่องดื่มและบริโภคสิ่งเหล่านี้เพื่อประโยชน์แก่ร่างกายของตน เขาอาบน้ำ พรมกายด้วยน้ำหอม สวมเสื้อผ้าสำหรับนอนและนั่ง เขาคอยรับใช้ร่างกายของตนอย่างนี้ แต่ในทางตรงกันข้าม กายนี้ซึ่งเปรียบเหมือนต้นไม้มีพิษ กลับไม่สำนึกบุญคุณ ดำเนินไปสู่ความแก่ ความเจ็บ และความตาย กายเปรียบเหมือนเพื่อนสนิทที่ไม่รู้จักตอบแทนบุญคุณ โยคีควรน้อมนึ่ลักษณะของกายโดยการไม่รู้จักรับตอบแทนบุญคุณ อย่างไร

โยคีควรน้อมนึ่ลักษณะของกายโดยข้อจำกัด อย่างไร? กายนี้จะถูกเผาโดยไฟหรือถูกสัตว์กลืนกิน หรือถึงความเสื่อม กายนี้มีข้อจำกัด โยคีควรน้อมนึ่ลักษณะของกายโดยข้อจำกัดอย่างไร

โยคีนี้ ปฏิบัติกายคตาสติโดยวิธีการเหล่านี้ เพราะได้รับความชำนาญในสติและปัญญาจิตของเธอจึงไม่ถูกรบกวน เมื่อจิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอย่อมสามารถทำลายนิเวรณทั้งหลาย ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และบรรลุคุณวิเศษที่เธอปรารถนา

กายคตาสติ จบ

อุปสมานุสสติ

ถาม : อะไรคืออุปสมานุสสติ? อะไรเป็นปัจจุปัจจัยฐานของอุปสมานุสสติ? อะไรเป็นลักษณะรส และปทัชฐานของอุปสมานุสสติ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : ความเข้าไปสงบ คือความหยุดนิ่งแห่งความเคลื่อนไหวของจิตและกาย ความหยุดนิ่งอย่างสมบูรณ์ เรียกว่า อุปสมะ (ความเข้าไปสงบ) บุคคลระลึกถึงความเข้าไปสงบด้วยดี นี่คือการเป็นผู้มีสติเข้าไปตั้งมั่น ความระลึกได้ และสัมมาสติ นี้เรียกว่า อุปสมานุสสติ (ระลึกถึงความสงบ) ความสงบนิ่งอยู่ในสติแห่งจิตเรียกว่าปัจจุปัจจัยฐานของอุปสมานุสสติ การทำให้บุญปรากฏตัวออกมาเป็นลักษณะของอุปสมานุสสติ ความไม่ฟุ้งซ่านเป็นรสของอุปสมานุสสติ ความหลุดพ้นสูงสุดเป็นปทัชฐานของอุปสมานุสสติ

อะไร คืออานิสงส์ของอุปสมานุสสติ? เมื่อโยคีปฏิบัติอุปสมานุสสติ เธอย่อมกลับเป็น

สุข ตื่นเป็นสุข มีความสงบ อินทรีย์ของเธอสงบ และเธอสามารถทำความปรารถนาให้สำเร็จ มีใจเบิกบาน มีกิริยาสุภาพอ่อนน้อม และเป็นที่น่าถือของคนเหล่าอื่น เธออยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตะ

อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ? โยคีใหม่เข้าไปสู่สถานที่สงบ นิ่งลง มีจิตจดจ่ออุปमानุสติ และไม่ถูกรบกวน ถ้าภิกษุนี้ทำอินทรีย์ให้สงบ จิตของเธอจะพลอยสงบไปด้วย และเธอจะได้รับความสงบทันที ภิกษุนี้เห็นและได้ยินด้วยกิจกรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจ ด้วยการระลึกถึงความสงบและด้วยบุญอันเกิดจากความสงบนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า “ภิกษุหนึ่งถึงพร้อมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ การได้เห็นภิกษุหนึ่ง(ผู้มีคุณสมบัติอย่างนี้) เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก การได้เข้าไปหาภิกษุหนึ่ง เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก การกราบไหว้ภิกษุหนึ่ง เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก การได้ระลึกถึงและประพุดติพรหมจรรย์กับภิกษุหนึ่ง เรากล่าวว่า มีผลมาก มีอานิสงส์มาก”

“ข้อนั้นเป็นอย่างไร” (ต กิสุส เหตุ) ภิกษุทั้งหลายได้ฟังคำของภิกษุหนึ่ง อาจได้ความสงัด ๒ ประการ คือ ความสงัดทางกาย และความสงัดทางใจ^{๑๑๑}

ในการระลึกถึงความสงบ โยคีระลึกถึง(ภิกษุหนึ่ง)ดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึง ปฐมฌาน เธอทำลายนิวรณ์” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงทุติยฌาน เธอทำลายวิตกและ วิจารณ์” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงตติยฌาน เธอทำลายปีติ” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงจตุตถฌาน เธอทำลายสุข” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงอากาสาณัญจายตนะ เธอทำลายรูปสัญญา ปฏิขสัญญา และน่านัตตสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงวิญญูณัญจายตนะ เธอทำลายอากาสาณัญจายตนะสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ เธอทำลายวิญญูณัญจายตนะสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงเวสสุณยานาสัญญายตนะ เธอทำลายอากิญจัญญายตนะสัญญา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งเข้าถึงสัญญาเวทยินนิโรธ เธอทำลายสัญญาและเวทนา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งบรรลุนิพพาน เธอทำลายสัญญาและเวทนา” ระลึกดังนี้ว่า “เมื่อภิกษุหนึ่งบรรลุนิพพานแล้ว เธอทำลายทุกสิ่ง”^{๑๑๒} ในการระลึกถึงความสงบ(อุปमानุสติ) โยคีระลึกถึงภิกษุ อย่างนี้

โยคินั้น ระลึกถึงความสงบ โดยวิธีการเหล่านี้ โดยอาศัยคุณความดีเหล่านี้ และประกอบด้วยศรัทธา เพราะไม่ติดอยู่ในศรัทธา เธอจึงระลึกด้วยความสะอาดใจ และมีจิตไม่ถูก

รบกวน เมื่อจิตของเธอไม่ถูกรบกวน เธอย่อมทำลายนิรวณได้ ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และ
บรรลุปุจฉาธรรม

อุปสมานุสสติ จบ

ปกิณณกถา

ปกิณณกถาเกี่ยวกับอนุสสติ ๑๐ เหล่านี้ มีดังต่อไปนี้ โยคีระลึกถึงคุณของ
พระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีตและอนาคต -นี้เรียกว่า การบำเพ็ญพุทธานุสสติ ในทำนอง
เดียวกัน โยคีระลึกถึงพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายด้วย

ถ้าโยคีระลึกถึงธรรมข้อหนึ่งในบรรดาธรรมทั้งหลายที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ นั้น
เรียกว่า การบำเพ็ญธัมมานุสสติ

ถ้าโยคีระลึกถึงคุณความดีในชีวิตแห่งพระสาวกทั้งหลาย นั้นเรียกว่า สังฆานุสสติ

ถ้าโยคีระลึกถึงศีล นั้นเรียกว่า สีลानุสสติ

ถ้าโยคีระลึกถึงการสละ นั้นเรียกว่า จาคานุสสติ

ถ้าโยคียินดีในจาคานุสสติ เธอย่อมให้แก่บุคคลผู้ควรแก่ทาน และตั้งใจที่จะทำทานนั้น
เป็นอารมณ์ของตน ถ้าใครให้อาหารที่ไม่ควรให้แก่โยคี เธอไม่ควรบริโภคแม้แต่เพียงคำเดียว
การระลึกถึงเทวดาทั้งหลาย ทำให้โยคีมีศรัทธา มีธรรมอยู่ ๕ ข้อ โยคีควรบำเพ็ญเทวดานุสสติ

ตอนที่ ๕

เมตตาภาวนา

ถาม : อะไรคือเมตตา ? อะไรเป็นปัจจัยพื้นฐานของเมตตา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของเมตตา ? อะไรคืออานิสงส์ของเมตตา ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : เปรียบเหมือนมารดาบิดา เมื่อมองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่บุตรน้อยฉันใด โยคีก็ฉันนั้น ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ เมตตาบัณฑิตพึงรู้อย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในการบำเพ็ญนี้ เรียกว่าปัจจัยพื้นฐานของเมตตา การทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้น เป็นลักษณะของเมตตา ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตาเป็นรสของเมตตา อโหสะเป็นปทัฏฐานของเมตตา ถ้าโยคีบำเพ็ญเมตตา เธอย่อมได้รับอานิสงส์ ๑๑ อย่าง ดังนี้ ๑ เธอหลับเป็นสุข ๒ ตื่นเป็นสุข ๓ ไม่ฝันร้าย ๔ เป็นที่รักของมนุษย์ ๕ เป็นที่รักของอมนุษย์ ๖ เทวดาย่อมรักษาคุ้มครองเธอ ๗ ไฟ ยาพิษ ดาบ และไม้ตะบอง ทำอันตรายเธอไม่ได้ ๘ เธอทำจิตให้เป็นสมาธิได้เร็ว ๙ สีหน้าของเธอ ย่อมผ่องใส ๑๐ ในเวลาตาย เธอไม่หลงสติตาย ๑๑ ถ้ายังไม่ได้บรรลुरुทธรมสูงสุด เธอย่อมบังเกิดในพรหมโลก^{๑๑๑}

โทษของ โหสะ(ความโกรธ) และปฏิฆะ(ความขัดเคือง)

อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่ผู้ปรารถนาจะแผ่เมตตา ในเบื้องต้น ควรนึกถึงโทษของความโกรธและความขัดเคืองใจ และประโยชน์ของความอดทน อะไรคือความหมายของข้อความว่า “ในเบื้องต้น ควรนึกถึงโทษของความโกรธและความขัดเคืองใจ” ? ถ้าบุคคลเกิดความโกรธและความขัดเคืองใจ เมตตาจิต(ความคิดประกอบด้วยเมตตา)ของเขา จะถูกเผาผลาญ และจิตของเขาย่อมไม่บริสุทธิ์ จากนั้น เขาจะจ้องดูในทิศทั้ง ๔ จากนั้น จะหยิบฉวยไม้และดาบ เขาจะสั่นเทาด้วยความโกรธและเลือดสุมจัดแรง ต่อจากนั้น จะขว้างปาสิ่งของมีค่าไปทางโน้นบ้างทางนี้บ้าง จะทำลายสิ่งของเป็นจำนวนมาก จากนั้น เขาฆ่าคนอื่นหรือฆ่าตัวเขาเอง อนึ่ง ถ้าบุคคลโกรธและขัดเคืองใจบ่อย ๆ เพราะจิตที่ชั่ว เขาอาจฆ่ามารดาบิดา หรือฆ่าพระอรหันต์ หรือทำให้ภิกษุสงฆ์แตกสามัคคีกัน หรือเอาเลือดไหลออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า เขาอาจทำกรรมที่น่ากลัวอย่างนั้นก็ได้ โยคีควรนึกอย่างนี้

ข้ออุปมาว่าด้วยเสื่อย

อนึ่ง โยคีควรนึกดังนี้ว่า “เราเชื่อว่า สาวก เราจะถูกตีเสียน ถ้าเราไม่กำจัดความโกรธ

และความขัดเคืองใจ เราชะลึกถึงข้ออุปมาว่าด้วยเลื่อย^{๑๑๑} เราชอบสภาพจิตที่ดี บัดนี้ ถ้าเราเกิดความโกรธและความขัดเคืองใจ เราจะเหมือนบุคคลผู้ต้องการอาบน้ำ เข้าไปสู่หลุมอุจจาระ เราเป็นผู้ได้ฟังมามากแล้ว ถ้าเราไม่ครอบงำความโกรธและความขัดเคืองใจ เราจะถูกทอดทิ้ง เหมือนนายแพทย์ผู้ประสพทุกข์เพราะอาเจียนและท้องร่วง เราเป็นผู้ที่ชาวโลกนับถือ ถ้าเราไม่กำจัดความโกรธและความขัดเคืองใจ เราจะถูกชาวโลกทอดทิ้ง เหมือนแจกันสีที่บรรจุของไม่สะอาด และไม่มีฝาครอบ เมื่อบุคคลผู้ฉลาด รู้สึกโกรธและขัดเคืองใจ เขาเชื่อว่านำทุกข์มาใส่ตน ดังนั้น เขาจะได้รับทุกข์ใจอันเกิดจากความกลัวการลงโทษรุนแรง ถ้าบุคคลผู้ถูกงัด มียาแก้พิษ และไม่ดื่มยาแก้พิษนั้น เขาก็เหมือนบุคคลผู้เสวยทุกข์ ไม่มีสุข ในทำนองเดียวกัน ภิกษุผู้เกิดความโกรธและขัดเคืองใจและไม่กำจัดมันเสียในทันที เรียกว่าเป็นบุคคลผู้เสวยทุกข์และไม่มีสุข เพราะเขาสั่งสมกรรมที่น่ากลัวยิ่งกว่าความโกรธและขัดเคืองใจนี้”

อนึ่ง โยคีศวรนึกถึงความโกรธและขัดเคืองใจ ดังนี้ “เธอผู้ทำความโกรธและขัดเคืองใจ ให้เกิดขึ้น จะถูกพวกศัตรูหัวเราะเยาะเอา และทำให้เพื่อนได้รับความอับอาย ถึงแม้ว่าเธออาจมีศีลมาก เธอก็จะได้รับการดูถูกจากบุคคลอื่น ถ้าเธอได้รับความเคารพมาก่อน นับจากนี้ไป เธอจะได้รับการดูถูก เธอผู้ปรารถนาความสุข จะได้รับความทุกข์ เธอเป็นผู้สงบภายนอก แต่ภายในถูกรบกวน เธอมีตาอยู่ก็มองไม่เห็น ถึงมีปัญหาาก็กลายเป็นคนโง่เขลา” โยคีศวรโน้มนึกถึงโทษของความโกรธและขัดเคืองใจ อย่างนี้

ถาม : อะไร คือความหมายของข้อความว่า “โยคีศวรนึกถึงอานิสงส์ของความอดทน (ขันติ)” ?

ตอบ : ความอดทนคือพลัง^{๑๑๒} ความอดทนนี้เป็นเกราะ ความอดทนนี้ย่อมคุ้มครองร่างกายด้วยดี และกำจัดความโกรธและขัดเคืองใจจึงชื่อว่าเป็นเกราะ เป็นธรรมที่วิญญูชนสรรเสริญ ทำให้ความสุขไม่สูญหายไป ชื่อว่าผู้รักษา ปกป้องสรรพสัตว์ ทำให้บุคคลเข้าใจสิ่งทั้งหลายได้ดีขึ้น นี้เรียกว่า ทำให้บุคคลอื่นได้รับความอภัย

อนึ่งโยคีศวรนึกดังนี้ว่า “เราโกณณมบนศีระะแล้ว บัดนี้ เราต้องบำเพ็ญขันติ^{๑๑๓} เรารับประทานอาหารบิณฑบาตของชาวบ้าน เราจะทำบุญมากให้เกิดขึ้นแก่ทายก โดยความเป็นผู้มีขันติ เราทรงไว้ซึ่งรูปและสัญลักษณ์แห่งพระอรหันต์ ^{๑๑๔}ขันตินี้เป็นธรรมที่พระอรหันต์ทั้งหลายปฏิบัติ เพราะเหตุนี้ เราจะไม่ยอมให้ความโกรธเหลืออยู่ในจิตของเรา เราได้ชื่อว่าสวาง เราจะให้บุคคลอื่นเรียกว่าสวางตามความเป็นจริง เหล่าชนผู้ให้อาหารบิณฑบาต ถวายสิ่งของเป็นจำนวนมากแก่เราด้วยอำนาจความอดทนนี้เราจะให้บุญมากเกิดขึ้นแก่ทายกเหล่านั้น เรามีศรัทธาขันตินี้เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาในตัวเรา เรามีความรู้ ขันตินี้เป็นพรมแดนแห่งความรู้ในตัวเรา ถ้ามียาพิษคือความโกรธและขัดเคืองใจอยู่ในตัวเรา ขันตินี้ก็เป็นยาแก้พิษที่จะต่อต้านยาพิษในตัวเรา”

โยคีควรนึกถึงโทษของความโกรธและขัดเคืองใจ และนึกประโยชน์ของขันติ และมีใจตั้งมั่นว่า “เราจะบรรลุชั้นดิตรรรม เมื่อประชาชนดิเตียนเรา เราจะอดทน เราจะเป็นคนสุภาพ และจะไม่หยิ่งจองหอง” โยคีดำเนินไปสู่ความสุขจากขันติและได้รับอานิสงส์อย่างนี้ เธอเข้าไปสู่ที่สงบ มีใจไม่ถูกรบกวน เริ่มทำให้กายเต็มไปด้วยความคิดดังนี้ คือ “เรามีสุข จิตของเราไม่รับทุกข์” ข้อว่า “เราไม่มีศัตรู เราไม่มีความโกรธ เราเป็นสุข ปราศจากสรรพกิเลส และทำความดีทุกอย่าง” หมายถึงอะไร? คือโยคินั้นควบคุมจิตของตน และทำจิตให้อ่อนนุ่ม เธอทำจิตให้สามารถบรรลุ(คุณความดี) ถ้าจิตของเธอเป็นธรรมชาติอ่อน และสามารถทนต่ออารมณ์ได้ เธอควรบำเพ็ญเมตตา ถือสรรพสัตว์เหมือนกับตัวเธอเอง

ในการบำเพ็ญเมตตาต่อสรรพสัตว์นั้น ในเบื้องต้นโยคีไม่สามารถแผ่เมตตาให้ศัตรู คนชั่ว สัตว์ที่ไม่มีบุญ และคนตายได้ โยคินั้นแผ่เมตตาให้บุคคลผู้ที่เขามีความเคารพ นับถือ ไม่ดูหมิ่น เป็นบุคคลที่โยคีไม่ปฏิบัติด้วย อាកารเฉยเมย และเป็นบุคคลที่ทำประโยชน์แก่โยคี เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นจึงเป็นบุคคลที่โยคีไม่ริษยา หรือประสงคร้าย โยคีควรแผ่เมตตาให้บุคคลเช่นนั้น ดังนี้ว่า “เรานับบุคคลที่มีลักษณะอย่างนี้ ๆ คือ บุคคลที่ประกอบด้วยเกียรติยศ การศึกษา ศิล สมาธิ ปัญญา เราได้รับอนุเคราะห์ด้วยอาหารบิณฑบาต คำพูดที่อ่อนหวาน การสละ และความพอใจในการสละนั้น บุคคลเหล่านี้มีประโยชน์แก่ตัวเรา” โยคินั้นระลึกถึงความดีที่เขาบูชา และประโยชน์ที่เขาได้รับ (เพราะอาศัยบุคคลนั้น) และแผ่เมตตาให้บุคคลนั้น เธอควรแผ่จิตที่เอื้อเฟื้อไปนึกถึง และใคร่ครวญอยู่เสมอ เธอควรมีความคิดที่ปราศจากความโกรธและขัดเคือง ควรปรารถนาที่จะประกอบด้วยความสงบ ปราศจากความโกรธ ประกอบด้วยบุญทั้งปวง และได้รับประโยชน์ที่ประเสริฐ ควรปรารถนาที่จะได้รับผลดี ชื่อเสียงดี มีศรัทธา ได้รับสุข ประกอบด้วย ศิล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ และวิมุตติญาณทัสสนะ ควรปรารถนาให้กลับเป็นสุข ดิ้นเป็นสุข ไม่ให้ผันร้าย ให้เป็นที่รักและเป็นที่ยับยั้งของมนุษย์เป็นที่รักและเป็นที่ยศพรของมนุษย์ ควรปรารถนาให้เทวดาคุ้มครองปรารถนาไม่ให้ไฟ ยาพิษ ดาบ ไม้ตะบอง เป็นต้น ไม่มาแผ้วพาน ให้จิตเป็นสมาธิโดยเร็ว ให้มีร่างกายที่น่ารักให้เกิดในมัชฌิมประเทศ ให้พบคนดี ทำตนให้สมบูรณ์ ทำตนหาให้สิ้นสุด ให้มีชีวิตยืนยาว และบรรลุความสงบสุข คืออมตธรรม

อนึ่ง โยคินั้นควรระลึกดังนี้ว่า “ถ้าตนเองยังไม่ได้สร้างอกุศล(ความชั่ว) ก็ควรปรารถนาที่จะไม่สร้างอกุศล และถ้าได้สร้างอกุศลเรียบร้อยแล้วก็ควรปรารถนาที่จะทำลายมันเสีย ถ้ายังไม่ได้สร้างอกุศล (ความดี) เลย ควรปรารถนาที่จะสร้างกุศล และถ้าได้สร้างอกุศลเรียบร้อยแล้ว ควรปรารถนาที่จะทำมันให้เพิ่มพูน^{๑๑๑}” อนึ่ง โยคินั้นไม่ควรทำสิ่งที่ไม่ปรารถนา และถ้าได้ทำสิ่งที่ไม่ปรารถนานั้นแล้ว เธอควรปรารถนาที่จะกำจัดมันเสีย ควรเป็นผู้ใคร่ที่จะทำสิ่งที่ไม่ปรารถนา และถ้าเธอได้ทำสิ่งที่ไม่ปรารถนาแล้ว ก็ควรปรารถนาที่จะเพิ่มพูนขึ้น ควร

ปรารถนาที่จะทำแห่งจิตที่น่าพอใจ และถ้าได้ทำให้เพื่อนพูนขึ้นมาแล้วก็ควรเพิ่มพูนให้มากขึ้น.

โยคินั้น สามารถได้ศรัทธา ด้วยอำนาจจิตที่ประกอบด้วยเมตตาโดยอาศัยศรัทธาที่เป็นอิสระ เธอยอมสามารถทำจิตให้เป็นสมาธิ เพราะสมาธิเป็นอิสระ เธออยู่อย่างมีสติ เพราะสติเป็นอิสระ สมาธิเป็นอิสระและศรัทธาเป็นอิสระ เธอเป็นผู้ประกอบด้วยจิตที่ไม่หวั่นไหว และเข้าใจสภาพแห่งจิตที่ไม่หวั่นไหว โดยอุบายเหล่านี้ และกิจกรรมเหล่านี้ เจริญเมตตาจิตเพื่อตัวเอง เจริญบ่อยๆ และเข้าใจความเป็นธรรมชาติไม่หวั่นไหว เมื่อได้เจริญเมตตาจิต โดยอุบายและกิจกรรมเหล่านี้ ทำบ่อยๆ แล้ว เธอทำจิตให้เป็นธรรมชาติอ่อน แม่เมตตาจิตให้ผู้อื่นที่เป็นที่รักของตนตามลำดับ หลังจากที่ได้แม่เมตตาจิตให้แก่คนอันเป็นที่รักแล้ว เธอแม่เมตตาจิตให้แก่บุคคลเป็นกลางไม่รักไม่เกลียด หลังจากแม่เมตตาจิตให้แก่คนเป็นกลางแล้ว เธอแม่เมตตาจิตให้แก่ศัตรู เธอแม่เมตตาจิตครอบคลุมสรรพสัตว์อย่างนี้ และรวมตัวเองเข้าเป็นอันเดียวกันกับสรรพสัตว์

ถ้าเธอไม่แม่เมตตาจิตให้แก่คนเป็นกลาง หรือไม่สามารถแม่เมตตาจิตให้แก่คนที่ไม่ชอบกันได้ เธอพึงตรึกตรองดังนี้ว่า “อกุศลธรรมมีอยู่ในตัวเรา เรามีความไม่พอใจ เมื่อปรารถนากุศลธรรม เราจึงปลุกศรัทธาและออกบวช อนึ่ง เรากล่าวแล้วว่า เราจะแม่เมตตาและกรุณาหาประมาณมิได้เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ โดยอาศัยคุณความดีของพระบรมศาสดา ถ้าเราไม่สามารถแม่เมตตาจิตให้แก่คนทั่วไป เราจักแม่เมตตาจิตให้แก่ศัตรูได้อย่างไร?” ถ้าโยคินั้นยังไม่สามารถกำจัดความไม่พอใจและความโกรธ โยคินั้นไม่ควรพยายามแม่เมตตาจิต แต่ควรใช้วิธีการอื่นเพื่อกำจัดความโกรธที่มีต่อบุคคลนั้น

อุบายวิธี ๑๒ อย่างสำหรับกำจัดความโกรธ

ถาม : อะไร คืออุบายวิธีที่จะกำจัดความโกรธได้สำเร็จ ?

ตอบ : (๑) แบ่งปันให้ประโยชน์แก่คนที่ตนเกลียด (๒) คิดถึงความดีของเขา (๓) ความปรารถนาดี (๔) ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน (๕) การใช้หนี้กรรม (๖) ความเป็นญาติ (๗) ความผิดพลาดของตน (๘) ไม่ควรพิจารณาทุกข์ที่ทำให้ตนเอง (๙) พิจารณาธรรมชาติของอินทรีย์(๑๐) ความดับไปเพียงชั่วขณะของสภาพทั้งหลาย (๑๑) ขันธ (๑๒) สัจจะโยคีควรพิจารณาอย่างนี้

(๑) แม้บุคคลจะโกรธ เธอก็ควรให้สิ่งที่บุคคลอื่นขอ รับสิ่งที่เขาให้ด้วยความเต็มใจ และในการพูดกับเขา บุคคลนั้นควรใช้คำพูดที่ดีเสมอควรทำสิ่งที่ผู้อื่นเขาทำกันโดยการทำอย่างนั้น ย่อมดับความโกรธได้

(๒) ความดี คือ ถ้าบุคคลมองเห็นความดีของผู้อื่น ควรคิดว่า “นี่เป็นความดี นี้ไม่ใช่

ความชั่ว”

ข้ออุปมาว่าด้วยสระ

มีข้ออุปมาดังนี้ มีสระอยู่แห่งหนึ่ง ปกคลุมด้วยแหวน และเมื่อแหวนแหวนออกแล้ว บุคคลย่อมตักน้ำได้^{๑๙๖} ถ้าผู้อื่นไม่มีความดี บุคคลควรแผ่เมตตาให้เขาตั้งนี้ว่า “บุคคลนี้ไม่มีความดี เขาอยู่เป็นทุกข์แน่แท้”^{๑๙๗}

(๓) ความปรารถนาดี คือ บุคคลควรคิดถึงความปรารถนาดีของผู้อื่น ดังนี้ว่า ถ้าบุรุษนั้นไม่เคารพผู้อื่น ให้เขาทำความปรารถนาดีให้เกิดขึ้น ถ้าเขาไม่ได้รับความเคารพ เขาควรทำความดี อนึ่ง ความดับไปแห่งอกุศล(โทสะ) เป็นความสุข การเปลี่ยนความโกรธให้กลับเป็นความปรารถนาดี พึงทราบอย่างนี้

(๔) ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน คือ บุคคลควรพิจารณากรรมชั่วของตน อย่างนี้ว่า “กรรมที่เราทำ จะทำความโกรธให้เกิดขึ้นในผู้อื่น”

(๕) การใช้หนี้คือ บุคคลคิดอย่างนี้ว่า “เพราะกรรมในอดีตของเรา ผู้อื่นจึงติเตียนเรา บัดนี้ เราปลอดจากหนี้ เมื่อน้อมนีก(ถึงการใช้หนี้กรรม)ได้อย่างนี้ เราสบายใจ”

(๖) ความเป็นญาติ คือ บุคคลนั้นระลึกได้ว่า สัตว์ทั้งหลายเกิดสืบต่อกันและกัน ในสังสารวัฏ เธอคิดตั้งนี้ว่า “นี่เป็นญาติ(ในอดีตชาติ)ของเรา” และเกิดความคิดว่าเป็นญาติกัน^{๑๙๘}

(๗) ความที่สัตว์มีข้อผิดพลาด คือมีการมองเห็น(อวดสัญญา)ตั้งนี้ว่า “ความโกรธของบุรุษนั้น เกิดขึ้นเพราะเรา เราได้ทำบาปเพราะเขา” เมื่อปลุกจิตสำนึกตนอย่างนี้แล้ว บุคคลย่อมมองเห็นข้อผิดพลาดของตัวเอง

(๘) บุคคลไม่พิจารณา คือไม่ควรใส่ใจการรับรู้ความทุกข์ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับความโกรธ. บุคคลพิจารณาทุกข์ตั้งนี้ว่า “เพราะความโง่เขลา เราจึงเห็นทุกข์ของตัวเองว่าเป็นนิรโทษ” บุคคลควรพิจารณาอย่างนี้ บุคคลประสบทุกข์เอง เพราะเขาไม่คิดด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา ที่ความทุกข์ปรากฏเป็นนิรโทษก็เพราะมันเป็นทุกข์ทางใจ งดเว้นสถานที่ศัตรูอาศัยอยู่ ควรอยู่ในที่ที่จะไม่ได้ยินเสียงของเขา หรือมองไม่เห็นเขา

(๙) ธรรมชาติของอินทรีย์ คือ บุคคล ควรใคร่ครวญอย่างนี้ว่า “การประสบกับสิ่งเป็นที่รักและสิ่งอันไม่เป็นที่รักเป็นเรื่องธรรมดาของ อินทรีย์ เพราะเหตุนั้น เราจึงเกลียด เพราะเหตุนั้น เราจึงขาดสติ”

(๑๐) ความดับไปเพียงชั่วขณะ ของสภาพ(ตัวเขา)ทั้งหลาย คือ บุคคลควรใคร่ครวญอย่างนี้ว่า “บุรุษนั้นประสบทุกข์เพราะความเกิด(ชาติ)สภาพ(ตัวเขา)ทั้งหมดนี้ดับไปในชั่วขณะ จิตเดียว เราโกรธต่อสภาพใดในตัวเขาหรือ ?”

(๑๑) ชั้นธ คือ บุคคลควรใคร่ครวญอย่างนี้ว่า “ชั้นธภายในและภายนอก ทำให้เกิดทุกข์ เป็นไปไม่ได้สำหรับเราที่จะโกรธต่อส่วนใด ๆ หรือที่ใด ๆ”

(๑๒) สุธัญญา คือ บุคคลควรใคร่ครวญ อย่างนี้ว่า “ความจริง ไม่สามารถพูดได้ว่า บุรุษนี้ทำให้เกิดทุกข์ หรือ บุรุษนี้ประสบทุกข์ กายนี้ เป็นผลแห่งเหตุและปัจจัยทั้งหลาย ไม่มี ความมีอยู่คืออดีตในชั้นธทั้งหลาย

เพราะเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถานี้ว่า^{๑๐๐}

บุคคลผู้อยู่ในป่าไกลหมู่บ้าน ประสบสุขและทุกข์

ก็ไม่เร่าร้อนเพราะเหตุแห่งตนหรือเพราะผู้อื่น

แต่เร่าร้อนเพราะจิตของเขายังมีราคะ

ถ้าจิตของเขาบริสุทธิ์ปราศจากมลทินคือราคะ

ใครเล่าจะสามารถแตะต้องเขาผู้ไม่มีมลทิน

ดังนั้น หลังจากที่โยคีเข้าใจวิธีการกำจัดความโกรธชัดเจนแล้ว จึงคิดรวมเพื่อน คน เป็นกลาง และศัตรูเข้าเป็นอันเดียวกันกับตน และได้รับความสะดวกในการปฏิบัติ เธอควรให้เมตตา จิตเกิดขึ้น แม่เมตตาให้ภิกษุต่าง ๆ ในอาวาส จากนั้นเธอพึงแม่เมตตาจิตในภิกษุสงฆ์ในอาวาส ของตน จากนั้น แม่เมตตาจิตให้พวกเทวดา ณ อาวาสของตน จากนั้น แม่เมตตาจิตให้สัตว์ทั้ง หลายในหมู่บ้านนอกที่อยู่ของตน โยคินั้นแม่เมตตาจิต จากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมือง จากนั้น เธอแม่เมตตาจิตให้สัตว์ทั้งหลายในทิศหนึ่ง โยคินั้นแม่เมตตาจิตไปทั่วทิศหนึ่ง จากนั้น แม่ไปทั่วทิศที่สอง จากนั้น ทิศที่สาม จากนั้น ทิศที่สี่ ด้วยประการฉะนี้ เธอแม่เมตตาไปสู่ สรรพสัตว์ใน ๔ ทิศ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง และแผ่ครอบคลุมไปทั่วโลกด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่มีประมาณ โดยไม่มีเวร ไม่มี ความพยาบาท^{๑๐๑} โยคินั้นแม่เมตตาและบรรลุปุณานิพพาน โดย วิธีการ ๓ อย่าง ดังนี้ โดยการกำหนดรู้สรรพสัตว์ โดยการกำหนดรู้เขตแดนหมู่บ้าน ทั้งหมด และโดยการกำหนดรู้ทิศทั้งปวง เธอบรรลุปุณานิพพาน โดยแม่เมตตาให้บุคคล(สัตว์) ๑ คน และในทำนองเดียวกันก็แม่เมตตาให้บุคคล ๒-๓ คนและสรรพสัตว์เธอบรรลุปุณานิพพาน โดยการแม่เมตตาให้สัตว์ทั้งหลายในหนึ่งหมู่บ้าน และในทำนองเดียวกัน ก็แม่เมตตาให้สัตว์ทั้ง หลาย ในหมู่บ้านทั้งหลาย เธอบรรลุปุณานิพพานโดย การแม่เมตตาให้บุคคลหนึ่งคนในทิศ หนึ่ง และในทำนองเดียวกัน ก็แม่เมตตาให้สัตว์ทั้งหลาย ในทิศทั้งหลาย ในที่นี้ เมื่อโยคินั้นแม่ เมตตาให้บุคคลหนึ่งคน ถ้าบุคคลนั้นตายไป อารมณ์นั้นก็สูญไปด้วย ถ้าเธอสูญเสียอารมณ์ นั้น เธอก็ไม่สามารถทำเมตตาให้เกิดขึ้นได้ เพราะเหตุ นั้น เธอควรแม่เมตตาจิตไปอย่างกว้าง ๆ เธอแม่เมตตาปฏิบัติอย่างนี้ ย่อมได้ผลและอาานิสงส์มาก

ถาม : อะไรเป็นปทัฏฐาน(เหตุใกล้) ปัจจุปัฏฐาน(ความปรากฏ) สมัชฌนะ(ความสำเร็จ) และอสมัชฌนะ(ความไม่สำเร็จ) และอารมณ์ของเมตตา ?

ตอบ : ความไม่ละโมภ เป็นปทัฏฐานของเมตตา ความไม่มีโทษะ(โกรธ) เป็นปทัฏฐาน ความไม่มีโมหะ เป็นปทัฏฐานของเมตตา ความเป็นผู้ใคร่จะทำ (กัตตุกัมมตา)เป็นปทัฏฐาน การใส่ใจโดยชอบ(สัมมาสนสิการ) เป็นปทัฏฐาน อะไรเป็นปัจจุปัฏฐานของเมตตา? การทำปทัฏฐานเหล่านี้ให้ปรากฏออกมา เป็นปัจจุปัฏฐาน อะไรเป็นสมัชฌนะของเมตตา? เมื่อพระโยคีประกอบด้วยเมตตา เธอทำลายความโกรธ กำจัดราคะ ขำระกายกรรม วจีกรรม และโมหกรรมให้บริสุทธิ์ นี่เรียกว่า สมัชฌนะ(ความสำเร็จ) อะไรเป็นอสมัชฌนะของเมตตา? โยคีล้มเหลวในการแผ่เมตตา เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะถือว่าเพื่อนเป็นศัตรู และเพราะราคะที่ไม่บริสุทธิ์ ความล้มเหลวเกิดขึ้นเมื่อโยคีเกิดความรู้สึกเป็นศัตรูและเป็นปรปักษ์กันคำว่า“อสมัชฌนะ” บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ อะไร เป็นอารมณ์ ? สัตว์ทั้งหลายเป็นอารมณ์ของเมตตา^{๑๐๒}

บารมี ๑๐

ถาม : ข้อนี้ผิด ว่าโดยปรมัตต์ ไม่มีสัตว์ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าว ว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นอารมณ์ของเมตตา ?

ตอบ : เพราะความแตกต่างของอินทรีย์ ท่านกล่าวว่า มีสัตว์ทั้งหลายตามโฆหารของชาวโลก พระโพธิสัตว์ และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ และบำเพ็ญบารมี^{๑๐๓}

ถาม : ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร ?

ตอบ : พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ ตั้งปณิธานที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สรรพสัตว์ และให้ความไม่มีภัยแก่พวกเขา พระโพธิสัตว์และมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญทานบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ท่านเหล่านั้นทำให้เกิดความพันทุกข์ และไม่ละทิ้งสังขจิตอินทรีย์ เปรียบเหมือนความสัมพันธ์ของบิดาที่มีต่อบุตรทั้งหลาย พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ บำเพ็ญศีลบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ท่านเหล่านั้นมีความไม่ละโมภ และเพื่อกำจัดสิ่งที่ไม่ใช่บุญของสัตว์ทั้งหลาย จึงเข้าฌาน^{๑๐๔} และออกบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์นั้นบำเพ็ญเนกขัมมบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์

ท่านเหล่านั้นจึงใส่ใจถึงบุญและบาป รู้ความเป็นจริง คิดหาอุบายที่สะอาด กำจัดความชั่ว และทำความดี พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญปัญญาบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ละความเพียร พากเพียรตลอดเวลา พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญวิริยบารมีอย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ มีความอดทน และไม่โกรธเมื่อบุคคลอื่นติเตียน หรือไม่ทำร้ายพวกเขา พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ เหล่านี้ บำเพ็ญขันติบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ พุศาคำสัตย์ ดำรงอยู่ในความสัตย์ รักษาคำสัตย์ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญสัจจบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ไม่ละเมิดคำสัญญา แต่รักษาคำสัญญานั้นไว้จนตลอดชีวิต พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญอุชิฐฐานบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ ถือตัวเองเป็นอันเดียวกันกับสรรพสัตว์ และบำเพ็ญเมตตาบารมีอย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ เพื่อประโยชน์ เกื้อกูลสรรพสัตว์ ถือเพื่อน คนเป็นกลางและศัตรูเท่าเทียมกัน ไม่มี ความโกรธและความยึดมั่น พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้น บำเพ็ญอุเบกขาบารมี อย่างนี้

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ ด้วยประการฉะนี้

อชิฐฐาน ๔

บัดนี้ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ เมื่อได้แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ แล้ว ก็บำเพ็ญอชิฐฐาน ๔ คือ สัจจาชิฐฐาน จาคาชิฐฐาน อุปสมาชิฐฐาน และปัญญาชิฐฐาน^{๑๐๖}

ในที่นี้ สัจจบารมี อชิฐฐานบารมี และวิริยบารมี ทำให้สัจจาชิฐฐานสมบูรณ์

ทานบารมี สีลบารมี และเนกขัมมบารมี ทำให้จาคาชิฐฐานสมบูรณ์

ขันติบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ทำให้อุปสมาชิฐฐานสมบูรณ์

ปัญญาบารมีทำให้ปัญญาชิฐฐานสมบูรณ์

พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์ เมื่อได้แผ่เมตตาและบำเพ็ญบารมี ๑๐ แล้ว ชื่อว่าบำเพ็ญอชิฐฐาน ๔ และบรรลุนิพพาน ๒ อย่าง คือ สมณะและวิปัสสนา

ในที่นี้ สัจจาชิฐฐาน จาคาชิฐฐาน และอุปสมาชิฐฐานทำให้สมณะสมบูรณ์ ปัญญาชิฐฐานทำให้วิปัสสนาสมบูรณ์ เพราะความสมบูรณ์แห่งสมณะ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์

เหล่านั้น จึงบรรลุนิพพาน และยึดมั่นการหลีกเลี่ยงจากกาม(เนกขัมมบารมี) และมีจิตตั้งมั่น ทำให้เกิดสมาธิเพื่อการแสดงยมกปาฏิหาริย์ และมหากรุณาสมบัติ พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์เหล่านั้นบรรลุวิปัสสนา ประกอบด้วยอภิญญา ปฏิสัมภิกขา พลละ เวสสารัชชะ หลังจากนั้น ท่านเหล่านั้นก็ทำปกติญาณและสัพพัญญุตญาณให้เกิดขึ้น พระโพธิสัตว์และพระมหาสัตว์แผ่เมตตาและบรรลุนิพพานเป็นพระสัมมาสัมโพธิญาณ ตามลำดับอย่างนี้

เมตตาภาวนาจบ

กรุณาภาวนา

ถาม : อะไรคือกรุณา ? อะไร เป็นปัจจุปัจจัยฐานของกรุณา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และเป็นปทัชฐานของกรุณา ? อะไร คืออานิสงส์ของกรุณา ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : เปรียบเหมือนมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน รู้สึกสงสาร กล่าวว่า “เจ้าเป็นทุกข์จริงหนอ” ฉันทใด บุคคลผู้สงสารสรรพสัตว์ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน นี่คือกรุณา บุคคลย่อมอยู่อย่างมีกรุณาไม่ฟุ้งซ่าน นี้เรียกว่า ปัจจุปัจจัยฐานของกรุณา ความไม่ปรากฏสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นลักษณะของกรุณา ความสุขเป็นรสของกรุณา ความไม่เบียดเบียนเป็นปทัชฐานของกรุณาเป็นเชิงอรรถ^{๑๐๗} อานิสงส์ของกรุณา เหมือนกับอานิสงส์ของเมตตานั่นเอง

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่เข้าไปสู่ที่สังัด นั่ง มีจิตตั้งมั่น และไม่ถูกรบกวน ถ้าเธอ มองเห็นหรือได้ยินบุคคลเจ็บไข้ หรือบุคคลผู้ถูกความชราครอบงำ หรือบุคคลผู้เต็มไปด้วยความละมอม เธอพิจารณาตั้งนี้ว่า “บุคคลนั้นประกอบด้วยทุกข์ เขาจะหลีกเลี่ยงพ้นทุกข์ได้อย่างไร ?”^{๑๐๘} อหนึ่ง ถ้าเธอมองเห็นหรือได้ยินบุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ และประกอบด้วยกิเลส หรือบุคคลผู้ตกอยู่ในอวิชชา หรือบุคคลผู้ทำบุญแล้วในอดีตแต่ปัจจุบันนี้ ไม่ฝึกฝนตัวเอง เธอพิจารณาตั้งนี้ว่า “บุคคลนั้น มีทุกข์ เขาจะอยู่เป็นทุกข์ เขาจะหลีกเลี่ยงพ้นทุกข์ได้อย่างไร ?”^{๑๐๙} อหนึ่ง ถ้าเธอมองเห็นหรือได้ยินบุคคลผู้ปฏิบัติกุศลธรรม และไม่ปฏิบัติกุศลธรรม หรือบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมที่ไม่น่าปรารถนา ไม่ปฏิบัติตามธรรมที่น่าปรารถนา เธอพิจารณาตั้งนี้ว่า “บุคคลนั้นประสบทุกข์ เขาจะอยู่เป็นทุกข์ เขาจะหลีกเลี่ยงพ้นทุกข์ได้อย่างไร ?”^{๑๑๐}

โยคินั้น โดยอุบายวิธีเหล่านี้และกิจกรรมเหล่านี้ เจริญกรุณาจิต (ความคิดที่ประกอบด้วยความสงสาร)เพื่อบุคคลเหล่านี้ และเจริญบ่อยๆ โยคินั้นเมื่อเจริญกรุณาจิตโดยอุบายวิธีเหล่านี้และกิจกรรมเหล่านี้ เจริญบ่อยๆ แล้ว ทำจิตให้อ่อนนุ่ม และสามารถรับอารมณ์ได้ ต่อจากนั้น เธอเจริญกรุณาไปเพื่อบุคคลเป็นกลาง และศัตรู ตามลำดับ รายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น โยคินั้นแผ่กรุณาจิตไปในทิศทั้ง ๔ อย่างนี้

ถาม : อะไรคือสมิขณณะ(ความสำเร็จ) และอะไรคืออสมิขณณะ(ความไม่สำเร็จ)ของ

กรุณา ?

ตอบ : เมื่อพระโยคีบำเพ็ญกรุณา เธอเว้นจากการเบียดเบียนและจากการฆ่า เธอยอมไม่เป็นทุกข์ ปราศจากราคะอันไม่บริสุทธิ์ กรุณาชื่อว่าโยคีไม่บำเพ็ญแล้ว เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะความขัดเคืองที่เกิดขึ้นในตัวเอง และเพราะความทุกข์

ถาม : ไม่ใช่สัตว์ทุกตัวตนที่มีทุกข์ ทุกข์จึงไม่ปรากฏเป็นประจำ เมื่อเป็นเช่นนั้น เป็นไปได้อย่างไรที่จะกรุณาต่อสรรพสัตว์ ?

ตอบ : เนื่องจากว่า สรรพสัตว์เคยได้รับทุกข์เป็นบางครั้งในอดีต พวกเขาจึงกำหนดนิมิตได้ดี และบำเพ็ญกรุณาได้ในทุกสถานที่ อนึ่ง ทุกข์โศกที่เกิดจากชาติ(ความเกิด)และมรณะ(ความตาย) เป็นสมบัติประจำตัวของสรรพสัตว์ เพราะเหตุนั้น สรรพสัตว์จึงสามารถบำเพ็ญกรุณาได้ในทุกที่

กรุณาภาวนา จบ

มูทิตาภาวนา

ถาม : อะไรคือมูทิตา ? อะไรเป็นปัจจุปัจจัยฐานของมูทิตา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทัชฐานของมูทิตา ? อะไรคืออานิสงส์ของมูทิตา ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ

ถาม : เปรียบเหมือนมารดาบิดาผู้มองดูบุตรน้อยคนเดียวของตน มีความชื่นชม และพูดว่า “สาธุ” ฉนใด โยคีเจริญมูทิตาเพื่อสรรพสัตว์ก็ฉนนั้น. มูทิตา บัณฑิตพึงทราบอย่างนี้ ความสงบนิ่งแห่งจิตในมูทิตา นี้เรียกว่า ปัจจุปัจจัยฐานของมูทิตา ความชื่นชมเป็นลักษณะของ มูทิตา ความไม่หวาดกลัวเป็นรสของมูทิตา ความสิ้นไปแห่งความไม่ชอบเป็นปทัชฐานของมูทิตา อานิสงส์ของมูทิตาเหมือนกับอานิสงส์ของเมตตานั่นเอง

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่เข้าไปสู่ที่สงบ นั่งลงด้วยจิตที่ตั้งมั่น และไม่ถูกรบกวน เมื่อเธอมองเห็นหรือได้ยินว่า บุคคลผู้มีความสมบัติบางคน ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น และเขาอยู่สงบและมีความอิมใจ โยคีคิดดังนี้ว่า “สาธุ สาธุ ของงมีความอิมใจไปตลอดกาลนานเกิด” อนึ่ง เมื่อเธอมองเห็นหรือได้ยินว่า บุคคลคนใดบุคคลหนึ่งไม่ปฏิบัติอกุศลธรรม หรือเขาไม่ปฏิบัติตามธรรมที่ไม่น่าปรารถนา และปฏิบัติตามธรรมที่น่าปรารถนา โยคินั้นคิดดังนี้ว่า “สาธุ สาธุ ของงมีความอิมใจตลอดกาลนานเกิด” โยคินั้นเจริญมูทิตาจิต และเจริญบ่อย ๆ โดยอุบายวิธีเหล่านี้และกิจกรรมเหล่านี้ เมื่อได้เจริญมูทิตาจิตและเจริญบ่อย ๆ โดยอุบายวิธีเหล่านี้และ กิจกรรมเหล่านี้แล้ว เธอทำจิตของตนให้อ่อนโยน และสามารถทนต่ออารมณ์ได้ ต่อจากนั้น เธอเจริญมูทิตาจิตเพื่อบุคคลเป็นกลางและศัตรู ตามลำดับ รายละเอียดที่เหลือ ได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น โยคีแผ่มูทิตาจิตไปในทิศทั้ง ๔ ด้วยประการฉะนี้

ถาม : อะไรเป็นสมิขณะ(ความสำเร็จ)ของมูทิตา ? อะไรเป็นอสมิขณะ(ความไม่สำเร็จ)?

ตอบ : เมื่อโยคีบำเพ็ญมูทิตา เธอย่อมกำจัดความไม่เป็นที่สุข ไม่ทำร่าคะให้เกิดขึ้น และไม่พูดคำเท็จ มูทิตาชื่อว่าอันโยคีไม่ได้บำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ เพราะความขัดเคืองใจที่เกิดขึ้นภายในตัวเอง และเพราะการกระทำถูกยับยั้ง ร่ายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น

มูทิตาภาวนา จบ

อุเบกขาภาวนา

ถาม : อะไรคืออุเบกขา ? อะไรเป็นปัจจัยพื้นฐานของอุเบกขา ? อะไรเป็นลักษณะ รส และปฏิฐานของอุเบกขา ? อะไรคืออานิสงส์ของอุเบกขา ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : เปรียบเหมือนมารดาบิดาทั้งไม่เอาใจใส่เกินไป และไม่ละเลยบุตรของตน เกินไป แต่เอาใจใส่พอประมาณ และคอยดูบุตรเหล่านั้นอยู่ฉันใด โยคีคอยดูสรรพสัตว์โดยอุเบกขา ก็ฉันนั้น อุเบกขาบัพทิตพิงทราบอย่างนี้ ความสงบนิ่ง(แห่งจิต)ในอุเบกขา นี้เรียกว่าปัจจัยพื้นฐานของอุเบกขา ความไม่ยึดมั่นถือมั่น นี้เป็นลักษณะของอุเบกขา ความเป็นกลาง เป็นรสของอุเบกขา การกำจัดความไม่ชอบและความชอบเป็นปฏิฐานของอุเบกขา.อานิสงส์ของอุเบกขา เหมือนกับอานิสงส์ของเมตตาตนเอง

ถาม : อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคินั้น ในเบื้องต้น ใส่ใจตติยฌาน ประกอบด้วยเมตตา กรุณาและมูทิตา เมื่อบรรลุตติยฌานและได้รับความเชี่ยวชาญในตติยฌานนั้นแล้ว เธอมองเห็นว่าการบำเพ็ญเมตตา กรุณาและมูทิตาเป็นการยากเกินไป ความชอบและไม่ชอบ เป็น เหตุใกล้ เมตตาเป็นต้นนี้ ประกอบด้วยการประจบ ความยินดีและความรื่นเริง ประโยชน์ของอุเบกขา อยู่ที่การเอาชนะความยุ่งยากเหล่านี้ โยคินั้น เมื่อมองเห็นความยุ่งยากเกินไปของเมตตา กรุณา และมูทิตา และประโยชน์ของอุเบกขาแล้ว เจริญอุเบกขาไปยังบุคคลที่เป็นกลาง และทำจิตให้สงบ เมื่อเจริญและเจริญให้มากแล้ว เธอทำจิตของตนให้อ่อนและสามารถทนต่ออารมณ์ได้ ต่อจากนั้น เธอเจริญอุเบกขาไปยังศัตรูและเพื่อน ร่ายละเอียดที่เหลือได้แสดงไว้โดยพิสดารแล้วในตอนต้น เธอแผ่อุเบกขาจิตไปในทิศทั้ง ๔ อย่างนี้ โยคินั้น เมื่อปฏิบัติอย่างนั้น บรรลุจุดตถฌาน โดยอาศัยอุเบกขา เธอบรรลุอุปนาคณา โดยวิธีการ ๓ อย่างนี้คือ โดยการกำหนดรู้สัตว์ทั้งหลาย โดยการกำหนดรู้เขตหมู่บ้าน และโดยการกำหนดรู้ทิศทั้งปวง

ถาม : เมื่อโยคินั้นบำเพ็ญอุเบกขา เธอพิจารณาอย่างไร ?

ตอบ : โยคีพิจารณาดังนี้ว่า “ในเมตตา กรุณา และมูทิตา บุคคลยึดกับสัตว์ทั้ง

หลายมากเกินไป” เธอกำจัดความยินดี หันมาบำเพ็ญอุเบกขา เปรียบเหมือนบุรุษกระโดดด้วยความยินดีที่ได้พบเพื่อนที่จากกันไปนาน และมีอาการสงบในเวลาต่อมา เมื่อได้อยู่กับเขาเป็นเวลาชั่วระยะหนึ่งแล้วฉันใด เมื่อได้ดำเนินชีวิตอยู่กับเมตตา กรุณา และมุกิตาเป็นเวลานานแล้ว โยคีก็บรรลุอุเบกขา ฉะนั้น อนึ่ง มีบุรุษคนหนึ่ง เขาพูดเกี่ยวกับสัตว์ทั้งหลายว่า “สัตว์ทั้งหลายพิจารณาตั้งนี้ว่า อะไร เป็นสมิชณะ (ความสำเร็จ) ของอุเบกขา? อะไร เป็นอสมิชณะ (ความสำเร็จ) ของอุเบกขา?” เมื่ออุเบกขา อันบุคคลบำเพ็ญแล้ว เขาย่อมทำลายความไม่ชอบและความชอบ และไม่ทำอวิชชาให้เกิดขึ้น อุเบกขาชื่อว่าอันบุคคลไม่บำเพ็ญแล้ว เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ เพราะความขัดเคืองใจที่เกิดขึ้นภายในตนเอง และเพราะความเกิดขึ้นแห่งความไม่รู้ (อัญญาอุเบกขา)

อุเบกขาภาวณา จบ

ปกิณณกถา

อะไร คือปกิณณกถาเกี่ยวกับอัปปมัญญา ๔ ?^{๒๑๑} โยคีบรรลุคุณวิเศษในอัปปมัญญา ๔ โดยการบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นแม้ไปยังสัตว์ดิรัจฉานคนไม่มีศีล คนมีศีลผู้ไม่ชอบราคะ พระสาวก พระปัจเจกพุทธะและพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมรับท่านเหล่านั้นเหมือนมารดาอมรับบุตรของเธอ ตามสมควรแก่ขั้นในชีวิตของพวกเขา^{๒๑๒}

ถาม : เพราะเหตุไร โยคีจึงบรรลุตติยฌานในเมตตา กรุณา และมุกิตา ไม่บรรลุจตุตถฌานเล่า ?

ตอบ : โยคีเจริญเมตตา กรุณา และมุกิตา โดยหมั่นเพ่งดูทุกขโศกของสัตว์เหล่าอื่น (ตั้งนั้น อุเบกขาจึงไม่ปรากฏ) เพราะเหตุนั้น เธอจึงบรรลุตติยฌาน ไม่บรรลุจตุตถฌาน

อนึ่ง ภูมิของอุเบกขาเป็นของจตุตถฌาน เพราะจตุตถฌานประกอบด้วยอุเบกขา ๒ อย่างคือ เวทนุเบกขา(ความเป็นกลางในการเสวยอารมณ์) และ ธรรมมัชฌัตตตา(ความเป็นกลางแห่งธรรม) โยคีเมื่ออยู่ในภูมิแห่งอุเบกขาและถือสรรพสัตว์เสมอเหมือนกันหมด ย่อมบรรลุอุเบกขาตติยฌานอันโยคีให้เกิดขึ้นแล้ว ไม่ใช่จตุตถฌาน เพราะลักษณะแห่งภูมิของอัปปมัญญา ๓ อนึ่ง ท่านกล่าวว่า ฌาน ๔ โยคีทำให้เกิดขึ้นพร้อมกับอัปปมัญญา ๔ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุ อนึ่ง เธอพึงเจริญฌานที่มีวิตกและวิจารณ์ เธอพึงเจริญฌานที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ เธอพึงเจริญฌานที่ไม่มีวิตกและวิจารณ์ เธอพึงเจริญฌานที่มีปัสดี(เธอพึงเจริญฌานที่ไม่มีปัสดี) เธอพึงเจริญฌานที่ประกอบด้วยอุเบกขา”^{๒๑๓}

ถาม : เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงอัปปมัญญา ๔ เหล่านี้ ไม่แสดงอัปปมัญญา ๕ หรืออัปปมัญญา ๓ ?

ตอบ : ถ้าเป็นอย่างนั้น ทุกอย่างก็จะมีคามไม่แน่นอน หนึ่ง เพื่อที่จะครอบงำพยาบาท วิหิงสา อรติและราคะ โยคีจึงทำอัปมัญญา ๔ ให้ถึงพร้อม หนึ่ง ท่านกล่าวไว้ว่า ธรรม ๔ เหล่านี้ อันโยคีครอบงำได้ด้วยเมตตาเท่านั้น ถ้าบุคคลมีพยาบาท วิหิงสาและอรติเกิดขึ้นในตนเอง เธอย่อมบรรลุคุณวิเศษ เพราะระงับพยาบาทเป็นต้นเหล่านั้นด้วยอัปมัญญา ๔

อุเบกขาเป็นการทำเมตตา กรุณา และมุทิตาให้บริสุทธิ์ เพราะว่ายโยคีทำลายความ โกรธและความโลภได้ด้วยอุเบกขา

หนึ่ง ฟังทราบว่า อัปมัญญา ๔ มีลักษณะเดียว แม้จะมีมิตต่างกัน อัปมัญญา ๔ มีลักษณะเดียวกันเพราะการกำจัดทุกข์ เพราะมีสัตว์เป็นอารมณ์ และเพราะปรารถนาที่จะ บำเพ็ญประโยชน์

หนึ่ง ท่านกล่าวว่าเนื่องจากคุณวิเศษและเนื่องจากการได้อารมณ์และอานิสงส์อัปมัญญา เหล่านั้นจึงแตกต่างกัน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในลลิตทวสนสูตรว่า ในสุภวิโมกข์ เมตตาเป็นอันดับหนึ่ง ในอากาศาสนัญญาตนะ กรุณาเป็นอันดับหนึ่ง ในวิญญานัญญาตนะ มุทิตาเป็นอันดับหนึ่ง ในอากิญจัญญาตนะ อุเบกขาเป็นอันดับหนึ่ง ^{๒๐๔}

ถาม : เพราะเหตุไร อัปมัญญาเหล่านั้น จึงต้องเข้าใจอย่างนั้น ?

ตอบ : อัปมัญญาเหล่านั้น ควรเข้าใจอย่างนั้น เพราะเป็นปัจจัยที่พอเพียง

ถาม : เป็นปัจจัยที่พอเพียงอย่างไร ?

ตอบ : ถ้าโยคีแผ่เมตตาจิต สรรพสัตว์ย่อมเป็นที่รักของเธอ เพราะสัตว์เหล่านั้น เป็นที่รักของเธอเสมอ เธอใช้จิตพิจารณานีลกถิน ปิตกถิน หรือวรรณกถินอื่น ๆ และบรรลุ อัปนาฌาน(สมาธิ)โดยไม่ยาก ในขณะนี้ โยคีทำรูปฌาน ๔ ให้ถึงพร้อม เพราะเหตุ นั้น เมตตาจึงเป็นอันดับหนึ่งในสุภวิโมกข์ ในกาลนั้น โยคีอาศัยเมตตาที่เธอเจริญไว้แล้วในรูป ฌานที่ ๔ และก้าวล่วงรูปนั้น

ถาม : ซ้อนั้น มีอรรถาธิบายอย่างไร ?

ตอบ : โยคีบำเพ็ญเมตตา เพราะเหตุนั้น เธอจึงรู้ข้อเสียหายของรูปอย่างไร ? คือ โยคินั้น เมื่อเห็นทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย จึงแผ่เมตตาโดยอาศัยเหตุที่เป็นรูป ต่อจากนั้น เธอรู้แจ้งข้อเสียหายของรูป ทำความคิดให้เกิดขึ้นเพื่อพิจารณาการก้าวล่วงรูป และอากาศ และบรรลุอัปนาฌานในอากาศาสนัญญาตนะ โดยไม่ลำบาก เพราะเธออาศัยอากาศนั้น

เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า กรุณาเป็นอันดับหนึ่งในอากาศาสนัญญาตนฌาน ^{๒๐๕} โยคินั้น ก้าวล่วงอากาศาสนัญญาตนฌาน เพราะมุทิตา

ถาม : หมายความว่าอย่างไร?

ตอบ : โยคินั้น เมื่อบำเพ็ญมุทิตา พิจารณาวิญญานไม่มีขีดจำกัด และไม่ยึดมั่นสิ่งใด

พิจารณาอย่างไร? เพราะมุกิดานี้ โยคีจึงบรรลู่อัปนาฌาน โดยพิจารณาสัตว์ทั้งหลายใน วิญญาณัญจายตนะที่เธอไม่ยึดมั่นถือมั่น ต่อจากนั้น เธอผู้ไม่ยึดมั่นถือมั่น กำหนดวิญญาณอัน ไม่มีที่สุดเมื่อพ้นจากรูปฌาน และยึดเอาอากาศ (เป็นอารมณ์) แล้ว เธอพิจารณาวิญญาณไม่มีที่สุด และเพราะพิจารณาอารมณ์หลายอย่าง เธอจึงบรรลู่อัปนาฌานโดยไม่ลำบาก เพราะเหตุนี้ ในวิญญาณัญจายตนฌาน มุกิดาจึงเป็นอันดับหนึ่ง^{๒๑๖}

ถาม : โยคินั้นก้าวพ้นวิญญาณัญจายตนะ โดยอาศัยอุเบกขา ข้อนี้หมายความว่าอะไร?

ตอบ : โยคินั้น บำเพ็ญอุเบกขา หลุดพ้นจากอุปาทาน หลุดพ้นอย่างไร? ถ้าเธอไม่ บำเพ็ญอุเบกขา เธอก็จะยึดมั่นสิ่งทั้งหลาย และคิดว่า “สัตว์นี้ได้รับสุข หรือสัตว์นี้ได้รับทุกข์” หรือเธออาศัยปีติหรือสุข ต่อจากนั้น เธอก็หลีกเลี่ยงจากอุปาทานและจากวิญญาณัญจายตนฌาน และเป็นสุข เธอบรรลู่อัปนาฌานโดยไม่ลำบาก จิตของเธอไม่ถูกยึดมั่นอารมณ์ใดๆ เพราะเหตุไร? เพราะว่า ในอากิญจัญญายตนะ โยคีไม่ได้ยึดมั่นวิญญาณัญจายตนะหรืออากาศานัญจายตนะ เพราะเหตุนี้ ในอากิญจัญญายตนะ อุเบกขาจึงเป็นอันดับหนึ่ง^{๒๑๗}

ปกิณณกถา จบ

จตุธาดูว์ฐาน

ถาม : อะไร คือจตุธาดูว์ฐาน? อะไรเป็นปัจจุปัจจัยฐานของจตุธาดูว์ฐาน ? อะไร เป็นลักษณะ รส และปทัฏฐานของจตุธาดูว์ฐาน ? อะไรคืออานิสงส์ ของจตุธาดูว์ฐาน ? อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : การกำหนดรู้ธาตุ ๔ ภายในตนนี้เรียกว่า จตุธาดูว์ฐาน ความสงบนิ่งแห่ง จิตในการกำหนด(ธาตุ ๔) นี้เรียกว่าปัจจุปัจจัยฐานของจตุธาดูว์ฐาน การไตร่ตรองธาตุ ๔ อย่างใกล้ชิด เป็นลักษณะของจตุธาดูว์ฐาน การเข้าใจความว่าง เป็นรสของจตุธาดูว์ฐาน การกำจัดความคิดเกี่ยวกับสัตว์เป็นปทัฏฐานของจตุธาดูว์ฐาน

อะไร คืออานิสงส์ของจตุธาดูว์ฐาน ? อานิสงส์ มี ๘ อย่าง คือบุคคลผู้ปฏิบัติจตุธาดูว์ฐาน ย่อมครอบงำความกลัว ความพอใจและไม่พอใจในโลก มีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อ อารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ทำลายความคิดแบ่งแยกเพศชายและเพศหญิง ประกอบด้วยมหาปัญญา อยู่เป็นสุขและเข้าถึงอมตภาวะ สภาพจิตของเขาย่อมผ่องใส เขา สามารถทำกรรมทุกอย่างให้สมบูรณ์

อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่ กำหนดธาตุทั้งหลาย โดยวิธีการ ๒ อย่าง คือ โดยย่อ และโดยพิสดาร

ถาม : อะไร คือการกำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่อ ?

ตอบ : โยคินั้น เข้าไปสู่ที่สกัด มีจิตตั้งมั่น พิจารณาอย่างนี้ว่า “กายนี้ ควรกำหนดรู้ โดยธาตุ ๔ ในกายนี้ มีลักษณะแข็งอยู่ นั้นเป็นปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) มีลักษณะชื้น นั้นเป็น อาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) มีลักษณะร้อน นั้นเป็นเตโชธาตุ(ธาตุไฟ) มีลักษณะเคลื่อนไหว นั้นเป็นวาโยธาตุ(ธาตุลม) ดังนั้น จึงมีเพียงธาตุเท่านั้นในร่างกาย ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ โยคินั้น กำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่อ อย่างนี้ อนึ่ง ท่านกล่าวว่า โยคิกำหนดธาตุโดยย่อ เธอเข้าใจกายโดยการรู้แจ้ง อาหารใหม่ สีของมัน รูปร่าง และสัณฐานของมัน โยคินั้น กำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่อ ด้วยประการฉะนี้ เธอรู้แจ้งลักษณะของกายทั้งหมด โดยรู้แจ้งอาหารใหม่ สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน เข้าใจกายนี้ โดยรู้แจ้งเนื้อ สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน. โยคินั้นเมื่อเข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งเนื้อ สี รูปร่าง และสัณฐานของมันแล้ว เข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งเส้นโลหิตดำทั้งหลาย สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน โยคินั้นเมื่อเข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งเส้นโลหิตดำทั้งหลาย สี รูปร่าง และสัณฐานของมันแล้ว เข้าใจกายทั้งสิ้น โดยรู้แจ้งกระดูก สี รูปร่าง และสัณฐานของมัน. โยคินั้น กำหนดจิตอยู่ในอาการ ๔ อย่างนี้. หลังจากกำหนดจิตของตนแล้ว เธอทำจิตให้อ่อน และสามารถทนต่ออารมณ์ได้ โยคินั้น เมื่อกำหนดจิตอยู่โดยอาการ ๔ อย่างนี้ และทำจิตให้อ่อนนุ่ม และให้ทนต่ออารมณ์ได้แล้ว รู้โดยอาการอื่น ๔ อย่าง คือ รู้ลักษณะที่แข็งว่าเป็นธาตุดิน ลักษณะชื้นว่าเป็นธาตุน้ำ ลักษณะร้อนว่าเป็นธาตุไฟ ลักษณะเคลื่อนไหวว่าเป็นธาตุลม โยคินั้นรู้โดยอาการ ๔ อย่างนี้ว่า มีเพียงธาตุ ๔ เท่านั้นและไม่มีสัตว์ไม่มีชีวะในที่นี้ อาการอื่นๆ ชื่อว่าเป็นอันบริบูรณ์ด้วยเหมือนกัน โยคินั้น กำหนดธาตุทั้งหลายโดยย่ออย่างนี้

อาการ ๒๐ แห่งการกำหนดปฐวีธาตุ(ธาตุดิน)

โยคิกำหนดธาตุทั้งหลายโดยพิสดาร อย่างไร ? เธอกำหนดปฐวีธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๒๐ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น เส้นเลือดดำ กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ดับปอด ม้าม ลำไส้ย่อย ลำไส้ใหญ่ อาหารใหม่ อาหารเก่า มันสมอง ที่มีอยู่ในกายนี้

อาการ ๑๒ แห่งการกำหนดอาโปธาตุ(ธาตุน้ำ)

โยคิกำหนดวาโยธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๑๒ คือ น้ำดี น้ำลาย หนอง เลือด เหงื่อ มันชั้น น้ำตา มันเหลว เสมหะ น้ำมูก ไชข้อ ปัสสาวะ มีอยู่ในกายนี้

อาการ ๔ แห่งการกำหนดเตโชธาตุ(ธาตุไฟ)

โยคิกำหนดเตโชธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๔ คือ ความร้อนจากอาการไข้และ

ความร้อนปกติของร่างกาย และอากาศ ความเท่ากันของความเย็นและความร้อน ความร้อนที่ช่วยย่อยอาหารที่บุคคลบริโภค เหล่านี้ เรียกว่าเตโชธาตุ

อาการ ๖ แห่งการกำหนดวาโยธาตุ(ธาตุลม)

โยคีกำหนดวาโยธาตุโดยพิสดาร โดยอาการ ๖ คือ ลมพัดขึ้นข้างบน ลมพัดลงข้างล่าง ลมพัดในท้อง ลมในไส้^{๒๐๐} ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจเข้าออก^{๒๐๑}

เมื่อโยคีมองเห็นกายนี้โดยอาการ ๔๒ อย่าง ด้วยประการฉะนี้ เพียงธาตุเท่านั้นแสดงตัวออกมา ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ ธาตุทั้งหลาย โยคีกำหนดโดยพิสดารอย่างนี้

อนึ่ง พระโบราณจารย์ได้กล่าวไว้ว่า โยคีควรกำหนดธาตุ ๕ โดยอาการ ๑๐ คือ โดยความหมายของคำ โดยอารมณ์ โดยกลาปะ โดยความเป็นผง โดยไม่แยกกัน โดยปัจจัย โดยลักษณะ โดยความเสมอกันและไม่เสมอกัน โดยความเหมือนและความต่างกัน โดยความเป็นหุ่น

อาการที่ ๑ ตอนที่ว่าด้วยความหมายของคำ มีดังต่อไปนี้

ถาม : โยคีพึงกำหนดธาตุโดยคำ อย่างไร ?

ตอบ : คำมี ๒ ชนิด คือ คำทั่วไป และคำพิเศษ ในที่นี้ คำว่า มหาภูต ๔ เป็นคำพิเศษ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ เป็นคำพิเศษ

ถาม : อะไร เป็นความหมายของคำว่า มหาภูต ๔ ?

ตอบ : ความปรากฏอันยิ่งใหญ่ เรียกว่า มหาภูต ธาตุเหล่านั้นยิ่งใหญ่ เป็นมายา แต่ปรากฏเหมือนของจริง เพราะเหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่ามหาภูต คำว่า ภูต เป็นคำที่ใช้เรียกยักษ์ หรือสิ่งอื่น ๆ

ถาม : เพราะเหตุไร ความปรากฏอันยิ่งใหญ่ ท่านจึงเรียกว่า มหาภูต ?

ตอบ : ธาตุทั้งหลายชื่อว่า มหาภูต เหมือนดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในคถาณีนีว่า

“เรากล่าวว่าแผ่นดิน มีขนาด ๒๔๐,๐๐๐ นหุต

ผืนน้ำทั้งหมดมีขนาด ๔๘๐,๐๐๐ นหุต

ลมในที่ว่างมีขนาด ๖๔๐,๐๐๐ นหุต

โลกของเราตั้งอยู่ในลมนั้น

โลกนั้นมีไฟเผาผลาญ ซึ่งจะลุกเป็นเปลวเพลิงมทิมา

พุ่งขึ้นไปถึงพรหมโลกเป็นเวลา ๗ วัน”

นี่คือ “มหาภูต” เพราะเหตุนั้น ธาตุเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า มหาภูต

ถาม : มหาภูตที่ไม่จริงนั้น ปรากฏเหมือนของจริง อย่างไร ?

ตอบ : สิ่งที่เราเรียกว่ามหากุศ ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง มันปรากฏโดยอาศัยรูปของบุรุษและสตรี และธาตุที่ไม่ยาวและสั้น ปรากฏเป็นรูปยาวและสั้น ธาตุไม่ใช่ต้นไม้และภูเขา แต่มันปรากฏเป็นรูปแห่งต้นไม้หรือภูเขา มหากุศเป็นสิ่งที่ไม่จริงแต่ปรากฏเหมือนเป็นของจริง และเรียกว่ามหากุศ ด้วยประการฉะนี้

อะไร คือความหมายของคำว่า “เป็นคำใช้เรียกยั๊กซ์และสิ่งอื่นๆ” ? ภูตนั้นเป็นเหมือนยั๊กซ์ที่เข้าไปในตัวมนุษย์ และสิ่งอยู่ในมนุษย์นั้น เพราะการสิ่งอยู่ของยั๊กซ์นั้นแหละที่มนุษย์แสดงคุณสมบัติ ๔ อย่างออกมา คือ ความแข็ง ความพุ่งขึ้นแห่งน้ำ ความร้อน และความเบาแห่งการเคลื่อนไหว ในทำนองเดียวกัน ธาตุ ๔ รวมเข้ากับร่างกาย ทำให้คุณสมบัติ ๔ บริบูรณ์ เพราะการรวมกันของธาตุดิน ความแข็งจึงเกิดมี เพราะการรวมกันของธาตุน้ำ ความเอิบอาบจึงเกิดมี เพราะการรวมกันของธาตุไฟ ความร้อนจึงเกิดมี และเพราะการรวมกันของธาตุลม ความเบาแห่งการเคลื่อนไหวจึงเกิดมี เพราะเหตุนี้ มหาภูต ฟังรู้ว่า “เป็นคำใช้เรียกยั๊กซ์และสิ่งอื่นๆ”

ธาตุ ๔

ถาม : อะไร คือความหมายของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ?

ตอบ : ความแผ่ขยายออกและความใหญ่ เป็นความหมายของปฐวีธาตุ(ดิน) ความเป็นของดีมีได้และการช่วยพยุงไว้ เป็นความหมายของอาโปธาตุ การลุกโผลงขึ้นเป็นความหมายของเตโชธาตุ การเคลื่อนไปมาเป็นความหมายของวาโยธาตุ

อะไร คือความหมายของธาตุ? ธาตุ หมายถึงการดำรงไว้ซึ่งรูปของตน และแก่นสารของดินก็คือปฐวีธาตุ(ธาตุดิน) แก่นสารของน้ำคืออาโปธาตุ(ธาตุน้ำ) แก่นสารของไฟคือเตโชธาตุ(ธาตุไฟ) แก่นสารของลมคือวาโยธาตุ(ธาตุลม)

อะไร คือแก่นสารของปฐวี(ดิน) ? ลักษณะแห่งความแข็ง ความแกร่ง ความหนา ความไม่เคลื่อนไหว ความมั่นคง ความรองรับ เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของปฐวี

อะไร คือแก่นสารของอาโป(น้ำ) ? ลักษณะแห่งความชุ่มฉาบ ความชุ่มชื้น ลักษณะที่เป็นความเหลว ความไหลริน ความแผ่ซ่านไป ความเพิ่มพูนขึ้น ความกระเพื่อม ความประสาน เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของอาโป

อะไร ชื่อว่าเป็นแก่นสารของเตโช(ไฟ) ? ลักษณะแห่งความร้อน ความอุ่น ความเป็นไอบรรยากาศ การเผาไหม้ การเกาะกุมไว้ เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของเตโช

อะไร คือแก่นสารของวาโย(ลม) ? ลักษณะแห่งการพยุงไว้ ความเย็น การเข้าออก การพัด การลงต่ำ การเกาะ เหล่านี้เรียกว่า แก่นสารของวาโย

นี่ คือความหมายของธาตุ โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลาย โดยความหมายของคำอย่างนี้

ถาม : พระโยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยอารมณ์ อย่างไร ?

ตอบ : ในปฐวีธาตุ ความคงที่เป็นอารมณ์ ในอาโปธาตุ ความประสานเป็นอารมณ์ ในเดโชธาตุ การทำให้สุกเป็นอารมณ์ ในวาโยธาตุ การแทรกแซงเป็นอารมณ์

อนึ่ง ในปฐวีธาตุ ความตั้งอยู่ เป็นอารมณ์ ในอาโปธาตุ การไหลลงเป็นอารมณ์^{๒๐๐} ในเดโชธาตุ การทำให้ลอยขึ้น เป็นอารมณ์ ในวาโยธาตุ การเคลื่อนไปเป็นอารมณ์ อนึ่ง เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ในเบื้องต้น บุคคลเวลาก้าวเท้ายกเท้าข้างหนึ่งขึ้น ต่อจากนั้น เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด บุคคลจึงยกเท้าอีกข้างหนึ่งขึ้น เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ในเบื้องต้น บุคคลจึงนั่งหรือหลับ และเพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ต่อจากนั้น บุคคลลุกขึ้นและเดินไป เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ในเบื้องต้น ความหดหู่และเซื่องซึม จึงเกิดขึ้น เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ต่อจากนั้น บุคคลจึงเป็นคนแข็งขัน เพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ในเบื้องต้น จึงมีความหนักเพราะการรวมกันของธาตุ ๒ ชนิด ต่อจากนั้น จึงมีความเบา โยคีควรกำหนดธาตุ ๔ โดยอารมณ์อย่างนี้

โยคีควรกำหนดมหาภูต ๔ โดยกลาปะ(กลุ่ม)อย่างไร ? กลาปะประกอบด้วยปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เดโชธาตุ วาโยธาตุ เพราะธาตุเหล่านี้ สี กลิ่น รส โอชาจึงเกิดขึ้น ธรรมทั้ง ๘ อย่างนี้ขึ้นพร้อมกัน ดำรงอยู่ด้วยกัน และไม่แยกจากกัน การรวมเข้าด้วยกันนี้ เรียกว่า (สัทธัญญ)กลาปะ อนึ่ง มีกลาปะ ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มแห่งธาตุดิน กลุ่มแห่งธาตุน้ำ กลุ่มแห่งธาตุไฟ และกลุ่มแห่งธาตุลม ในกลุ่มแห่งธาตุดิน ปฐวีธาตุเด่น อาโปธาตุ เดโชธาตุ และวาโยธาตุมีน้อยตามลำดับ ในกลุ่มแห่งธาตุน้ำ อาโปธาตุเด่น ปฐวีธาตุ วาโยธาตุ และเดโชธาตุมีน้อยตามลำดับ ในกลุ่มแห่งธาตุไฟ เดโชธาตุเด่น ปฐวีธาตุ วาโยธาตุและอาโปธาตุมีน้อยตามลำดับ ในกลุ่มแห่งธาตุลม วาโยธาตุเด่น เดโชธาตุ อาโปธาตุ และปฐวีธาตุมีน้อยตามลำดับ^{๒๐๑} โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยกลาปะอย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดมหาภูต ๔ โดยความเป็นผง อย่างไร?

ตอบ : โยคินั้น กำหนดปฐวีธาตุที่อยู่ถัดจากปรมาณูอากาศซึ่งละเอียดที่สุด ปฐวีธาตุนี้ผสมเข้ากับน้ำ เพราะเหตุนั้น มันจึงไม่กระจัดกระจาย เพราะสุกโดยอาศัยเดโชธาตุ มันจึงไม่มีกลิ่น เพราะวาโยธาตุค้ำจุนไว้มันจึงดำเนินไปได้ โยคีควรกำหนดอย่างนี้ อนึ่ง พระโบราณจารย์ ได้กล่าวไว้ว่า “ถ้าถูกบดจนเป็นผง ปฐวีธาตุในกายของคนทั่วไป จะเท่ากับ ๑ โกฎ กับ ๒ โช (๑ โช = ๑.๕๘๘ ควอด) เมื่อผสมกับน้ำ ปฐวีธาตุนั้นก็จะเพิ่มเป็น ๖ โช และ ๕ โค เมื่อปดมด้วยเดโชธาตุแล้ว มันจึงเคลื่อนที่เพราะลม” โยคีควรกำหนดกายโดยความเป็นผง อย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุโดยไม่แยกกัน อย่างไร?

ตอบ : ปฐวีธาตุ ถูกเกาะกุมไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ถูกทำให้อุ่นโดยเตโชธาตุ ถูกค้ำจุนไว้โดยวาโยธาตุ ธาตุ ๓ ถูกรวมเข้าด้วยกันอย่างนี้ อาโปธาตุอาศัยอยู่ในปฐวีธาตุ ถูกทำให้อุ่นโดยเตโชธาตุ ธาตุ ๓ อย่างถูกยึดไว้ด้วยกันอย่างนี้ เตโชธาตุอาศัยอยู่ในปฐวีธาตุ ถูกยึดไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ค้ำจุนไว้โดยวาโยธาตุ ธาตุ ๓ ถูกทำให้อุ่นอย่างนี้ วาโยธาตุอาศัยอยู่ในปฐวีธาตุ ถูกยึดไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ถูกทำให้อุ่นโดยเตโชธาตุ ธาตุ ๓ ถูกค้ำจุนไว้อย่างนี้ ธาตุ ๓ อาศัยปฐวีธาตุ ถูกยึดไว้ด้วยกันโดยอาโปธาตุ ธาตุ ๓ จึงไม่กระจัดกระจาย ธาตุ ๓ อุณหภูมิโดยเตโชธาตุ จึงไม่มีกลิ่น ธาตุ ๓ ค้ำจุนไว้โดยวาโยธาตุ จึงดำเนินไป และอยู่ร่วมกันได้ ไม่แตกกระจายออกไป ธาตุ ๔ อิงอาศัยกันอยู่ ไม่แตกกระจัดกระจายออกไปอย่างนี้ โยคินันกำหนดธาตุทั้งหลาย โดยการไม่แยกจากกัน อย่างนี้

ถาม : โยคิควรกำหนดธาตุโดยปัจจัย อย่างไร ?

ตอบ : เหตุ ๔ และปัจจัย ๔ สร้างธาตุขึ้นมา เหตุ ๔ คืออะไรบ้าง ? คือ กรรม วิญญาณ ฤดู และอาหาร อะไรคือกรรม? ธาตุ ๔ ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากกรรม ทำให้ปัจจัย ๒ อย่างบริบูรณ์ คือชนกปัจจัย(ปัจจัยทำให้เกิด) และกัมมปัจจัย(ปัจจัยดำเนินการ) ธาตุอื่น ๆ ทำให้อุปนิสสยปัจจัย(ปัจจัยที่เข้าไปอุดหนุน)บริบูรณ์

คำว่า “วิญญาณ” คือ ธาตุ ๔ ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวิญญาณ ทำให้ปัจจัย ๖ บริบูรณ์ คือ ชนกปัจจัย สหชาติปัจจัย(ปัจจัยที่เกิดร่วมกัน) นิสสยปัจจัย (ปัจจัยเป็นที่อาศัย) อาหารปัจจัย(ปัจจัยหล่อเลี้ยง) อินทริยปัจจัย(ปัจจัยคืออินทริย) อตฺธิปัจจัย(ปัจจัยที่ปรากฏ) ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัยทั้งหลายบริบูรณ์ คือนิสสยปัจจัยและอตฺธิปัจจัย

ในวิญญาณ ในขณะที่เข้าไปสู่ครุฑ รูปทำให้ปัจจัย ๗ อย่างบริบูรณ์ คือ สหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อาหารปัจจัย อินทริยปัจจัย วิปากปัจจัย อตฺธิปัจจัย

วิญญาณที่จะมาเกิด ทำให้ปัจจัย ๓ อย่างเกี่ยวกับกายก่อนเกิดบริบูรณ์ คือ ปัจฉาชาติปัจจัย นิสสยปัจจัย และอตฺธิปัจจัย

มหาภูต ๔ เกิดจากฤดู ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือ ชนกปัจจัยและอตฺธิปัจจัย ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือ นิสสยปัจจัยและอตฺธิปัจจัย

คำว่า “อาหาร” คือ มหาภูต ๔ ที่เกิดจากอาหาร ทำให้ปัจจัย ๓ บริบูรณ์ คือ ชนกปัจจัย อาหารปัจจัย และอตฺธิปัจจัย ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือ นิสสยปัจจัยและอตฺธิปัจจัย ในที่นี้ ธาตุ ๔ ที่ถูกรวมสร้างขึ้นมาจาก เป็นธาตุที่เกิดร่วมกัน(ธาตุทั้งหลายที่อิงอาศัยกัน)ทำให้ปัจจัย ๔ บริบูรณ์ คือ สหชาติปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย นิสสยปัจจัย อตฺธิปัจจัย ธาตุอื่น ๆ ทำให้ปัจจัย ๒ บริบูรณ์ คือนิสสยปัจจัยและอตฺธิปัจจัย โยคินันควรรู้ธาตุทั้งหลายที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวิญญาณ สร้างขึ้นมาจากฤดู และสร้างขึ้นมาจากอาหารด้วยประการฉะนี้ ปฐวีธาตุเป็น

ปัจจัยของธาตุอื่นโดยเป็นที่อาศัย อาโปธาตุ เป็นปัจจัยของธาตุอื่น ๆ โดยเป็นเครื่องผูก เตโชธาตุ เป็นปัจจัยของธาตุอื่น ๆ โดยเป็นที่ปม วาโยธาตุ เป็นปัจจัยของธาตุอื่น ๆ โดยเป็นสนับสนุน โยคีควรกำหนด ธาตุทั้งหลายโดยเป็นปัจจัย อย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยลักษณะ อย่างไร ?

ตอบ : ลักษณะของปฐวีธาตุ คือ ความแข็ง ลักษณะของอาโปธาตุ คือการซึมซาบ ลักษณะของเตโชธาตุ คือความร้อน ลักษณะของวาโยธาตุ คือความเย็น โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายตามสมควรแก่ลักษณะ อย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเสมอกันและไม่เสมอกัน อย่างไร ?

ตอบ : ปฐวีธาตุและอาโปธาตุ เสมอกันเพราะความมีน้ำหนัก เตโชธาตุ และวาโยธาตุ เสมอกันเพราะความเบา อาโปธาตุและเตโชธาตุไม่เสมอกัน อาโปธาตุสามารถกำจัดความแห้งของเตโชธาตุได้เพราะเหตุนี้ ธาตุเหล่านั้นจึงไม่เสมอกัน เพราะอิงอาศัยกันปฐวีธาตุและวาโยธาตุ จึงไม่เสมอกัน ปฐวีธาตุขัดขวางการออกไปของวาโยธาตุ วาโยธาตุก็สามารถทำลายปฐวีธาตุได้ เพราะเหตุนี้ ธาตุเหล่านั้นจึงไม่เหมือนกัน อนึ่ง ธาตุชื่อว่าเสมอกัน เพราะอาศัยกัน หรือชื่อว่าไม่เสมอกัน เพราะลักษณะตามธรรมชาติของมัน โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเสมอกันและไม่เสมอกัน อย่างนี้

ถาม : โยคีควรกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเหมือนและความต่างกัน อย่างไร ?

ตอบ : ธาตุ ๔ ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากกรรม มีลักษณะเดียวกัน เพราะธาตุเหล่านั้นถูกสร้างขึ้นมาจากกรรม เมื่อว่าโดยเป็นลักษณะ ธาตุเหล่านั้นจึงต่างกัน โยคีควรรู้ธาตุเหล่านั้นที่ถูกสร้างขึ้นมาจากวิญญาณ จากฤดู และจากอาหาร ในทำนองเดียวกัน

ส่วนของปฐวีธาตุที่มีเหตุและปัจจัย ๔ มีธรรมชาติเดียวกันเพราะว่าโดยลักษณะ เมื่อว่าโดยเหตุ ส่วนเหล่านั้นต่างกัน โยคีควรทราบวาโยธาตุ เตโชธาตุ และอาโปธาตุ ที่มีเหตุและปัจจัย ๔ ในทำนองเดียวกัน ธาตุ ๔ มีธรรมชาติเดียวกัน เพราะความเป็นธาตุของมัน เพราะความเป็นมหาภูต มีธรรมชาติเดียวกัน เพราะมันเป็นสิ่งของ มีธรรมชาติเดียวกัน เพราะมันไม่เที่ยง มีธรรมชาติอย่างเดียวกัน เพราะมันเป็นทุกข์ มีธรรมชาติอย่างเดียวกัน เพราะมันเป็นอนัตตา ธาตุเหล่านั้น ต่างกันเพราะลักษณะ ต่างกันเพราะอารมณ์ ต่างกันเพราะกรรม ต่างกันเพราะธรรมชาติของวิญญาณต่างกัน ต่างกันเพราะธรรมชาติแห่งฤดูต่างกัน ต่างกันเพราะธรรมชาติแห่งอาหารต่างกัน ต่างกันเพราะความต่างกันแห่งธรรมชาติ ต่างกันเพราะความต่างกันแห่งความเกิดขึ้น ต่างกันเพราะความต่างกันแห่งการเกิด(ชาติ) ต่างกันเพราะความต่างกัน

ในความเป็นไป โยคีกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเหมือนและความต่างกัน อย่างนี้

ข้ออุปมาว่าด้วยหุ่น

ถาม : โยคีพึงกำหนดธาตุทั้งหลายโดยความเป็นหุ่น อย่างไร ?

ตอบ : เปรียบเหมือนนายช่างผู้เชี่ยวชาญเรื่องหุ่น แกะสลักไม้ ทำรูปจำลองมนุษย์มีความสมบูรณ์ในทุกส่วน เป็นรูปบุรุษหรือสตรี และทำให้มันเดิน เดินร่า นิ่ง หรือซัดสมาธิ โดยการดึงเชือก ด้วยประการดังกล่าวนี้ หุ่นเหล่านี้ ได้ชื่อว่าร่างกาย นายช่างทำหุ่นคือกิเลสในอดีตที่เป็นเหตุให้กายนี้ถูกสร้างจนสมบูรณ์ เชือกคือเส้นเอ็น ดินเหนียวคือเนื้อ สีทาคือผิวหนัง ช่องทั้งหลายคืออากาศ เพราะอาศัยเครื่องเพชร เลื่อยผ้า และเครื่องประดับ รูปเหล่านั้นจึงได้ชื่อว่าบุรุษและสตรี ความคิดแบ่งแยกว่าบุรุษและสตรีพึงทราบว่าเป็นการชักโยโดยวาโยธาตุ ด้วยประการดังกล่าวนี้ รูปเหล่านั้น เดินอยู่ ออกไป เข้ามา คู้เข้า เหยียดออก สนทนาหรือพูด^{๒๒๒}

มนุษย์หุ่นเหล่านี้ เกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณธาตุ ตกอยู่ในอำนาจความโกรธ ความโศก เศร้า ความทุกข์ เพราะเหตุและปัจจัยแห่งความโกรธและความเดือดร้อน พวกเขาหัวเราะ สนุกสนานหรือเล่นด้วยกัน อาหารรักษาหุ่นเหล่านี้ไว้ และชีวิตินทรีย์ทำให้หุ่นเหล่านี้เดินไป ที่สุดแห่งชีวิตทำให้หุ่นแตกกระจัดกระจายถ้ากรรมกิเลสเกิดขึ้น หุ่นใหม่ก็จะเกิดขึ้นอีก การเกิดขึ้นครั้งแรกของหุ่นนั้น ไม่สามารถรู้ได้ จุดสุดท้ายของหุ่นนั้นใครไม่สามารถมองเห็นได้เช่นเดียวกัน^{๒๒๓} โยคีกำหนดธาตุทั้งหลายโดยเปรียบกับหุ่นอย่างนี้ และโยคินั้นกำหนดรู้งายนี้โดยเปรียบกับหุ่น โดยอาการเหล่านี้ โดยกิจกรรมเหล่านี้ยี่อย่างนี้ว่า“ไม่มีสัตว์ ไม่มีชีวะ”

เมื่อโยคินั้น พิจารณาโดยถือนัตถุเป็นอารมณ์ และโดยความเกิดขึ้นแห่งเวทนาสัญญาสังขาร และวิญญาณ เธอกำหนดรู้นามและรูป ต่อจากนั้น เธอมองเห็นว่า นามรูปเป็นทุกขเป็นตัณหา เป็นป้อเกิดแห่งทุกข์ และเธอกำหนดรู้ว่า ความดับทุกข์อยู่ที่การดับตัณหา และอริยมรรคมีองค์ ๘ นำไปสู่ความดับทุกข์โดยสมบูรณ์ โยคินั้นกำหนดรู้อริยสัจ ๔ อย่างสมบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้ ในขณะนั้น เธอมองเห็นโทษแห่งทุกข์ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่ใช้ตัวตน เมื่อใส่ใจสิ่งเหล่านี้อยู่เสมอ จิตของเธอย่อมไม่ถูกรบกวน เธอมองเห็นอนิสงส์ของความดับทุกข์ เพราะความรู้ ความสงบ และคลายกำหนด โยคินั้น เมื่อมองเห็นโทษแห่งทุกข์ และอนิสงส์ของความดับทุกข์ จึงอยู่อย่างสงบ ประกอบด้วยอินทรีย์ พละ โพชฌงค์ เธอทำจิตที่เกิดจากการรู้แจ้งสังขารให้เกิดขึ้น และบรรลู่ธาตุที่ยอดเยี่ยมที่สุด(สัพปีมณฑธาตุ)

จตุธาตวัญฐาน จบ

อาหาเรปฏิกูลสัญญา

ถาม : อะไรคืออาหาเรปฏิกูลสัญญา? อะไรเป็นปัจจุปัจจัยฐานของอาหาเรปฏิกูลสัญญา? อะไรเป็นลักษณะ รส และปทััญฐานของอาหาเรปฏิกูลสัญญา? อะไรคืออนิสงส์ของอาหาเร

ปฏิภูลสัญญา ? อะไรเป็นวิธีปฏิบัติ ?

ตอบ : โยคีใส่ใจความน่ารังเกียจของสิ่งที่อยู่ในรูปของเคี้ยว เลี้ยว ต้ม หรือบรีโภาคเข้าไป รู้และรู้ยิ่งซึ่งปฏิภูลสัญญานี้ นี้เรียกว่า อาหารเรปฏิภูลสัญญา ความสงบนิ่งแห่งจิตในสัญญานี้เป็นปัจจุปฏิฐานของอาหารเรปฏิภูลสัญญา ความรู้โทษของอาหารเป็นลักษณะของอาหารเรปฏิภูลสัญญา ความไม่ชอบใจเป็นรสของอาหารเรปฏิภูลสัญญา การครอบงำตัณหาได้เป็นปทัฏฐานของอาหารเรปฏิภูลสัญญา

อะไร คืออานิสงส์ของอาหารเรปฏิภูลสัญญา ? โยคีสามารถได้รับอานิสงส์ ๘ อย่างคือ เธอผู้เจริญอาหารเรปฏิภูลสัญญา ย่อมรู้ลักษณะของคำข้าว เธอเข้าใจแจ่มแจ้งตัณหา ๕ อย่าง เธอรู้แจ้งรูปขันธ์ รู้แจ้งความไม่บริสุทธ์ เจริญกายคตาสติ จิตของเธอหลีกหนีจากความอยากในรส เธออยู่เป็นสุข และเข้าถึงอมตภาพ

อะไร เป็นวิธีปฏิบัติ ? โยคีใหม่เข้าไปสู่ที่สงบ นิ่งลง มีจิตตั้งมั่น และไม่ถูกรบกวน พิจารณาความน่ารังเกียจของสิ่งที่อยู่ในรูปของเคี้ยว เลี้ยว ต้ม หรือบรีโภาคเข้าไป ดังนั้นว่า “สิ่งนั้นเป็นอาหารที่ปรุงอย่างดีมีรสชาติหลายร้อยชนิด เป็นอาหารที่มีรสอร่อยของคนทั่วไป มีสีและกลิ่นดี เหมาะสมสำหรับคนชั้นสูง แต่หลังจากที่อาหารเหล่านี้เข้าไปสู่ร่างกาย มันกลับกลายเป็นของไม่สะอาด ปฏิภูล บุตเนา น่าชัง”

โยคินั้น เจริญอาหารเรปฏิภูลสัญญา โดยอาการ ๕ อย่าง คือ โดยการแสวงหา โดยการเคี้ยวกิน โดยภาชนะรองรับ โดยอาการร่ำขิม และโดยความเป็นกอง

ถาม : โยคีพึงเจริญอาหารเรปฏิภูลสัญญาโดยการแสวงหา อย่างไร ?

ตอบ : โยคินี้ มองเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายประสบกับความยุ่งยากในการแสวงหาเครื่องต้มและอาหาร พวกเขาทำกรรมชั่วเป็นอันมาก เช่น การฆ่า ลักขโมย เพื่อต้องการอาหาร อนึ่ง เธอมองเห็นว่า สัตว์เหล่านี้ ได้รับทุกขีในรูปแบบต่างๆ และถูกฆ่า หรือสิ้นอิสรภาพ อนึ่ง เธอมองเห็นว่า สัตว์ดังกล่าวนั้น ทำกรรมชั่วต่างๆ เช่น การมุ่งมั่นแสวงหาอาหาร การหลอกหลวง และการสร้างเป็นคนขยัน สัตว์เหล่านี้ทำความชั่วอย่างนี้ เมื่อมองเห็นอาหารอย่างนั้นแล้ว เธอบำเพ็ญอุสุภสัญญา โดยคิดว่า “อุจจาระและปัสสาวะซึ่งเป็นของไม่สะอาดเป็นผลมาจากอาหารและเครื่องต้ม”

ที่อยู่ของอนาคาริก(ผู้ไม่มีเรือน)

อนึ่ง โยคินั้น มองเห็นสถานที่อยู่ของอนาคาริกในที่อยู่จำพรรษาคือป่าสะอาด เป็นที่ที่ดอกไม้บานส่งกลิ่นหอม นกส่งเสียงร้อง และได้ยินเสียงสัตว์ป่าร้องในดินแดนที่รุ่งเรืองนั้น ซึ่ง

เป็นที่ที่สัตบุรุษ(คนดี)เจริญกัมมัญฐานอยู่ เป็นที่มีร่มเงาของต้นไม้ ไพรสมถ์ มีน้ำซึ่งเป็นที่จับใจของชนเหล่าอื่น พื้นดินเสมอราบเรียบและสะอาดยิ่งนัก ดังนั้น จึงไม่มีอะไรที่ไม่ราบเรียบ^{๒๑๔} เมื่อเห็นดังนี้ มนุษย์ทั้งหลายจึงชื่นชมผู้ไม่มีเรือนเหล่านั้นด้วยความเคารพ ในที่นี้ไม่มีการทะเลาะและเสียงรบกวน สถานที่นี้เป็นที่ที่ผู้ไม่มีเรือนฝึกตนเพื่อการตรัสรู้ เป็นเหมือนที่อยู่ของพรหม^{๒๑๕} ในสถานที่เช่นนั้น จิตย่อมไม่ถูกกิเลสพัวพัน และเธอสาธยายธรรม เจริญสมาธิเสมอ ยินดีการปฏิบัติกรรมดี อนาคติกิจำต้องออกจากที่สงบเช่นนั้น ไปแสวงหาอาหาร ในที่เย็นและร้อน ที่มีลมและฝน ที่มีโคลนตมและฝน เธอท่องเที่ยวผ่านหน้าผาสูงชัน มือถือบาตรและเข้าไปยังหมู่บ้านของผู้อื่นเพื่อบิณฑบาต^{๒๑๖} โยคีเมื่อเห็นดังนั้นแล้ว ปลุกความคิดเกี่ยวกับโทษ(ของการแสวงหาอาหาร)ขึ้นในจิตของตน ดังนี้ว่า “เครื่องดื่มและอาหารนี้ไม่สะอาด มันไหลออกมาในรูปของอุจจาระและปัสสาวะ เพราะเหตุนั้น อนาคติกิจึงไปเพื่อแสวงหาอาหาร” เมื่อละได้ดังนี้ โยคีควรแสวงหาบรมสุข

อนึ่ง โยคีมองเห็นการปฏิบัติของอนาคติกิจึงเกี่ยวบิณฑบาต เธอต้องเดินผ่านสถานที่ที่มีม้า ช้าง และสัตว์อื่นๆ ที่ดุร้ายอาศัยอยู่รวมกัน และเป็นที่ที่สุนัขและหมูอาศัยอยู่ เธอต้องเดินผ่านไปเป็นที่ที่คนทำกรรมชั่วอาศัยอยู่ เธอต้องเดินผ่านโคลนตม หรือสิ่งสกปรก ในที่ไม่สะอาด เธอต้องยืนอยู่ที่ประตูบ้านของบุคคลอื่นอย่างเงียบๆ ช่วงระยะหนึ่ง เธอต้องปกปิดกายด้วยผ้า(ย้อมน้ำฝาด) อนึ่ง เธอมีความสงสัยเกี่ยวกับการรับบิณฑบาต^{๒๑๗} โยคีนี้คิดว่า “อาหารของบุรุษนี้ เหมือนอาหารสุนัข” และเธอทำความเป็นสิ่งไม่น่าพอใจเกี่ยวกับอาหารให้เกิดขึ้น ดังนี้ว่า “การแสวงหาอาหารนี้ เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจที่สุดเราจะบริโภคอาหารนี้ได้อย่างไร? เราเพียงแต่ขอจากบุคคลอื่น” เธอเจริญอาหารเบปฏิกูลสัญญา โดยการแสวงหาอาหารนั้น อย่างนี้

ถาม : โยคีเจริญอาหารเบปฏิกูลสัญญาโดยการเคี้ยวกิน อย่างไร?

ตอบ : โยคินั้น มองเห็นบุคคลผู้เมื่อแสวงหาได้เครื่องดื่มและอาหารแล้ว นั่งลง ทำอาหารให้อ่อนนุ่ม โดยผสมเข้ากับน้ำปลา เขามีคลูกเคล่า เคี้ยวในปากขอบตน รวมน้ำไว้ด้วยริมฝีปากทั้งสองข้าง บดด้วยฟัน พลิกไปมาด้วยลิ้น คลุกเคล้ากับน้ำลาย เหล่านี้เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจและไม่น่าดู เหมือนอาเจียนของสุนัข โยคินั้น เจริญอาหารเบปฏิกูลสัญญาโดยการเคี้ยวกิน อย่างนี้

ถาม : โยคีควรเจริญอาหารเบปฏิกูลสัญญาโดยภาชนะรองรับ อย่างไร?

ตอบ : อาหารเหล่านั้นที่บุคคลกลืนและเข้าไปสู่กระเพาะอาหาร ผสมกับสิ่งที่ไม่สะอาด และอยู่ในกระเพาะนั้น หลังจากนั้น อาหารเหล่านั้นก็ไปสู่ลำไส้ใหญ่ ถูกหมุ่นนอนหลายร้อยตัวเจาะกิน เมื่อถูกความร้อนเผา มันถูกย่อยกลายเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจมากที่สุด เหมือนกับ

อาเจียนของบุคคลที่เขาโยนใส่ภาชนะไว้ โยคีเจริญอาหารเรปฤกุลส์สัญญาโดยภาชนะรองรับอย่างนี้

ถาม : โยคีพึงเจริญอาหารเรปฤกุลส์สัญญาโดยการรั่วซึมอย่างไร?

ตอบ : อาหารเหล่านี้ ถูกย่อยโดยความร้อน และผสมกับของไม่สะอาดใหม่และเก่า มันไหลไปทั่วร่างกายเหมือนสุราที่หมักไว้แล้วไหลซึมออกจากหม้อทะลุดะนั้น มันซาบไปตามเส้นเลือด ผิวหนัง ใบหน้า นัยน์ตา ซึมออกจากทวารทั้ง ๔ และขุมขน ๔๔,๐๐๐ ขุม เพราะไหลซึมออกไปอย่างนั้น อาหารเหล่านี้จึงแยกเป็น ๕ ส่วน คือ ส่วนหนึ่งถูกหมูหนอนจะกิน ส่วนหนึ่งถูกเปลี่ยนเป็นความร้อน ส่วนหนึ่งหล่อเลี้ยงร่างกาย ส่วนหนึ่งกลายเป็นปัสสาวะ ส่วนหนึ่งรวมเข้ากับร่างกาย โยคีเจริญอาหารเรปฤกุลส์สัญญาโดยการรั่วซึมอย่างนี้

ถาม : โยคีพึงเจริญอาหารเรปฤกุลส์สัญญาโดยความเป็นกองอย่างไร ?

ตอบ : เครื่องดื่มและอาหารนี้ที่กลายเป็นนมและเป็นเล็บและอื่น ๆ ทำให้เกิดส่วนประกอบของร่างกาย ๑๐๑ ส่วน ถ้ามันไม่ไหลออกไปย่อมทำให้เกิดโรคจำนวน ๑๐๑ ชนิด โยคีเจริญอาหารเรปฤกุลส์สัญญาโดยเป็นกอง อย่างนี้

โยคินั้นเจริญอาหารเรปฤกุลส์สัญญาโดยอาการเหล่านี้และโดยกิจกรรมเหล่านี้ เพราะความไม่ตั้งใจ จิตของเธอย่อมเป็นอิสระและไม่ฟุ้งซ่าน เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่าน เธอทำลายนิเวศทั้งหลาย ทำองค์ฌานให้เกิดขึ้น และอยู่ในอุปปจารฌาน

อาหาเรปฤกุลส์สัญญาจบ

อากิจัญญายตนะและเนวส์ญานาตัญญายตนะเหมือนกับที่ได้แสดงไว้แล้วในข้อที่ว่าด้วยเรื่องกลีณในตอนต้น

ในที่นี้ มีคาถาว่า :-

อารมณกัมมัฏฐานในที่นี้ ท่านแสดงไว้แก่โยคีโดยย่อ
 เหมือนกับบุคคลซึ่งทางไปเมืองปาดลินบุตร ฉะนั้น
 สิ่งที่ท่านแสดงไว้อย่างรวบรัด โยคีสามารถรู้ได้โดยพิสดาร
 เธอผู้เห็นสิ่งที่อยู่ก่อนหลังและเข้าใจสัจจะที่ต่างจากอสังจะด้วยปัญญาจักษุ
 พึงรู้ขอบข่ายแห่งวิมุตติมรรคตามความเป็นจริง
 โดยอาศัยสิ่งที่ท่านแสดงไว้โดยพิสดารในที่นี้
 นั่นคือนิमितและความดีที่สมบูรณ์

เรื่องกัมมัฏฐาน ๓๘ จบบริบูรณ์

บทที่ ๘ ว่าด้วยกัมมัฏฐานปริจเจทจบ

บทที่ ๙ อภิญาปริจเฉท

บัดนี้ เมื่อโยคินันได้ปฏิบัติสมาธิจนดำรงอยู่ในจุดดถกตามได้อย่างสะดวกสบาย เธอสามารถทำให้เกิดอภิญา ๕ อย่าง คือ

อิทธิวิธี	แสดงฤทธิ์ได้
ทิพโสต	หูทิพย์
เจโตปริยญาณ	รู้ใจคนอื่น
บุพเพนิวาสานุสสติญาณ	ระลึกชาติก่อนๆได้
ทิพจักขุ	ดาทิพย์

คำว่า“อิทธิวิธี” หมายถึง“การเปลี่ยนร่าง” “ทิพโสต” หมายถึง “เหนือการได้ยินของมนุษย์” “เจโตปริยญาณ” หมายถึง “การเข้าใจความคิดของผู้อื่น” “บุพเพนิวาสานุสสติญาณ” หมายถึง“การจำอดีตชาติได้” “ทิพจักขุ” หมายถึง “เหนือการเห็นของมนุษย์”

ถาม : อิทธิวิธีมีกี่ชนิด ใครทำให้เกิดขึ้น วิธีปฏิบัติเป็นอย่างไร?

ตอบ : อิทธิวิธีมี ๓ ชนิด คือ อธิษฐานฤทธิ์ วิภพนาฤทธิ์ มโนมยิทธิ

อธิษฐานฤทธิ์เป็นไฉน? โยคินันเดียวกลายเป็นหลายคน และหลายคนกลายเป็นคนเดียว เมื่อเธอขยายร่างก็สูงใหญ่ถึงพรหมโลก นี้เรียกว่า อธิษฐานฤทธิ์ °

วิภพนาฤทธิ์เป็นไฉน? โยคินันละร่างตามปกติของตนแล้วปรากฏเป็นร่างของเด็กชาย เป็นงูหรือทำวมหาพรหม นี้คือวิภพนาฤทธิ์ °

มโนมยิทธิเป็นไฉน? โยคินันเนรมิตร่างอีกร่างหนึ่งขึ้นมาจากร่างนี้อย่างบริบูรณ์มีครบถ้วน ทั้งอวัยวะน้อยใหญ่และอินทรีย์ตามความปรารถนาของตน นี้เรียกว่า มโนมยิทธิ

อิทธิวิธี ๗ ชนิด

อนึ่ง ยังมีอิทธิวิธีอีก ๗ ชนิด คือ ญาณวิปหาราฤทธิ์ สมาธิวิปหาราฤทธิ์ อริยฤทธิ์ กัมมวิปากชาฤทธิ์ บุญฤทธิ์ วิชชามยฤทธิ์ อิฉนัญญูเรนฤทธิ์

ถาม : ญาณวิปัสณาฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : เพราะมองเห็นความไม่เที่ยงบุคคลจึงละความสำคัญว่าเที่ยง(อนิจจังสัญญา) และทำให้เกิดญาณวิปัสณาฤทธิ์ บุคคลจะละกิเลสทั้งมวลด้วยอรหัตมรรค และทำให้เกิดญาณวิปัสณาฤทธิ์ ควรเข้าใจญาณวิปัสณาฤทธิ์อย่างนี้ เหมือนญาณวิปัสณาฤทธิ์ของพระพักเกล้าเถระ พระสังกัจจเถระ และพระภูตपालเถระ นี่คือนิยามวิปัสณาฤทธิ์ “

ถาม : สมาธิวิปัสณาฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลละนิวรณ์ และทำให้เกิดสมาธิวิปัสณาฤทธิ์ด้วยปฐมฌาน เสด็จและทำให้เกิดสมาธิวิปัสณาฤทธิ์ด้วยการเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะ เหมือนในกรณีของพระสารีบุตรเถระ พระชาณุโกณฑัญญเถระ นางอุตตราอุบาสิกา และนางวิสาขอุบาสิกา นี่คือนิยามวิปัสณาฤทธิ์ “

ถาม : อริยฤทธิ์เป็นไฉน?

ตอบ : ถ้าภิกษุในพระศาสนาที่ปรารถนาจะอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิรูปในสิ่งปฏิรูป ภิกษุนั้นก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิรูป ถ้าภิกษุในพระศาสนาที่ปรารถนาจะอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิรูปในสิ่งที่ไม่ปฏิรูป ภิกษุนั้นก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิรูป ถ้าภิกษุในพระศาสนาที่ปรารถนาจะอยู่ด้วยการสำคัญว่าไม่ปฏิรูปในสิ่งที่ไม่ปฏิรูปและในสิ่งปฏิรูป ภิกษุนั้นก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิรูป ถ้าภิกษุในพระศาสนาที่ปรารถนาจะอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิรูปในสิ่งปฏิรูปและในสิ่งที่ไม่ปฏิรูป เขาก็สามารถอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิรูป”

ถาม : บุคคลอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิรูปในสิ่งที่ไม่ปฏิรูปได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลแผ่ความคิดไปในสิ่งที่ไม่ปฏิรูปว่าเป็นสิ่งไม่บริสุทธิ์หรือไม่เที่ยง

ถาม : บุคคลอยู่ด้วยความสำคัญว่าไม่ปฏิรูปในสิ่งปฏิรูปและในสิ่งที่ไม่ปฏิรูปอย่างไร?

ตอบ : บุคคลแผ่เมตตาจิตไปในสิ่งปฏิรูป และสิ่งที่ไม่ปฏิรูป และถือสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นธาตุ

ถาม : บุคคลอยู่ด้วยความสำคัญว่าปฏิรูปในสิ่งที่ไม่ปฏิรูป และสิ่งปฏิรูปได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลแผ่ความคิดไปในสิ่งที่ไม่ปฏิรูปและสิ่งปฏิรูปว่าเป็นสิ่งไม่บริสุทธิ์หรือไม่เที่ยง

ถาม : บุคคลอยู่อย่างวางอุเบกขามีสติและสัมปชัญญะคิดแยกออกจากสิ่งที่ไม่ปฏิรูป และสิ่งปฏิรูปได้อย่างไร?

ตอบ : ภิกษุในพระศาสนาที่ เมื่อเห็นรูปด้วยตา เป็นผู้ไม่ตั้งใจ ไม่เสียใจ อยู่อย่างวางอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ อารมณ์ที่ปรากฏทางอายตนะอื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกันนี้ นี้เรียกว่า อริยฤทธิ์

ถาม : กัมมวิปากชาตฤทธิเป็นไฉน?

ตอบ : เทวดาทั้งมวล นกทั้งมวล มนุษย์บางคน สัตว์ที่เกิดในทุคติบางพวกมีฤทธิ์สามารถเหาะเหินไปในอากาศได้ นี้เรียกว่ากัมมวิปากชาตฤทธิ^๖

ถาม : บุญฤทธิเป็นไฉน?

ตอบ : เป็นเหมือนบุญฤทธิของพระเจ้าจักรพรรดิ เศรษฐีชื่อโชติกะ เศรษฐีชื่อชฎิละ และเศรษฐีชื่อโหมลิตะ หนึ่ง กล่าวกันว่าเป็นเหมือนบุญฤทธิของบุคคลผู้มีบุญมาก ๕ คน นี้เรียกว่า บุญฤทธิ^๗

ถาม : วิชชามยฤทธิเป็นไฉน?

ตอบ : ผู้มีอาคมร้ายเวทมนต์แล้วเหาะไปในอากาศได้ เขาทำให้ปรากฏมีข่าง ม้ารถม้า กองทหาร หรือกองทัพนานาชนิด ในอากาศนั้น นี้เรียกว่าวิชชามยฤทธิ^๘

ถาม : อธิษณภูเจนนฤทธิเป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลสามารถละกามฉันทะด้วยเนกขัมมะ บุคคลสามารถละกิเลสทั้งมวลด้วยอรหัตมรรค เปรียบเหมือนช่างปั้นหม้อทำงานของตนให้สำเร็จฉะนั้น ดังนั้น โดยการประกอบตามวิธีการที่นำไปสู่ความสำเร็จ ทุกสิ่งทุกอย่างก็สำเร็จได้ นี้เรียกว่าอธิษณภูเจนนฤทธิ^๙

วิธีการเจริญอิทธิวิธี

ถาม : ใครเป็นผู้ฝึกอิทธิวิธี วิธีเจริญอิทธิวิธีเป็นอย่างไร?

ตอบ : กล่าวกันว่า มีกัมมภูฐาน ๙ ที่เกี่ยวกับอากาศ และบ้างก็กล่าวว่ามี ๕ อย่าง ทุกคนที่บรรลุดูดอดฉานพร้อมความชำนาญ เป็นผู้เจริญอิทธิวิธี หนึ่ง กล่าวกันว่า รูปฉานที่สี่ ทำให้ดับกิเลส เพราะฉะนั้น บุคคลจึงเป็นผู้เจริญอิทธิวิธี อีกนัยหนึ่ง กล่าวกันว่า ฉาน ๒ ในบรรดาฉานที่มี ๔ ชั้น (จตุกกฉาน) เป็นสิ่งให้ความสะดวก (ในการเจริญอิทธิวิธี) อิทธิวิธีย่อมฝึกได้ด้วยประการอย่างนี้

ถาม : อิทธิวิธีเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : ภิกษุในพระศาสนาที่เจริญอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยความเพียร (ปธาน) และฉันทสมาธิซึ่งเป็นอันเดียวกับวิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ^{๑๐}

“ฉันทะ” คือความปรารถนาที่จะทำ “สมาธิ” คือความไม่ฟุ้งซ่านของจิต โยคินั้นปรารถนาอิทธิวิธีและอิทธิบาทแล้วปฏิบัติสมาธิและตั้งมั่นในความเพียร ๔ ประการ (คือ) โยคินั้นเพียรพยายามป้องกันการเกิดขึ้นของบาปที่ยังไม่เกิดขึ้น เธอเพียรพยายามละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เธอเพียรพยายามทำให้เกิดบุญที่ยังไม่เกิดขึ้น เธอเพียรพยายามเพิ่มและรักษาบุญที่ได้เกิดขึ้นแล้วอย่างมีสติพร้อมทั้งพัฒนาให้เจริญขึ้นอย่างสมบูรณ์ เหล่านี้เรียกว่า “ความเพียร

(ประธาน)” คำว่า “ประกอบด้วย” หมายความว่า บุคคลมีคุณสมบัติ (ประธาน) ๓ อย่างเหล่านี้ ส่วนทั้ง ๓ ของข้อปฏิบัตินี้ครบบริบูรณ์ด้วยประการอย่างนี้ คำว่า “อิทธิบาท” ได้แก่ สิ่งที่เป็นเหตุให้บุคคลบรรลุอิทธิวิธี “อิทธิบาท” นั้นเป็นเพียงเครื่องมือให้บรรลุตนเอง เพราะเหตุที่นั้น ภาวะนั้นท่านจึงเรียกว่า “อิทธิบาท” อีกอย่างหนึ่ง การทำให้ความเพียรและฉันทสมาธิบริบูรณ์ นี้เรียกว่า “อิทธิบาท” มันเป็นหนทางเข้าถึงอิทธิวิธี นี้คือความหมายสำคัญ

“เจริญ” หมายความว่า “ปฏิบัติและทำให้มาก” นี้เรียกว่า “การเจริญอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยความเพียรและฉันทสมาธิ” โยคินั้นปฏิบัติอย่างนี้ นี้คือ หนทางแห่งความสำเร็จ บางครั้งเธอถอยกลับ บางครั้งเธอทรงตัว เธอทำให้เกิดวิริยะ เธอทำให้อิทธิบาทนี้ซึ่งประกอบด้วยวิริยสมาธิและความเพียรเต็มบริบูรณ์(ใน)หนทางแห่งความสำเร็จนี้โยคินั้นบางครั้งก็หย่อนยาน บางครั้งก็ถอยกลับ บางครั้งก็กระวนกระวายใจ เมื่อใจหย่อนยาน เธอก็สร้างลักษณะกระตือรือร้นขึ้นในใจ เมื่อจิตท้อถอย เธอก็สร้างจิตสมาธิให้เกิดขึ้น เมื่อจิตกระวนกระวาย เธอก็สร้างความสงบให้เกิดขึ้น(ในจิต) ดังนั้น จิตของเธอจึงได้อิทธิบาท อันประกอบด้วยจิตสมาธิและความเพียร ถ้าบุคคลมีจิตที่ปราศจากกิเลส เธอก็จะเข้าใจคุณและโทษโดยง่าย เธอปฏิบัติ (โดยกล่าวว่า) “บัดนี้เป็นเวลาที่จะเจริญ” หรือ “บัดนี้มีเวลาที่จะเจริญ” ดังนั้น เธอจึงทำอิทธิบาทซึ่งประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและความเพียร โยคินั้นเจริญอิทธิบาททั้ง ๔ อย่าง ด้วยประการอย่างนี้ จิตของเธอเป็นจิตคล่องแคล่วแสดงอาการรับกับกาย และกายของเธอก็แสดงอาการรับกับจิต ดังนั้น โยคินั้น บางครั้งจึงควบคุมกายด้วยจิตของตน และบางครั้งควบคุมจิตด้วยกายของตน เมื่อขึ้นอยู่กับกาย จิตก็เปลี่ยนแปลง เมื่อขึ้นอยู่กับจิต กายก็เปลี่ยนแปลง เมื่อขึ้นอยู่กับกาย จิตก็ตั้งมั่น เมื่อขึ้นอยู่กับจิต กายก็ตั้งมั่น

การรับรู้ความสุข(สุขสัญญา)และความเบา(ลหุสัญญา) ก็เกาะติดอยู่กับกาย ในภาวะนั้น เธอยอมบรรลุถึงขีดสุดยอดของความเบา ทำกายของตนให้อ่อนอย่างยิ่งและบรรลุถึงขีดความสามารถสูงสุดของความตั้งใจ อุปมาเหมือนก้อนเหล็กที่ถูกเผาจนร้อนเป็นสีแดง สามารถแต่งเป็นรูปทรงอะไรก็ได้อย่างง่ายดาย ฉะนั้น เมื่อได้ทำกายให้เบาโดยอาศัยการอบรมจิตด้วยประการอย่างนี้ เธออาศัยความเบาแห่งกายนี้จึงเข้าถึงจุดตถุฆาน และเป็นผู้มีสติและสงบ เมื่อออกจากจุดตถุฆานนั้น เธอนึกถึงอากาศ แล้วอธิษฐานโดยอาศัยฌาน ด้วยวิธีเช่นนี้ กายของเธอก็สามารถลอยขึ้นไปในอากาศ เมื่อได้อธิษฐานโดยอาศัยฌาน เธอก็สามารถเหาะขึ้นไปในอากาศได้ เปรียบเหมือนปุยขนุนที่ลมพัดลอยไปฉะนั้น^{๑๖} แต่โยคีใหม่ไม่ควรไปเร็วมากนักเพราะในขณะที่เธอกำลังทำอยู่นั้นเธออาจเกิดความกลัวขึ้นมาได้ถ้าเธอเกิดความกลัวฌานของเธอจะเสื่อมหายไป เพราะฉะนั้น โยคีใหม่ไม่ควรไปเร็วมากนัก เธอควรไปตามลำดับ เริ่มแรก เธอควรเหาะขึ้นสูง ๑ ศอก จากนั้นจึงค่อย ๆ สูงขึ้นตามลำดับ และควบคุมจิตให้เป็นสมาธิ อีกอย่างหนึ่ง เธอใช้ระยะ

ช่วงแขนตามขนาดของตัวเองเป็นเกณฑ์ ดังนั้น บุคคลควรเข้าถึงจุดที่ตนปรารถนาจะเข้าถึงตามลำดับ

ถาม : เป็นไปได้ไหมว่า โยคีนั่นจะตกลงมาจากฟ้า ถ้าเธอสูญเสียฉันทานของตนไปขณะอยู่ในท้องฟ้านั้น

ตอบ : เป็นไปไม่ได้ (เพราะว่า) การเหาะนี้เริ่มจากการนั่งเข้าฌานของบุคคล ถ้าบุคคลไปไกลแล้ว ฉันทานเสื่อมเธอก็จะมาถึงที่นั่ง (พอดีกับที่ฉันทานเสื่อมหมด) บุคคลเห็นกายที่อยู่ในการทำแรก (และคิดว่า) “นี่คือผู้เป็นเจ้าของอิทธิวิธิ นี่คือการปฏิบัติเพื่อความสงบ”

อธิษฐานฤทธิ

โยคีนั่น ควบคุมจิตให้เกิดสมาธิขึ้นตามลำดับ และสามารถเข้าสมาบัติได้อย่างคล่องแคล่ว “เธอสามารถมีอิทธิวิธิในรูปแบบต่าง ๆ คนเดียวกลายเป็นหลายคน หลายคนกลายเป็นคนเดียว หรือมีฉันทาน เธอก็ปรากฏตัวให้เห็น (หรือหายตัว) หรือเดินทะลุกำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขา เธอไปได้อย่างไม่ติดขัดเหมือนอยู่ในที่ว่าง เธอสามารถดำลงดินหรือมุดขึ้นจากดินเหมือนอยู่ในน้ำ เธอสามารถเดินบนน้ำเหมือนเดินบนที่แห้ง เธอสามารถไปมาในอากาศได้เหมือนนก ด้วยความยิ่งใหญ่ของอิทธิวิธิ และอำนาจเหนือธรรมดา เธอสามารถลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ เธอ(สามารถ)ขยายร่างให้ใหญ่ขึ้นถึงพรหมโลก”

ชื่อว่า “คนเดียวกลายเป็นหลายคน” หมายความว่า เธอคนเดียวทำตัวเองให้เป็นหลายคน เธอทำตัวเองให้ปรากฏเป็นร้อยคน พันคน หรือหมื่นคน เป็นต้น โดยอาศัยอิทธิวิธิ เธอเข้าจุดตถฌานแล้วออกจากฌานนั้นอย่างสงบอธิษฐานด้วยญาณว่า “ขอให้ข้าพเจ้ากลายเป็นหลายคน” เหมือนพระจุฬพนังกผู้อรหันต์

ชื่อว่า “หลายคนกลายเป็นคนเดียว” หมายความว่า เมื่อปรารถนาจะเปลี่ยนจากหลายคนให้กลับกลายเป็นคนเดียว เธอก็อธิษฐานด้วยญาณว่า “ขอให้ข้าพเจ้าเปลี่ยนจากหลายคนกลายเป็นคนเดียว” เหมือนพระจุฬพนังกผู้อรหันต์ “

ชื่อว่า “เธอปรากฏตัวให้เห็นหรือหายตัว เดินทะลุกำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขา เธอไปได้อย่างไม่ติดขัดเหมือนอยู่ในที่ว่าง” หมายความว่า โยคีนั่นเจริญญาณสมาธิแล้วเข้าจุดตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้วก็เดินทะลุกำแพง เดินผ่าน เครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขาได้ ขณะกำลังไปเธออธิษฐานด้วยญาณว่า “ขอให้เป็นที่ว่าง” เมื่อเข้าถึงความว่าง โยคีนั่นก็เดินทะลุกำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะลุภูเขาไปในช่องว่างนั้นได้ เธอไปโดยไม่ติดขัดเหมือนอยู่ในที่ว่าง

อะไรคือความหมายของ “เธอก็ปรากฏตัวให้เห็น”? ข้อนี้หมายถึง “เปิด” อะไรคือความ

หมายของ “เธอก็หายตัว” ข้อนี้หมายถึง “ไม่เปิด” โยคินั้นเปิดสิ่งที่ยังไม่เปิดและเดินทะเล กำแพงเดินผ่านเครื่องกีดขวาง เดินทะเลภูเขา

อะไรคือความหมายของ “เธอไปได้โดยไม่คิดขัด” “เธอสามารถดำลงดินและมุดขึ้นจากดินเหมือนอยู่ในน้ำ”? โยคินั้นเจริญภาวนาไปกลืน แล้วเข้าจุดตมมาน ออกจากมานนั้นอย่างสงบแล้ว กำหนดหมายเอาพื้นดินส่วนหนึ่งแล้วอธิษฐานด้วยญาณว่า “ขอที่นั่นจงเป็นน้ำ” โยคินั้นก็สามารถดำลงดินและมุดขึ้นจากดินเหมือนอยู่ในน้ำ^{๔๔}

ข้อว่า “เธอสามารถเดินบนน้ำได้เหมือนเดินบนดิน” หมายความว่า โดยไม่มีอุปสรรค โยคินั้นเจริญปฏิภาณแล้วเข้าจุดตมมาน ออกจากมานนั้นอย่างสงบแล้ว กำหนดหมายเอาน้ำแห่งหนึ่งแล้ว อธิษฐานด้วยญาณว่า “ขอที่นั่นจงเป็นดิน” เมื่อทำให้เป็นดินแล้ว โยคินั้นก็สามารถเคลื่อนไหวไปมาบนน้ำได้อย่างไม่ลำบากเหมือนเคลื่อนไหวอยู่บนดิน

ข้อว่า “เธอไปมาในอากาศได้เหมือนนก” หมายความว่า ในเรื่องนี้มีการไปมาอยู่ ๓ อย่าง คือ การไปมาด้วยเท้า การไปมาในอากาศ และการไปมาด้วยใจ โยคีในพระศาสนาที่เจริญปฏิภาณแล้วอธิษฐานด้วยญาณขอให้มามีทางเดินในอากาศ และไปมาด้วยเท้าได้ หรือถ้าเธอเจริญภาวนาไปกลืน อธิษฐานถึงอากาศแล้วก็ไปในอากาศได้เหมือนปูยูน หรือเธอทำกายและจิตให้เต็มด้วยการไปมาด้วยใจ การรับรู้ความสุขและความเบาโยมเกาะติดกับกายของเธอ ดังนั้น กายของเธอก็ลอยและไปด้วยการไปมาด้วยใจเหมือนดังนกไปด้วยปีกฉะนั้น เธอไปด้วยการไปมาด้วยใจด้วยประการอย่างนี้

ข้อว่า “ด้วย(อานุภาพของ)อิทธิวิธและอำนาจเหนือธรรมชาติ เธอก็สามารถลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้” หมายความว่าเมื่อได้อิทธิวิธ โยคินั้นจึงควบคุมจิตได้ เมื่อฝึกจิตของตนเธอจึงเข้าถึงจุดตมมาน ออกจากมานนั้นอย่างสงบแล้ว ก็ลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้ด้วยการอธิษฐานด้วยญาณว่า “ขอให้มือของข้าพเจ้าจงเอื้อมถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์” แล้วก็เอื้อมมือไปถึงดวงอาทิตย์และดวงจันทร์นั้น โยคินั้นกำลังนั่งหรือกำลังนอน ก็สามารถลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ได้^{๔๕}

ข้อว่า “เธอขยายร่างให้ใหญ่ขึ้นถึงพรหมโลก” หมายความว่า โยคีผู้ได้อิทธิวิธควบคุมจิตแล้วก็สามารถไปถึงพรหมโลกได้อย่างสะดวกสบาย นี่คือนิธิบาททั้ง ๔ อย่าง

ด้วยการฝึกจิตอย่างนี้ เธออธิษฐานขอให้ทางไกลเป็นทางใกล้ หรือทางใกล้เป็นทางไกล เธออธิษฐานขอให้มากคนกลายเป็นน้อยคน หรือน้อยคนกลายเป็นมากคน เธอเห็นรูปของพรหมด้วยทิพจักขุได้ยินเสียงของพรหมด้วยทิพโสต และรู้ใจของพรหมด้วยเจตปริยญาณ โยคินั้นมีสังขาร ๓ เธอไปพรหมโลกด้วยสังขาร ๒ นี่คือการสอนอันสมบูรณ์ที่ว่าด้วยอธิษฐานฤทธิ์^{๔๖}

อธิษฐานฤทธิ์จบ

วิฤพพนาถุทธิ

บัดนี้ โยคีนั้น พรารถนาจะได้วิฤพพนาถุทธิเจริญุทธิธิบาท ควบคุมจิตได้ชำนาญ ทำจิตให้สบายด้วยกายและอริษฐานกายด้วยจิต การรับรู้ความสุขและการรับรู้ความเบาโยมยัดเกาะกับกายของเธอ เธอตั้งมั่นอยู่ในการรับรู้ นั้น เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นอยู่โยคียอมเข้าถึงขีดสุดยอดของความเบาทำกายของตนให้อ่อนอย่างยิ่งและบรรลุถึงขีดความสามารถสูงสุดของความตั้งใจอุปมาเหมือนก้อนเหล็กที่ถูกเผาจนร้อนเป็นสีแดง สามารถแต่งเป็นรูปทรงอะไรก็ได้อย่างง่ายดาย ฉะนั้น เมื่อได้ทำจิตให้อ่อนและสามารถอริษฐานได้โดยอาศัยการอบรมจิตด้วยประการอย่างนี้ เธอจึงอริษฐานให้กายของตนเต็มด้วยจิต ถ้าโยคีนั้นพรารถนาจะถือเอาร่างของเด็กชาย เธอละร่างของตน เข้าจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้ว เปลี่ยนเป็นร่างของเด็กชาย ในการกลายร่าง เธออริษฐานด้วยญาณว่า “ขอให้ข้าพเจ้าเป็นเด็กชายอย่างครบถ้วน” เธออริษฐานเช่นนั้นแล้ว จึงกลายร่างเป็นเด็กชายอย่างครบถ้วน ในทำนองเดียวกัน ในการเปลี่ยนร่างเป็นนงครุฑ ยักษ์ อสูร พระอินทร์หรือพรหม มหาสมุทร ภูเขา ป่า ลิงโด เสือ เสือดาว ช้าง ม้า กองพลทหารราบ กองทหารเหล่าต่างๆ เธอก็อริษฐานด้วยญาณว่า “ขอให้ข้าพเจ้ากลายร่างเป็นกองพลทหารราบอย่างครบถ้วน” เธออริษฐานเช่นนั้นแล้ว จึงกลายร่างเป็นกองพลทหารราบอย่างครบถ้วน(เป็นต้น)

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างอริษฐานฤทธิกับวิฤพพนาถุทธิ?

ตอบ : ในอริษฐานฤทธิ บุคคลอริษฐานโดยมิได้เปลี่ยนร่าง ในวิฤพพนาถุทธิ บุคคลเปลี่ยนร่าง นี้คือ ความแตกต่าง”

วิฤพพนาถุทธิจบ

มโนมยทธิ

บัดนี้ โยคีนั้น พรารถนาจะได้มโนมยทธิ เธอควบคุมจิตได้ชำนาญแล้ว เจริญุทธิธิบาท เข้าจตุตถฌาน ออกจากฌานนั้นอย่างสงบแล้ว เธอเพ่งจิตไปยังภายในของตนด้วยการคิดว่า “เป็นเหมือนหม้อเปล่า” จากนั้น โยคีจึงตั้งจิตว่า “ภายในกายอันว่างเปล่าของเรา นี้ เราจะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงดังต้องการ เราจะเปลี่ยนแปลงได้สำเร็จตามความตั้งใจนั้น” เธอพิจารณาดังนี้แล้วจึงเปลี่ยนแปลงได้สำเร็จ โดยวิธีนี้ เธอจึงเนรมิตร่างต่างๆ ได้มากมาย จากนั้น จึงทำกิจต่าง ๆ ได้มากอย่าง ถ้าโยคีนั้นพรารถนาจะไปพรหมโลก ด้วยกายที่เนรมิต เธอก็เนรมิตรูปของพรหมก่อนเข้าไปยังพรหมโลก ร่างที่เนรมิตขึ้นตามความตั้งใจของตนนี้ ย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์ประกอบทั้งมวลไม่มีความสามารถใดขาดหายไป ถ้าผู้มีอิทธิวิธีเดินไปมา ร่าง

เสียงเทวดาและเสียงมนุษย์ รวมทั้งเสียงไกลและเสียงใกล้ โบราณจารย์กล่าวไว้ว่า “เริ่มแรก โยคีใหม่ได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายภายในตนเอง หลังจากนั้น เธอจึงได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายภายนอกตัวเอง จากนั้น เธอย่อมได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายในที่ต่างๆ เธอทำความเข้าใจให้เข้มแข็งโดยลำดับด้วยประการอย่างนี้” อีกนัยหนึ่ง กล่าวกันว่า “เริ่มแรก โยคีใหม่ไม่อาจได้ยินเสียงของสัตว์ทั้งหลายภายในตนเองเพราะว่าเธอไม่สามารถได้ยินเสียงละเอียดได้ เธอไม่อาจเข้าถึงเสียงระดับนี้ได้ด้วยหูของกายมนุษย์ แต่โยคีใหม่นั้นสามารถได้ยินเสียงของสังข์ กลอง และ อื่นๆ ทำนองเดียวกันนี้ด้วยหูของกายมนุษย์”

เสียงละเอียดหรือเสียงหยาบ เสียงไกลหรือเสียงใกล้ ก็สามารถได้ยินด้วยทิพโสต โยคีใหม่ในพระศาสนานี้ไม่ควรใส่ใจกับเสียงที่น่ากลัวเกินไป เพราะว่าเธอ(เมื่อเจอเสียงน่ารักเกินไป) จะกลายเป็นติดใจเสียงที่น่ารัก และเพราะเธอจะทำให้เกิดความกลัวในใจของตน

ทิพโสตญาณ ดำเนินไปในอารมณ ๓ อย่าง คือ อารมณ์ที่มีกำหนด อารมณ์ปัจจุบัน และอารมณ์ภายนอก ถ้าบุคคลสูญเสียการได้ยินของร่างกาย เธอก็จะสูญเสียทิพโสตไปด้วย ในพระศาสนานี้พระสาวกผู้ได้วสี(ในการเจริญ)สามารถได้ยินเสียงของพันโลกธาตุพระปัจเจกพุทธเจ้า ย่อมสามารถได้ยินมากกว่านั้น อำนาจของการได้ยินของพระตถาคตไม่มีขีดจำกัด

ทิพโสตจบ

เจโตปริยญาณ

ถาม : ใครเจริญเจโตปริยญาณ? เจโตปริยญาณเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลผู้เข้าถึงจุดตถฌาน มีอาโลกกถินเป็นอารมณ์ และได้วสีในฌานนั้น ย่อมได้ทิพจักขุและทำให้เกิดเจโตปริยญาณ

เจโตปริยญาณนั้นเจริญได้อย่างไร โยคีใหม่ผู้ได้อิทธิบาทและควบคุมจิตได้อย่างคล่องแคล่ว เข้าอาโลกกถินซึ่งบริสุทธิ์และไม่คลอนแคลน ออกจากฌานที่สี่นั้นอย่างสงบแล้ว เริ่มแรกเธอทำให้กายของตนเต็มด้วยแสงสว่าง เธอเห็นสีของหัวใจตัวเองด้วยทิพจักขุ ด้วยสีนี้ เธอจึงทราบสภาวะจิตของตนและรู้ความเปลี่ยนแปลงในจิตของตนด้วยการเปลี่ยนแปลงในสีนี้ว่า “สีนี้เกิดมาจากโทมนัสสินทรีย์ สีนี้มาจากอุเบกขินทรีย์ หัวใจจะมีสี(เหมือนสี)ของนมเปรี้ยว และเปรี้ยว ถ้าจิตที่ประกอบด้วยโทมนัสเกิดขึ้น หัวใจก็มีสีม่วง ถ้าจิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา หัวใจก็มีสี(เหมือนสี)ของน้ำผึ้ง ถ้าจิตที่ประกอบด้วยกามฉันทะเกิดขึ้น หัวใจก็มีสีเหลือง ถ้าจิตที่ประกอบด้วยความโกรธเกิดขึ้น หัวใจนั้นก็มีสีดำ ถ้าจิตที่ประกอบด้วยอวิชาเกิดขึ้น หัวใจก็มีสีเหมือนโคลน ถ้าจิตที่ประกอบด้วยศรัทธาและปัญญาเกิดขึ้น หัวใจก็มีสีบริสุทธิ์ โยคินั้นเข้าใจความเปลี่ยนแปลงของสีโดยอาศัยความเปลี่ยนแปลงภายในตัวเองด้วยประการดังนี้

บัดนี้ เธอจึงแผ่ความสว่างไปยังกายผู้อื่นและเห็นสีของหัวใจผู้อื่นด้วยทิพจักขุ เธอเข้าใจสีที่เปลี่ยนไปโดยอาศัยความเปลี่ยนแปลงในหัวใจของชนเหล่านั้น และเข้าใจความเปลี่ยนแปลงในใจของชนเหล่านั้นโดยอาศัยสีที่เปลี่ยนไป^{๒๐} เมื่อเข้าใจดังนี้แล้ว โยคินัน จึงทำเจโตปริยญาณให้เกิดขึ้น เมื่อทำเจโตปริยญาณให้เกิดขึ้นแล้ว เธอจึงละความใส่ใจต่อความเปลี่ยนแปลงของสี และยึดมั่นอยู่ที่ใจในฐานะเป็นเพียงอารมณ์ โยคินันปฏิบัติด้วยประการอย่างนี้ เพราะเหตุนั้น จิตของเธอจึงบริสุทธิ์

ถ้าบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีหัวใจอันประกอบด้วยความเมตตา เธอ(โยคินัน)ย่อมรู้ว่าบุคคลนั้นมีหัวใจอันประกอบด้วยความเมตตา ถ้าบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีใจอันประกอบด้วยโทสะ เธอย่อมรู้ว่าบุคคลนั้นมีใจอันประกอบด้วยโทสะ ถ้าบุคคลใดบุคคลหนึ่งไม่มีใจอันประกอบด้วยโทสะ เธอย่อมรู้ว่าบุคคลนั้นไม่มีใจอันประกอบด้วยโทสะ^{๒๑} เธอย่อมรู้ใจทั้งหมดด้วยประการอย่างนี้

เจโตปริยญาณย่อมดำเนินไปในอารมณ์ ๘ อย่าง คือ อารมณ์ที่มีกำหนด มหัคคदारมณ อารมณ์ในมรรค อารมณ์อันหาประมาณมิได้ อารมณ์ในอดีต อารมณ์ในอนาคต อารมณ์ในปัจจุบัน และอารมณ์ภายนอก^{๒๒}

การรู้อารมณ์ของพระชินาสัพพไม้อยู่ในอำนาจ(ความสามารถ)ของปุถุชน จิตของสัตว์รูปภพมีแต่พระพุทเจ้าเท่านั้นที่ทรงทราบได้ ถ้าพระสาวกบรรลุวิมุตติ เธอย่อมรู้อารมณ์(ของสัตว์ทั้งหลาย) ในพันโลกธาตุ พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมทราบมากกว่านี้ไม่มีขีดจำกัดสำหรับญาณของพระตถาคต เจโตปริยญาณจบ

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

ถาม : ใครเป็นผู้เจริญปุพเพนิวาสานุสสติญาณ? ปุพเพนิวาสานุสสติญาณมีอยู่ที่ชนิด? ปุพเพนิวาสานุสสติญาณเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : บุคคลผู้เข้าถึงฌานที่สี่มีวิสีในกสิณ ๘ และกสิณ ๒ เป็นผู้สามารถทำให้เกิด ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

อีกอย่างหนึ่ง ถามว่า รูปฌานชั้นไหน ?

ฌานที่สี่ของรูปฌานซึ่งมีความหลุดพ้นแห่งจิต

อีกอย่างหนึ่งถามว่า ในฌานที่สี่ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณกี่ชนิดสามารถเกิดขึ้นได้ ?

ตอบ : ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ๓ ชนิด

ถาม : ด้วยฌานที่สี่ มีปุพเพนิวาสานุสสติญาณเป็นไปได้ที่ชนิด

ตอบ : ปุพเพนิวาสานุสสติญาณมีอยู่ ๓ ชนิด คือ การระลึกชาติได้หลายชาติ การ

ระลึกชาติได้โดยกำเนิด การระลึกชาติได้โดยการปฏิบัติ

ข้อว่า “การระลึกชาติได้หลายชาติ” หมายความว่า ปุพเพนิวาสานุสสติญาณที่เกิดขึ้นด้วยวิธี ๔ อย่าง คือ บุคคลทำนิมิตให้เจริญดีแล้ว จากนั้นเธอจึงกำหนดนิมิตทางใจ ทำอินทริย์ให้สงบ แล้วทำความเข้าใจนั้นให้เจริญ วิธีทั้ง ๔ นี้ทำให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ บรรดาการระลึกชาติในอดีตชนิดนี้ การระลึกชาติในอดีตได้ ๗ ชาติถือว่าดีที่สุด

ข้อว่า “การระลึกชาติได้โดยกำเนิด” หมายความว่า เทวดา นาค(อมมนุษย์) ครุฑ ย่อมระลึกชาติในอดีตของตนได้โดยธรรมชาติ บรรดาการระลึกชาติในอดีตชนิดนี้ อย่างดีที่สุด คือระลึกชาติในอดีตได้ ๑๔ ชาติ

ข้อว่า “การระลึกชาติได้ด้วยการปฏิบัติ” หมายถึงการทำให้เกิด(ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ) โดยอาศัยพื้นฐานของอิทธิวิธีทั้ง ๔

ถาม : ปุพเพนิวาสานุสสติญาณเจริญได้อย่างไร

ตอบ : โยคีใหม่เมื่อได้เจริญอิทธิบาททั้ง ๔ แล้ว ควบคุมจิตได้คล่องแคล่ว ด้วยศรัทธา ย่อมเป็นผู้ไม่คลอนแคลนและเป็นผู้บริสุทธิ์เอนั่งลงแล้ว ย่อมระลึกถึงสิ่งที่ตนได้ทำแล้วในตอนกลางวัน หรือทุกอย่างที่ตนได้ทำแล้วทั้งทางกาย ทางใจ และทางวาจา ที่เกี่ยวกับการกระทำในตอนกลางคืนก็เช่นเดียวกัน ในทำนองเดียวกัน เธอย่อมระลึกถึงทุกอย่างที่ตนได้ทำแล้วในระหว่าง ๑ วัน ในระหว่าง ๒ วัน และโดยทำนองนี้ย้อนหลังไปถึง ๑ เดือน ในทำนองเดียวกัน เธอย่อมระลึกถึงทุกอย่างที่ตนได้ทำแล้วในระหว่าง ๒ เดือน ๑ ปี ๒ ปี ๓ ปี ๑๐๐ ปี ขึ้นไปจนถึงชาติล่าสุดของตน ถึงตอนนี้จิตกับเจตสิกของชาติก่อนและจิตกับเจตสิกของชาติต่อมาย่อมปรากฏ เนื่องจากจิตและเจตสิกของชาติก่อน เธอจึงได้ชาติต่อมา เนื่องจากความสืบต่อของจิต เธอจึงสามารถเห็นเหตุและปัจจัยต่างๆ และระลึกถึงความเป็นไป(ย้อนหลัง)ของจิต ชาติก่อนและหลังทั้ง ๒ ชาติมิได้แยกออกจากกัน และเกิดขึ้นในชาตินี้เพราะได้เกิดมาแล้วในชาติก่อนนั้น ด้วยการฝึกจิตอันได้รับการชำระให้บริสุทธิ์เช่นนั้นแล้ว โยคินั้นย่อมระลึกเรื่องราวต่างๆ มากมายในอดีตของตน (เธอรูสึกได้) ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ๔ ชาติ เป็นต้น ด้วยประการอย่างนี้ โยคีใหม่ย่อมระลึกถึงทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชาตินี้ได้ ถ้าโยคินใดคนหนึ่งไม่สามารถระลึกถึงอดีตชาติของตนได้ เธอก็ไม่ควรเลิกลำเพ็ญเพียร ควรเจริญฌานซ้ำแล้วซ้ำเล่าก็ในการเจริญฌาน เธอควรทำใจให้บริสุทธิ์ด้วยการกระทำคล้ายกับวิธีขัดกระจกที่ถูกต้อง^{๒๓} เมื่อชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์แล้ว เธอย่อมระลึกถึงอดีตของตนได้อย่างชัดเจน ถ้าเธอรูสึกถึงอดีตต่อไปโดยเริ่มด้วย ๑ ชาติ เธอย่อมยินดีเกินเปรียบ เมื่อพบวิถีทางแล้ว เธอไม่ควรคำนึงถึงสภาพชีวิตของเธอในภูมิสัตว์เดรัจฉาน และในอรูปภูมิ กำเนิดในภพของอสังขณีสัตว์ พระโสภิตเถระจัดว่าเป็นเอตทัคคะในปุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้^{๒๔}

บุพเพนิวาสานุสสติญาณย่อมดำเนินไปในอารมณ ๗ อย่าง อารมณเหล่านั้นได้แก่ อารมณที่มีกำหนด มหัคคตารมณ อารมณอันหาประมาณมิได้ อารมณในอดีต อารมณภายใน อารมณภายนอก และอารมณทั้งภายในและภายนอก^{๒๔}

โยคีควรระลึกถึงเรื่องเกี่ยวกับประเทศและหมู่บ้านของตนในอดีต^{๒๕} การระลึกอดีตได้ เป็นบุพเพนิวาสานุสสติญาณ การระลึกถึงความต่อเนื่องของขันธด้วยญาณได้ จัดเป็นบุพเพนิวาสานุสสติญาณ คนนอกพุทธศาสนาย่อมระลึกได้ ๔๐ กัลป์ พวกเขาไม่อาจระลึกได้มากกว่านั้น เพราะกำลังอ่อน พระอริยสาวกย่อมระลึกได้ ๑ หมื่นกัลป์ พระอัครสาวกย่อมระลึกได้มากกว่านี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมระลึกได้มากกว่านี้ และพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสามารถระลึกถึงชาติการกระทำกุศลและสิ่งอื่นทั้งปวงในอดีตของพระองค์และของผู้อื่นได้ ย่อมทรงระลึกได้มากกว่านี้^{๒๖} คนที่เหลือย่อมระลึกได้เพียงอดีตของตนเอง และอดีตชาติเพียงไม่กี่ชาติของผู้อื่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรงระลึกทุกสิ่งทีพระองค์ทรงปรารถนาจะระลึกถึงได้ คนเหล่านี้ย่อมระลึกได้ตามลำดับ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ว่าจะทรงเข้าสมาธิหรือไม่ทรงเข้าสมาธิ ก็ทรงสามารถระลึกได้ตลอดเวลา คนที่เหลือย่อมระลึกได้ด้วยการเข้าสมาธิเท่านั้น

บุพเพนิวาสานุสสติญาณจบ

ทิพจักขุ

ถาม : ใครเป็นผู้เจริญทิพจักขุ? ทิพจักขุมีกี่ชนิด? ทิพจักขุเจริญได้อย่างไร?

ตอบ : (คือ) บุคคลผู้เข้าฌานที่สี่อันมีอาโลกกสิณเป็นอารมณและได้วสีในฌานนั้น และเป็นผู้มีสายตาตามปกติ (เป็นผู้เจริญทิพจักขุ)

ถาม : ทิพจักขุมีกี่ชนิด?

ตอบ : ทิพจักขุมี ๒ ชนิด คือทิพจักขุที่เกิดด้วยกรรมดีและที่เกิดด้วยกำลังของการเจริญความเพียร ในทิพจักขุทั้ง ๒ ชนิดนี้ ทิพจักขุอันเป็นกรรมที่สั่งสมมาย่อมเกิดจากวิบาก (ของกรรม) ด้วยทิพจักขุนี้ บุคคลจึงสามารถเห็นว่ามีอณุมณีอยู่ในคลังหรือไม่ ข้อว่า “ที่เกิดด้วยกำลังของการเจริญความเพียร” หมายความว่าทิพจักขุที่ทำให้เกิดด้วยการเจริญอิทธิบาท

ทิพจักขุเจริญได้อย่างไร? เมื่อเจริญอิทธิบาทและควบคุมจิตได้คล่องแคล่วแล้ว โยคีใหม่ผู้บริสุทธิ์และไม่คลอนแคลนย่อมเข้าอาโลกกสิณ เธอเข้าฌานที่สี่แล้วทำไว้ในใจและอธิษฐานความหมายรู้ในแสงสว่างและความหมายรู้ในกลางวันว่า “กลางวันนี้เป็นเหมือนกลางคืน กลางคืนนี้เป็นเหมือนกลางวัน”^{๒๗} เมื่อจิตของเธอเป็นอิสระจากอุปสรรคและความยึดติดทั้งปวง เธอจึงสามารถทำจิตของตนให้มีพลังและทำความสว่างให้เพิ่มขึ้น สำหรับโยคีผู้มีจิตที่มีพลังและทำความสว่างให้เพิ่มขึ้น ไม่มีสิ่งมืดมัว ไม่มีสิ่งใดที่ปกปิด และเธอมีความสว่างล้ำดวงอาทิตย์

โยคีนันปฏิบัติอย่างนี้แล้วแผ่ความสว่างไปทั่วกายของตน และใส่ใจต่อสีและรูป ด้วยทิพจักขุอันหมดจดซึ่งก้าวล่วงการเห็นของมนุษย์ โยคีนัน “ยอมเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้ดับไป และผู้เกิดขึ้นใหม่ หยาบและละอียด สวยงามและน่าเกลียด เจริญหรือเสื่อมตามกรรมของสัตว์เหล่านั้น”^{๕๔} ถ้าบุคคลปรารถนาจะทำให้ทิพจักขุเกิด เธอควรกำจัดกิเลสเหล่านี้คือวิจิกิจฉา การไม่มีมโนสิการ ถีนมิทตะ มานะ ความยินดีที่ผิด การกล่าวให้ร้าย การทำความเพียรมากเกินไป การทำความเพียรน้อยไป การพูดเพ้อเจ้อ นานัตตสัญญา การหมกมุ่นในรูปมากเกินไป ถ้ากิเลสเหล่านี้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏในระหว่างการเจริญทิพจักขุ สมาธิย่อมเสื่อม ถ้าสมาธิเสื่อม ความสว่างย่อมหายไป การมองเห็นอารมณ์ย่อมเสียไป เพราะเหตุนี้กิเลสเหล่านี้ จึงควรกำจัดให้สิ้น ถ้าเธอกำจัดกิเลสเหล่านี้ได้ แต่ไม่ได้วิปัสสนาสมาธิ ทิพจักขุของเธอย่อมมีอำนาจจำกัดเพราะยังไม่ได้วิปัสสนา โยคีนันยอมเห็นความสว่างอันจำกัดด้วยทิพจักขุอันจำกัด การมองเห็นรูปของเธอย่อมจำกัดไปด้วย ดังนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงสอนว่า “ในสมัยที่สมาธิของเราจำกัด ดาของเราย่อมจำกัดและด้วยตาอันจำกัด เราย่อมรู้ความสว่างอันจำกัด และเห็นรูปอันจำกัด ในสมัยที่สมาธิของเราหาประมาณมิได้ ดาของเราย่อมมีทิพจักขุอันหาประมาณมิได้ และด้วยทิพจักขุอันหาประมาณมิได้ เราย่อมรู้ความสว่างอันหาประมาณมิได้และเห็นรูปอันหาประมาณมิได้”^{๕๕}

โยคีใหม่ในพระศาสนานี้ไม่ควรยึดติดกับรูปหรือกลัวรูป ความผิดเหล่านี้ย่อมเป็นที่เข้าใจได้ดังในคำอธิบายที่ให้ไว้แล้วก่อนหน้านี้

ทิพจักขุยอมดำเนินไปในอารมณ์ ๕ คือ อารมณ์ที่มีกำหนด อารมณ์ในปัจจุบัน อารมณ์ภายใน อารมณ์ภายนอก และอารมณ์ทั้งภายในและภายนอก^{๕๖}

ญาณ ๔ ชนิด ย่อมเกิดจากทิพจักขุ (คือ) อนาคตังสญาณ กัมมัตสกตาญาณ ยถากัมมุปกญาณ กัมมวิปากญาณ^{๕๗} บรรดาญาณเหล่านี้ด้วยอนาคตังสญาณ เธอย่อมเห็นการเกิดขึ้นของรูปในอนาคต^{๕๘} ด้วยกัมมัตสกตาญาณ บุคคลย่อมรู้จักกรรมที่ผู้อื่นทำ ด้วยกรรมนั้น เธอย่อมรู้ว่า บุคคลนั้นๆ จะไปสู่โลกนั้นๆ ด้วยยถากัมมุปกญาณ^{๕๙} เธอย่อมเห็นโลกที่สัตว์ทั้งหลายจะไปอุบัติ และเธอย่อมรู้ว่า บุคคลนั้นๆ จะบังเกิดในโลกนั้นๆ ด้วยกรรมนั้นๆ ด้วยกัมมวิปากญาณ^{๖๐} เธอย่อมรู้กาลเป็นที่มาถึง ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้ภาวะที่ตนจะเข้าถึง ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้กิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดการมา ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้หนทางมา ณ ที่นี้ เธอย่อมรู้ว่า กรรมนั้นๆ จะสุกงอม เธอย่อมรู้ว่า กรรมนั้นๆ ยังไม่สุกงอม เธอย่อมรู้ว่า กรรมนั้นๆ จะให้ผลมาก และเธอย่อมรู้ว่ากรรมนั้นๆ จะให้ผลน้อย^{๖๑}

พระสาวกในพระศาสนานี้ผู้ได้วิมุตติ ย่อมเห็นพันโลกธาตุ พระปัจเจกพุทธเจ้าย่อมเห็นมากกว่านั้น และไม่มีขีดจำกัดสำหรับการเห็นของพระตถาคต

ทิพจักขุจบ

ปกิณณกถา

ในเรื่องอภิญญาณี มีปกิณณกถาดังนี้ ถ้าบุคคลเจริญสมาธิอย่างหนึ่งด้วยวัตถุ ประสงค์ที่จะเห็นรูปด้วยทิพจักขุ เธอย่อมเห็นรูปเท่านั้น เธอย่อมไม่ได้ยินเสียง ถ้าเธอเจริญ สมาธิอย่างหนึ่ง เพื่อที่จะได้ยินเสียงด้วยทิพโสต เธอย่อมได้ยินเสียงเท่านั้น เธอย่อมไม่เห็นรูป ถ้าเธอเจริญสมาธิด้วยหวังจะเห็น ได้ยิน และรู้ใจผู้อื่น เธอย่อมสามารถเห็น ได้ยินและรู้ใจผู้อื่น ถ้าเธอเจริญสมาธิด้วยหวังจะเห็นในทิศหนึ่ง เธอย่อมไม่สามารถเห็นในทิศอื่น เธอย่อมไม่ สามารถได้ยินและไม่สามารถรู้ใจผู้อื่น ถ้าเธอปฏิบัติสมาธิมาก เธอสามารถเห็นในทิศทั้งปวง เธอย่อมสามารถได้ยิน และรู้ใจผู้อื่น อิทธีวิธี ๕ อย่าง เป็นโลกียญาณ อิทธีวิธีเหล่านี้เป็นของ สัตว์ในรูปภูมิผู้มีกิเลส และเป็นปุถุชนผู้มีสังโยชน์ ญาณอันเป็นกุศลเป็นของพระเสขบุคคล และ ปุถุชน ญาณของพระอรหันต์ย่อมกำหนดลักษณะมิได้ อภิญญา ๕ อย่าง ย่อมไม่บังเกิดในอรูปภูมิ

อภิญญาปริจเจทในวิมุตติมรรคจบ

บทที่ ๑๐

ปัญญาปริจเฉท

ถาม : อะไรคือปัญญา ? อะไรเป็นลักษณะ รัส บัจจุปฏิฐาน และปทัฏฐานของปัญญา ? อะไรเป็นอานิสงส์ ? อะไรเป็นความหมายของปัญญา ? ความดีชนิดไหนทำให้เกิดปัญญา ? ปัญญามีกี่ประเภท ?

ตอบ : การที่จิตรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง นี้เรียกว่าปัญญา อีกอย่างหนึ่ง การพิจารณาเห็นประโยชน์มิใช่ประโยชน์ นี้เรียกว่าปัญญา นี้เป็นความหมายตามนัยแห่งอภิธรรม

นิยามความหมายแห่งปัญญา

ถาม : อะไรคือปัญญา ?

ตอบ : ปัญญา คือ ความรอบรู้ ญาณ การวิจัยธรรม การจำแนก การกำหนดหมาย การวิจัยที่เป็นการศึกษาอันชำนาญและชาญฉลาด ในการพิจารณาก็เป็นการเห็นชัดเจนและได้ความรู้ ปัญญาคือความฉลาด ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาสตร์ ปัญญาเหมือนปราสาท ปัญญาคือประทีป ปัญญาคืออรตนะ ความไม่หลง ธรรมวิจัย สัมมาทิฏฐิเหล่านี้เรียกว่า "ปัญญา" ๒

ปัญญาที่มีการบรรลุสังขจะ เป็นลักษณะ มีการค้นคว้าเป็นกิจ มีความไม่หลงเป็นปัจจุปฏิฐาน มีสังขจะ ๔ เป็นปทัฏฐาน และมีอริยสังข ๔ เป็นปทัฏฐาน

อีกอย่างหนึ่ง ความเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นลักษณะของปัญญา การรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริงเป็นกิจ การกำจัดความมืดคืออวิชชาเป็นปัจจุปฏิฐาน ปฏิสัมภิกา ๔ ตามหลักเหตุผล เป็นปทัฏฐานของปัญญา

อานิสงส์ของปัญญา

ถาม : อะไร เป็นอานิสงส์ของปัญญา ?

ตอบ : อานิสงส์ของปัญญา ไม่สามารถคำนวณได้ คำพรรณนาอานิสงส์ของปัญญา โดยสรุปมีดังต่อไปนี้

ความดีทั้งปวงสุกสว่างขึ้นมาได้เพราะปัญญา

ปัญญา ๒ ชนิดนำไปสู่แดนชั้นสูง

บุคคลดำเนินไปสู่อริยมรรคและเห็นอริยผลคืออรหัตต์ได้ด้วยปัญญา

ปัญญาเป็นธรรมอันยอดเยี่ยม เป็นดวงตาของทุกสิ่ง

ความเสื่อมแห่งปัญญา คือความไม่บริสุทธิ์

ความเจริญปัญญาไม่มีอะไรเทียบได้

บุคคลทำลายมีจฉาภิภูมิจึงปวงได้เพราะปัญญา

คนพาลทำความชั่วเพราะตัณหา

คนมีปัญญาไม่ถูกตัณหาลากไปเช่นนั้น จึงเป็นผู้สูงส่งกว่าใคร ๆ

ดำรงชีวิตโดยชอบและชี้ประโยชน์ทั้ง ๒ คือประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า

พวกเขาเป็นอยู่อย่างอิสระและเข้มแข็งได้เห็นทั้งทุกข์และสุขหลายรูปแบบ และทราบปัจจัย

เหตุ จิต วัตถุ กฎเกณฑ์

ปัญญานี้เป็นสัจธรรม เป็นแหล่งของความดี

เพราะปัญญา บุคคลจึงบรรลุธรรมอันเลิศเพราะปัญญา บุคคลจึงถอนรากเหง้าของความชั่วคือโลภะ โทสะ โมหะ ความเกิด ความตาย และความชั่วนั้น ๆ ซึ่งไม่เคยมีใครถอนได้มาก่อน

ความหมายแห่งปัญญา

ถาม : อะไร เป็นความหมายแห่งปัญญา ?

ตอบ : ปัญญา หมายถึง ญาณ และหมายถึงการสลัดตนออกไป(จากวัฏฏะ)

ถาม : ความดีชนิดไหนทำให้เกิดปัญญา ?

ตอบ : ปัญญาเกิดขึ้นเพราะความดี ๑๑ อย่างนี้ คือ (๑) การศึกษาความหมายของ คัมภีร์ (๒) การทำความดีต่าง ๆ (๓) การมีศีลบริสุทธิ์ (๔) สมณะและวิปัสสนา (๕) อริยสัจ ๔ (๖) ศิลปศาสตร์ (๗) การทำจิตให้สงบ (๘) การอยู่ในฌานตลอดกาลทุกเมื่อ (๙) ทำจิตให้ปราศจากนิวรณ์ (๑๐) การไม่คบคนพาล (๑๑) การคบบัณฑิต

ทุกะ(ปัญญา ๒ ประเภท)

ถาม : ปัญญามีกี่ประเภท ?

ตอบ : ปัญญา ๒ ประเภทก็มี ปัญญา ๓ ประเภทก็มี ปัญญา ๔ ประเภทก็มี

ถาม : ปัญญา ๒ ประเภท คืออะไรบ้าง ?

ตอบ : คือโลกียปัญญา โลกุตระปัญญา" ในที่นี้ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยอริยมรรคอริยผล เป็นโลกุตระปัญญา ส่วนปัญญาอย่างอื่นเป็นโลกียปัญญา และโลกียปัญญาประกอบด้วยอัสวะ

สังโยชน์ คันถะ เป็นโอฆะ โยคะ นิรวรณ ฝัสสะ สังสารวัฏและกิเลส ส่วนโลกุตระปัญญาปราศจาก
 อาสวะ ไม่มีสังโยชน์ ไม่มีคันถะ ไม่มีโอฆะ ไม่มีนิรวรณ ไม่มีสังสารวัฏและไม่เป็นกิเลส

ติกะ(ปัญญา ๓ ประเภท)นัยที่ ๑

ปัญญา ๓ ประเภท คือจินตามยปัญญา สุตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา^๕

ในปัญญา ๓ ประเภทนั้น ปัญญาที่บุคคลได้มาโดยไม่ได้เรียนจากผู้อื่น เป็นปัญญาที่
 เกิดจากกรรมที่เป็นของแต่ละบุคคล หรือปัญญาที่ตรงกับความจริงเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับหน้าที่
 การงาน หรือเกี่ยวกับศาสตร์ นี้เรียกว่าจินตามยปัญญา ปัญญาที่ได้มาโดยการเรียนจากผู้อื่น
 เรียกว่าสุตมยปัญญา บุคคลเมื่อนำเพ็ญสมาธิ ทำปัญญาให้เกิดขึ้นนี้เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

ติกะนัยที่ ๒

อีกอย่างหนึ่ง ปัญญามี ๓ ประเภท คืออายโกศล อปายโกศล อุบายโกศล ในปัญญา ๓
 ประเภทนั้น บุคคลเมื่อนำเพ็ญธรรมเหล่านี้ อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมเสื่อมไปกุศลธรรมทั้ง
 หลายย่อมเกิดขึ้น ปัญญานี้เรียกว่าอายโกศล อนึ่ง บุคคลเมื่อนำเพ็ญธรรมเหล่านี้อยู่อกุศล
 ธรรมย่อมเกิดขึ้นและกุศลธรรมย่อมเสื่อมไป ปัญญานี้เรียกว่าอปายโกศล ความฉลาดใน
 อุบายทั้งปวงอันจะนำไปสู่ความสำเร็จ เรียกว่า อุบายโกศล^๕

ติกะนัยที่ ๓

อีกนัยหนึ่ง ปัญญา ๓ ประเภทนี้ คืออภยคามินีปัญญา อปจยคามินีปัญญา และ
 ปัญญาที่ไม่เป็นทั้งอภยคามินีและอปจยคามินี ปัญญารอบรู้มรรค ๔ เรียกว่า อภยคามินีปัญญา
 ปัญญารอบรู้ผล ๔ ทั้งที่เป็นอภัยากฤตและไม่เป็นอภัยากฤตจัดเป็นปัญญาที่เป็นทั้งอภยคามินี
 และอปจยคามินี^๖

จตุกกะนัยที่ ๑

ปัญญามี ๔ ประเภท คือกัมมัตสกตญาณ ๑ สัจจานุโลมิกญาณ ๑ มัคคสมังคิญาณ ๑
 ผลสมังคิญาณ ๑

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น สัมมาทิฎฐิคือความเห็นชอบเกี่ยวกับกถาวัตถุ ๑๐ เรียกว่า
 กัมมัตสกตญาณ ความรู้คล้อยตามความเป็นจริงว่า ชันธไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เรียกว่า
 สัจจานุโลมิกญาณ ความรู้เกี่ยวกับมรรค ๔ เรียกว่า มัคคสมังคิญาณ ความรู้เกี่ยวกับผล ๔
 เรียกว่า ผลสมังคิญาณ^๗

จุดกะนั้นที่ ๒

อีกนัยหนึ่ง ปัญญาที่มี ๔ ประเภทนี้ คือ กามาวจรปัญญา รูปาวจรปัญญา อรูปาวจรปัญญา อปริยาบันปัญญา

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับกามาวจรธาตุซึ่งเป็นอภัยกถุค และไม่เป็นอภัยกถุค จัดเป็นกามาวจรปัญญา กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับรูปาวจรธาตุซึ่งเป็นอภัยกถุคและไม่เป็นอภัยกถุคจัดเป็นรูปาวจรปัญญา กุศลปัญญาเกี่ยวเนื่องกับอรูปาวจรธาตุซึ่งเป็นอภัยกถุคและไม่เป็นอภัยกถุคจัดเป็นอรูปาวจรปัญญา ปัญญาเกี่ยวเนื่องกับมรรค ๔ ผล ๔ เป็นอปริยาบันปัญญา

จุดกะนั้นที่ ๓

อีกนัยหนึ่ง ปัญญาที่มี ๔ ประเภทนี้ คือ ธรรมญาณ อำนวยญาณ ปริจจญาณ สัมมุตติญาณ ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น ความรู้เกี่ยวกับมรรค ๔ ผล ๔ เรียกว่า ธรรมญาณ โยคินั้น รู้อดีตอนาคตและปัจจุบัน โดยธรรมญาณ และโดยนัยนี้เขารู้อดีตและอนาคตอันยาวไกล ความรู้ริยสัง ๔ เรียกว่า อำนวยญาณ ความกำหนดรู้จิตของผู้อื่นได้ เรียกว่า ปริจจญาณ ความรู้ที่นอกเหนือความรู้ทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า สัมมุตติญาณ

จุดกะนั้นที่ ๔

- อีกนัยหนึ่ง ปัญญาที่มี ๔ ประเภทนี้ คือ
๑. ปัญญาเกิดจากการรวมและไม่เกิดจากการไม่รวม
  ๒. ปัญญาเกิดจากการไม่รวมและไม่เกิดจากการรวม
  ๓. ปัญญาเกิดจากการรวมและการไม่รวม
  ๔. ปัญญาเกิดจากการรวมก็ไม่ใช่และไม่รวมก็ไม่ใช่

ในปัญญา ๔ ประเภทนี้ กุศลปัญญาของกามาวจรธาตุ เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการรวมและไม่เกิดจากการไม่รวม ปัญญาเกี่ยวกับมรรค ๔ เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการไม่รวมและไม่เกิดจากการรวม รูปาวจรปัญญาและอรูปาวจรปัญญา เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการรวมและการไม่รวม ปัญญาที่กำหนดลักษณะผลในภุมิ ๔ และอารมณ์ในภุมิ ๓ เรียกว่า ปัญญาเกิดจากการรวมก็ไม่ใช่และไม่รวมก็ไม่ใช่ °°

จุดกะนั้นที่ ๕

- อีกนัยหนึ่ง ปัญญาที่มี ๔ ประเภทนี้ คือ
๑. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้อัจฉ

๒. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่าย

๓. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้แจ้ง

๔. ปัญญาที่ไม่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและความรู้แจ้ง

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น

๑. ปัญญาที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้งอภิปัญญาและความรู้ริยสัจ ๔ เรียกว่าปัญญาเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่ใช่เพื่อความรู้แจ้ง

๒. ปัญญาที่เป็นไปเพื่ออภิปัญญาจัดเป็นปัญญาที่เป็นไปเพื่อความรู้แจ้ง ไม่ใช่เพื่อความเบื่อหน่าย

๓. ปัญญาในมรรค ๔ เป็นปัญญาที่เป็นไปทั้งเพื่อความเบื่อหน่ายและเพื่อความรู้แจ้ง

๔. ปัญญาอื่นนอกจากนี้ เป็นปัญญาที่ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายและเพื่อความรู้แจ้ง^{๑๑}

จุดกะนั้นที่ ๖

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คืออรรถปฏิสัมภิกขา ธัมมปฏิสัมภิกขา นิรุตติปฏิสัมภิกขา ปฏิภาณปฏิสัมภิกขา

ในปัญญา ๔ ประเภทนั้น ความรู้ความหมาย เรียกว่า อรรถปฏิสัมภิกขา ความรู้ธรรม เรียกว่า ธัมมปฏิสัมภิกขา ความรู้ในการแปลความหมายทางนิรุกติศาสตร์ เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิกขา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่า ปฏิภาณปฏิสัมภิกขา^{๑๒}

จุดกะนั้นที่ ๗

ความรู้ผลอันเนื่องมาจากเหตุ เรียกว่าอรรถปฏิสัมภิกขา ความรู้เหตุ เรียกว่าธัมมปฏิสัมภิกขา ความเข้าใจในการวิเคราะห์ธรรม เรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิกขา ความรู้เรื่องญาณเรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิกขา^{๑๓}

จุดกะนั้นที่ ๘

ความรู้ทุกข์ และความดับทุกข์เรียกว่าอรรถปฏิสัมภิกขา ความรู้เหตุแห่งทุกข์และทางให้ถึงความดับทุกข์เรียกว่าธัมมปฏิสัมภิกขา ความรู้กฎเกณฑ์ในการแปลความหมายเรียกว่านิรุตติปฏิสัมภิกขา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิกขา^{๑๔}

จุดกะนั้นที่ ๙

อีกนัยหนึ่ง ความรู้ธรรมเหล่านี้ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ

ชาตกะ อัมภุตธรรม เวทัลละ เรียกว่า ธัมมปฏิสัมภิตา ความรู้ความหมายของคำที่พูดออกไปว่า
นี่เป็นความหมายของเรื่องที่พูด นี้เรียกว่าอรรถปฏิสัมภิตา ความรู้ความหมายของสิ่งที่ประกาศ
ออกไปแล้ว นี้เรียกว่านिरुตติปฏิสัมภิตา ความรู้เรื่องญาณ เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา^{๕๕}

จตุกกะนัยที่ ๑๐

ความรู้เรื่องจักขุเรียกว่าธัมมปฏิสัมภิตา ความรู้เรื่องทิวฐิ เรียกว่า อรรถปฏิสัมภิตา
ความรู้ในการแปลความหมายของคำที่ประกาศออกไปแล้วเรียกว่านिरुตติปฏิสัมภิตา ความรู้ที่ก่อให้เกิด
ความฉลาด เรียกว่าปฏิภาณปฏิสัมภิตา^{๕๖}

จตุกกะนัยที่ ๑๑

อีกนัยหนึ่ง ปัญญามี ๔ ประเภทนี้ คือ ทุกขญาณ สมุทฺถญาณ นิโรธญาณ มัคคญาณ
ความรู้เกี่ยวเนื่องกับทุกข์เรียกว่าทุกขญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับเหตุแห่งทุกข์เรียกว่า
สมุทฺถญาณ ความรู้เกี่ยวเนื่องกับความดับทุกข์เรียกว่านิโรธญาณ ความรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความ
ดับทุกข์เรียกว่ามัคคญาณ^{๕๗}

ปัญญาปริจเฉทจบ

บทที่ ๑๑

ตอนที่ ๑ อูบายปริจเฉท

ถ้าโยคีใหม่ในพระศาสนานี้ปรารถนาจะหลีกเลี่ยงจากชรามรณะและละเหตุแห่งความเกิดและความดับ ปรารถนาจะขบไล่ความมืดของอวิชชา เพื่อตัดเครื่องรัดแห่งตัณหาและเพื่อได้มาซึ่งอริยปัญญา เธอควรเจริญอูบาย คือชั้นอูบาย อายตนอูบาย ธาตุอูบาย ปฏิจจสมุปบาท อูบาย และสังจอูบาย

รูปชั้นธ

ถาม : ชั้นอูบายเป็นไฉน ?

ตอบ : ชั้นธ ๕ คือรูปชั้นธ เวทนาชั้นธ สัญญาชั้นธ สังขารชั้นธ และวิญญาณชั้นธ

ถาม : รูปชั้นธเป็นไฉน ?

ตอบ : มหาภูตรูป ๔ และอุปาหयरูปซึ่งอาศัยมหาภูตรูป^๑

นิยามมหาภูตรูป ๔

ถาม : มหาภูตรูป ๔ เป็นไฉน ?

ตอบ : มหาภูตรูป ๔ คือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ

ถาม : ปฐวีธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : คือสิ่งที่ปฐวีธาตุเป็นธรรมชาติแข็งและมั่นคง เรียกว่า ปฐวีธาตุ

ถาม : อาโปธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : สิ่งที่เป็นธรรมชาติไหลและเกาะกุม เรียกว่า อาโปธาตุ

ถาม : เตโชธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : คือสิ่งที่ปฐวีธาตุร้อนและทำให้สุก เรียกว่า เตโชธาตุ

ถาม : วาโยธาตุเป็นไฉน ?

ตอบ : สิ่งที่เป็นธรรมชาติเคลื่อนไหวและรองรับ เรียกว่าวาโยธาตุ^๒

โยคีใหม่ เอาชนะความลำบากใน ๒ ทาง กล่าวคือ พิจารณาธาตุเหล่านี้โดยย่อ และโดยพิสดาร เรื่องมหาภูตรูปนี้ โยคีควรจะเข้าใจตามที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้วอย่างสมบูรณ์ ใน จตุธาตุววัฏฐาน

อุปาทนายรูป

ถาม : อุปาทนายรูปเป็นไฉน ?

ตอบ : อุปาทนายรูปคือ จักขุประสาท ไสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท รูปารมณฺ์ สัทธารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ อิตถิกาวะ ปุริสภาวะ ชิวตินทริยฺ์ กายวิญญูติ วจิวญฺุติ ปริจเฉทรูป รูปลหุตา รูปมหุตา รูปกัมมัญฺุตา อุปจยะ รูปสันตติ รูปชาติ รูปชรดา รูปอนิจจตา อาหารรูป” หทัยวัตถุ มิวทรูป“

จักขุประสาท

ถาม : จักขุประสาทเป็นไฉน?

ตอบ : จักขุประสาทคืออวัยวะที่เห็นรูป เมื่อรูปกระทบกับอวัยวะนี้แล้วจะเกิดจักขุวิญญานขึ้น“ นี้เรียกว่า “จักขุประสาท” อนึ่ง จักขุประสาทที่อาศัยดวงตาซึ่งมีชั้นเนื้อเล็ก ๆ ๓ ชั้นอยู่รอบ ๆ ดวงตาดำและตาขาว และตาที่อยู่ในเนื้อเดียว ๕ ชั้นของเนื้อ เลือด ลม เสมหะ และน้ำเหลืองซึ่งมีขนาดเท่าเมล็ดฝิ่นครึ่งเมล็ด มีลักษณะคล้ายศีรษะเส้นสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูป ๔ ตามอดีตกรรม” และในที่ซึ่งมีเดโชธาตุมากกว่า เรียกว่า “จักขุประสาท” เหมือนพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระกล่าวไว้ว่า “จักขุประสาทเป็นอวัยวะที่เห็นอารมณ์ซึ่งมีขนาดเล็กละเอียดเท่าศีรษะเส้น” ”

ไสตประสาท

ถาม : ไสตประสาทเป็นไฉน ?

ตอบ : ไสตประสาทคืออวัยวะที่ฟังเสียง เสียงเมื่อกระทบอวัยวะนี้จะเกิดไสตวิญญานขึ้น นี้เรียกว่า “ไสตประสาท” อนึ่ง ไสตประสาทตั้งอยู่ภายในช่องหูทั้ง ๒ ที่ปกคลุมด้วยขนสีน้ำตาล อาศัยเยื่อแผ่นมีลักษณะคล้าย ๆ ก้านเมล็ดถั่วเขียวซึ่งสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูป ๔ ตามอดีตกรรม และเป็นในที่ซึ่งมีอากาศธาตุมากกว่า เรียกว่า “ไสตประสาท”“

ฆานประสาทรูป

ถาม : ฆานประสาทรูปเป็นไฉน?

ตอบ : ฆานประสาทรูป คืออวัยวะที่สูดดมกลิ่น กลิ่นเมื่อกระทบกับอวัยวะนี้จะเกิด

ฆานวิญญานชั้น นี้เรียกว่า “ฆานประสาท” อนึ่ง ฆานประสาทตั้งอยู่ภายในจุมก ซึ่งมีอยู่ ๓ อนุรูป^๕ อาศัยช่องเล็ก ๆ อันหนึ่งซึ่งมีลักษณะคล้ายดอกทองหลาง สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ตามอดีตกรรมและตั้งอยู่ในที่มีวาโยธาตุมากกว่า เรียกว่า “ฆานประสาท”

ชีวหาประสาทรูป

ถาม : ชิวหาประสาทรูปเป็นไฉน?

ตอบ : ชิวหาประสาทรูปเป็นอวัยวะรูรัส รสชาติต่างๆเมื่อกระทบกับอวัยวะนี้จะเกิดชีวหาวิญญานชั้น นี้เรียกว่า “ชีวหาประสาท” อนึ่ง ชิวหาประสาทมีขนาดกว้าง ๒ นิ้ว มีรูปลักษณะคล้ายๆ กับดอกอุบล^๖ ซึ่งตั้งอยู่ภายในชั้นเนื้อของลิ้นที่สร้างขึ้นโดยมหาภูตรูป ๔ ซึ่งเกิดจากอดีตกรรมและตั้งอยู่ในที่มีวาโยธาตุมากกว่า เรียกว่า “ชีวหาประสาท”

กายประสาท

ถาม : กายประสาทเป็นไฉน?

ตอบ : กายประสาทรูปเป็นอวัยวะที่รู้การกระทบสัมผัสด้วยอวัยวะนี้แล้วกายวิญญานจึงเกิดขึ้น นี้เรียกว่า “กายประสาท” อนึ่ง กายประสาทนี้ตั้งอยู่ทั่วๆ ไปในร่างกาย ยกเว้นที่ผม ขน เล็บ ฟัน และส่วนอื่นในร่างกายที่ปราศจากความรู้สึก ซึ่งสร้างขึ้นโดยมหาภูตรูปทั้ง ๔ ตามกฎเกณฑ์แห่งอดีตกรรมและตั้งอยู่ในที่มีปฐวีธาตุมากกว่า นี้เรียกว่า “กายประสาท”

- รูปารมณฺ์เป็นปฏิภริยาของอารมณฺ์ที่ฟังเห็น
- สัททารมณฺ์เป็นปฏิภริยาของอารมณฺ์ที่ฟังฟัง
- คันธารมณฺ์เป็นปฏิภริยาของอารมณฺ์ที่ฟังดม
- รสอารมณฺ์เป็นปฏิภริยาของอารมณฺ์ที่ฟังลิ้ม
- อิตถิภาวะคือลักษณะของธรรมชาติที่เป็นหญิง
- บุริสภาวะคือลักษณะของธรรมชาติที่เป็นชาย
- ชีวิตินทริยฺ์คือสภาวะที่รักษาภายโดยกรรม
- กายวิญญูติเป็นภริยาทางกาย
- วจวิญญูติเป็นภริยาทางวาจา
- ปริจเฉทรูปคือช่องว่างระหว่างรูป
- รูปลหุตาคือความเบาของรูป
- รูปมุกฺขตาคือความอ่อนของรูป

รูปกัมมัฏฐานคือความควรแก่การงานของรูป
 สภาวะธรรมทั้ง ๓ นี้เป็นความไม่เฉื่อยชาของรูป
 อุปยยะคือความเติบโตของรูป
 สันตติคือความสืบต่อของรูป
 ชาติรูปคือการเกิดขึ้นของอารมณ์ที่เป็นรูป
 ชรดาคือความแก่ของรูป
 อนิจจตาคือความไม่เที่ยงของรูป
 อาหารรูปคือสิ่งสำคัญของอาหารที่สัตว์ได้รับ
 หทัยรูปคือสิ่งที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมหาภูตรูปและมนโอวิญญาณธาตุ
 มิทธรูปหมายถึงมหาภูตรูปที่แสดงลักษณะโดยอุปาทายรูป
 มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๖ จึงเป็นรูป ๓๐^{๐๐}

ความแตกต่างระหว่างมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างมหาภูตรูป ๔ กับอุปาทายรูป?
 ตอบ : เมื่ออาศัยซึ่งกันและกันแล้ว มหาภูตรูป ๔ จึงเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าอุปาทายรูป
 จะเกิดขึ้นเพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ แต่ว่า มหาภูตรูป ๔ ไม่ได้อาศัยอุปาทายรูปเกิดขึ้น และ
 อุปาทายรูปถ้าปราศจากมหาภูตรูป ๔ เสียแล้วเกิดขึ้นไม่ได้

ข้ออุปมาว่าด้วยไม้ ๓ อัน

มหาภูตรูป ๔ ควรที่จะทราบเหมือนไม้ ๓ อันค้ำกันและกัน อุปาทายรูปจากมหาภูตรูป ๔
 ควรจะทราบเสมือนเงาที่แผ่กระจายไปโดยไม้ ๓ อันที่ยันค้ำกันอยู่ นี่เป็นความแตกต่างกัน
 ระหว่างรูปทั้ง ๒ ในที่นี้โยคีรู้วารูป ๓๐ ทั้งหมดเหล่านี้มี ๕ ชนิด คือโดยการเกิดขึ้น กลาปะ ชาติ
 ต่างกัน รวมกัน

รูปโดยการเกิดขึ้น

ถาม : โดยการเกิดขึ้นอย่างไร ?
 ตอบ : รูปที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของกรรมมี ๙ คือ จักขุประสาท โสตประสาท
 มานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท อิตถิภาวะ บุริสภาวะ ชีวิตินทรีย์ และหทัยรูป
 รูปที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของจิตมี ๒ คือ กายวิญญูติ และจิวิญญูติ
 รูปที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของอตุและจิตมี ๑ คือ สัททกรรมณ์
 รูปที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของอตุ จิต และอาหารมี ๔ อย่าง คือ รูปลหุตา รูปมุกตา รูป

กัมมัฏญดา และมัทธรูป

รูปที่เกิดเพราะเหตุปัจจัยของกรรม จิต อุด อาหารมี ๑๒ คือ รูปารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ ปริจเฉทรูป อุปจयरูป สันตติรูป ชาติริูป อาหารรูป และมหาภูตรูป ๔

รูป ๒ คือ ชรดาและอนิจจดาไม่มีการเกิด อนึ่ง ชรดาอาศัยชาติและเมื่ออาศัยชรดา จึงเป็นอนิจจดา เพราะฉะนั้น บุคคลควรจะทราบลักษณะของรูปเหล่านี้ โดยการเกิดขึ้นดังนี้

รูปโดยกลาปะ

ถาม : โดยกลาปะอย่างไร ?

ตอบ : กลาปะ ๙ เกิดโดยกรรม กลาปะ ๙ เกิดโดยจิต กลาปะ ๖ เกิดโดยอุด กลาปะ ๓ เกิดโดยอาหาร

ถาม : กลาปะ ๙ เกิดโดยกรรมเป็นไฉน?

ตอบ : คือจักขุทสกกลาปะ โสตทสกกลาปะ ฆานทสกกลาปะ ชิวหาทสกกลาปะ กายทสกกลาปะ อิตถิภาวทสกกลาปะ บุริสภาวทสกกลาปะ วัตถุทสกกลาปะ ชีวิดนวกกลาปะ^{๑๖}

ถาม : จักขุทสกกลาปะ (กลุ่ม ๑๐ ของจักขุ) เป็นไฉน?

ตอบ : คือธาตุ ๔ ของจักขุประสาทเป็นสมุฏฐานของจักขุทสกกลาปะอนึ่งจักขุทสกะ นี้ประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ สี กลิ่น รส โอชา ชีวิด และจักขุประสาททสกะนี้เกิดร่วมกันและจะไม่แยกจากกัน จึงเรียกว่ากลาปะ (กลุ่ม) และนี้เรียกว่า “จักขุทสกะ”

การเกิดขึ้นแห่งจักขุทสกะนี้เป็น “ชาติ” ความแก่ของจักขุทสกะ เรียกว่า “ชรดา” การทำลายของจักขุทสกะ เรียกว่า “อนิจจดา” สิ่งที่แบ่งเขตในระหว่างทสกะ เรียกว่า “ปริจเฉทธาตุ” สภาวธรรม ๔ อย่างเหล่านี้และกลาปะจะเกิดร่วมกัน เมื่อจักขุทสกะที่ ๑ แก่ ก็เกิดทสกะที่ ๒ ทสกะที่ ๑-๒ เหล่านี้ควรทราบว่าเป็น “กลาปะ” การเกิดขึ้นภายหลังเรียกว่า “สันตติ”

สภาวธรรม ๖ เหล่านี้ย่อมจะเกิดร่วมกัน เมื่อทสกะที่ ๑ จะหมดกำลัง จักขุทสกะที่ ๒ จะทำให้ทสกะที่ ๓ เกิดขึ้น ในจำนวนจักขุทสกะเหล่านี้ ทสกะที่ ๑-๒ และจักขุทสกะที่ ๓ เรียกว่า “กลาปะ” การเกิดขึ้นภายหลัง เรียกว่า “สันตติ” เมื่อทสกะที่ ๑ แดกสลายไป ทสกะที่ ๒ ก็แก่ ทสกะที่ ๓ ก็เกิดขึ้น ทสกะเหล่านี้จะปรากฏขึ้นในขณะเดียวกัน ฉะนั้น จักขุทสกะเกิดดังนี้ ไม่มีใครสามารถจะเห็นได้ในระหว่าง เพราะมันเกิดขึ้นเร็วมาก รวดเร็วจนกระทั่งโลกียปัญญาไม่อาจจะรู้ได้ มีแต่โยคีเท่านั้นที่เห็นการสืบทอดซึ่งกันและกันของจักขุ เหมือนกระแสน้ำที่ไหล เหมือนเปลวไฟจากตะเกียง^{๑๗} จักขุทสกะควรจะทราบอย่างนี้ ในทำนองเดียวกันก็ควรจะทราบโสตทสกะ ฆานทสกะ ชิวหาทสกะ กายทสกะ อิตถิภาวทสกะ บุริสภาวทสกะ ชีวิดนวกะ โดยพิสดาร

ถาม : กลาปะ ๙ ที่เกิดโดยจิตเป็นไฉน?

ตอบ : คือสุทธอัฐฐกะ สุทธกายวิญญุตินวกะ สุทธวจิวินญุตีสัตตกะ สุทธลหุดานวกะ ลหุตากายวิญญุตัทสกะ ลหุดาวจิวินญุตือทสกะ สุทธจักขุนวกะ จักขุกายวิญญุตัทสกะ จักขุวจิวินญุตือทสกะ

ถาม : สุทธอัฐฐกะที่เกิดขึ้นโดยจิตเป็นไฉน?

ตอบ : สุทธอัฐฐกะคือ มหาภูตรูป ๔ และสี่ กลิ่น รส และโอชาที่อาศัยธาตุ กลาปะ ๘ นี้เรียกว่า “สุทธอัฐฐกะ”

การเกิดขึ้นแห่งรูปเหล่านี้เป็น “ชาติ” ความแก่ของรูปเหล่านี้เป็น “ชรา” การดับของรูปเหล่านี้ เป็น “อนิจจตา”

สภาวะที่แบ่งรูปเหล่านี้เป็นอากาศธาตุหรือปริจเฉทรูป และรูป ๔ คือชาติรูป ชรารูป อนิจจตา รูป และปริจเฉทรูปเหล่านี้เกิดขึ้นในรูปกลาปะนี้ (สุทธอัฐฐกะ) ในขณะที่รูปเหล่านี้ดับไป สุทธอัฐฐกะนี้จะทำให้สุทธอัฐฐกะที่ ๒ เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงที่ ๒ การดับของสุทธอัฐฐกะที่ ๑ และการเกิดขึ้นของสุทธอัฐฐกะที่ ๒ ปรากฏในขณะเดียวกัน

ในการทำงานเดียวกันควรจะทราบสุทธลหุदानวกะและสุทธจักขุทสกะ กลาปะ ๖ เหล่านี้ (คือ สุทธกายวิญญุตติ สุทธวจิวินญุตติ ลหุตากายวิญญุตติ ลหุดาวจิวินญุตติ จักขุกายวิญญุตติ และ จักขุ วจิวินญุตติ) จะไม่ถูกทำลายในกลาปะที่ ๑ และจะไม่เกิดขึ้นในกลาปะที่ ๒ ไม่ปรากฏในขณะเดียวกัน เพราะวิญญุตติทั้ง ๒ ไม่อาจจะเกิดขึ้นในจิตดวงเดียวกันได้ การอธิบายเรื่องวิญญุตติที่เหลือนอกจากนี้ ควรทราบในการทำงานเดียวกันกับที่ได้อธิบายมาแล้ว

ถาม : กลาปะ ๖ ที่เกิดโดยธาตุเป็นไฉน?

ตอบ : กลาปะ ๖ คือสุทธอัฐฐกะ สุทธสัททนวกะ สุทธลหุदानวกะ ลหุตาสัททสกะ สุทธจักขุนวกะ จักขุสัททนวกะ กลาปะภายนอกมี ๒ คือ สุทธอัฐฐกะ และสัททนวกะ

กลาปะที่เกิดโดยธาตุ อาหาร สันตติ กรรม และวัตถุควรทราบเหมือนกัน กลาปะที่เหลือนอกจากนี้ ควรทราบเช่นเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้ว

ชีวิตนวะอันเป็นทิพย์จะสมบูรณ์ในกามธาตุและอายตนะของการกระทำ กลาปะ ๘ จะมีต่อไป เพราะชีวิต จมูก ลิ้น กาย บุริสภาวะ หรืออิตถิภาวะและอาร์มมะทั้ง ๓ ที่เริ่มต้นด้วย ลหุตาและมิทสะ สภาวะเหล่านี้ไม่มีในรูปธาตุ ชีวิตนวะอันเป็นทิพย์เกี่ยวกับบอัสัญญีสัตตพรหม อายตนะสัมผัสทั้งปวงมีอยู่ ฉะนั้นบุคคลควรทราบโดยกลาปะอย่างนี้

รูปโดยชาติ

ถาม : รู้อรูปโดยชาติอย่างไร?

ตอบ : รูปบุคคลควรจะรู้อรูปโดยที่ชายหรือหญิงเข้าสู่ครรภ์ ระยะแรกนั้น รูป ๓๐

ย่อมเกิดขึ้น^{๑๑} รูปเหล่านั้นคือวัตถุทสกะ ภายทสกะ อิตถิภาวทสกะหรือปฐิสภาวทสกะ

ในกรณีที่บุคคลไม่ใช่ชายหรือหญิง มีรูป ๒๐ เกิดขึ้น คือวัตถุทสกะและภายทสกะ^{๑๒}

เมื่อบุคคลเกิดในกามภุมิ ชายหรือหญิงมีอินทริย์และอายตนะซึ่งเร้าให้เกิดรูป ๗๐ ในขณะที่เกิด รูปเหล่านั้น คือ วัตถุทสกะ ภายทสกะ จักขุทสกะ โสตทสกะ ฆานทสกะ ชิวหาทสกะ อิตถิภาวทสกะ หรือปฐิสภาวทสกะ

เมื่อชายหรือหญิงตาบอดถือกำเนิดในฐวนะอันลำบาก บุคคลเช่นนั้นจะเร้าให้เกิดรูป ๖๐ ในขณะที่เกิด คือ เว้นจักขุทสกะ (ตา) ในทำนองเดียวกัน บุคคลหูหนวกจะเร้าให้เกิดรูป ๖๐ เว้นโสตทสกะ (หู) บุคคลทั้งหูหนวกและตาบอดจะเร้าให้เกิดรูป ๕๐ กล่าวคือ (รูปทั้งหมด) เว้นจักขุทสกะ (ตา) และโสตทสกะ (หู) เมื่อบุคคลเกิดมาแล้ว ไม่มีทั้งเพศชายหรือหญิง ในขณะที่เริ่มต้นแต่กลับ (เวลาอันยาวนาน) ในฐวนะที่ลำบาก มีอินทริย์และอายตนะ บุคคลนั้นจะเร้าให้เกิดรูป ๖๐ ในขณะที่เกิดกล่าวคือ (รูปทั้งหมด) เว้นปฐิสภาวทสกะ(เพศชาย) หรืออิตถิภาวทสกะ(เพศหญิง) บุคคลไม่มีทั้งเพศชายหรือเพศหญิงและเป็นคนตาบอดจะเร้าให้เกิดรูป ๕๐ กล่าวคือ (รูปทั้งหมด) เว้นโสตทสกะและปฐิสภาวทสกะหรืออิตถิภาวทสกะ บุคคลไม่มีทั้งเพศชายหรือเพศหญิงและเป็นคนทั้งตาบอดและหูหนวกจะเร้าให้เกิดรูป ๔๐ กล่าวคือ วัตถุทสกะ ภายทสกะ ฆานทสกะ และชิวหาทสกะ พรหมจะเร้าให้เกิดรูป ๔๔ ในขณะที่เกิด รูปเหล่านั้นคือ วัตถุทสกะ จักขุทสกะ โสตทสกะ ภายทสกะ และชิวदनวกะ พวกอัสถุญีสัตตพรหมจะเร้าให้เกิดรูป ๔ ในขณะที่เกิด กล่าวคือ ชิวदनวกะ ฉะนั้น บุคคลควรจะทราบโดยชาติ ดังนี้

รูปโดยต่างกัน กลาปะ ๒ ในรูป

ถาม : รูปโดยต่างกันอย่างไร?

ตอบ : รูปทั้งหมดนั้นมี ๒ ชนิดคือ รูปหยาบและรูปละเอียด ในที่นี้รูป ๑๒ เป็นรูปหยาบ เพราะว่าเป็นรูปที่เป็นอายตนะภายในและภายนอก ถูกกำหนดโดยการสัมผัส รูป ๑๘ ที่เหลืออื่นๆ เป็นรูปละเอียด เพราะว่าเป็นรูปที่ไม่ถูกกำหนดโดยการสัมผัส

อนึ่ง มีรูป ๒ ประเภทคือ รูปภายในและรูปภายนอก ในที่นี้ รูป ๕ เป็นรูปภายใน เพราะว่าเป็นรูป ๕ คือ จักขุประสาทและประสาทอื่นๆ ถูกจำกัด รูป ๓๕ เหล่าอื่นเป็นรูปภายนอก เพราะว่าเป็นรูปเหล่านั้นไม่ถูกจำกัด

และอีกอย่างหนึ่งรูปมี ๒ ประเภท รูปเหล่านั้นคืออินทริयरูปและอนินทริयरูป ในที่นี้ รูป ๘ เป็นอินทริयरูป รูปเหล่านี้ คือ ประสาทรูป อิตถิภาวทสกะ ปฐิสภาวทสกะ และชิวदनทริयरูป รูปเหล่านี้เป็นอินทริयरูปเช่นเดียวกัน ก็เพราะว่าเป็นเครื่องอาศัย รูปอื่นอีก ๒๒ รูปเป็นอนินทริयरูป เพราะว่าเป็นรูปเหล่านั้น ไม่เป็นที่อาศัย

กลาปะ ๓ ในรูป

รูปทั้งหมดสามารถแยกออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ รูป ๙ เป็นเวทนา รูปเหล่านั้นคือ อินทริยรูป ๘ และหทัยรูป ๑ เพราะว่า รูปเหล่านั้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะกรรมวิบาก รูป ๙ คือสัททารมณ์ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ กายลหุตา กายมฤตา กายกัมมัญญูตา ชรตา อนิจจตา และมีทรูป รูปเหล่านี้ย่อมไม่เกิดขึ้นเพราะกรรมวิบาก รูป ๑๒ เหล่าอื่นเป็นรูปแตกสลายได้ เพราะว่า รูปเหล่านั้นมีความหมายเป็น ๒

อนึ่ง รูปมี ๓ ประเภทคือ รูปที่เห็นได้และกระทบได้ รูปที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้ และรูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้^{๖๖} ในที่นี้ รูปที่เห็นได้และกระทบได้ นั้นคือ รูปารมณ์ เพราะว่า รูปารมณ์สามารถจะเห็นได้และสัมผัสได้ รูป ๑๑ ที่เห็นไม่ได้แต่จะกระทบได้ รูปเหล่านั้น คือรูปหยาบ เว้นรูปารมณ์ เพราะว่ารูปเหล่านั้น ไม่สามารถจะเห็นได้แต่จะกระทบได้ รูป ๑๘ ที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้ รูปเหล่านั้นทั้งหมดเป็นรูปที่ละเอียดอ่อนเห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้

รูป ๔ ประเภท

อีกอย่างหนึ่ง รูปทั้งหมดมี ๔ ประเภท คือ สภาวะรูป รูปรูป ลักษณะรูปและปริจเฉทรูป ในกรณีนี้ รูป ๑๙ เป็นสภาวะรูป รูปเหล่านั้นเป็นรูปหยาบ รูป ๑๒ คือ อิตถิภาวะ บุริสภาวะ ชีวิตินทริย อาโปธาตุ หทัยวัตถุ และจักขุประสาท เพราะว่า รูปเหล่านี้เป็นรูปที่จำกัด

รูป ๗ เป็นรูปรูป รูปเหล่านั้นคือ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ กายลหุตา กายมฤตา กายกัมมัญญูตา อุปัจจะ สันตติ และสภาวะรูป เพราะว่า รูปเหล่านั้นเปลี่ยนแปลง

รูป ๓ เป็นลักษณะรูป รูปเหล่านั้นคือ ชาติริรูป ชรตารูป และอนิจจตารูป เพราะว่า รูปเหล่านี้เป็นปัจจัย

รูปที่เป็นปริจเฉทรูป คืออากาศธาตุ เพราะว่าปริจเฉทรูปนั้นแบ่งแยกกลาปะ ในที่นี้ โยคีย่อมกำหนดโดยสภาวะ ไม่ใช่โดยอย่างอื่น ฉะนั้น บุคคลควรจะทราบโดยความต่างกัน ดังนี้

รูปโดยรวมกัน

ถาม : รูปโดยรวมกันอย่างไร?

ตอบ : รูปทั้งปวงเป็นหนึ่ง เพราะว่า เป็นอเหตุกะ สเหตุกะ วิปยุตจากปัจจัย เป็นไปกับด้วยปัจจัย เป็นสังขตะ เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของอัสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอสะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรรณ์ เป็นอารมณ์ของปรามาส เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของสังกิเลส เป็นอภัยกคธรรม ไม่มีอารมณ์ ไม่ใช่เจตสิก วิปยุตจากจิต ไม่ใช่ธรรมที่สหระคตด้วยสุข ไม่ใช่ธรรมที่สหระคตด้วยทุกข์

เป็นธรรมที่สพรคคด้วยอุเบกขา เป็นแนวเสกขานาเสกขะ เป็นกลุ่มก็ไม่ใช่ไม่เป็นกลุ่มก็ไม่ใช่ ฉะนั้น โยคีศวรทราบสภาวธรรมของรูปโดยรวมกันเป็นหนึ่ง ดังนี้ นี้เรียกว่า “รูปขันธ”

เวทนาขันธ

ถาม : เวทนาขันธเป็นไฉน?

ตอบ : เวทนาขันธเมื่อว่าโดยลักษณะ เวทนามี ๑ กล่าวคือ เป็นธรรมชาติรู้สึกทางใจเท่านั้น เมื่อว่าโดยอายตนะ เวทนามี ๒ คือ กายิกเวทนาและเจตสิกเวทนา เมื่อว่าโดยสภาวธรรมแล้ว เวทนามี ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา^{๑๑} เมื่อว่าโดยธรรม เวทนามี ๔ คือ กุศลเวทนา อกุศลเวทนา อัพยาгодเวทนาและกรรมเวทนา เมื่อว่าโดยอินทรีย์ เวทนามี ๕ กล่าวคือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ และอุเบกขินทรีย์^{๑๒} เมื่อว่าโดยธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว เวทนามี ๖ กล่าวคือ สุขเวทนามีอาสวะ สุขเวทนาไม่มีอาสวะ ทุกขเวทนามีอาสวะ ทุกขเวทนาไม่มีอาสวะ อุเบกขาเวทนามีอาสวะ อุเบกขาเวทนาไม่มีอาสวะ เมื่อว่าโดยอุบายเวทนามี ๗ คือ จักขุสัมผัสสชาเวทนา โสตสัมผัสสชาเวทนา ฆานสัมผัสสชาเวทนา ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา กายสัมผัสสชาเวทนา มโนสัมผัสสชาเวทนา และมนวิญญูณสัมผัสสชาเวทนา เมื่อว่าโดยพิสตาร เวทนามี ๑๐๘ กล่าว คือ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหา เวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหาที่มีทุกข์ เวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะ ที่มีทุกข์ เวทนา ๖ เกิดจากตัณหาที่มีอุเบกขา และเวทนา ๖ เกิดจากเนกขัมมะที่มีอุเบกขา ๖x๖ เป็น ๓๖ และแบ่งออกเป็น ๓ กาล (อดีต อนาคต และปัจจุบัน) เวทนา ๓๖ เหล่านี้คุณด้วย ๓ จึงเป็น ๑๐๘ นี้เรียกว่า “เวทนาขันธ”^{๑๓}

สัญญาขันธ

ถาม : สัญญาขันธ เป็นไฉน?

ตอบ : สัญญาขันธเมื่อว่าโดยลักษณะ สัญญามี ๑ เพราะใจหมายรู้อารมณ์ เมื่อว่าโดยธรรมฝ่ายดำและฝ่ายขาว สัญญามี ๒ กล่าวคือ สัญญาวิปลาส และสัญญาวิปลาส เมื่อว่าโดยอกุศล สัญญามี ๓ กล่าวคือ กามสัญญา พยาบาทสัญญา และวิหิงสาสัญญา เมื่อว่าโดยกุศล สัญญามี ๓ กล่าวคือ เนกขัมมสัญญา อัพยาบาทสัญญา และอวิหิงสาสัญญา^{๑๔} เมื่อว่าโดยความรู้ธรรมชาติด้านสำคัญของอายตนะ สัญญามี ๔ กล่าวคือ สัญญาว่างามในของไม่งาม สัญญาว่าสุขในสิ่งที่ทุกข์ สัญญาว่าเที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง สัญญาว่าตนในสิ่งที่ไม่ใช่ตน^{๑๕} เมื่อว่าโดยความรู้ธรรมชาติด้านสำคัญของอายตนะ สัญญามี ๔ กล่าวคือ อสุกสัญญา ทุกขสัญญา อนิจจสัญญา และอนัตตสัญญา ว่าตามหลักพระวินัย สัญญามี ๕ กล่าวคือ สัญญาในสิ่งที่น่า

เกลียดว่าสวยงาม สัญญาในสิ่งที่น่าเกลียดว่าน่าเกลียด สัญญาในสิ่งที่งามว่างาม สัญญาในสิ่งที่สวยงามว่าน่าเกลียด และสัญญาในวิจิกิจฉา เมื่อว่าโดยอารมณ์ สัญญามี ๖ คือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา ธรรมสัญญา^{๒๖} เมื่อว่าโดยทวารสัญญามี ๗ คือ จักขุสัมผัสสชาสัญญา โสตสัมผัสสชาสัญญา มานสัมผัสสชาสัญญา ชิวหาสัมผัสสชาสัญญา กายสัมผัสสชาสัญญา มโนสัมผัสสชาสัญญา มโนวิญญูณสัมผัสสชาสัญญา ฉะนั้น บุคคลควร ทราบสัญญาที่มีหลายประเภทนี้ เรียกว่า “สัญญาชั้นนี้”^{๒๗}

สังขารชั้นนี้

ถาม : สังขารชั้นนี้เป็นไฉน?

ตอบ : สังขารชั้นนี้กล่าวคือ ผัสสะ เจตนา วิตก วิจารณ์ ปิติ ศรัทธา วิริยะ สติ สมာธิ ปัญญา ชีวิตินทรีย์ การละนิวรณ์ อโลภะ อโทสะ ทิริ โอตตปปะ ปัสสทธิ ฉันทะ อธิโมกข์ อุเบกขา มนสิการ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อุทธัจจะ กุกกัจจะ วิจิกิจฉา โกสัชชะ อทริกะ อโนตตปปะ และเจตสิกธรรมอื่น ๆ เว้นเวทนาและสัญญาเสียแล้ว นอกจากนั้นเป็นสังขารชั้นนี้^{๒๘}

อุปมา ๓๑ ข้อ

ในที่นี้ ผัสสะหมายถึงจิตกระทบอารมณ์ เหมือนแสงพระอาทิตย์ส่องแสงกระทบกำแพง^{๒๙} ผัสสะนี้เป็นสมุฏฐานของสัญญา

เจตนาหมายถึงความไหวของจิต เหมือนกับการเคลื่อนไหวของเท้าหรือเหมือนกับนั่งร้านสำหรับสร้างบ้าน เจตนานี้เป็นปทัฏฐานของทวารและอารมณ์

วิตกคือการทำงานทางจิต เหมือนกับการทอเบตสวดมนต์โดยขึ้นใจมีสัญญาเป็นปทัฏฐาน วิจารณ์คือการศึกษาอารมณ์ทางจิต เหมือนกับความคิดที่คอยติดตามความหมาย มี วิตกเป็นปทัฏฐาน

ปิติคือความดีใจ เหมือนกับบุคคลได้บางสิ่งบางอย่าง มีความดีใจเป็นปทัฏฐาน

ศรัทธาคือความบริสุทธิ์ของจิต เหมือนกับบุคคลทำน้ำให้สะอาดบริสุทธิ์โดยร่ายเวทมนตร์คาถา มีองค์ ๔ ของพระโสดาบันเป็นปทัฏฐาน^{๓๐}

วิริยะคือความเข้มแข็งของจิต เหมือนโคที่กำลังลากสัมภาระอันหนัก มีสังเวควัตถุ ๘ เป็นปทัฏฐาน^{๓๑}

สติคือการคุ้มครองรักษาจิต เหมือนกับน้ำมันรักษาบาตร มีสติปฏฐาน ๔ เป็นปทัฏฐาน

สมာธิคือความที่จิตป็นหนึ่ง เหมือนกับประทับหลังวังหลวง มีฉาน ๔ เป็นปทัฏฐาน

ปัญญาคือการเห็นด้วยจิต เหมือนกับบุคคลที่มีดวงตา^{๓๒} มีอริยสัจ ๔ เป็นปทัฏฐาน

ชีวิตินทรีย์คือธรรมที่ปราศจากรูป นี่คือน้ำที่หล่อเลี้ยงใบบัว^{๓๓} มีนามและ รูปเป็นปทัฏฐาน

การละนิรโทษคือความเป็นอิสระจากความชั่วของจิต เหมือนกับบุคคลที่ปรารถนาให้ชีวิตมีความสุขก็หลีกเลี่ยงจากยาพิษ^{๓๐} มีการเจริญฌานเป็นปทัฏฐาน

อโลภะคือการขจัดอุปาทานออกไปจากจิต เหมือนกับบุคคลผู้กำจัดสิ่งทีทรมาณตัวเขามีเนกขัมมะเป็นปทัฏฐาน

อโทสะคือสภาวะของจิตที่ไม่โกรธ เหมือนกับหนังแมว^{๓๑} มีอัปปมัญญา ๔ เป็นปทัฏฐาน หิริคือความรู้สึกละเอียดต่อตัวเองเมื่อทำผิด เหมือนบุคคลรังเกียจอุจจาระและปัสสาวะ^{๓๒} มีการเคารพตัวเองเป็นปทัฏฐาน

โอดตปปะคือความกลัวต่อการทำผิดเหมือนกับกลัวต่อผู้ที่มีอำนาจเหนือตน มีการเคารพผู้อื่นเป็นปทัฏฐาน^{๓๓}

ปัสสัทธิคือการระงับความตื่นเต้นของจิต เหมือนกับการอาบน้ำเย็นในหน้าร้อน มีปีติเป็นปทัฏฐาน

ฉันทะคือความปรารถนาจะทำความดี เหมือนกับผู้มีศรัทธาในการให้ทาน มีอิทธิบาท ๔ เป็นปทัฏฐาน

อธิโมกข์คือความตกลงใจ เหมือนกับกระแสน้ำที่ไหลพุ่งลงสู่ที่ต่ำ^{๓๔} มีวิตถกวิจารณ์เป็นปทัฏฐาน

อุเบกขา คือสภาวะของจิตที่ไม่โอนเอนไปมา เหมือนกับบุคคลประคองตาชั่ง^{๓๕} มีวิริยะและสภาวะธรรมอื่นๆ เป็นปทัฏฐาน

มนสิการคือการกำหนดจิต เหมือนกับนายท้ายเรือ มีทั้งกุศลและอกุศลเป็นปทัฏฐาน

โลภะคือความแนบสนิทของจิต เหมือนกับห่านมีรูปที่น่ารักและน่าปรารถนาเป็นปทัฏฐาน

โทสะคือความวุ่นวายของจิต เหมือนกับงูพิษ^{๓๖} ที่ทำให้โกรธ มีโกธวัตถุ ๑๐ เป็นปทัฏฐาน

โมหะคือความมืดมนของจิต เหมือนกับบุคคลไม่มีตา^{๓๗} มีวิปลาส ๔ เป็นปทัฏฐาน

มานะคือความถือตัวของจิต เหมือนกับบุคคล ๒ คนกำลังต่อสู้กัน มีธรรม ๓ ประเภทเป็นปทัฏฐาน

ทิวฐิตีคือความหมกหมุ่นของจิตเปรียบประดุจคนตาบอดคลำช้าง^{๓๘} มีการไม่สำรวจระวังต่อเสียงของบุคคลอื่นเป็นปทัฏฐาน

อุทัจจะคือสภาวะของจิตที่ไม่สงบ เหมือนกับน้ำที่กำลังเดือดพล่านอยู่ มีความกังวลเป็นปทัฏฐาน

กุกกัจจะคือความเดือดร้อนรำคาญของจิต เปรียบเหมือนการไฟดำ มีการพลัดพรากจากความดีอันเนื่องมาจากการทำความชั่วเป็นปทัฏฐาน

วิจิกิจฉาคือความกระวนกระวายของจิตในอารมณ์ต่างๆ เหมือนกับนักท่องเที่ยว

เที่ยวไปถึงสถานที่ไกลแล้วหลงทาง ๒ แพร่ง” มีมนสิการที่ตั้งไว้ผิดเป็นปทัฏฐาน

โกสัชชะคือความไม่เอาใจใส่ของจิต เหมือนกับงูจำศีล มีโกสัชชัตถุ ๘ เป็นปทัฏฐาน

อหิริกะคือสภาวะของจิตซึ่งไม่ละอายต่อการทำความชั่ว เหมือนกับคนจัญทาล มีความไม่เคารพเป็นปทัฏฐาน

อนอดตปปะคือความไม่กลัวของจิตต่อการกระทำชั่ว เหมือนกับพระราชที่ดูร้าย มีความไม่มีความหวาด ๖ ประการ เป็นปทัฏฐาน

สภาวะธรรมเหล่านี้เรียกว่า “สังขารชั้นธัมม”

วิญญานชั้นธัมม

ถาม : วิญญานชั้นธัมมเป็นไฉน ?

ตอบ : วิญญานชั้นธัมม คือจักขุวิญญาน โสตวิญญาน มานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน มโนธาตุ และมโนวิญญานธาตุ

ในที่นี้ จักขุวิญญานเป็นความรู้รูปโดยอาศัยตา นี้เรียกว่า “จักขุวิญญาน”

โสตวิญญานเป็นความรู้เสียงโดยอาศัยหู นี้เรียกว่า “โสตวิญญาน”

มานวิญญานเป็นความรู้กลิ่นโดยอาศัยจมูก นี้เรียกว่า “มานวิญญาน”

ชิวหาวิญญานเป็นความรู้รสโดยอาศัยลิ้น นี้เรียกว่า “ชิวหาวิญญาน”

กายวิญญานเป็นความรู้ไผ่ภูฏัพพะโดยอาศัยกาย นี้เรียกว่า “กายวิญญาน”

มโนธาตุอาศัยปัญญาจวาราวัชชนะ และรับอารมณ์ที่ปรารธนาและไม่นำปรารธนา การรู้รูปเป็นต้นหลังจากปัญจวิญญาน เรียกว่า มโนธาตุ

วิญญานนอกจากวิญญานทั้ง ๖ ประเภทเรียกว่ามโนวิญญานธาตุ

วิญญาน ๗ เหล่านี้บังเกิดควรทราบโดย ๓ ทางเหล่านี้คือ โดยอายตนะ โดยอารมณ์ และโดยสภาวะธรรม

โดยอายตนะและอารมณ์

ถาม : ควรทราบวิญญานโดยอายตนะและอารมณ์อย่างไร ?

ตอบ : ปัญจวิญญานเป็นสภาวะธรรมที่แตกต่างกันโดยอายตนะและโดยอารมณ์ มโนธาตุและมโนวิญญานธาตุเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยอายตนะ ปัญจวิญญานเป็นอารมณ์ของมโนธาตุ วิญญาน ๖ เป็นอารมณ์ของมโนวิญญานธาตุ ปัญจวิญญานโดยสภาวะแล้วเป็นภายใน โดยอายตนะแล้วเป็นภายใน โดยอารมณ์แล้วเป็นภายนอก มโนธาตุโดยสภาวะแล้วเป็นภายใน โดยอายตนะแล้วเป็นภายนอก โดยอารมณ์แล้วเป็นภายนอก มโนวิญญานธาตุโดยสภาวะแล้วเป็นภายใน โดยอายตนะแล้วเป็นภายนอกโดยอารมณ์แล้วเป็นทั้งภายในและภายนอก

ในเรื่องวิญญาน ๖ มีอายตนะและอารมณ์มีมาจากอดีต ในเรื่องมโนวิญญานธาตุ การสร้างอายตนะย่อมปรากฏในขณะคิด ไม่มีอารมณ์ของอายตนะในอรูปรูมิ เพราะว่าอายตนะต้องถูกสร้างขึ้นก่อน ฉะนั้น วิญญานควรจะทราบโดยอายตนะและอารมณ์ดังนี้

โดยอารมณ์

ถาม : ควรทราบวิญญานโดยอารมณ์อย่างไร ?

ตอบ : วิญญาน ๕ แต่ละอย่างมีข้อจำกัด วิญญาน ๕ เหล่านี้ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยวิญญานด้วยกัน วิญญาน ๕ เหล่านี้เกิดไม่ก่อนและไม่หลังและไม่เกิดแยกจากกัน สภาวะทั้งหมดไม่สามารถจะโต้โดยปัญญาวิญญาน การเกิดขึ้นในครั้งแรกเพียงอย่างเดียวเท่านั้นอาจจะถูกรู้ได้ สภาวะทั้งหมดไม่สามารถจะรู้ได้โดยมโนธาตุ เพียงแต่สภาวะที่เป็นไปในจิตเท่านั้นที่จะถูกรู้ได้ โดยวิญญาน ๖ ไม่มีการตั้งอิริยาบถอยู่ได้

โดยชวนะ จึงมีการตั้งอยู่ โดยวิญญาน ๖ จึงไม่มีการตั้งมั่นของกายกรรมและวจีกรรม(โดยชวนะ กายกรรมและวจีกรรมจึงตั้งมั่น)

สภาวะธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ไม่ได้ตั้งอยู่โดยวิญญาน ๖ แต่ว่า สภาวะธรรมเหล่านี้จะตั้งอยู่ได้ด้วยชวนะเท่านั้น

โดยวิญญาน ๖ บุคคลไม่เข้าหรือออกจากสมาธิ โดยชวนะเท่านั้นที่บุคคลเข้าสมาธิและสงบสติอารมณ์ได้โดยมีชวนะต่อธรรมที่เป็นขันธ์ ไม่มีสิ่งใดเป็นเหตุให้ดับหรือให้เกิดเพราะวิญญาน ๖

เพราะการขณะสภาวะธรรมที่เป็นขันธ์การดับและการเกิดจึงมีได้ มโนวิญญานธาตุเกิดแต่วิบาก

บุคคลไม่หลับ ตื่นหรือฝัน เพราะวิญญาน ๖ บุคคลหลับเพราะสิ่งตรงกันข้าม เพราะแสงสว่างอันละเอียดอ่อน บุคคลจึงตื่น เพราะชวนะบุคคลจึงฝัน บุคคลควรทราบวิญญานโดยอารมณ์ดังนี้

โดยสภาวะธรรม

ถาม : ควรทราบวิญญานโดยสภาวะธรรมอย่างไร ?

ตอบ : ปัญญาวิญญานมีวิตกวิจารณ์ มโนธาตุมีวิตกวิจารณ์ มโนวิญญานธาตุมีวิตกวิจารณ์หรือไม่มีวิตกมีแต่วิจารณ์หรือไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ ปัญญาวิญญานทำงานร่วมกับอุเบกขา กายวิญญานทำงานร่วมกับสุขหรือทุกข์ มโนวิญญานธาตุทำงานร่วมกับปิติหรือทุกข์หรืออุเบกขา ปัญญาวิญญานเป็นวิบาก มโนธาตุเป็นทั้งวิบากและอภัยกถุต มโนวิญญานธาตุเป็นกุศล หรืออกุศลหรือวิบากหรืออภัยกถุต วิญญานทั้งหกไม่เกิดโดยปราศจากปัจจัยจึงเป็นโลกียธรรม

เป็นสาสวะ เป็นคันถะ เป็นสังโยชน์ เป็นโอฆะ เป็นโยคะ เป็นนิวรรณ์ เป็นปรามาส เป็น อุปาทาน เป็นกิเลส ไม่สามารถกำจัดได้โดยการพิจารณาดูหรือว่าโดยการเข้าฌานสมาบัติเป็นกลุ่มก็ไม่ใช่หรือว่าไม่เป็นกลุ่มก็ไม่ใช่ เป็นเนวเสกขานาเสกขา เป็นสังโยชน์ของกามภูมิ ไม่ตั้งมั่นและไม่เป็นยานพาหนะ มโนวิญญูณธาตุนั้นเป็นสภาวะธรรมที่ทำลายกิเลสให้เสื่อมสูญ กระนั้นบุคคลควรทราบความผิดแผกแตกต่างของวิญญูณโดยสภาวะธรรม ดังนี้ นี้เรียกว่า “วิญญูณชั้น” บุคคลควรทราบ “ชั้น ๕” อย่างนี้

อนึ่ง บุคคลควรทราบคุณลักษณะเฉพาะของชั้น ๕ โดย ๔ ทาง คือ โดยความหมายของคำ โดยลักษณะ โดยแยกแยะ และโดยสังเคราะห์

โดยความหมายของคำ

ถาม : ชั้น ๕ โดยความหมายของคำอย่างไร ?

ตอบ : รูปหมายถึงสิ่งที่สามารถเห็นได้ เวทนาหมายถึงความรู้สึก สัญญาหมายถึงถึงความจำได้หมายรู้ สังขารหมายถึงการปรุงแต่ง วิญญูณหมายถึงความรับรู้ ชั้นหมายถึงประเภทและกลุ่ม บุคคลควรทราบโดยความหมายของคำดังนี้

โดยลักษณะ

ถาม : ชั้น ๕ โดยลักษณะอย่างไร ?

ตอบ : รูปเป็นลักษณะของตนเหมือนกับบนาม มีมหาภูตรูป ๔ เป็นปทัฏฐาน ลักษณะของเวทนาคือความรู้สึก เหมือนกับการไม่ชอบคนขี่เรือน มีผัสสะเป็นปทัฏฐาน การอุปถัมภ์ค้ำจุนเป็นลักษณะของสัญญาเหมือนจินตภาพ มีผัสสะเป็นปทัฏฐาน

ลักษณะของสังขารคือการรวมกลุ่ม เหมือนกับการหมุนของล้อรถ มีผัสสะเป็นปทัฏฐาน

ลักษณะของวิญญูณคือการรับรู้ เหมือนกับการรู้รส มีนามและรูปเป็นปทัฏฐาน บุคคลควรทราบชั้น ๕ โดยลักษณะดังนี้

โดยแยกแยะ

ถาม : ชั้น ๕ โดยแยกแยะอย่างไร ?

ตอบ : ชั้นแยกแยะออกเป็น ๓ อย่างคือ ชั้น ๕ อุปาทานชั้น ๕ และธรรมชั้น ๕ ในที่นี้ ชั้น ๕ คือสังขตธรรมทั้งสิ้น อุปาทานชั้น ๕ คือ สาสวธรรมทั้งสิ้น ธรรมชั้น ๕ คือ ศีลชั้น ๕ สมาธิชั้น ๕ ปัญญาชั้น ๕ วิมุตติชั้น ๕ และวิมุตติญาณทัสสนชั้น ๕ ในที่นี้ ชั้นหมายถึงชั้น ๕

โดยสงเคราะห์

ถาม : ชั้นที่ ๕ โดยสงเคราะห์อย่างไร ?

ตอบ : มีสงเคราะห์ ๓ คือ อายตนสงเคราะห์ ธาตุสงเคราะห์ สัจจสงเคราะห์ ในที่นี้ รูปชั้นที่ถูกสงเคราะห์เข้าในอายตนะ ๑๑ ชั้นที่ ๓ ถูกสงเคราะห์เข้าในธรรมายตนะ วิญญาณชั้นที่ถูกสงเคราะห์เข้าในมนายตนะ

รูปชั้นที่สงเคราะห์เข้าในธาตุ ๑๑

ชั้นที่ ๓ สงเคราะห์เข้าในธรรมธาตุ

วิญญาณชั้นที่ ๓ สงเคราะห์เข้าในธาตุ ๗

ศีลชั้นที่ ๘ สมาธิชั้นที่ ๒ ปัญญาชั้นที่ ๑ วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่สงเคราะห์เข้าในธรรมายตนะ

มนายตนะ ธรรมธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ

ชั้นที่ ๕ สงเคราะห์เข้าในสัจจะ หรือไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

ปัจจุบาทนชั้นที่ ๓ สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจและในสมุทัยสัจ

ศีลชั้นที่ ๘ สมาธิชั้นที่ ๒ และปัญญาชั้นที่ ๑ สงเคราะห์เข้าในมรรคสัจ

วิมุตติชั้นที่ ๑ ไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

วิมุตติญาณทัสสนชั้นที่สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจ

สภาวะธรรมบางประการสงเคราะห์เข้าในชั้นที่ ๓ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

สภาวะธรรมบางประการสงเคราะห์เข้าในสัจจะ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในชั้นที่ ๓

สภาวะธรรมบางประการ สงเคราะห์เข้าทั้งในชั้นที่ ๓ และในสัจจะ

สภาวะธรรมบางประการ ไม่สงเคราะห์เข้าทั้งในสัจจะทั้งในชั้นที่ ๓

ในที่นี้รูปสัมปยุตต์ด้วยอินทริยไม่สัมปยุตต์ด้วยมรรค

ผลแห่งความสันโดษสงเคราะห์เข้าในชั้นที่ ๓ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ

นิพพานสงเคราะห์เข้าในสัจจะ แต่ไม่สงเคราะห์เข้าในชั้นที่ ๓

สัจจะ ๓ สงเคราะห์เข้าในชั้นที่ ๓ และในสัจจะ

การสำรวจม ไม่สงเคราะห์เข้าในชั้นที่ ๓ และในสัจจะ

ฉะนั้น บุคคลควรเห็นอุบายในอันที่จะเข้าใจเรื่องชั้นที่ ๓ นี้เรียกว่า “ชั้นอุบาย”

ชั้นอุบายจบ

อายตนะภายในและภายนอก ๑๒

ถาม : อายตนอุบายเป็นไฉน ?

ตอบ : อายตนะภายในและภายนอก ๑๒ ประการคือ จักขุประสาท รูปารมณฺ์ โสต

ประสาท สัททารมณฺ์ ฆานประสาท คันธารมณฺ์ ชิวหาประสาท รัสสารมณฺ์ ภายประสาท โฝฏฐัพพารมณฺ์ มนายคณะ ธัมมารมณฺ์”

ในที่นี้จักขุประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลเห็นรูปด้วยจักขุนี้ รูปารมณฺ์เป็นรูปธาตุ นี้เป็นเรื่องจักขุ โสตประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลได้ยินเสียงด้วยโสตประสาทนี้ สัททารมณฺ์เป็นสัททธาตุ นี้เป็นเรื่องโสตะ ฆานประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลดมกลิ่นด้วยฆานประสาทนี้ คันธารมณฺ์เป็นคันธธาตุ นี้เป็นเรื่องของฆานะ ชิวหาประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลลิ้มรสด้วยชิวหาประสาทนี้ รัสสารมณฺ์เป็นธาตุ นี้เป็นเรื่องของชิวหา ภายประสาทเป็นธาตุสำหรับรู้ บุคคลรู้ว่าสวยสดงตงาม อ่อนนุ่ม (และอื่น ๆ อีก) ด้วยภายประสาทนี้ โฝฏฐัพพารมณฺ์ คือ ความแข็งกระด้าง ความอ่อนนุ่ม ความเย็น และความอบอุ่นของปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ นี้เป็นเรื่องของกาย มนายคณะเป็นธาตุของวิญญาณทั้ง ๗ ธรรมธาตุประกอบด้วยชั้นที่ไม่มีรูป ๓ สุขุมรูป ๑๘ และนิพพาน สภาวธรรมเหล่านี้เป็นอายตนะภายในและภายนอก ๑๒

อนึ่ง อายตนะภายในและภายนอก ๑๒ เหล่านี้ บุคคลควรจะทราบคุณลักษณะพิเศษเฉพาะโดย ๕ ทางคือ โดยความหมายของคำ โดยข้อจำกัด โดยปัจจัย โดยเกิดขึ้นและดับไป โดยจำแนกและโดยสังเคราะห์

โดยความหมายของคำ

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยความหมายของคำอย่างไร ?

ตอบ : จักขุหมายถึงการเห็น รูปารมณฺ์หมายถึงการปรากฏ โสตะหมายถึงการฟัง สัททะหมายถึงเสียง ฆานะหมายถึงจมูกคือเครื่องสูดดม คันธะคือกลิ่น ชิวหาคือเครื่องลิ้มรสคือความอร่อย ภายหมายถึงการประสพ โฝฏฐัพพะหมายถึงการถูกต้อง มโนหมายถึงความถึงรู้ ธรรมารมณฺ์หมายถึงสิ่งไร้ชิวะ อายตนะคือทางเข้าไปในที่ที่ไม่มีรูป สถานที่ และที่หยุดพัก ฉะนั้น บุคคลควรทราบความหมายของคำ ดังนี้

โดยข้อจำกัด

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยข้อจำกัดอย่างไร ?

ตอบ : ตากับหูไม่แตะต้องกับอารมณฺ์ จมูกลิ้นและกายแตะต้องกับอารมณฺ์ มโนอยู่ร่วมกับอารมณฺ์ อาจารย์บางท่านกล่าวว่าหูแตะต้องกับอารมณฺ์ เพราะว่าถ้ามีสิ่งขัดขวางอยู่ใกล้ บุคคลก็จะไม่ได้ยินเสียง ดังเช่นเมื่อการสะกดคำศัพท์ผิดพลาด และอีกอย่างหนึ่ง อาจารย์บางท่านกล่าวว่า ว่าตามสภาพแล้วตาแตะต้องกับอารมณฺ์ เพราะว่า บุคคลไม่สามารถจะเห็นด้านตรงข้ามของกำแพง ฉะนั้น บุคคลควรทราบโดยข้อจำกัด ดังนี้

โดยปัจจัย

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยปัจจัยอย่างไร ?

ตอบ : เพราะอาศัยตา รูปารมณฺ์ แสงสว่างและมนสิการจักขุวิญญาณจึงเกิดขึ้น ในที่นี้จักขุมีความเกี่ยวพันกับการเกิดของจักขุวิญญาณ ๔ ประการ คือ ปุเรชาติปัจจัย นิสสยปัจจัย อินทริยปัจจัย และอดีตปัจจัย รูปารมณฺ์มีความสัมพันธ์กับจักขุวิญญาณ ๓ ประการคือ ปัจจาชาติปัจจัย อารัมณปัจจัย และอดีตปัจจัย แสงสว่างมีความเกี่ยวพัน ๓ ประการคือปุเรชาติปัจจัย นิสสยปัจจัยและอดีตปัจจัย มนสิการมีความเกี่ยวพัน ๒ ประการคืออนันตรปัจจัย และนัตติปัจจัย

เพราะอาศัยหู เสียง ช่องหู และมนสิการ โสตวิญญาณก็เกิดขึ้น บุคคลควรทราบโดยการชี้แจงปัจจัย ดังกล่าวมานี้

เพราะอาศัยจมูก กลิ่น อากาศ และมนสิการ ฆานวิญญาณก็เกิดขึ้น

เพราะอาศัยลิ้น รส น้ำ และมนสิการ ชิวหาวิญญาณก็เกิดขึ้น

เพราะอาศัยกาย โผฏฐัพพะ และมนสิการ กายวิญญาณก็เกิดขึ้น

เพราะอาศัยมโน ธรรมารมณฺ์ ภาวังค์ และมนสิการ มโนวิญญาณก็เกิดขึ้น

.....(ต้นฉบับภาษาจีนไม่ชัดเจน)...

สมาธิเป็นความมุ่งมั่นใจต่ออารมณ์เป็นเหมือนกับแสงสว่าง มนสิการคือมโนทวารวิชชนะ วิญญาณคือขวนะ ในที่นี้ มโนเป็นนิสสยปัจจัยแก่มโนวิญญาณ ธรรมารมณฺ์เป็นอารัมมณปัจจัย ภาวังค์เป็นนิสสยปัจจัย มนสิการมีปัจจัย ๒ คือ อนันตรปัจจัย และอดีตปัจจัย ฉะนั้น ควรทราบโดยปัจจัยดังนี้

โดยจำแนก

ถาม : อายตนะ ๑๒ โดยจำแนกอย่างไร?

ตอบ : อารมณฺ์ ๓ ชนิดสำเร็จที่จักขุทวาร คือ อติมหันตารมณฺ์ มหันตารมณฺ์ และปริตตารมณฺ์ บรรดาอารมณฺ์เหล่านี้ อติมหันตารมณฺ์ เกิดครบ ๗ ขั้นตอน และเกิดในอเวจีมหานรก นั่นคือหลังจากภาวังค์ก็ติดตามด้วยอวัชขนะ สัมปฏิจจนะ สันตฺริณะ โวภูฏัพพะ ขวนะ และตทารมณฺะ

อุปมาว่าด้วยด้าย

ในที่นี้ ภาวังค์ก็คือมโนทวารวิชชนะของภพเป็นเหมือนกับการชิงเส้นด้าย^{๑๒} อวัชขนะเกิดขึ้นโดยอาศัยรูปารมณฺ์ที่จักขุทวารเป็นปัจจัย เมื่อรูปารมณฺ์เข้ามาสู่คลอง(แห่งการเห็น) ภาวังค์ก็ไหว

และตามด้วยจักขุทวาราวัชชนะ ต่อจากนั้นอวอัชชนะที่อาศัยจักขุตามด้วยหัตสนะ(การเห็น) จากนั้นเป็นสัมปฏิจฉณะคือรับอารมณ์ซึ่งต่อด้วยสันติริณะสอบสวนอารมณ์และตามด้วย โวภูฏัพพะ ตัดสินอารมณ์ ต่อจากโวภูฏัพพะก็คือชวณะซึ่งมีขึ้นตามกรรม ต่อจากชวณะนี้ซึ่งใช้ในความหมายของการรับรู้เต็มที่ไม่ใช่ในความหมายอัพยากฤตก็ตามด้วยตพารัมมณะ หลังจากนั้นจิตตกภวังค์

ข้ออุปมาว่าด้วยมะม่วง

ถาม : ข้ออุปมาอุปไมยเป็นไฉน ?

ตอบ : พระราชาทรงบรรทมในห้องบรรทมของพระองค์มีประตูปิดอยู่ หนึ่งปริจาริกาคนหนึ่งกำลังนวดพระบาทของพระองค์ พระราชินีประทับนั่งข้างเคียงพระองค์ เสนาบดีและมหาดเล็กนั่งเป็นแถวตรงพระพักตร์ คนหูหนวกเป็นยามประตุนั่งฟังประตูดอยู่ ในขณะที่นั้น คนเฝ้าสวนของพระราชานำผลมะม่วงมาแล้วเคาะประตูเมื่อได้ยินเสียงพระราชาก็ทรงตื่นจากบรรทม และตรัสกะหญิงปริจาริกาว่า “ไปเปิดประตู” หญิงปริจาริกาเดินไปพยายามเฝ้าประตูและบอกแก่เขาด้วยภาษาท่าทาง ยามเฝ้าประตูหูหนวกคนนั้นเข้าใจความต้องการของหล่อน จึงเปิดประตูและได้เห็นผลมะม่วง พระราชาจับมีดมาถือไว้ หญิงปริจาริกานำผลมะม่วงมาแล้วยื่นผลมะม่วงให้แก่เสนาบดี ฝ่ายเสนาบดียื่นถวายผลมะม่วงแก่พระราชินี ส่วนพระราชินีล้างผลมะม่วงและกัดผลมะม่วงสุกออกจากผลมะม่วงดิบ วางผลมะม่วงสุกเหล่านั้นไว้ในจานและถวายผลมะม่วงเหล่านั้นแก่พระราชินี เมื่อได้รับผลมะม่วงเหล่านั้นแล้วพระราชาทรงเสวยผลมะม่วง หลังจากเสวยผลมะม่วงแล้ว พระราชาก็พรรณนาคุณและโทษของผลมะม่วง หลังจากนั้นแล้วพระราชาก็ทรงบรรทมอีก

พระราชาทรงบรรทมหลับเป็นภวังค์

คนเฝ้าสวนของพระราชานำผลมะม่วงมาแล้วได้เคาะประตูเป็นผัสสะ(การกระทบ) ของรูปารมณีนในจักขุทวาร

การตื่นจากการบรรทมของพระราชาเพราะการเคาะที่ประตูและคำสั่งของพระองค์ที่ให้เปิดประตูเป็นภวังคจฉณะ (ความไหวของภวังค์)

ภาษาท่าทางของหญิงปริจาริกาในการขอร้องให้ยามเฝ้าประตูเปิดประตูเป็นอวอัชชนะ

การเปิดประตูโดยคนยามเฝ้าประตูหูหนวกและแลเห็นผลมะม่วงเป็นจักขุวิญญาน

การที่พระราชาทรงจับมีดและการที่หญิงปริจาริกายื่นผลมะม่วงให้แก่เสนาบดีเป็นสัมปฏิจฉณะ (การรับอารมณ์)

การที่เสนาบดียื่นถวายผลมะม่วงแก่พระราชินีเป็นสันติริณะ(การสอบสวนอารมณ์)

การล้าง การคัดเลือก และการวางผลมะม่วงไว้ในจาน ตลอดทั้งการยื่นถวายผลมะม่วง

แก่พระราชาก็เป็นโกฎิ์พพะ(การตัดสินอารมณ์)

การที่พระราชาสวยผลมะม่วงเป็นชวนะ (การเสวยอารมณ์)

การพรรณนาที่พระราชาทรงพรรณนาคุณและโทษของผลมะม่วงเป็นตทารัมมะ

การบรรทมของพระราชาก็ครั้ง ก็เป็นการตกวงค์

ในกรณีนี้ วิญญานที่อาศัยผัสสะของมหันตารมณที่จักขุทวารเป็นไปจนถึงชวนะแล้วตกวงค์ทันที เมื่ออาศัยผัสสะของบริตตารมณที่จักขุทวาร วิญญานเป็นไปถึงโกฎิ์พพะแล้วก็ตกวงค์ทันที ในทำนองเดียวกัน ความเป็นไปอาวัชชนะที่ทวารอื่น ๆ มีโสตทวารเป็นต้นก็ควรจะทำราวในทำนองเดียวกัน ในมโนทวารไม่มีผัสสะกับอารมณ์ภายนอก ในกรณีนี้ อติมหันตารมณเกิดขึ้นตอน ๓ อย่างหลังจากภวังคจลนะ กล่าวคือ อาวัชชนะ ชวนะ และตทารัมมะ ในส่วนของมหันตารมณและบริตตารมณมีขึ้นตอน ๒ อย่าง คือ อาวัชชนะและชวนะ ในกรณีนี้ เวทนาและสัญญาควรจะทำราวโดยปัจจัยต่าง ๆ

เมื่ออาศัยปัจจัยแห่งสัมมามนสิการและมิจจามนสิการแล้ว ควรจะทำราวว่ากุศลและอกุศลมีหลายอย่าง

เพราะฉะนั้นบุคคลควรจะทำราวโดยอาศัยการจำแนกดังนี้

โดยสงเคราะห์

ถาม : อายุตนะ ๑๒ โดยสงเคราะห์อย่างไร?

ตอบ : การสงเคราะห์มี ๓ กล่าวคือชั้นตสสงเคราะห์ ธาตุสงเคราะห์ และสังจสงเคราะห์ ในที่นี้ อายุตนะ ๑๐ สงเคราะห์เข้าไปในรูปชั้นนี้ มนายนะสงเคราะห์เข้าไปในวิญญานชั้นนี้ ธรรมายตนะยกเว้นนิพพานสงเคราะห์เข้าไปในชั้นนี้ ๔ อายุตนะ ๑๑ สงเคราะห์เข้าไปในธาตุ ๑๑ มนายนะสงเคราะห์เข้าไปในธาตุ ๗ อายุตนะภายใน ๕ สงเคราะห์เข้าไปในทุกขสัจ อายุตนะภายนอก ๕ สงเคราะห์หรือไม่สงเคราะห์เข้าไปในทุกขสัจก็ได้ ธรรมายตนะสงเคราะห์หรือไม่สงเคราะห์เข้าไปในทุกขสัจก็ได้ นี้เรียกว่า “อายุตนอุบาย”

อายุตนอุบายจบ

ธาตุอุบาย

ถาม : ธาตุอุบายเป็นไฉน?

ตอบ : ธาตุมี ๑๘ กล่าวคือจักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญานธาตุ โสตธาตุ สัทธาตุ โสตวิญญานธาตุ ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ กายธาตุ โกฎิ์พพธาตุ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ ธรรมธาตุและมโนวิญญานธาตุ”

ในที่นี้ จักขุอายตนะเป็นจักขุธาตุ รูปเป็นรูปธาตุ จักขุวิญญานเป็นจักขุวิญญานธาตุ

ในการทำงานเดียวกัน ธาตุเหล่านี้ก็ควรจะทราบ ดังนี้ มโนทวาราวีชณะแปลความหมายของ อารมณ ส่วนมโนธาตุตัดสินวิบาก

มโนธาตุเป็นมนายตนะ วิญญาณทุกชนิดเว้นธรรมธาตุและวิญญาณ ๖ เป็นมโนวิญญาณธาตุอายตนะที่เหลือได้กล่าวพรรณนาไว้แล้วโดยพิสดารในเรื่องอายตนะในที่นี้ ธาตุ ๑๐ สงเคราะห์เข้าในรูปชั้น ๓ ธรรมธาตุยกเว้นนิพพานสงเคราะห์เข้าในชั้น ๔ ธาตุ ๗ สงเคราะห์เข้าในวิญญาณชั้น ๓ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์เข้าในอายตนะภายในและภายนอก ๑๑ ธาตุ ๗ สงเคราะห์เข้าในมนายตนะ ธาตุ ๑๑ สงเคราะห์ในทุกขสัจ ธาตุ ๕ สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจ หรือไม่สงเคราะห์ในทุกขสัจก็ได้ ธรรมธาตุสงเคราะห์เข้าในสัจจะ ๔ หรือไม่สงเคราะห์เข้าในสัจจะ ๔ ก็ได้ มโนวิญญาณธาตุสงเคราะห์เข้าในทุกขสัจหรือไม่สงเคราะห์เข้าในทุกขสัจก็ได้

การจำกัดของปัจจุภูฐาน

ถาม : การจำกัดของปัจจุภูฐานเป็นไฉน?

ตอบ : อายตนะของธรรมธาตุเป็นสิ่งจำกัด การประชุมของลักษณะแห่งธรรมหลาย ๆ อย่าง นี้เรียกว่า “ชั้น” ลักษณะที่เป็นทางเข้า นี้เรียกว่า “อายตนะ” ลักษณะของสภาวะธรรม เรียกว่าธาตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนทุกขสัจโดยชั้นไว้สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม พระองค์ตรัสสอนทุกขสัจโดยอายตนะไว้สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาปานกลาง และพระองค์ตรัสสอนทุกขสัจโดยธาตุไว้สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาที่บ

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอธิบายรูปโดยย่อแก่บุคคลผู้มีลักษณะยึดมั่นนามและชั้นโดยการพิจารณานาม ได้ทรงอธิบายนามและอายตนะโดยย่อแก่บุคคลผู้โน้มเอียงต่อการยึดติดรูปโดยกำหนดรูป พระองค์ทรงอธิบายธาตุโดยย่อแก่บุคคลผู้โน้มเอียงต่อการยึดติดนาม และรูปโดยกำหนดนามรูป

อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงอธิบายสภาวะธรรมแห่งอายตนะ พระองค์ได้ทรงอธิบายเรื่องชั้นพระองค์ได้ทรงอธิบายเรื่องอายตนะภายในและอารมณและพระองค์ได้ทรงอธิบายเรื่องอายตนะ พระองค์ได้ทรงตรัสสอนเรื่องการเกิดขึ้นแห่งวิญญาณและธาตุโดยผ่านอายตนะภายในและอารมณ บุคคลควรจะทราบความแตกต่างกันในธาตุอุบายดังนี้ นี้เรียกว่า “ธาตุอุบาย”

ธาตุอุบายจบ

ปฏิบัติสมุปบาทอุบาย

(ก) อนุโลม

ถาม : ปฏิบัติสมุปบาทอุบายเป็นไฉน?

ตอบ : เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร

เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ

เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ

เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงมีเวทนา

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ

เพราะภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ

เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส
การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงย่อมมีด้วยประการฉะนี้ “๔

(ข) ปฏิโลม

เพราะอวิชาดับ สังขารจึงดับ

เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ

เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ

เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ

เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ

เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ

เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ

เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ
การดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงจึงมีได้ด้วยประการฉะนี้ “๕

อวิชา

ในที่นี้ อวิชาคือความไม่รู้ร้อยสัจ ๔
 สังขารคือกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม
 วิญญาณคือปฏิสนธิวิญญาณ
 นามรูปหมายถึงเจตสิกที่เกิดร่วมกับปฏิสนธิวิญญาณและกลลสะ
 สฬายตนะหมายถึงอายตนะภายใน ๖
 ผัสสะหมายถึงกลุ่มแห่งผัสสะ ๖
 เวทนาหมายถึงกลุ่มแห่งเวทนา ๖
 ตัณหาหมายถึงกลุ่มแห่งตัณหา ๖
 อุปาทานหมายถึงอุปาทาน ๔
 ภพหมายถึงกามภพ รูปภพและอรุภพซึ่งเป็นที่ทำกรรม
 ชาติหมายถึงการอุบัติแห่งชั้นทั้งหลายในภพ
 ชราหมายถึงความแก่แห่งสังขารทั้งหลาย
 มรณะหมายถึงการทำลายชั้น

สังขาร

ถาม : สังขารเกิดเพราะอวิชาเป็นปัจจัยอย่างไร? ชราและมรณะเกิดขึ้นเพราะชาติเป็นปัจจัยอย่างไร?

ตอบ : ปัญจอุปาทานชั้นเกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ได้สติเพราะไม่รู้ร้อยสัจ ๔ ในราตรีอันยาวนานแห่งความไม่รู้เขายึดมั่นอัตตา และคิดว่า“นั่นเป็นของเรา นี่เป็นอัตตาของเรา” ฉะนั้นเขาจึงร่าเริงและยึดมั่นต่อความร่าเริง ความคิดสร้างภพ ก็นำไปสู่การเกิดใหม่ ในความคิดแห่งการสร้างภพนั้นไม่มีญาณ เธอติดอยู่ในภพเพราะเธอปรารถนาภพ^๑

อุปมาว่าด้วยเมล็ดพืช

เปรียบเทียบเมล็ดพืชที่ปลูกในนาที่อุดมสมบูรณ์ ถ้าว่าวิญญาณดับ ภพก็ดับ นี่เป็นความหมายของสังขารที่เกิดขึ้นเพราะมีอวิชาเป็นปัจจัย เพราะมีอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงเข้าสู่ภพและรวมกับภพ ภพก็จะดำเนินสืบต่อไป ดังนั้น จึงมีการสืบต่อกันไปอยู่เรื่อยๆ วิญญาณจะไม่แยกจากจิตในภพ เพราะฉะนั้น วิญญาณจึงเกิดขึ้นเพราะมีสังขารเป็นปัจจัย

อุปมาว่าด้วยพระอาทิตย์

ถ้าปราศจากพระอาทิตย์เสียแล้ว จะไม่มีแสงสว่างหรือการเพิ่มแสงสว่างในโลกนี้ฉันใด ถ้าปราศจากวิญญาณเสียแล้ว นามรูปก็จะตั้งอยู่ไม่ได้และก็จะเจริญไม่ได้ ฉะนั้น

อุปมาว่าด้วยไม้้อ ๒ มัด

มัดไม้้อ ๒ มัดจะต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะตั้งอยู่ได้ ฉนใด นามรูปจะเกิดขึ้น เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยก็ฉนนั้น เพราะอาศัยอายตนะภายในเป็นปัจจัย เจตสิกเหล่าอื่นจึงจะเกิดขึ้นร่วมกัน^{๓๓} การเจริญมายนตนะเกิดเพราะอาศัยนาม เพราะอาศัยมหาภูตรูป ๔ อาหาร และอตุเป็นปัจจัย อายตนะภายใน ๕ อื่นอีกจึงเจริญและเพิ่มพูนยิ่งขึ้น อายตนะอื่นไม่อาศัยสิ่งเหล่านี้ เพราะการประชุมกันของอินทรีย์อื่น ๆ อารมณฺ์ ธาตุและวิญญาณ ผัสสะจึงจะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น เพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ผัสสะจึงจะเกิดขึ้น โดยอาศัยผัสสะ บุคคลจึงเสวยทุกข์ สุข และอุเบกขา ถ้าว่าบุคคลไม่ถูกต้องผัสสะเสียแล้ว เวทนาก็จะไม่เกิดขึ้น ปุณฺชนผู้ขาดการ สดับตรับฟัง ย่อมประสบความสุขและยึดมั่นถือมั่นในความสุขและปรารถนาสุขยิ่งขึ้น เขา ประสบทุกข์และเอาชนะทุกข์ได้ เขาปรารถนาความสุขสบายจึงเจริญอุเบกขา^{๓๔} ดังนั้น เพราะ เวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหาบุคคลจึงยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่น่ารัก เพราะ ฉะนั้น เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิด เพราะอุปาทานนั้น บุคคลจึงหวนเมลิติพีชแห่ง ภพ เพราะฉะนั้น เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงเกิด เพราะผลกรรมของเขาเอง บุคคลจึงเกิด ขึ้นในสถานที่แตกต่างกัน เหตุนี้ จึงมีการเกิดใหม่ และเพราะมีชาติ จึงมีชราและมรณะ ดังนั้น เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชราและมรณะ

อุปมาว่าด้วยเมล็ดพืช หน่อ และลำต้น

เมล็ดข้าวเปลือกมีเพราะลำต้นข้าวเปลือกเป็นปัจจัย ฉนใด สังขารเกิดขึ้นเพราะมีอวิชา เป็นปัจจัยฉนนั้น หน่อที่แตกออกมีได้เพราะเมล็ดพืช^{๓๕} เป็นปัจจัย วิญญาณเกิดขึ้นก็เพราะมี สังขารเป็นปัจจัย ไบจะมีได้ก็เพราะหน่อเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนนามรูปจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมี วิญญาณเป็นปัจจัย กิงจะมีได้ก็เพราะมีไบเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนสฬายตนะจะเกิดขึ้นก็เพราะ มีนามรูปเป็นปัจจัย ลำต้นจะมีได้ก็เพราะมีกิงเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนผัสสะจะเกิดขึ้นได้ก็ เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย ดอกจะมีได้ก็เพราะมีลำต้นเป็นปัจจัยเปรียบเหมือนเวทนาจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย น้ำหวานในดอกไม้จะมีได้ก็เพราะมีดอกไม้เป็นปัจจัย เปรียบเหมือน ตัณหาจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย รวงข้าวจะมีได้ก็เพราะมีน้ำหวานเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนอุปาทานจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย เมล็ดข้าวจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมี

รวงข้าวเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนภพจะมีได้ก็เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย หน่อจะมีได้ ก็เพราะมีเมล็ดข้าวเป็นปัจจัย เปรียบเหมือนชาติจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีภพเป็นปัจจัย ฉะนั้น สภาวะธรรมที่สืบต่อเกี่ยวเนื่องอย่างมากมาย บุคคลจึงไม่สามารถจะทราบอดีตหรืออนาคตได้

เพราะฉะนั้น สังสารวัฏสืบต่อมาตั้งแต่การเกิดขึ้นเพราะมีอวิชชาเป็นปัจจัย บุคคลไม่สามารถจะทราบ อดีตหรืออนาคตแห่งสังสารวัฏได้ ^{๕๐}

สาเหตุให้เกิดอวิชชา

ถาม : อวิชชามีเพราะอะไรเป็นปัจจัย ?

ตอบ : ตามความเป็นจริงแล้ว อวิชชามีอวิชชาเป็นปัจจัย^{๕๑} อนุสัยกลายเป็นปริยฎฐานกิเลส(กิเลสเครื่องรุ่มล้อม)ก็กลายเป็นปัจจัยของอนุสัย^{๕๒}

อนึ่ง กิเลสทั้งปวงเป็นปัจจัยของอวิชชาตามพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า “จากการเกิดขึ้นของอาสวะ อวิชชาก็เกิดขึ้น รากเหง้าแห่งอวิชชาก็เกิดขึ้น” ^{๕๓} อนึ่ง เปรียบเหมือนการเกิดขึ้นแห่งจิตในขณะเดียว

เมื่อเห็นรูปด้วยตา ปุณฺชนผู้ขาดการสดับตรับฟังจึงเพิ่มค้นหา ความสนุกสนานร่าเริงทั้งลิ้นในเวลานั้นก็คือความลุ่มหลงของจิต นี้เรียกว่า “อวิชชา” เพราะการยึดมั่นถือมั่นในอวิชชานี้ บุคคลจึงสร้างเหตุปัจจัยแห่งสังขาร เพราะการยึดมั่นถือมั่นในสังขารเหล่านี้ บุคคลจึงสร้างเหตุปัจจัยแห่งวิญญาณขึ้นและรัฐธรรมนูญที่สัมปยุตของจิตและรูปารมณฺ์ที่เกิดขึ้นโดยสังขาร เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงเกิดขึ้น เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดปิติ เพราะปิติและรูปารมณฺ์ทำให้เกิดปิติเป็นปัจจัย อินทรีย์ล้วน ๆ จึงเกิดขึ้น ดังนั้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย อายตนะ ๖ จึงเกิดขึ้น เพราะผัสสะที่เป็นสุขเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิดขึ้น เพราะสุขเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นในความสุขทั้งลิ้นและเพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงเกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นและเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงเกิดขึ้น เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงเกิดขึ้น และเมื่อสัตว์เริ่มถึงจุดจบ นี้เรียกว่าชรา การแตกสลายและการสูญสิ้นนี้เรียกว่า มรณะ เพราะฉะนั้น ในช่วงขณะเดียวเท่านั้นปัจจัยการทั้ง ๑๒ อย่างเกิดขึ้นพร้อมกัน

ถาม : บรรดาองค์ประกอบแห่งปัจจัยการทั้ง ๑๒ อย่าง สภาวะที่เป็นกิเลสมีเท่าไร ที่เป็นกรรมมีเท่าไร ที่เป็นวิบากมีเท่าไร ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันมีเท่าไร สภาวะที่เป็นเหตุปัจจัยมีเท่าไร สภาวะที่เจริญแล้วมีเท่าไร ปฏิจจสมุปบาทเป็นไฉน ปฏิจจสมุปบาทเป็นคำสอนประเภทไหน อะไรคือความแตกต่างแห่งสภาวะทั้ง ๒ อย่าง ทำไมปฏิจจสมุปบาทจึงมีความลึกซึ้งยิ่งนัก ?

ตอบ : กิเลสมี ๓ อย่างคือ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน กรรมมี ๒ อย่างคือสังขาร และภพ วิบากมี ๗ อย่างคือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ชาติ และชรามรณะ

อุปมาว่าด้วยสี่ของนายช่าง

ในที่นี้ กิเลสเป็นเหตุของชีวิตในอนาคต เปรียบเหมือนสี่ของนายช่าง อารมณ์ของกิเลส ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยตัวของมันเอง เหมือนวัสดุที่นายช่างทำสี่ กิเลสก่อให้เกิดภพเหมือนสี่ที่ต่างกัน ของนายช่าง ปัจจัยการ ๒ อย่างนี้เป็นอดีตกล่าวคืออวิชชาและสังขาร

ปัจจัยการ ๒ อย่างนี้เป็นอนาคตกล่าวคือ ชาติและชรามรณะ ปัจจัยการอีก ๘ อย่าง เป็นปัจจุบัน กล่าวคือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทานและภพ เพราะฉะนั้น กาลทั้ง ๓ แบ่งได้ดังกล่าวนานี้

เพราะฉะนั้น บุคคลควรจะรู้ว่า สังสารวัฏดำเนินมาอย่างหาจุดเริ่มต้นไม่ได้ องค์ของ ปฏิจจสมุปบาททั้ง ๑๒ อย่างไม่ควรจะสอนแยกจากกัน ยิ่งกว่านั้นปฏิจจสมุปบาท ที่ไม่ได้ ประกอบด้วยองค์ทั้ง ๑๒ อย่าง ก็ไม่พึงสั่งสอน

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทเป็นไฉน?

ตอบ : ปัจจัยการทั้ง ๑๒ อย่างนี้เป็นปัจจัยแก่กันและกัน เพราะฉะนั้น ปัจจัยการ เหล่านี้ จึงเรียกว่า “ปฏิจจสมุปบาท” ปัจจัยการทั้ง ๑๒ อย่าง เป็นภาวะที่เกิดขึ้นพร้อมแล้ว

ถาม : อะไรเป็นความแตกต่างกันระหว่างสภาวะธรรมทั้ง ๒ อย่างนั้น?

ตอบ : หน้าที่ของปฏิจจสมุปบาทแต่ละกรณีมีความแตกต่างกันและยังไม่สมบูรณ์ บุคคลจึงไม่อาจจะพูดถึงได้ สภาวะธรรมเหล่านั้นเป็นปัจจัยหรือว่าไม่เป็นปัจจัย ก็ไม่อาจที่จะ อธิบายได้ สภาวะธรรมของปฏิจจสมุปบาทที่เกิดขึ้นพร้อมแล้วได้ทำภาระหน้าที่เสร็จแล้วและได้ รับเหตุปัจจัยแล้ว นี่เป็นข้อที่แตกต่างกันระหว่างสภาวะธรรมทั้ง ๒ อย่าง

ถาม : ทำไมปฏิจจสมุปบาทจึงลึกซึ้งยิ่งนัก?

ตอบ : บุคคลสามารถจะรู้วิธีและลักษณะที่มีอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารเป็นต้น แต่ว่าบุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว ย่อมสามารถรู้แจ้งหน้าที่ ลักษณะ และธรรมชาติของปฏิจจสมุปบาท ได้ โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่น สภาวะเหล่านี้ จึงจัดเป็นธรรมชาติอันลึกซึ้งของปฏิจจสมุปบาท”

ปฏิจจสมุปบาทรู้ได้โดย ๗ วิธี

อนึ่ง ปฏิจจสมุปบาทควรจะได้โดย ๗ วิธี คือ โดยสนธิ ๓ กลุ่ม ๔ อาการ ๒๐ จักร ลำดับ พิจารณา และสงเคราะห์

โดยสนธิ ๓

ถาม : ปฏิจสมุปบาทโดยสนธิ ๓ อย่างไร?

ตอบ : ในที่นี้ ช่วงต่อระหว่างสังขารกับวิญญาณเป็นสนธิที่ ๑ ช่วงต่อระหว่างเวทนาและตัณหาเป็นสนธิที่ ๒ และช่วงต่อระหว่างภพกับชาติเป็นสนธิที่ ๓

ผลปัจจุบันมาจากเหตุคือกรรมกิเลสในอดีต นี่เป็นสนธิที่ ๑

กิเลสปัจจุบันมาจากผลปัจจุบัน นี่เป็นสนธิที่ ๒ ผลอนาคตมาจากกิเลสปัจจุบัน นี่เป็นสนธิที่ ๓ สนธิที่ ๑ และ ๓ เป็นเหตุผลสนธิและภวสนธิ สนธิที่ ๒ เป็นผลเหตุสนธิ และนภวสนธิ

ถาม : ภวสนธิเป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลยังไม่แทงตลอดชั้นธายตนะและธาตุต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ในภพภูมิแตกต่างกัน ไม่มีสิ้นสุดเพราะมีกรรมกิเลสในอดีตเป็นปัจจัย นี่เป็นภวชาติสนธิ

ความตายของผู้ทำความชั่วที่มีวิชาและคัมภีร

ถาม : สนธิสำเร็จอย่างไร?

ตอบ : ในที่นี้ บุคคลสร้างกรรมที่สัมปยุตด้วยวิชาและคัมภีร คือ ผู้ทำความชั่วเมื่อใกล้จะตายย่อมเป็นทุกข์ เขาย่อมนอนบนเตียงเป็นที่ตาย จะไม่เห็นโลกนี้และโลกหน้า เขาลิ้นสติและไม่สามารถจะเรียกสติกลับคืนมาได้ ในขณะนั้น เขาเป็นทุกข์เพราะความชั่วจากการเกิดใหม่ สติพลัดพรากจากจิตของเขา และกำลังก็ลดถอยลง เขาก็จะสูญเสียอินทรีย์ที่ละน้อย ร่างกายของเขาก็จะแตกสลายชีวิตินทรีย์ก็จะแตกทำลาย ร่างกายของเขาจะเป็นเหมือนใบตาลแห้งในเวลานั้น เขาจะเป็นประตุงคนนอนหลับและฝัน

กรรม กรรมนิมิต คติ คตินิมิต

เพราะกรรมเป็นปัจจัย ธรรม ๔ อย่างย่อมเกิด คือ กรรม กรรมนิมิต คติ คตินิมิต^{๔๔}

ถาม : กรรมเป็นไฉน?

ตอบ : กรรม คือ ความดีและความชั่วที่บุคคลทำไว้หนักบ้างเบาบ้างมากบ้างน้อยบ้าง กรรมนิมิตที่ปรากฏเป็นวิบากตรงกับกรรมที่ทำไว้แล้ว

คติ : สุกติเกิดเพราะอาศัยปัจจัยแห่งบุญ ทุกติเกิดเพราะอาศัยปัจจัยแห่งบาป

คตินิมิต : ในขณะที่เข้าไปสู่ครรภ์ อารมณ์ ๓ อย่างจะรวมตัวกันทำให้เกิดใหม่ การเกิดใหม่อาศัยที่เกิด กล่าวคือ พระราชวัง บ้านเรือน ภูเขา ต้นไม้ หรือแม่น้ำ อันสมควรแก่คตินิมิตที่สมควรก็จะเกิด และบุคคลเมื่อพึง หรือนั่ง หรือนอน บนเตียงเป็นที่ตายของเขา กำหนดนิมิตนั้น ภายหลังจิตที่เป็นชวณะเสพกรรมในอดีต หรือว่ากรรมนิมิต คติหรือว่าคตินิมิต

สิ้นสุดลง จิตดวงสุดท้ายเกิดขึ้นทันทีโดยไม่ขาดตอน จิตเพียงแต่กรรมหรือว่ากรรมนิมิต คติ หรือคตินิมิตเท่านั้น จะกลับกลายมาเป็นอารมณ์ของปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งเปรียบเหมือนการต่อตะเกียงจากตะเกียง^{๔๖} หรือเปรียบเหมือนไฟที่ลุกไหม้อาศัยมาจากเปลวไฟ^{๔๗}

ในกรรมของมารดา อาศัยความไม่บริสุทธิ์ของมารดาบิดา รูป ๓๐ สมบูรณ์โดยการกระทำของอายตนะ ๑๐ ในขณะของชรา รูป ๔๖ ย่อมสมบูรณ์

ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป และนามรูปก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ดังนั้น การสืบต่อแห่งภพย่อมจะสมบูรณ์ ในที่นี้ ความสำเร็จของสนธิทั้ง ๓ อย่าง ควรจะเข้าใจตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

การแบ่งกลุ่ม ๔

ถาม : ปฏิจจสมุปบาทโดยกลุ่ม ๔ เป็นไฉน?

ตอบ : อวิชชาและสังขารเป็นกลุ่มของกรรมกิเลสฝ่ายอดีต วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนาเป็นกลุ่มของผลในปัจจุบัน ดัณหา อรูปาทานและภพเป็นกลุ่มของกรรมและกิเลสในปัจจุบัน ชาติ ชราและมรณะเป็นผลในอนาคต ฉะนั้น บุคคลควรรู้โดยเป็นกลุ่ม ๔ ดังนี้

อาการ ๒๐ อย่าง

ถาม : รู้ปฏิจจสมุปบาทโดยอาการ ๒๐ อย่างเป็นไฉน?

ตอบ : รู้โดยการยึดมั่นถือมั่นแห่งอวิชชา ดัณหาและอรูปาทานในอดีต โดยการติดแน่นแห่งกิเลสนิมิต โดยการยึดมั่นแห่งสังขารของภพในอดีตโดยการเกาะแน่นแห่งกรรมนิมิต โดยการเกาะเกี่ยวแห่งวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา โดยชาติ ชรามรณะของวิปากนิมิตในปัจจุบันที่ถูกยึดมั่นถือมั่น โดยการติดแน่นแห่งดัณหา อรูปาทาน และโดยกิเลสนิมิตของการยึดมั่นถือมั่นในปัจจุบัน โดยการเกาะเกี่ยวแห่งปัจจุบันภวสังขารที่ติดแน่นทางกรรมนิมิต โดยการยึดติดแห่งชาติ ชรา และมรณะ อนาคตวิญญาณ นามรูป อายตนะ ๖ ผัสสะ เวทนาที่เกาะเกี่ยวกัน สภาวะธรรม ทั้ง ๒๔ อย่างนี้เป็นอาการ ๒๐ อย่าง

ดังที่ท่านได้กล่าวไว้ในอภิธรรมว่า “ในอดีตกรรมภพ ความโง่เขลาคืออวิชชา ความขวนขวายคือสังขาร ความต้องการคือดัณหา ความยึดติดคืออรูปาทาน เจตนาคือภพ ฉะนั้น สภาวะธรรมทั้ง ๔ อย่างนี้ ในกรรมภพเป็นสาเหตุแห่งการกลับมาเกิดในปัจจุบัน จากความสูงงอมแห่งอายตนะ ในกรณีเช่นนี้ ความโง่เขลาเป็นอวิชชา ความขวนขวายเป็นสังขาร ความต้องการเป็นดัณหา ความยึดติดเป็นอรูปาทาน เจตนาเป็นสาเหตุแห่งการเกิดใหม่ในอนาคตกาล

เบื้องต้น ในกรณีดังกล่าวนี้ การกลับมาเกิดเป็นวิญญาน การก้าวลงสู่เบื้องต่ำเป็นนามรูป ความเป็นอวัยวะที่มีความรู้สึกเป็นอายตนะ สภาวะธรรมที่กระทบกระทั่งเป็นผัสสะ ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็น เวทนา เพราะฉะนั้น สภาวะธรรมทั้ง ๕ อย่างนี้ในภพคือ การกลับมาเกิดใหม่ เป็นปัจจัยแห่งวิบากกรรมที่บุคคลได้ทำเอาไว้แล้ว ดังนั้น บุคคลควรจะทราบเรื่องปฏิจสมุปบาท โดยอาการทั้ง ๒๐ อย่าง “ดังนี้”

โดยจักร

ถาม : ปฏิจสมุปบาทโดยจักรเป็นไฉน?

ตอบ : อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน เพราะฉะนั้น ชาติจึงเป็นปัจจัยแห่งขรามณะ ดังนั้น กองทุกข์ทั้งปวงจึงเกิดขึ้น ฉะนั้น ธรรมทั้งหมดจึงจัดเป็นกองแห่งทุกข์ ความไม่รู้เรียกว่า อวิชชา และอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร เพราะฉะนั้น บุคคลควรจะรู้ปฏิจสมุปบาทโดยจักร ดังนี้

อนุโลมและปฏิโลม

ถาม : ปฏิจสมุปบาทโดยลำดับเป็นไฉน?

ตอบ : ลำดับมี ๒ อย่าง ลำดับเหล่านั้นคือ อย่างแรกเริ่มต้นจากอวิชชา และอีกอย่างหนึ่ง เริ่มต้นจากขราและมรณะ อนึ่ง คำถามที่เริ่มต้นจากอวิชชาควรจะตอบโดยอนุโลม และคำถามที่เริ่มต้นจากขราและมรณะควรจะตอบโดยปฏิโลม

อีกอย่างหนึ่งเพราะสภาวะธรรมที่เริ่มต้นจากอวิชชาเป็นสิ่งที่คงที่ บุคคลสามารถจะมองเห็นวิถีทางแห่งอนาคตได้ เพราะสภาวะธรรมที่เริ่มด้วยขราเป็นจุดจบ บุคคลสามารถที่จะเห็นวิถีทางในอดีตได้ ฉะนั้น บุคคลควรจะรู้โดยลำดับ ดังนี้

ปฏิจสมุปบาทที่เป็น โลกียะและ โลกุตตระ

ถาม : ปฏิจสมุปบาทโดยพิจารณาเป็นไฉน?

ตอบ : ปฏิจสมุปบาทมี ๒ อย่างคือ ปฏิจสมุปบาทที่เป็นโลกียะและปฏิจสมุปบาทที่เป็นโลกุตตระ ในที่นี้ สภาวะธรรมที่เริ่มต้นจากอวิชชาเป็นโลกียะ

ถาม : ปฏิจสมุปบาทที่เป็นโลกุตตระเป็นไฉน?

ตอบ : ทุกข์อาศัยทุกข์ สรรทธาอาศัยสรรทธา ปิฎิธาคัยปิฎิ ปัสสัทธิธาคัยปัสสัทธิ สัมมาทิฏฐิธาคัยสัมมาทิฏฐิ นิพพิทาธาคัยนิพพิทา วิราคะธาคัยวิราคะ วิมุตติธาคัยวิมุตติญาณ ของนิพพาน นี้เรียกว่า ปฏิจสมุปบาทที่เป็นโลกุตตระ”

ปฏิจจสมุปปาท ๔

อนึ่ง ปฏิจจสมุปปาท ๔ ที่แสดงไว้มีดังนี้คือ กิเลสกรรมเป็นเหตุ เมล็ดพืชเป็นเหตุ กรรมเป็นเหตุ สามัญกรรมเป็นเหตุ

ถาม : กิเลสกรรมเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : สภาวธรรมที่เริ่มต้นจากอวิชชา

ถาม : เมล็ดพืชเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : เปรียบเหมือนการสืบต่อกันของเมล็ดพืชและหน่อที่แตกออก

ถาม : กรรมเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : เปรียบเหมือนการเปลี่ยนแปลงของรูป

ถาม : สามัญกรรมเป็นเหตุเป็นไฉน?

ตอบ : เปรียบเหมือนแผ่นดิน หิมะ ภูเขา ทะเล พระอาทิตย์ และพระจันทร์

มีคำสอนอื่นอีกว่า สามัญกรรมไม่เป็นเหตุ รูปวิญญาณ สภาวธรรมและอตุเป็นเหตุ ไม่มีสามัญกรรมตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

ไม่มีการแบ่งส่วนกรรมให้แก่กันได้ ไม่มีใครแย่งชิงผลกรรมได้ ผลบุญที่ได้รับนั้นมาด้วยตัวมันเอง^{๖๐}

ดังนั้น บุคคลควรทราบโดยการพิจารณา ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น

โดยสังเคราะห์

ถาม : ปฏิจจสมุปปาทโดยสังเคราะห์เป็นไฉน ?

ตอบ : มีสังเคราะห์ ๔ อย่างคือ ชั้นตสังเคราะห์ อายตนสังเคราะห์ ธาตุสังเคราะห์ และสังขสังเคราะห์ ในที่นี้อวิชชา สังขาร ผัสสะ ตัณหา อุปาทาน และภพ สังเคราะห์ในสังขารชั้น วิญญาณสังเคราะห์ในวิญญาณชั้น นามรูปสังเคราะห์ในชั้น ๔ สฬายตนะ สังเคราะห์ในชั้น ๒ เวทนาสังเคราะห์ในเวทนาชั้น ชาตชราและมรณะสังเคราะห์ในรูปชั้นและสังขารชั้น อวิชชา สังขาร ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาต ชรา และมรณะ สังเคราะห์ในธรรมายตนะ วิญญาณสังเคราะห์ในมนายตนะ นามรูปสังเคราะห์ในอายตนะภายใน ๕ สฬายตนะ สังเคราะห์ในอายตนะภายนอก อวิชชา สังขาร ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาต ชราและมรณะสังเคราะห์ในธรรมธาตุ วิญญาณสังเคราะห์ในมโนวิญญาณธาตุ นามรูปสังเคราะห์ในธาตุ ๕ สฬายตนะสังเคราะห์ในสังขะ ๑๐ สภาวธรรมอื่นๆ อีก ๙ อย่างสังเคราะห์ในทุกขสังองค์ปฏิจจสมุปปาทที่เป็นโลกุตตระสังเคราะห์ในมรรคสัง ความดับแห่งปฏิจจสมุปปาทสังเคราะห์ในนิโรธสัง บุคคลควรรู้ปฏิจจสมุปปาทโดยการสังเคราะห์ด้วยวิธีเหล่านี้ บุคคลจึงสามารถเข้าใจเรื่องปฏิจจสมุปปาทได้ นี้เรียกว่าปฏิจจสมุปปาทอุบาย

ปฏิจจสมุปปาทอุบายจบ

ตอนที่ ๒

สังขอุบาย

อริยสังข์ ๔

ถาม : อะไร คืออุบายแห่งการตรัสรู้ อริยสังข์?

ตอบ : อริยสังข์มี ๔ อย่าง คือ ทุกขอริยสังข์ ทุกขสมุทัยอริยสังข์ ทุกขนิโรธอริยสังข์
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสังข์

ทุกข์

ถาม : อะไรคือทุกขอริยสังข์?

ตอบ : ขาคติเป็นทุกข์ ขราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ(ความโศก) ปรีทเว
(ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความไม่สบายกาย) โทมนัส(ความเสียใจ)และอุปายาส(ความคับแค้นใจ)
เป็นทุกข์ ความประสบสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรรตนา
สิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นก็เป็ทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ *

คำว่า “ขาคติเป็นทุกข์” คือ ความเกิดขึ้น เป็นความเกิดขึ้นของขันธแห่งสัตว์ทั้งหลาย
สังขารขันธเหล่านี้ทั้งหมดเป็นที่รวมของทุกข์

คำว่า “ขราเป็นทุกข์” คือ สังขารทั้งสิ้นนั้น เกิดขึ้น เจริญเติบโต เลื่อมกำลัง ฌวพรรณ
อินทรีย์ ความจำ และสติปัญญา ก็เลื่อม

คำว่า “มรณะเป็นทุกข์” คือ กลัวความสิ้นไปแห่งชีวิต

คำว่า “ความโศกเป็นทุกข์” คือ เมื่อประสบทุกข์ ความกลัวย่อมเกิดขึ้น ความเศร้า
โศกนี้เอง แผลงแผ่ภายใน

คำว่า “ความคร่ำครวญเป็นทุกข์” คือ ความทุกข์ที่แสดงออกทางวาจา ความทุกข์นี้
แผ่แผ่ทั้งภายในและภายนอก

คำว่า “ความไม่สบายกายเป็นทุกข์” คือ ความทุกข์เช่นนี้ เป็นความทุกข์ทางกาย
เพราะความทุกข์นี้ บุคคลรู้สึกเจ็บปวดทางกาย นี่คืความหมาย

คำว่า “ความเสียใจและความคับแค้นใจเป็นทุกข์” คือ ความทุกข์เหล่านี้ เป็นความทุกข์ทางใจ เพราะความทุกข์เหล่านี้ บุคคลรู้สึกปวดร้าวใจ ความทุกข์เช่นนี้เป็นความหมายของความทุกข์ใจ

คำว่า “ความประสพกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์” อันนี้หมายความว่า บุคคลประสพกับผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ

คำว่า “ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์” อันนี้หมายความว่า บุคคลพลัดพรากจากผู้เป็นที่รักที่ชอบใจ

คำว่า “ปรารถนาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้น” หมายความว่า บุคคลหมดความสุข เพราะเขาไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงหนีผู้ที่เขาไม่ชอบไปได้ และเพราะเขาไม่สามารถจะอยู่ร่วมกับผู้ที่เขาชอบได้ การที่ไม่สามารถจะได้สิ่งเหล่านี้ได้ ชื่อว่า ได้หมดความสุข

คำว่า “โดยย่อ ชั้นที่ ๕ เป็นทุกข์” หมายความว่า บุคคลไม่สามารถปลีกตัวเองออกจากความยึดมั่นในชั้นที่ ๕ นั้นเอง เพราะฉะนั้น อุปาทานชั้นที่ ๕ เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นทุกข์

อุปาทานชั้นที่ ๕

ถาม : อะไรคืออุปาทานชั้นที่ ๕?

ตอบ : อุปาทานในรูปชั้นที่ เวทนาชั้นที่ สัญญาชั้นที่ สังขารชั้นที่ และวิญญาณชั้นที่ อุปาทานเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบตามที่ได้อธิบายมาโดยละเอียดแล้วในเรื่องชั้นที่อุปาย

ทุกข์ ๒ ชนิด

ทุกข์ในที่มี ๒ ชนิด คือ ทุกข์แห่งอายตนะ และทุกข์ภายใน

ทุกข์เพราะความเกิด ทุกข์เพราะความตาย ทุกข์เพราะประสพสิ่งไม่เป็นที่รัก ทุกข์เพราะพลัดพรากสิ่งที่รัก ทุกข์เพราะไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา โดยย่อ ทุกข์ของอุปาทานชั้นที่เรียกว่า ทุกข์แห่งอายตนะ ทุกข์เพราะความโศก ทุกข์เพราะความคร่ำครวญ และทุกข์เพราะความเสียใจและคับแค้นใจ เรียกว่า ทุกข์ภายใน

ทุกข์ ๓ ชนิด

ทุกข์มี ๓ ชนิด คือ ทุกข์ทุกขตา วิปริณามทุกขตา สังขารทุกขตา” ความทุกข์ทางกายและทางใจ ชื่อว่าทุกข์ทุกขตา สุขเวทนาที่เกี่ยวข้องด้วยอัสวกิเลสมีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมตา เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า วิปริณามทุกขตา อุปาทานชั้นที่ ๕ จัดเป็นสังขารทุกขตา

บัณฑิตพึงทราบทุกขอรียส์ดังกล่าวนี

ทุกขสมุทัยอริยสัจ

ถาม : อะไรคือทุกขสมุทัยอริยสัจ?

ตอบ : ดัณหานี้เกิดใหม่ ประกอบด้วยความยินดีและความกำหนัด แสวงหาความเพิลิตเพิลินที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา คำว่า “ทำให้เกิดใหม่ (โปโนพุกวิกา)” ในที่นี้ หมายความว่า มีตัณหา ณ ที่ใด ที่นั่นย่อมมีการเกิดใหม่ คำว่า “ดัณหา” นี้หมายความว่า ดัณหาเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกันกับทุกข์

คำว่า “ดัณหาที่ประกอบด้วยความยินดีและความกำหนัด (นनुทิวาคสทคต)” หมายความว่า ดัณหาเป็นสาเหตุก่อให้เกิดความยินดี ดัณหานี้เรียกว่าปัจจัยปฏฐาน ก่อให้เกิดมลทิน ดัณหานี้เรียกว่าราคะ มันปลุกความยินดีให้เกิดขึ้นร่วมกับความกำหนัด คำว่า “การแสวงหาความเพิลิตเพิลินที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง(ตตรตตราภินนุทินิ)” หมายความว่า ดัณหาเป็นสาเหตุให้บุคคลเกิดในภพต่างๆ ที่ซึ่งมีรูปเป็นที่รักนำยินดีเป็นต้นและให้เกิดความยินดีและแสวงหาความเพิลิตเพิลินอยู่ที่นั่นบ้างที่นี้บ้าง คำว่า “คือกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา” หมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง ยกเว้นภวตัณหาและวิภวตัณหา ฟังทราบว่าเป็นกามตัณหา ภวตัณหาเกิดร่วมกับทัศนะความเห็นว่ายเพียง(สัสสตทิฏฐิ) วิภวตัณหาเกิดร่วมกับความเห็นว่ายขาดสูญ(อุจเฉททิฏฐิ) บัณชิตฟังทราบทุกขสมุทัยอริยสัจดังกล่าวนี้

ทุกขนิโรธอริยสัจ

ถาม : อะไรคือทุกขนิโรธอริยสัจ?

ตอบ : ความสารถดับไปโดยไม่เหลือแห่งดัณหา ความสละ การสลัดออก ความหลุดพ้น ความไม่มีเยื่อใย* บัณชิตฟังทราบว่าเป็นทุกขนิโรธอริยสัจ

ถาม : นี่เป็นความดับไปแห่งสมุทัยด้วยมิใช่หรือ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เหตุแห่งทุกข์ได้ถูกตัดขาดแล้ว

ตอบ : เหตุแห่งทุกข์ถูกตัดขาดแล้ว เพราะฉะนั้น ภาวะแห่งการไม่เกิดและการไม่ตายก็สำเร็จแล้ว นั่นคือการรู้แจ้ง เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “การดับสมุทัยได้ ชื่อว่าเป็นการดับทุกข์”

ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ถาม : อะไรคือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ?

ตอบ : ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ได้แก่ อริยมรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

สัมมาทิฐิ ได้แก่ความรู้แจ้งอริยสัจ ๔ สัมมาสังกัปปะ หมายถึงความดำริที่เป็นกุศล ๓ สัมมาวาจา คือการงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ สัมมากัมมัันตะ คือการงดเว้นจากกายทุจริต ๓ สัมมาอาชีวะ ได้แก่การงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะ สัมมาวายามะ ได้แก่ความเพียร (ปธาน) ๔ ประการ สัมมาสติ หมายถึงสติปัฏฐาน ๔ สัมมาสมาธิ ได้แก่ฌาน ๔^๖

อีกประการหนึ่ง บุคคลดำเนินตามอริยมรรค เขาย่อมรู้แจ้งในนิพพาน นี้เรียกว่า สัมมา-
ทิฐิ เธอเป็นผู้ตื่นในนิพพานเท่านั้น นี้เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ เธอละวจีทุจริต นี้เรียกว่า
สัมมาวาจา เธองดเว้นจากการทำความชั่วทางกาย นี้เรียกว่าสัมมากัมมัันตะ เธองดเว้นการ
ประกอบมิจฉาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ เธอเลิกละความเพียรที่ผิด นี้เรียกว่าสัมมาวายามะ
เธอนึกถึงนิพพานเป็นอารมณ์เสมอ นี้เรียกว่าสัมมาสติ เธอเพ่งนิพพานเป็นอารมณ์ นี้เรียกว่า
สัมมาสมาธิ

ปัญญาธิริยํ ปัญญาพละ วิมังสาอิทธิบาท และธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ นับเข้าในสัมมา-
ทิฐิ

วิริยินทริยํ วิริยพละ วิริยอิทธิบาท ฉันทอิทธิบาท วิริยสัมโพชฌงค์ สัมมปธาน ๔
นับเข้าในสัมมาวายามะ

สตินทริยํ สติพละ สติสัมโพชฌงค์ สติปัฏฐาน ๔ นับเข้าในสัมมาสติ

สมาธินทริยํ สมาธิพละ จิตตอิทธิบาท สัทธินทริยํ สัทธาพละ สมาธิสัมโพชฌงค์
ปิตติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ อุปกขาสัมโพชฌงค์ นับเข้าในสัมมาสมาธิ โภธิปักขิยธรรม
๓๗ ประการเหล่านี้ นับเข้าในอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังนั้น บัณฑิตพึงทราบทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา-
อริยสัจดังกล่าวนี้

อริยสัจ ๔ พึงทราบด้วยประการฉะนี้

ถาม : เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสอนอริยสัจ ๔ ไม่ตรัสสอนอริยสัจ ๓
หรืออริยสัจ ๕?

ตอบ : (ถ้าตรัสอริยสัจ ๓ หรืออริยสัจ ๕) ก็อาจจะทำให้เกิดความสงสัยได้ อริยสัจ
เหล่านี้เป็นผลและเป็นเหตุระดับโลกิยะและโลกุตระ เพราะฉะนั้น อริยสัจจึงมี ๔

ถาม : อะไรเป็นผล(และเป็นเหตุ)ของโลกิยสัจจะ?

ตอบ : ทุกข์และสมุทัยเป็นผลและเป็นเหตุของโลกิยสัจจะ นิโรธเป็นผลของโลกุตระ-
สัจจะ มรรคเป็นเหตุของโลกุตระสัจจะ เพราะฉะนั้น อริยสัจ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสอนเป็น ๔
มิใช่ ๓ หรือ ๕

อีกประการหนึ่ง เพราะเหตุแห่งกิจ ๔ ดังนี้ คือ “ปริญญะยะ(ควรรู้) ปหาตัพพะ(ควรละ) สัจฉิกาดัพพะ(ควรทำให้แจ้ง) ภาเวตัพพะ(ควรเจริญ)” อริยสังขีมี ๔

ลักษณะของอริยสังขีทั้งหลายเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบโดยอุปมา ๑๑ ประการ คือ โดยความหมาย โดยลักษณะ โดยลำดับ โดยย่อ โดยอุปมา โดยวิภาค (จำแนกอรรถแห่งอริยสังขี) โดยการแจกแจง โดยความเหมือนกัน โดยความต่างกัน โดยอย่างต่างๆ มีอย่างเดียวเป็นต้น โดยสังเคราะห์

โดยความหมายของคำ

ถาม : อริยสังขีว่าโดยความหมายของคำเป็นอย่างไร?

ตอบ : อริยสังขีเป็นคำสอนของพระอริยเจ้า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอริยสังขี เพราะความรู้แจ้งอริยสังขี ๔ เหล่านี้ บุคคลชื่อว่าทำอริยสังขี ๔ ให้สมบูรณ์ คำว่า “สังขี” หมายความว่าความเป็นอย่างนั้น (ตถตา) ความเป็นอย่างอื่น ความเป็นอย่างเดียว ได้ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นิโรธคือความดับที่เป็นผล มรรคคือทศนะอันสูงสุด บัณฑิตพึงทราบโดยความหมายของคำดังกล่าวนี้

โดยลักษณะ

ถาม : โดยลักษณะเป็นอย่างไร?

ตอบ : ทุกข์มีลักษณะของความไม่สบายกายไม่สบายใจ สมุทัยมีลักษณะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นิโรธมีลักษณะของการไม่เกิดอีก มรรคมีลักษณะเป็นทางแห่งความสำเร็จ อีกนัยหนึ่ง ทุกข์มีลักษณะเป็นความเสียใจ ความคับแค้นใจ ความตรอมใจ ความจำกัด สมุทัยมีลักษณะเป็นการสะสม เป็นเหตุ เป็นปัจจัย สังโยชน์ และอุปาทาน นิโรธมีลักษณะ เป็นเนกขัมมะ วิเวก อสังขตะ และการตัดสิ้นใจ มรรคมีลักษณะเป็นพาหนะ การถึง การเห็น และการพึงพา

อริยสังขีเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบโดยลักษณะดังกล่าวนี้

โดยลำดับ

ถาม : อริยสังขีโดยลำดับอย่างไร?

ตอบ : ทุกข์สังขีที่ตรัสสอนเป็นข้อแรก เพราะเหตุว่า ทุกข์มองเห็นได้ชัด และเพราะในโลกนี้ เมื่อพูดถึงทุกข์แล้ว เราสามารถที่จะเข้าใจได้อย่างง่ายดาย สมุทัยสังขีเป็นคำสอนถัดไป การดับสมุทัย ก็คือการดับทุกข์ ต่อจากนั้น นิโรธสังขีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนเพื่อวัตถุประสงค์

ประสงค์แห่งการดับทุกข์โดยสิ้นเชิง และมรรคเป็นคำสอนข้อสุดท้าย วิธีนี้มีลักษณะเหมือนกับวิธีการของนายแพทย์ผู้ชาญฉลาดคนหนึ่ง ผู้ตรวจสอบสมุฏฐานของโรคเสียก่อน ต่อมาก็ตรวจดูสาเหตุที่ทำให้เกิดโรค เพื่อดับเชื้อโรค นายแพทย์ยักออกไปสั่งยาให้ตามลักษณะของเชื้อโรค ในที่นี้พึงทราบว่ เชื้อโรคเปรียบเหมือนทุกข์ เหตุและปัจจัยเป็นสมุทัย การดับสิ้นไป (หายจากโรค) ของเชื้อโรคเป็นนิโรธ และการให้ยารักษาเป็นมรรค

อริยสัจ บัณฑิตพึงทราบโดยลำดับ ดังกล่าวนี้

โดยย่อ

ถาม : อริยสัจ มีลักษณะโดยย่ออย่างไร?

ตอบ : ชาติเป็นทุกข์ การถือกำเนิดเป็นสมุทัย การดับไปแห่งทุกข์ได้เป็นนิโรธ ทางนำไปสู่ความดับทุกข์เป็นมรรค ที่ใดมีกิเลส ที่นั่นมีทุกข์ กิเลสเป็นสมุทัย การสำรอกกิเลสให้หมดไปเป็นนิโรธ วิธีการกำจัดกิเลสเป็นมรรค ทุกข์สัจกำจัดสัฏกายทิกฺขุณี สมุทัยสัจกำจัดอุจเฉททิกฺขุณี ทุกข์นิโรธสัจกำจัดสัสสตทิกฺขุณี มรรคสัจกำจัดมิจฉาทิกฺขุณีทั้งหมด บัณฑิตพึงทราบอริยสัจโดยย่อดังนี้

ข้ออุปมาด้วยคันไม้ที่เป็นพิษ อุปมาด้วยเรือ อุปมาด้วยของหนัก(ภาระ)

ถาม : โดยอุปมาอย่างไร?

ตอบ : ทุกข์พึงเห็นว่าเป็นเหมือนคันไม้มีพิษ สมุทัยเหมือนเมล็ดพืช นิโรธเหมือนการเผาเมล็ดพืชให้แห้งผาก มรรคเหมือนไฟเผา

บุคคลพึงเห็นทุกข์เหมือนฝั่งทะเลที่น้ำกลัว สมุทัยเหมือนน้ำท่วมอยู่ฝั่งนี้ นิโรธเหมือนฝั่งโน้นที่เป็นแดนเกษมจากความทุกข์และความกลัว และมรรคเหมือนเรือที่แล่นไปได้

บุคคลพึงเห็นทุกข์เหมือนน้ำหนักของหนักไป สมุทัยเหมือนการถือของหนัก นิโรธเหมือนการวางของหนักลง และมรรคเหมือนวิธีวางของหนัก บัณฑิตพึงทราบอริยสัจโดยอุปมา^{๑๐} ดังนี้

โดยวิภาค

ถาม : โดยวิภาคอย่างไร?

ตอบ : สัจจะ มี ๔ คือ สัจจวาจา สัจจญาณ ปรมัตถสัจ อริยสัจ ก็แล บุคคลพูดคำจริงและไม่พูดคำเท็จ นี้เรียกว่าสัจจวาจา ปัญญาพิจารณาความไม่จริงไม่แท้ นี้เรียกว่าสัจจญาณ นิพพานเป็นปรมัตถสัจ สัจจะที่ปฏิบัติโดยพระอริยเจ้า ชื่อว่า อริยสัจ(สัจจะของพระอริยเจ้า) ก็และพระอริยเจ้าพึงรู้แจ้งอริยสัจดังนี้ บัณฑิตพึงทราบอริยสัจโดยวิภาค ดังนี้

โดยการแจกแจง

ถาม : โดยการแจกแจงอย่างไร ?

ตอบ : กุศล อกุศลและอัปยากฤตของภุมิสามทั้งหมดยกเว้นตัณหาเป็นทุกขสังขัตติยาเป็นสมุทัยสังข การกำจัดตัณหาเป็นนิโรธสังข มรรคมืองค์ ๘ เป็นมรรคสังข อนึ่ง กิเลสเหล่าอื่นและกุศลธรรม อกุศลธรรม และอัปยากฤตธรรมแห่งภุมิ ๓ ทั้งหมดยกเว้นตัณหา จัดเป็นทุกขสังข ตัณหาและกิเลสทั้งหลาย(ที่ประกอบกับตัณหา)จัดเป็นสมุทัยสังข การกำจัดกิเลสเหล่านี้ให้หมดไปได้จัดเป็นนิโรธ มรรคจัดเป็นมรรคสังข อีกประการหนึ่ง ยกเว้นตัณหา กิเลสทั้งหมด กุศลธรรมและอัปยากฤตธรรมแห่งภุมิ ๓ จัดเป็นทุกขสังข ตัณหาและกิเลสทั้งหลายรวมทั้งอกุศลธรรมทั้งหมดจัดเป็นสมุทัย การกำจัดอกุศลธรรมเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธสังข มรรคจัดเป็นมรรคสังข

อีกนัยหนึ่ง ยกเว้นตัณหา กิเลสทั้งหลายและอกุศลธรรมทั้งหมด(ที่ประกอบกับตัณหา) อกุศลธรรมเหล่าอื่นของภุมิ ๓ และอัปยากฤตธรรมของภุมิ ๓ จัดเป็นทุกขสังข ตัณหากิเลสทั้งหลาย อกุศลธรรม กุศลธรรมที่เหลือของภุมิ ๓ จัดเป็นสมุทัยสังข การกำจัดสภาวะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธสังข มรรคจัดเป็นมรรคสังข การปรารถนาสิ่งที่น่ายินดี ชื่อว่าตัณหาสมุทัยหมายถึง “ประกอบด้วยตัณหา” และ “ประกอบด้วยอนุสัย” กิเลสเหล่าอื่นเป็นสมุทัย

ความหมายของการเคลื่อนและการปรากฏของภพ อกุศลธรรมทั้งหมดเป็นสมุทัยในความหมายว่าทำให้เกิดมี กุศลแห่งภุมิ ๓ เป็นสมุทัย ในที่นี้ ตัณหาและกิเลสเหล่าอื่นจัดเป็นสมุทัย

กุศลธรรมของภุมิ ๓ เป็นทุกขสังขหรือเป็นสมุทัยสังข เพราะเหตุแห่งลักษณะของความคับแค้นใจ ความไม่สบายกาย ความดรอมใจ ความจำกัด จัดเป็นทุกขสังข เพราะเป็นลักษณะของการสะสม เหตุ ปัจจัย อุปาทานและการรวมกัน ทุกขสมุทัยจึงสำเร็จ บัณฑิตพึงทราบลักษณะโดยการแจกแจง ดังกล่าวนี้

โดยความเหมือนกัน

ถาม : โดยความเหมือนกันอย่างไร?

ตอบ : อริยสังข ๔ เหล่านี้ เป็นอย่างเดียวกันโดยวิธีการ ๔ ประการ คือ โดยอรรถว่าสังขจะ โดยอรรถว่าตถตา โดยอรรถว่าธัมมตา และโดยอรรถว่าสุญญตา ฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยความเหมือนกัน ดังกล่าวนี้ **

โดยความต่างกัน

ถาม : โดยความต่างกันอย่างไร?

ตอบ : โดยความต่างกัน มี ๒ สัจจะ คือ โลกียสัจจะกับโลกุตรสัจจะ^{๑๑} โลกียสัจจะเป็นอาสวะ เป็นสังโยชน์ เป็นคันถะ(เครื่องรีงรัด) เป็นโอฆะ(ห่วงน้ำ) เป็นโยคะ เป็นนิรวณ เป็นผัสสะเป็นอุปาทาน และกิเลส^{๑๒} โลกียสัจจะจึงเรียกว่าทุกข์และสมุทัย โลกุตรสัจจะนั้นเป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากกิเลสอาสวะ ปราศจากสังโยชน์ ปราศจากคันถะ ปราศจากโอฆะ ปราศจากโยคะ ปราศจากนิรวณ ปราศจากผัสสะ ปราศจากอุปาทาน และปราศจากกิเลส โลกุตรสัจจะเป็นนิโรธและมรรคสัจจะ ๓ เป็นสังฆตธรรม นิโรธสัจเป็นอสังฆตธรรม สัจจะ ๓ เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากรูป ทุกขสัจเป็นรูปและอรูปรู^{๑๓} สมุทัยสัจเป็นอกุศล^{๑๔} มรรคสัจเป็นกุศล นิโรธสัจเป็นอภัยกถธรรม ทุกขสัจเป็นกุศลอกุศลและอภัยกถ ทุกขสัจพึงกำหนดรู้ สมุทัยสัจพึงละ นิโรธสัจพึงบรรลู่ และมรรคสัจพึงปฏิบัติ บัณฑิตพึงทราบโดยความต่างกัณดังกล่าวนี้

โดยความเป็นอย่างเดียว เป็นต้น

ถาม : โดยความเป็นอย่างเดียวนั้นเป็นต้นอย่างไร?

ตอบ : อริยสัจเหล่านั้น มีอย่างละชนิดเดียวคือ กายซึ่งมีวิญญาณเป็นทุกข์ สมุทัยคือมานะ และการกำจัดมานะนั้นเป็นนิโรธ กายานุปัสสนาจัดเป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๒ ชนิดคือ นามและรูปเป็นทุกข์ อวิชชาและตัณหาเป็นสมุทัย การกำจัดอวิชชาและตัณหาเหล่านี้จัดเป็นนิโรธ สมณะและวิปัสสนาเป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๓ ชนิด คือ ทุกขทุกขตาแห่งภุมิ ๓ เป็นทุกขสัจ อกุศลมูล ๓ เป็นสมุทัย การกำจัดอกุศลมูลเหล่านี้ได้ เป็นนิโรธ ศีล สมาธิ และปัญญาเป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๔ ชนิด คือ อาหาร ๔ ชนิดเป็นทุกข์ วิปลาสวัตถุ ๔ เป็นสมุทัย^{๑๕} การละวิปลาสเป็นนิโรธ สติปัญฐาน ๔ เป็นมรรค อริยสัจเหล่านั้นมี ๕ ชนิด คือ คติ ๕ เป็นทุกข์^{๑๖} นิรวณ ๕ เป็นสมุทัย การกำจัดนิรวณทั้งหลาย^{๑๗}จัดเป็นนิโรธ อินทรีย์ ๕ เป็นมรรค^{๑๘} อริยสัจเหล่านั้นมี ๖ ชนิด คือ ผัสสะ ๖ เป็นทุกข์^{๑๙} กลุ่มของตัณหา ๖ เป็นสมุทัย^{๒๐} การกำจัดกลุ่มตัณหาเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธ ธาตุที่พึงสลัดออกจากทุกข์ ๖ เป็นมรรค^{๒๑} อริยสัจเหล่านั้นมี ๗ ชนิด คือ ที่ตั้งของวิญญาณ (วิญญาณฐิติ) ๗ เป็นทุกข์^{๒๒} อนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในภายใน ๗ เป็นสมุทัย การกำจัดอนุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในภายในได้เป็นนิโรธ โพชฌงค์ ๗ เป็นมรรค^{๒๓} อริยสัจเหล่านั้นมี ๘ ชนิดคือโลกธรรม ๘ เป็นทุกข์^{๒๔} มิจฉัตตะ(ภาวะที่ผิด)เป็นสมุทัย^{๒๕} การกำจัดมิจฉัตตะ ๘ ได้ เป็นนิโรธ มรรคมืองค์ ๘ เป็นมรรค^{๒๖} อริยสัจเหล่านั้นมี ๙ ชนิด คือ สัตตาวาส ๙ เป็นทุกข์^{๒๗} รากเหง้าของตัณหาเป็นสมุทัย^{๒๘} การกำจัดรากเหง้าของตัณหาเหล่านี้ได้จัดเป็นนิโรธ ธรรมทั้งหลายอันมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ ประการ เป็นมรรค^{๒๙} อริยสัจเหล่านั้นมี ๑๐ ประการดังนี้ คือ

สังขารทั้งหลายในบุรพาทิศ ๑๐ เป็นทุกข^{๑๑} สังโยชน์ ๑๐ เป็นสมุทัย^{๑๒} การกำจัดสังโยชน์ทั้งหลายได้เป็นนิโรธ^{๑๓} สัญญา ๑๐ เป็นมรรค^{๑๔} บัณฑิตพึงทราบโดยความเป็นชนิดเดียวและอื่นๆ เป็นต้น ด้วยประการฉะนี้

โดยสงเคราะห์

ถาม : อริยสัจ มีลักษณะโดยสงเคราะห์อย่างไร ?

ตอบ : สงเคราะห์มี ๓ ชนิด กล่าวคือ สงเคราะห์ในชั้น^๑ อายตนะและธาตุ ในที่นี้ทุกขสังขารในชั้น^๒ ๕^๓ สมุทัยสังขารและมรรคสังขารในสังขารชั้น^๔ นิโรธสังขารไม่สงเคราะห์ในชั้นใดเลย ทุกขสังขารในอายตนะ ๑๒ สัจจะทั้ง ๓ ประการสงเคราะห์ในธรรมายตนะ ทุกขสังขารในธาตุ ๑๘ สัจจะ ๓ สงเคราะห์ในธรรมธาตุ บุคคลควรทราบโดยสงเคราะห์ดังนี้ บัณฑิตพึงทราบอริยสัจญาณโดยอุบายทั้งหลายเหล่านี้ นี้จึงเรียกว่าอุบายแห่งการตรัสรู้อริยสัจ

บทที่ ๑๒

ตอนที่ ๑ สัจญาณปริจเฉท

ชั้นธ ฌาตุ อายตนะ

บัดนี้เมื่อโยคีเข้าใจชั้นธ ฌาตุ อายตนะ ปฏิจจสมุปบาทและอริยสัจ เธอได้สดับศีล
อุดมคติ และสมาธีกถาคือฉนวนมาแล้ว

อุปมาว่าด้วยดอกสามร้อยเล่มและศิระะถูก ไฟไหม้

บุดูชนกลัวทุกคติเพราะเขามีได้รู้แจ้งเห็นจริงในธรรม ต่อเมื่อพิจารณาถึงความกลัวของ
ทุกคติความเกิดและความตายอันไม่มีจุดเริ่มต้น เธอควรคิดถึงการไม่พลาดโอกาสอันนี้และคิดถึง
อุปมาแห่งดอกสามร้อยเล่ม* ที่พระราชาสั่งลงโทษโจรผู้ปล้นคนเดินทาง และอุปมาแห่งคนที่
ถูกไฟไหม้ศิระะ ประสงค์จะดับไฟให้ตนปลอดภัย หากโยคียังไม่สามารถจะเข้าใจอริยสัจสี่อย่าง
ชัดเจนพึงปฏิบัติเพื่อรู้อริยสัจสี่โดยวิธีอุปมาเธอพึงเจริญฉันทะวิริยะจนได้บริบูรณ์ในจิตตสมาธิเกิด

วิธีปฏิบัติ

ถาม : วิธีปฏิบัติเป็นไฉน?

ตอบ : เบื้องแรกโยคีพึงตั้งใจสดับอริยสัจสี่ที่อธิบายไว้โดยย่อหรือโดยพิสดารหรือทั้ง
โดยย่อและพิสดาร อาศัยการฟัง การท่อง การบัน เธอก็สามารถทรงจำไว้ได้ด้วยใจ จากนั้น
โยคีจะเข้าไปสู่สถานที่อันสงบ นั่งตั้งกายตรง ส้ารวมจิต ไม่ให้จิตแล่นไปในที่นั่นที่นี้ ตั้งจิตไว้ที่
อริยสัจสี่ประการ

ประการแรก โยคีพิจารณาทุกขอริยสัจโดยพิจารณาชั้นธ อายตนะ และฌาตุ ความคิด
เกี่ยวกับชั้นธควรจะได้พิจารณาโดยอาศัยลักษณะของตนเอง(ลักษณะต่างๆไป)และ
ลักษณะ(เฉพาะ)ของชั้นธตามวิธีที่สอนไว้ ในเรื่องชั้นธอุบาย ความคิดเกี่ยวกับอายตนะก็ควรจะได้
พิจารณาโดยอาศัยลักษณะของอายตนะตามที่กล่าวไว้ตามนัยแห่งอายตนะอุบาย ความคิด
เกี่ยวกับฌาตุ ควรจะได้พิจารณา โดยอาศัยลักษณะของฌาตุตามที่กล่าวไว้ตามนัยแห่งฌาตุอุบาย

ด้วยการพิจารณาขั้นนี้ อายุตนะ และธาตุอย่างนั้น โยคีย่อมรู้ว่า มีสักแต่ว่าขั้นนี้ อายุตนะ และธาตุเท่านั้น ไม่มีสัตว์หรือตัวตน เมื่อนั้น โยคีจะได้สังขารสัญญาและรู้ชัดว่า สิ่ง ๒ สิ่ง แยกกันคือนามและรูป (นามรูปปริเฉทญาณ) ในที่นี้ อายุตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๐ ของรูปขั้นนี้จัดเป็นรูป ขั้นนี้มีมายนตนะและธาตุ ๗ จัดเป็นนาม ธรรมายตนะและธรรมธาตุเป็นทั้งรูปและนาม นามเป็นอย่างหนึ่งรูปเป็นอีกอย่างหนึ่ง รูปว่างจากนาม และนามก็ว่างจากรูป นามไม่แยกจากรูป และรูปก็ไม่แยกจากนาม ดูจกลองและเสียงกลอง” เพราะอาศัยนามรูปจึงดำเนินไปได้ และเพราะอาศัยรูป นามจึงเป็นไปได้ ดูการท่องเที่ยวไปของคนบอดและคนง่อย”

ความแตกต่างระหว่างนามและรูป

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างนามและรูป?

ตอบ : นามไม่มีร่างกาย รูปมีร่างกายปรากฏ นามเป็นสิ่งที่ยากจะถูกต้องได้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกต้องได้ง่าย นามเคลื่อนไหวไปได้เร็ว รูปไปได้ช้า นามไม่กินเนื้อที่ รูปกินเนื้อที่ นามรับรู้พิจารณาและสำนึกได้ แต่รูปทำอย่างนั้นไม่ได้ รูปเดิน ยืน นั่ง นอน คู่เข้า เขี่ยตอก นามทำอาการอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ชัดว่าเราเดิน เรายืน เรานั่ง เรานอน เราคู่เข้าเราเขี่ยตอก แต่รูปรู้ดังกล่าวไม่ได้ รูปตีมีม กิม ลิม รับรส แต่นามหาทำไม่ นามรู้ชัดว่าเราตีมีม เรากิน เราลิม เรารับรส รูปไม่รู้เช่นนั้น รูปปรบมือ เบิกบาน หัวเราะ ร้องไห้และพูดออกมาได้หลายแบบ นามทำอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ว่าเราปรบมือ เราเบิกบาน เราหัวเราะ เราร้องไห้ เราพูด แต่รูปหา รู้อย่างนั้นไม่เหล่านี้คือข้อแตกต่างระหว่างนามและรูป และโยคีรู้รูปและนามนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ว่า นามและรูปเท่านั้นมีอยู่ที่นี้ และหาไม่มีสัตว์มีตัวตนไม่ เมื่อปรากฏแก่เธอเช่นนี้ เธอก็ได้ชื่อว่าได้สังขารสัญญา

สรุปทุกขอริยสัง

บัดนี้จะสรุปความแห่งทุกขอริยสังทั้งหมด โยคีอาศัยการเกิดขึ้นแห่งความรู้อันบริสุทธิ์ตามความเป็นจริงย่อมกำหนดรู้นามและรูป พึงรู้เถิดว่า นี่เป็นการพรรณานาคความแห่งทุกขอริยสัง ซึ่งโยคีทำให้ประจักษ์ชัดในทุกขอริยสัง ด้วยการพิจารณาถึงความสำคัญอันหมายรู้กันว่าเป็นสัตว์” จากนั้น พึงใส่ใจเหตุและปัจจัยของทุกข์ต่อไป

เหตุและปัจจัยของทุกข์

ถาม : อะไรเป็นเหตุและปัจจัยของทุกข์?

ตอบ : โยคินั้นย่อมรู้อย่างนี้ว่าทุกข์นี้มีชาติเป็นเหตุเป็นปัจจัย ชาติมีภพเป็นเหตุเป็นปัจจัย ภพมีอุปาทานเป็นเหตุเป็นปัจจัย อุปาทานมีตัณหาเป็นเหตุเป็นปัจจัย ตัณหา

เวทนาเป็นเหตุเป็นปัจจัย เวทนามีผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัย ผัสสะมีสหายคณะเป็นเหตุเป็นปัจจัย สหายคณะมีนามรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัย นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุเป็นปัจจัย วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุเป็นปัจจัย สังขารมีอวิชาเป็นเหตุเป็นปัจจัย

ด้วยประการฉะนี้ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ ฯลฯ เพราะชาติเป็นปัจจัยจึงมีชรามรณะและความโศก การเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลย่อมมีด้วยประการฉะนี้

โยคีน้นพิจารณาไซ้แห่งปัจจัยการโดยพิสดารดังนี้

กัังขาวิตรณวิสุทธิ

บัดนี้ มีบทสรุปว่า เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา บุคคลทำให้ทุกขสมุทัยปรากฏชัด ปฏิจจสมุปบาทญาณ ธัมมัญญิตติญาณ และกัังขาวิตรณวิสุทธินญาณล้วนเป็นศัพท์ที่านใช้สำหรับพรรณนาญาณที่ทำให้ทุกขสมุทัยปรากฏชัด

นิโรธัจ

โยคีน้นครันรู้ชัดความจริงเกี่ยวกับทุกขสมุทัยและข้ามพ้นความสงสัยต่อกาลทั้งสาม(อดีตอนาคต และปัจจุบัน) จึงพิจารณาความดับทุกข์

ดับอะไรจึงชื่อว่าดับทุกข์?

โยคีรู้ชัดอย่างนี้ว่า เมื่อชาติดับ ทุกข์ก็ดับ เมื่อภพดับ ชาติก็ดับ เมื่ออุปาทานดับ ภพก็ดับ เมื่อตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ ฯลฯ เมื่ออวิชาดับ สังขารก็ดับ

ดังนั้น เพราะดับอวิชา สังขารจึงดับ เพราะดับสังขาร วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ความแก่ ความตาย ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจก็ดับ เพราะอาศัยการดับชาติคือความเกิด กองแห่งทุกข์ทั้งมวลดับไปด้วยอาการอย่างนี้ ดังนั้น เมื่อพิจารณาเห็นการสืบเนื่องแห่งปฏิจจสมุปบาทด้วยอุบายอันแยบคายแล้ว ผู้ปฏิบัติจะเห็นสภาวะชัดอย่างนี้ว่า อาศัยเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา เมื่อดับตัณหาได้ ทุกข์ก็ดับ ด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่าโยคีทำทุกขนิโรธให้ปรากฏชัด

มคคัจ

โยคี ครันทราบความจริงเกี่ยวกับทุกขนิโรธแล้ว จึงพิจารณาทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาตั้งนี้ มรรคอะไร บารมีอะไรจึงจะทำลายตัณหาได้?

ผู้ปฏิบัติพิจารณาอุปาทานชั้นธ ๕ และโทษของการยึดถือในชั้นธ ๕ นั้น เธอคิดว่า“นี่แหละคือมรรค นี้แหละคือบารมี(ปัญญาบารมี)” เธอปฏิบัติเพื่อขจัดตัณหาและทำให้มคคัจเกิดขึ้น

เธอพึงรู้มัคคสังคังที่แสดงไว้อย่างสมบูรณ์ในเรื่องสังจอุบาย

การรู้ปัญญาพาหนะ ๑๘๐ วิธี (สัมมสนญาณ)

โยคินั้น เมื่อพิจารณาอริยสังคีโดยอุบายแยกกาย(โยนิโสมนสิการในอริยสังคี) ย่อมรู้
อุปาทานชั้น ๕ โดย ๑๘๐ วิธี โยคินั้นพิจารณาอย่างลึกซึ้งซึ่งรูปในอดีต ปัจจุบันและอนาคต
ทั้งภายในและภายนอก ทั้งใหญ่และเล็ก ทั้งหยาบและละเอียด ทั้งไกลและใกล้ ว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ในทำนองเดียวกัน เธอพิจารณาเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ทั้งปวง แต่ละชั้นก็มีธรรม ๑๒ อย่างปรากฏที่ทวาร ห้าชั้นก็ ๑๒ เป็น ๖๐ อนิจจสังญาชั้น
๖๐ ทุกขสังญาชั้น ๖๐ อนัตตสังญาชั้น ๖๐ รวมเป็น ๑๘๐

อนึ่ง มีธรรม ๑๘๐ ปรากฏที่ทวาร กล่าวคืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖
วิญญาณ ๖ ผัสสะ ๖ เวทนา ๖ สัญญา ๖ เจตนา ๖ ตัณหา ๖ วิตก ๖ วิจาร ๖ รวมเป็นธรรม
๑๐ อย่าง อย่างละ ๖ รวมเป็น ๖๐ ธรรมเหล่านี้เป็นอนิจจสังญาชั้น ๖๐ ทุกขสังญาชั้น ๖๐
อนัตตสังญาชั้น ๖๐ รวมเป็น ๑๘๐ ด้วยประการฉะนี้

โยคินั้นพิจารณาสังขาร(ทั้ง ๑๘๐)โดยความเป็นของไม่เที่ยงและพิจารณาว่าตลอดช่วง
แห่งปี ฤดู เดือน ปักษ์ กลางวัน กลางคืน ชั่วโมง ขณะจิตที่ไม่มีที่สิ้นสุดมีการสร้างสิ่งใหม่
แทนสิ่งเดิมได้เกิดขึ้นต่อเนื่องตลปเปลวประทีป

ต่อจากนั้น โยคีเพ่งพิจารณาสังขาร(๑๐๘)โดยความเป็นทุกข์ เพราะไปสู่ทุกติ บุคคล
จึงประสบกับความไม่เป็นที่สุข ความหิวกระหาย และความกลัว พบกับความพลัดพรากจากของ
รัก พบกับความแก่ เจ็บ ตาย เศร้าโศก คร่ำครวญ ทุกข์กาย และทุกข์ใจนั้นคือความแปรปรวน
ของสังขาร

เธอพิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความไม่มีตัวตน เธอพิจารณาให้เห็นจริงตามคำสอน
ที่ได้สอนมาแล้ว โดยเธอพิจารณาเหตุและปัจจัยของชั้น อายตนะ และธาตุตามความเป็นจริง
เนื่องจากผลของกรรม และเหตุปัจจัย สัตว์จึงเกิดขึ้น ไม่มีชิวะ ไม่มีอัตตาในที่ใดๆ

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

โยคินั้นพิจารณารูปโดยความเป็นของไม่เที่ยงในแง่ที่ว่าดับไป พิจารณาโดยความเป็น
ทุกข์ในแง่ที่ว่า เป็นภัย พิจารณาโดยความเป็นอนัตตาในแง่ที่ว่าไม่มีอยู่จริง เธอชื่อว่าพิจารณา
โดยย่อและพิสดาร

และในทำนองนี้ เธอจะพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่าเป็นของ
ไม่เที่ยง ในแง่ที่ว่าดับไป พิจารณาโดยความเป็นทุกข์ในแง่ที่ว่า เป็นภัย พิจารณาโดยความเป็น
อนัตตาในแง่ที่ว่าไม่มีอยู่จริง ชื่อว่าเธอพิจารณาโดยย่อและพิสดาร

ในที่นี้ เพราะรู้จักความไม่เที่ยง เธอจึงถอนความสำคัญว่าเที่ยงได้ เพราะรู้จักทุกข์ เธอจึงถอนความสำคัญว่าสุขได้ และเพราะรู้จักว่าเป็นอนัตตา เธอจึงถอนความสำคัญว่ามีตัวตนได้อนิมิตตะ อับปณิหิตตะ สุธัญญตะ

ถาม : อย่างไร จึงชื่อว่าพิจารณาเห็นอนิจจตา(ความไม่เที่ยง) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่ ?

ตอบ : เมื่อพิจารณาเห็นสังขารชัดเจนตามที่มันเป็นจริง โยคีจะกำหนดขอบข่ายของสังขารว่าไม่มีก่อนการเกิดขึ้นของสังขาร และว่าไม่ได้ไปไหนเมื่อสังขารดับไป และจิตของเธอก็จะแล่นไปสู่อนิมิตธาตุ(สภาวะที่ไม่ปรากฏนิมิตของสังขาร) และก็จะบรรลุถึงความสงบ เธอชื่อว่าพิจารณาเห็นอนิจจตา(ความไม่เที่ยง) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่ด้วยประการฉะนี้

ถาม : อย่างไรชื่อว่าพิจารณาเห็นทุกขตา(ความเป็นทุกข์) ได้อย่างลึกซึ้งเต็มที่?

ตอบ : เมื่อเธอพิจารณาสังขารทั้งหลายอยู่ จิตของเธอจะเร่าร้อนด้วยความกลัวภัยภัยอันเนื่องมาจากความทะยานอยาก และจิตของเธอก็จะแล่นไปสู่อับปณิหิตธาตุ(ภาวะอันไม่มีที่ตั้งแห่งตัณหา)และบรรลุความสงบ

ถาม : อย่างไร ชื่อว่าเพ่งพิจารณาสังขารธรรมทั้งหลายโดยความเป็นอนัตตาอย่างลึกซึ้งเต็มที่?

ตอบ : ขณะเมื่อเพ่งพิจารณาสภาวะทั้งปวง เธอจะเห็นสังขารธรรมเหล่านั้นเป็นเหมือนผู้แปลกหน้า (ปรโต) จิตของเธอจะแล่นไปสู่สุญญตธาตุ และบรรลุความสงบ ชื่อว่าเป็นผู้เพ่งพิจารณาธรรมทั้งหลายด้วยความเป็นอนัตตาอย่างลึกซึ้งด้วยประการฉะนี้^{๑๐}

การพิจารณาเห็นสภาวะของภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และ สัตตาวาส ๘ โดยสภาพที่ต้องดับไปเป็นภัยและไม่เป็นจริง เธอควรพิจารณาสภาวะดังกล่าว ด้วยประการฉะนี้^{๑๑}

สังจัญญาณจบ

อุทยัพพญาณ

โยคี เมื่อเข้าใจอุปาทานขันธ ๕ ยกขึ้นสู่ไตรลักษณ์ บรรณาความสุขโดยการหลุดพ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ เมื่อเธอเฝ้ากำหนดอุปาทานขันธ ๕ ด้วยวิธีไตรลักษณ์ เธอย่อมแทงตลอดการเกิดและการดับว่า “ธรรมเหล่านั้นทั้งสิ้นที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น และเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป”^{๑๒}

การยึดขันธ มี ๓ อย่าง คือ การยึดกำหนดด้วยกิเลส การยึดกำหนดเพื่อสมาธิ และการยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

การยึดกำหนดด้วยกิเลส

ในที่นี้ บุคคลผู้โง่หลง ย่อมยึดติดและกำหนดนิมิตด้วยจิตวิปลาส(ความคิดที่คลาด ๒๕๘

เคลื่อนจากความเป็นจริง) และยึดเอาโลกแห่งรูป เสียง ผัสสะ และธรรมารมณ์โดยกำหนดว่าเป็นสุขและยั่งยืน ลักษณะแบบนี้อุปมาเทียบได้กับแมลงเม่าบินเข้ากองไฟ อย่างนี้เรียกว่าการยึดกำหนดด้วยกิเลส”

การยึดกำหนดเพื่อสมาธิ

ถาม : การยึดกำหนดเพื่อสมาธิเป็นอย่างไร ?

ตอบ : โยคีในพระศาสนาที่ปรารถนาจะได้สมาธิจึงมีจิตยึดกำหนดนิมิตในอารมณ์อันใดอันหนึ่งในกัมมัฏฐาน ๓๘ ประการ เริ่มด้วยสัมมาสติ และอภัยสตินั้นผูกใจไว้ดูจลุ่มข้างไว้เพื่อทำให้ข้างสงบ^{๑๔} ฉะนั้น วิธีนี้เรียกว่าการยึดเพื่อสมาธิ

การยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

ถาม : การยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญาเป็นไหน?

ตอบ : บุคคลเริ่มต้นด้วยความเห็นตรง(ทิจฺจุชฺคตา) เผ่าพิจารณาลักษณะของรูปเวทนา สัญญาสังขารและวิญญาณ ด้วยปรารถนาความสุขและปรารถนาความวางเฉยในสังขาร (สังขารุเบกขาญาณ) เธอจึงเผ่ากำหนดไตรลักษณ์ เปรียบเหมือนชายผู้จับบุงพิชอย่างมั่นคง^{๑๕} นี้เรียกว่ายึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญาเป็นการดีหนอที่บุคคลจะยึดกำหนดด้วยวิปัสสนาปัญญา

ถาม : การกำหนดพิจารณาลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเป็นไหน?

ตอบ : กำหนดพิจารณาลักษณะของรูปดังนี้ บุคคลกำหนดพิจารณาจักขุโดยความเป็นธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม จักขวยตนะ ฯลฯ กายายตนะก็พิจารณาในทำนองเดียวกัน ลักษณะของเวทนา โดยเวทนาที่เป็นสุข เวทนาที่เป็นทุกข์ และเวทนาที่ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ พิจารณาลักษณะของสัญญาโดยเป็นรูปสัญญาจนถึงธรรมสัญญา พิจารณาลักษณะของสังขาร โดยลักษณะของผัสสะ เจตนา วิตก วิจาร หรืออิโมกข์ พิจารณาลักษณะของวิญญาณโดยจักขุวิญญาณจนถึงมโนวิญญาณ

โยคีอาศัยกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่งจากขั้นห้าเหล่านี้ ด้วยการสร้างนิมิตอย่างฉลาด

บุคคลชื่อว่ากำหนดลักษณะของรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ด้วยประการฉะนี้

วิธีกำหนดกระบวนการของจิต ๒ ประการ

อนึ่ง บุคคลย่อมมีวิธีกำหนดกระบวนการของจิตได้ ๒ วิธี คือ โดยอารมณ์ และโดยมนสิการ

ถาม : บุคคลกำหนดโดยอารมณ์เป็นไฉน?

ตอบ : จิต(และกระบวนการของจิต จิตวิถี) เกิดจากอารมณ์ บุคคลควรรู้อย่างนี้ เพราะอารมณ์คือรูป เพราะอารมณ์คือเวทนา เพราะอารมณ์คือสัญญา เพราะอารมณ์คือสังขาร เพราะอารมณ์คือวิญญาณ (กระบวนการของ)จิตจึงเกิดขึ้น”

นี่คือการกำหนดด้วยอารมณ์(คือการกำหนดโดยการใช้อารมณ์ปัจจุบัน)

ถาม : บุคคลกำหนดโดยมนสิการเป็นไฉน?

ตอบ : เพราะอาศัยมนสิการในรูป กระบวนการของจิตจึงเกิดขึ้น โยคีควรพิจารณาว่าดังนี้

เพราะการใส่ใจในเวทนา ใส่ใจในสัญญา ใส่ใจในสังขาร กระบวนการของจิตจึงเกิดขึ้น บุคคลควรทบทวนดังนี้

ถาม : การใส่ใจลักษณะด้วยดี(โยนิโสมนสิการ) เป็นไฉน?

ตอบ : บุคคลใส่ใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ โดยพิจารณาให้เห็นกิจและไตรลักษณ์ นี่เรียกว่าการใส่ใจลักษณะด้วยดี(การกำหนดด้วยโยนิโสมนสิการ)^{๑๖}

อีกประการหนึ่ง บุคคลสามารถกำหนดลักษณะของสังขารทั้งหลายโดยลักษณะทั่วไปและสามัญญลักษณะ นี่คือการใส่ใจลักษณะด้วยดี

“บุคคลแห่งตลอดการเกิดและดับ” หมายความว่าบุคคลเห็นอย่างชัดเจนว่านี่คือการเกิดขึ้นนี่คือการดับไป

ในที่นี้ รูปที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมสืบต่อกัน เครื่องหมายของการเกิดคือการปรากฏ(ของสันตติในขณะนั้น) ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงคือการดับ เมื่อมองเห็นเช่นนี้ด้วยปัญญาจักขุก็ชื่อว่า มีญาณที่เห็นความเกิดและความดับ(อุทยัพพญาณ)

เวทนาสันตติเกิดขึ้น สัญญาสันตติ สังขารสันตติ วิญญาณสันตติเกิดขึ้น ลักษณะที่ปรากฏขึ้นเรียกว่าเกิด ลักษณะที่แปรไปเรียกว่าดับ ปัญญาจักขุที่เห็นอย่างนี้ เรียกว่า ญาณที่เห็นความเกิดและความดับ(อุทยัพพญาณ)^{๑๗}

ลักษณะแห่งการเกิดและการดับ ๓ วิธี

อนึ่ง โยคีสามารถจะคุ้นเคยกับลักษณะของการเกิดและการดับโดยอาศัย ๓ วิธี คือ โดยเหตุ โดยปัจจัย และโดยคุณสมบัติของตัวเอง(นิพพัตติลักษณะ)

ถาม : บุคคลสามารถคุ้นเคยเป็นอย่างดีกับลักษณะของการเกิดโดยอาศัยเหตุอย่างไร?

ตอบ : ชั้นทั้งหลายเกิดขึ้นโดยอาศัยต้นเหตุ อวิชชา และกรรม เมื่อโยคีเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักขุ เธอก็สามารถเป็นผู้คุ้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิดโดยอาศัยเหตุ^{๑๘}

ถาม : โยคีสามารถค้นเคยเป็นอันดีกับการเกิดโดยอาศัยปัจจัย อย่างไร?

ตอบ : เพราะอาหารเป็นปัจจัย รูปจึงเกิดขึ้น เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ชั้นที่ ๓ จึงเกิดขึ้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงเกิดขึ้น^{๑๙} เมื่อโยคีเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอก็สามารถเป็นผู้ค้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิดโดยอาศัยปัจจัย

ถาม : โยคีสามารถค้นเคยเป็นอย่างดีกับการเกิดโดยอาศัยลักษณะของตัวเองอย่างไร?

ตอบ : สังขารเกิดขึ้น ย่อมสืบต่อตัวของมันเอง ลักษณะนี้เป็นเช่นเดียวกับการสืบต่อกันของเปลวประทีป เมื่อโยคินั้นเห็นสิ่งนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอก็สามารถเป็นผู้ค้นเคยเป็นเป็นอย่างดีกับการเกิด โดยอาศัยลักษณะของตัวเอง

โยคีสามารถเห็นทุกขอริยสังขโดยอาศัยการเกิดขึ้นของเหตุ การเกิดขึ้นของปัจจัย และการเกิดขึ้นของตัวเอง โยคีสามารถค้นเคยกับการเกิดขึ้น โดยอาศัย ๓ วิธี คือโดยเหตุ โดยปัจจัย และโดยลักษณะของตัวเอง(นิพพัตติลักษณะ) ด้วยประการฉะนี้

ถาม : โยคีสามารถค้นเคยกับการดับ โดยอาศัย ๓ วิธี อย่างไร ?

ตอบ : โดยอาศัยการดับไปของเหตุ ๑ โดยอาศัยการดับไปของปัจจัย ๑ และโดยอาศัยการดับไปด้วยลักษณะตัวเอง (วิปริณามลักษณะ) ๑

ในข้อนี้(เมื่ออธิบายว่า) โดยอาศัยการดับไปแห่งต้นเหตุ อวิชชาและกรรม การดับไปแห่งชั้นทั้งหลายจึงมีได้^{๒๐} เมื่อโยคีเห็นด้วยปัญญาจักษุ เธอย่อมค้นเคยกับลักษณะของการดับไปโดยอาศัยการดับไปแห่งเหตุ

เพราะอาศัยการดับไปแห่งอาหาร การดับไปของรูปชั้นจึงมีได้^{๒๑} เพราะอาศัยการดับไปของผัสสะ การดับไปของชั้นที่ ๓ จึงเป็นไปได้ เพราะอาศัยการดับไปของนามรูป การดับไปของวิญญาณชั้นจึงมีได้^{๒๒} เมื่อบุคคลเห็นสภาวะนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอจะค้นเคยกับการดับไปแห่งปัจจัย

การดับไปแห่งสังขารเป็นจุดการลดน้อยลงแห่งเปลวประทีป เมื่อบุคคลเห็นสภาวะนี้ด้วยปัญญาจักษุ เธอค้นเคยกับการดับไปด้วยลักษณะของตัวเอง (วิปริณามลักษณะ)

ในข้อนี้ เพราะการดับไปแห่งเหตุ โยคีจึงเห็นนิโรธ เพราะอาศัยลักษณะเหล่านี้ ญาณอันเรียกว่าปฐมทัตสนะ(จุลโสดาบัน)จึงเกิดมีได้^{๒๓}

ปฐมทัตสนะสำเร็จได้โดยอาศัยการเข้าใจในลักษณะความไม่เกิดใหม่ อาศัยลักษณะแห่งการดับไปแห่งปัจจัย อาศัยการดับไปด้วยลักษณะตัวเอง อาศัยการทำลายทิวฏฐิ และอาศัยลักษณะแห่งทุกขสังข

การบรรลุวิชาขั้นสูง

ถาม : โยคีย่อมบรรลุวิชาขั้นสูง ด้วยการเห็นทุกขสังข เพราะการเกิดและดับไป

และเพราะเห็นไตรลักษณ์ อย่างไร ? การทำลายทิวทัศน์เป็นเหตุอย่างไรของการได้ญาณชั้นสูง?

ตอบ : เพราะโยคีสามารถเห็นสิ่งที่เขาไม่เคยเห็นมาก่อนโดยอาศัยเครื่องหมายของทุกขสัง ทุกข์มีอยู่ทั่วไปทุกแห่ง เมื่อทำลายกรรมชั่วที่ทำจนเคยชิน บุคคลย่อมเห็นสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง ด้วยการขจัดกรรมชั่วโยคีย่อมเกิดปัญญาเห็นลักษณะของสังขตธรรมทั้งหลายและปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากกรรมชั่วที่เคยทำจนเป็นนิสัย บุคคลแลเห็นความทุกข์ทั่วทุกแห่งหน เพราะตนได้เดินมาไกลสุดทางแล้ว (โดยการพิจารณาตลอดทั่วถึงแล้ว)

อุปมาว่าด้วยนกที่อยู่กลางกองไฟ

อุปมาเหมือนกับนกมีปีกที่อยู่กลางกองไฟ ก่อนที่นกจะบินออกไปสู่อากาศที่กว้าง ก็ไม่วายจะรู้สึกกลัว แต่เมื่อนกเห็นไฟที่ล้อมตัวอยู่ และถูกความกลัวกระตุ้นจึงทำให้นกนั้นบินออกไปจากกองไฟฉับไฉน โยคีมาถึงขั้นนี้ก็พึงทราบว่ามีนัยเช่นเดียวกัน กล่าวคือ เพราะเหตุเพราะปัจจัย และเพราะการเกิดขึ้น โยคีจึงคุ้นเคยกับการเกิดของปัจจุสมุปบาทว่า *เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี นั่นคืออาศัยการเกิดขึ้นแห่งเหตุนี้ ผลอย่างนี้จึงเกิดตามมา*^{๒๔}

ที่ว่าอาศัยการดับแห่งเหตุ และการดับแห่งปัจจัย หมายความว่า โยคีอาศัยการเห็นการดับนี้ จึงคุ้นเคยกับลักษณะการดับตามหลักของปัจจุสมุปบาทว่า *สิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่ มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับ*^{๒๕}

โยคีจะคุ้นเคยกับการเกิด เมื่อเห็นการดับโดยลักษณะของตัวเอง อันแสดงว่ามีการเกิดขึ้นแล้วจึงดับไป เขาสามารถเห็นการเกิดขึ้นของปัจจุสมุปบาทและสังขตธรรม^{๒๖} ทั้งสามารถเห็นการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปของธรรมเหล่านี้ด้วย

ธรรมสี่

๑

เพราะเห็นการเกิดขึ้นและดับไป โยคีควรรู้ธรรมสี่ประการนี้ คือ โดยเป็นอันเดียวกัน(เอกัตตณัย) โดยต่างกัน(นानัตตณัย) โดยความไม่ชวนชวาย(อัปยาปารณัย) และโดยความเป็นไปตามธรรมดา(ธัมมตณัย)

เมื่อมองเห็นความเป็นไปอย่างต่อเนื่องโดยไม่ขาดสายของสังขาร บุคคลยึดสันตตินั้นว่าเป็นสิ่งเดียวกัน โดยไม่คิดว่าเป็นการสืบต่อที่มีความแตกต่างกัน (นี้เรียกว่าเป็นการยึดแบบเอกัตตณัย) เมื่อบุคคลไม่ยึดว่าเป็นสิ่งเดียวกันตลอด เพราะเห็นการดับไปเป็นขณะๆ แล้วจึงมีการเกิดใหม่ เป็นการเกิดดับติดต่อกันไปของสังขาร บุคคลไม่ยึดในความเป็นตน(ที่คงที่) เพราะเห็นธรรมชาติของสังขารเป็นของไม่เที่ยง มีความเกิดดับสืบต่อกันไป (นี้เรียกว่าเป็นการยึดแบบนानัตตณัย)

และเกิดญาณนั้นแก่คลุมสังขารทั้งปวงโดยไม่เหลือ เปรียบเหมือนบุคคลชิมน้ำทะเลที่จุดเดียว ย่อมรู้ว่าน้ำทะเลทั้งปวงมีรสเค็ม^{๒๖๖}

โยคีย่อมแผ่ญาณคลุมสังขารทั้งปวง ๒ ทาง คือ โดยทางแห่งอารมณ์ และโดยทางแห่งความไม่หลง ในข้อนี้ เมื่อโยคีพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ เขาย่อมคุ้นเคยกับการเกิดและการดับของสังขารทั้งปวง อุทยัพพญาณนี้เป็นญาณที่เห็นสังขารทั้งปวง โดยที่เห็นสังขารทั้งปวงตั้งแต่ขณะแรกแห่งการเกิดและขณะสุดท้ายแห่งการดับไป สังขารเหล่านี้เป็นของว่างก่อนขณะแรกแห่งการเกิดและเป็นของว่างหลังจากขณะสุดท้ายแห่งการดับไป เพราะว่าไม่มีสิ่งอื่นเกิดก่อนสังขารเกิดและไม่มีสิ่งอื่นใดดับอีกเมื่อสังขารดับไปแล้ว ดังนั้นอุทยัพพญาณจึงเป็นญาณพิจารณาสังขารทั้งปวง(โดยไม่มีเหลือ)

อุทยัพพญาณจบ

ภังคญาณ

โยคินั้นเพลิดเพลินกับการเป็นอยู่ด้วยการพิจารณาลักษณะการเกิดขึ้น และดับไปของสังขารทั้งหลายเมื่อพิจารณาเห็นชัดว่าสังขารมีความแตกดับไปเป็นธรรมดา เธอจึงน้อมจิตเข้าสู่สมาธิเขาย่อมเกิดญาณ และเห็นแตกดับของจิตโดยไม่ยากเลย เพราะอาศัยรูปารมณฺ์ และการเกิดดับของจิต(ที่รัฐรูปารมณฺ์นั้น) เธอก็เห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับรูปารมณฺ์นั้นด้วย(ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง ต่อจากจิตที่รัฐรูปารมณฺ์) ในทำนองเดียวกัน เธอจะเห็นการเกิดดับของจิตที่สัมพันธ์กับอารมณ์เหล่านี้ คือ สัญญาเป็นอารมณ์ สังขารเป็นอารมณ์ วิญญาณเป็นอารมณ์ และเห็นการเกิดดับไปของจิตนั้น(ด้วยจิตอีกชุดหนึ่ง)

การดับไป ๓ วิธี ^{๒๖๗}

อนึ่ง โยคีพิจารณาเห็นภังคะ ๓ ทาง คือ โดยการประมวล โดยเป็นคู่ และโดยอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา

(ก) โดยการประมวล(โดยเป็นกลุ่ม)

ถาม : โดยการประมวล(โดยเป็นกลุ่ม)คืออย่างไร ?

ตอบ : โดยการประมวลคือว่า เธอเห็นการดับไปแห่งอิริยาบถในท่าต่าง ๆ กัน และเห็นจิตและเจตสิก(เช่นเป็นจิตที่สั่งให้เดินหรือเป็นจิตที่รู้การเดินจะประกอบด้วยเจตสิกที่ต่าง ๆ)ที่สัมพันธ์กับอิริยาบถนั้น ๆ ต่อมาเธอก็เห็นชัดความไม่เที่ยงของรูป ความไม่เที่ยงของเวทนา ความไม่เที่ยงของสัญญา ความไม่เที่ยงของสังขารและความไม่เที่ยงของวิญญาณ แล้วก็เห็นความดับไปแห่งจิตและเจตสิกสัมพันธ์กับอารมณ์ของความไม่เที่ยง นี้เรียกว่าวิธีแห่งการ

ประมวล แม้กับอารมณ์ที่เป็นทุกข์และอารมณ์ที่เป็นอนัตตา^{๒๔} ก็ทำนองเดียวกัน ควรพิจารณาเห็นภังคะโดยการประมวลดังนี้

(ข) โดยเป็นคู่

ถาม : โดยเป็นคู่อย่างไร ?

ตอบ : เห็นความไม่เที่ยงของรูป(คือเห็นการเกิดดับของรูป) โยคี้น้อมจิตไปให้เห็นลักษณะของความไม่เที่ยง และโยคีจะเห็นการเกิดดับของจิตที่น้อมไปนั้น เมื่อเขื่อน้อมจิตไปให้เห็นความไม่เที่ยงของเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เขาก็จะเห็นการเกิดดับของจิตที่น้อมไปนั้น สำหรับอารมณ์ที่เป็นทุกข์ และอารมณ์ที่เป็นอนัตตาก็เช่นเดียวกัน ควรพิจารณาภังคะโดยคู่ ด้วยประการฉะนี้

(ค) โดยอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา

ถาม : โดยญาณอย่างไร ?

ตอบ : เมื่อเธอเพ่งพินิจความไม่เที่ยงของรูป(เห็นการเกิดดับของรูป) โยคี้น้อมจิตไปในอารมณ์ของความไม่เที่ยง และเห็นการเกิดดับของจิตดวงนั้น โยคีอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญาจึงเห็นความดับของจิตติดต่อกันไปหลายดวง เธอเพ่งพินิจความไม่เที่ยงของเวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ และโยคี้น้อมจิตไปในอารมณ์ของความไม่เที่ยง เห็นการเกิดดับของจิตดวงนั้น โยคีอาศัย(วิปัสสนา)ปัญญา จึงเห็นความดับของจิตติดต่อกันไปหลายดวง เพราะอาศัยปัญญา เธอจึงเห็นการดับไปของจิตทั้งหลาย เมื่อเธอเพ่งพินิจความทุกข์ และความเป็นอนัตตาก็ทำนองเดียวกัน

เมื่อเข้าใจชัด是这样 นี้ เธอก็กำหนดอยู่เฉพาะความดับ อารมณ์ที่แสดงทุกขลักษณะและความดับไปของอารมณ์นั้น ทำให้จิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นต่อ(ความดับ)ของสังขารเสมอ เธอก็จะบรรลุภาวะที่เป็นสุขในทุกอิริยาบถ โยคีอาศัยญาณนี้ย่อมเป็นอิสระ รู้โลกทั้งปวงตามที่เป็นจริง ดุจเมล็ดผักกาดที่ปลายเหล็กแหลม^{๒๕} และรู้ว่า ทุกขณะจิตที่ตั้งมั่น จะมีการปรวนแปรด้วยการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป^{๒๖}

อุปมาว่าด้วยเสียงกลอง เมืองคนธรรพ์ และฟ้าแลบ

บัดนี้ โยคียอมพิจารณาเห็นดังแสดงไว้ในคาถา ดังต่อไปนี้

“อันว่านามรูปเป็นของคู่กัน

ทั้งคู่ต่างอาศัยกันและกัน

เมื่ออย่างหนึ่งแตกทำลายไป

ก็แตกทำลายทั้งคู่ ตามกันไป
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากตา ไม่ได้เกิดจากรูป
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
 เช่นเสียงเกิดขึ้น เมื่อตีกลอง
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากหู ไม่ได้เกิดจากเสียง
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
 เช่นเสียงเกิดขึ้นเมื่อตีกลอง
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากจมูก ไม่ได้เกิดจากกลิ่น
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากลิ้น ไม่ได้เกิดจากรส
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 สภาวะธรรมทั้งห้า ที่รูรูปร่าง รู้กลิ่น และรู้อื่นๆ
 ไม่ได้เกิดจากกาย ไม่ได้เกิดจากโผฏฐัพพะ
 แต่ก็ไม่ได้ต่างหากจากสองสิ่งนั้น
 ธรรมเหล่านี้ไม่ได้เกิดจากวัตถุรูป
 และไม่ได้เกิดจากมโนายตนะ
 เป็นสภาวะที่มีเหตุและปัจจัยให้เกิดขึ้น
 เช่นเสียงเกิดขึ้น เมื่อตีกลอง
 กิจของธรรมเหล่านี้ ปราศจากความแข็งแรง
 เหตุเก่าก่อน ก็อ่อนกำลัง
 ที่มาใหม่ก็อ่อนแอ
 สิ่งที่ถูกพันกัน ก็ไม่แน่นอนหนา
 ภาวะที่เกิดร่วมกัน ก็อ่อนกำลัง
 ไม่มีพลังในการรวมกันเสียเลย

และสิ่งที่หมุนไปก็ไม่มีเร็วแรง
 และหมุนกัน ไปอย่างไม่มีแรง
 ไม่มีแก่น และไม่อาจทำให้เกิดขึ้นได้
 ปราศจากแก่นสาร เหมือนเมืองคนธรรพ์
 ไม่มีใครทำให้เกิดขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเอง
 ไม่มีความแข็งแรงเหลืออยู่
 และเพราะอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น
 เมื่อเกิดแล้วก็เสื่อมโทรมไป
 กายเรานี้ อ่อนแอจริงหนอ
 ตนเองก็ต่ำต้อย และไม่ได้เกิดขึ้นเอง
 ไม่เป็นต้นเหตุหรือไม่เป็นอารมณ์ด้วยตนเอง
 ไม่มีแก่นสารเลย และไม่พ้นไปจากการถูกปรุงแต่ง
 แท้จริงแล้วมันมาจากสภาวะที่สลับซับซ้อนหลายอย่าง
 ชีวิตนี้สั้นจริงหนอ เพราะมันอ่อนแอเหลือเกิน
 มันไม่มีที่ใหม่ และไม่ได้มาจากไหน
 ไม่ได้เกิดในที่ใด ไกลหรือใกล้
 จิต ไม่ใช่บุคคล ชิวะ หรือตัวตน
 ทุกขณะที่คิด มันจะอยู่กับสิ่งที่เป็นสุข หรือสิ่งที่เป็นทุกข์
 มันเล่นข้ามภูเขา ทะเล ถิ่นต่างๆ
 เรามองเห็นแปดหมื่นกัลป์ชั่วพริบตาเดียว
 อยู่เพียงขณะเดียว แล้วไม่กลับมาอีก
 ไม่มีจิตสองขณะคิดเป็นอันเดียวกัน
 ทั้งอดีต อนาคตหายไปในตัวมัน
 เหลืออยู่ก็เพียงขณะนี้
 ซึ่งดับไปดับไป ไม่มีที่สิ้นสุด
 และที่จะมาในอนาคต ก็ดับไปเช่นกัน
 ไม่มีนิมิตต่างๆปรากฏขึ้นที่นี่
 ไม่มีการมาจากสิ่งที่ยังไม่เกิดขึ้น
 ในความหมายอันสูงสุด ไม่มีผู้ไป ไม่มีผู้มา
 และในอนาคต ไม่มีกลุ่มก้อนอยู่ มีแต่การสืบทอดกันไป

โลกไม่เคยผสมกับธรรม
 บุคคลเห็นอนาคตและเหตุเดิมไม่ได้
 ธรรมทั้งหลายสร้างขึ้นมาได้เหมือนที่ว่าง
 เกิดขึ้นเช่นฟ้าแลบ และดับไปอย่างรวดเร็ว”

เมื่อเห็นการดับไปโดยไม่ขาดสาย โยคินั้นเข้าสมาธิ อุปมาดั่งการสรีไฟ เมื่อไม้สองอัน
 ถูกสีจนเกิดไฟได้ฉันใด ขณะแห่งการตรัสรู้ก็เกิดขึ้นได้ฉันนั้น

วิปัสสนูปกิเลส

โอภาส ญาณ ปิติ ปัสสัทธิ สุข อธิโมกษ์ ปัคคาหะ(การประคองจิต) อุပ္ภูฐาน(สติ)
 อุเบกขา และนิกกันติ(ความปรารถนา)เหล่านี้ “” เกิดขึ้นเมื่อใด ถ้าโยคีไม่ฉลาด จะทำให้เกิด
 ความฟุ้งซ่านและมานะในสภาวะอันนี้

ถาม : จะละความฟุ้งซ่านได้อย่างไร?

ตอบ : โยคินั้นจะต้องเข้าปิติ ในธรรม(วิปัสสนากาวนา) ปิตินั้นจะช่วยให้อึดของเธ
 แน่นิ่งและเธอก็ก้าวต่อไป เธอสงบจิตนั้นและทำให้ใจพอใจอยู่ในธรรม(การเจริญวิปัสสนานั้น)
 ถ้าเธอพอใจอยู่ในธรรม ก็จะละนิจจสัญญา(ความฟุ้งซ่านเพราะคิดว่าได้พบสิ่งที่เที่ยงแท้คือ
 นิพพานแล้ว)ด้วยวิธีกำหนดจิตให้เป็นสมาธิในภังคญาณ เมื่อพ้นจากนิจจสัญญาได้แล้ว ก็เป็น
 อันว่าเธอชำนาญในวิธีการแก้ความฟุ้งซ่าน

ถาม : จะละมานะได้อย่างไร ?

ตอบ : เพราะการเกิดขึ้นแห่งโอภาสจากการปฏิบัติธรรมเป็นครั้งแรก เธอจึงคิดว่า
 เธอได้บรรลุโลกุตตรธรรมแล้ว เธอคิดว่าเธอได้บรรลุในสิ่งที่ไม่เคยบรรลุและหยุดการปฏิบัติต่อไป
 มานะเกิดขึ้นอย่างนี้ โยคีผู้ฉลาดรู้ว่ากิเลสรบกวนสมาธิแล้ว และรู้ว่ายังเป็นโลกียธรรม เพราะ
 ยังมีสังขารเป็นอารมณ์ แต่โลกุตตรภวะนั้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ เมื่อรู้เห็นเช่นนั้น เธอก็กำจัด
 ความฟุ้งซ่านและมานะได้ด้วยความรู้และเฝ้าดูการดับต่อไป เธอปฏิบัติอย่างดีและปฏิบัติซ้ำ
 แล้วซ้ำอีก

ภังคญาณจบ

ตอนที่ ๒

สังขญาณ

ภยตูปัจจฐานญาณ

โดยอาศัยภังคญาณ ภยตูปัจจฐานญาณย่อมเกิดขึ้นแก่โยคีนั่นผู้พิจารณาการเกิดดับแห่งสังขารทั้งหลาย

อุปมาด้วยบุรุษผู้ถือดาบในมือ ภูเขา และกองถ่านเพลิง

สิ่งเหล่านั้น กล่าวคือเหตุแห่งชั้น ๓ การเกิดแห่งชั้น ๓ ภพ ๓ คติ ๕^๖ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ ย่อมปรากฏต่อโยคีนั่นว่าน่ากลัวเหมือนเผชิญหน้ากับบุรุษผู้มีดาบในมือ^๗ ภูเขา^๘ และกองถ่านเพลิง^๙ ดังนั้น เพราะภังคญาณ ความกลัวย่อมเกิดขึ้น กล่าวคือ ความกลัวต่อเหตุแห่งชั้น ๓ และกลัวต่อการเกิดแห่งชั้น ๓

เมื่อพิจารณาภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ ในฐานะเป็นอนิจจังอย่างนี้ โยคีย์กำหนดความน่ากลัวและทำให้อนิมิตตะเกิดโดยอาศัยสมณะ เมื่อเธอพิจารณาความทุกข์และความกลัวชาติเธอทำให้อาตมะเกิดขึ้นโดยอาศัยสมณะ เมื่อพิจารณาอนัตตา เธอกลัวนิमितของชาติและทำให้ออนิมิตตะและอาตมะเกิดขึ้นโดยอาศัยสมณะ เธอพิจารณาเห็นโทษภัยและได้อนุโลมขันติ^{๑๐} นี้เป็นการพรรณนาอย่างละเอียด

ภยตูปัจจฐานญาณจบ

มูญจิตุกัมยตาญาณ

โยคีย์ผู้ปฏิบัติภยตูปัจจฐานญาณนั้นทำมูญจิตุกัมยตาญาณให้เกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวนิमितแห่งชั้น ๓ ทั้งหลาย มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวการอุบัติขึ้นแห่งชั้น ๓ ทั้งหลาย มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เมื่อเธอกลัวภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ สัตตาวาส ๙ มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น เปรียบเหมือนนกที่ตกอยู่ที่ท่ามกลางกองเพลิงย่อมปรารถนาจะพ้นไปเสียและเปรียบเหมือนคนที่ตกอยู่ในวงล้อมของพวกโจรย่อมหาหนทางที่จะให้พ้นไปเสีย ดังนั้น ถ้าหากว่าโยคีนั่นกลัวเหตุแห่งชั้น ๓ การเกิดแห่งชั้น ๓ ภพ ๓ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น^{๑๑} เมื่อเธอคำนึงถึงอนิจจัง เธอยอมกลัวเหตุ เมื่อคำนึงถึงทุกข์ เธอยอมกลัวชาติ เมื่อคำนึงถึงอนัตตา เธอยอมกลัวเหตุและชาติ มูญจิตุกัมยตาญาณย่อมเกิดขึ้น

มูญจิตุกัมยตาญาณจบ

อนุโลมญาณ

เมื่อโยคีนั้นปฏิบัติมูญจิตกัมยตาญาณอยู่ พิจารณาที่จะปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากกรรมทั้งปวงและเพื่อบรรลุนิพพาน เมื่อเธอพิจารณาจะทำนิมิตอย่างหนึ่งให้เกิดขึ้นเธอทำญาณอันเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นให้เกิดขึ้นโดยอาศัยวิธี ๓ ประการ อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้น ย่อมพิจารณาก้าวล่วงสังขารทั้งหลายโดยวิธี ๓ ประการ คือ โดยพิจารณาชั้น ๕ ว่าเป็นอนิจจัง เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่าบรรลุนิพพานอันเที่ยง เมื่อพิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นทุกข์ เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่าบรรลุนิพพานอันเป็นสุข เมื่อพิจารณาชั้น ๕ โดยความเป็นอนัตตา เธอย่อมบรรลุนุโลมญาณ การดับชั้น ๕ ชื่อว่าการบรรลุนิพพานที่แท้จริง เธอก้าวล่วงสังขารทั้งหลายโดยการพิจารณาสังขารเหล่านั้นว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

ถาม : โดยอาศัยญาณอะไร โยคีก้าวล่วงสังขารทั้งหลายได้ และโดยอาศัยญาณอะไร การก้าวล่วงสังขารทั้งหลายจึงสมบูรณ์?

ตอบ : เธอก้าวล่วงสังขารเพราะอาศัยอนุโลมญาณ การก้าวล่วงสังขารสมบูรณ์เพราะอาศัยมรรคญาณ

ถาม : อนุโลมญาณคืออะไร ?

ตอบ : คือญาณอันเป็นไปโดยอนุโลมแก่สติปัฏฐานทั้ง ๔^๗ สัมมปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ นี่เป็นการอธิบายอนุโลมญาณโดยพิสดาร

อนุโลมญาณจบ

โคตรภูญาณ

อนุโลมญาณย่อมเกิดขึ้นจากการพิจารณาลักษณะแห่งสังขารทั้งหลายโดยทันที แต่เมื่อเธอพิจารณานิพพานเป็นอารมณ์อยู่ เธอย่อมทำโคตรภูญาณให้เกิดขึ้น^๘

ถาม : โคตรภูญาณคืออะไร?

ตอบ : คือญาณที่ข้ามพ้นโคตรปุถุชน

อีกนัยหนึ่ง โคตรภูญาณคือการเก็บเกี่ยวพืชแห่งนิพพาน อภิธรรมกล่าวว่า “การครอบงำการเกิดชื่อว่าโคตรภูญาณ^๙ ชัยชนะของการไม่เกิดเรียกว่า โคตรภูญาณ”^{๑๐} อนึ่ง การครอบงำเหตุแห่งการเกิด ชื่อว่าโคตรภูญาณ การก้าวเข้าสู่การไม่เกิด และภาวะปราศจากนิมิตเรียกว่าโคตรภูญาณ ดังนี้ ชื่อว่า เป็นการก้าวลงสู่นิพพานเป็นเบื้องแรก

โดยอาศัยโคตรภูญาณ เธอย่อมเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์โดยทันที เธอย่อมกำจัดสมุทัย และทำนิโรธให้ปรากฏ เธอได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติตามมรรค และบรรลุซึ่งมรรคญาณแห่งโสดาปัตติ มรรคและองค์ประกอบทั้งปวงเพื่อความตรัสรู้ บัดนี้ เธอย่อมรู้ชัดสังขตธรรม อสังขตธรรม และ ปรมัตถธรรม โดยอาศัยการหลีกเร้น เธอย่อมหยั่งรู้ถึงอริยสัจ ๔ ในขณะเดียวไม่ก่อนไม่หลัง

เธอรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำให้แจ้งนิโรธและเจริญมรรคในทันที เธอเข้าใจดังนี้ สมดังคำที่ ท่านแสดงเป็นอุปมาไว้ในคานานี้ว่า

บุคคลย่อมนำพาสินค้าไปโดยเรือ
จากฝั่งนี้ ตัดกระแสแห่งนทีไปถึงฝั่งโน้น

อุปมาด้วยเรือ ตะเกียง และพระอาทิตย์

การเข้าใจชัดซึ่งอริยสัจ ๔ เปรียบเหมือนการข้ามปากด้วยเรือ การกระทำทั้ง ๔ นั้น ย่อมปรากฏขึ้นทันทีทันใดไม่ก่อนไม่หลัง บุคคลนั้นย่อมละฝั่งแม่น้ำนี้ตัดกระแส น้ำพาสินค้าทั้งหลายไปและถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้น การละฝั่งแม่น้ำข้างนี้ไปเปรียบเหมือนญาณหยั่งรู้ความทุกข์ การตัดกระแสแห่งแม่น้ำไปได้เปรียบเหมือนกับการละสมุทัย การถึงฝั่งแม่น้ำข้างโน้นเปรียบเหมือนการทำให้แจ้งนิโรธ การถือเอาซึ่งสินค้าทั้งหลายไปได้เปรียบเหมือนการเจริญมรรค^{๑๖}

อีกนัยหนึ่ง อุปมาเหมือนตะเกียง (ที่ลุกโพลง) ในช่วงหนึ่งไม่ก่อนไม่หลัง ย่อมกระทำหน้าที่ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ให้บริบูรณ์ กล่าวคือการเผาไหม้ของไส้ตะเกียง การขับไล่ความมืด การเผาไหม้น้ำมัน และการสร้างแสงสว่าง^{๑๗}

อีกประการหนึ่ง อุปมาเหมือนกับพระอาทิตย์ ซึ่งทำหน้าที่ ๔ ประการในเวลาเดียวกัน ไม่ก่อนไม่หลัง กล่าวคือส่องสว่างให้เห็นรูป ไล่ความมืด ไล่ความเหน็บหนาว และส่องสว่าง การส่องสว่างให้เห็นรูปทั้งหลายเปรียบเหมือนกับญาณที่หยั่งรู้ทุกข์ การขับไล่ความมืดออกไปเปรียบเหมือนการละสมุทัย การไล่ความเหน็บหนาวเปรียบเหมือนการกระทำให้แจ้งนิโรธ การทำแสงสว่างให้เกิดขึ้นเปรียบเหมือนการเจริญมรรค ดังนั้น อริยญาณจึงเปรียบเหมือนพระอาทิตย์^{๑๘}

ถาม : ในบรรดาญาณที่กำหนดรู้ทุกข์ การละสมุทัย การทำให้แจ้งนิโรธ และการปฏิบัติตามมรรค อย่างไรชื่อว่าเป็นนิมิต ?

ตอบ : ถ้าโยคีไม่กำหนดรู้ความทุกข์ วิปัสสนา ๔ ย่อมอุปบัติขึ้น และในเวลานั้น เธอย่อมเห็นแจ้งสังขตธรรม อสังขตธรรม และโลกุตระธรรมโดยอาศัยความวิเวก เพราะอาศัย ญาณซึ่งเกิดขึ้นในเวลานั้น เธอย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจ ๔ โดยทันทีไม่ก่อนไม่หลัง

ถาม : เรื่องเหล่านี้ควรเข้าใจอย่างไร ?

ตอบ : โดยอาศัยอุทฺทพยานุปัตสนาญาณ เธอไม่สามารถเข้าใจโอชะแห่งทุกข์ และโทษแห่งสังขารทั้งหลายตามที่เป็นจริง เพราะเธอปฏิบัติตามนิमितซึ่งไม่สอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย เธอก้าวล่วงซึ่งนิमितนั้นไปได้ยอมเห็นโทษของสังขารทั้งหลายตามเป็นจริง ทั้งนี้ก็โดยทำให้ทำตามนิमितซึ่งสอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย และก้าวล่วงซึ่งนิमितที่ไม่สอดคล้องกับสังขารทั้งหลาย บัดนี้ โยคินั้นยอมเข้าใจซึ่งโอชะแห่งทุกข์และถึงซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ได้

และอีกนัยหนึ่ง กล่าวกันว่า ถ้าเป็นเช่นนั้น เธอเชื่อว่าเป็นผู้เห็นสัจจะ โดยอาศัยความวิเวกแห่งจิตและโคตรภูญาณ โคตรภูญาณเกิดขึ้นจากสังขารทั้งหลาย และก้าวล่วงสิ่งซึ่งไม่ใช่สังขาร เมื่อโคตรภูญาณซึ่งเกิดจากนิमितแห่งสังขารก้าวล่วงสิ่งที่ไม่ใช่สังขาร เธอยอมเข้าถึงซึ่งพระนิพพาน การพิจารณาสมุทัยเป็นอารมณ์อย่างเดียว โดยอาศัยการมุ่งมั่นต่ออารมณ์นั้น เธอยอมสามารถพัฒนาสมาธิให้เกิดขึ้นได้ เมื่อเธอได้บรรลุสมาธิ เธอยอมทำความสงบระงับแห่งจิตและปัญญาให้เกิดขึ้นต่อไป และที่เธอยอมทำองค์แห่งการตรัสรู้ทุกอย่างให้บริบูรณ์ได้ โดยวิธีนี้ เธอยอมทำให้แจ้งซึ่งอริยสัจ ๔ โดยอาศัยโคตรภูญาณ ต่อจากโคตรภูญาณ ความรู้ในอริยมรรค ย่อมเกิดขึ้นทันที ในขณะที่นั้นเธอสามารถบรรลุสมาธิแห่งนิพพาน จิตของเธอเป็นสมาธิและพัฒนาสมณะและวิปัสสนาให้เกิดขึ้นพร้อมกับองค์ประกอบของการตรัสรู้ ดังนั้น โดยอาศัยมรรคญาณเท่านั้นที่ทำให้โยคีพิจารณาเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ได้

อุปมาด้วยเมืองที่ถูกไฟไหม้

เปรียบได้กับบุรุษผู้หนึ่งซึ่งกระโดดข้ามธรณีประตูของเมืองที่ไฟกำลังไหม้อยู่ เมื่อเขาก้าวเท้าข้างหนึ่งออกนอกตัวเมืองไป เขายังไม่ทันข้ามพ้นทั้งตัว ดังนั้นในขณะที่นั้น โคตรภูญาณอุบัติขึ้นจากอารมณ์แห่งสังขารนั้น แล้วก้าวล่วงอสังขตธรรมนั้นเสีย แต่ในที่นี้ไม่สามารถจะกล่าวได้ว่า โยคีกำจัดกิเลสทั้งหลายได้หมดแล้ว เพราะว่ายังมีสภาวะอีกหลายประการที่ไม่สมบูรณ์ เมื่อบุรุษคนหนึ่งวางเท้าของเขาทั้งสองข้างภายนอกธรณีประตูของเมืองที่ถูกไฟไหม้อยู่ จึงจะสามารถกล่าวได้ว่า เขาได้ออกจากเมืองที่ไฟกำลังไหม้อยู่ เหมือนกับว่า เมื่อโคตรภูญาณทำการเร่งรีบมรรคญาณอยู่ไม่หยุดหย่อน จึงสามารถพูดได้ว่า ได้ก้าวล่วงกำแพงแห่งกิเลสไปได้แล้ว เพราะว่า สภาวะเหล่านั้นสมบูรณ์แล้ว ดังนั้น โดยอาศัยโคตรภูญาณ เธอได้เห็นแจ้งอริยสัจโดยสมบูรณ์^{๑๔}

ถาม : คำว่า ญาณหมายถึงอะไร ?

ตอบ : หมายถึงอริยสัจ ๔ เกิดขึ้นในขณะที่นั้นเรียกว่าญาณ ในที่นี้มรรคญาณและความสมดุลงแห่งอินทรีย์ทั้งหลายหมายถึงสมตา (ความสมดุลง) พลະหมายถึงความแน่วแน่ โพธิปักขิยธรรมหมายถึงยาน องค์แห่งมรรคมืองค์ ๘ หมายถึงเหตุ สติปัฏฐานหมายถึงที่พัก

อาศัย สัมมาวาจาหมายถึงความแตกต่าง อิทธิบาทหมายถึงอุบาย พละหมายถึงอุบาย
 สัจจะหมายถึงความจริง สมณะหมายถึงการปราศจากการรบกวน วิปัสสนาหมายถึงเห็นแจ้ง
 องค์ ๒ หมายถึงไม่แยก ศีลวิสุทธิหมายถึงโลภกำบัง จิตวิสุทธิหมายถึงความไม่หวั่นไหวแห่งจิต
 ทักษิณวิสุทธิหมายถึงทรศนะ วสีในปัญญาหมายถึงการสละ การแผ่อุเบกขาหมายถึงการแผ่ไป
 ในที่ทุกแห่ง นิโรธปัญญาหมายถึงการสลัดออกโดยสิ้นเชิง การประกอบโยนิโสมนสิการ
 หมายถึงการพัฒนาฉันทะให้เกิดขึ้น เนกขัมมะหมายถึงการดับเสียได้ซึ่งผัสสะและเวทนา สมาธิ
 หมายถึงการตั้งมั่น^{๖๖} สติหมายถึงที่พัก ปัญญาหมายถึงสัจจะ ความสูงส่งหมายถึงคุณพิเศษ
 สูงสุด นิพพานหมายถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่ที่สูงสุด

สัง โยชน์ ๓

ดังนั้น โยคีรุษต์ปัจจุบัน เห็นแจ้งปัจจุบัน และตัดสังโยชน์ ๓ กล่าวคือ สักกายทิฏฐิ
 วิจิกิจฉา สีลพัตปราคาส และกิเลสที่เกี่ยวข้องกับสังโยชน์ทั้งหลาย^{๖๗}

ถาม : สักกายทิฏฐิ คืออะไร ?

ตอบ : ในที่นี้หมายถึง เมื่อตาเห็นรูป บุคคลผู้ไม่ได้สติข่มคิด ว่า “สิ่งนี้คืออัตตา
 อัตตาคือรูป รูปก็คือที่อาศัยของอัตตา ในรูปนั้นมีอัตตา” ในทำนองเดียวกัน เขาย่อมเห็นว่า
 เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณ ย่อมเป็นเช่นเดียวกันว่า “วิญญาณคืออัตตา อัตตาคือ
 วิญญาณ วิญญาณเป็นที่อาศัยของอัตตา และอัตตานั้นอยู่ในวิญญาณ” นี้เรียกว่า สักกาย
 ทิฏฐิ^{๖๘} อัตตานั้นถูกทำลายเสียได้ และโดยวิธีนั้น ทิฏฐิ ๖๒^{๖๙} เริ่มต้นด้วยสักกายทิฏฐิ ก็ย่อมชื่อว่า
 ถูกทำลายเสียได้เช่นเดียวกัน

ถาม : วิจิกิจฉา คืออะไร ?

ตอบ : วิจิกิจฉาคือ ความสงสัยในทุกข์ ความสงสัยในสมุทัย ความสงสัยในนิโรธ
 และความสงสัยในมรรค ความสงสัยในพระพุทธเจ้า ความสงสัยในพระธรรม ความสงสัยในพระสงฆ์
 ความสงสัยในเหตุ ความสงสัยในผล และความสงสัยทั้งในเหตุและในผล หรือ ความสงสัยใน
 คำสอนเรื่องปฏิจกสมุปบาท เหล่านี้เรียกว่า วิจิกิจฉา^{๗๐} และวิจิกิจฉานี้ย่อมถูกกำจัดเสียได้

ถาม : สีลพัตปราคาสคืออะไร ?

ตอบ : สีลพัตปราคาสมี ๒ อย่างคือ สีลพัตปราคาสเนื่องด้วยตัณหา และ
 สีลพัตปราคาสเนื่องด้วยโมหะ (ในที่นี้เช่นเมื่อบุคคลเกิดความคิดอย่างนี้ว่า) “โดยอาศัยพรตข้อนี้
 โดยอาศัยศีลข้อนี้ โดยอาศัยตบะข้อนี้ และโดยอาศัยพรหมจรรย์ข้อนี้ เราจะบังเกิดในสวรรค์
 หรือเราจะบังเกิดในพรหมโลก” นี้เรียกว่าสีลพัตปราคาสเนื่องจากตัณหา (อีกนัยหนึ่ง)
 ในที่นี้เมื่อสมณะหรือพราหมณ์คนใดคนหนึ่งคิดว่า “โดยอาศัยศีลนี้ ความบริสุทธิ์นี้ และการ

ปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีลนี้ (เราไปบังเกิด..เป็นต้น) ข้อนี้เรียกว่า สิลัพพตปรามาสเพราะ
โมหะ สิลัพพตปรามาสชนิดนี้ก็ถือว่าถูกกำจัดไปได้เช่นเดียวกัน^{๒๖}

ถาม : อะไรคือกิเลสทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับสังโยชน์เหล่านั้น?

ตอบ : ราคะ โทสะ และโมหะ ซึ่งเป็นเหตุนำไปสู่ทุกขติ เรียกว่ากิเลสที่เกี่ยวข้องกับ
สังโยชน์กิเลสเหล่านี้ก็ถูกกำจัดไปด้วย บัดนี้โยคียอมบรรลุโสดาปัตติผล ถ้าเขายังไม่ได้บรรลุถึง
ชั้นพระโสดาบัน แต่อยู่ในระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อของความเป็นพระโสดาบัน ดำรงอยู่บนพื้นฐาน
แห่งปัญญาหรือสมาธิหรือโดยปัญญาวิธีซึ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยปัญญาและสมาธินั้น ดังกล่าวมานี้
คือการพรรณนาโสดาปัตติมรรคญาณ พระโสดาบันยอมทำลายเสียได้ซึ่งสังโยชน์ ๓ เหล่านั้น
ทันที ดังนั้น อารมณ์ของเธอเป็นอสังขต วิธีการซึ่งไม่ต่างไปจากมรรคและสภาวะอื่น ๆ ย่อม
กระตุ่นผลญาณและผลจิตของพระโสดาบันนั้นให้เกิดขึ้น

เมื่อได้เห็นมรรค ผลและนิพพานแล้ว เธอย่อมตัดกิเลสเสียได้ และยอมมองเห็นกิเลส
ทั้งหลายที่ยังเหลืออยู่ สภาวะนี้คือโสดาบันและเป็นสภาวะที่ไม่คลอนแคลน สภาวะธรรมนี้เกิด
แต่อกของพระผู้มีพระภาคเจ้า สภาวะธรรมนี้เกิดแต่พระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า นี่คือ
ธรรมที่เกิดจากธรรม^{๒๗} สภาวะธรรมนี้เป็นองค์ประกอบแห่งธรรมแยกออกจากสรรพสิ่ง เรียกว่า
ปฏิบัติประกอบไปด้วยปัญญา นี้เรียกว่าการเสพคันอริยธรรม สภาวะนี้ดำรงอยู่ตรงธรรมีประดู
แห่งอมตะ^{๒๘} บัดนี้ เมื่อโยคินั้นเจริญปัญญาของตนให้บริบูรณ์อยู่ ชื่อว่าได้หยั่งรู้กุศลธรรม หลัง
จากหยั่งรู้กุศลธรรม เธอย่อมเจริญญาณให้บริบูรณ์ได้ เมื่อไฉนญาณของเธอบริบูรณ์แล้ว เมื่อ
นั้นเธอย่อมเข้าถึงกระแสแห่งอริยธรรม ย่อมเสพคันกับปัญญา และเปิดประตูแห่งอริยธรรม
และดำรงอยู่กับอริยธรรมนั้น ดังนั้นจึงมีคำกล่าวไว้เป็นคาถาดังนี้ว่า

โสดาปัตติผลประเสริฐ

ยิ่งกว่าครองราชย์ทั่วปฐพี

ยิ่งกว่าเป็นราชาแห่งสวรรค์

ยิ่งกว่าอธิปไตยใดในโลกทั้งปวง^{๒๙}

พระสกทาคามี

เมื่อดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว โยคีทำความพยายามให้ยิ่งขึ้นไปโดยมีความ
ปรารถนาเพื่อบรรลุสกทาคามีผล และเธอย่อมเห็นแจ้งความเกิดความตาย และสภาวะอื่น ๆ
เธอเห็นแจ้งสัจจะตามที่กล่าวข้างต้น เธอประกอบความเพียรตามวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นแล้วซึ่ง
มรรคนั้น โดยอาศัยอินทริย์ และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมพิจารณาเห็นแจ้งสัจจะ เหตุนั้นเธอ
ยอมปฏิบัติและเข้าถึงนิโรธ เธอย่อมตัดเสียได้ ซึ่งกิเลสราคะ โทสะอย่างหยาบ และกิเลสทั้ง

หลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น^{๕๔} โดยวิธีการแห่งมรรคนั้นเธอย่อมบรรลุสัททาคามีผลโดยทันที

พระอนาคามี

เมื่อดำรงอยู่ในสัททาคามีผล เธอพยายามให้ยิ่งขึ้นไปเพื่อบรรลุอนาคามีผล และย่อมเห็นชัดซึ่งความแก่ ความตาย และ สภาวะธรรมอื่น ๆ เธอพิจารณาเห็นสภาวะทั้งหลายตามเป็นจริง ดังกล่าวแล้วข้างต้น เธอย่อมประกอบความเพียร โดยวิธีที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้น โดยอาศัยอินทรีย์ พละ และโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมเห็นแจ้งสัจจะ และปฏิบัติมุ่งตรงไปยังนิโรธ เธอย่อมกำจัดได้ซึ่งราคะ โทสะอย่างละเอียด และกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในที่นั้น โดยวิธีแห่งมรรคนั้น เธอย่อมบรรลุอนาคามีผลทันที^{๕๕}

พระอรหันต์

โยคีนั้ดำรงอยู่ในอนาคามีผลย่อมปรารถนาประกอบความเพียรให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อบรรลุอรหัตผล และเธอเห็นแจ้งซึ่งความเกิด ความตาย และสภาวะธรรมอื่น ๆ เธอย่อมพิจารณาเห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วประกอบความเพียรตามหนทางที่ทำให้เธอได้เห็นมรรคนั้นแล้ว โดยอาศัยอินทรีย์ พละและโพธิปักขิยธรรม เธอย่อมพิจารณาเห็นสัจจะ เหตุนั้น เธอจึงกำจัดอุปัทวันทนาและอุปวัตตนาเสียได้ เธอย่อมกำจัดเสียได้ ซึ่งมานะ อุทธัจจะ อวิชชา และกิเลสอย่างอื่นทั้งหมดโดยสิ้นเชิง^{๕๖} หลังจากนั้นโยคีนั้ ย่อมบรรลุอรหัตผล เห็นแจ้งมรรค เห็นแจ้งอรหัตผล และเห็นแจ้งความสิ้นไปแห่งกิเลสทั้งหลาย เหตุนั้น ภิกษุนี้จึงเป็นพระอรหันต์ละอาสวะทั้งหลายเสียได้ ทำสิ่งที่ต้องทำเสร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอีกไม่มี บรรลุจุดหมายพรหมจรรย์ อ่อนเสียได้ซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย ฐัฎุมุติ^{๕๗} ละองค์ประกอบ ๕ ประการ และประกอบไปด้วยองค์ ๖ ประการและย่อมถึงความเกษม เธอย่อมพ้นจากบ่วงคือความตาย ละความดับที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิเชื่อและมองหากความไม่มีมลทิน เข้าถึงความสงบแห่งกายสังขาร และบรรลุกำไรอันสูงสุด เธอได้รับการขนานนามว่า เป็นผู้กำจัดความโกรธเสียได้ เป็นบุคคลผู้ถึงซึ่งฝั่งโน้น^{๕๘} ผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ผู้ไม่มีสังโยชน์และนิวรณ์ เป็นวงศ์ของพระอริยะ เปลื้องภาระเสียได้ ผู้ไม่ติดข้องในภพ เป็นสมณะ พราหมณ์ ผู้บริสุทธิ์ ผู้รู้สาระ เป็นพราหมณ์ผู้ประเสริฐ เป็นพระอรหันต์ ผู้บรรลุญาณ ผู้ถอนกิเลส ผู้ชนะ ผู้สงบและผู้ก่อให้เกิดความสงบเย็น นี่คือการอธิบายเรื่องพระอรหันต์โดยพิสดาร

พระโสดาบัน ๓ จำพวก

บัดนี้ พระโสดาบันนั้นไม่ประกอบความเพียรยิ่ง ๆ ขึ้นไป เธอย่อมจัดอยู่ในพระโสดาบัน ๓ ประเภท พระโสดาบัน ๓ ประเภทนั้น มีดังต่อไปนี้ คือเอกพีซี (ผู้มีพีชคืออัฏฐกาพอันเดียว)

สัตตักขัตตปุรณะ (ผู้มี ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือเวียนเกิดอยู่ในสคติเพียง ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก) และโกลังโกละ(ผู้ไปจากสกุลสู่สกุลที่ดี)

สัตตักขัตตปุรณะคือเป็นพวกที่มีอินทรีย์อ่อน โกลังโกละเป็นพวกที่มีอินทรีย์ปานกลาง และเอกพีชีเป็นพวกที่มีอินทรีย์แก่กล้า

สัตตักขัตตปุรณะเกิดในสวรรค์เพียง ๖ ครั้ง ส่วนในครั้งที่ ๗ เธอจะกลับมาเกิดในมนุษย์ภูมิอีกแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

โกลังโกละได้แก่ พระโสดาบันผู้ที่เกิดในตระกูลดีเพียง ๓ หรือ ๔ ครั้ง และสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

เอกพีชีเกิดเป็นมนุษย์เพียงครั้งเดียวก็สามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้

ถ้าพระสัททาคามีไม่สามารถประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้ เธอย่อมกลับมาเกิดในโลกนี้อีกครั้งหนึ่งและสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๓๐}

พระอนาคามี ๕ จำพวก

ถ้าพระอนาคามีไม่ประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปในชาตินี้ เธอย่อมจะไปอุบัติในชั้นสุทธาวาส^{๓๑} พระอนาคามีแบ่งออกเป็น ๕ จำพวก ตามความแตกต่างแห่งอินทรีย์ คือ อันตรปรินิพพายี อุภหัจจปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อุทังโสโตกนิฏฐคามีกกล่าวคือบุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อจะถอนสังโยชน์ที่เหลืออยู่ พร้อมกับอนุสัยทั้งหลายและนิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง อายุยังไม่ถึงกึ่งก็ปรินิพพาน ชื่อว่า อันตรปรินิพพายี บุคคลผู้ซึ่งทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อกำจัดสังโยชน์ทั้งหลายที่เหลือพร้อมกับอนุสัยและเข้าสู่ปรินิพพานเมื่ออายุพ้นกึ่งหนึ่งแล้ว ชื่อว่า อุภหัจจปรินิพพายี บุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อกำจัดสังโยชน์ที่เหลือและอนุสัยทั้งหลาย โดยไม่มีการชักจูง เรียกว่า อสังขารปรินิพพายี บุคคลผู้ทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อกำจัดสังโยชน์และอนุสัยที่เหลือโดยมีการชักจูงจากภายนอกชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี เธอท่องเที่ยวไปจากพรหมโลกชั้นอวิหาสู่ชั้นอดปปา จากชั้นอดปปาไปสู่ชั้นสุทสสา จากชั้นสุทสสาไปยังชั้นสุทสสี จากชั้นสุทสสีไปยังชั้นชั้นอกนิฏฐา ในชั้นอกนิฏฐา เธอทำอริยมรรคให้แจ้งเพื่อที่จะกำจัดเสียซึ่งสังโยชน์ที่เหลือและอนุสัยทั้งหลายแล้วเข้าสู่ปรินิพพาน พระอนาคามีนี้เรียกว่า อุทังโสโตกนิฏฐคามี^{๓๒} อายุขัยในพรหมโลกชั้นอวิหาหนึ่งหมื่นกัลป์ ในชั้นอดปปา ๒ หมื่นกัลป์ ในชั้นสุทสสา ๔ หมื่นกัลป์ ในชั้นสุทสสี ๘ หมื่นกัลป์ ในชั้นอกนิฏฐา ๑ แสน ๖ หมื่นกัลป์^{๓๓} ในพรหมโลกแต่ละชั้นนั้นมีพรหม ๕ คน (อาศัยอยู่) แต่ในชั้นอกนิฏฐามีพรหม ๔ คน (อาศัยอยู่) ในพรหมโลกทั้ง ๕ ชั้นนั้น ผู้ที่บรรลู่พระโสดาบันขึ้นไปจะไม่ไปอุบัติจึงมีพรหมทั้งหมด ๒๔ คน อาศัยอยู่

ผู้ที่อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ได้ตัดกิเลสทั้งหลายสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอื่นใดที่ยังเหลืออยู่ที่ เธอจะต้องกำจัด ดังนั้น จึงไม่มีเหตุที่จะเป็นเชื้อแห่งภพใหม่ เพราะไม่มีเหตุเป็นแดนเกิด เธอจึงเป็นผู้ไม่มีภพทำลายสังขารทั้งหลายเสียได้ ได้กำจัดความทุกข์เสียได้ เหตุที่จะก่อให้เกิดความทุกข์อีกไม่มี สภาวะนี้แหละเป็นสภาวะสิ้นทุกข์อย่างแท้จริง สมดังที่ท่านร้อยกรองไว้เป็นคาถาว่า

ประหนึ่งว่านายช่างตีก้อนเหล็กที่ร้อนแดงเพื่อให้เข้ารูป ลูกไฟย่อมปลิวขึ้น และตกลงไปในน้ำย่อมดับสนิทได้ฉันใด ที่สุดของพระอรหันต์ย่อมเป็นจริง และคติของท่านนั้นก็หาร่องรอยไม่ได้ ฉะนั้น เมื่อสลัดได้อย่างนั้นและปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากราคะคันถะและอาสวะ ท่านบรรลุภาวะที่เป็นสุขอันไม่คลอนแคลนและคติของท่านหาร่องรอยมิได้

ปกิณณกถา

ปกิณณกถามีดังต่อไปนี้ คือวิปัสสนา วิตก ปิติ เวทนา ภูมि อินทรีย์ วิมุตติ กิเลส समाปติ ๒

สมถะและวิปัสสนา

วิปัสสนามี ๒ ชนิด คือวิธีสมถะ และวิธีวิปัสสนาล้วน

ถาม : วิปัสสนาในวิธีสมถะ คืออย่างไร?

ตอบ : เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว บุคคลย่อมกำจัดนิวรณ์เสียได้ด้วยกำลังแห่งสมาธินั้น และเธอย่อมเข้าใจรูป หลังจากเธอจำแนกแยกแยะนาม โดยอาศัยองค์ฌาน บัดนี้ เมื่อเริ่มต้นด้วยสมาธิ เธอย่อมดำเนินต่อไปยังวิปัสสนา

วิปัสสนาล้วน บุคคลกำจัดนิวรณ์เสียได้ โดยอาศัยกำลังแห่งปัญญา เธอย่อมพิจารณาเห็นนาม ภายหลังจากรูปโดยอาศัยกายสังขาร ชื่อว่าเริ่มต้นด้วยวิปัสสนา เธอย่อมเจริญสมถะ ภายหลัง”

วิตกและวิปัสสนาล้วน

วิปัสสนาล้วนย่อมมีวิตก ในปฐมฌานมรรคและผลของวิปัสสนามีวิตก ในตติยฌานญาณและโคตรภูประกอบด้วยวิตก มรรคและผลปราศจากวิตก มรรคในภูมิแห่งวิตกย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์มรรคทั้ง ๘ ในภูมิที่ไม่มีวิตกนั้น องค์มรรค ๗ ขจัดการพิจารณา

ปิตี

เบื้องแรกผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วน ย่อมเสวยความทุกข์เพราะสังขารทั้งหลาย เธออาศัย อนุโลมญาณแห่งวิปัสสนาย่อมทำสภาวะที่ปราศจากทุกข์ให้บริบูรณ์และเจริญโคตรภู มรรค และผลย่อนำปิตีมาให้ ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนย่อมบรรเทาเสียได้ซึ่งความทุกข์แห่ง สังขารทั้งหลาย ในทุกขัตติยานวิปัสสนาและมรรคผลย่อนำปิตีมาให้ในทุกขัตติยาน วิปัสสนาและ มรรคผล ย่อนำปิตีมาให้ในตติยัตติยานและจตุตถัตติยาน ในมรรคผลของภูมิ ปิตี โพชฌงค์ ๗ ย่อมอุบัติขึ้น โพชฌงค์ ๖ ในภูมิที่ปราศจากปิตี กำจัดวิตกซึ่งเป็นปิตี

เวทนา

เบื้องแรกผู้ปฏิบัติวิปัสสนาล้วนเสวยความทุกข์แห่งสังขารทั้งหลาย วิปัสสนาและ อนุโลมญาณย่อนำมาซึ่งอุเบกขา โคตรภู มรรคและผลย่อนำปิตีมาให้ ต่อจากนั้นผู้ปฏิบัติ วิปัสสนาล้วนย่อมบรรเทาเสียได้ความสมบูรณ์แห่งสังขาร ในตติยัตติยาน วิปัสสนามรรคและผล ย่อนำปิตีมาให้ ในจตุตถัตติยานวิปัสสนาญาณมรรคและผลย่อนำอุเบกขามาให้

ภูมิ

ภูมิ มี ๒ ชนิด กล่าวคือ ทัสสนภูมิ และภาวนาภูมิ ในที่นี้ โสตาปัตติมรรคเป็นทัสสนาภูมิ มรรค ๓ และผล ๔ ที่เหลือเป็นภาวนาภูมิ เมื่อไม่ได้เห็นมาก่อนบุคคลย่อมเห็นแจ้งเดี๋ยวนี้ นี้ คือทัสสนภูมิ บุคคลย่อมเห็นแจ้งอย่างนั้น และใส่ใจกับสิ่งที่เห็นนั้น สิ่งนี้เรียกว่าภาวนาภูมิ^{๖๖} และอีกประการหนึ่ง มีภูมิอื่นอีก ๒ ชนิด กล่าวคือ เสขภูมิและอเสขภูมิ ในที่นี้มีมรรค ๔ และผล ๓ จัดเป็นเสขภูมิ พระอรหัตผลจัดเป็นอเสขภูมิ

อินทรีย์

อินทรีย์ที่เป็นโลกุตระมี ๓ อย่างคือ อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ (อินทรีย์ซึ่งเป็น ประกันความรู้ของผู้ที่ยังไม่รู้) อัญญินทรีย์ (อินทรีย์แห่งสิ่งที่อาจรู้ได้อย่างแท้จริง) อัญญาตา- วินทรีย์ (อินทรีย์ของบุคคลผู้รู้แล้ว) ในที่นี้มีมรรคญาณของพระโสดาบันเรียกว่า อัญญาตัญญูส- สามิตินทรีย์ มรรคญาณที่เหลือทั้ง ๓ และผลญาณที่เหลือทั้ง ๓ เรียกว่าอัญญินทรีย์ ส่วน อัญญาตาวินทรีย์ได้แก่ผลญาณของพระอรหันต์ บุคคลผู้ซึ่งรู้ธรรมทั้งหมดโดยสิ้นเชิง เรียกว่ามี อัญญาตาวินทรีย์^{๖๗}

วิโมกข์ ๓

วิโมกข์แบ่งออกเป็น ๓ อย่างคือ อนิมิตตวิโมกข์ อัปปณิหิตวิโมกข์และสุญญตวิโมกข์ ในที่นี้การไม่ปรากฏแห่งนิมิตในโคตรภูญาณ เรียกว่าอนิมิตตวิโมกข์ การไม่มีความปรารถนาเรียกว่า

อัปพันธิตวิโมกข์^{๓๓} การไม่มีอุปาทานเรียกว่าสุญญตวิโมกข์ และอีกประการหนึ่ง วิโมกข์ทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมทำมรรคต่างๆ ให้สำเร็จโดยอาศัยการแทงตลอด และย่อมทำมรรคเดียวกันให้บริบูรณ์โดยอาศัยการบรรลุ

ถาม : วิโมกข์ทั้ง ๓ ย่อมทำมรรคต่างๆ ให้บริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดได้อย่างไร?

ตอบ : โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตา อนิมิตตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตา อัปพันธิตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ และโดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์

ถาม : อนิมิตตวิโมกข์ ย่อมบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตาได้อย่างไร?

ตอบ : การมณสิการอนิจจตา ย่อมทำลายสังขารทั้งหลายเสียได้ และทำใจให้หลุดพ้นได้หลายวิธี ดังนั้น ศรัทธาและอินทรีย์ ๔ ที่เหลือจึงบังเกิดขึ้น และญาณตถตาของนิมิตนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความเป็นอนิจจังของสังขตธรรมทั้งหลายทั้งปวง ย่อมกระตุ้นให้เกิดความกลัวในนิมิตแห่งสังขารทั้งหลาย และเมื่อบุคคลพิจารณาอนิมิตต่อไป ย่อมล่วงพ้นนิมิต โดยอาศัยวิมุตติซึ่งไม่มีนิมิต ความหลุดพ้นจากสังขารทั้งหลายจึงเกิดขึ้น ดังนั้น อนิมิตตวิโมกข์จึงบริบูรณ์ โดยอาศัยการแทงตลอดอนิจจตา

ถาม : อัปพันธิตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ได้โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตาได้อย่างไร?

ตอบ : การมณสิการทุกข์ช่วยให้เกิดความกลัวต่อสังขารทั้งหลาย และทำใจให้หลุดพ้นโดยวิธีต่าง ๆ ดังนั้น สมာธิและอินทรีย์ทั้งหลายที่เหลืออีก ๔ อย่างจึงเกิดขึ้น และญาณรู้ตถตา ภายยอมแสดงความทุกข์แห่งสังขตธรรมทั้งหลายให้ปรากฏ ย่อมเตือนภัยแห่งชาติ ย่อมบรรลุญาณอันเข้าใจชาติดำเนินไปสู่ความไม่มีชาติ ย่อมก้าวล่วงเสียได้ซึ่งชาติ โดยอาศัยอัปพันธิตวิโมกข์ และการปล่อยวางในขั้นทั้งหลายยอมอุบัติขึ้น ดังนั้น อัปพันธิตวิโมกข์จึงบริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดทุกขตา

ถาม : สุญญตวิโมกข์ ย่อมบริบูรณ์โดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตาอย่างไร?

ตอบ : การมณสิการความเป็นอนัตตา ย่อมทำสุญญตาแห่งสังขารทั้งหลายให้ปรากฏ และย่อมก่อให้เกิดนิพพานในสังขารเหล่านั้น ดังนั้น ปัญญา และอินทรีย์อื่น ๆ อีก ๔ อย่างยอมอุบัติขึ้น และญาณอันรู้ตถตาแห่งอินทรีย์ทั้งหลายและชาติยอมแสดงความความเป็นอนัตตาแห่งสังขตธรรมทั้งหลายให้ปรากฏ เมื่อปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากนิมิตและชาติ จิตซึ่งดำเนินไปตามอนิมิตขอชดะยอมไปพ้นการแตกดับแห่งสังขารทั้งหลายและเข้าถึงนิพพาน โดยอาศัยสุญญตวิโมกข์ และการหลุดพ้นจากขั้นทั้งหลายยอมเกิดขึ้น ดังนั้น โดยอาศัยการแทงตลอดอนัตตตา สุญญตวิโมกข์ย่อมบริบูรณ์ ดังนั้น วิโมกข์ทั้ง ๓ เหล่านี้ ย่อมทำมรรคต่าง ๆ ให้บริบูรณ์ได้โดยอาศัยการแทงตลอด

ถาม : วิโมกข์ ๓ เหล่านี้ย่อมทำมรรคอันหนึ่งให้เต็มโดยอาศัยการแทงตลอดอย่างไร?

ตอบ : โดยอาศัยอนิมิตตวิโมกข์ วิโมกข์ ๓ ย่อมอุบัติขึ้น เพราะเหตุแห่งอนิมิต จิตตวิโมกข์จึงอุบัติขึ้น แม้ว่าจะได้บรรลุซึ่งวิโมกข์ แต่ว่าความปรารถนาก็ยังเหลืออยู่ ดังนั้นจึงบรรลุอัปภินิหิตวิโมกข์นั้น วิโมกข์ทั้ง ๓ จึงบริบูรณ์ได้โดยวิธีนี้ โดยอาศัยมณฑลการ (อนิจจตาเป็นต้น) จิตตวิโมกข์ย่อมอุบัติขึ้น โดยอาศัยความหลุดพ้นจากนิमितและอุปาทานจึงได้สู่ญญตวิโมกข์ และวิโมกข์ทั้ง ๓ ย่อมบริบูรณ์ได้ เพราะว่ามีมีการหลุดพ้นจากอุปาทานเกิดขึ้น ย่อมมีความหลุดพ้นเพราะพิจารณาอนิมิต ดังนั้น หลังจากการบรรลุซึ่งวิโมกข์ทั้ง ๓ มรรคอันหนึ่งย่อมบริบูรณ์ได้โดยวิธีนี้

วิโมกข์และการเข้าถึงวิโมกข์

ถาม : อะไรคือความแตกต่างระหว่างวิโมกข์และการเข้าถึงวิโมกข์?

ตอบ : ความเป็นอิสระจากกิเลสทั้งหลายซึ่งเป็นตัวทำให้มรรคญาณมัวหมอง เรียกว่าวิโมกข์ การเข้าสู่อมตะโลกุตตรมรรค เป็นการเข้าถึงวิโมกข์ อีกนัยหนึ่ง วิโมกข์เป็นเพียงมรรคญาณเท่านั้น อารมณฺ์ของวิโมกข์ก็คือนิพพาน เรียกว่าการก้าวเข้าถึงวิโมกข์

กิเลส ๑๓๔ ชนิด

กิเลส ๑๓๔ ชนิด กิเลสเหล่านั้นได้แก่ อุกุศลมูล ๓ เอสนา ๓ อาสวะ ๔ คันถะ ๔ โสมะ ๔ โยคะ ๔ อุปาทาน ๔ อคติ ๔ มัจฉริยะ ๕ นิ वर्ณ ๕ วิ วาทมูล ๖ อนุสัย ๗ โลกธรรม ๘ มานะ ๙ กิเลสวัตถุ ๑๐ อุกุศลกรรมบถ ๑๐ สังโยชน์ ๑๐ มิจฉัตตะ ๑๐ วิปัลลาส ๑๒ อุกุศลจิตตูปบาท ๑๒

อกุศลมูล ๓

ในที่นี้อกุศลมูลจำแนกออกเป็น ๓ ชนิด คือ ราคะ โทสะ และโมหะ^{๕๕} บรรดาอกุศลมูลเหล่านี้ โทสะมีอยู่เบาบางในมรรคทั้ง ๒ คือโสตาปัตติมรรค และสกทาคามีมรรค โทสะย่อมอันตรายเข้าไปในอนาคามีมรรค ราคะและโมหะย่อมเบาบางไปในมรรคทั้ง ๓ และราคะและโมหะย่อมอันตรายไปหมดสิ้นไปในอรหัตมรรค

เอสนา ๓

เอสนา(การแสวงหา)มี ๓ อย่างคือ กาเมสนา(แสวงหากาม) ภเวสนา(แสวงหาภพ) และพรหมจริเยสนา(แสวงหาพรหมจรรย์)^{๕๖} บรรดาเอสนาทั้ง ๓ ชนิดนี้ พรหมจริเยสนาถูกทำลายโดยสิ้นเชิงในพระโสตาปัตติมรรค กาเมสนาถูกทำลายในอนาคามีมรรค และภเวสนาถูกทำลายในอรหัตมรรค

อาสวะ ๔

อาสวะมี ๔ ชนิดคือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ^{๕๐} ในที่นี้ทิฏฐาสวะ ถูกทำลายโดยโสดาปัตติมรรค กามาสวะถูกทำลายโดยอนาคามีมรรค ภวาสวะและอวิชชาสวะ ถูกทำลายอรหัตมรรค

คันถะ ๔

คันถะมี ๔ ชนิดคือ อภิขฌาภายคันถะ พยาบาทภายคันถะ สีสัพพตปรามาสภายคันถะ และอิทังสัจจาภินิเวสภายคันถะ^{๕๑} ในที่นี้สีสัพพตปรามาสภายคันถะ อิทังสัจจาภินิเวสภายคันถะถูกทำลายได้ด้วยโสดาปัตติมรรค พยาบาทภายคันถะถูกทำลายด้วยอนาคามีมรรค อภิขฌาภายคันถะถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

โอมะ ๔

โอมะมี ๔ ชนิดคือ กาโอมะ ภโอมะ ทิฏฐโอมะ และอวิชโอมะ(โอมะ ๔ ถูกทำลายเช่นเดียวกับอาสวะ ๔ ข้างต้น)^{๕๒}

โยคะ ๔

โยคะมี ๔ ชนิดคือ กามโยคะ ภวโยคะ ทิฏฐิโยคะ และอวิชชาโยคะ^{๕๓} โยคะทั้ง ๔ เหล่านี้ ย่อมถูกทำลาย ดังที่กล่าวแล้ว(ในอาสวะ ๔)

อุปาทาน ๔

อุปาทานมี ๔ ชนิดคือ กามุปาทาน ทิฏฐุปาทาน สีสัพพตูปาทาน และอัตตวาทุปาทาน^{๕๔} ในที่นี้ อุปาทาน ๓ อย่าง ถูกทำลายในโสดาปัตติมรรค กามุปาทานถูกทำลายในอรหัตมรรค

อคติ ๔

อคติ ๔ อย่างคือ ฉันทาคติ โทสาคติ ภยาคติ และโมหาคติ^{๕๕} ในที่นี้อคติ ๓ ย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค ฉันทาคติถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

มัจฉริยะ ๕

มัจฉริยะ ๕ คือ อวาสมัจฉริยะ กุลมัจฉริยะ ลาภมัจฉริยะ วัฒนมัจฉริยะ และธัมมมัจฉริยะ^{๕๖} มัจฉริยะ ๕ เหล่านี้ ย่อมถูกทำลายไปด้วยอนาคามีมรรค

นิเวรณ ๕

นิเวรณมี ๕ คือ กามฉันทนิเวรณ พยาบาทนิเวรณ ถีนมิทชนิเวรณ อุทัจจกุกกุจจนิเวรณ และวิจิกิจฉานนิเวรณ^{๕๕} ในที่นี้วิจิกิจฉานถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค กามฉันทะ พยาบาท กุกกุจะถูกทำลายไปด้วยอนาคามิมรรค ถีนะและอุทัจจจะถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค (ส่วน) มิทชะยอมติดไปกับรูป

วิวาหมูล ๖

วิวาหมูล ๖ คือ มกชะ ปลาสะ อิสสา สาเถยยะ ปาปิจฉตา และมิจฉาทิฏฐิ^{๕๖} ในที่นี้สาเถยยะ ปาปิจฉตาและมิจฉาทิฏฐิถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค มกชะ ปลาสะ และอิสสาถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค

อนุสัย ๗

อนุสัย ๗ คือ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัย^{๕๗} ในที่นี้ทิฏฐานุสัยและวิจิกิจฉานุสัยถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค กามราคานุสัยและปฏิฆานุสัยถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค มานานุสัย ภวราคานุสัย และอวิชชานุสัยถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

โลกธรรม ๘

โลกธรรม ๘ คือ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ สรรเสริญ นินทา สุข และทุกข์^{๕๘} ในที่นี้อนิฏฐารมณ ๔ อย่างยอมถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค อิฏฐารมณ ๔ อย่างยอมถูกทำลายไปด้วยอรหัตมรรค

มานะ ๙

บุคคลมีมานะกับผู้ที่ไม่เหนือกว่าว่า “เราดีกว่าเขา” “เราเสมอเขา” หรือ “เราเลวกว่าเขา” หรือมีมานะกับผู้เสมอกันว่า “เราดีกว่าเขา” “เราเสมอเขา” หรือ “เราเลวกว่าเขา” หรือมีมานะกับผู้ที่ย่อยกว่าว่า “เราดีกว่าเขา” “เราเสมอเขา” หรือ “เราเลวกว่าเขา”^{๕๙} มานะทั้ง ๙ นี้ถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

กิเลสวัตถุ ๑๐

กิเลสวัตถุ ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทัจจจะ อหิริกะ และอนัตตตัปปะ^{๖๐} ในที่นี้ ทิฏฐิและวิจิกิจฉาย่อมถูกทำลายด้วยโสตาปัตติมรรค โทสะถูกทำลายด้วย อนาคามิมรรค กิเลสที่เหลือ ๗ ชนิดถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

อีกประการหนึ่ง มีกิเลสนอกจากนี้อีก ๑๐ ชนิด คือ
 บุคคลย่อมคิดว่า “ผู้นี้ขัดขวางเราแล้ว กำลังขัดขวางเรา จะขัดขวางเรา”
 หรือเธอย่อมคิดว่า “ผู้นี้ได้ขัดขวางผู้ที่รักของเรา กำลังขัดขวางพวกเรา จะขัดขวางพวกเรา”
 หรือเธอย่อมคิดว่า “ผู้นี้ได้สนับสนุนศัตรูของเราแล้ว กำลังสนับสนุนศัตรูของเรา จะ
 สนับสนุนศัตรูของเรา” และบุคคลทำสิ่งที่ไม่สมควร
 กิเลสวัตถุทั้ง ๑๐ อย่างเหล่านี้ถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค

อกุศลกรรมบถ ๑๐

อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ปาณาติปาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท ปิสุณวาจา
 มรुสวาจา สัมผัสปลลาปะ อภิขณา พยาบาท และมิฉฉาภิฏฐิ^{๕๕} ในที่นี้ ปาณาติปาต อทินนาทาน
 กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท และมิฉฉาภิฏฐิ ย่อมถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค ปิสุณวาจา
 มรุสวาจาและพยาบาทย่อมถูกทำลายด้วยอนาคามิมรรค สัมผัสปลลาปะ และอภิขณาย่อมถูก
 ทำลายด้วยอหัตตมรรค

สังโยชน์ ๑๐

สังโยชน์ ๑๐ คือ กามราคะ ปฏิฆะ มานะ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สीलัพพตปรามาส
 ภวราคะ อีสสา มัจฉริยะ และอวิชชา^{๕๖} ในที่นี้ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และीलัพพตปรามาส
 ถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค กามราคะ ปฏิฆะ อีสสา และมัจฉริยะถูกทำลายด้วยอนาคามิ
 มรรค มานะ ภวราคะและอวิชชาถูกทำลายด้วยอหัตตมรรค

มิจฉัตตะ ๑๐

มิจฉัตตะมี ๑๐ คือ มิฉฉาภิฏฐิ มิฉฉาสังกัปปะ มิฉฉาวาจา มิฉฉากัมมันตะ มิฉฉาอาชีวะ
 มิฉฉาวายามะ มิฉฉาสติ มิฉฉาสมาธิ มิฉฉาญาน และมิฉฉาวิมุตติ^{๕๗} ในที่นี้ มิฉฉาภิฏฐิ
 มิฉฉาวาจา ที่เป็นมุสาวาท มิฉฉากัมมันตะ มิฉฉาอาชีวะ มิฉฉาญาน และมิฉฉาวิมุตติ ย่อม
 ถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค มิฉฉาสังกัปปะมิฉฉาวาจาที่เป็นปิสุณวาจาและมรุสวาจาถูก
 ทำลายด้วย อนาคามิมรรค มิฉฉาวาจาที่เป็นสัมผัสปลลาปะ มิฉฉาอาชีวะ มิฉฉาสติ และมิฉฉา
 สมาธิถูกทำลายด้วยอหัตตมรรค

วิปลาส ๑๒

วิปลาส ๑๒ คือ สัญญาวิปลาส จิตตวิปลาส ทิฏฐิวิปลาส เพราะวิปลาสเหล่านั้น
 บุคคลย่อมสำคัญอนิจจังว่าเป็นนิจจัง สำคัญทุกข์ว่าเป็นสุข สำคัญอุสุกะว่าเป็นสุข สำคัญอนัตตา
 ว่าเป็นอัตตา^{๕๘}

ในที่นี้ โสดาปัตติมรรคยอมทำลายวิปัสสนา ๓ อย่างที่สำคัญนิจจังว่าเป็นนิจจัง วิปัสสนา ๓ ที่สำคัญนัตตาว่าเป็นอัตตา ทิฏฐิวิปัสสนาที่สำคัญสุภะว่าเป็นสุภะและทิฏฐิวิปัสสนาที่สำคัญทุกซ์ว่าเป็นสุข

อนาคามีมรรค ย่อมทำลายสัญญาวิปัสสนาและจิตตวิปัสสนาที่สำคัญสุภะว่าเป็นสุภะ อรหัตมรรคยอมทำลายสัญญาวิปัสสนา และจิตตวิปัสสนาที่สำคัญทุกซ์ว่าเป็นสุข

อกุศลจิตอุปบาท ๑๒

การเกิดขึ้นแห่งอกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ^{๕๕}

(โลภมูลจิต ๘ ได้แก่)

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัส ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๖. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก
๗. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นอสังขาริก
๘. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ เป็นสสังขาริก

(โทสมูลจิต ๒ ได้แก่)

๙. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ เป็นอสังขาริก
๑๐. จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัส ประกอบด้วยปฏิฆะ เป็นสสังขาริก

(โมหมูลจิต ๒ ได้แก่)

๑๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยวิจิกิจฉา
๑๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขา ประกอบด้วยอุทถัจจะ

ในที่นี้ โภภมูลจิตที่ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ ๘ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉา ๑ ดวงถูกทำลายด้วยโสดาปัตติมรรค โทสมูลจิต ๒ ดวงถูกทำลายให้เบาบางในโสดาปัตติมรรคและสกทาคามีมรรค และถูกทำลายไม่เหลือด้วยอนาคามีมรรค โภภมูลจิตที่ปราศจากมิจฉาทิฏฐิ ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ปราศจากด้วยอุทถัจจะ ๑ ดวงถูกทำลายด้วยอรหัตมรรค

การเสวย ๒

มีการเสวย ๒ อย่าง คือ การเสวยสาระแห่งผลและการเสวยนิโรธสมบัติซึ่งไม่ใช่ของปุถุชน

การเสวยสาระแห่งผลคืออะไร? ทำไมจึงเรียกว่าการเสวย? ใครเข้าถึงการเสวย? เขาออกจากการเสวยนั้นได้อย่างไร? ทำไมจึงเข้าถึง? เข้าถึงได้อย่างไร? พิจารณาอย่างไร? การเสวยสำเร็จได้เพราะปัจจัยอะไรบ้าง? ดำรงอยู่ได้เพราะปัจจัยอะไร? ปัจจัยอะไรทำให้เกิด? การเสวยเป็นโลกิยะหรือโลกุตระ?

การเสวยผล

อะไรคือการเสวยแห่งผล? นี่คือนิพพาน คือความสงบระงับแห่งจิตในพระนิพพาน สิ่งนี้แหละเรียกว่าการเสวยผล ทำไมจึงเรียกว่าการเสวยผล? เพราะเป็นผลแห่งอรหัตมรรคหรือโลกุตระมรรค ไม่ใช่กุศลหรืออกุศล ไม่ใช่อามรณ์ แต่เป็นการเสวยผล ในที่นี้พระอรหันต์และพระอนาคามีเท่านั้นย่อมสามารถเข้าสมาธินี้ได้

นัยที่ ๒

อีกประการหนึ่ง อาจารย์บางท่านกล่าวไว้ว่า พระอริยบุคคลทั้งหลายทั้งปวง ย่อมสามารถพัฒนาสมาธิขั้นนี้ให้เกิดตามที่แสดงไว้ในอภิธรรมว่า “เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุโสดาปัตติมรรค ครองบังเสียได้ซึ่งการเกิดทุกข์ นี้เรียกว่าโคตรภูญาณ”^{๕๕} มรรคข้ออื่นก็พึงเข้าใจทำนองเดียวกันนี้

นัยที่ ๓

อีกประการหนึ่ง กล่าวกันว่า “พระอริยเจ้าทั้งหลายเหล่าโน้นเท่านั้น ผู้สามารถถอนอาสวะกิเลสทั้งหลายเสียได้แล้วบรรลุสมาธิขั้นนี้” ดังคำอุทานของพระนารทเถระที่เปล่งต่อภิกษุทั้งหลายว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อุปมาว่า ในวนบรรพตแห่งหนึ่ง มีบ่อน้ำอยู่แห่งหนึ่ง ช่างๆ บ่อน้ำนั้นไม่มีเชือกสำหรับใช้โยงตักน้ำไว้ให้ บุรุษผู้หนึ่งคองแห่งเพราะถูกแสงแดดแผดเผาเต็มไปด้วยความกระหายและอ่อนแรง ตรงมายังบ่อน้ำนั้น เขาย่อมทำได้เพียงมองดูน้ำในบ่อนั้นเท่านั้น แต่ไม่สามารถเอื้อมมือลงไปตักน้ำมาดื่มกินได้ ฉันทิใด เราก็จันทินั้นนั่นแหละ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เราย่อมรู้ชัดว่า การทำลายภพใหม่เสียได้หมายถึงนิพพาน แต่เราก็จันทินั้นนั่นแหละ เพราะเรายังไม่ได้กำจัดอาสวะให้หมดสิ้นไป”^{๕๖}

อนิมิตตเจโตสมาธิ

ทำไมโยคีจะต้องเข้าสมาธินี้? เมื่อได้เห็นธรรมแล้ว โยคียอมเข้าสมาธินั้นเพื่อความอยู่เป็นสุข(สุขวิหาร) ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศกับพระอานนท์เถระว่า “อานนท์ บัดนี้ตถาคตหาได้มนสิการนิมิตใดไม่ ตถาคตเพียงกำจัดเวทนาเสียแล้วประกอบการเจริญเจโตสมาธิที่ปราศจากนิมิตอยู่ อานนท์ บัดนี้ร่างกายตถาคตยอมสงบระงับ”^{๖๖}

โยคี ย่อมเข้าสมาธินั้นอย่างไร? ถ้าโยคินั้นต้องการจะได้รับการเสวยผล เธอยอมหลีกเลี่ยงไปสู่สถานที่สงบ พิจารณาสังขารทั้งหลายในลักษณะเกิดขึ้นและดับไป และดำเนินต่อไปถึงโคตรภูญาณ โคตรภูญาณยอมให้เกิดการเสวย โคตรภูญาณผลของนิพพานทันที ผลที่เกิดขึ้นเป็นของฌาน และเพราะอาศัยฌาน เธอยอมเข้าถึงมรรคนั้น สภาวะนี้เรียกว่า การเสวยผล

โยคีพิจารณาอย่างไร อสังขตธาตุของอมตะ ย่อมจะถูกโดยอาศัยสมณะ ขึ้นอยู่กับปัจจัยอะไรบ้าง โดยอาศัยปัจจัยอะไรบ้าง โยคีจึงจะออกจากสมาธินั้นได้ โยคียอมบั่นทึงกับสมาธินั้น โดยอาศัยปัจจัย ๒ ประการคือ โดยการไม่ใส่ใจนิมิตทั้งหลาย และโดยการใส่ใจอนิมิตตธาตุ^{๖๗} จิตยอมดำรงอยู่ในสมาธินั้นด้วยปัจจัย ๓ อย่างคือ โดยไม่พิจารณานิมิตทั้งปวง โดยพิจารณาอนิมิตตธาตุ และการกำหนดจิตไว้ก่อน^{๖๘} ปัจจัยแห่งการออกจากสมาธินั้นมี ๒ ประการคือ โดยใส่ใจนิมิตทั้งปวง และโดยการใส่ใจอนิมิตตธาตุ^{๖๙}

การเสวยเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ? การเสวยะเป็นโลกุตตระ ไม่ใช่โลกิยะ

ในเมื่อพระอนาคามีได้เสวยผลแล้วทำไมโคตรภูญาณของท่านจึงไม่พัฒนาไปถึงอรหัตมรรคโดยทันทีเล่า? เพราะว่าโคตรภูญาณนั้นยังไม่ถึงญาณทัสสนะของวิปัสสนา(และสิ่งที่ปรากฏ) มีกำลังอ่อนแอ

การเสวยจบ

สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ถาม : อะไรคือการเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ? ใครเป็นผู้เข้าสมาบัตินั้น? โดยอาศัยการทำพละกัชนีให้บริบูรณ์ โยคีจึงจะเข้าสมาบัตินั้นได้? โดยอาศัยการสงบกิจกรรมมากน้อยเท่าใด จึงจะเข้าถึงสมาบัตินั้นได้?อะไรเป็นบุพกิจแห่งสมาบัตินั้น?จะสามารถเข้าสู่สมาบัตินั้นได้อย่างไร? ดำรงอยู่ในสมาบัตินั้นโดยวิธีใด? จะออกจากสมาบัตินั้นได้อย่างไร? จิตยอมโน้มเอียงไปสู่สิ่งใด? จะรับรู้สมาบัตินั้นด้วยสัมผัสกัชนีใด? จะต้องประกอบกิจกรรมอะไรเป็นอันดับแรก? อะไรคือความแตกต่างระหว่างคนตายกับคนเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัตินั้น? สมาธินี้เป็นสังขตะหรืออสังขตะ?

ตอบ : การที่จิตและเจตสิกไม่เป็นไปนี้ เรียกว่าสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ

ใครบ้างย่อมสามารถเข้าสมาบัตินั้นได้? พระอรหันต์และพระอนาคามีย่อมสามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ ใครบ้างไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้? บุณฺชน โสตาบัน สกทาคามี และผู้ปฏิบัติในอรูปพรหม ในที่นี้ บุณฺชนไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะไม่ใช่ภูมิของตน โสตาบันและสกทาคามีไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะท่านทั้งหลายยังไม่สามารถตัดเครื่องจองจำคือกิเลสทั้งหลาย ส่วนพวกอรูปพรหมย่อมไม่สามารถเข้าสมาบัตินั้นได้ เพราะไม่ใช่ภูมิของท่านเหล่านั้น

ต้องอาศัยการบำเพ็ญผลอะไรบ้างจึงจะเข้าสมาบัตินั้นได้? บำเพ็ญผล ๒ ประการคือ สมถผลและวิปัสสนาผล สมาธิในที่นี้หมายถึงอำนาจแห่งสมาบัติ ๘ วิปัสสนาหมายถึงอำนาจที่ได้ในวิปัสสนา ๗ คือ อนิจจานุปัสสนา ทุกขานุปัสสนา อนัตตานุปัสสนา นิพพิทานุปัสสนา วิราคานุปัสสนา นิโรธานุปัสสนา ปฏิณิสต์คคานุปัสสนา สมถผลย่อมเจริญองค์ฌานแห่งนิโรธและวิมุตติ โดยอาศัยวิปัสสนาผล บุคคลย่อมสามารถเข้าใจชัดซึ่งความทุกข์เพราะการเกิดและได้อิสรภาพแห่งการไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

โดยอาศัยการสงบกิจกรรมอะไรบ้างจึงจะสามารถเข้าสู่สมาธินั้นได้? บุคคลย่อมสามารถเข้าสู่สมาธินั้นได้ โดยอาศัยการสงบสังขาร ๓ คือ วจีสังขาร กายสังขาร และมโนสังขาร ในที่นี้ เมื่อบุคคลเข้าทุติยฌาน เธอย่อมสามารถระงับวจีสังขารแห่งวิตกและวิจารณ์ได้ เมื่อเข้าจตุตถฌานเธอย่อมสงบระงับกายสังขารแห่งลมหายใจเข้าออกได้ เมื่อเข้าสัณฺญาเวทียัตถิโรธสมาบัติเธอย่อมดับจิตตสังขารแห่งสัญญาและเวทนาได้

อะไรเป็นบุพกิจแห่งสมาบัตินั้น? บุพกิจมี ๔ อย่างคือ

๑. ไม่ทำพัสตฺของผู้อื่นให้เสียหาย
๒. กำหนดเวลา
๓. ไม่มีสิ่งรบกวน
๔. คำนึงถึงการรอกอยแห่งภิกษุสงฆ์

เธออธิษฐานบาตร จีวรและปัจจัยเครื่องอาศัยอื่น ๆ และอธิษฐานการไม่มีความกังวลใจเรื่องร่างกายในทุกทาง เธอคำนึงถึงความแข็งแรงแห่งร่างกายและอธิษฐานเรื่องเวลา บัดนี้ เธอพึงพิจารณากาลไกลไปถึงอดีต เห็นว่า เวลานี้ไม่ใช่ เวลาประชุมของสงฆ์ เธอย่อมนั่งอธิษฐานว่า “เราจะออกจากสมาธิ เมื่อสงฆ์ต้องการตัว”

การไม่ทำพัสตฺของผู้อื่นให้เสียหายนี้มีความมุ่งหมายเพื่อป้องกันจีวรเครื่องนุ่งห่มของผู้อื่น บุพกิจประการที่ ๒ และที่ ๓ มีความมุ่งหมายเพื่อป้องกันร่างกาย บุพกิจประการที่ ๔ มีความมุ่งหมายเพื่อหลีกเลี่ยงการขัดขวางการประชุมของภิกษุสงฆ์ ดังนั้น เมื่อเข้าอาภิกญฺจัญญายตน

ฉานแล้วและออกจากฉานนั้น เธอย่อมประกอบบุญกิจแล้วจึงเข้าปฐมฉาน

ทำไมจะต้องเจริญสมาธิให้ถึงสัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ? เพื่อความสุขในปัจจุบันสมาธินี้เรียกว่าอภิปาสสมาธิขั้นสุดท้ายของพระอริยบุคคล อีกประการหนึ่ง เพื่อประโยชน์แห่งอิทธิปาฏิหาริย์ บุคคลย่อมเข้าสมาธิตลอดสายเช่นเดียวกับพระอรหันต์สัญญาชีวะ^{๖๖} และพระอริยบุคคลย่อมเข้าสัญญาเวทียตนิโรธเพื่อป้องกันตัวเอง ดังเช่นกรณีของพระสารีบุตรเถระ^{๖๗} และกรณีของพระติสสเถระ

โยคีเข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธได้อย่างไร? โยคินั้นเข้าสู่สถานที่สงบ นิ่งหรือนอน ย่อมเข้าสัญญาเวทียตนิโรธ เข้าปฐมฉานและออกจากปฐมฉานอย่างสงบ ย่อมเห็นแจ้งอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาแห่งปฐมฉานนั้นโดยฉับพลัน เมื่อได้สังขารเปกขาญาณแล้ว ^{๖๘} เธอจึงเข้าทุติยฉาน ดติยฉาน จตุตถฉาน อากาสาณัญจายตนฉาน วิญญาณัญจายตนฉาน และอาภิญญายตนฉาน และหลังจากออกจากอาภิญญายตนฉานแล้ว เธอย่อมเห็นแจ้งอนิจจังทุกขังและอนัตตาของสัมมาสมาธิทันที และเมื่อได้สังขารเปกขาญาณแล้ว เธอย่อมเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนะทันที หลังจากล่วงเลยไปสองหรือสามขณะจิต เธอย่อมทำความดับแห่งจิตให้เกิดขึ้น และเข้าสู่สภาวะที่ไม่เกิดและไม่ปรากฏ นี้เรียกว่า การเข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ

โดยวิธีใดโยคีย่อมสามารถดำรงอยู่ได้ในสมาบัตินั้น?

บัดนี้ เธอย่อมไม่พิจารณาอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าจะออกจากสมาบัตินั้น” เธอย่อมเห็นในการประกอบบุญกิจ

จิตย่อมออกจากสมาบัตินั้นอย่างไร?

พระอนาคามี ย่อมออกในผลสมาบัติของพระอนาคามี พระอรหันต์ย่อมออกในผลสมาบัติของพระอรหันต์

จิตย่อมโน้มไปสู่สภาวะใด?

จิตย่อมโน้มไปสู่ความสงบเท่านั้น

จิตย่อมรับรู้โดยอาศัยผัสสะเท่าไร?

โดยอาศัยผัสสะ ๓ ประการคือ สุนฺณผัสสะ อนิมิตตผัสสะ และอัปณิหิตผัสสะ

โยคีย่อมออกจากสมาธินั้นโดยอาศัยสังขารอะไรบ้าง?

เธอย่อมออกจากสมาธินั้นโดยอาศัยกายสังขารและวจีสังขารของตน

อะไรคือความแตกต่างระหว่างคนตายกับคนผู้เข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัติ? ในคนตายไม่ใช่แต่เพียงสังขารทั้ง ๓ ดับเท่านั้น ชีวิตินทรีย์ของเธอย่อมถูกตัดขาดอุณหภูมิจึงดับไป และอินทรีย์ทั้งหลายย่อมขาดไป แต่สำหรับคนผู้เข้าสู่สัญญาเวทียตนิโรธสมาบัตินั้น แม้ว่าสังขาร ๓ ดับไป ส่วนชีวิตินทรีย์ อุณหภูมิจึงดับ และอินทรีย์ทั้งหลายก็ไม่ขาดไป นี่คือนความแตกต่างระหว่างคนตาย และผู้เข้านิโรธสมาบัติ^{๖๙}

สมาบัตินั้นเป็นสังขตะหรืออสังขตะ? บุคคลไม่ควรพูดว่าสมาบัตินั้นเป็นสังขตะหรืออสังขตะ เพราะเหตุไรจึงพูดไม่ได้ว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ? เพราะว่าในสมาบัตินั้นไม่มีการปรุงแต่งสภาวะ การเข้าและออกจากอสังขตธรรมอันใครๆ รู้ไม่ได้ ดังนั้น สมาบัตินี้จึงไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นสังขตะหรืออสังขตะ

สัญญาเวทยิตนิโรธจบ
บทที่ ๑๒ แห่งวิมุตติมรรคจบ

ในวิมุตติมรรคนี้ ประกอบด้วยบทต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. นิทานกถา
๒. ศิลปปัจจเฉท
๓. ชุตตงคปัจจเฉท
๔. สมาธิปัจจเฉท
๕. กัลยามิตรปัจจเฉท
๖. จริยาปัจจเฉท
๗. กัมมัญฐานารัมมณปัจจเฉท
๘. กัมมัญฐานปัจจเฉท
๙. อภิญญาปัจจเฉท
๑๐. ปัญญาปัจจเฉท
๑๑. อุบายปัจจเฉท
๑๒. สัจจญาณปัจจเฉท

นี่คือลำดับของทั้ง ๑๒ บทในวิมุตติมรรค

ถ้อยคำและความรู้ที่ดี
อันเรียบเรียงไว้ในวิมุตติมรรคนี้
กว้างขวางและหาขอบเขตมิได้
เหนือความคิดและถ้อยคำขมเขย
ไม่มีใครนอกจากโยคีที่จะรู้และเข้าใจ
สารแห่งธรรมอย่างสมบูรณ์และแจ่มแจ้ง
มรรคแห่งกุศลกรรมเป็นสิ่งดีที่สุด
เพราะเหตุที่พาห่างไกลจากอวิชชา

คำย่อชื่อคัมภีร์

(พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาฯ = เล่ม/ข้อ/หน้า, คัมภีร์อื่น = เล่ม/หน้า)

อง.อ.	องค์คุณตรนิกาย อนุจกถา (มนโรธปุรณี)	ขุ.ขุ.	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ
อง.อนุจก.	องค์คุณตรนิกาย อนุจกนิปาต	ขุ.จรียา.	ขุททกนิกาย จรียาปิฎก
อง.เอก.	องค์คุณตรนิกาย เอกนิปาต	ขุ.จู.	ขุททกนิกาย จุฬนิตฺเทศ
อง.เอกาทสก.	องค์คุณตรนิกาย เอกาทสกนิปาต	ขุ.ชา.	ขุททกนิกาย ชาตก
อง.จตุกก.	องค์คุณตรนิกาย จตุกกนิปาต	ขุ.เถร.	ขุททกนิกาย เถรคาถา
อง.จกุก.	องค์คุณตรนิกาย จกุกนิปาต	ขุ.เถรี.	ขุททกนิกาย เถรีคาถา
อง.ติก.	องค์คุณตรนิกาย ติกนิปาต	ขุ.ธ.	ขุททกนิกาย ธมมปาถ
อง.ทสก.	องค์คุณตรนิกาย ทสกนิปาต	ขุ.ปฏิ.	ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามคค
อง.ทุก.	องค์คุณตรนิกาย ทุกนิปาต	ขุ.เปต.	ขุททกนิกาย เปตวตถุ
อง.นวก.	องค์คุณตรนิกาย นวกนิปาต	ขุ.พทุธ.	ขุททกนิกาย พทุธวีส
อง.ปญจก.	องค์คุณตรนิกาย ปญจกนิปาต	ขุ.ม.,ขุ.มหา.	ขุททกนิกาย มหานิทเทศ
อง.สตตก.	องค์คุณตรนิกาย สตตกนิปาต	ขุ.วิมาน.	ขุททกนิกาย วิมานวตถุ
อป.อ.	อปทาน อนุจกถา (วิสุทฺธชนวิลาสิณี)	ขุ.สุ.	ขุททกนิกาย สุตตนิปาต
อภิ.ก.	อภิธมฺมปิฎก กถาวตถุ	ขุ.ทก.อ.	ขุททกปาฐ อนุจกถา (ปรมตฺตโชติกา)
อภิ.ธ.	อภิธมฺมปิฎก ธาตถุถา	จรียา.อ.	จรียาปิฎก อนุจกถา (ปรมตฺตที่ปณี)
อภิ.ป.	อภิธมฺมปิฎก ปฎุจาน	ชา.อ.	ชาตกอนุจกถา
อภิ.ปุ.	อภิธมฺมปิฎก ปุคฺคลปญฺญตฺติ	เถร.อ.	เถรคาถา อนุจกถา (ปรมตฺตที่ปณี)
อภิ.ย.	อภิธมฺมปิฎก ยมก	เถรี.อ.	เถรีคาถา อนุจกถา (ปรมตฺตที่ปณี)
อภิ.วิ	อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค	ที.อ.	ทีมนิกาย อนุจกถา (สุมงฺคลวิลาสิณี)
อภิ.สั.	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณี	ที.ปา.	ทีมนิกาย ปาฎิกวคค
อิตฺติ.อ.	อิตฺติวตฺตก อนุจกถา (ปรมตฺตที่ปณี)	ที.ม.	ทีมนิกาย มหาวคค
อุ.อ.,อุทาน.อ.	อุทาน อนุจกถา (ปรมตฺตที่ปณี)	ที.สั.	ทีมนิกาย สัลลขนฺธวคค
ขุ.อป.	ขุททกนิกาย อปทาน	ธ.อ.	ธมฺมปาถอนุจกถา
ขุ.อิตฺติ.	ขุททกนิกาย อิตฺติวตฺตก	นิตฺ.อ.	นิตฺเทศ อนุจกถา
ขุ.อุ.	ขุททกนิกาย อุทาน		

	(สทตมมปชชิติกา)	วิภังค.อ.	วิภังค อฏฺจกถา
เนตติ.	เนตติปกรณ		(สมโหมทวิโนทนี)
ปญจ.อ.	ปญจกรณ อฏฺจกถา (ปรมตตที่ปนี)	วิมาน.อ.	วิมานวตถุ อฏฺจกถา (ปรมตตที่ปนี)
ปฐิส.อ.	ปฐิสภิกามคค อฏฺจกถา (สทตมมปกาลินี)	วิสุทฺธิ.	วิสุทฺธิมคค
เปฏก.	เปฏโกปเทศ	วิสุทฺธิ.ฎีกา.	วิสุทฺธิมคค มหาฎีกา (ปรมตตมณฺชสา)
เปต.อ.	เปตวตถุ อฏฺจกถา (ปรมตตที่ปนี)	สงคณิ.อ.	ธมฺมสงคณิ อฏฺจกถา (อฏฺจกาลินี)
พทุธ.อ.	พทุธวีส อฏฺจกถา (มธฺรตถวิลาสินี)	สงคณิ.อนุ.	ธมฺมสงคณิ อนุฎีกา
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺจกถา (ปปญจสูทนี)	สงคณิ.มุล.	ธมฺมสงคณิ มุลฎีกา
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺจกถา	สงคห.	อภิธมฺมตตสงคห
ม.อ.	มชฺฌิมนิกาย อฏฺจกถา	สงคห.ฎีกา.	อภิธมฺมตตสงคห ฎีกา (อภิธมฺมตตวิภาวินี)
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก	ส.อ.	สํยุตฺตนิกาย อฏฺจกถา (สารตตปกาลินี)
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก	ส.ข.	สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวามคค
ม.ม.	มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสก	ส.นิ.	สํยุตฺตนิกาย นิทานวคค
มจฺจล.	มจฺจลตตที่ปนี	ส.ม.	สํยุตฺตนิกาย มหาวามคค
มิลินฺท.	มิลินฺทปญฺหา	ส.ส.	สํยุตฺตนิกาย สคากวคค
วินย.	วินยปิฎก	ส.สพ.	สํยุตฺตนิกาย สพายตนวคค
วินย.อ.	วินย อฏฺจกถา (สมนฺตปาสาทิกา)	สุตต.อ.	สุตตนิกาย อฏฺจกถา (ปรมตตชิติกา)
วินย.ฎีกา.	วินยอฏฺจกถา ฎีกา (สารตตที่ปนี)		

ABBREVIATIONS

A.	Anguttara Nikaya
Abhms.	Abhidhammattha-Sangaha
Abhmv.	Abhidhammavataara
Ap.	Apadana
As.	Atthasalini = Dhammasangani Atthakatha
It.	Itivuttaka
It.-a.	Itivuttaka Atthakatha
Ud.	Udana
Ud.-a	Udana Atthakatha
C.Pit.	Cariya-pitaka
Cv.	Culavamsa
J.	Jataka (Fausboll' ed.)
Th.	Thera-gatha
Thi.	Theri-gatha
D.	Digha Nikaya
Dh.	Dhammapada
Dh.-a.	Dhammapada Atthakatha
Dhs.	Dhammasangani
Nd.	Mahaniddesa
Netti	Netti-Pakarana
Pts.	Patisambhidamagga
Pts.-a.	Patisambhidamagga Atthakatha
Petaka.	Petakopadesa
Pm.	Paramatthamanjusa = Visuddhimagga Mahatika
Ps.	Papancasudani
M.	Majjhima Nikaya
Mv. (and Mhv.)	Mahavamsa
Mil.	Milindapanha
M. Vyut.	Mahavyutpatti

Ruparup.	Ruparupavibhaga
Lal.V.	Lalitravistara
Vin.	Vinaya
Vis. Mag.	Visuddhimagga
Vbh.	Vibhanga
Vbh.-a.	Vibhanga Atthakatha
S.	Samyutta Nikaya
Saddh.	Saddhammopayana
Sn.	Sutta-nipata
Sn.-a.	Sutta-nipata Atthakatha
Sp.	Samantapasadika
Spk.	Saratthappakasini
Sv.	Sumangalavilasini

เชิงอรรถหน้าภาคภาษาไทย

- ๑ Nagai, M. "The Vimuttimaggā : the Way to Deliverance", the Journal of the Pali Text Society, 1919.
ดู วินย. ๘ / ๓ / ๔ ทีเป ตารกราชาว ปณณาย อติโรจติ อุบัติสฺโส จ เมธาวิ.
- ๒ Nyanamoli Bhikkhu, *The Path of Purification*, Volume One, Shambala, 1976, p. xxviii.
- ๓ Bapat, P.V., *Vimuttimaggā and Visuddhimaggā : A Comparative Study*, Poona, 1937, p. liv.
- ๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙.
๕. วิสุทฺธิ. ฎีกา. (ฉบับมหาจุฬายฯ กำลังจัดพิมพ์) ๑/๑๔๓.
๖. วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๗.
๗. Nyanamoli Bhikkhu, *op.cit.*, p. xiv.
๘. วิสุทฺธิ. ๓/๑๙.
๙. วิสุทฺธิ. ฎีกา. (มหาจุฬายฯ) ๒/๑๑๕.
๑๐. Nyanamoli Bhikkhu, *op. cit.*, p. xxvii.
๑๑. วจ.จตุกก.๒๑//๑/๒.
๑๒. ส.ส.๑๕/๒๓/๑๖.

เชิงอรรถบทที่ ๑

๑ อัง.จตุกก.๒๑//๑/๒ (A.II,2; D.II,123)

๒ ส.ส.๑๕/๑๔๒/๑๒๖(S.I,105-106) สนธิ สดุดา อปปรชกษชาติกา อสุสวณดา
ธมมสส ปรีหายนติ.

๓ อัง.ทก.๒๐/๑๒๗/๘๓(A.I,87) เทวเม ภิกขเว ปจฺจยา สมมาทิจฺฉิยา อุปปาทาย.
กตเม เทว ? พรโต จ โฆโส จ โยนิโส จ มนสิกาโร.

๔ วิสุทธิ.๑/๗;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.5,6) ตถา สีเลน กิเลสานํ วิตีกมปฏิปกฺโข ป
กาลิโตโหติ;สมาธินาปริยฺญานปฏิปกฺโข;ปณฺณาย อนฺุสยปฏิปกฺโข. สีเลนจ ทฺวจฺจริตฺสงฺกิเลสฺวิโสธนํ
ปกาสิตํ โหติ; สมาธินา ตณฺหาสงฺกิเลสฺวิโสธนํ; ปณฺณาย ทิจฺฉิสงฺกิเลสฺวิโสธนํ.

๕ อัง.ทสก.๒๔/๑/๒ (Cp.A.V,2) อิติ โข อานนฺท กุสลาณี สีลาณี อวิปฺปฏิสารถถานี
อวิปฺปฏิสารถานิสํสาณี, อวิปฺปฏิสารถ ปามุชฺชตฺโต ปามุชฺชานิสํโส, ปามุชฺชํ ปิตตํ ปิตานิสํสํ, ปิต
ปสฺสทตฺถตา ปสฺสทถานิสํสา, ปสฺสทฺธิ สุขตฺถตา สุชานิสํสา, สุขํ สมาตฺถํ สมาธานิสํสํ, สมาธิ
ยถาภฺตถาณทสฺสนตฺโต ยถาภฺตถาณทสฺสนานิสํโส, ยถาภฺตถาณทสฺสนํ นิพฺพิทาวีราคตฺถํ
นิพฺพิทาวีราคานิสํสํ, นิพฺพิทาวีราค วิมุตฺติถาณทสฺสนตฺโต วิมุตฺติถาณทสฺสนานิสํโส.

๖ อัง.นวก.๒๓/๑๒/๓๑๓ (Cp.A.IV,381) ปุณ จ ปรี สารีปฺุตต อีธกฺจฺโจ ปุคฺคโล สีเลสฺ
ปริปฺุรการี โหติ, สมาธิสฺมี มตฺตโสการี ปณฺณาย มตฺตโสการี. โส ตินฺณํ สโยชนานํ ปรีกฺษยา
สตฺตกฺขตฺตฺปรโม โหติ.

๗ อัง.นวก.๒๓/๑๒/๓๑๓(Cp.Ibid.380) ปุณ จ ปรี สารีปฺุตต อีธกฺจฺโจ ปุคฺคโล สีเลสฺ
ปริปฺุรการี โหติ, สมาธิสฺมี น ปริปฺุรการี, ปณฺณาย น ปริปฺุรการี. โส ตินฺณํ สโยชนานํ ปรีกฺษยา ราก
โทสโมหานํ ตนฺุตตา สกทาคามี โหติ.

๘ อัง.นวก.๒๓/๑๒/๓๑๒-๓๑๓(Cp.Ibid.) ปุณ จปรี สารีปฺุตต อีธกฺจฺโจ ปุคฺคโล สีเลสฺ
ปริปฺุรการี โหติ, สมาธิสฺมี ปริปฺุรการี, ปณฺณาย น ปริปฺุรการี. โส ปณฺจณฺนํ โอรมภาคิยานํ สโย
ชนานํ ปรีกฺษยา...อุทฺธโสโต โหติ อกนิฏฺฐาคามี.

เชิงอรรถบทที่ ๒

๑ วิสุทธิตี. ๑/๕๖-๖๑/๒๕๓๑ (Cp.paralleled passage in Vis.Mag.49-50) เริ่มต้นด้วย “วุดตฺ ฺเหตฺ ปฏิสัมภิกาย” ตอนต้นของข้อความที่อ้างจาก “อภิธรรม” ในวิสุทธิมรรคก่อนข้างจะสับสน อาจเป็นเพราะความผิดพลาดของผู้คัดลอก ในภาษาจีน

๒ ไม่ปรากฏในวิสุทธิมรรค และคำว่า “นิพพิทานุปลสนาย นนุทียา” แห่งปฏิสัมภิกามัคค์ (Pts.I,46)ที่อ้างไว้ในวิสุทธิมรรค ก็ไม่มีในที่นี้

๓ ต่อจากข้อความนี้ วิสุทธิมรรคมีคำว่า “ปฏินิสสุคคานุปลสนาย อาทานสฺส”

๔ อง.ทสภ.๒๔//๑/๑(A.V,1) อวิบุปฏิสวารตถานี โช อานนุท กุสลานี สีลานี อวิบุปฏิสวารานีสํสาณี.

๕ ขุ.เถร.๒๖/๖๑๓/๓๕๗ (Th.613) ติดถณฺจ สพฺพพุทฺธานํ เตสํ สีลํ วิโสธเย.

๖ ขุ.เถร.๒๖/๖๑๕/๓๕๘ (Th.615) สีลํ วิเลปนํ เสฏฺฐํ.

๗ ขุ.เถร.๖๑๔/๓๕๘ (Cp.Th.614) สีลํ อภารณํ เสฏฺฐํ

๘ ที.ม.๑๐/๑๕๐/๗๘ (D.II,86) สีลวา สีลสมฺปนฺโน อสมฺมุหฺโห กาลํ กโรติ.

๙ ดู วิสุทธิตี.๑/๙/๒๕๓๑(Vis.Mag.8) อญฺเณ ปน สิริฎฺโห สีสฎฺโห สีตลฎฺโห ลิวฎฺโหติ เอวํ อาทินาปิ นเยเนเวตฺถ อตฺถํ วณฺณยฺนติ.

๑๐ ตามตัวอักษร แปลว่าศีลที่พรรณนาไม่ได้ ขุ.ปฏี.๓๑/๓๙/๔๖ (Pts.I,44) กาคิ สีลานีติ ? ตีณิ สีลานิํ กุสลสีลํ, อกุสลสีลํ, อพฺยากตสีลํ.

๑๑ สมาทาน. เทียบกับข้อความในที่.สี.๙/๑๙๔/๖๔(D.I,63) กถณฺจ มหาราช ภิกฺขุ สีลสมฺปนฺโน โหติ ? อีธ มหาราช ภิกฺขุ ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิริโต โหติ, นิหิตทณฺโห นิหิตสฺสโต ลชฺซี ทยาปนฺโน สพฺพปาณภูตทิตานุกมฺปิ วิหริติ. อทินฺนาทานํ ปหาย....

๑๒ ขุ.ปฏี.๓๑/๓๘/๔๔-๔๕(Cp.Pts.I,43-44) อตฺถิ สีลํ ปริยฺนตํ, อตฺถิ สีลํ อปริยฺนตํ. ตตฺถ กตมํ ตํ สีลํ ปริยฺนตํ ? อตฺถิ สีลํ ลากปริยฺนตํ, อตฺถิ สีลํ ยสปริยฺนตํ, อตฺถิ สีลํ ณาติปริยฺนตํ, อตฺถิ สีลํ องฺคปริยฺนตํ, อตฺถิ สีลํ ซีวิตปริยฺนตํ. กตมํ ตํ สีลํ ลากปริยฺนตํ ? อีธกฺจโจ ลากเหตุ ลากปจฺจยา ลากการณา ยถาสมาทินฺนํ ลิกฺขาปทํ วีตีกุมติ; อิทํ ตํ สีลํ ลากปริยฺนตํ... กตมํ ตํ สีลํ น องฺคปริยฺนตํ ? อีธกฺจโจ องฺคเหตุ องฺคปจฺจยา องฺคการณา ยถาสมาทินฺนํ ลิกฺขาปทํ วีตีกุมาย จิตฺตมฺปิ น อฺบุปาเทติ, ที โส วีตีกุมิสฺสติ; อิทํ ตํ สีลํ น องฺคปริยฺนตํ. กตมํ ตํ สีลํ น ซีวิตปริ-

ยนต์ ? อิธกัจโจ ซีวิตเหตุ ซีวิตปัจจยา ซีวิตการณา ยถาสมาทินัน ลิกษาปท วิติกุกมาย จิตตมปิ
น อุปปาเทติ, ก็ โส วิติกุกมัสสติ; อิทิ ตํ สีสํ น ซีวิตปริยนต์.

๑๓ ปรามฎจสีล.ส.นิ.๑๖/๖๑/๙๒(Cp.S.II,94) ที่มรดดี เหน่ ภิภุขเว อสสุตวโด
ปุกุชชนสส อชโณสิติ ปรามฎจ เอต มม เอโสห อสมิ เอโส เม อตตาดิ.

๑๔ อปรามฎจสีล. อง.จตุกก.๒๑/๕๒/๖๔(Cp.A.II,56-57) ปุน จ ปรี ภิภุขเว
อริยสาวโก อริยกนเดหิ สีเลหิ สมนุนาคโต โหติ อภุขณูเทหิ อวฉิทเทหิ อสพลเลหิ อกมมาเสหิ
ภุชิสเสหิ วิญญูปสญเจหิ สมาธิสวัตตนิเกหิ.

๑๕ อง.ติค.๒๐/๔๐/๑๔๒(A.I,147) ตีณิมานิ ภิภุขเว อธิปเตยยานิ. กตมานิ ตีณิ ?
อตตาดิปเตยยํ, โลกาทิปเตยยํ, ธมมาธิปเตยยํ.

๑๖ เวมตีกสีล วิสุทฺธิ.๑/๑๗;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.14)

๑๗ เนวเสขนาเสขสีล. วิสุทฺธิ.๑/๑๗;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.14)

๑๘ ม.ม.๑๒/๑๘๖/๑๕๘-๑๖๐(M.I,388-389) โสโควตตํ ภาเวตวา ปริปุณฺณํ อพโพ
กิณฺณ... กายสส เกทา ปรมมรณา कुณํ สหวยตํ อุปปชชติ. สเจ โข ปนสฺส เอวํ ทิฎฺฐิโหติ : อิมินาหํ
สีเลน วา วตเตน วา ตปน วา พุรหุมจริเยน วา เทโว วา ภวิสสามิ เทวณฺตโร วาติ สาสฺส โหติ
มิจจาทิฎฺฐิ. มิจจาทิฎฺฐิกสฺส โข อหํ เสนिय ทฺวินนํ คตฺติํ อณฺตโร คตฺติ วทามิ: นิริยํ วา
ติรจฺจานโยนํี วา.

๑๙ ปณิตีสีล.วิสุทฺธิ.๑/๑๖;๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.13)

๒๐ นิพเพตฺถภาคिय. ตู วิสุทฺธิ.๑/๑๘;๒๕๓๑(A.III,427; Vis.Mag.15)

๒๑ โอทาทวสนคหฎจสีล.ที.ปา.๑๑/๑๗๕/๑๐๘(Cp.D.III,125) สนฺติ โข ปน เม จุนฺท
เอตฺรหิ อุปาสกา สุวกา คิหิ โอทาทวสนา พุรหุมจาริโน.

๒๒ สามเณรสามเณรสีล. วิสุทฺธิ.๑/๑๘;๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.15)

๒๓ ธมฺมตาสีล. ที.ม.๑๐/๒๑/๑๑(D.II,13) ธมฺมตา เอสา ภิภุขเว, ยทา โพธิสฺตโต
มาตูกุจฺฉิ โอกกนฺโต โหติ, น โพธิสฺตตมาตฺ บุริเสสุ มานสํ อุปปชชติ กามคุณฺอุปสํหิตํ, อนติกุกมนิยา
จ โพธิสฺตตมาตา โหติ เกนจิ บุริเสน รตตจิตฺเตน; อयํ เอตถ ธมฺมตา

๒๔ ม.ม.๑๓/๒๖๕/๒๓๘(Cp.a-M.II,27) กตเม จ ถปติ กุสฺลสีลา ? กุสฺลํ กายกมฺมํ,
กุสฺลํ วจีกมฺมํ, อาชีวปริสุทฺธิปิ โข อหํ, ถปติ, สีลสฺมํ วทามิ; อิเม โข ถปติ กุสฺลสีลา

ม.ม. ๑๓/๒๖๕/๒๓๗(b-M.II,26) กมเต จ ถปติ อกุสฺลสีลา ? อกุสฺลํ กายกมฺมํ,
อกุสฺลํ วจีกมฺมํ, ปาปโก อาชีโว; อิเม วุจฺจนฺติ ถปติ อกุสฺลสีลา.

๒๕ ม.ม.๑๓/๒๖๕/๒๓๗(Cp.a-M.II,26) อธิ ถปติ ภิภุขุ กายทฺวจฺจริตํ ปหาย กายสุจฺจริตํ
ภาเวติ... มโนทฺวจฺจริตํ ปหาย มโนสุจฺจริตํ ภาเวติ, มิจจาทาชีวํ ปหาย สมมาอาชีเวน ซีวิกํ กปฺเปติ.

๓๒ สดุดาปตติกษณะ: ปาราชิก, สงฆาภิเสส, ฤทธจจย, ปาจิตตिय, ปาฏิเทสนีย, ทุกกฏ, ทุพพาลิต.

๓๓ ลาภณ ลาภํ นิชชีสันดา. ม.อุ.๑๔/๒๗๕/๑๘๖ (Cp.Vbh.352-353)

๓๔ ขุ.มหา.๒๙/๘๗/๑๘๔ (Nd 1 224) ปจฺจยปฏิเสวนสงฆาตํ กุหนวดถ.

๓๕ ขุ.มหา.๒๙/๘๗/๑๘๕ (Ibid.) อิริยาปถสงฆาตํ กุหนวดถ.

๓๖ ข้อความเหล่านี้ แตกต่างจากรายละเอียดที่กล่าวไว้ใน(pp. 25-26 in Vis.Mag.)

ในเรื่องเดียวกัน

๓๗ ขุ.มหา.๒๙/๘๗/๑๘๕ (Nd 1 226) สามนตฺขปฺปนสงฆาตํ กุหนวดถ.

๓๘ ที.สี.๙/๒๑/๙ (D.I, 9) อคฺคิโหม.

๓๙ ที.สี.๙/๒๑๑-๒๑๔ (Cp.D.I,70)

๔๐ ในการอธิบายความในลำดับต่อมา ท่านกล่าวไว้เพียง ๘ เท่านั้น

๔๑ ส.ข. ๑๗/๙๕/๑๑๓ (Cp.S.III,143)

เอวํ ขนฺธ อเวกฺเขยฺย ภิกฺขุ อารทฺธวีริโย

ทิวา วา ยถิ วา รตฺตี สฺมปฺชานํ ปตฺติสฺสโต

ชฺเหยย สพฺพสฺสณฺโณคํ กเรยฺย สรณฺตฺตโม

จเรยฺยาทิตฺตสีโส ว ปตฺถยํ อจฺจตุํ ปทํ.

๔๒ อง.เอกก.๒๐/๒๓๐/๒๕(Cp.A.I,25) เอตทคฺคํ ...อินฺทริเยสุ คฺคฺตทวารานํ ยถิทํ

นฺนโท.

๔๓ อง.จตุกก.๒๑/๓๗/๔๔-๔๕(A.II,40) อิตฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปฺฏิสงฺขา โยนิโส ออาหารํ
ออาหารตฺติ, เนว ทวอย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสฺสนาย ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส จิตฺยา ยาปนาย
วิทฺสุปรตฺติยา พุรหฺมจฺริยานุคฺคหาย; อิตฺิปฺราณญจ เวทนํ ปฺฏิหฺงขามิ นวณฺจ เวทนํ น อฺปฺปาเทสฺสามิ,
ยาตฺตรา จ เม ภวิสฺสติ อนวชฺชตา จ ฆาสฺสูวิหาโร จาติ.

๔๔ ขุ.เถร.๒๖/๔๕๕/๓๓๗(S.II,98;Th. 445) อฺปฺปชฺเช เจ รเส ตณฺหา ปฺตฺตมํสฺสํปมฺสร.

๔๕ ม.ม.๑๒/๒๓/๑๔(M.I,10) ปฺฏิสงฺขาโยนิโส จีวรํ ปฺฏิเสวติ, ยาวเทว สิตฺสส ปฺฏิฆา
ตาย อฺณฺหสฺส ปฺฏิฆาตาย ํสฺมกสฺวาตาดปฺลีสฺรปสฺมมฺสฺสานํ ปฺฏิฆาตาย ยาวเทว ทิริ
โกปินปฺริจฺฉาทนตฺถ.

๔๖ อง.ทสท.๒๔/๔๘/๖๙(A.V,87-88) ปฺรปฺฏิพฺพธา เม ชีวิกาติ ปฺพพฺชิตฺน อภินฺทํ
ปฺจฺจเวกฺขิตฺพพ.

๔๗ ที.ม.๑๐/๑๔๙/๗๗ (Cp.D.II,85) ปฺน จ ปรี คหปตโย ทฺสฺสึโล สิลฺปิโนนํ ยํ ยเทว
ปฺริสํ อฺปฺสจฺจมฺติ ยถิ ขตฺตियปฺริสํ ยถิ พุรหฺมณฺปฺริสํ ยถิ คหปตฺปฺริสํ ยถิ สฺมณฺปฺริสํ, อวิสารโท

อุปสงกมติ มงกุฎโต.

๔๘ วิสุทฺธิ ๑/๖๗/๒๕๓๑(Vis.Mag.54) นิราโส สทฺธมฺเม จณฺทาลกฺุมารโก วีย รชเช.

๔๙ ขุ.ชา.อ.๕/๑๙๖(J.III,375) สตุถา อุตฺตโน สาวเก รตฺติยา ตโย วาเร ทิวสฺส ตโย วาเรติ รตฺติทิวํ ฉ วาเร โอลเณโต กิกิ อณฺฑํ วีย จมรี วาลธิ วีย มาตจ ปิยปุตฺตํ วีย เอกจกฺขโก ปุริโส จกฺขํ วีย รกฺขติ, ตสฺมี ตสฺมีเยว ชเน อุปฺปนฺนิกิเลสํ นิคฺคณฺหติ.

วิสุทฺธิ.๑/๔๔;๒๕๓๑ (Vis.Mag.36; and Sddh.v.621)

กิกิว อณฺฑํ จามรีว วาลธิ

ปิยํ ปุตฺตํ นยนํ เอกกํ

ตเถว สิลํ อณฺรกฺขมานกา

สุเปสลา โหถ สทา สคารวา.

ขุ.อุปทาน.๓๒/๘๓/๘๗ (c-Ap.61, v.16)

กิกิว อณฺฑํ รกฺเขยฺย จามรีว วาลธิ

นินฺนโก สิลสมฺปนฺโน มมํ รกฺขี มหามฺนิ.

เชิงอรรถบทที่ ๓

- ๑ วิสุทฺธิ.๑/๗๓;๒๕๓๑ (Cp. Vis.Mag. 59)
- ๒ วิสุทฺธิ.๑/๗๓;๒๕๓๑ (Ibid.)
- ๓ (A.III,219) วณฺณิตํ พุทฺเธหิ พุทฺธสาวเกหิ.
- ๔ ตามที่ปรากฏในคำอธิบายในลำดับต่อมา ข้อนี้ควรจะเป็นว่า “What is the observance of dirt-rags ?” (อะไร คือการรักษาจีวรเศร้าหมอง ?)
- ๕ ดูวิสุทฺธิ. ๑/๘๒ (Cp.Vis.Mag.66) ฉบับภาษาจีนไม่ชัด
- ๖ วิ.๒/๑๖๖/๑๕๖(Vin.IV,183) อารญญกํ เสนาสนํ ปญฺจนฺตติกํ ปจฺฉิมํ.
- ๗ ขุ.สุ.๒๕/๓๙/๓๔๒ (Sn.39)
มิโค อรญฺญมฺหิ ยถา อพฺนฺโร
เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจฺราย.
- ๘ สํ.นิ.๑๖/๒๔๒/๒๖๖(S.II,281) เอวํ โข เต นนฺท ... ยํ ตวํ อารญฺญโก จ อสฺสสิ
ปิณฑปาติโก จ ปัสสูลิกโก จ กามสฺสุ จ อนเปกฺโข วิหเรยฺยาสิ.
- ๙ อจ.ปญฺจก.๒๒/๑๘๑/๒๐๗(Cp.A.III,219) อิมสฺสํ โข ภิกฺขเว ปญฺจนฺนํ อารญฺญกานํ
ยวรายํ อารญฺญโก อปฺปิจฺฉตฺตํเยว นิสฺสาย สนฺตฺตฺตฺตํเยว นิสฺสาย สลฺลเสขํเยว นิสฺสาย
ปวิเวกํเยว นิสฺสาย อิทํ อญฺจิตฺตํเยว นิสฺสาย อารญฺญโก โหติ; อयํ อิมสฺสํ ปญฺจนฺนํ อารญฺญกานํ
อคฺโค จ เสฏฺโฐ จ โมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จ.

เชิงอรรถบทที่ ๔

๑ ในหนังสือ“วิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรค” หน้า ๖ ศาสตราจารย์ พี.วี. พาปัทได้ตรวจสอบข้อความนี้โดยเทียบกับข้อความในคัมภีร์วิภังค์(Vbh.217)ว่า ยา จิตตสุส จิตติ สณฺจิติ อวฺภูจิติ อวิสาหาโร อวิกฺโขโป อวิสาหฺมมานสตา สมฺโภ สมฺมาธิฯทฺริยํ สมฺมาธิพลฺลํ สมฺมาสมาธิฯ; อโย วุจฺจติ สมฺมาธิ.

แปลตามเชิงอรรถซึ่งเป็นข้อความในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ จะเป็นดังนี้ “ความดำรงอยู่ ความดำรงอยู่ด้วยดี ความดำรงมั่น ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่าน ความ เป็นธรรมชาติที่ไม่ถูกอารมณ์ขัดไป ความสงบแห่งจิต สมฺมาธิทฺริยํ สมฺมาธิพลฺลํ นี้เรียกว่า สมฺมาธิ

๒ ที.ปา.๑๑/๓๓๙/๒๓๑(Cp.D.III,70-71; A.IV,306) รูปี รูปานิ ปสฺสติ ๔เปช ใน หนังสืออภิธรรมสังคีติ ปรายายปทศาสตร์ เรื่องของวิโมกข์ ๘(ความหลุดพ้น) มีดังต่อไปนี้ “มีรูป มองเห็นรูป ผู้มีรูปปลัญญาภายใน มองเห็นรูปภายนอก ผู้น้อมใจตั้งไปว่า “งาม” เพราะสว่าง เสียซึ่งรูปปลัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขปลัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจนันทตปลัญญาจึง เข้าถึงอากาศานัญญาตนะโดยใส่ใจว่า “อากาศไม่มีที่สุด” เพราะสว่างเสียซึ่งอากาศานัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ โดยใส่ใจว่า “วิญญาณไม่มีที่สุด” เพราะสว่าง เสียซึ่งวิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิญจัญญาตนะ โดยใส่ใจว่า “ไม่มี อะไรเลย” เพราะสว่างเสียซึ่งอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานา สัญญาตนะอยู่ เพราะสว่างเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวงจึงเข้าถึงสัญญา เวทยิตนโรธอยู่”

ข้อความแห่งวิโมกข์ ๘ ในที่มณิกาย มหาวัคค์ คือ

๑) รูปี รูปานิ ปสฺสติ ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย

๒) อชฺชุตตํ อรูปสณฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ผู้มีอรูปปลัญญาภายใน มองเห็นรูป ภายนอก

๓) สฺกนฺเตว อธิมฺุตโต ผู้น้อมใจตั้งไปว่า “งาม”

๔) สพฺพโส รูปสณฺญานํ สมตฺติกมฺม ปฏิขสณฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสณฺญานํ อมนสิการา อนฺนโต อากาโสติ อากาसानัญญาตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ เพราะก้าวพ้นความ สำคัญๆหมายในรูปอย่างสิ้นเชิงเพราะความจำหายสิ่งที่ขัดเคืองดับไป เพราะไม่ใส่ใจความแตกต่าง บุคคลจึงเข้าถึงอากาศานัญญาตนะอยู่ โดยใส่ใจว่าอากาศไม่มีที่สุด

๕) สัพพโส อากาสาณญายตนํ สมตักกมฺม อนนฺตํ วิญญาณฺณฺติ วิญญาณญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ เพราะก้าวล้าวอากาสาณญายตนะอย่างลั่นเชิง บุคคลจึงเข้าถึงวิญญาณญายตนะอยู่ โดยใฝ่ใจว่า วิญญาณไม่มีที่สุด

๖) สัพพโส วิญญาณญายตนํ สมตักกมฺม นตฺถิ กิณฺจิติ อากิณฺจญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ เพราะก้าวล้วงวิญญาณญายตนะอย่างลั่นเชิง บุคคลจึงเข้าถึงอากิณฺจญายตนะอยู่ โดยใฝ่ใจว่า ไม่มีอะไรเลย

๗) สัพพโส อากิณฺจญายตนํ สมตักกมฺม เนวสญฺยานาสญฺยายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ เพราะก้าวล้วงอากิณฺจญายตนะ บุคคลจึงเข้าถึงเนวสญฺยานาสญฺยายตนะอยู่

๘) สัพพโส เนวสญฺยานาสญฺยายตนํ สมตักกมฺม สญฺญาเวทิตํ นิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ เพราะก้าวล้วงเนวสญฺยานาสญฺยายตนะอย่างลั่นเชิง บุคคลจึงเข้าสญฺญาเวทิตนิโรธอยู่ อนุบุพฺพวิหาร ๔ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสญฺญาเวทิตนิโรธ ๑ อนุบุพฺพวิหาร ๔ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสญฺญาเวทิตนิโรธ(สมาบัติที่ดับสญฺญาและเวทนา หรือนิโรธสมาบัติ)๑ อนุบุพฺพวิหารข้อที่ ๔ คือสญฺญาเวทิตนิโรธนี้ เฉพาะพระอนาคามีและพระอรหันต์ ผู้ชำนาญในรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ เท่านั้น จึงจะเข้าได้

๓ อัง.นวก.๒๓/๓๒/๓๓๖(A.IV,410) นว อนุบุพฺพวิหาร.

๔ (Cp. Ud.3)

๕ ขุ.ธ.๒๕/๑/๑(Cp.Dh.1) มโนบุพฺพญฺจมา ฌมฺมา.

๖ (M.II,18)

๗ (A.II, 126) อธิ ภิกฺขเว เอกจฺจํ ปุคฺคโล วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ฌมฺเมหิ ... ปจฺมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. โส ตทสฺสาเทหิ ตํ นิคามเมหิ เตน จ วิตฺติ อปชฺชติ, ตตฺถ จิตฺโต ตทตฺถมุตฺโต ตพฺพหฺลวิหฺรติ อปริหิโน กาลํ กุรฺमानํ พุทฺทมกายิกานํ เทวานํ สหฺวยตํ อุปชฺชติ.

๘ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖(D.III,219) ตโย สมฺมาธิ: สวิตฺกโก สฺวิจฺจโร สมฺมาธิ, อวิตฺกโก วิจฺจรมตฺโต สมฺมาธิ, อวิตฺกโก อวิจฺจโร สมฺมาธิ.

๙ อัง.จตุกก.๑๖๑/๑๗๐(A.II,149) ทฺวชฺชาปฺปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, ทฺวชฺชาปฺปฏิปทา ชิปฺปาภิญฺญา, สฺชชฺชาปฺปฏิปทา ทนฺธาภิญฺญา, สฺชชฺชาปฺปฏิปทา ชิปฺปาภิญฺญา.

๑๐ ปริตฺตสมฺมาธิ, ปริตฺตอารมฺมณ; ปริตฺตสมฺมาธิ, อปฺปมาณอารมฺมณ; อปฺปมาณสมฺมาธิ, ปริตฺตอารมฺมณ; อปฺปมาณสมฺมาธิ, อปฺปมาณอารมฺมณ.

๑๑ ที.ม.๑๐/๔๐๒/๒๖๗(D.II,313) กตฺโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมฺมาธิ? อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ฌมฺเมหิ สวิตฺกํ สฺวิจฺจโร วิเวกฺขํ ปิตฺติสฺสํ ปจฺมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. วิตฺกฺกวิจฺจรานํ วุบฺบมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตฺโส เอโกทิกฺภาวํ อวิตฺกํ

อวิจารณ์ สมานิช ปิติสุข ทุติยชฎานัน อุปสมปชช วิหริติ. ปิตียา จ วิราคา อุเปชโก วิหริติ
 สโต จ สมปชาโน, สุขิ จ กาเยน ปฐิสเวเทติ ยนต์ อริยา อาจิกชนติ “อุเปชโก สติมา
 สุขวิหาริตี ตติยชฎานัน อุปสมปชช วิหริติ. สุขสส จ ปหานา ทุกขสส จ ปหานา ปุพเพว
 โสมนสสโทมนสสถานัน อตถงคมา อทุกขิ อสุขิ อุเปชชาติปารีสูทธิ จตตุถชฎานัน อุปสมปชช
 วิหริติ; อัย วุจจติ ภิกขเว สมมาสมานิ.

เชิงอรรถบทที่ ๕

๑ หีนภาคิยะ (A. IV. 357) อิศ เมษิย ภิกขุ กลยาณมิตโต โหติ กลยาณสหาโย กลยาณสมปวงโก อปริปกุทาย เมษิย เจโตวิมุตติยา อัย ปจโม ธมฺโม ปริปกุทาย สํวตตติ ต่อไปนี้เป็นคำแปลจากภาษาจีนเกี่ยวกับเรื่องนี้จากเรื่อง ชื่อจูกากอน (มัธยมาคม) เลข ๕ พระสูตร ๑๐ สูตรที่ ๕๖

ตั้งที่ข้าพเจ้าได้สดับมาสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธพระองค์เสด็จถึงชั้นตุคาม พุทธอุปัฏฐากของพระองค์มีเพียงผู้เดียวคือพระเมษิยเถระ และในเวลาเช้าพระเมษิยเถระได้ถือบาตรและจีวรเที่ยวบิณฑบาต ณ ณะเวกบ้านชั้นตุคาม ภายหลังจากบิณฑบาตแล้ว พระเมษิยเถระได้ไปยังริมฝั่งแม่น้ำกิมิลละ ที่ดินตรงนั้นเป็นทุ่งราบและมีชื่อว่า ตำบลมะม่วงหวานซึ่งแม่น้ำสายนี้ไหลผ่าน เธอรู้สึกพอใจและคิดว่า ตรงนี้น่าจะเป็นที่รื่นรมย์เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียร จึงมุ่งหน้าไปขอโอกาสจากพระพุทธเจ้า เพื่อบำเพ็ญเพียร พระพุทธองค์ได้ตรัสตอบว่า ขณะนี้เราอยู่คนเดียว เธอจงรอให้ภิกษุรูปอื่นมาอุปัฏฐากเราก่อนแล้วจึงไปบำเพ็ญเพียร พระเมษิยเถระได้ทูลขอโอกาส ๒-๓ ครั้ง พระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงอนุญาต พระเมษิยเถระจึงกราบทูลว่า พระพุทธองค์เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว ส่วนข้าพระองค์ยังมีงานที่จะต้องทำบำเพ็ญอีกมาก จึงทูลขอโอกาสอีก พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ถ้าเธอมีเจตนากล้าแข็งเช่นนั้นเราก็จะอนุญาต จงไปเถาะเธอจึงไปได้ต้นไม้ แต่ปรากฏว่า เกิดอารมณ์ที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ และกลัวอันตราย จึงกราบทูลให้ทรงทราบเรื่องที่ไปปากกลับมา พระองค์จึงตรัสว่าจิตของเธอยังแข็งกระด้างอยู่ ถ้าเธอปรารถนาจะให้ควรแก่การงาน จึงฝึกเจริญสมาธิก่อน แต่ก่อนอื่นเธอจำต้องมีกัลยาณมิตร นี่ก็คือการฝึกในเบื้องต้น...

๒ ส. ๑๕/๑๒๙/๑๐๔ (S.I. 87-8) สกลเมว หิโก อานนุท พุรหมจจริย ยทิโก กลยาณมิตตดา กลยาณสหายดา กลยาณสมปวงกตา ตุกอนอานนโท ก็ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีพวกดี นี้เป็นพรหมจรรย์ทั้งสิ้นเที่ยว

๓ อัง. ๒๓/๓๗/๒๙ ; วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๓ (A. IV. 32) สุตตหิ ภิกขเว ธมฺเมหิ สมณนาคโต ภิกขุ มิตโต เสวิตพุโพ ภชิตพุโพ ปยิริปาสิตพุโพ อปิปนุชชมาเนนปิ กตเมหิ สุตเตหิ ปิโย โหติ มนาไป จ ครุ จ ภาวนีโย จ วตตา จ วจนุชชโม จ คมภีรณจ ถล กตตา โหติ โน จฏฺฐาเน นิโยชเย ภิกขุทั้งหลาย ภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ ควรเสพบควรคบเป็นนิตย์ ควรเข้าไปนั่งใกล้แม้ว่าจะถูกขับไล่ ธรรม ๗ ประการนี้เป็นไฉน? ภิกษุเป็นที่รักใคร่พอใจเป็นที่เคารพ เป็นผู้ควรสรรเสริญ เป็นผู้ฉลาดในการกล่าว เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ พูดถ้อยคำที่ลึกซึ้ง ไม่ชักนำไปในทางที่ผิด

๔ ไม่พบในคัมภีร์บาลี

เชิงอรรถบทที่ ๖

๑ ราก=สพฺพธา ; ไทส=พฺพฺพิ; โมห=วิตกก; ราก-ไทส=สพฺพธา-พฺพฺพิ; ราก-โหม=สพฺพธาวิตกก; ไทส-โหม= พฺพฺพิ-วิตกก; ตามตัวอักษรหมายถึง บุคคลผู้มีจริต ๒ เท่าเทียมกันในคนเดียวกัน โดยพยัญชนะหมายความว่า ผู้มีจริตอย่างเสมอกันรวมเป็น ๑

๒ วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙ (CP.Vis.Mag 103)

ดา ปาเนตา จริยา กีนิทานา?

๓ วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙ (Vis.Mag.102-3) ดตฺร ปุริมา ตาว ติสฺโส จริยา ปุพฺพาจินฺณนิทานา ธาตุโทสนิทานา จาติ เอกจฺเจ วทฺนติ

ปุพฺเพ กิร อฏฺฐปฺปโยคสุกฺกมฺพฺพฺโล รากจฺริโต โหติ น สคฺคา วา จิตฺวา อิธฺปฺปนฺโน ปุพฺเพ เจทฺนวธฺพนฺธนเวรกมฺพฺพฺโล ไทสจฺริโต โหติ นิรยนาคโยนีหิ วา จิตฺวา อิธฺปฺปนฺโน ปุพฺเพ มชฺชปานพฺพฺโล สุตฺตปริปุจฺฉาวิทฺโน จ โมหจฺริโต โหติ ติรจฺฉานโยนียา วา จิตฺวา อิธฺปฺปนฺโนติ

พระธรรมपालเถระกล่าวไว้ในปรมัตถมัชฺฐสา วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกาว่า คำว่า “อาจารย์บางพวก(เอกจฺเจ)” หมายถึงพระอุปติสสเถระผู้แต่งวิมุตติมรรค (เอกจฺเจติ อุปติสฺสเถโร สนฺธายาห. เตนหิ วิมุตติมคฺเค ตถา วุตฺตํ ตู วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑ หน้า ๑๔๓)

๔ วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๙ (Vis.Mag 103) ทวินฺนํ ปน ธาตุนํ อุตฺตสนฺนตฺตา ปุคฺคโล โมหจฺริโต โหติ ปจฺวีธาตฺยา จ อิตฺราสํ ทวินฺนํ อุตฺตสนฺนตฺตา ไทสจฺริโต สพฺพาสํ สมตฺตา ปน รากจฺริโตติ ไทเสสฺสุ จฺจ เสมหาธิโก รากจฺริโต โหติ วาตาธิโก โมหจฺริโตติ เอวํ ธาตุโทสนิทานาติ วทฺนติ.

๕ วิสุทฺธิ.๑/๑๓๒ (Vis.Mag104)อริยาปถโต กิจฺจา โภชฺณา ทสฺสนาทิโต ธมฺมปวตฺติโต เจว จริยาโย วิภาวเยติ

เชิงอรรถบทที่ ๗

๑ อัง.เอกก.๒๐/๔๔๓-๔๕๒/๔๓(A. I, 41) ปจวี อาโป เตโช วาโย นีล ปิต โลหิต
โอทาท อากาส วิญญาณ.

สำหรับ ๒ กลินสูตรท้าย วิสุทธิมรรค (๑/๑๓๙) ใช้คำว่า “อาโลกกลิน” และ
“ปริจฉินฺนากาสกลิน”

๒ ขุ.ปฎิ.๓๑/๔๓/๕๐ (Pts.I,49) อุทฺธุมาดก วินีลก วิบุพฺพก วิกุชิตฺตก วิกุชยิตฺต
หตฺตวิกุชิตฺตก วิจฺฉินฺทก โลหิตก ปุพฺพก อฏฺฐิก

๓ “อุปฺปมาณจิตฺต”, ที.ปา.๑๑/๓๐๘/๒๐๐(D.III,223-224) จตฺสฺส อฺปฺปมณฺญาโย:
เมตฺตา กรุณา มุทิตา อุเพฺกขา.

๔ อัง.นวก.๒๓/๓๖/๓๕๑(A.IV,426) อิติ โช ภิกฺขเว ยาวตา สณฺณาสมาปตฺติ, ดาวตา
อณฺญาปฏฺิเวธ.

๕ (A.I,449) เจตฺส วิกุเชปฺสฺส ปหานาย อานาปานสติ ภาเวตฺตพฺพา.

เชิงอรรถบทที่ ๘

๑ คูวิสุทธิ.๑/๒๒๔; ๒๕๓๑ (Cp. Vis. Mag. 175)

๒ ชุ. เถร.๒๖/๓๘๒/๓๒๙ (Cp. Th. 381) พุทธิ อนุปุเมยย์ อนุสุสรํ ปสนโน ปิตยา
ผุจฺจสิโร โหหิสิ สดตํ อุทฺคโค.

๓ คูวิสุทธิ.๑/๑๕๖; ๒๕๓๑ (Cp. Vis. Mag.123)

๔ ข้ออุปมา ๑๐ ประการแรก อยู่ใน อง.ปญจ.๒๒/๗๖/๘๗ (A.III,97) อภฺจิสฺสงฺขลุปมา
กามา วุตฺตา ภควฺตา พหุทฺทฺชา พหุปายาสา, อาทินโว เอตฺถ ภีโย. มํสเปสฺสุปมา กามา วุตฺตา
ภควฺตา...ดิณฺฎกฺกุปมา กามา...องฺคฺการกาสุปมา กามา...สุปฺนิกฺกุปมา กามา...ยาจิตฺตฺกุปมา กามา..
รฺกฺขผลฺลุปมา กามา อสิสฺนฺอุปมา กามา...สฺตฺติสฺสุปมา กามา...สฺปฺปสิริรูปมา กามา วุตฺตา ภควฺตา,
พหุทฺทฺชา พหุปายาสา อาทินโว เอตฺถ ภีโย. ข้ออุปมาที่ ๑๔ : อง.ปญจก.๒๒/๕๑/๕๙ (A.III,63)
กามจฺจนฺโท ภิกฺขเว อวารโณ นีวโรณ. ข้ออุปมาที่ ๑๗ : ที.สี.๙/๕๔๖/๒๔๑ (D.I,245) กามคฺคฺคา
อริยสฺส วินเย อนุทฺติปิ วุจฺจนฺติ, พนฺธนฺนฺติปิ วุจฺจนฺติ.

๕ ในโปตลียสูตร ฉบับภาษาจีน มีอุปมาว่าด้วยงู และอุปมา ๘ อย่างที่แสดงไว้ใน
สูตรนี้ อธิบายไว้พร้อมกันกับตัวอย่างหลายประการ แม้กระนั้น ก็เป็นการยากที่จะบอกให้ชัด
เจนลงไปว่าอุทาหรณ์ไหนหมายถึงธรรมข้อไหน ในคัมภีร์บาลี มีเพียง ๗ อุทาหรณ์เท่านั้น อุทาหรณ์
ต่อไปนี้ ยกมาจาก จูอาгон (Chu Agon=มัธยมาคม) หมายเลขที่ ๒๐๓ “ดูก่อนคฤหบดี
ถ้าในที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก มีงูพิษใหญ่อยู่ตัวหนึ่ง ด้ร้ายมาก มีพิษแรงกล้า สีดำ มีลักษณะ
น่ากลัว บุรุษผู้ไม่โง่ ไม่หลงมกมาย ไม่เสียดสี มีสติสมบุรณ์ ผู้ปรารถนาความรุ่งเรือง เกลียด
ความชั่ว ไม่ปรารถนาทุกข์ ปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ ไม่ปรารถนาที่จะตาย และเกลียดความ
ตายมาก มาสู่(หมู่บ้านนั้น) ดูก่อนคฤหบดี เธอคิดอย่างไร? บุรุษนั้นจะพึงเหยียดแขนของตน
หรืออวัยวะส่วนอื่นของร่างกายออกไปทางพิษนั้นแล้วพูดว่า“กัดฉันซิกัดฉันซิ”ดังนี้หรือ? ลำดับนั้น
คฤหบดีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่พึงเป็นอย่างนั้น เพราะว่า เมื่อได้เห็นงูพิษ บุรุษ
นั้นย่อมคิดว่า ถ้าเราพึงเหยียดแขนของตนหรืออวัยวะส่วนอื่นของร่างกายออกไป และให้งูพิษ
กัด เราจะพึงตาย หรือประสบทุกข์แสนสาหัส ดังนั้น เมื่อเห็นงูพิษนั้น บุรุษนั้นย่อมปรารถนา
ที่จะวิ่งหนีไปเสีย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดี อริยสาวกผู้เล่าเรียนฝึกฝนมาแล้ว
ก็คิดในทำนองเดียวกันว่า “กามเปรียบเหมือนงูพิษร้ายก่อให้เกิดสุขเพียงเล็กน้อย แต่ก่อทุกข์
เป็นอันมาก” และอริยสาวกนั้น ละกาม หลุดพ้นจากความชั่วร้ายที่หมักอยู่ในจิต และทำให้
โลกียสุขสูญสิ้นไป ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร

เขนิจฉกั ยทิจฉกั สาเรยยปี ปจจาสาเรยยปี.

๑๕ ขุ.จ.๓๐/๑๓๕/๒๗๓ (Cp.Nd.1.371) ซาติภยั ซราภยั พุยาธิภยั มรณภยั...
ทุกคคตติภยั.

๑๖ อง.อุฎจก.๒๓/๑๙/๑๖๗ (A.IV,203) เสยยถาปี ปหาราถ มหาสมุทโท เอกรโส
โลณรโส, เอวเมว โส ปหาราถ อยั ธมมวินโย เอกรโส วิมุตติโรโส.

๑๗ อง.ปญจก.๒๒/๙๔/๑๑๐(A.III,25) อิศ ภิกขเว ภิกขุ วิวิจเจว กามะหิ วิวิจจ
อกุสเลหิ ธมเมหิ สวิตกั สวิจาร์ วิเวกขั ปิติสขั ปจมชฌานั อุปสมบชช วิหริติ.

๑๘ ขุ.มหา.๒๙/๗/๒๐,๕๗/๑๓๑,๑๕๐/๒๘๓(a.Nd. 1 26) วิเวกาติ ตโย วิเวกา,
กายวิเวโก, จิตตวิเวโก, อุปธิวิเวโก. ขุ.มหา.๒๙/๗/๒๑ (b.lbid.27) กายวิเวโก จ วุปกญจกายานั
เนกขมมาภีรตานั; จิตตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตตานั ปรมโวทานปุตตานั; อุปธิวิเวโก จ นิรุปธั
ปุกคตลานั วิสงขารคตานั.

๑๙ ขุ.ปฎิ.๓๑/๒๔/๔๓๑ (Pts.II,220) สมมาทิจญิยา กตเม ปญจ วิเวกา? วิกขมภณวิเวโก
ตทงควิเวโก สมุจเฉทวิเวโก ปฎิปปสสทฐิวิเวโก นิสสรณวิเวโก. วิกขมภณวิเวโก จ นีวรณานั
ปจมชฌานั ภาวยโต ตทงควิเวโก จ ทิจญิจิตตานั นิพเพธภาคิยั สมาธึ ภาวยโต, สมุจเฉทวิเวโก จ
โลกุตตรั ชยคามิมคคั ภาวยโต, ปฎิปปสสทฐิวิเวโก จ ผลกขณ, นิสสรณวิเวโก จ นิโรโธ นิพพานั.

๒๐ ขุ.มหา.๒๙/๑/๑-๒,๑๕๐/๒๘๓(Nd.1.1-2) เทว กามา, วตตุกามา จ กิเลสกามา
จ. กตเม วตตุกามา? มนาปิกา รูปา มนาปิกา สททา มนาปิกา คนธธา มนาปิกา รสา มนาปิกา
โฆฏจพพา...ทิพพา กามา...อิเม วุจจนติ วตตุกามา. กตเม กิเลสกามา? ฉนโท กาโม, ราโค กาโม,
ฉนทราโค กาโม...สงกปปราโค กาโม; โย กามะสุ กามจฉนโท กามราโค กามนนุทิ กามตณฺหา
กามเสนโห กามปริฐาโห กามมุจฉา กามชฺโฆसानั กาโมโฆ กามโยโค กามุปปาทานั
กามจฉนทนีวรณั...อิเม วุจจนติ กิเลสกามา.

๒๑ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๓ (D.III,214) ตีณิ อุกุสลมฺลานิ. โลโก อุกุสลมฺลั, โทโส
อุกุสลมฺลั, โมะโห อุกุสลมฺลั.

๒๒ อภิ.วิ.๓๕/๕๖๔/๓๑๐ (Vbh.256) วิวิจเจว กามะหิ วิวิจจ อุกุสเลหิ ธมเมหิ; ตตถ
กตเม กามา ? ฉนโท กาโม, ราโค กาโม, ฉนทราโค กาโม; สงกปไป กาโม, ราโค กาโม, สง
กปปราโค กาโม; อิเม วุจจนติ กามา. ตตถ กตเม อุกุสลา ธมมา ? กามจฉนโท วุยาปาโห ถีนมิทฐั
อุทฺถจจกุกุกุจจั วิจิจฉฉา; อิเม วุจจนติ อุกุสลา ธมมา.

ดู(Vis.Mag.141) วิวิจเจว อุกุสเลหิ ธมเมหิตี อิมินา ปญจนนฺมปี นีวรณานั, อคคหิตคคหณณ
ปน ปจเมน กามจฉนทสุส, ทฺติเยน เสสนีวรณานั.

๒๓ ขุ.อิ.๒๕/๗๒/๒๘๖(It.61) กามานั เอตั นิสสรณั ยทิทั เนกขมมึ.

๒๔ ในหนังสือวิมุตติมรรคและวิสุทธิมรรค หน้า ๔๖ (Vim.Mag.and Vis.Mag.,p.46), ศาสตราจารย์ พาบัตได้ตรวจจสอบพบว่า ข้อความนี้เป็นของคัมภีร์ “เปฏโกปเทส” ท่านได้อ้างข้อความจากฉบับพม่า(Burmese edition=. Ed.14) ดังนี้ :- ตตถ อโกลสส ปารีปุริยา, วิวิตโต โหติ กามะหิ. ตตถ อโกลสส ปารีปุริยา อโหมสส ปารีปุริยา จ วิวิตโต โหติ ปาเปเกหิ อกุสเลหิ ธมมะหิ.

๒๕ อภิ.ส.๓๔/๗-๘/๒๒,๘๔-๘๕/๓๕(Dhs.10 para 7,8,20, 84,85) โย ตสมี สมเย ตกโก วิตกโก สงกบุโป ออุปนาวยบุปนา เจตโส อภินิโรปนา สมมาสงกบุโป; อโย ตสมี สมเย วิตกโก โหติ.โย ตสมี สมเย จาโร วิจาโร อนุวิจาโร อุปวิจาโร จิตตสส อนุสฺสนตา อนุเปกฺขนตา; อโย ตสมี สมเย วิจาโร โหติ.

๒๖ เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพล) หน้า ๑๕๗; ๒๕๒๕(Petaka.142)ยถา ปุริโส ทูโรโต ปุริสํ ปสฺสตี อากจฺจนฺตํ จ ตาว ชานาตี; เอโส อิตถิติ วา ปุริโสตี วา. ยथा ตู ปฏิลภตี; อิตถิติ วา ปุริโสตี วา เอวฺวณฺโณตี วา เอวฺสณฺจानฺตี วา,อิมะ วิตกฺขนโต อุตฺตริ อูปริกฺขนตี; กิ นุ โส อโย สีสฺวา อุกาหุ ทุสฺสีโล อหาโธ วา ทุคฺคโตตี วา ? เอวํ วิจาโร วิตกฺเก อเปตี วิจาโร จริยตี จ อนุวตฺตตี จ.

๒๗ วิสุทธิ.๑/๑๘๑; ๒๕๓๑ (Vis.Mag.142) ทุกนิปาทฎฺภกถายํ ปน อากาเส คจฺจโต มหาสฺกฺกสฺส อุกาหิ ปกฺเขหิ วาตํ คเหตุวา ปกฺเข สนฺนีสึทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวตฺโต วิตกฺโก; วาตคฺคหฺนตฺถํ ปกฺเข ฆนฺทาปยมาณสฺส คมนํ วิย อนุมฺชฺชน สภาเวน ปวตฺโต วิจาโรตี วุตฺตํ.

๒๘ ในที่นี้ก็อีกเหมือน ศาสตราจารย์ พาบัต ได้สืบค้นข้อความนี้ย้อนไปถึงข้อความใน เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพล) หน้า ๑๕๗; ๒๕๒๕(Petaka.142) ที่ว่า ยถา ปลิโก ตฺถุหิโก สชฺฌายํ กโรตี เอวํ วิตกฺโก, ยถา ตํเยว อนุปสฺสตี เอวํ วิจาโร. ยถา อปริณฺญา เอวํ วิตกฺโก, ยถา ปริณฺญา เอวํ วิจาโร. นิรุตฺติปฏิสมฺภิกายํ จ ปฏิกานปฏิสมฺภิกายํ จ วิตกฺโก, ธมฺมปฏิสมฺภิกายํ จ อตฺถปฏิสมฺภิกายํ จ วิจาโร.

๒๙ ส.สพ.๑๘/๒๗๙/๒๑๖ (S.IV,235) กตมา จ ภิกฺขเว สามิสสา ปีตี. ปญฺจิเม ภิกฺขเว กามคฺคณา. กตเม ปญฺจ. จกฺขุวิญญฺเญยฺยา รูปา อิกฺขจา กนฺตมา นนาปา ปิยรูปา กามุปสํหิตา รชนียา ฯเปฯ กายวิญญฺเญยฺยา โผฏฺจพฺพา อิกฺขจา กนฺตา...รชนียา. อิมะ โส ภิกฺขเว ปญฺจกามคฺคณา.

ยา โส ภิกฺขเว อิมะ ปญฺจกามคฺคเณ ปฏิจฺจ อฺอุปฺปชฺชตี ปีตี, อโย วุจฺจตี ภิกฺขเว สามิสสา ปีตี.

๓๐ อัง.จตุกก.๒๑/๑๒๓/๑๔๒(A.II,126) อึธ เอกจฺจเ อปุคฺคโล วิวิจฺเจว กามะหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธมมะหิ สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกํ ปีตีสฺหํ ปจฺมชฺฌานํ อฺอุปฺมปชฺช วิหฺรตี.

๓๓ อัง.จตุกก.๒๑/๑๒๓/๑๔๓ (Ibid.127) วิตกฺกวิจาร์านํ วุปฺสมา อชฺฌมตฺตํ สมปฺสาโท เจตโส เอกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ํ สมာธึชํ ปีตีสฺหํ ทฺถิตชฺฌานํ อฺอุปฺมปชฺช วิหฺรตี.

๓๑ อภ.จตุกก.๒๑/๑๒๓/๑๔๓ (Ibid.127) วิตถุจิราวณ วุปสมมา อชมตตํ สมปสาหนํ เจตโส เอโกทิกาวํ อวิตถุกํ อวิจาร์ สสมาธิชฌมปีตีสุขํ ทุตติยชฌมานํ อุปสมปชช วิหริติ.

๓๒ อภ.ส.อภ.๑๖๔(Dhs.-a.115)ชุกทกกา ปีติ, ชณิกา ปีติ, โอกกนตติกา ปีติ, ฆรณา ปีติ, อุพเพงคา ปีตตีติ ปญจวิธา โหติ.

๓๓ ชุ.ธ.๒๕/๑๙๔/๕๑(Dh.194) สุโข พุทธานํ อุปปาโท.

๓๔ ชุ.ธ.๒๕/๒๐๔/๕๓(Dh.204) นิพพานํ ปรมํ สุขํ.

๓๕ (Cp.I,75) ปุน จ ปรี มหาราช ภิกขุ ปีติยา จ วิราคา จ อุเปกขโก จ วิหริติ สโต จ สมปชาโน, สุขญจ กาเยน ปฏิสเวเทติ ยํ ตํ อริยา อาจิกขนติ: อุเปกขโก สติมา สุขวิหารีติ ตติยชฌมานํ อุปสมปชช วิหริติ.

๓๖ เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๖๒-๑๖๓; ๒๕๒๕(Petaka.147-148) ตตถ กตเม ฆานวิเสสา ? วิวิจเจว กามเมหิ วิวิจจ อกฺขเลหิ ฆมฺเมหิ จิตตเจตสิกสหคตา กามธาดุสม- ติกกมนตปิ, อยํ ฆานวิเสโส. อวิตถุกา เจว อวิจารา จ สบปีติกาเย สติสหคตaye ปีติสหคตา สญญามนสิการา สมุทาจรนติ; อยํ ฆานวิเสโส.

๓๗ (a.M.I,294-295)ปรมํ โข อาวุโส ฆานํ ปญจจคฺวิปฺปหีนํ ปญจจคสมนฺนาคตํ:อิธาวุโส ปรมํ ฆานํ สสมาปนฺนสฺส ภิกขุโน กามจฺจนฺโท ปหีนํ โหติ, พุยาปาโท ปหีนํ โหติ, ถีนมิทฺถํ ปหีนํ โหติ, อุทฺถจจกุกฺกจฺจํ ปหีนํ โหติ, วิจิกจฺจา ปหีนํ โหติ.

วิสุทฺธิ.๑/๑๗๗; ๒๕๓๑ (b.Vis.Mag.139) ปญจจคฺวิปฺปหีนํ ปญจจคสมนฺนาคตํ ติวิชกฺลฺยาณํ ทสฺสภุชฺชสมฺปนฺนํ ปรมชฌมานํ. เปฏโกปเทส(ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๕๒; ๒๕๒๕(c.Petaka.136) ตตถ กตมํ ปรมํ ฆานํ ? ปญจจคฺวิปฺปยฺยุตตํ ปญจจคสมนฺนาคตํ.

๓๘ จากคำว่า “ฆานที่หนึ่งเป็นพื้นฐานทำให้เกิดฆานที่สอง” คำว่า “พรหมโลก” หมายถึงฆานที่หนึ่งหรือปรมฆาน, ข้อความปรากฏในปกรณ์วิเสสวิสุทฺธิมรรค (Vis.Mag.139) “วิวิจเจว กามเมหิ วิวิจจ อกฺขเลหิ ฆมฺเมหิ สวิตถุกํ สวิจาร์ วิเวกํ ปีตีสุขํ ปรมชฌมานํ อุปสมปชช วิหริติ”.

๓๙ ชุ.เถร.๒๖/๙๐๔/๓๘๘ (Th.904)

ปญจปญญาส วสุธานี ยโต เนสชฺชโก อหํ

ปญจวีสติ วสุธานี ยโต มิทฺถํ สมุหตํ.

๔๐ ส.ส.๑๕/๑๗๑/๑๖๓ (S.I,135) ยถา หิ อญฺคสมฺภารา โหติ สทฺโท รโถ อิติ

๔๑ (Sp.I,146) ยถา ปน สรธา สบตฺติเสนาติ วุตเต เสนจฺเคสฺส เอว เสนา เอว สมฺมตติ เอวํ อิทฺ ปญจสุ อญฺคเสฺยว ฆานสมฺมตติ เวทิตพฺพา.

๔๒ วิสุทฺธิ.๑/๑๗๗; ๒๕๓๑(Vis.Mag.141) ตถา หิ สสมาธิ กามจฺจนฺทสฺส ปฏิปกฺโข, ปีติ

วยาบาทสฺส, วิตโกโก ถีนมิทฺตสฺส, สุขํ อุทฺตจฺจกุกฺกจฺจสฺส, วิจาโร วิจิกฺกฉายาติ เปฏฺเฏ วุตฺเต.
(แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์เปฏโกปเทส)

๔๓ วิสุทฺธิ.๑/๑๘๙; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.147) ปจฺมสฺส ฌานสฺส ปฏฺิพทาวิสุทฺธิ
อาทิ, อุเปกฺขานุปฺพุรฺรหฺนา มชฺฌเณ, สมฺปหฺสฺสนา ปรีโยสฺสนํ.

๔๔ วิสุทฺธิ.๑/๑๘๙; ๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.148)ปฏฺิพทาวิสุทฺธิ นาม สสมฺภาริกอ อุป
จาโร, อุเปกฺขานุปฺพุรฺรหฺนา นาม อุปฺปนา, สมฺปหฺสฺสนา นาม ปจฺจเวกฺขณาติ เอวํ เอเก วณฺณยฺนฺติ.
บทวิจารณ์ใน (Pm.Sinh.Ed.I,144)เอเกติ อภยศิริวาสิโน, ศาสตราจารย์ พาบัต ได้อ้างไว้ใน
หนังสือVim.Mag. and Vis.Mag.,p.49

๔๕ ๑-๔ คำเหล่านี้ไม่ชัดเจน ศาสตราจารย์ พาบัต ได้แปลความหมายของคำเหล่านี้
นี้ว่า สงฺเขปฺสงฺคห, สงฺคห, อนฺนุย, และ เสวนา ดู (Vim.Mag. and Vis.Mag.p.49)

๔๖ ที.สี.๙/๒๒๗/๗๔-๗๕(D.I,74; A.III,25) เสยฺยถาปี ภิกฺขเว ทกฺโข นหาปโก วา
นหาปกฺนฺเตวาสี วา กัสมฺลเณ นฺหานิยจฺจนฺณานิ อากิริตฺวา อุทฺเทน ปรีปฺโปสฺสํ ปรีปฺโปสฺสํ สฺนฺเนยฺย,
สาสฺส นฺหานิยปฺปณฺธิ เสนฺหานุคฺตา เสนฺหปเรตา สฺนฺตรพาหิรา ฌฺฎฺาน จ ปคฺขรฺติ, เอวเมว โช
ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมํเอว กายํ วิเวกฺเซน ปิตฺสฺเซน อภิสฺนฺเทติ ปรีสฺนฺเทติ ปรีปฺุเรติ ปรีปฺุรฺติ, นาสฺส
ภิกฺขุ สพฺพาวโต กายสฺส วิเวกฺเซน ปิตฺสฺเซน อปฺมุญฺโหติ.

๔๗ ขุ.ปฏฺิ.๓๑/๓๐/๓๗(Cp.Pts.I,35-36) ปจฺมชฺฌานสฺส ลาภี กามสฺสคฺคา
สญฺญามนฺสิการา สมฺทาจรนฺติ หานภาคิโย ฌมฺโม; ตทฺนุฌมฺมตา สติ สฺนฺติฎฺฐติ, จิตฺภาคิโย ฌมฺโม;
อวิตกฺกสฺสคฺคา สญฺญามนฺสิการา สมฺทาจรนฺติ, วิเสสภาคิโย ฌมฺโม; นิพฺพิทาสฺสคฺคา สญฺญา-
มนฺสิการา สมฺทาจรนฺติ วิราคฺอุปฺสํหิตา, นิพฺพเณสฺสคิโย ฌมฺโม.

๔๘ ขุ.เถรฺว.๒๖/๗๗-๗๘/๔๔๓ (Cp.Thi.vv.77-78)
อโยนิโสมนฺสิการา กามราเคน อทฺทิตา,
อโหสี อุทฺธฺว ปุพฺเพ จิตฺเต อวสวตฺตินี.
ปรียฺญจิตฺตา กิเลเสหิ สุขสญฺญานฺวตฺตินี,
สมํ จิตฺตสฺส นาลภี รากจิตฺตวสานุคฺคา.

๔๙ ข้อความในอักษรตัวเอน ไม่ปรากฏในฉบับของราชวงศ์ซุง ในห้องสมุดของ the
Japanese Imperial household. ข้อความทั้งหมดในรูปอักษรตัวเอน ในตอนที่ ๒ บทที่ ๘ ก็
มีนัยนี้เช่นเดียวกัน.

๕๐ ข้อความนี้ไม่ปรากฏในฉบับภาษาจีน คือ “เอโกตตรอาคม” (the Chinese Ekottara
Agama) อง.นวก.๒๓/๓๕/๓๔๓(A.IV,418) เสยฺยถาปี ภิกฺขเว คาวิ ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา
อกฺเขตฺตณฺณฺญ อุกฺสลา วิสเม ปพฺพเต จริตฺถํ, ตสฺส เอวํ อสฺส “ยฺนฺนุนานํ อคฺตปฺพพฺพเจว ทิสํ คจฺเจยฺยํ,

อชาติตปุพพานิ จ ตินานิ ชาเทยยัง, อปิตปุพพานิ จ ปานีนยานิ ปิเวยยนติ”; สา น เจว อคตปุพพทิสฺส คจฺเจยฺย, น จ อชาติตปุพพานิ ตินานิ ชาเทยฺย, น จ อปิตปุพพานิ ปานีนยานิ ปิเวยฺย; ยสฺมึ จสฺส ปาเท จิตาย เอวํ อสฺส “ยณฺฺนุนาหํ อคตปุพพญเจว ทิสฺส คจฺเจยฺยัง, อชาติตปุพพานิ จ ตินานิ ชาเทยฺยัง, อปิตปุพพานิ จ ปานีนยานิ ปิเวยยนติ, ตถจฺ ปเทสํ น โสตฺถินา ปจฺจาจฺเจยฺย. ตํ กิสฺส เหตุ? ตตฺถ หิ สา ภิกฺขเว คาวี ปพฺพเตยฺยา พาลา อพฺยตฺตา อภฺเขตฺตถฺณู อกฺุสลา วิสเม ปพฺพเตจฺริตฺ”.

๕๑ ขุ.ปฎิ.๓๑/๙๕/๑๐๔ (Pts.I,99-100) ปณฺจ วลีโย; อวาชฺชนาวาสี สฺมาปชฺชนาวาสี อธิฏฺฐานาวาสี ฐฏฺฐานาวาสี ปจฺจเวกฺขณาวาสี.

๕๒ อญ.นวก.๒๓/๓๔/๓๔๑ (A.IV,440) โส โข อหํ อานนฺท อปเรน สมเยน วิวิจฺเจว กามเหที...ปจฺม ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิ. ตสฺส มยหํ อานนฺท อิมินา วิหาเรน วิหฺรโต กามสฺหคฺคา สญฺญามนฺตีการรา สฺมฺทาจรนฺติ, สฺวาสฺส เม โหติ อาพาธ.

๕๓ อญ.ทูก.๒๐/๑๓/๕๓ (A.I,53) วิตกฺกวิจฺจารานํ ฐปฺสมา อชฺฌตฺตํ สฺมปฺสาทนํ เจตโส เอโกทิกาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สฺมาธิชฺชมปีติสฺสํ ทฺติยชฺฌมานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ.

๕๔ อญ.จตูก.๒๑/๑๒๓/๑๔๓(A.III,127)ปุน จ ปรี ภิกฺขเว อีเชกฺจฺโจ ปุคฺคโล วิตกฺก-วิจฺจารานํ ฐปฺสมา อชฺฌตฺตํ สฺมปฺสาทอ เจตโส เอโกทิกาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สฺมาธิชฺชี ปีติสฺสํ ทฺติยชฺฌมานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ....ตพฺพหฺลวิหฺรารี อปริหิโน กาลํ กุรฺมาโน อาภสฺสรานํ เทวานํ สหฺพยตฺตํ อุปปชฺชติ.

๕๕ อญ.ปญฺจก.๒๒/๒๘/๒๑-๒๒;ม.ม.๑๒/๒๕๑/๒๒๗(Chu Agon No.98;M.I,276-277; D.I,74; A.III,25-26) เสยฺยถาปี ภิกฺขเว อุกฺกรทโท อุพฺพิโททโก ตสฺส เนวสฺส ปฺรตฺถิมาย ทิสาย อุกทสฺส आयุมฺขํ น ปจฺฉิมาย ทิสาย อุกทสฺส आयุมฺขํ, เทโว จ น กาลเณ กาลํ สฺมฺมาธาร์ อนฺุปฺปเวจฺเจยฺย อถฺโฐ ตมฺหา จ อุกฺกรททา สีตา วาริธารา อุพฺพิชิตฺวา ตเมว อุกฺกรททํ สีเตน วารินา อภิสฺนฺเทยฺย ปฺริสฺนฺเทยฺย ปฺริปฺุเรยฺย ปฺริปฺุเรยฺย นาสฺส กิณฺจิจิ สพฺพาวโต อุกฺกรททสฺส สีเตน วารินา อปฺมุญฺ อสฺส, เอวเมว โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ อิมํ เอว กายํ สฺมาธิเชน ปีติสฺสฺเชน อภิสฺนฺเทติ ปฺริสฺนฺเทติ ปฺริปฺุเรติ ปฺริปฺุเรติ, นาสฺส กิณฺจิจิ สพฺพาวโต กายสฺส สฺมาธิเชน ปีติสฺสฺเชน อปฺมุญฺ โหติ.

๕๖ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๕/๕๑๗(Vbh.424) ทฺติยํ ฌานํ ปฺริตฺตํ ภาเวตฺวา ปฺริตฺตาทานํ เทวานํ สหฺพยตฺตํ อุปปชฺชติ.เตสํ กิตฺตํ อายุปฺปมาณํ ? เทว กปฺปา.

๕๗ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๕/๕๑๗(Ibid.) ทฺติยํ ฌานํ มชฺฌิมํ ภาเวตฺวา อปฺปมาณาทานํ เทวานํ สหฺพยตฺตํ อุปปชฺชติ.เตสํ กิตฺตํ อายุปฺปมาณํ ? จตฺตาวโร กปฺปา.

๕๘ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๕/๕๑๗ (Ibid.) ทฺติยํ ฌานํ ปณฺีตํ ภาเวตฺวา อาภสฺสรานํ เทวานํ สหฺพยตฺตํ อุปปชฺชติ.เตสํ กิตฺตํ อายุปฺปมาณํ ? อญฺจ กปฺปา.

๕๙ อญ.ติก.๒๐/๖๔/๑๗๗ (A.I,53) ปีตฺติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหฺรติ สโต จ

ปัสสทศกาโย สุข เวทียติ.

๖๘ ส.มหา.๑๙/๕๑๐/๑๘๙ (S.V,213-214) อธิ ปน ภิกขเว ภิกขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตปิโน ปหิตตตฺตสฺส วิหโรโต อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสิณฺทริยํ...กตฺถ จุปฺปนํ โทมนสฺสิณฺทริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ วิตฺถกฺกวิจารานํ วุปฺสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตฺโส เอโกทิกาวํ อวิตฺถกํ อวิจาร์ สมฺมาธิชฺชํ ปิติสฺสุหํ ทฺติยํ ฌานํ อุปฺสมฺปชฺช วิหโรติ. เอตฺถ จุปฺปนํ สฺส โทมนสฺสิณฺทริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ.

๖๙ ส.มหา.๑๙/๕๑๐/๑๘๙(S.V,214) อธิ ภิกขเว ภิกขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตปิโน ปหิตตตฺตสฺส วิหโรโต อุปฺปชฺชติ สฺสิณฺทริยํ...กตฺถ จุปฺปนํ สฺสิณฺทริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ ? อธิ ภิกขเว ภิกขุ ปิตฺติยา จ วิราคา อุเปกฺโข จ วิหโรติ สโต สมฺปชาโน สุขํ จ กาเยน ปฏฺิสฺสเวเทติ...ตฺติยํ ฌานํ อุปฺสมฺปชฺช วิหโรติ. เอตฺถ จุปฺปนํ สฺสิณฺทริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ.

๗๐ ส.มหา.๑๙/๕๑๐/๑๘๙ (S.V,215) อธิ ปน ภิกขเว ภิกขุโน อปฺปมตฺตสฺส อาตปิโน ปหิตตตฺตสฺส วิหโรโต อุปฺปชฺชติ โสมนสฺสิณฺทริยํ...กตฺถ จุปฺปนํ โสมนสฺสิณฺทริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ. อธิ ภิกขเว ภิกขุ สุขสฺส จ ปหานา ทฺกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺसानํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมฺสุขํ อุเปกฺขสฺติปาริสฺสุทฺธิ จตฺตุถํ ฌานํ อุปฺสมฺปชฺช วิหโรติ. เอตฺถ จุปฺปนํ โสมนสฺสิณฺทริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ.

๗๑ ญ.ปญจก.๒๒/๒๙/๒๒;ม.ม.๑๓/๒๕๑/๒๒๗-๒๒๘ (Chu Agon No.98; M.II, 16; A.III,27) เสยฺยถาปิ ภิกขเว ปุริโส โอทาทเณน วตฺเถน สฺสิสํ ปารุปีตฺวา นิสิโน อสฺส, นาสฺส กิณฺจิสฺสพฺพาวโต กายสฺส โอทาทเณน วตฺเถน อปฺมุญฺหํ อสฺส, เอวเมว โข ภิกขเว ภิกขุ อิมํเอว กายํ ปริสฺสุทฺเธน เจตฺสา ปริโยทาทเณน ผริตฺวา นิสิโน โหติ, นาสฺส กิณฺจิสฺสพฺพาวโต กายสฺส ปริสฺสุทฺเธน เจตฺสา อปฺริโยทาทเณน อปฺมุญฺหํ โหติ.

๗๒ อภ.วิ.๓๕/๑๐๒๗/๕๑๗(Vbh.425) จตฺตุถํ ฌานํ ภาเวตฺวา...อปฺเปกฺจฺเจ อสฺถณฺสฺตฺตานํ เทวานํ สหฺวยตฺ อปฺปชฺชนฺติ...อสฺถณฺสฺตฺตานํ จ เวหฺพฺผลานํ จ เทวานํ กิตฺตํ อายุปฺปมาณํ ? ปญจ กปฺปสฺตานิ คํวํ “๕๐ กัลป์” มิตฺถเนนฺน และครวฺรใช้คํวํ “๕๐๐ กัลป์”.

๗๓ ที.ปา.๑๑/๓๑๘/๒๑๑(a.D.III,237) ปญจ สฺสุทฺถาวาสา: อวิหา, อตฺปปา, สฺสุทฺถา, สฺสุทฺถี, อกฺกนิฏฺจา.

อภ.วิ.๓๕/๑๐๒๗/๕๑๗(b.Vbh.425) จตฺตุถํ ฌานํ ภาเวตฺวา...อปฺเปกฺจฺเจ อวิหานํ เทวานํ สหฺวยตฺ อปฺปชฺชนฺติ... อปฺเปกฺจฺเจ อตฺปปานํ เทวานํ... อปฺเปกฺจฺเจ สฺสุทฺถานํ เทวานํ ... อปฺเปกฺจฺเจ สฺสุทฺถีนิ เทวานํ ... อปฺเปกฺจฺเจ อกฺกนิฏฺจานํ เทวานํ สหฺวยตฺ อปฺปชฺชนฺติ.

๗๔ ที.สี.๙/๘๘/๓๔(D.I,183) ปน จ ปรี โปฏฺจปาท ภิกขุ สฺพฺพโส รูปฺสณฺณานํ สมตฺกุกฺมา ปฏฺิฆสฺถณฺณานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสฺถณฺณานํ อมนฺสิการา “อนฺนโต อากาโสติ”

อากาศสานัญจายตนํ อุปสมปชช วิหริติ.

๗๕ อัง.ทสภ.๒๔/๗๒/๑๐๘(A.V,134-135) ปจมสฺส ฉานสฺส สทฺโท กณฺฏโก.

๗๖ ที.ม.๑๐/๑๙๒/๑๑๕(D.II,130-131) ภูตปุพฺพํ ภนฺเต อาฬาริ กาลาโม
 อทฺธานมคฺคปฏิปนฺโน มคฺคา โอฏกมฺม อวิหฺเร อณฺดรสมิ รุกฺขมฺลเ ทิวาวิหาเร นิสสิทฺติ. อถโข
 ภนฺเต ปญฺจมตฺตานิ สกฺกฺสตาณิ อาฬาริ กาลามํ นิสฺสาย นิสฺสาย อติกกฺกมฺมึสุ. อถโข ภนฺเต อณฺดรโร
 ปุริโส ตสฺส สกฺกฺสตถสฺส ปิฏฺจิติ อากจฺจนฺโต เยน อาฬาริ กาลาโม เตนฺอุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา
 อาฬาริ กาลามํ เอตทโวจ : อปิ ภนฺเต ปญฺจมตฺตานิ สกฺกฺสตาณิ อติกกฺกมฺนฺตานิ อทฺทสาติ ?

“โน โข อหํ อาวุโส อทฺทสนฺติ.

“กึ ปน ภนฺเต สทฺทํ อสฺโสสิติ

“น โข อหํ อาวุโส สทฺทํ อสฺโสสินฺติ.

“กึ ปน ภนฺเต สุตฺโต อโหสิติ ?

“น โข อหํ อาวุโส สุตฺโต อโหสิติ.

“กึ ปน ภนฺเต สญฺญิ อโหสิติ ?

“เอวํ อาวุโสติ.

“โส ตวํ ภนฺเต สญฺญิ สฺมาโน ชาคโร ปญฺจมตฺตานิ สกฺกฺสตาณิ นิสฺสาย นิสฺสาย
 อติกกฺกมฺนฺตานิ เวน อทฺทส น ปน สทฺทํ อสฺโสสิ, อปิ ทิ เต ภนฺเต สงฺฆาฏิ รเชน โอภินฺณาติ.

“เอวํ อาวุโสติ.

“อถโข ภนฺเต ตสฺส ปุริสสฺส เอตทโหสิ; “อจฺฉริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, สนฺเตน
 วต โภ ปพฺพชิตา วิหาเรณ วิหฺรณฺติ ยตร ทิ นาม สญฺญิ สฺมาโน ชาคโร ปญฺจมตฺตานิ สกฺกฺสตาณิ...
 น ปน สทฺทํ โสสฺสตีติ. อาฬาริ กาลาเม อุฬาริ ปสาทํ ปเวเทตฺวา ปกฺกามิตฺติ.

๗๗ ในที่นี้ คำว่า “๒,๐๐๐” ผิดแน่นอน ควรใช้คำว่า “๒๐,๐๐๐=๒๐ พัน” อภิ.วิ.๓๕/
 ๑๐๒๘ /๕๑๘ (Cp.Vbh.425; A.I,267) อากาศสานัญจายตนูปคานํ ภิกฺขเว เทวานํ วีสติ
 กปฺปสทฺสตาณิ อายุปฺปมาณํ.

๗๘ ผิดเช่นเดียวกัน ควรใช้คำว่า “๔๐,๐๐๐=๔๐ พัน” อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๘/๕๑๘(Cp.Vbh.
 425;A.I,267)วิญญานัญจายตนูปคานํ ภิกฺขเว เทวานํ จตฺตาคีฬํ กปฺปสทฺสตาณิ อายุปฺปมาณํ.

๗๙ ผิดเช่นเดียวกัน ควรใช้คำว่า “๖๐,๐๐๐=๖๐ พัน” อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๘/๕๑๘(Cp.Vbh.
 426;A.I,268) อากิญจัญญายตนูปคานํ ภิกฺขเว เทวานํ สญฺจึ กปฺปสทฺสตาณิ อายุปฺปมาณํ.

๘๐ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๒๘/๕๑๘(Vbh.426)เนวสญฺญานาสญฺญายตนูปคานํ เทวานํ กิตฺตํ
 อายุปฺปมาณํ ? จตฺตราสีติ กปฺปสทฺสตาณิ.

๘๑ ที.ปา.๑๑/๓๔๔/๒๓๕ (D.III,266) จตฺตถฺชฺฌานํ สฺมาปนฺนสฺส อสฺสาสปฺสสาสา

นิรุทธา โหนติ.

๘๒ อภ.ทสก.๒๔/๗๒/๑๐๗-๑๐๘ (A.V,134-135) สททุกกณฺฎกา ที ภิกฺขเว ฌานา วุตฺตา มยา...ปจฺมสฺส ฌานสฺส สทโท กณฺฎโก.

๘๓ (Cp.Vis.Mag.705) ตถา อากิณฺจญฺเฌายตฺนํ สฺมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย จตฺตพฺพิธํ ปุพฺพกิจฺจํ กโรติ: นานาพทฺธอวิโกปนํ, สงฺฆปฏฺิมาณนํ, สตถฺ ปกฺโกสนํ อทฺธานปริจฺเจทฺหนติ.

๘๔ อภ.วิ.๓๕/๙๔๑/๔๖๑ (Vbh.378) ตตฺถ กตฺมานิ ปญฺจ กมฺมานิ อนนฺตริกานิ ? มาตา ชีวิตา โวโรเปตา โหติ, ปิตา ชีวิตา โวโรเปตา โหติ, อรหา ชีวิตา โวโรเปตา โหติ, ทูฏฺเฌน จิตฺเตน ตถาคตฺสฺส โลหิตํ อุปฺปาทิตํ โหติ, สงฺโฆ ภินฺโน โหติ: อิมานิ ปญฺจ กมฺมานิ อนนฺตริกานิ.

๘๕ Lit. นิล อภิกายตน. ที.ปา.๑๑/๓๓๘/๒๒๙,๓๕๘/๒๖๙ (D.III,260) อฏฺฐ อภิกายตนานิ, อภิกายตนะ ๘(ตำแหน่งแห่งความเชี่ยวชาญ) ต่อไปนี้เป็นข้อความจาก “อภิธรรม-สังคีติประยาเย ปทศาสตร์” “บุคคลผู้ไม่มีรูปสัณฺญาภายใน เห็นรูปภายนอก น้ำเงิน สีคราม มีลักษณะครามมีแสงคราม ผ้าของชาวเมืองพาราณสีที่ย้อมด้วยสีดอกกลมบ้าหมุ(ดอกไม้สีคราม) น้ำเงินแก่ สีคราม มีลักษณะคราม...ฉันใด อุปฺไมยนี้ก็ฉันนั้น เมื่อบุคคลไม่มีรูปสัณฺญาภายใน เห็นรูปภายนอก...เมื่อเห็นรูปเช่นนั้น เธอคิดว่า “เรา รู้ เรา เห็น” เธอสำคัญหมายอย่างนั้น นี้ เป็นอภิกายตนะที่ ๕

ที.ม.๑๐/๑๗๓/๙๙ (D.II,110) อชฺฌตฺตํ อรูปสณฺญํ เอโก พหิทฺฐารูปานิ ปสฺสตี นีลานิ นีลวณฺณานิ นีลนิตฺถสฺสนานิ นีลนิกาสานิ; เสยฺยถาปิ นาม อุมฺมาปฺปุมํ นีลํ นีลวณฺณํ นีลนิตฺถสฺสนํ นีลนิกาสํ; เสยฺยถาปิ วา ปน ตํ วตฺถํ พาราณเสยฺยํ อุกฺโขโตภาควิมฺภุจํ นีลํ นีลวณฺณํ นีลนิตฺถสฺสนํ นีลนิกาสํ; เหวเมว อชฺฌตฺตํ อรูปสณฺญํ เอโก พหิทฺฐารูปานิ ปสฺสตี นีลานิ นีลวณฺณานิ นีลนิตฺถสฺสนานิ นีลนิกาสานิ, “ตานิ อภิกฺขุยฺ ขานามิ ปสฺสามีตี เหวสณฺญํ โหติ, อิทํ ปญฺจมํ อภิกายตฺนํ.

๘๖ พิชสีคราม มีสีดา(ปนเทา) สีน้ำเงินแก่ สีดำสนิท ดู พจนานุกรม PTS.

๘๗ ตามข้อความแห่งคัมภีร์ศาสตร์ที่อ้างไว้ในเชิงอรรถที่ ๑ หน้า ๑๒๔, อภิกายตนะที่ ๖ ต่างจากอภิกายตนะที่ ๕ ทั้งในด้านสีและชนิดของดอกไม้ เพราะอธิบายดอกกรรมิการ์แทน ดอกกลมบ้าหมุ ที.ม.๑๐/๑๗๓/๙๙(D.II,111)มีข้อความนี้เป็นเครื่องยืนยัน : เสยฺยถาปิ นาม กณฺณิการูปุมํ ปิตํ ปิตวณฺณํ ปิตนิตฺถสฺสนํ ปิตนิกาสํ.

๘๘ อภิกายตนะที่ ๗ ตามข้อความที่อ้างไว้ในคัมภีร์ศาสตร์ ดอกไม้ที่เกี่ยวข้องกับ อภิกายตนะแดง คือ ดอกพันธุชิวกะ ที.ม.๑๐/๑๗๓/๙๙(D.II,111) มีข้อความยืนยันดังนี้ เสยฺยถาปิ นาม พนฺธุชิวกฺปูมํ โลหิตกวนฺณํ โลหิตกนิตฺถสฺสนํ โลหิตกนิกาสํ.

๘๙ โอทาท อภิกายตน. ในคัมภีร์ศาสตร์ที่อ้างไว้ข้างต้นนั้น อภิกายตนะที่ ๗ นี้

ประกอบด้วยดอกอุสันสตารก(คำสันสกฤต) คือ ดอกโอสติตารก(คำบาลี) = ดอกประกายพริ้ว คำอังกฤษใช้ Morning Star. ที.ม.๑๐/๑๗๓/๑๐๐ (D.II,111) มีข้อความยืนยันดังนี้ เสียขณานาม โอสติตารกา โอทาทา โอทาทวณฺณา โอทาทนิกุสสนา โอทาทนิกาสา.

๙๐ ขึ้นไปตามลำดับ(Ascending gradually)

๙๑ ที.ม.๑๐/๒๑๘//๑๑๓๕-๑๓๖(Cp.a.D.II,156) “หนุททานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ ไวยธฺมา สงฺขารรา, อปุปฺมาเทณ สมฺปาเทถาคี.

อัย ตถาคตฺสฺส ปจฺจิมมา วาจา.

อลไซ ภควา ปรมชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ปรมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ทฺติยชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ทฺติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ตติยชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา อากาสานญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. อากาสานญฺจายตฺนสมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. วิญฺญาณญฺจายตฺนสมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา อากิณฺจญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. อากิณฺจญฺจายตฺนา สมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา เนวสญฺญานาสนญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. เนวสญฺญานาสนญฺจายตฺนสมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา สญฺญาเวทยิตฺนโรธํ สมฺปาชฺชช.

อลไซ อายสฺมา อานนฺโท อายสฺมนฺตํ อนุรฺกฺตํ เอตทฺโวจ:

“ปรินิพฺพุโต ภนฺเต อนุรฺกฺต ภควาติ.

“น อวฺโส อานนฺท ภควา ปรินิพฺพุโต, สญฺญาเวทยิตฺนโรธํ สมฺปาปฺนโนติ.

อลไซ ภควา สญฺญาเวทยิตฺนโรธสมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา เนวสญฺญานา-สนญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. เนวสญฺญานาสนญฺจายตฺนสมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา อากิณฺจญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. อากิณฺจญฺจายตฺนสมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา วิญฺญาณญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. วิญฺญาณญฺจายตฺนสมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา อากาสานญฺจายตฺนํ สมฺปาชฺชช. อากาสานญฺจายตฺน-สมฺปาตฺติยา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ตติยชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ทฺติยชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ทฺติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ปรมชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ปรมชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ทฺติยชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ทฺติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ตติยชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. ตติยชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ สมฺปาชฺชช. จตุตฺถชฺฌานา วุฏฺฐหิตฺวา สมฺนฺนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายี.

วิสุทฺธิ ๒/๒๐๑ (b.Vis.Mag.374) ปรมชฺฌานโต ปน ปฏฺจาย ปฏฺิปาฏิยา ยาว เนวสญฺญานาสนญฺจายตฺนํ, ดาว ปุณฺปุณฺํ สมฺปาชฺชชํ ฌานานฺโลมํ นาม. เนวสญฺญานาสนญฺจายตฺนโต ปฏฺจาย ยาว ปรมชฺฌานํ,ดาว ปุณฺปุณฺํ สมฺปาชฺชชํ ฌานปฏฺิโลมํ นาม. ปรมชฺฌานโต ปฏฺจาย ยาว เนวสญฺญานาสนญฺจายตฺนํ, เนวสญฺญานาสนญฺจายตฺนโต ปฏฺจาย ยาว ปรมชฺฌานนฺติ เอวํ อนุโลมปฏฺิโลมวเสน ปุณฺปุณฺํ สมฺปาชฺชชํ ฌานานฺโลมปฏฺิโลมํ นาม.

๙๒ อัง.ฉก.ก.๒๒/๒๔/๓๑๑; ที.ม.๑๐/๓๗๔/๒๕๒-๒๕๓ (Cp.a.A.III,323-324; M.I, 58; D.II,295) ปุณ จ ปรี ภิกขเว ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีริ สิวถิกาย ฉนฺทิตฺตํ... อุทฺธุมาดกํ...โส อิมเมว กายํ อุปสํหริติ “อยมฺปิ โข กายโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตฺติโตติ.

สัง.มหา.๑๔/๒๔๒/๑๑๖ (b.S.V,131) อุทฺธุมาดกสญฺญา ภิกขเว ภาวิตา พหุสีกิตา มหโต ฆาสฺวหาราย สํวตฺตติ.

๙๓ อัง.ฉก.ก.๒๒/๒๔/๓๑๑; ที.ม.๑๐/๓๗๔/๒๕๒-๒๕๓ (Cp.A.III,323-324; M.I, 58; D.II,295) ปุณ จ ปรี ภิกขเว ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีริ สิวถิกาย ฉนฺทิตฺตํ เอกาหมตํ วา ทฺวิหมตํ วา ตีหมตํ วา...วินีลกํ...โส อิมเมว กายํ อุปสํหริติ “อยมฺปิ โข กายโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตฺติโตติ.

๙๔ ม.ม.๑๒/๑๑๒/๘๐ (Cp.M.III,91) ปุณ จ ปรี ภิกขเว ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีริ สิวถิกาย ฉนฺทิตฺตํ เอกาหมตํ วา ทฺวิหมตํ วา ตีหมตํ วา อุทฺธุมาดกํ วินีลกํ วิบุพฺพกชาติ; โส อิมเมว กายํ อุปสํหริติ “อยมฺปิ โข กายโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตฺติโตติ. ตสฺส เอวํ “อปฺปมตฺตสฺส อาตานิโน ปหิตตฺตสฺส วิหโรเต เตเคหสิตา สรสงฺกปฺปา เต ปหีนฺนติ, เตสํ ปหานา อชฺฌมตฺตํ เอว จิตฺตํ สนฺติญฺจติ สนฺนินิสฺสิตติ เอโกทฺติโหติ สฺมาธิยติ. เอวํปิ ภิกขเว ภิกขุ กายคตํ สตี ภาเวติ.

๙๕ สัง.มหา.๑๔/๒๔๑/๑๑๖ (Cp.S.V,131) วิจฺฉินฺทกสญฺญา ภิกขเว ภาวิตา พหุสีกิตา มหโต ฆาสฺวหาราย สํวตฺตติ.

๙๖ อัง.ฉก.ก. ๒๒/๒๔/๓๑๑-๓๑๒ (Cp.A.III,324; M.I,58; D.II,295) ปุณ จ ปรี... กาทฺเทหิ วา ชฺชชฺชมานํ กุลเลหิ วา ชฺชชฺชมานํ คิซฺชเมหิ วา ชฺชชฺชมานํ สฺสุปาณฺเนหิ วา ชฺชชฺชมานํ สิกฺคาเลหิ วา ชฺชชฺชมานํ วิวิเรหิ วา ปาณฺนชาเตหิ ชฺชชฺชมานํ, โส อิมเมว กายํ อุปสํหริติ “อยมฺปิ โข กายโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตฺติโตติ.

๙๗ อัง.ฉก.ก.๒๒/๒๔/๓๑๒ (Cp.A.III,324; M.I,58; D.II, 296-297) ปุณ จ ปรี...อญฺจิกานิ อปคตสมฺพนฺธานิ ทิสาวิตฺทิสาสฺส วิภฺชิตานิ อญฺเณน หตฺถญฺจิกํ อญฺเณน ปาทญฺจิกํ อญฺเณน ชงฺฆญฺจิกํ อญฺเณน อูรญฺจิกํ อญฺเณน กญฺจิกํ อญฺเณน ปิฏฺฐิกญฺจิกํ อญฺเณน สีสกฺกฺภาหํ, โส อิมเมว กายํ อุปสํหริติ “อยมฺปิ โข กายโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี เอตํ อนตฺติโตติ.

๙๘ วิสุทฺธิ.๑/๒๒๗;๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.179) หตฺถญฺจ ตํ ปุริมนเยเนว วิภฺชิตตฺตกญฺจจาติ หตฺวิภฺชิตตฺตํ. กากปาทาการเณ อญฺคปจฺจจฺจเคสฺส สฺตฺเถน หนิตฺวา วุตฺตนเยน วิภฺชิตตฺตสฺส ฉวสรีริสฺส เอตํ อธิวจฺนํ.

๙๙ อัง.ฉก.ก.๒๒/๒๔//๓๑๑-๓๑๒;ที.ม.๑๔/๓๗๔/๒๕๓ (Cp.A.III,324; M.I,58;

D.II,296) ปุณ จ ปรี ภิกขเว ภิกขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ สีวถิกาย ฉนฺทิตํ อญฺจิสฺสงฺขลิกํ สมฺส-
โลหิตํ นหารุสมฺพนฺธํ ฅเปยฺ โส อิมเมว กายํ อุปลํหฺรติ “ออยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํภาวี-
เอตํ อนตฺตีโดติ.

๑๐๐ อัง.ทสก.๒๔/๕๗/๘๔(A.II,17; A.V,106,310) ปุฬวกสญฺญา.

สํ.มหา.๑๘/๒๓๘/๑๑๕ (S.V,131) ปุฬวกสญฺญา ภิกขเว ภาวิตา พหุสีกตา มหโต
ผาสฺววิหาราย สํวตฺตติ.

๑๐๑ อัง.ฉก.๒๒/๒๘/๓๑๑ (Cp.A.III,324; M.I,58; D.II,296) อญฺจิสฺสงฺขลิกํ อปคต-
มฺสโลหิตํ นหารุสมฺพนฺธํ ฅเปยฺ โส อิมเมว กายํ อุปลํหฺรติ “ออยมฺปิ โข กาโย เอวํธมฺโม เอวํ ภาวี
เอตํ อนตฺตีโดติ.

๑๐๒ ชุ.เถร.๒๖/๑๘/๒๖๒ (Th.18)

อหุ พุทฺธสฺส ทายาทอ ภิกขุ เกสกกฬาวเน,
เกวลํ อญฺจิสฺสญฺญา อมฺริ ปจวี อิมํ.
มญฺเณหํ กามราคํ โส ชิปปเมว ปหฺยตีติ
-สังคาลปิตา เถร.

๑๐๓ (Nidd.I,457) พุทฺโธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจฺริยโก ปุพฺเพ
อนนฺตฺสฺสเดสฺส ธมฺเมสฺส สามํ สจฺจจฺานิ อภิสสมฺพฺขุณฺนิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปตฺโต, พหุสฺ จ วสีภาวํ ปตฺโต.

๑๐๔ กล่าวถึงอานิสงส์เพียง ๑๓ ประการเท่านั้น

๑๐๕ ที.สี.๑๑/๓๑๗/๒๑๑,๓๑๑/๒๐๓(Cp.D.III,76; A.I,168; Sn.132) อิติปิ โส ภควา
อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชาจฺรณสมฺปนฺโน สุกฺโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา
เทวมนฺตฺสฺสานํ พุทฺโธ ภควา.

๑๐๖ วิสุทฺธิ.๑/๒๕๓; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.198; Sn-a. 441) อารกา หิ โส สพฺพ
กิเลสฺหิ มคฺเคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสฺสิตตฺตาทิ อารกตฺตา อรหํ; เต จ เนน กิเลสารโย มคฺเคน
หตฺตติ อรฺนํ หตฺตตฺตปิ อรหํ.

๑๐๗ วิสุทฺธิ.๑/๒๕๖-๒๕๗; ๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag. 201-202)

๑๐๘ ม.ม.๑๒/๒๑๒-๒๑๓/๑๗๘(M.I,22-24)โส เอวํ สมหิเต จิตฺเต ปรีสุทฺเธ อนนฺจเณ
วิกฺคฺตูปกฺกิเลสฺเส มฺพุทฺฐเต กมฺมณิเย จิตฺเต อานนฺชฺชูปตฺเต ปุพฺเพนิวาसानุสฺสติถาณาย จิตฺตํ
อภินินฺนาเมสี. โส อนนฺทวิหิตํ ปุพฺเพนิवासํ อนนฺตฺสฺสรามิ, เสยฺยถาปิ เอกมฺปิ ชาตี เทว ชาตีโย...
โส เอวํ สมหิเต จิตฺเต...อานนฺชฺชูปตฺเต สตฺตานํ จตฺตูปตฺตถาณาย จิตฺตํ อภินินฺนาเมสี. โส
ทิวเพน จกฺขุณา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสฺสเณ สตฺเต ปสฺสรามิ จวมาเน อุปชฺชมาเน...โส เอวํ
สมหิเต จิตฺเต...อานนฺชฺชูปตฺเต อาสวานํ ขยถาณาย อภินินฺนาเมสี. โอ อิหํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ

อพภูณณาสี...

๑๐๙ ที.สี.๙/๒๗๘/๙๗-๙๙ (Cp.a. D.I,100) กตมํ ปน ตํ โภ โคตม จรณํ, กตมา สา
วิชา ? อธิ อมพภูจ ตถาคโต โลก อูปชชติ อรหํ สมมาสมพุทโธ ฯเปฯ เอวํ โข อมพภูจ ภิกขุ
สีลสมปนโน โหติ.

“...ปจจมชฌานํ อูปสมปชช วิหริติ. อิทมปิสุส โหติ จรณสมํมิ ฯเปฯ จตตถชฌานํ
อูปสมปชช วิหริติ. อิทมปิสุส โหติ จรณสมํมิ. อิทํ โข ตํ อมพภูจ จรณํ. ...ฌาณทสสนาย จิตตํ
อภินิหริติ อภินินฺนาเมติ ฯเปฯ อิทมปิสุส โหติ วิชชาย ฯเปฯ นาปรํ อิตถตตถายาติ ปชานาติ.
อิทมปิสุส โหติ วิชชาย. อยํ โข สา อมพภูจ วิชา.

“ออยํ วุจจติ อมพภูจ ภิกขุ วิชาสมปนโน อิติปิ จรณสมปนโน อิติปิ วิชา
จรณสมปนโน อิติปิ. อิมาย จ อมพภูจ วิชาจรณสมปทาย อญญา วิชาสมปทา จรณสมปทา
อุตตริตตรา วา ปถีตตรา วา นตถิ.

ขุ.สุ.๒/๕๕๐/๒๖๗(b.Sn.-a.II,441) สมมา สามํ จ สจจันํ พุทฺธตฺตา สมมา
สมพุทโธ.

๑๑๐ ขุ.อิ.๒๕/๔๔/๒๖๕(Cp.It.38) อนุปาทิเสสนิพพานธาดู.

๑๑๑ สตตโลก, สงฺขารโลก.ขุ.สุ.อฎ.๒/๕๕๐-๕๕๓/๖๒๗ (Cp.Sn-a.II,442) สพฺพถาปิ
วิทฺตโลกตฺตา โลกวิทฺตโส หิ สภาวโต สมฺมทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโตติ สพฺพถา ชนฺธายตนาทิกเกหํ
สงฺขารโลกํ อเวทํ, เอโก โลโก สพฺเพ สตฺตา อาหารภูจฺติกา, เทว โลกานามญจ รูปญจ, ตโย โลก
ติสฺโส เวทนา,จตฺตารโ โลกา จตฺตารโ อาหารา, ปญจ โลก ปญจูปาทานกฺขนฺธา,จ โลก
จ อชฺฌตฺติกาณิ อายตนาณิ,สตฺต โลก สตฺต วิญญาณภูจฺติโย, อฏฺฐ โลก อฏฺฐ โลกธมฺมา,นว โลก
นว สตฺตาวาสา, ทสฺส โลก ทสฺส อายตนาณิ, ทฺวาทส โลก ทฺวาทสายนานิ, อฏฺฐารส โลก
อฏฺฐารส ธาตุโยติ เอวมฺปิ สพฺพถา สงฺขารโลกํ อเวทํ; สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ อนุสยํ ชานาติ
จริตํ ชานาติ อธิมุตฺตี ชานาติ, อปฺพรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย สุวากาเร ทฺวากาเร
สุวิญญาปเย ทฺวิญญาปเย ภพฺเพ อภพฺเพ สตฺเต ชานาติติ สพฺพถา สตฺตโลกํ อเวทํ.

๑๑๒ ขุ.สุ.อ.๒/๕๕๐-๕๕๓/๒๖๙ (Cp.Sn.-a.II,443) อตฺตโน ปน कुณฺเหทํ วิสิฏฺฐตฺรสฺส
กสฺสจํ อภาวา อนนฺตโร.

๑๑๓ ขุ.สุ.อ.๒/๕๕๐/๒๖๙bid.(Cp.Sn.-a.II,443) วิจิตฺเตหิ วินยฺนูปาเยหิ ปุริสทมฺเม
สาเรตีติ ปุริสทมฺมสวารถิ.

๑๑๔ ขุ.อิ.๒๕/๑๑๒/๓๓๓ (Cp.a. It.123)

ทนฺโต ทมยตํ เสฏฺโฐ สนฺโต สมยตํ อธิ,
มุตฺโต โมจยตํ อคฺโค ตินฺโน ตารยตํ วโร.

ที่.ปา.๑๑/๗๕/๔๕ (b.D.III,54-55) พุทฺโธ โส ภควา โพธาย ธมฺมํ เทเสติ, ทนฺโต โส ภควา ทมถาย ธมฺมํ เทเสติ, สนฺโต โส ภควา สมถาย ธมฺมํ เทเสติ, ตินฺนโณ โส ภควา ตรณาย ธมฺมํ เทเสติ, ปรีนิจฺจโธ โส ภควา ปรีนิจฺจพณาย ธมฺมํ เทเสตีติ.

- ๑๑๕ สสปัญฑิตชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๖๑-๖๔/๑๐๔ (J.No.316, C.Pit.82-83)
- ๑๑๖ สงฺขปาลชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๑๔๓-๑๔๔/๔๔๓-๔๕๒ (J.No.524, C.Pit.91)
- ๑๑๗ (D.II,230-251, C.Pit.76)
- ๑๑๘ ขนฺตีวาทิชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๔๙-๕๒/๑๐๒-๑๐๓ (J.No.313)
- ๑๑๙ (J.No.537, C.Pit.101-102)
- ๑๒๐ (J.No.538, C.Pit.96)
- ๑๒๑ กุลาวกชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๓๑/๘(J.No.31)
- ๑๒๒ Nidanakatha, p.10, C.Pit.102)
- ๑๒๓ กุหกชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๘๙/๒๒,;เสรีววมณิชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๓/๑ (J.No.89, J.No.3)
- ๑๒๔ กุรุจฺจมิคชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๑๑๑-๑๑๒/๕๗ (J.No.206)
- ๑๒๕ ทีสีตีโกสสชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๑๑๐-๑๑๕/๑๓๘-๑๓๙ (J.No.371)
- ๑๒๖ ฉทฺทหนฺตชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๙๗-๑๓๗/๕๔ (J.No.514)
- ๑๒๗ วลาหกสฺสชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๙๑-๙๒ (J.No.196)
- ๑๒๘ นิโครธชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๑๒/๔ (J.No.12)
- ๑๒๙ มหากปิชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๘๓-๘๔/๑๗๓ (J.No.407)
- ๑๓๐ มหากปิชาตก,ขุ.ชา.๒๗/๑๗๘-๒๒๓/๔๐๕-๔๐๙ (J.No.516)
- ๑๓๑ ม.ม. ๑๒/๔๒๗-๙/๔๕๙-๖๐(M.I,248-249) อิติ สากาโร สอุทฺเทสํ ยเนกวิหิตํ

ปุพฺพเพนิวาโร อานุสฺสรามิ. อัยฺม โช เม อคฺคิเวสฺสน รตฺติยา ปจฺเจ ยามे ปจฺจมา วิชฺชา อธิคฺตา, อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อูปฺปนฺนา, ตโม วิหโต อาโลโก อูปฺปนฺโน...

อิติ ทิพฺเพน จกฺขฺวา วิสฺสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสฺสเกน สฺสฺสเด ปสฺสฺสามิ จวมานเ อูปฺปชฺชมาเน ทิเน ปณฺเฑ สฺวณฺเณ ทฺพพฺพณฺเณ สฺสฺสเด ทฺกคฺคเต ยถากมฺมุเป สฺสฺสเด ปชานามิ. อัยฺม โช เม อคฺคิเวสฺสน รตฺติยา มชฺฌิเม ยามे ทฺติยา วิชฺชา อธิคฺตา, อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อูปฺปนฺนา, ตโม วิหโต อาโลโก อูปฺปนฺโน...

โส อิทํ ทฺกขฺนฺติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณาสี, อัยฺม ทฺกขฺสมฺทโยติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณาสี, อัยฺม ทฺกขฺนิโรธติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณาสี, อัยฺม ทฺกขฺนิโรธคามินิ ปฺปฏิปทาติ ยถาภูตํ อพฺภณฺณาสี...ซีณา ชาติ.. นาปรี อิตฺถตฺตยาติ อพฺภณฺณาสี. อัยฺม โช เม อคฺคิเวสฺสน รตฺติยา ปจฺจิเม ยามे ตติยา วิชฺชา อธิคฺตา, อวิชฺชา วิหตา วิชฺชา อูปฺปนฺนา, ตโม วิหโต อาโลโก อูปฺปนฺโน, ยถา ตํ อูปฺปมตฺตสฺส

อาดาปิโน ปหิตตตสส วิหโรโต.

๑๓๒ ชุ.ปฏิ.๓๑/๔๓/๓๘๘-๓๘๙ (Cp.Pts.II,175-176; S.V,304-306) จานาจานณณณ, กมฺมวิปากณณณ, นานาธิมุตติณณณ, นานาธาตุนณณ, สพุพุดตคามินีปฏิปทาณณณ, อินฺทริยโร-
ปฺริยตติณณณ, ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตติสงฺกิเลสไวทานนุญจณณณ, ปุพฺเพนิวาสานุสสติณณณ, จุตูปปาตณณณ, อาสวกฺขณณณ.

๑๓๓ ชุ.ปฏิ.๓๑/๑๒๑/๑๓๗ (Cp.Pts.I,3,133) ทุกฺเข ฌณณณ, ทุกฺขสมฺมทฺเณ ฌณณณ, ทุกฺขนิโรธ ฌณณณ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ฌณณณ, อตฺถปฏิสมฺภิเท ฌณณณ, ฌมฺมปฏิสมฺภิเท ฌณณณ, นิรุตฺติปฏิสมฺภิเท ฌณณณ, ปฏิกานปฏิสมฺภิเท ฌณณณ, อินฺทริยโรปฺริยตเต ฌณณณ, สตฺตณณณ อาสยานุสเณ ฌณณณ, ยมกปาฎิทีเร ฌณณณ, มหากรฺณสมาปตติยา ฌณณณ, สพุพฺพลฺลุตตณณณ, อนวารณณณ.

๑๓๔ (a.Lal.V.183,343) อตีตฺเส อนาคตฺเส ปจฺจุปปนฺนํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตฺ ฌณณณ. สพุพฺ ฌายกมฺมํ, สพุพฺ วิจิกมฺมํ, สพุพฺ มโนกมฺมํ ฌณณณปุพฺพํคฺมํ ฌณณณานุปฺริวตฺตํ. นตฺติ ฌนฺทสฺส หานิ, นตฺติ ฌมฺมทฺสณาย หานิ, นตฺติ วิริยสฺส หานิ, นตฺติ สมาธิสฺส หานิ, นตฺติ ปญฺญา หานิ, นตฺติ วิมุตฺติยา หานิ, นตฺติ ทวา, นตฺติ รวา, นตฺติ อปฺปญฺญํ, นตฺติ เวคฺยิตตฺตํ, นตฺติ อวฺยวโฆ มโน, นตฺติ อปฺปติสฺสงฺฆานุเปกฺขา.(อฏฺฐารส อสอาธารณาวณิกพุทฺธคฺคณา) ตู Mil.105,285.

ที่.ปา.อฏฺ.๓/๓๐๕/๑๘๘-๑๘๙(b.Sv.III,994) อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา นาม: นตฺติ ตถาคตฺสส ฌายทฺวจฺจริตฺ, นตฺติ วิจิทฺจฺจริตฺ, นตฺติ มโนทฺวจฺจริตฺ, อตีเต พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตฺ ฌณณณ, อนาคเต..., ปจฺจุปปนฺเน พุทฺธสฺส อปฺปฏิหตฺ ฌณณณ: สพุพฺ ฌายกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ฌณณณานุปฺริวตฺติ, สพุพฺ วิจิกมฺมํ...สพุพฺ มโนกมฺมํ พุทฺธสฺส ภควโต ฌณณณานุปฺริวตฺติ: นตฺติ ฌนฺทสฺส หานิ, นตฺติ วิริยสฺส หานิ, นตฺติ สติยา หานิ, นตฺติ ทวา, นตฺติ รวา, นตฺติ พลิตฺ, นตฺติ สหสา, นตฺติ อวฺยวโฆ มโน, นตฺติ อฏฺฐสฺสจิตฺตฺนฺติ.

(c.M.Vyut.) อตีเต ฐวณย อสงฺคํ อปฺริหตฺ ฌณณณธรรณํ ปฺรวรตเต. อนาคเต, ปฺรตฺยุตฺตปฺนเน, สรวกายกรมฌณณณปุรยงฺคํ ฌณณณานุปฺริวตฺติ. สรววากฺกรม, สรวมนสฺกรม, นาสฺติ ฌนฺทสฺย หานิห, นาสฺติ วิริยสฺย หานิห, นาสฺติ สมถฺเตรฺ หานิห, นาสฺติ สมาธฺเร หานิห, นาสฺติ ปฺรชฺฌาย หานิห, นาสฺติ วิมุกฺเตรฺ หานิห, นาสฺติ สกฺลิตฺ, นาสฺติ นานาตฺว สชฺฌา, นาสฺติ อสสมาหิเตจิตฺตํ, นาสฺติ รวิตฺ, นาสฺติ มุชิตสมถฺติตฺ, นาสฺติ อปฺริตฺติสฺสงฺฆิยาโยเปกฺสา.

๑๓๕ ม.ม.๑๒/๑๕๐/๑๑๐ (M.I,71, Cp. Vis.Mag. 524) จตฺตารีมานิ สาริปฺุตต ตถาคตฺสส เวสสารชฺชานิ.

๑๓๖ ที่.ม.๑๐/๗๑/๓๕(D.II,39) อปฺารุตา เตสํ อมตฺสส ทฺวารว.

๑๓๗ ที่.สี.๙/๔๘๓-๔๘๖/๒๑๕-๒๑๘; ที่.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๗ (D.I,212 ff.,III,220) ตีณิ

ปาฏิหาริยานิ. อิทธิปาฏิหาริย์, อาเทศนาปาฏิหาริย์, อนุสาสนีปาฏิหาริย์. อิมเ ซอ อาวโส เตน ภควดา ชานดา ปัสสตา...ตโย ธมฺมา สมมทกฺขตา. ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺคายิตพฺพํ น วิวาทิตพฺพํ ๗เปยฺย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानิ.

๑๓๘ อง.ฉก.๒๒/๑๐/๒๗๕-๒๗๖ (A.III,285) ยสฺมี มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตฺ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมี สมเย วาคปริยฺญจฺานํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยฺญจฺานํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยฺญจฺานํ จิตฺตํ โหติ, อฺุชฺศตเมวสฺส ตสฺมี สมเย จิตฺตํ โหติ ตถาคตฺ อารพฺภ. อฺุชฺศตจิตฺโต โข ปน มหานาม อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ,ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมุปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมฺุทิตสฺส ปิตี ชายติ, ปิติมนฺสฺส กาโย ปสฺสมภฺติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทียติ, สฺุชฺโน จิตฺตํ สมาธิยติ.

๑๓๙ อง.ติ.๒๐/๕๔/๑๕๒,๒๑/๒๐๒; ที.ปา.๑๑/๖/๔(S.II,69; A.I,207; D.III, สวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสสิโก โอบนยิโก ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ.

๑๔๐ วิ.มหา.๔/๑๓/๑๓; ส.มหา.๑๘/๑๐๘/๓๖๗ (Vin.I,10;S.V.421) เทว เม ภิกฺขเว อนุตา ปพฺพชิตฺเตน น เสวิตพฺพา. กตเม เทว ? โย จายํ กามเสฺสุ กามสุขลลิกานฺุโยโค หิโน คมฺโม โปถุชฺชินิโก อนุริโย อนุตฺถสํหิตो. โย จายํ อตฺตกิลมณานฺุโยโค ทุกฺโข อนุริโย อนุตฺถสํหิตो, เอเต เต ภิกฺขเว อุโก อนุเต อนุปคมฺม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา...

๑๔๑ ที.ปา.๑๑/๖/๔;อง.ติ.๒๐/๗๑/๒๐๒(S.II,69;A.I,208; D.III,5)สุปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ อฺุชฺุปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ ฃายปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ สามิจิปฏิปนฺโน ภควโต สวากสงฺโฆ ยทํ จตฺตาริ ปุริสฺสุคานิ อญฺุชฺุ ปุริสฺปฺุคฺคลา เอส ภควโต สวากสงฺโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณฺเญยฺโย อณฺุชฺุสิกรณฺิโย อนุตฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสฺสาติ.

๑๔๒ ที.สี.๘/๔๐๐/๑๗๑(D.I,63) อณฺุมตฺเตสฺสุ วชฺุเชสฺสุ ภยทสฺสาวิ.

๑๔๓ อง.ฉก. ๒๒/๑๐/๒๗๗ (A.III,286) ปุณ จ ปรี มหานาม อริยสาวโก อตฺตโน สีลานิ อนุสฺสรติ อชฺุณฺทานิ อจฺุฉิทฺทานิ อสพฺลานิ อกมฺมาसानิ ภุชิสฺसानิ วิญญุปสฺสุจฺานิ อปรามญฺุจฺานิ สมာธิสํวตฺตนิกานิ.

๑๔๔ อง.ฉก.๒๒/๑๐/๒๗๗ (A.III,287) ปุณ จ ปรี มหานาม อริยสาวโก อตฺตโน จาคํ อนุสฺสรติ “ลาภา วต เม, สฺุสทฺธํ วต เม,โยหํ มจฺุจเรมลปริยฺญจฺิตาย ปชาย วิคตมฺลลจฺุจเรเน เจตสา อคารํ อชฺุณฺวารสามิ มุตฺตจาโค ปยตปาณิ โวสฺสคฺครโต ยาจโยโค ทานสํวิภาครโตติ.

๑๔๕ อง.ฉก.๒๒/๑๐/๒๗๘ (A.III,287)ปุณ จ ปรี มหานาม อริยสาวโก เทวตานุสฺสตี ภาเวติ “สนฺติ เทวา จาตุมฺมหาธาธา, สนฺติ เทวา ตาวตีธา, สนฺติ เทวา ยามา,สนฺติ เทวา ตฺุสิตา, สนฺติ เทวา นิมฺมานธา, สนฺติ เทวา ปรมิมนิฉวาตฺตติโน, สนฺติ เทวา พุรฺหมกาธิกา,สนฺติ เทวา ตทฺตฺตริ; ยถารูปาย สทฺธา ยสมนฺนาคตา ตา เทวตา อิตฺโต จุตา ตตฺถ อฺุปปนฺนา, มยฺุหมปิ ตถารูปา สทฺธา สํวิชฺุชฺติ; ยถารูปเณ สีเลน สมนฺนาคตา ตา เทวตา อิตฺโต จุตา ตตฺถ อฺุปปนฺนา, มยฺุหมปิ

ตถารูป สีส สิวชติ; ยถารูป สุตเน สมณาคตา ตา เทวตา ตโต จูตา ตตถ อุปปนนา, มยหมิปิ
ตถารูป สุต สิวชติ; ยถารูป จาเคน สมณาคตา ตา เทวตา อโต จูตา ตตถ อุปปนนา, มยหมิปิ
ตถารูป จาโค สิวชติ; ยถารูปาย ปญญา สมณาคตา ตา เทวตา อโต จูตา ตตถ อุปปนนา,
มยหมิปิ ตถารูปา ปญญา สิวชติ.

๑๔๖ ส.มหา.๑๙/๙๘๕/๒๗๘ (S.V.321-322) อานาปานสติสมาธิ ภาวิต พุสิกโต
สนโต เจว ปณีโต จ อเสจโก จ สุโข จ วิหารโ อุปปนุอุปเน จ ปาปก อกุสเส ฐเม จานโส
อนตราเปติ วุปลเมติ.

๑๔๗ ส.มหา.๑๙/๑๘๒/๒๗๓(S.V.316) อานาปานสติสมาธิสุส ภิกขเว ภาวิตตดา
พุสิกตตดา เนว กายสส อัญชิตตต วา โหติ ฌนทิตตต วา น จิตตสส อัญชิตตต วา โหติ ฌนทิตตต
วา.

๑๔๘ ส.มหา.๑๙/๙๘๗/๒๘๑-๒๘๒(S.V.326) อานาปานสติสมาธิ สมมาวทมาโน
วเทยย อริยวิหาโร อิติปิ พุรหุมวิหาโร อิติปิ ตถาคตวิหาโร อิติปิ.

๑๔๙ ส.มหา.๑๙/๙๘๙/๒๘๕-๒๘๖,๙๙๒/๒๙๑-๒๙๒ (S.V.311-312) อิช ภิกขเว
ภิกขุ อรณญคโต วา รุกขมูลคโต วา สุลญาคารคโต วา นิสิตติ ปลลจก อากุชชิตวา อุกุ กาย
ปณิธาย

ปริมุข สตี อุปฺภูจเปตวา โส สโต ว อสฺสสตี สโต ปสฺสสตี.

ทีฆ วา อสฺสสนโต ทีฆ อสฺสสามีติ ปชานาติ, ทีฆ วา ปสฺสสนโต ทีฆ ปสฺสสามีติ
ปชานาติ. รสฺส วา อสฺสสนโต รสฺส อสฺสสามีติ ปชานาติ, รสฺส วา ปสฺสสนโต รสฺส ปสฺสสามีติ
ปชานาติ.

สพฺพภยปฏิสเวที อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, สพฺพภยปฏิสเวที ปสฺสสิสสามีติ
ลิกฺขติ, ปสฺสมภย กายสงฺขาร อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, ปสฺสมภย กายสงฺขาร ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ.

ปีติปฏิสเวที อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, ปีติปฏิสเวที ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, สุขปฏิสเวที
อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, สุขปฏิสเวที ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ.

จิตตสงฺขารปฏิสเวที อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, จิตตสงฺขารปฏิสเวที ปสฺสสิสสามีติ
ลิกฺขติ. ปสฺสมภย จิตตสงฺขาร อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, ปสฺสมภย จิตตสงฺขาร ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ.
จิตตปฏิสเวที อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, จิตตปฏิสเวที ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ.

อภิปฺโปมทย จิตต อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, อภิปฺโปมทย จิตต ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ.
สมาทห จิตต อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ, สมาทห จิตต ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ. วิโมจย จิตต
อสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ,

วิโมจย จิตต ปสฺสสิสสามีติ ลิกฺขติ.

อนิจจานุปสฺสึ อสฺสทิสฺสสามิตฺติ ลิกฺขติ, อนิจฺจานุปสฺสึ ปสฺสทิสฺสสามิตฺติ ลิกฺขติ.
วิราคานุปสฺสึ อสฺสทิสฺสสามิตฺติ ลิกฺขติ, วิราคานุปสฺสึ ปสฺสทิสฺสสามิตฺติ ลิกฺขติ. นิโรธานุปสฺสึ
อสฺสทิสฺสสามิตฺติ ลิกฺขติ, นิโรธานุปสฺสึ ปสฺสทิสฺสสามิตฺติ ลิกฺขติ. ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ อสฺสทิสฺสสามิตฺติ
ลิกฺขติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสึ ปสฺสทิสฺสสามิตฺติ ลิกฺขติ.

๑๕๐ ส.ส.อฎ.๑/๑๙๖/๒๒๖ (Mp.III, 202; Spk.I,238) ปริมุขํ สตี อุกฺกุจฺเปตฺวาติ
กมฺมฏฺจานาภิมุขํ สตี จปยิตฺวา, มุขสมิเป วา กตฺวาติ อตฺถโธ. เตเนว วิภงฺเก “อัยํ สตี อุกฺกุจฺจิตา
โหติ สุกฺกุจฺจิตา นาลิกฺคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา. เตเน วุจฺจติ ปริมุขํ สตี อุกฺกุจฺเปตฺวาติ.(Vbh.252)

๑๕๑ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๕๗/๑๗๗(Cp.Pts.165) อสฺสาสาทิมฺชฺชฺมปรีโยสานํ สติยา อนุกฺจฺจโต
อชฺชฺมตฺตํ วิภฺเชปคฺเตเน จิตฺเตเน กาโยปิ จิตฺตํปปี สารทฺธา จ โหนฺติ อธิชฺชิตา จ ฆนฺทิตา จ, ปสฺสาสาทิ-
มฺชฺชฺมปรีโยสานํ สติยา อนุกฺจฺจโต พหิทฺธา วิภฺเชปคฺเตเน จิตฺเตเน กาโยปิ ๕เปฯ ฆนฺทิตา จ.

๑๕๒ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๕๙/๑๘๒-๑๘๓ (Cp.Pts.I,171) เสยฺยถาปี รุกฺโข สเม ฐุมิภาเค
นิกฺขิตฺโต, ตเมเนํ ปุริโส กกเจเน ฉินฺนเทยฺเย, รุกฺโข ฆฺฏจกกจทฺนตฺนํ วเสน ปุริสฺสสฺส สตี อุกฺกุจฺจิตา
โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทฺนเต มนสิกโรติ, น อาคตา วา คตา วา กกจทฺนตา อวิทิตา โหนฺติ,
ปชานญจ ปณฺณายติ, ปโยคญจ สาเชติ, วิเสสํ อธิคฺจฺจติ, ยถา รุกฺโข สเม ฐุมิภาเค นิกฺขิตฺโต,
เอวํ อุกฺกนิพนฺธนาณิมิตฺตํ, ยถา กกจทฺนตา เอวํ อสฺสาสปสฺสาสา, ยถา รุกฺโข ฆฺฏจกกจทฺนตฺนํ
วเสน ปุริสฺสสฺส สตี อุกฺกุจฺจิตา โหติ, น อาคเต วา คเต วา กกจทฺนเต มนสิกโรติ, น อาคตา วา คตา
วา กกจทฺนตา อวิทิตา โหนฺติ, ปชานญจ ปณฺณายติ, ปโยคญจ สาเชติ, วิเสสํ อธิคฺจฺจติ;เอวเมว
ภิกฺขุ นาลิกฺคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา สตี อุกฺกุจฺเปตฺวา นิสินฺโน โหติ, น อาคเต วา คเต วา
อสฺสาสปสฺสาเส มนสิกโรติ น อาคตา วา คตา วา อสฺสาสปสฺสาสา อวิทิตา โหนฺติ, ปชานญจ
ปณฺณายติ, ปโยคญจ สาเชติ, วิเสสํ อธิคฺจฺจติ.

๑๕๓ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๕๗/๑๗๘(Pts.I,166) ลีเนเน จิตฺเตเน โกสฺชฺชานุปติเตเน กาโยปิ จิตฺตํปปี
สารทฺธา จ โหนฺติ อธิชฺชิตา จ ฆนฺทิตา จ, อติปคฺคทิตเตเน จิตฺเตเน อุกฺกจฺจานุปติเตเน กาโยปิ ๕เปฯ
ฆนฺทิตา จ.

๑๕๔ วิสฺสุทฺธิ.๒/๗๗,๗๘;๒๕๓๑(Vis.Mag.285) อปีจ โข กสฺสจฺจิ สฺขสมฺมสฺสํ อุกฺกปาทย-
มาโน, ตฺถลปิจฺ วิย กปฺปาสปิจฺ วิย วาตธารว วิย จ อุกฺกจฺจาทิตฺติ เอกจฺเจ อากฺกุ. อัยํ ปน อุกฺกจฺจทาสฺ
วินิจฺจโย...

๑๕๕ วิสฺสุทฺธิ.๒/๗๙; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.286) อถาเนเน ตํ นิमितฺตํ เนว วณฺณโต
มนสิกาตพฺพํ, น ลกฺขณโต ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ.

๑๕๖ วิสฺสุทฺธิ.๒/๖๘; ๒๕๓๑(Vis.Mag.278) ตตฺตฺตฺตํ มนสิการวิธิ :- คณฺนา, อนฺนพฺพณฺนา,
มุสฺสนา, จปนา. ในที่นี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ท่านพุทธโฆสเถระ ไม่ได้ว่าคำสอนนี้เป็นของ“อาจารย์

บางพวก” ดังที่ท่านเคยทำมา และไม่อ้างอรรถกถา

๑๕๗ ส.มหา.๑๘/๘๘๗/๒๘๐ (Cp.S.V. 329-330) กายณฺดรทาห์ อานนฺท เอตํ วทามิ ยทิทํ อสฺสาสปฺสสาส์.

๑๕๘ (As 38,Sec.93) ตสฺมี โข ปน สมเย ธมฺมา โหนติ ธมฺเมสุ ธมฺมานุปฺสสี วิหฺรตีติ-
อาทิสฺสู นิสฺสตฺตนิชฺชิวตฺตายํ. สุวายํ อิทฺธาปิ นิสฺสตฺตนิชฺชิวตฺตายํเอว วุตฺตติ.

๑๕๙ ขุ.ปฺภี.๓๑/๑๗๐/๑๘๗(Cp.Pts.I,184) สพฺพกายปฺภิสฺสเวทึ อสฺสาสปฺสสาสนํ
สํวรฺณฺเจน สีสฺวิสุทฺธิ, อวิกฺเขปฺภฺเจน จิตฺตวิสุทฺธิ, ทสฺสนฺณฺเจน ทิฏฺฐิจิวิสุทฺธิ; โย ตตฺถ สํวรฺณฺโจ อโย
อภิสฺสึลลิกฺขา, โย ตตฺถ อวิกฺเขปฺภฺโจ อโย อธิจิตฺตลิกฺขา, โย ตตฺถ ทสฺสนฺณฺโจ อโย อธิปฺญญาสิกฺขา.

๑๖๐ ขุ.ปฺภี.๓๑/๑๗๑/๑๘๗ (Cp.Pts.I,184-185) ยถารูเปหิ กายสงฺขารเหทึ ยา
กายสฺส อานมฺนา, วินมฺนา, สนฺนมฺนา, ปณฺมนา, อิญฺขนา, ฆนฺทนา, จลนา, กมฺปนา “ปฺสฺสมภฺยํ
กายสงฺขารํ อสฺสสิสฺสามีติ ลิกฺขติ, “ปฺสฺสมภฺยํ กายสงฺขารํ ปฺสฺสสิสฺสามีติ ลิกฺขติ.

๑๖๑ วิสุทฺธิ.๒/๘๑; ๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.287) ตตฺถ ทฺวิหฺกาทฺโร ปิตฺติ ปฺภิสฺสวิตฺตา โหติ;
อารมฺมณฺโต จ อสมฺโมหฺโต จ. กถํ อารมฺมณฺโต ปิตฺติ ปฺภิสฺสวิตฺตา โหติ? สบฺปิตฺติเก เทว ฌาเน
สมาปชฺชติ; ตสฺส สฺมาปตฺติกฺขณฺเณ ฌานปฺภิสฺสาณฺเณ อารมฺมณฺโต ปิตฺติ ปฺภิสฺสวิตฺตา โหติ,
อารมฺมณฺสฺส ปฺภิสฺสวิตฺตตฺตา. กถํ อสมฺโมหฺโต? สบฺปิตฺติเก เทว ฌาเน สฺมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฏาย
ฌานสมฺปยุตฺตํ ปิตฺติ ขยฺโต วยฺโต สมฺมสติ, ตสฺส วิปฺสฺสนา กฺขณฺเณ ลกฺขณปฺภิวเณ อสมฺโมหฺโต ปิตฺติ
ปฺภิสฺสวิตฺตา โหติ.

๑๖๒ ขุ.ปฺภี.๓๑/๑๗๘/๒๐๕ (Cp.Pts.I,191) ทึฆํ อสฺสาสวเสณ จิตฺตสฺส เอกคฺคตา
อวิกฺเขปฺ สฺมาธิ, ทึฆํ ปฺสฺสาสวเสณ...ยา จิตฺตสฺส จิตฺติ สณฺจติ อวฺภูจติ อวิสาหาโร อวิกฺเขป.

๑๖๓ ส.ส.๑๕/๑๗๒/๑๖๔(S.I,136; A.V.8) เอตํ สนฺตํ, เอตํ ปณฺีตํ, ยทิทํ สพฺพสงฺขาร-
สมฺโถ สพฺพูปธิปฺภินิสฺสคฺโค ตณฺหฺกฺโขโย วิราโค นิโรโห นิพฺพานนฺติ.

๑๖๔ วิสุทฺธิ.๒/๘๕; ๒๕๓๑(Vis.Mag.291) อิทํ จตฺตจตุกฺกํ สุทฺถวิปฺสฺสนาวเสนา
วุตฺตํ. ปุริมานิ ปน ตึณิ สมถวิปฺสฺสนาวเสนา. เอวํ จตฺตจตุกฺกานํ วเสนา โสฬสวตฺตฺตฺกาย อานาปาน-
สติยา ภาวนา เวทิตฺตฺตฺตา.

๑๖๕ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖ (D.III,219) ตโย สฺมาธิ. สวิตฺตฺกโก สฺวิจฺจาโร สฺมาธิ, อวิตฺตฺกโก
วิจฺจามตฺโต สฺมาธิ, อวิตฺตฺกโก อวิจฺจาโร สฺมาธิ.

๑๖๖ ส.มหา.๑๘/๑๙๐/๒๘๙ (S.V,329) อานาปานสติสฺมาธิ โข อานนฺท เอโก ธมฺโม
ภาวิตฺโต พหุสฺสีกโต จตฺตารो สติปฺญฺจาเน ปริปฺปูเรติ. จตฺตารो สติปฺญฺจานา ภาวิตฺตา พหุสฺสีกตา สตฺต
โพชฺฆณฺคเณ ปริปฺปูเรนฺติ. สตฺต โพชฺฆณฺคเณ ภาวิตฺตา พหุสฺสีกตา วิชฺชาวิมฺุตฺตี ปริปฺปูเรนฺติ.

๑๖๗ ส.มหา.๑๘/๘๘๖/๒๗๙-๒๘๐ (S.V,323-324) ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ทึฆํ วา
๓๒๘

อสุตสนฺโต ที่ขั อสุตสิสฺสามีติ ปชานาติ, ที่ขั วา ปสุตสนฺโต ที่ขั ปสุตสิสฺสามีติ ปชานาติ, รสุตฺ วา อสุตสนฺโต..., รสุตฺ วา ปสุตสนฺโต...,สพฺพกายปฏิสัเวที อสุตสิสฺสามีติ ลิกฺขติ,...ปสุตสิสฺสามีติ ลิกฺขติ, ปสุตสมภยั กายสงฺขารั อสุตสิสฺสามีติ ลิกฺขติ,...ปสุตสิสฺสามีติ ลิกฺขติ, กาเย กายานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมี สมเย วิหฺรติ...

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ปิตีปฏิสัเวที อสุตสิสฺสามีติ ลิกฺขติ,...สุขฺปฏิสัเวที...,จิตฺต-ปฏิสัเวที...,ปสุตสมภยั จิตฺตสงฺขารั...,เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมี สมเย วิหฺรติ...

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ จิตฺตปฏิสัเวที ลิกฺขติ...,อภิปปโมทยั จิตฺต...,สมาทหั จิตฺต...วิโมจยั จิตฺต...,จิตฺเต จิตฺตานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมี สมเย วิหฺรติ...

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ อนิจฺจานุปสฺสี อสุตสิสฺสามีติ ลิกฺขติ..., วิราคา-นุปสฺสี..., นิโรธานุปสฺสี..., ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี...,ธมฺเมสุ ธมฺมานุปสฺสี อานนฺท ภิกฺขุ ตสฺมี สมเย วิหฺรติ...

๑๖๘ สั.มหา.๑๙/๙๘๖/๒๗๙-๒๘๐,๙๘๙/๒๘๕-๒๘๖(S.V,331-333) ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ กาเย กายานุปสฺสี วิหฺรติ อุปฺภูจิตฺตสฺสตี, ตสฺมี อานนฺท ภิกฺขุโน สตี โหตี อสมฺมุจฺจา; ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อุปฺภูจิตฺตตี อสมฺมุจฺจา, สตีสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหตี; สตีสมฺโพชฺฌงฺคั ตสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ภาเวตี; สตีสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ;โส ตถา สโต วิหฺรณโต ตั ธมฺมํ ปญฺญาเย ปวิจฺจตี ปวิจฺรตี ปรีวีสั อปาชฺชตี.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ตถา สโต วิหฺรณโต ตั ธมฺมํ ปญฺญาเย ปวิจฺจตี ปวิจฺรตี ปรีวีสั อปาชฺชตี; ธมฺมวิจฺยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหตี; ธมฺมวิจฺยสมฺโพชฺฌงฺคั ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวตี. ธมฺมวิจฺยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ; ตสฺส ตั ธมฺมํ ปญฺญาเย ปวิจฺจโต ปวิจฺรโต ปรีวีสั อปาชฺชโต อารทฺโธ โหตี วิริยั อสฺสสินั.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน ตั ธมฺมํ ปญฺญาเย ปวิจฺจโต ปวิจฺรโต ปรีวีสั อปาชฺชโต อารทฺโธ โหตี วิริยั อสฺสสินั, วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหตี; วิริยสมฺโพชฺฌงฺคั ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวตี; วิริยสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ; อารทฺธวิริยสฺส อุปฺปาชฺชตี ปิตี นิรามิสฺสา.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อารทฺธวิริยสฺส อุปฺปาชฺชตี ปิตี นิรามิสฺสา ปิตีสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหตี, ปิตีสมฺโพชฺฌงฺคั ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวตี; ปิตีสมฺโพชฺฌงฺโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ; ปิตีมนสฺส กาโยปี ปสฺสสมฺภตี จิตฺตปี ปสฺสสมฺภตี.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน ปิตีมนสฺส กาโยปี ปสฺสสมฺภตี จิตฺตปี

ปัสสภกตติ, ปัสสทฐิสสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; ปัสสทฐิสสมโพชฌงคํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; ปัสสทฐิสสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ; ปัสสทฐ- กายสฺส สฺขินฺ จิตฺตํ สมาธิยติ.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน ปัสสทฐกายนสฺส สฺขินฺ จิตฺตํ สมาธิยติ, สมาธิ- สมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; สมาธิสมโพชฌงคํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; สมาธิสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ. โส ตถา สમાหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฌมฺเปกฺขิตา โหติ.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ตถา สમાหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฌมฺเปกฺขิตา โหติ, อุเปกฺขาสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; อุเปกฺขาสมโพชฌงคํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; อุเปกฺขาสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ เวทนาสฺส, จิตฺเต, ธมฺเมสฺส ธมฺมานุปสฺสี วิหริติ อุปญฺจิตสฺติ ตสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน สติ โหติ อสมฺมญฺจธา.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุโน อุปญฺจิตสฺติ โหติ อสมฺมญฺจธา, สติสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ, สติสมโพชฌงคํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ; สติสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ. ยถา ปจฺมํ สติปญฺจจฺานํ เอวํ วิตถาเรตพฺพํ. โส ตถา สમાหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฌมฺเปกฺขิตา โหติ.

ยสฺมี สมเย อานนฺท ภิกฺขุ ตถา สમાหิตํ จิตฺตํ สาธุกํ อชฌมฺเปกฺขิตา โหติ, อุเปกฺขาส- สมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน อารทฺโธ โหติ; อุเปกฺขาสมโพชฌงคํ ตสฺมี สมเย ภิกฺขุ ภาเวติ, อุเปกฺขาสมโพชฌงโค ตสฺมี สมเย ภิกฺขุโน ภาวนาปาริปุรี คจฺจติ

เอวํ ภาวิตา โข อานนฺท จตฺตารโ สติปญฺจจฺานา เอวํ พหุสฺสีกตา สตฺตโพชฌงคะ ปริปุเรนฺติ.

๑๖๙ ส.มหา.๑๙/๒๓๕//๑๐๕-๑๐๖ (Cp.S.V,333) กถํ ภาวิตา จ สตฺตโพชฌงคา กถํ พหุสฺสีกตา วิชฺชาวิมฺุตตี ปริปุเรนฺติ ?

อิธานนฺท ภิกฺขุ สติสมโพชฌงคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ ๗เปฯ อุเปกฺขาสมโพชฌงคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ ไวสฺสคคปริณามิ.

เอวํ ภาวิตา โข อานนฺท สตฺตโพชฌงคา เอวํ พหุสฺสีกตา วิชฺชาวิมฺุตตี ปริปุเรนฺตีติ.

๑๗๐ วิสฺฐกฺ.๒/๘๖/; ๒๕๓๑(a.Vis.Mag.291) Quotes อัง.นวก.๒๓/๑/๒๙๒(A.IV, 353) อานาปานาสติ ภาเวตพฺพทา วิตถกฺกฺปจฺเจทาย.

อฺงฺ.จกฺก.๒๒๗/๑๑๕/๔๒๖ (b.A.III,449) เจตโส วิกฺเขปสฺส ปหานาย อานาปานาสติ ภาเวตพฺพทา.

๑๗๑ เป็นการแปลทับศัพท์, เนตริปทศาสตร์; อาจหมายถึงเนตริปทศาสตร์”ของ อุปคูปตะที่ได้กล่าวถึงในอภิธรรมโกศศาสตร์.

๑๗๒ วิสุทฺธิ.๒/๑; ๒๕๓๑(Cp.Vis.Mag.229) ยัม ปเนตัม อรหนตานิ วณฺณทุกฺขสมฺภูเจท-สงฺฆาตัม สมฺภูเจทมรณํ, สงฺฆารานิ ชณภฺงคฺสงฺฆาตัม ชณิกมรณํ, รุกฺโข มโต, โลหํ มตฺตนิธฺวาทีสุ สมฺมตฺติมรณญจ, น ตัม อธิ อธิปฺเปตัม.

๑๗๓ วิสุทฺธิ.๒/๒-๓; ๒๕๓๑ (Cp.Vis.Mag.230) วรฺกปจฺจุปฺปญฺจานโต, สมฺปตฺติวิปตฺติโต, อุปสํหโรโต, กายพฺพุสฺสอารณโต, आयุพฺพุพลโต, อุกฺขานปริจฺเจทโต, อนิมิตฺตโต, ชณปริตฺตโต.

๑๗๔ ส.ข.๑๗/๙๕/๑๑๓(S.III,142)

แผนปิลฺลชฺฐปมํ รูปิ	เวทนา ปุพฺพุลฺลปมา
มรฺรฺจิกฺกุปมา สญฺญา	สงฺฆารา กทฺลุปมา
มาญฺอุปมญฺจ วิญฺญาณํ	ทีปิตาทิจฺจพฺนุณฺนา.

๑๗๕ อง.จกฺก.๒๒/๑๙/๒๑๔ (A.III,305-306) ยฺวายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺตี ภาวเติ อโห วตาทํ รตฺตินฺทิวํ ซีเวยฺยํ, ภควโต สาสนํ มนสิกรฺเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสชาติ, โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺตี ภาวเติ อโห วตาทํ ทิวสํ ซีเวยฺยํ, ภควโต สาสนํ มนสิกรฺเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสชาติ, โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺตี ภาวเติ อโห วตาทํ ตทฺนตฺรํ ซีเวยฺยํ ยทฺนตฺรํ เอกํ ปิลฺลชฺฐปาดํ ญฺญชฺชามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกรฺเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสชาติ, โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺตี ภาวเติ อโห วตาทํ ตทฺนตฺรํ ซีเวยฺยํ ยทฺนตฺรํ จตฺตาวโร ปญฺจ อาโลเป สงฺฆาทิตฺวา อชฺชโฆรฺรามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกรฺเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสชาติ; อิมํ วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ: ปมตฺตทา วิหรนฺติ, ทนฺถํ มรณสฺตี ภาวเติ อาสวานํ ขยาย.

โย จ ยฺวายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺตี ภาวเติ อโห วตาทํ ตทฺนตฺรํ ซีเวยฺยํ ยทฺนตฺรํ เอกํ อาโลเป สงฺฆาทิตฺวา อชฺชโฆรฺรามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกรฺเรยฺยํ, พหุํ วต เม กตํ อสฺสชาติ, โย จายํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เอวํ มรณสฺตี ภาวเติ อโห วตาทํ ตทฺนตฺรํ ซีเวยฺยํ ยทฺนตฺรํ อสฺสสิตฺวา วา ปสฺสสสามิ ปสฺสสิตฺวา วา อสฺสสสามิ, ภควโต สาสนํ มนสิกรฺเรยฺยํ พหุํ วต เม กตํ อสฺสชาติ; อิมํ วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ภิกฺขุ: อปฺปมตฺตทา วิหรนฺติ, ติกฺขํ มรณสฺตี ภาวเติ อาสวานํ ขยาย. ตสฺมาติห ภิกฺขเว เอวํ ลิกฺขิตฺพพฺ:-

อปฺปมตฺตทา วิหริสฺสาม, ติกฺขํ มรณสฺตี ภาวสฺสาม อาสวานํ ขยายาติ.
เอวํ หิ โว ภิกฺขเว ลิกฺขิตฺพพฺนฺติ.

๑๗๖ Abhidharmakosa, Fascicle 12. ๑๒๐ ขณะ = ๑ ตักขณะ; ๖๐ ตักขณะ = ๑ ลวะ; ๓๐ ลวะ = ๑ มุหุตตะ; ๓๐ มุหุตตะ = ๑ วันกับ ๑ ค่ำ. เพราะเหตุนี้ :-

$$๑ \text{ ขณะ} = ๒๔ \times ๖๐ \times ๖๐ = ๑ = ๐.๐๑๓๓ \dots\dots \text{ของวินาที}$$

$$๓๐ \times ๓๐ \times ๖๐ \times ๑๒๐ = ๗๐$$

Dirgha Agama, No. 22, Taisho Edition, p.146. ๖๐ ขณะ = ๑ ลวะ;

๓๐ ลวะ = ๑ มุหุตตะ; ๑๐๐ มุหุตตะ = ๑ อุปมา.

Two other tables:-

(a) ๖๐ ชณะ = ๑ ลวะ; ๓๐ ลวะ = ๑ ชั่วโมง; ๓๐ ชั่วโมง = ๑ วัน.

๑ ชณะ = ๒๔ x ๖๐ x ๖๐ = ๑.๖ วินาที

๓๐ x ๓๐ x ๖๐ (b) ๑๒๐ ชณะ = ๑ ตักชณะ; ๖๐ ตักชณะ = ๑ ลวะ; ๓๐ ลวะ = ๑ มุหุตตะ; ๕๐ มุหุตตะ = ๑ ชั่วโมง; ๖ ชั่วโมง = ๑ วัน.

๑ ชณะ = ๒๔ x ๖๐ x ๖๐ = ๑ = ๐.๐๐๑๓ ของวินาที

๖ x ๕๐ x ๓๐ x ๖๐ x ๑๒๐ ๗๕๐

๑๗๗ พิจารณาจากทรรศนะเกี่ยววิปริณามชั้นธ์ ไม่มีความผิดแย้งกันสำคัญที่ควรกล่าวไว้ในที่นี้ ตัวอย่างในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค(Vis.Mag.) มีดังนี้ :-

ชณิกตุดา จ ฐมมานํ เยหิ ชนเถหิ เต กตํ

อมนาปํ นิรุทธา เต กสฺส ทานีธ ชุชฺฉสึ

๑๗๘ ขุ.มหา.๒๔/๑๐/๓๔,๓๕/๔๗ (Nd1.42,117-118)

ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทฺทฺชา จ เภวลา

เอกจิตฺตสมายุตฺตา ลหุโส วตฺตติกฺขโณ

.....
อนิพฺพตฺเตน น ชาโต ปจฺจุปฺปนฺเนน น ชีวิติ

จิตฺตมฺงคฺมโต โลโก.....

๑๗๙ ที.ม.๑๐/๓๗๗/๒๕๐-๒๕๑ (M.I,57,III,90; D.II,293-294; Vbh.193) อตฺถิ อิมสฺมี กาเย เกสา โลมา นชา ทนฺดา ตโจ มํสํ นหารุ อฏฺฐิ อฏฺฐิมิณฺชํ วุกํ ททฺยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหํ ปปฺผาสํ อนฺตํ อนฺตคฺคณํ อฺทริยํ กรีสํ ปิตตํ เสมฺหํ ปุพฺโพ โลหิตํ เสโท เมโท อสฺสุ วสา เขโฬ สิงฆานิกา ลลิกา มุตฺตนฺติ(คำว่า มตฺถลฺลฺงคํ ไม่มีในสูตรนี้)

๑๘๐ Lit. “สุขวิหาร(dwelling peacefully)”, (Cp.Vis.Mag.355), ในคำว่า “อฏฺฐิสฺสุ”, มีการใช้คำว่า “อฺกฺชิปิตฺวา จิตฺ”, “ปติฏฺฐิตฺ” ในคำบรรยายลักษณะเดียวกัน

๑๘๑ อภิ.วิ.อฏฺฐ.๑๕๑/๑๐๒ (Vbh.-a.96) อโย หิ สตฺโต มาตฺกฺจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺตมาโน น อฺปฺปฺลปฺทฺมฺปฺนฺทฺริกาทีสุ นิพฺพตฺตติ; อถโข เภจฺจา อามาสยสฺส อฺปฺริ ปฺกฺกาสยสฺส, อฺทฺรปฺภฺลปิฏฺฐิกณฺฑกานํ เวมชฺฉเม, ปรมสมฺพพาธ, ติพฺพนฺธกาเร, นานากุณฺปนฺนฺธปริภาวิต, อสฺสุจิปรมทฺตคฺคณฺธปวนวิจาริต, อธิมตฺตเชจฺจฺฉเม กุจฺฉิปปเทเส ปฺติมจฺฉปฺติกฺมฺมาสจฺจนฺทนิกาทีสุ กิมิ วिय นิพฺพตฺตติ.

๑๘๒ ขุ.สุ.๒๕/๑๕๔/๓๗๑(Cp.a. Sn.197) อถสฺส นวหิ โสเดหิ อสฺสุจิสฺวติ สพฺพทา

ซู.เถร.๒๖/๑๑๓๗/๔๑๓ (b.Th.1134)

น ชาตุ ภสฺสํ   ทุกโต มุขํ จุเป
ธิริตถุ ปุริ   นวโสตสนฺทนิ.

ซู.เถร.๒๖/๓๔๔/๓๓๑ (c.Th. 394)

อาตุริ อสุจี ปูตี   ปสฺส กุลลํ สมุสฺสยํ
อุคฺฆรณฺตํ ปคฺฆรณฺตํ   พาลานํ อภินฺนุทิตํ.

๑๘๓ ส.ส.๑๕/๒๓๕/๒๔๘ (Cp.S.I,206)

ปจฺมํ กุลลํ โหติ   กุลลา โหติ อพฺพุทํ
อพฺพุททา ชายเต เปสี   เปสี นิพฺพตฺตตี ฉโน
ฉนา ปสาชา ชายนฺติ   เกสา โลมา นชานิ จ.
ยณฺจสฺส ภูณฺชเต มาตา   อนนํ ปานญจ โภชนํ
เตน โส ตตถ ยาเปติ   มาตุกฺขจฺจิกโต นโรติ.

ส.ส.อฎฐ.๑/๒๓๕/๒๘๔-๒๘๖(Spk.I,300-301)ตตถ ปจมนฺติ ปจเมน ปฏิสนฺธิ-
วิญญาณน สทฺธี ติสฺโสติ วา ผุสฺโสติ วา นามํ นตฺถิ. อถไซ ตีหิ ชาติอุณฺณอุสฺสฺหิ กตฺสฺตตฺตคฺเค
สณฺจิตเตลพินฺนุทูปฺปมาณํ. กุลลํ โหตีติ ยํ สนฺธาย วุตฺต:-

ติลเตลลสฺส ยถา พินฺนุ   สบฺปิมนฺโห อนาวีโล
เอวํ วณฺณปฏิภาคํ   กุลลํ สมฺปฺวฺจจตีติ.

กุลลา โหติ อพฺพุทฺทนฺติ, ตสฺมา กุลลา สดฺดาหจฺจเยน มํสโรวนอุทกาวณฺณํ อพฺพุทํ
นาม โหติ. กุลลนฺติ นามํ อนฺตรธายติ. วุตฺตํ หิ เอตฺ:-

๑   สดฺดาหํ กุลลํ โหติ   ปริปกกํ สมฺมุหตํ,
                      วิวฏฺฏมานํ ตํ ภาวํ   อพฺพุทํ นาม ชายตีติ.

อพฺพุททา ชายเต เปสีติ,ตสฺมาปิ อพฺพุททา สดฺดาหจฺจเยน วิสินฺติปฺสฺทิสสา เปสี นาม
สญฺชายติ.สา มริจฉาณิเตน ทีเปตฺพุททา. ความทรรกา หิ สฺปกฺกานิ มริจานิ คเหตุวา, สาฏกนฺ-
เตณฺชฺหิ กตฺวา, ปีเลตฺวา มณฺทํ อาทาย, กปาเล ปกฺขิปิตฺวา, อาตเป จเปนฺติ. ตํ สุกฺกมานํ
สพฺพภาเคหิ มุจฺจติ. เอวรฺูปา เปสี โหติ. อพฺพุทฺทนฺติ นามํ อนฺตรธายติ. วุตฺตมฺปิ เจตฺ:-

                      สดฺดาหํ อพฺพุทํ โหติ   ปริปกกํ สมฺมุหตํ
                      วิวฏฺฏมานํ ตํ ภาวํ   เปสี นาม จ ชายตีติ.

เปสี นิพฺพตฺตตี ฉโนติ,ตโต เปสีโต สดฺดาหจฺจเยน กุกฺกฏณฺทสณฺจานเ ฉโน นาม
มํสฺปิณฺโห นิพฺพตฺตตี. เปสีติ นามํ อนฺตรธายติ. วุตฺตมฺปิ เจตฺ:-

                      สดฺดาหํ เปสี ภวติ   ปริปกกํ สมฺมุหตํ,

วิภูฏมานันต์ ภาวี่	ฆโนติ นาม ชายดีดี.
ยถา กุกกุฏिया อณฺฑั	สมนฺดา ปริมณฑลั,
เอวံ ฆนสฺส สณฺจานัน	นิพฺพตฺตํ กम्मปจฺจยาตี.

ฆนา ปสาชา ซาฆนฺตีตี, ปญฺจเม สดฺดาเห ทฺวินฺนํ หตฺตปาทานํ สีสฺสสฺส จตฺตาย ปญฺจ ปิฬกา ซาฆนฺตี. ยํ สนฺธาย เอตํ วุตฺตํ:- “ปญฺจเม ภิกฺขเว สดฺดาเห ปญฺจ ปิฬกา สณฺจหนฺตี กम्मโตตี. อิติ ปรี ฉนฺนสฺสตฺตมาทึนิ สดฺดาหา นิ อติกกम्म เทสนํ สงฺฆิปิตฺวา ทฺวาจตฺตานิเส สดฺดาเห ปริณตฺกาลั คเหตฺวา ทสฺเสนโต เกสาตี อาทึ อาห.

ตตฺต เกสา โลมานา นานิ จาตี, ทฺวาจตฺตานิเส สดฺดาเห เอตานิ ซาฆนฺตี.เตน โส ตตฺต ยาเปตีตี ตสฺส ทึ นาภิตฺ อญฺจหิตฺนาโล มาตฺตอุทฺรปฺฏเลเน เอกาพทฺโธ โหตี. โส อฺปฺพทฺนทฺนโก ฆย จิทฺโท. เตน อาหารโรโส สัสมิตฺวา อาหาราสมฺมจฺจานรूपิ สมฺมจฺจาเปตี. เอวํ โส ทสฺมาเส ยาเปตี. มาตฺตจฺจจฺฉิตฺโต นโรตี, มาตฺตยา ตโรจฺจจฺฉิตฺโต, กฺจฺฉิยา อพฺภนฺตรคฺโตตี อตฺโถ. อิติ ภควา เอวํ ฆย กฺช อยํ สดฺโต อฺปฺพเพเน มาตฺตจฺจจฺฉิยํ วทฺตตี, น เอกปฺพาเรเนว นิพฺพตฺตตีตี ทสฺเสตี.

๑๘๔ ส.สพ.๑๘/๒๔๗/๑๘๒ (Cp.a.S.IV,198) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ปุริโส อรฺคตฺโต ปกฺกคตฺโต สรวณํ ปวิเสยฺย; ตสฺส กุสฺสณฺฎกา เจว ปาเท วิชฺฌเยยฺยํ อรฺกปฺกานิ คตฺตานิ วิลิกฺเขยฺยํ.

ม.ม./๒๘๓/๒๗๗ มิลินท๔๖๑(b.M.I,506) เสยฺยถาปิ มาคนทีย กฺจฺฉิ ปุริโส อรฺคตฺโต ปกฺกคตฺโต กิมิธี ชชฺชมาโน นเชทึ ฆณฺมุฆานิ วิปฺตจฺจมาโน...

มิลินท.๔๖๑(c. Mil.357) อรฺคตฺตปฺกคตฺโต ปุฬฺวาภิณฺณาสพฺพกาโย.

๑๘๕ ส.มหา.๑๘/๑๘๔/๖๒(S.V,67) เย เต ภิกฺขเว ภิกฺชู สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาสมฺปนฺนา วิมุตฺติสมฺปนฺนา วิมุตฺติฌาณทสฺสนสมฺปนฺนา ทสฺสนปาหํ ภิกฺขเว เตสํ ภิกฺขุณฺํ พหุการํ วทามิ. สวณฺฺ. อฺปฺสงฺกมณฺํ...ปยฺรูปาสนํ...อนฺุสฺสตี...อนฺุพฺพชฺชปาหํ ภิกฺขเว เตสํ ภิกฺขุณฺํ พหุการํ วทามิ. ตํ กิสฺส เหตุ. ตถารูปานํ ภิกฺขเว ภิกฺขุณฺํ ฌมฺมํ สุตฺวา ทฺวเณ วูปกาเสเน วูปกฺกฺโจ วิหฺรตี กายวูปกาเสเน จ จิตฺตวูปกาเสเน จ.

๑๘๖ ที.สี.๘/๓๗๓/๑๕๖(D.I,156) อธิ มหาลิกฺขุ ตินฺณํ สัโยฆานานํ (สฺกกายทิกฺกฺจ, วิจิกฺกฺจนา, สีลพฺพตฺปฺรามาส) ปริกฺชยา โสตาปนฺโน โหตี.

๑๘๗ ที.สี.๘/๓๗๓/๑๕๖ (Ibid.) ตินฺณํ สัโยฆานานํ ปริกฺชยา รากโถสโมหานํ ดนฺตุตฺตา สกทาคามิ โหตี.

๑๘๘ เพิ่งอ้าง(Ibid.)ปญฺจณฺนํ โอรฺมภาคิยานํ สัโยฆานานํ ปริกฺชยา โอปปาตีโก โหตี.

๑๘๙ ที.สี.๘/๓๗๓/๑๕๗(Ibid.)อาสวานํ ฆยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตี ปญฺญาวิมุตฺตี ทิกฺกฺเจว ฌมฺเม สยํ อภิณฺญา สจฺฉิกิตฺวา อฺปฺสมฺบชฺช วิหฺรตี.

๑๙๐ อฺง.สฺตตฺก.๒๓/๑/๑๒๕;ชฺ.ปฏฺ.๓๑/๒๒/๓๔๑-๓๔๒ (A.V,324; Pts.II, 130) เมตฺตาย

โส น ลภยย สปุปายานิ โภชนานิ, น ลภยย สปุปายานิ เกสชชานิ น ลภยย ปฏีรูปุ อูปฏจากรัง
น ลภยย คามนฺตนาถกั, ตั เอนั อนุถตโร ปุริโส ปสเสยย อทธานมคคปฏีปนโน,โส ตสฺมี ปุริเส
การุณณเวยว อูปฏจาเปยย, อนุทยเวยว อูปฏจาเปยย อนุกมปิเวยว อูปฏจาเปยย อโห วดายั ปุริโส
ลภยย สปุปายานิ โภชนานิ ลภยย สปุปายานิ เกสชชานิ ลภยย ปฏีรูปุ อูปฏจากรัง ลภยย
คามนฺตนาถกั. ตั กิสฺส เหตุ ? มายั ปุริโส อิเชว อนุยวฺยสนั อาปชชตีติ. เอวเมว โข อวฺวโส ยวฺวายั
ปุคฺคโล อปริสฺสุทฺทกฺกายสฺมาจาโร อปริสฺสุทฺทวฺจิสฺมาจาโร น จ ลภยย กาเลน กาลั เจตโส วิวรั เจตโส
ปสาทั, เอวรูเป อวฺวโส ปุคฺคเล การุณณเวยว อูปฏจาเปตพฺพั อนุทยาเวยว อูปฏจาเปตพฺพวา
อนุกมปาเวยว อูปฏจาเปตพฺพวา อโห วด อัยั อายสฺมา กายทฺวจฺจริตฺ ปหาย กายสฺจฺจริตฺ ภาเวยฺย,
วฺจิจฺจฺจริตฺ ปหาย วฺจิสฺจฺจริตฺ ภาเวยฺย, มโนทฺวจฺจริตฺ ปหาย มโนสฺจฺจริตฺ ภาเวยฺย. ตั กิสฺส เหตุ ? มายั
อายสฺมา กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺา อปายั ทฺคฺคตี วินิปาตั นิรยั อูปชชตีติ. เอวํ ตสฺมี ปุคฺคเล
อาชาโต ปฏีวินตพฺโพ.

๑๘๘ ม.อ.๑๘/๒๘๘/๒๖๒ (A.V,88) กมฺมสฺสโกมฺหิ กมฺมทายาโท; (M.I,390) เอวํ
ปฺญณ: กมฺมทายาโท สตฺตาติ วทามิ.

๑๘๙ สั.นั.๑๖/๑๓๗-๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒(S.II,189-190) น โส ภิกฺขเว สตฺโต สฺลภฺรโป, โย
น มาตาภูตพฺพโไฟ อิมินา ทีเมน อทฺธฺนา. ตั กิสฺส เหตุ ? อนมตคฺคายั ภิกฺขเว สัสารอ ปุพฺพวาโกฎี
น ปญฺญาติ อวิชฺชานีวรณานั สตฺตานั ตณฺหาสัโยชนานั สนธาวตฺ สัสรตฺ.

เอวํ ทีฆรตฺโต โข ภิกฺขเว ทฺกฺขั ปจฺจนฺภูตฺ ทิพฺพั ปจฺจนฺภูตฺ วฺยสนั ปจฺจนฺภูตฺ กฺภูสิ
วทฺตฺมิตา, ยาวถฺจิทฺ ภิกฺขเว อลเมว สพฺพสงฺขารสฺสุ นิพฺพินฺทิตฺ อลั วิวชฺชิตฺ อลั วิมฺจฺจิตฺนฺติ.

- น โส ภิกฺขเว สตฺโต สฺลภฺรโป โย น ปีตาภูตพฺพโไฟ...
- น สฺสฺภิกฺขเว สตฺโต สฺลภฺรโป โย น ภาตาภูตพฺพโไฟ...
- น โส ภิกฺขเว สตฺโต สฺลภฺรโป โย น ภคินีภูตพฺพโไฟ...
- น โส ภิกฺขเว สตฺโต สฺลภฺรโป โย น ปุตฺตภูตพฺพโไฟ...

๒๐๐ ชุ.อ.๒๕/๑๔/๑๐๘ (Ud.12)

คาเม อรณฺเณ สฺขทฺกฺขปฺฏโจ
เนวตฺตโน โน ปฺรโต ทฺเหถ,
ผฺสนฺติ ผฺสสา อฺปธี ปฏิจฺจ
นัรฺปธี เกน ผฺเสยฺยฺ ผฺสสาติ.

๒๐๑ ที.ปา.๑๑/๓๐๘/๒๐๐(D.II,186; D.III,223-224) อิธาวฺโส ภิกฺขุ เมตฺตาสฺหคฺเตน
เจตฺสา เอกั ทิสั ผริตฺวา วิหฺรติ, ตถา ทฺตียั, ตถา ตตฺตียั, ตถา จตฺตณฺั. อิตี อฺทฺธั อโธ ติริยั สพฺพติ
สพฺพตฺตตาย สพฺพาวนฺตฺ โลกั เมตฺตาสฺหคฺเตน เจตฺสา วิปฺุเลน มหคฺคเตน อฺปฺปมาเถน อเวเรน

อวยาปชฌเนน ผริตวา วิหริติ.

๒๐๒ สุตตารมมณ. (Cp.Mp.II,41) อิมะ ปน จตตารโ พุทฺทมวิหารา วฏฺฐา โหนติ, วฏฺฐปาทา โหนติ, วิปัสสนาปาทา โหนติ, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารา โหนติ, อภิญญาปาทา วา นิโรธ-ปาทา วาฏฺฐ โลกุตตรา ปน น โหนติ. กสฺมา ? สุตตารมมณตตาดิ.

๒๐๓ ชุ.อุ.อฎ.๑๘/๑๓๒-๑๓๓(Ud.-a.128)ยถา วา เต ภควนฺโต ทานปารมี ปุเรตวา, สีสเนกขมมปญญาวิริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตตอาอุเปกฺขาปารมีติ อิมา ทส ปารมีโย ทส อุปปา-รมีโย,ทส ปรมตฺตปารมีโยติ สมตฺตีส ปารมีโย ปุเรตวา, ปญจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา, ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขนณตตฺตจฺริยาทโย ปุเรตวา, พุทฺธิจฺริยา โภทฺตี ปตฺวา อาคตา, ตถา อยมฺปิ ภควา อาคโต.

๒๐๔ อภย. อญ.นวก. ๒๓/๓๔/๒๐๒ (Cp.A.IV,246) อิทฺ ภิกฺขเว อริยสาวโก ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏฺวิโรโต โหติ. ปาณาติปาตา ปฏฺวิโรโต ภิกฺขเว อริยสาวโก อปริมาณานํ สุตตानํ อภยํ เทติ อเวรํ เทติ อวยาปชฌํ เทติ; อปริมาณานํ สุตตानํ อภยํ ทตฺวา อเวรํ ทตฺวา อวยาปชฌํ ทตฺวา อปริมาณสฺส อภยสฺส อเวรสฺส อวยาปชฌสฺส ภาคี โหติ.อิทํ ภิกฺขเว ปจฺมํ ทานํ มหาทานํ อคฺคณฺณํ รตฺตณฺณํ วสฺสณฺณํ โปรวณฺณํ อสงฺกิณฺณํ อสงฺกิณฺณปุพฺพนํ สงฺกียติ น สงฺกียิสฺสตี อปฺปฏิญฺญํ สมณฺเหติ พุราหฺมณฺเหติ วิญฺญูหิ...

ปุณ จ ปรี ภิกฺขเว อริยสาวโก อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏฺวิโรโต โหติ ๕เปฯ กามสฺสุ มิจฺจจาจารย์ ปหาย กามสฺสุ มิจฺจจาจารา ปฏฺวิโรโต โหติ ๕เปฯ มุสฺสาวาทํ ปหาย มุสฺสาวาทา ปฏฺวิโรโต โหติ ๕เปฯ สุราเมรยมฺชฺชปมาทญฺจานา ปฏฺวิโรโต โหติ. สุราเมรยมฺชฺช-ปมาทญฺจานา ปฏฺวิโรโต ภิกฺขเว อริยสาวโก อปริมาณานํ สุตตानํ อภยํ เทติ ๕เปฯ อวยาปชฌสฺส ภาคี โหติ. อิทํ ภิกฺขเว ปญฺจมํ ทานํ มหาทานํ อคฺคณฺณํ ๕เปฯ

๒๐๕ ข้อความนี้ ส่วนมากได้รับการแปลแล้วบางส่วน (Cp.M.I,246) น โข ปนาหํ อิมาย กญฺกาย ทุกฺกรการิกาย อธิคฺจจามิ อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมา อสมรียญฺยานทสฺสนวิเสสํ, สฺยา นุ โข อญฺโล มคฺโค โฟธายาติ. ตสฺส มยฺหํ อคฺคิเวสน เอตทโหสิ: อภิขานามิ โข ปนาหํ ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมนเต สิตาย ชมฺพุจฺจายาย นิสินฺโน วิวิจฺเจว กามฺเหติ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สฺวิจารํ วิเวกฺขํ ปิติสฺสุํ ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺพชฺช วิหริตา, สฺยา นุ โข เอโส มคฺโค โฟธายาติ. ตสฺส มยฺหํ อคฺคิเวสน สตานุสฺสารี วิญฺญานํ อโหสิ: เอโส ว มคฺโค โฟธายาติ.

๒๐๖ ลำดับข้อความต่างจาก (D.III,229)จตตาริ อธิฏฺฐานานิ. ปญฺญาอธิฏฺฐานํ สจฺจจาธิฏฺฐานํ, จาคาธิฏฺฐานํ, อุปสมฺมาธิฏฺฐานํ.

๒๐๗ อหีสฺวา, อวิหีสฺวา. อญฺ.ติก.๒๐/๔๕/๑๔๖(a.A.I,151) สพฺพิ ทานํ อปญฺณตฺตํ อหีสฺวา-สญฺญโม ทโม (Mp.II,250 อหีสฺวาติ กรุณา เจว กรุณาปุพฺพคาคโค จ)

ที่.ปา.อฎ.๓/๓๐๔/๑๗๕(b.Sv.III,982) อวิหีสาดิ กรุณา กรุณาปุพฺพภาโคปิ.วุดตมฺปิ
เจตฺ: ตตฺถ กตฺมา อวิหีสํ ? ยํ สุตฺเตสุ กรุณา กรุณายนา กรุณายิตตฺตํ กรุณาเจโตวิมุตฺติ, อยํ
วฺจฺจติ อวิหีสาดิ.

ขุ.ธ.๒๕/๓๐๐/๖๘(c.Dh.300)เยสํ ทิวา จ รโต จ อหีสาย รโต มโน(Dh.-a.III,
459) อหีสาย รโตติ โส กรุณาสหคเตน เจตฺสา เอกํ ทิสํ ฝริตฺวา วิหฺรตีติ เอวํ วุตฺตยา
กรุณาภาวนาย รโต).

๒๐๘ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๑๗//๑๓๑ (Cp.a.Pts.I,128) ชราย อนุสทคโต โลกสนฺนิวาโสติ
ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สุตฺเตสุ มหกรุณา โอกฺกมฺติ... “พฺยาธึหิ อภิกฺขโต โลกสนฺนิวาโสติ
... “ตณฺหาย อฺขุทฺติโต โลกสนฺนิวาโสติ...

สํ.ส.๑๕/๖๗/๔๖(b.S.I,40) ตณฺหาย อฺขุทฺติโต โลโก, ชราย ปริวาริโต.

๒๐๙ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๑๗/๑๓๒(Pts.I,128-129) “มหาพนฺธนพนฺโธ โลกสนฺนิวาโส...
โมหพนฺธเนน...กิเลสพนฺธเนน...ตสฺส นตฺถณฺโณ โกจิ พนฺธํ โมเจตา อณฺุตร มยาติ...ตีหิ
ทฺวจฺริเตหิ วิปฺปฏิปนฺโน โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ...

๒๑๐ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๑๗/๑๓๓(ibid.129-130)ปญฺจหิ กามคฺุณหิ รชฺชติ โลกสนฺนิวาโสติ
“อญฺุทฺหิ มิจฺฉตฺเตหิ นียโต โลกสนฺนิวาโสติ...

๒๑๑ ปกิณณกเทศนาในที่หลายแห่ง ไม่สามารถเข้าใจได้เหมือนกับปรากฏในที่นี้ ข้อความ
ส่วนนี้ไม่มีในคัมภีร์ ๓ ฉบับ คือ ฉบับของราชวงศ์สูง ราชวงศ์หยวน และราชวงศ์หมิง ซึ่งแต่งขึ้น
ประมาณ ค.ศ.1239 , 1290 และ 1601 ตามลำดับ และข้อความส่วนที่วานี้ ไม่ปรากฏ ใน
ฉบับราชวงศ์สูงเก่าแก่เหมือนกัน ค.ศ.1104-1148 ซึ่งเป็นของห้องสมุดแห่ง the Japanese
Imperial Household.

๒๑๒ ที่.ปา.อฎ.๓/๓๐๘/๒๐๔ (Cp.Sv.III,1008) อปุปฺมณฺญาติ อปุปฺมาณํ อคฺเหตฺวา
อนวเสสฺสฝรณฺวเสน อปุปฺมณฺญา.

๒๑๓ สํ.ส.ฟา.๑๘/๓๖๘/๓๑๔ (Cp.a.S. IV, 360) กตฺโม จ ภิกฺขเว อสงฺขตคามิมคฺโค.
สฺวิตฺกโก สฺวิจฺจาโร สฺมาธิ อฺวิตฺกโก วิจฺจามตฺโต สฺมาธิ อฺวิตฺกโก อฺวิจฺจาโร สฺมาธิ. อยํ วฺจฺจติ ภิกฺขเว
อสงฺขตคามิมคฺโค.

ที่.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖ (b. D.III,219) ตโย สฺมาธิ. สฺวิตฺกโก สฺวิจฺจาโร สฺมาธิ,
อฺวิตฺกโก อฺวิจฺจามตฺโต สฺมาธิ, อฺวิตฺกโก อฺวิจฺจาโร สฺมาธิ(Sv.III,1003, สฺมาธิสุ ปจฺมชฺฌานสฺมาธิ
สฺวิตฺกสฺวิจฺจาโร. ปญฺจกนฺเยน ทฺุตฺติยชฺฌานสฺมาธิ อฺวิตฺกวิจฺจามตฺโต. เสโส อฺวิตฺกอฺวิจฺจาโร)

อฺจฺ.ฉกฺก.๒๒/๑๓/๒๘๑-๒๘๒(b. A.IV,300) เมตฺตา เม เจโตวิมุตฺติ ภาวิตา
ภวิสฺสตี พหุสฺสิกตา ยานึกตา วตฺถุกตา อนุญฺจิตา ปริจฺจิตา สฺสุสมารทฺธาติ. เอวํ หิ เต ภิกฺขุ สิกฺขิตพฺพ.

ยโต โข เต ภิกขุ อัย สมาธิ เอวํ ภาวีโต โหติ พหุสีกโต, ตโต ตวํ ภิกขุ อิมํ สมาธิ สวิตกมปิ สวีจาร์ ภาวะยยาสิ, อวิตกมปิ วิจารณ์ตํ ภาวะยยาสิ, อวิตกมปิ อวีจาร์ ภาวะยยาสิ, สปปิติกมปิ ภาวะยยาสิ, นิปปิติกมปิ ภาวะยยาสิ สาตสหคตมปิ ภาวะยยาสิ, อุเปกขาสคคตมปิ ภาวะยยาสิ. ยโต โข เต ภิกขุ อัย สมาธิ เอวํ ภาวีโต โหติ สุภาวีโต, ตโต เต ภิกขุ เอวํ ลิกขิตพฺพ:-

กรณา เม เจโตวิมุตติ...มูทิตา เม เจโตวิมุตติ...อุเปกขา เม เจโตวิมุตติ ภาวีตา...
อนุญจिता ปริจิตา สุตสมารทฐาติ.

๒๑๔ ส.มหา. ๑๙/๒๓๕/๑๐๕-๑๐๖, ๘๙๙/๒๕๖-๒๕๗ (S.V,119-121) ถถ ภาวีตา จ ภิกขเว เมตตทาเจโตวิมุตติ กังคคิกา โหติ กิมปรมา กิมผลา กิมปริโยसानา ?

อิธ ภิกขเว ภิกขุ เมตตาสหคตํ สติสมโพชฌงคํ ภาวะติ...เมตตาสหคตํ อุเปกขา สมโพชฌงคํ ภาวะติ วิเวก...วีราค...นิโรธนิสสิตํ ไวสสุคคปริณามํ. โส สเจ อากงขติ อปฺปปฏิกฺกุเล ปฏิกฺกุสสณฺเณ วิหเรยฺยนติ, ปฏิกฺกุสสณฺเณ ตตถ วิหริติ. สเจ อากงขติ อปฺปปฏิกฺกุเล จ ปฏิกฺกุเล จ ปฏิกฺกุสสณฺเณ วิหเรยฺยนติ, ปฏิกฺกุสสณฺเณ ตตถ วิหริติ. สเจ อากงขติ อปฺปปฏิกฺกุเล จ อปฺปปฏิกฺกุสสณฺเณ วิหเรยฺยนติ, อปฺปปฏิกฺกุสสณฺเณ ตตถ วิหริติ. สเจ อากงขติ อปฺปปฏิกฺกุสสณฺเณ จ ปฏิกฺกุสสณฺเณ จ ตทฺถ วิหริติ สโต สมฺปชาโนติ, อุเปกขโก ตตถ วิหริติ สโต สมฺปชาโน. สฺสํ วา โข ปน วิโมกฺขํ อุสมฺปชฺช วิหริติ, สฺสปรมาหํ. ส.สพ.อ.๓/๒๓๔/๒๔๒-๒๔๓(Skp.III,172-173) กสฺมา ปเนตาสํ เมตตาทินํ สฺสปรมาทิตา วุตฺตา ภควตฺตาติ สภาควเสน ตสฺส ตสฺส อุปนิสฺสยตา. เมตตาวีหริสฺส หิ สตฺตา อปฺปปฏิกฺกุลา โหนติ. ถถสฺส อปฺปปฏิกฺกุลาปริจฺจยา อปฺปปฏิกฺกุเลสฺส ปริสฺสทฺทวณฺเณสฺส นีลาทิสฺส จิตฺตํ อุปสํหโรติ อปฺปกสิเรเนว ตตถ จิตฺตํ ปกฺขนฺนทติ. อิติ เมตตทา สฺสภวิโมกฺขสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรี. ตสฺมา สฺสปรมาติ วุตฺตา, ภิกขเว เมตตทาเจโตวิมุตฺตี วทามิ. อิธ ปณฺณสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตริ วิมุตฺตี อปฺปปฏิวิชฺฌโต.

ถถ ภาวีตา จ ภิกขเว กรณาเจโตวิมุตติ กังคคิกา โหติ กิมปรมา กิมผลา กิมปริโยसानา ?

อิธ ภิกขเว ภิกขุ กรณาสหคตํ สติสมโพชฌงคํ ภาวะติ ๗เปฯ กรณาสหคตํ อุเปกขาสมโพชฌงคํ ภาวะติ...ไวสสุคคปริณามํ. โส สเจ อากงขติ อปฺปปฏิกฺกุเล ปฏิกฺกุสสณฺเณ วิหเรยฺยนติ, ปฏิกฺกุสสณฺเณ ตตถ วิหริติ...สเจ อากงขติ อปฺปปฏิกฺกุสสณฺเณ ปฏิกฺกุสสณฺเณ จ ตทฺถ วิหริติ สโต สมฺปชาโนติ, อุเปกขโก ตตถ วิหริติ สโต สมฺปชาโน. สพฺพโส วา ปน รูปสณฺณานํ สมตฺติกฺกมา ปฐิมสณฺณานํ อตถงคฺมา นานตตสณฺณานํ อมฺนสิการา อนนฺโต อากาโสติ อากาसानญายตฺนํ อุสมฺปชฺช วิหริติ, อากาसानญายตฺนปรมาหํ ภิกขเว กรณาเจโตวิมุตฺตี วทามิ. อิธ ปณฺณสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตริ วิมุตฺตี อปฺปปฏิวิชฺฌโต.

กถั ภาวิตา จ ภิกฺขเว มุทิตาเจโตวิมุตติ กิञฺชติกา โหติ กิมุปรมา กิมุผลา
กิมุปรโยसानา

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ มุทิตาสหคตํ สติสมโพะชฌงคํ ภาวเตติ...มุทิตาสหคตํ อุเปกฺขา-
สมโพะชฌงคํ ภาวเตติ...สพฺพโส วา ปน อากาसानญายตนํ สมตฺติกมฺม อนนฺตํ วิญญานนฺตํ
วิญญานญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริติ. วิญญานญายตนปรมาหํ ภิกฺขเว มุทิตาเจโตวิมุตติ
วทามิ. อิธ ปญฺญสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตรํ วิมุตติํ อปฺปฏิวิชฺฌโต.

กถั ภาวิตา จ ภิกฺขเว อุเปกฺขาเจโตวิมุตติ...กิมุปรโยसानา ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อุเปกฺขาสหคตํ สติสมโพะชฌงคํ ภาวเตติ...สพฺพโส วา ปน
วิญญานญายตนํ สมตฺติกมฺม นตฺถิ กิญฺจิติ อากิญฺจญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริติ.
อากิญฺจญายตนปรมาหํ ภิกฺขเว อุเปกฺขาเจโตวิมุตติ วทามิ. อิธ ปญฺญสฺส ภิกฺขุโน อุตฺตรํ วิมุตติ
อปฺปฏิวิชฺฌโตติ.

๒๑๕ ส.สพ.อ.ฎจ.๓/๒๓๔/๒๔๒(Spk.III,173)กรณาวีหริสฺส อญฺหาภิมาตาทิรูปานิมิตฺตํ
สตตทกฺขํ สมฺนุสฺสนตฺสส กรุณาย ปวตฺติสมภวโต รูปे อาทินโว สุปริวิทโต โหติ. อถสฺส สุ-
ปริวิทรูปาทินยตฺตา ปจฺจเวกฺกิสฺส อญฺจตฺรํ อุกฺขมาญฺจวา รูปนิสฺสรणे อากาเส จิตฺตํ อุปสํหโร
อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺกขนฺนทติ. อิติ กรุณา อากาसानญายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต
ปรํ. ตสฺมา อากาसानญายตนปรมาติ วุตฺตา.

๑๑๖ ส.สพ.อ.ฎจ.๓/๒๓๔/๒๔๓(Spk.III,173)มุทิตาวิหริสฺส ปน เตน เตน ปาโมชฺช-
การเณน อุปฺปนฺนปาโมชฺชสฺตตานํ วิญญานํ สมฺนุสฺสนตฺสส มุทิตาย ปวตฺติสมภวาโน
วิญญานคฺคหฺนปริจิจฺจํ จิตฺตํ โหติ. อถสฺส อญฺกมฺมาธิคตํ อากาसानญายตนํ อตฺติกมฺม
อากาสนิมิตฺตโคจเร วิญญานเณ จิตฺตํ อุปสํหโร อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺกขนฺนทติ. อิติ มุทิตา
วิญญานญายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ. ตสฺมา “วิญญานญายตนปรมาติ วุตฺตา.

๒๑๗ ส.สพ.อ.ฎจ.๓/๒๓๔/๒๔๓ (Spk.III,173-174) อุเปกฺขาวิหริสฺส ปน “สฺตฺตา
สุชิตา วา โหนฺตุ, ทกฺขโต วา วิมฺจฺจนฺตุ, สมฺปตฺตสฺสโต วา มา วิคฺจฺจนฺตฺติ อโภคาภาวโต
สุทฺทกฺคาทิติ ปรมตฺถคฺคาทวิมุขสมภวโต อวิชฺชมานคฺคหฺนทกฺขํ จิตฺตํ โหติ. อถสฺส
ปรมตฺถคฺคาทโต วิมุขภาวปริจิจฺจิตฺตสฺส ปรมตฺถโต อวิชฺชมานคฺคหฺนทกฺขจิจิตฺตสฺส จ
อญฺกมฺมาธิคตํ วิญญานญายตนํ สมตฺติกมฺสภวโต อวิชฺชมานเณ ปรมตฺถกฺกตฺสส
วิญญานสฺส อภาเว จิตฺตํ อุปสํหโร อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺกขนฺนทติ. อิติ อุเปกฺขา อ
ากิญฺจญายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ. ตสฺมา “อากิญฺจญายตนปรมาติ วุตฺตาติ.

๒๑๘ อภิ.วิ.อ.ฎจ.๒/๖(Vbh.-a.5) วาตาทิ กุञฺจิวาตปิฎฺจิวาตาทิวเสเน เวทิตพฺพา.

๒๑๙ (Netti 74) กตเมหิ ฉหิ อากาเรหิ วาโยธาดํ วิตฺถาเรน ปริคฺคฺหาติ ? อุกฺกธํคมา

อสมโมหสมปชญณฺติ เวทิตพฺพํ.

๒๒๓ สํ.นํ.๑๖/๑๒๔/๑๗๒;๑๗/๔๔/๑๑๗(S.II,178;III,149,151)อนมตคฺคายํ ภิกฺขเว
 สํสํโร ปุพฺพปาโกภฺนิ น ปญฺญาติ อวิชาเนวฺรณํ สุตตํ ตณฺหาสโยชนํ สนฺธาวตํ สํสรตํ.

๒๒๔ ขุ.เถร.๒๖/๕๔๐/๓๕๐ (Cp.Th.540)

สุปฺปมฺปิเต สีตวเน สีตเล คิริกนฺทเร
 คตฺตานิ ปริสฺสยจิตฺวา จงฺกมฺิสสามิ เอกโก

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๐๖/๔๐๘ (Th.1103)

กทา มยฺรสุสฺส ลีชนนฺทฺโน วเน
 ทิชฺสสุสฺส สุตฺวา คิริคพฺภเร รุตํ
 ปจฺจุจฺจหิตฺวา อมตสุสฺส ปตฺติยา
 สญฺจินฺตเย ตํ นุ กทา ภวิสฺสตี.

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๓๘/๔๑๓ (Th.1135)

วราหเอเนยฺยวิคฺคาพฺหเสวิต
 ปพฺพการญฺเฏ ปกฺกฺว สุนฺทเร
 นวมฺพฺนา ปาวุสฺสิตฺตกานเน
 ตทฺธี คฺคาเคหคโต รมิสฺสตี.

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๓๘/๔๑๔ (Th.1136)

สุนฺธิคฺคา สฺสลิชา สฺสเปชฺณา
 สฺสจิตฺตปตฺตจฺจนฺนา วิหงฺกมา
 สฺสมณฺชฺชโมสฺตถฺนิตาภิกฺขุชฺชิน
 เต ตํ รมิสฺสสนฺติ วนฺมहि ฉายนํ.

ขุ.เถร.๒๖/๑๑๔๐/๔๑๔ (Th.1137)

วฺจฺจมฺหิ เทเว จตฺรจฺจฺจเล ติเณ
 สมฺปฺปมฺปิเต เมฆนิกมฺหิ กานเน
 นคนฺตเร วิภฺปิสมฺ สยิสฺสํ
 ตํ เม มุทฺ โหหิติ ตฺถลสนฺนิภํ.

๒๒๕ ขุ.เถร.๒๖/๒๔๕/๓๑๐ (Cp.Th.245)

ยถา พุรฺพฺมา ตถา เอกํ ยถา เทโว ตถา พุเว
 ยถา คาโม ตถา ตโย โกลาหลํ ตตฺตตฺตริณฺตี.

๒๒๖ ขุ.เถร.๒๖/๑๑๒๑/๔๑๐ (Cp.Th.1118)

มฺกฺนฺโท วิรูโป อภิสํปํ อคฺคโต กปาลทฺตโถว กุเลสฺ ภิกฺขุสฺ,

ยฺยชสฺส สดถุ วจเน มหะสิโน, อิติสฺส มํ จิตตปุเร นิยฺยชสิ.

๒๒๗ ขุ.สฺ.๒๕/๗๑๗-๗๑๘/๔๗๔ (Cp.Sn.711-712)

น มฺนิ คามํ อาคมฺม	กุเลสฺส สหสา จเร,
ฆาเสสนํ ฉินฺนโก	น วาจํ ปยฺยุตฺตํ ภาณ,
อลตฺถํ ยทิทํ สาทุ;	นาลตฺถํ กุสฺสํ อิติ;
อฺภเยเนว โส ตาทิ	รฺกขํว อฺปนินวตฺตติ.

เชิงอรรถบทที่ ๙

๑ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๐/๔๑๘;ขุ.ปฎิ.อฎฐ.๒/๙/๓๐๙(Cp.Pts.II,287-210) กตมา อธิฏฐานา อิทธิ? อิธ ภิกขุ เอนกวิหิตัง อิทธิวิธัง ปจฺจนุโกติ: เอโกปิ หุตฺวา พุทฺธา โหติ, พุทฺธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ ยาว พุทฺหมโลกาปิ กาเยน วสํ วตฺเตติ...อัย อธิฏฐานา อิทธิ.

๒ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๓/๔๒๒;ขุ.ปฎิ.อฎฐ.๒/๙/๓๐๙(Pts.II,210)กตมาวิกุพฺพนาอิทธิ?...โส ปกตฺวาณณํ วิชฺหิตฺวา กุมารวณฺณํ ทสฺเสติ, นาควณฺณํ วา ทสฺเสติ, สุปณฺณวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ยกฺขวณฺณํ วา ทสฺเสติ, อินฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, เทววณฺณํ วา ทสฺเสติ, พุทฺหมวณฺณํ วา ทสฺเสติ... อัย วิกุพฺพนา อิทธิ.

๓ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๔/๔๒๒;ขุ.ปฎิ.อฎฐ.๒/๙/๓๐๙(Ibid.210-11) กตมา มโนมยา อิทธิ? อิธ ภิกขุ อิมฺมหา กายา อณฺเฑ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปี มโนมยํ สพฺพวงฺคปจฺจกํ อหีนินฺทริยํ... อัย มโนมยา อิทธิ.

๔ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๕/๔๒๓;ขุ.ปฎิ.อฎฐ.๒/๙/๓๐๙(Ibid.211)กตมา ฅาณวิปฺฝาราวา อิทธิ? อนิจฺจานุสฺสนาย นิจฺจสณฺณาย ปหานญฺโจะ อิชฺฅมตฺตี' ฅาณวิปฺฝาราวา อิทธิ, ทุกฺขานุสฺสนาย สฺขสณฺณาย, อนตฺตานุสฺสนาย อตฺตสณฺณาย...ปฏินิสฺสคฺคานุสฺสนาย อาทานสฺส ปหานญฺโจะ อิชฺฅมตฺตี' ฅาณวิปฺฝาราวา อิทธิ. ฅายสมฺโตะ พกฺกุลสฺส (บางมติเป็น พากุลสฺเสว) ฅาณวิปฺฝาราวา อิทธิ, ฅายสมฺโตะ สงฺกิจฺจสฺส ฅาณวิปฺฝาราวา อิทธิ, ฅายสมฺโตะ ญฺตปาลสฺส ฅาณวิปฺฝาราวา อิทธิ. อัย ฅาณวิปฺฝาราวา อิทธิ.

๕ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๖/๔๒๓;ขุ.ปฎิ.อฎฐ.๒/๙/๓๐๙(a-Ibid.211-12)กตมาสมาธิ วิปฺฝาราวา อิทธิ? ปรมชฺฅาเนน นีวารณานํ ปหานญฺโจะ อิชฺฅมตฺตี' สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ, ...ฯปฯ.. เนวสณฺณานาสณฺณายตนสมาปตฺติยา อากิณฺจณฺณายตนสณฺณาย ปหานญฺโจะ อิชฺฅมตฺตี' สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ. ฅายสมฺโตะ สารีปฺตฺตสฺส สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ, ฅายสมฺโตะ สณฺชีวสฺส สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ, ฅายสมฺโตะ ฅาณฺโกณฺทณฺณสฺส สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ, ฅุตฺตรา อูปาสิกาย สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ, สามีวตฺติยา, อูปาสิกาย สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ. อัย สมาธิวิปฺฝาราวา อิทธิ.

องฺ.เอกก.๒๐/๒๖๒/๒๗(b-A.I,26) ฅตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวิกานํ อูปาสิกาณํ ปรมฅายีณํ ยทิทํ ฅุตฺตรา นนฺทมาตา

๖ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๗/๔๒๔;ขุ.ปฎิ.อฎฐ.๒/๑๗/๓๓๙(Pts.II,212-213) กตมา อริยา อิทธิ? อิธ ภิกขุ สเจ อากงฺขติ ปฏิกฺกุเล อปฏิกฺกุลสณฺณี วิหเรยฺยนฺติ, อปฏิกฺกุลสณฺณี ตตฺถ วิหฺรติ; สเจ อากงฺขติ อปฏิกฺกุเล ปฏิกฺกุลสณฺณี วิหเรยฺยนฺติ, ปฏิกฺกุลสณฺณี กตฺถ วิหฺรติ; สเจ อากงฺขติ

ปฏิกฎเล จ อปฏิกฎเล จ อปฏิกฎลสณณั วิหเรยณนติ, อปฏิกฎลสณณั กตถ วิหริติ; สเจ อากงขติ
อปฏิกฎเล จ ปฏิกฎเล จ ปฏิกฎลสณณั วิหเรยณนติ, ปฏิกฎลสณณั กตถ วิหริติ; สเจ อากงขติ
อปฏิกฎเล จ ปฏิกฎเล จ ปฏิกฎลสณณั วิหเรยณนติ, ปฏิกฎลสณณั ตตถ วิหริติ; สเจ อากงขติ
ปฏิกฎเล จ อปฏิกฎเล จ ตทุภยั อภินิวชเชตวา อุเปกขโก วิหเรยยั สโต สมปะชาโนติ อุเปกขโก ตตถ
วิหริติ สโต สมปะชาโน กถั ปฏิกฎเล อปฏิกฎลสณณั วิหริติ? อนิฏจสมั วตตุสมั เมตตตาย วา ผริติ,
ชาตุโก วา อุสัหริติ เอวั ปฏิกฎเล อปฏิกฎลสณณั วิหริติ.

กถั อปฏิกฎเล อปฏิกฎลสณณั วิหริติ? อิฏจสมั วตตุสมั อสุภาย วา ผริติ, อนิจจโต
วา อุสัหริติ เอกั อปฏิกฎเล ปฏิกฎลสณณั วิหริติ.

กถั ปฏิกฎเล จ อปฏิกฎเล จ อปฏิกฎลสณณั วิหริติ? อนิฏจสมั จ อิฏจสมั จ
วตตุสมั อสุภาย วา ผริติ, อนิจจโต วา อุสัหริติ. เอวั อปฏิกฎเล จ ปฏิกฎเล จ ปฏิกฎลสณณั
วิหริติ.

กถั ปฏิกฎเล จ อปฏิกฎเล จ ตทุภยั อภินิวชเชตวา อุเปกขโก วิหริติ สโต
สมปะชาโน ? อิธ ภิกขุ จกขุณา รูปั ทิสวาน เอว สุมโน โหติ น ทุมมโน, อุเปกขโก วิหริติ สโต
สมปะชาโน; โสเตน สททั สุตวา, คาเมน คนธั ฆายิตวา, ชิวหาย รสั สายิตวา, กาเยน โผฏจพพั
ผุสิตวา, มนสา ธมมั วิญญาย เนว สุมโน โหติ น ทุมมโน, อุเปกขโก วิหริติ สโต สมปะชาโน. เอวั
ปฏิกฎเล จ อปฏิกฎเล จ ตทุภยั อภินิวชเชตวา อุเปกขโก วิหริติ สโต สมปะชาโน. อัยั อริยา อิทธิ.

๗ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๘/๔๒๕; ขุ.ปฎิ.อฎจ.๒/๙/๓๐๙ (Ibid.213) กตมา กมมวิปากชา อิทธิ ?
สพเพสั ปกขัณั, สพเพสั เทวานั, เอกจจันนั มนุสสานั, เอกจจันนั วินิปาติگانั. อัยั กมมวิปากชา อิทธิ.

๘ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๘/๔๒๕; ขุ.ปฎิ.อฎจ.๒/๙/๓๐๙ (Pts.II,213) กตมา ปุณณวโต อิทธิ ?
ราชา จกกวตติ เวฆาสั คจจติ สทธี จตฺรจคินิยา เสนาย อนุตมโส อสฺสพณฺธโคปเก ปุริเส
อุปาทย; ไชติกสฺส คหปติสฺส ปุณณวโต อิทธิ, ชฎิลสฺส คหปติสฺส ปุณณวโต อิทธิ, เมณฺชกสฺส
คหปติสฺส ปุณณวโต อิทธิ, โฆลิตสฺส คหปติสฺส ปุณณวโต อิทธิ, ปญฺจนนั มหาปุณณวานั ปุณณวโต
อิทธิ อัยั ปุณณวโต อิทธิ.

๙ เพิงอ้าง (Ibid.) กตมา วิชชามยา อิทธิ ? วิชชาธรา วิชชั ปริชปะเตตวา เวฆาสั
คจจนฺติ: อากาเส อนตฺลิกเข หตฺถิปี ทสฺเสนฺติ, อสฺสปี ทสฺเสนฺติ, รถปี ทสฺเสนฺติ, ปตฺตีปี ทสฺเสนฺติ,
วิวัธปี เสนาพฺยหุ ทสฺเสนฺติ อัยั วิชชามยา อิทธิ.

๑๐ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๘/๔๒๕; ขุ.ปฎิ.อฎจ.๒/๙/๓๐๘ (Ibid.213-14) กถั ตตถ ตตถ สมมา-
ปะโยคปะจจยา อิชฺฌนญฺเจน อิทธิ ? เนกขมฺเมน กามจจนฺทสฺส ปหานญฺโจ อิชฺฌตฺตีติ' ตตถ ตตถ
สมมาปะโยคปะจจยา อิชฺฌนญฺเจน อิทธิ... อรหตฺตมคฺเคน สพฺพกิลีสานั ปหานญฺโจ อิชฺฌตฺตีติ กตถ
ตตถ สมมาปะโยคปะจจยา อิชฺฌนญฺเจน อิทธิ เอวั ตตถ ตตถ สมมาปะโยคปะจจยา อิชฺฌนญฺเจน อิทธิ.

๑๑ ที.ม.๑๐/๒๘๗/๑๘๒-๑๘๓(D.II,213)ยาว สุปญตตาวิเม เตน ภาวตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมมาสมพุทฺเณ จตฺตารอ อิทฺธิปาทา อิทฺธิพฺพตฺตาย อิทฺธิวีสฺวิตาย อิทฺธิ- วิกุพฺพนตฺตาย, อิเม จตฺตารอ ? อิตฺ โภ ภิกฺขุ ฉนฺทสมมาธิปชานสงฺขารเณ สมณฺนาคตฺ อิทฺธิปาท์ ภาวเตติ, วิริยสมมาธิ... จิตฺตสมมาธิ... วิมฺสาสมมาธิปชานสงฺขารเณ สมณฺนาคตฺ อิทฺธิปาท์ ภาวเตติ.

๑๒ ส.มหา.๑๙/๘๓๔/๒๔๗-๒๔๘(Cp.S.V,283-285)ยสฺมี อานนฺท สมเย ตถาคโต กายปี จิตฺเต สมากฺทฺติ จิตฺตปี จ กายเ สมากฺทฺติ สุขสฺถณฺนํ จ ลหุสฺถณฺนํ จ กายเ โอกฺกมิตฺวา วิหฺรติ, ตสฺมี อานนฺท น สมเย ตถาคตฺสฺส กายเ ลหุสฺถโร เจว โหติ มุทฺตรโร จ กมฺมณฺยตฺโร จ ปกฺสฺสรตฺโร จ.

เสยฺยถาปี อานนฺท อโยคฺโผ ทิวสํ สนิตฺตโต ลหุสฺถโร เจว โหติ มุทฺตรโร จ กมฺมณฺยตฺโร จ ปกฺสฺสรตฺโร จ, เอวเมว โช อานนฺท ยสฺมี สมเย ตถาคโต กายปี จิตฺเต สมากฺทฺติ, จิตฺตปี กายเ สมากฺทฺติ, สุขสฺถณฺนํ จ ลหุสฺถณฺนํ จ กายเ โอกฺกมิตฺวา วิหฺรติ, ตสฺมี อานนฺท สมเย ตถาคตฺสฺส กายปี จิตฺเต สมากฺทฺติ, จิตฺตปี กายเ สมากฺทฺติ, สุขสฺถณฺนํ จ ลหุสฺถณฺนํ จ กายเ โอกฺกมิตฺวา วิหฺรติ, ตสฺมี อานนฺท สมเย ตถาคตฺสฺส กายเ ลหุสฺถโร เจว โหติ มุทฺตรโร จ กมฺมณฺยตฺโร จ ปกฺสฺสรตฺโร จ ยสฺมี อานนฺท สมเย ตถาคโต กายปี จิตฺเต สมากฺทฺติ, จิตฺตปี กายเ สมากฺทฺติ, สุขสฺถณฺนํ จ ลหุสฺถณฺนํ จ กายเ โอกฺกมิตฺวา วิหฺรติ, ตสฺมี อานนฺท สมเย ตถาคตฺสฺส กายเ อปฺปกสิเรเนว ปจฺรียา เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺจติ, โส อนเณกฺวิหิตํ อิทฺธิวีสํ ปจฺจนฺนุโภติ, เอโกปี หุตฺวา พุทฺธา โหติ,...ฯเปฯ... ยาว พุรฺหมโลกาปี กายเณ วสํ วตฺเตติ.

เสยฺยถาปี อานนฺท ตฺถลปิ จ วา กปฺปาสปิ จ วา ลหุโกวตฺตปาทาโน อปฺปกสิเรเนว ปจฺรียา เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺจติ, เอกํ เอว โช อานนฺท ยสฺมี สมเย ตถาคโต กายปี จิตฺเต สมากฺทฺติ, จิตฺตปี กายเ สมากฺทฺติ, สุขสฺถณฺนํ จ ลหุสฺถณฺนํ จ กายเ โอกฺกมิตฺวา วิหฺรติ, ตสฺมี อานนฺท สมเย ตถาคตฺสฺส กายเ อปฺปกสิเรเนว ปจฺรียา เวหาสํ อพฺภุคฺคจฺจติ, โส อนเณกฺวิหิตํ อิทฺธิวีสํ ปจฺจนฺนุโภติ, เอโกปี หุตฺวา พุทฺธา โหติ,...ฯเปฯ...ยาว พุรฺหมโลกาปี กายเณ วสํ วตฺเตตฺติ.

๑๓ อจฺ.เอกก.๒๐/๑๙๙/๒๔(a- A.I,24) เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สาวกานํ ภิกฺขุณํ มโนมยํ กายํ อภินิมฺมินฺนตฺตานํ ยทิตํ จุลลปฺนตฺโก (=โส ฌานฺนปริปากํ อากมฺม ตตฺถ ชยวยํ ปฏฺจเปตฺวา จินฺตลลิตฺติ: อิทํ โจทยนฺตํ ปกฺติยา ปณฺณาการํ ปริสฺสุทํ อุปาทินฺณกสฺสริวํ (ควฺรเป็นอุปาทินฺนกสฺสริวํ) นิสฺสาย กิลิฏฺจํ ชาตํ, จิตฺตปี เหวงฺคตฺกํ เอวาติ. สมากฺธิ ภาวเตวา จตฺตาริ รูปรวจรชฺฆานานิ ปาทกํ กตฺวา สท ปฏฺิสมฺภิกาทิ อรหตฺตํ ปาปฺณิ. โส มโนมยฌานลลิตํ หุตฺวา เอโก หุตฺวา พุทฺธา, พุทฺธา หุตฺวา เอโก ภวิตฺถํ สมตฺถโต อโหสิ.) Mp.I, 216)

ขุ.ปฏฺิ.อฏฺจ.๒/๑๐/๓๑๑-๓๑๒(b-Pts.II,207) “เอโกปี หุตฺวา พุทฺธา โหตฺติ, ปกฺติยา เอโก พหุลํ อวาชฺชติ, สตํ วา สทสฺสํ วา สตสทฺสสํ วา อวาชฺชติ; อวาชฺชิตฺวา ฌานเณ อธิฏฺฐาติ พหุโล

โหม่ติ พหุโล โหติ. ยถายสฺมา จุสฺสพณฺโณ เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ, เอวเมวํ โส อิทิธึมา เจโตวสิปฺตโต เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหติ.

พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติติ, ปกฺติยา พหุโล เอกํ อวชฺชติ; อวชฺชิตฺวา ฅาณฺน อธิฏฺฐาติ “เอโก โหม่ติ เอโก โหติ. ยถายสฺมา จุสฺสพณฺโณ พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ, เอวเมวํ โส อิทิธึมา เจโตวสิปฺตโต พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหติ.

๑๔ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๑/๔๑๙-๔๒๐; ขุ.ปฎิ.อฎิ.๒/๑๑/๓๑๖-๓๑๗ (Pts.II, 207-208) อภิวิภาวนฺติ’. เกนจิ อนาวญฺ โหติ อปฺปฏิจฺจนนํ วิวญฺ ปากญฺฺติโรภาวนฺติ’. เกนจิ อวญฺ โหติ ปฏิจฺจนนํ ปิหิตํ ปฏิกฺุชฺชติ.

ติโรกฺุทฺทํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสฺชชฺมาโน คจฺจนฺติ, เสยฺยถาปิ อากาเสติ’. ปกฺติยา อากาสกฺลิณสฺมาปฺตติยา ลากิ โหติ. ติโรกฺุทฺทํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อวชฺชติ; อวชฺชิตฺวา ฅาณฺน อธิฏฺฐาติ อากาโส โหตุติ’, อากาโส โหติ. โส ติโรกฺุทฺทํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อวชฺชชฺมาโน คจฺจนฺติ. ยถา มนุสฺสา ปกฺติยา อนิทฺธิมนฺโต เกนจิ อนาวญฺ อปริกฺุชิตเต อสฺชชฺมานา คจฺจนฺติ, เอวเมวํ โส อิทิธึมา เจโตวสิปฺตโต ติโรกฺุทฺทํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสฺชชฺมาโน คจฺจนฺติ เสยฺยถาปิ อากาเส.

ปจฺวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุกฺเกติ. ปกฺติยา อภิปกฺลิณสฺมาปฺตติยา ลากิ โหติ, ปจฺวี อวชฺชติ; อวชฺชิตฺวา ฅาณฺน อธิฏฺฐาติ อุกํ โหตุติ อุกํ โหติ. โส ปจฺวิยา อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺ กโรติ ยถา มนุสฺสา ปกฺติยา อนิทฺธิมนฺโต อุกเก อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺ กโรติ เอวเมวํ โส อิทิธึมา เจโตวสิปฺตโต ปจฺวิยา อุมฺมุชฺชนิมฺมุชฺ กโรติ, เสยฺยถาปิ อุกเก.

๑๕ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๑/๔๒๐ (Pts.II, 208-209) อุกเกปิ อภิชฺชชฺมาเน คจฺจนฺติ, เสยฺยถาปิ ปจฺวิยนฺติ’. ปกฺติยาปจฺวีกฺลิณสฺมาปฺตติยา ลากิ โหติ, อุกํ อวชฺชติ; อวชฺชิตฺวา ฅาณฺน อธิฏฺฐาติ ปจฺวี โหตุติ ปจฺวี โหติ. โส อภิชฺชชฺมาเน อุกเก คจฺจนฺติ. ยถา มนุสฺสา ปกฺติยา อนิทฺธิมนฺโต อภิชฺชชฺมานาย ปจฺวิยา คจฺจนฺติ, เอวเมวํ โส อิทิธึมา เจโตวสิปฺตโต อภิชฺชชฺมาเน อุกเก คจฺจนฺติ, เสยฺยถาปิ ปจฺวิยํ. อากาเสปิ ปลฺลงฺเกน จงฺกมฺติ, เสยฺยถาปิ ปกฺุชชี สกฺุณฺเต. ปกฺติยา ปจฺวีกฺลิณสฺมาปฺตติยา ลากิ โหติ, อากาสํ อวชฺชติ; อวชฺชิตฺวา ฅาณฺน อธิฏฺฐาติ ปจฺวี โหตุติ’, ปจฺวี โหติ. โส อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมฺติปิ ติฏฺฐติปิ นิสีทติปิ เสยฺยํปิ กปฺเปติ. ยถา มนุสฺสา ปกฺติยา อนิทฺธิมนฺโต ปจฺวิยา จงฺกมฺติปิ ติฏฺฐนฺติปิ นิสีทนฺติปิ เสยฺยํปิ กปฺเปติ, เอวเมวํ โส อิทิธึมา เจโตวสิปฺตโต อากาเส อนฺตลิกฺเข จงฺกมฺติปิ ติฏฺฐติปิ นิสีทติปิ เสยฺยํปิ กปฺเปติ, เสยฺยถาปิ ปกฺุชชี สกฺุณฺ. อิมฺปิ จนฺทิมฺสุริเย เอวํมหิทธิเก เอวํหานุภาเว ปาณินา ปรามสฺติ ปริมชฺชตีติ. อึธ โส อิทิธึมา เจโตวสิปฺตโต นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมฺสุริเย อวชฺชติ; อวชฺชิตฺวา ฅาณฺน อธิฏฺฐาติ หตฺถปาเส โหตุติ, หตฺถปาเส โหติ, โส นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จนฺทิมฺสุริเย ปาณินา อามสฺติ ปรามสฺติ ปริมชฺชติ,

ยถา มนุสฺสา ปกตียา อนิทฺธิมนฺโต กิลฺยจิตฺเตว รูปคตํ หตฺถปาเส อามสฺนติ ปรามสฺนติ ปริมชฺชนฺติ
 เหวเมวํ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺตโต นิสินฺนโก วา นิปนฺนโก วา จฺนทิมสฺสุริเย ปาณินา อามสฺติ
 ปรามสฺติ ปริมชฺชติ.

๑๖ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๒/๔๒๑(Pts.II,209-210) ยาว พุรุมฺโลกาปิ กาเยน วสํ วตเตตฺตีติ สเจ
 โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺตโต พุรุมฺโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, ทูเรปิ สฺนติเก อธิฏฺฐาติ สฺนติเก โหตุติ'
 สฺนติเก โหติ, สฺนติเกปิ ทูเร อธิฏฺฐาติ ทูเร โหตุติ' โหติ; พหุํกํ โถกํ อธิฏฺฐาติ โถกํ โหตุติ โถกํ
 โหติ, โถกํปิ พหุํ อธิฏฺฐาติ พหุํ โหตุติ พหุํ โหติ; ทิปฺเพน จกฺขฺนา ตสฺส พุรุมฺโน รูปํ ปสฺสติ,
 ทิปฺพาย สโตธาดฺยา ตสฺส พุรุมฺโน สทฺทํ สฺมาติ, เจโตปริยญาณेณ ตสฺส พุรุมฺโน จิตฺตํ
 ปชานาติ. สเจ โส อิทฺธิมา เจโตวสิปฺตโต ทิสฺสमानेณ กาเยน พุรุมฺโลกํ คนฺตุกาโม โหติ,
 กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมติ, กายวเสน จิตฺตํ อธิฏฺฐาติ; กายวเสน จิตฺตํ ปริณาเมตฺวา กายวเสน จิตฺตํ
 อธิฏฺฐิตฺวา สุขสฺสยฺยญฺจ ลหุสฺสยฺยญฺจ โยกฺกมิตฺวา ทิสฺสमानेณ กาเยน พุรุมฺโลกํ คจฺจติ. สเจ โส
 อิทฺธิมา เจโตวสิปฺตโต อทิสฺสमानेณ กาเยน พุรุมฺโลกํ คนฺตุกาโม โหติ, จิตฺตวเสน กายํ ปริ
 ณาเมติ, จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐาติ; จิตฺตวเสน กายํ ปริณาเมตฺวา จิตฺตวเสน กายํ อธิฏฺฐิตฺวา
 สุขสฺสยฺยญฺจ ลหุสฺสยฺยญฺจ โยกฺกมิตฺวา อทิสฺสमानेณ กาเยน พุรุมฺโลกํ คจฺจติ. โส ตสฺส พุรุมฺโน
 ปฺตโต รูปํ อภินิมฺมิทานํ มโนมยํ สพฺพขคฺปจฺจจํคํ อหีนฺนทริยํ. สเจ โส อิทฺธิมา จกฺกมติ, นิมฺมิโตปิ
 ตตฺถ จกฺกมติ; สเจ โส อิทฺธิมา ติฏฺฐติ, นิมฺมิโตจาปิ ตตฺถ ติฏฺฐติ; สเจ โส อิทฺธิมา นิสิตฺติ, นิมฺมิโตปิ
 ตตฺถ นิสิตฺติ; สเจ โส อิทฺธิมา เสยฺยํ กปฺเปติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ เสยฺยํ กปฺเปติ; สเจ โส อิทฺธิมา
 ฐฺปายติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ฐฺปายติ; สเจ โส อิทฺธิมา ปชฺชลติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปชฺชลติ; สเจ โส อิทฺธิมา
 ฅมฺมํ ภาสติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ฅมฺมํ ภาสติ; สเจ โส อิทฺธิมา ปญฺหํ ปุจฺจติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปญฺหํ
 ปุจฺจติ; สเจ โส อิทฺธิมา ปญฺหํ ปุญฺโจ วิสฺสขฺเขตฺติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ ปญฺหํ ปุญฺโจ วิสฺสขฺเขตฺติ; สเจ โส
 อิทฺธิมา เตน พุรุมฺนา สทฺธี สฺนติฏฺฐติ สลฺลปติ สากจฺจํ สฺมาปชฺชติ, นิมฺมิโตปิ ตตฺถ เตน
 พุรุมฺนา สทฺธี สฺนติฏฺฐติ สลฺลปติ สากจฺจํ สฺมาปชฺชติ; ยเถว हि โส อิทฺธิมา กโรติ, ตเถว हि โส
 นิมฺมิโต กโรติ. อयํ อธิฏฺฐานา อิทฺธิ.

๑๗ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๓/๔๒๒(Pts.II,210) กตฺมา วิภฺพพฺพนา อิทฺธิมา? สิชฺชิสฺส ภควโต อรฺโหโต
 สฺมมาสมฺพุทฺธสฺส อภิกฺขุ นาม สวาโก พุรุมฺโลกे จโต สหสฺสึโลกธาดุํ สเรณ วิญญาเปติ. โส
 ทิสฺสमानेณปิ กาเยน ฅมฺมํ เทเสติ, อทิสฺสमानेณปิ กาเยน ฅมฺมํ เทเสติ, ทิสฺสमानेณปิ เญฺจฺจิเมน
 อุปฺภจฺจกาเยน อทิสฺสमानेณปิ อุปฺริเมน อุปฺภจฺจกาเยน ฅมฺมํ เทเสติ, ทิสฺสमानेณปิ อุปฺริเมน
 อุปฺภจฺจกาเยน อทิสฺสमानेณปิ เญฺจฺจิเมน อุปฺภจฺจกาเยน ฅมฺมํ เทเสติ., สฺุปนฺณวณฺณํ วา ทสฺเสติ,
 ยกฺขวณฺณํ วา ทสฺเสติ, อਿณฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, เทววณฺณํ วา ทสฺเสติ, พุรุมฺวณฺณํ วา ทสฺเสติ,
 สฺมฺพุทฺทวณฺณํ วา ทสฺเสติ, ปพฺพตฺวณฺณํ วา ทสฺเสติ, วณฺณวณฺณํ วา ทสฺเสติ, สึหฺวณฺณํ วา ทสฺเสติ,

พยุคมวณฺณ วา ทสเสติ, ทีปวณฺณ วา ทสเสติ, หตถิวณฺณ วา ทสเสติ, อสสปี ทสเสติ, รถปี ทสเสติ, ปตตีปี ทสเสติ, วิวัธปี เสนาพยุหํ ทสเสติ. อัย วิกุพพนา อิทธิ.

๑๘ ขุ.ปฎิ.๓๑/๑๔/๔๒๒-๔๒๓(Pts.II,210-211)กตมา มโนมยา อิทธิ ? อิธ ภิกขุ อิมมहा กายา อญจํ กายํ อภินิมมิณาติ รูปี มโนมยํ สพพจคปจจคํ อหีนินทริยํ. เสยฺยถาปิ บุริโส มุณฺชมหา อิลิกํ ปวาเหยย, ตสฺส เอวํ อสฺส อัย มุณฺไซ อัย อิลิกา, อญโณ มุณฺไซ อญญา อิลิกา, มุณฺชมหาเดวว อิลิกา ปวาหฺหาคี; เสยฺยถาปิ วา ปน บุริโส อลลํ โกลิยา ปวาเหยย, ตสฺส เอวํ อสฺส อัย อลลํ อัย โกลิ, อญโณ อลลํ อญญา โกลิ, โกลิยาเดวว อลลํ ปวาหฺหาคี; เสยฺยถาปิ วา ปน บุริโส อหิ กรณฺหา อุตฺตเรยฺย, ตสฺส เอวํ อสฺส อัย อลลํ อัย กรณฺไซ, อญโณ อลลํ อญญา กรณฺไซ, กรณฺไซเดวว อหิ อุกฺกโตติ. เอวํ เอวํ ภิกขุ อิมมहा กายา อญจํ กายํ อภินิมมิณาติ รูปี มโนมยํ สพพจคปจจคํ อหีนินทริยํ. อัย มโนมยา อิทธิ.

๑๙ ที.สี.๙/๒๔๑/๗๙-๘๐(D.I,79) เสยฺยถาปิ มหาราช บุริโส อุตฺตมคคปฎิปนโน โส สฺสเนยฺย เภริสทฺทํปี มุทิจคสทฺทํปี สงฺขปนวเทณฺทิมสทฺทํปี. ตสฺส เอวํ อสฺส: “ภริสทฺท” อิติปิ, เอวํ เอว โข มหาราช ภิกขุ เอวํ สมหิตเต จิตเต อาเนญชฺชปฺตเต ทิพฺพาย โสตธาดุยา จิตตํ อภินิหฺรตี อภินินฺนาเมตี. โส ทิพฺพาย โสตธาดุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาเย อุกฺก สทฺเท สฺสณาคี, ทิพฺเพ จ มานุเส จ, เย ทูเร สฺนฺติเก จ.

๒๐ (Cp.Vis.Mag.409)ให้ไว้เพียง ๓ สี่ และต่างจากที่กล่าวไว้ในที่นี้

๒๑ ที.สี.๙/๒๔๒/๘๐(Cp.D.I,79-80;S.II,121-122;A.I,255)เอวํ ภาวิตฺเตสุ โข ภิกขุ จตุสฺส อิทธิปาเทสฺส เอวํ พหุสฺสิตเตสฺส ปฺรเสตตานิ ปฺรปฺคคฺคานํ เจตฺโส เจโต ปฺริจฺจ ปชานาคี. สฺราคํ วา จิตตํ สฺราคํ จิตตฺนฺตี ปชานาคี, วิตฺราคํ วา จิตตํ...ชเปช...สทฺทํ วา จิตตํ...ชเปช...วิทฺทํ วา จิตตํ...ชเปช... สโมหํ วา จิตตํ...ชเปช... วิตฺโมหํ วา จิตตํ...ชเปช...สงฺขิตตํ วา จิตตํ...ชเปช... วิกฺขิตตํ วา จิตตํ...ชเปช...มหคฺคตํ วา จิตตํ...ชเปช..., อมฺหคฺคตํ วา จิตตํ...ชเปช..., สจฺจจฺจวํ วา จิตตํ...ชเปช...อนฺจจฺจวํ วา จิตตํ...ชเปช..., อสฺมาหิตํ วา จิตตํ...ชเปช..., สมหิตํ วา จิตตํ...ชเปช..., อวิมฺตตํ วา จิตตํ...ชเปช..., วิมฺตตํ วา จิตตํ วิมฺตตํ จิตตฺนฺตี ปชานาคี.

๒๒ วิสุทฺธิ.๒/๒๘๒(Vis.Mag.431)เจโตปฺริยณานิ ปฺริตฺตมคคคตอปฺปมาณมคคคตํ อตีตานิ นาคตปจฺจปฺปนฺน พหิทฺถารมฺมณวเสน อญฺจสฺส อารมฺมณฺเสสฺส ปวตฺตตี.

๒๓ ที.สี.๙/๒๔๓/๘๐-๘๑(D.I,80;M.II,19-20) เสยฺยถาปิ, อุกฺกายิ, อิทธิ วา บุริโส วา ททโร ยฺวาว มณฺชกฺกชาติโก อาทาเส วา ปฺริสฺสทฺเต ปฺริโยทาเต อจฺเจ วา อุกฺกปตฺเต สงกํ มุชฺชินิมิตฺตํ ปจฺจเวกฺขมาโน สกณฺนิกํ วา สกณฺนิกนฺตี ชาเนยฺย, อกณฺนิ วา อกณฺนิกนฺตี ชาเนยฺย, เอวํ เอว โข, อุกฺกายิ, อุกฺกชาติ มายา สวากานํ ปฏฺิปปา, ยถา ปฏฺิปปนา เม สวากา ปฺรเสตตานิ ปฺรปฺคคฺคานํ เจตฺสา เจโต

ปริจจ ปชานาติ, สรคํ วา จิตตํ: สรคํ จิตตุนติ ปชานาติ...

๒๔ อง.เอกก.๒๐/๒๒๗/๒๕(A.I,25) เอตทคัคํภิกขเว มม สวากานํภิกขุณํ ปุพฺเพนิวาสํ
อนนุสฺสรณฺดานํ (คงเป็น อนนุสฺสรณฺดานํ) ยทํทํ โสภิตํ.

๒๕ วิสฺทฺธิ.๒/๒๘๕(Cp.Vis.Mag.433)ปุพฺเพนิวาสถาณํ ปริตฺตมทคฺคตอปฺปมาณ
มคคตตีตตชฺชตตพทิตฺธา น วตตพฺพารมฺมณวเสน อฏฺฐสฺส อารมฺมณฺเสสฺส ปวตตติ.

๒๖ ที.สี.๙/๒๔๕/๘๒(D.I,81-82;M.II,20-21) เสยฺยาถาปิ, อุทายิ, ปุริโส สกมฺหา
คามา อญฺจํ คามํ คจฺเจยฺย, ตมฺหาปิ คามา อญฺจํ คามํ คจฺเจยฺย, โส ตมฺหา คามา สกํเยว คามํ
ปจฺจาจฺจเจยฺย; ตสฺส เอวํ อสฺส:- อหํ โข สกมฺหา คามา อมฺํ คามํ อาคญฺฉิ, ตตฺร เอวํ อฏฺฐาสี เอวํ
นิสฺสีทํ เอวํ อภาสี เอวํ ตุนฺหิ อโหสี ตมฺหาปิ คามา อมฺํ คามํ อาคญฺฉิ, ตตฺรปิ เอวํ อฏฺฐาสี เอวํ
นิสฺสีทํ เอวํ อภาสี เอวํ ตุนฺหิ อโหสี, โสเมทํ ตมฺหา คามา สกํเยว คามํ ปจฺจาจฺจโตติ. เอวํ เอว โข,
อุทายิ, อภฺชาตา มยา สวากานํ ปฏฺธิปทา, ยถา ปฏฺธิปนา เม สวากา อนนฺกวิทิตํ ปุพฺเพนิวาสํ
อนนุสฺสรณฺติ, เสยฺยถิตํ: เอกํปี ชาตี...ชเปช...ตตฺร จ ปน เม สวากา พฺหุ อภิญฺญาवासน-
ปารมฺมิปฺปตฺตา วิหรณฺติ.

๒๗ สํ.นํ.๑๖/๑๔๓/๑๘๓-๑๘๔(Cp.S.II,190-192) ภูตฺตปฺพุพฺพํ ภิกฺขเว อิมสฺส เวปฺปุลลสฺส
ปพฺพตฺตสฺส ปาจฺฉินวโสเดวาว สมณฺญา อุทปาทิ. เดน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน มนุสฺसानํ ติวราเดวาว
สมณฺญา อุทปาทิ. ติวรานํ ภิกฺขเว มนุสฺसानํ จตฺตารีสํ วสฺสสทฺสฺसानิ อายุปฺปมาณํ อโหสิ. ติวรา
ภิกฺขเว มนุสฺสา ปาจฺฉินวสํ ปพฺพตํ จตฺตฺเหน อาโรหนฺติ จตฺตฺเหน โอโรหนฺติ.

เดน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน กกฺกสนฺโธ ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุปฺปนฺโน
โหติ...ชเปช...

ภูตฺตปฺพุพฺพํ ภิกฺขเว อิมสฺส เวปฺปุลลสฺส ปพฺพตฺตสฺส วงฺกโกเดวาว สมณฺญา อุทปาทิ. เดน
โข ปน ภิกฺขเว สมเยน มนุสฺसानํ โรหิตฺตสฺสเดวาว สมณฺญา อุทปาทิ. โรหิตฺตสฺसानํ ภิกฺขเว มนุสฺसानํ
ตีสวสฺสสทฺสฺसानิ อายุปฺปมาณํ อโหสิ. โรหิตฺตสฺสา ภิกฺขเว มนุสฺสา วงฺกกํ ปพฺพตํ ตีเหน อาโรหนฺติ
ตีเหน โอโรหนฺติ.

เดน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน โภณาคมฺโณ ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุปฺปนฺโน
โหติ...ชเปช...

ภูตฺตปฺพุพฺพํ ภิกฺขเว อิมสฺส เวปฺปุลลสฺส ปพฺพตฺตสฺส สฺปฺสฺโสเดวาว สมณฺญา อุทปาทิ. เดน โข
ปน ภิกฺขเว สมเยน มนุสฺसानํ สฺปฺปยาเดวาว สมณฺญา อุทปาทิ. สฺปฺปิยานํ ภิกฺขเว มนุสฺसानํ
วีสตฺตวสฺสสทฺสฺसानิ อายุปฺปมาณํ อโหสิ. สฺปฺปิยา ภิกฺขเว มนุสฺสา สฺปฺสฺสํปพฺพตํ ทฺวีเหน อาโรหนฺติทฺวีเหน
โอโรหนฺติ เดน โข ปน ภิกฺขเว สมเยน กสฺสโป ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อุปฺปนฺโน โหติ...ชเปช...

เอตฺรทํ โข ปน ภิกฺขเว อิมสฺส เวปฺปุลลสฺส ปพฺพตฺตสฺส เวปฺปุลโลเดวาว สมณฺญา อุทปาทิ.

เอตโรหิ โข ปน ภิกขเว อิมสฺส มนุสฺसानํ มาคคกาเดวว สมณฺญา อุตฺตปาที. มาคคกานํ ภิกขเว มนุสฺसानํ อปฺปํกํ อายุปฺปมาณํ ปริตฺตํ สหุํกํ โย จิรํ ชีวตี โส วสฺสสํกํ อปฺปํ วา ภิกฺขโย. มาคคกา ภิกขเว มนุสฺสา เวปฺปุลฺลํ ปพฺพตํ มุหุตฺเตน อาโรหฺนตี มุหุตฺเตน โอโรหฺนตี.

เอตโรหิ โข ปนารํ ภิกขเว อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลเก อฺปฺปนฺโน...ฯลฯ...

๒๘ ที.ปา.๑๑/๓๐๗/๑๙๙(Cp.D.III,223) อิทาวุโส ภิกขุ อาโลกสณฺณํ มนสิกาโรตี, ทิวาสณฺณํ อธิฏฺฐาตี ยถา ทิวา ตถา รตฺตี, ยถา รตฺตี ตถา ทิวา, อิติ วิวฏฺเณ เจตสา อปฺริยฺนทฺเถน สพฺพภาสํ จิตฺตํ ภาเวตี.

๒๙ ขุ.อิ.๒๕/๙๙/๓๑๗(It.100;A.IV,178) อิติ ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสุทฺเถน อติกกฺกนฺ-ต มานุสฺสเกน สดฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อฺปฺปชฺชมาเน, หนีเน ปณฺีเต สุกฺกณฺเณ สุกฺเต ทฺกคฺเต ยถากมฺมุปฺเค สดฺเต ปชานามิ.

๓๐ ม.ญ.๑๔/๒๑๔/๒๐๗-๒๑๓(M.III,157-162) อหํปี สฺหํ, อนุรฺรทฺธา, ปุพฺเพ ว สมฺโพธา อนภิสสมฺพุทฺโธ โพธิสฺสโต ว สมานิ โอภาสณฺเจว สณฺชานามิ ทสฺสนณฺจ รูปานํ. โส โข ปน เม โอภาโส น จิรฺสฺเสว อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานํ. ตสฺส มยฺหํ อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: โโก นฺุ โข เหตุ โโก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานนฺตี ? ตสฺส มยฺหํ อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: วิจิกฺกฉา โข เม อุตฺตปาที, วิจิกฺกฉาธิกรณณฺจ ปน เม สมาธิ จวี, สฺมาธิมฺหิ จฺเต โอภาโส อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานํ; โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปฺน น วิจิกฺกฉา อฺปฺปชฺชิสฺสตีตี โส โข อหํ, อนุรฺรทฺธา, อฺปฺปมตฺโต อาตাপิ ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอภาสณฺเจว สณฺชานามิ ทสฺสนณฺจ รูปานํ. โส โข ปน เม โอภาโส น จิรฺสฺเสว อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานํ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: โโก นฺุ โข เหตุ โโก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานนฺตี ? ตสฺส มยฺหํ อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: วิจิกฺกฉา โข เม อุตฺตปาที, วิจิกฺกฉาธิกรณณฺจ ปน เม สฺมาธิญฺเจว, สฺมาธิมฺหิ จฺเต โอภาโส อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานํ; โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปฺน น วิจิกฺกฉา อฺปฺปชฺชิสฺสตีตี โส โข อหํ, อนุรฺรทฺธา, อฺปฺปมตฺโต อาตاپิ ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โอภาสณฺเจว สณฺชานามิ ทสฺสนณฺจ รูปานํ. โส โข ปน เม โอภาโส น จิรฺสฺเสว อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานํ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: โโก นฺุ โข เหตุ โโก ปจฺจโย เยน เม โอภาโส อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานนฺตี? ตสฺส มยฺหํ, อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: อมนสิกาโร โข เม อุตฺตปาที, อมนสิการาธิกรณณฺจ ปน เม สมาธิ จวี, สฺมามฺหิ จฺเต โอภาโส อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปน วิจิกฺกฉา อฺปฺปชฺชิสฺสตี น อมนสิกาโรตี. โส โข อหํ, อนุรฺรทฺธา,...ฯลฯ...ตสฺส มยฺหํ, อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: ถีนมิทฺธํ โข เม อุตฺตปาที, ถีนมิทฺธาธิกรณณฺจ ปน เม สมาธิ จวี, สฺมาธิมฺหิ จฺเต โอภาโส อนฺตรธายตี ทสฺสนณฺจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสฺสามิ ยถา เม ปฺน น วิจิกฺกฉา อฺปฺปชฺชิสฺสตี น อมนสิกาโร น ถีนมิทฺธนฺตี. โส โข อหํ, อนุรฺรทฺธา, ...ฯลฯ...ตสฺส มยฺหํ, อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ:

ฉมภิตตุดต์ ไช เม อุทปาที, ฉมภิตตุดตาดิกรณญจ ปน เม สมาริ จวิ, สมาริมหิ จูเต โสภาโส
อนตรธายติ ทสสนญจ รูปานัน. (เสยยถาปี, อนุรุธธา, ปุริโส อทธานมคคปฏิปนโน, ตสส อุกโต
ปสเส วธกา อุปปเทยย, ตสส อุกโตนิทานัน ฉมภิตตุดต์ อุปปชเชยย, เอว เอว ไช เม, อนุรุธธา,
ฉมภิตตุดต์ อุทปาที, ฉมภิตตุดตาดิกรณญจ ปน เม สมาริ จวิ, สมาริมหิ จูเต โสภาโส อนตรธายติ
ทสสนญจ รูปานัน) โสห์ ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฉา อุปปชชิสสตี น อมนสิกาเรน
ถีนมิทถัน ฉมภิตตุดตุนตี. โส ไช อหัง, อนุรุธธา,...ฯเปฯ... ตสส มยหัง, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: อุพพิล
ไช เม อุทปาที, อุพพิลาธิกรณญจ ปน เม สมาริ จวิ, สมาริมหิ จูเต โสภาโส อนตรธายติ
ทสสนญจ รูปานัน. (เสยยถาปี, อนุรุธธา, ปุริโส เอกัน นิธิมุขัง คเวสนโต สกเทว ปญจ นิธิมุขานิ
อติคจเฉยย,ตสส ตโตนิทานัน อุพพิล อุปปชเชยย, เอว เอว ไช, อนุรุธธา, อุพพิล ไช เม อุทปาที,
อุพพิลาธิกรณญจ ปน เม สมาริ จวิ, สมาริมหิ จูเต โสภาโส อนตรธายติ ทสสนญจ รูปานัน.) โสห์
ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฉา อุปปชชิสสตี น อมนสิกาโร น ถีนมิทถัน ฉมภิตตุดต์ น
อุพพิลนตี. โส ไช อหัง, อนุรุธธา...ฯเปฯ... ตสส มยหัง, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: ทฎจลล ไช เม
อุทปาที, ทฎจลลาธิกรณญจ ปน เม สมาริ จวิ, สมาริมหิ จูเต โสภาโส อนตรธายติ ทสสนญจ
รูปานัน. โสห์ ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฉา อุปปชชิสสตี น อมนสิกาโร น ถีนมิทถัน น
ฉมภิตตุดต์ น อุพพิล น ทฎจลลนตี. โส ไช อหัง, อนุรุธธา...ฯเปฯ...ตสส มยหัง, อนุรุธธา,
เอตทโหสิ: อจจารทฐวิริย ไช เม อุทปาที, อจจารทฐวิริยาธิกรณญจ ปน เม สมาริ จวิ, สมาริมหิ
จูเต โสภาโส อนตรธายติ ทสสนญจ รูปานัน. (เสยยถาปี, อนุรุธธา, ปุริโส อุโกหิ ทตเถหิ ฎฎกั
คาสหัง คณเหยย, โส ตตถ เอว มตเมยย, เอว เอว ไช, อนุรุธธา, อจจารทฐวิริย อุทปาที
อจจารทฐวิริยาธิกรณญจ... ทสสนญจ รูปานัน. โสห์ ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฉา
อุปปชชิสสตี น อมนสิกาโร น ถีนมิทถัน ฉมภิตตุดต์ น อุพพิล น ทฎจลลัน อจจารทฐวิริยนตี.
โส ไช อหัง, อนุรุธธา...ฯเปฯ... ตสส มยหัง, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: อติสีนวิริย ไช เม อุทปาที อ
ติสีนวิริยาธิกรณญจ... ทสสนญจ รูปานัน. (เสยยถาปี, อนุรุธธา, ปุริโส ฎฎกั สิถิล คณเหยย,
โส ตสส ทตถโต อุปปเทยย, เอว เอว ไช เม, อนุรุธธา, อติสีนวิริย อุทปาที...ทสสนญจ รูปานัน.)
โสห์ ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฉา อุปปชชิสสตี น อมนสิกาโร... น อจจารทฐวิริย น
อติสีนวิริยนตี. โส ไช อหัง, อนุรุธธา,...ฯเปฯ... ตสส มยหัง, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: อภิขปปา ไช เม
อุทปาที อภิขปปาธิกรณญจ ปน ... ทสสนญจ รูปานัน โสห์ ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุน น วิจิกิจฉา
อุปปชชิสสตี... น อติสีนวิริย น อภิขปปาตี. โส ไช อหัง, อนุรุธธา...ฯเปฯ... ตสส มยหัง, อนุรุธธา,
เอตทโหสิ: นานตตสญญา ไช เม อุทปาที ... ทสสนญจ รูปานัน. โสห์ ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุน
น วิจิกิจฉา อุปปชชิสสตี... น อภิขปปา น นานตตสญญาตี.

โส ไช อหัง, อนุรุธธา, อปฺปมโต อาตปิ ปหิตตโต วิหรนโต โสภาสญเจว สญ-

ชานามิ ทสสนนจ รูปานํ. โส ไช ปน เม โภกาโส น จิรสสเอว อนตรธายติ ทสสนนจ รูปานํ. ตสส มยหํ, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: โโก นุ ไช เหตุ โโก ปจจโย เยน เม โภกาโส อนตรธายติ ทสสนนจ รูปานนฺติ? ตสส มยหํ, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: อตินิชฌายิตตตํ ไช เม รูปานํ อุทปาที ... ทสสนนจ รูปานํ. โสหํ ตถา กริสสามิ ยถา เม ปุณ น วิจิจจณา อุปฺปชฺชิสฺสตี... น นานตตสญญา น อติ นิชฌายิตตตํ รูปานนฺติ. โส ไช อหํ, อนุรุธธา, วิจิจจณา จิตตสส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา วิจิจจณํ จิตตสส อุปกฺกิเลสํ ปชฺหี; อมนสิกาโร จิตตสส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อมนสิกาโร จิตตสส อุปกฺกิเลสํ ปชฺหี; อุพฺพิลล์...ปชฺหี; อภิขปฺปา...ปชฺหี. นานตตสญญา...ปชฺหี; ทฏฺฐจฺจุลล์... ปชฺหี; นานตตสญญา...ปชฺหี; อภิขปฺปา... ปชฺหี; นานตตสญญา... ปชฺหี; อตินิชฌายิตตตํ รูปานํ จิตตสส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อตินิชฌายิตตตํ รูปานํ จิตตสส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อตินิชฌายิตตตํ รูปานํ จิตตสส อุปกฺกิเลสํ ปชฺหี.

โส ไช อหํ, อนุรุธธา, อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต โภกาสํ ที ไช สญชานามิ น จ รูปานิ ปสฺสามิ; รูปานิ ที ไช ปสฺสามิ น จ โภกาสํ สญชานามิ เกวลปี รตฺตี เกวลปี ทิวสํ เกวลปี รตฺตินทิวํ. ตสส มยหํ, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: โโก นุ ไช เหตุ โโก ปจจโย ไยหํ โภกาสํ ที ไช สญชานามิ น จ รูปานํ ปสฺสามิ. รูปานิ ที ไช ปสฺสามิ น จ โภกาสํ สญชานามิ เกวลปี รตฺตี เกวลปี ทิวสํ เกวลปี รตฺตินทิวนฺติ? ตสส มยหํ, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: ยสฺมี ไช อหํ สมเย รูปนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา โภกาสนิมิตฺตํ มนสิกรโรมิ, โภกาสํ ที ไช ตมฺหิ สมเย สญชานามิ น จ รูปานิ ปสฺสามิ. ยสฺมี ปนาหํ สมเย โภกาสนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา รูปนิมิตฺตํ มนสิกรโรมิ, รูปานิ ที ไช ตมฺหิ สมเย ปสฺสามิ น จ โภกาสํ สญชานามิ เกวลปี รตฺตี เกวลปี ทิวสํ เกวลปี รตฺตินทิวนฺติ

โส ไช อหํ, อนุรุธธา, อปฺปมตฺโต อาตาปี ปหิตตฺโต วิหรนฺโต ปริตตญฺเจว โภกาสํ สญชานามิ ปริตตานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ, อปฺปมาณญฺจ โภกาสํ สญชานามิ อปฺปมาณานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ, เกวลมฺปิ รตฺตี เกวลมฺปิ ทิวสํ เกวลมฺปิ รตฺตินทิวนฺติ? ตสส มยหํ, อนุรุธธา, เอตทโหสิ: ยสฺมี ไช สมเย ปริตฺโต สมาธิ โหติ, ปริตฺตํ เม ตมฺหิ สมเย จกฺขุ โหติ; โสหํ ปริตฺเตน จกฺขุณา ปริตตญฺเจว โภกาสํ สญชานามิ ปริตตานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ. ยสฺมี ปน สมเย อปฺปปริตฺโต เม น สมาธิ โหติ, อปฺปมาณํ เม ตมฺหิ สมเย จกฺขุ โหติ; โสหํ อปฺปมาณเณน จกฺขุณา อปฺปมาณญฺเจว โภกาสํ สญชานามิ อปฺปมาณานิ จ รูปานิ ปสฺสามิ เกวลมฺปิ รตฺตี เกวลมฺปิ ทิวสํ เกวลมฺปิ รตฺติน ทิวนฺติ. ยโต ไช เม, อนุรุธธา, วิจิจจณา จิตตสส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา วิจิจจณา จิตตสส อุปกฺกิเลโส ปหีนो อโหสิ; อมนสิกาโร จิตตสส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อมนสิกาโร จิตตสส อุปกฺกิเลโส ปหีนो อโหสิ; ตันมิทฺธ... ปหีนो อโหสิ; ฉมฺภิตตตํ...ปหีนो อโหสิ; อุพฺพิลล์...ปหีนอโหสิ; ทฏฺฐจฺจุลล์...ปหีนอโหสิ; อจฺจารทฺฐวิริยํ... ปหีนอโหสิ; อติสีนวิริยํ... ปหีนอโหสิ; อภิขปฺปา... ปหีนอโหสิ; นานตตสญญา...ปหีนอโหสิ; อภิขปฺปา...ปหีนอโหสิ; นานตตสญญา...ปหีนอโหสิ

อโหสิ; อตินิชฌายิตตตัม รูปานํ จิตตสฺส อุกฺกเกเลโสติ อิติ วิทิตฺวา อตินิชฌายิตตตัม รูปานํ จิตตสฺส
อุกฺกเกเลโส ปหีนโน อโหสิ. ตสฺส มยฺหํ, อนุรฺรทฺธา, เอตทโหสิ: เย โข เม จิตตสฺส อุกฺกเกเลสํ, เต เม
ปหีนโน. นนททานานํ ทิวิธเนน สมภาสี ภาเวมิตฺติ. โส โข อหํ, อนุรฺรทฺธา, สวิตกฺกมฺปิ สวิจาร์ สมภาสี
ภาเวสี, อวิตกฺกมฺปิ วิจารมตฺตํ สมภาสี ภาเวสี, อวิตกฺกมฺปิ อวิจาร์ สมภาสี ภาเวสี, สปปิตฺติกมฺปิ
สมภาสี ภาเวสี, นิปปิตฺติกมฺปิ สมภาสี ภาเวสี, สาทสทคตมฺปิ สมภาสี ภาเวสี, อุกฺกเขลาสทคตมฺปิ สมภาสี
ภาเวสี. ยโต โข เม, อนุรฺรทฺธา, สวิตกฺโก สวิจาร์ สมภาสี ภาเวโต อโหสิ, อวิตกฺโก วิจารมตฺโต สมภาสี
ภาเวโต อโหสิ, อวิตกฺโก อวิจาร์ สมภาสี ภาเวโต อโหสิ, สปปิตฺติกมฺปิ สมภาสี ภาเวโต อโหสิ, นิปปิตฺติกมฺปิ
สมภาสี ภาเวโต อโหสิ, อุกฺกเขลาสทคโต สมภาสี ภาเวโต อโหสิ, ฌาณญจ ปน เม ทสฺสนํ อุกฺกปาที:
อุกฺกปา เม วิมุตฺติ, อयํ อยฺนุตฺติมา ชาตี, นตฺถิทานี ปฺนพฺภโวตี.

อิทมโวจ ภควา. อตฺตมโน อายสฺมา อนุรฺรทฺโธ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺนทิตฺติ.

๓๑ วิสุทฺธิ.๒/๒๘๗(Cp.Vis.Mag.434)ทิพฺพจกฺขุณฺณํ ปรีตฺตปจฺจุปปนฺนอชฺชตฺต
พหิทฺถารมฺมณฺวเสน จตุสฺส อารมฺมณฺสฺส ปวตฺตติ. อารมฺมณฺที่ ๕ คือ อชฺชตฺตพหิทฺถารมฺมณฺ ไม่มี
ในวิสุทฺธิมรรค

๓๒ อนาคตสฺสญาณ กมฺมสกตญาณ ยถากมฺมุปกฺคญาณ กมฺมวิปากฺคญาณ ตฺววิสุทฺธิ.
๒/๒๘๗-๘ กล่าวไว้เพียงชนิดที่ ๑ และชนิดที่ ๓

๓๓ ที.ปา.๑๑/๑๐๗/๖๕(D.III,75-76) อสฺสิตฺวสฺสทสฺสยาเยสฺส ภิกฺขเว มนุสฺเสสฺส
เมตฺเตยโย นาม ภควา โลกเ อุกฺกปชฺชิสฺสตี อรหํ วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน...โส อนนฺกสทสฺสํ ภิกฺขุสงฺฆํ
ปริหริสฺสตี, เสยฺยถาปีหํ เอตฺรหิ อนนฺกสฺตํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหรามิ.

อถ โข ภิกฺขเว สงฺขโย นาม ราชา เยนสฺส ยฺโย ปรณฺญา มหฺปาณาเทน การฺยาปีโต, ตํ
ยฺโย อุตฺสาเปตฺวา อชฺชวาลิตฺวา ททิตฺวา วิสฺสชฺเชตฺวา สมณพฺราหฺมณกปณฺฑิตฺถิกวณฺฑิพฺพกยาจ
กานํ ทานํ ทตฺวา เมตฺเตยฺยสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สนฺติเก เกสฺมสฺสํ โหหารตฺวา
กาสายานี วตฺถานี อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิสฺสตี. โส เอวํ ปพฺพชิตฺโต สมานो เอโก
วูปกฺกุโจ อปฺปมตฺโต อาตฺวาปี ปหิตฺตโต วิหรนฺโต น จิรฺสเสว ยสฺสตฺถาย กุลปฺตฺตา สมฺมเทว
อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชตี, ตทนฺตฺตรํ พฺรหฺมจริยํ ปรีโยสานํ ทิฏฺฐเจว ธมฺเม สยํ อภินฺญา
สจฺฉิกิตฺวา อุกฺกสมฺปชฺช วิหริสฺสตี.

๓๔ ที.สี.๙/๒๔๓/๘๓(D.I,83)โส ทิพฺพเพน จกฺขุณา วิสฺสุทฺเทน อติกฺกนฺตฺมานุสฺเสน สตฺเต
ปสฺสตี จวฺมาเน อุกฺกปชฺชมาเน, หิเน ปณฺเฑ สฺวณฺเณ ทฺพพฺพณฺเณ สฺคเต ทฺคคเต ยถากมฺมุปกฺค สตฺเต
ปชานาตี.

๓๕ ที.ปา.๑๑/๑๕๖/๙๓-๙๔(D.III,111-112) อธิ ภนฺเต เอกจฺจุใจ สมฺโณ ว พฺราหฺมโณ

วา อาตปป์ อนุวาย ปธานั อนุวาย...ฯลฯ... ตถารูปั เจโตสมาธิ มุสติ ยถา สมาหิเต จิตเต
 ทิพฺเพน จกฺขณา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเณ สุตเต ปสฺสตี จวมานเ อูปฺปชฺชมานเ หีเน ปาณีเต
 สฺวณฺเณ ทฺพพฺณฺเณ สฺสคเต ทฺคคเต ยถากมฺมุเปคเ สุตเต ปชานาติ: “อิเม วต โภณโต สุตตา กาย
 ทฺจฺจรีเตน สมณฺนาคตา วจฺิทฺจฺจรีเตน สมณฺนาคตา มโนทฺจฺจรีเตน สมณฺนาคตา อริยานั อูปฺวาทกา
 มิจฺฉาทิกฺกุจิกา มิจฺฉาทิกฺกุจิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เกทา ปรมฺมรณา อปายั ทฺคคตี วินิปาดั นิรยั
 อูปฺปนฺนา. อิเม วา ปน โภณโต สุตตา กายสฺจฺจรีเตน สมณฺนาคตา วจฺิ...ฯลฯ...มโนสฺจฺจรีเตน
 สมณฺนาคตา อริยานั อูปฺวาทกา สมมาทิกฺกุจิกา สมมาทิกฺกุจิกมฺมาสมาทานา, เต กายสฺส เกทา
 ปรมฺมรณา สฺคตี สคคั โลกั อูปฺปนฺนาติ’

๓๖ ธรรมปทฎกถาย ปญฺจโม ภาโค(๑๑๓),หน้า ๕๙-๖๐;๒๕๕๓๑(Dh.-a.III,65-
 66) เต อตฺเถโส อูปฺปายตี สพฺเพ เอกจฺจนฺทา หุตฺวายั กิณฺจิกิ กตฺวา ตั มาเรสฺสามาตี อตฺตโน
 อูปฺภูจาทเ สมาทเปตฺวา กหาปณสฺสสั ลภิตฺวา ปุริสฆาตกมฺมํ กตฺวา จรฺนเต โจเร ปกฺโกสาเปตฺวา,
 มหาโมคฺคฺลฺลานตฺเถโร นาม กาลสิลาเย วสติ, ตตฺถ คนฺตฺวา ตั มาเรธาตี เตสั กหาปณเ อทิสฺสุ. โจรา
 ธนโลเกน สมฺปฏฺิจฺฉิตฺวา เถโร มาเรสฺสามีตี คนฺตฺวา ตสฺส วสนฺภูจันนั ปรีวารสฺสุ. เถโร เตหิ
 ปรีกฺขิตตฺถภาวั ฅตฺวา กุณฺจิกจฺฉิทฺเทน นิกกมิตฺวา ปกฺกามิ. เต ตั ทิวสั เถโร อทิสฺวา ปุเนกทิวสั
 คนฺตฺวา ปรีกฺขิปปีสฺสุ. เถโร ฅตฺวา กณฺณิกามณฺทลั ภินฺทิตฺวา อากาสั ปกฺกนฺทิ. เอวฺนเต ปจฺม-
 มาเสปิ มชฺฌิมมาเสปิ เถโร คเหตุํ นาสกฺขีสฺสุ. ปจฺฉิมมาเส ปน สมฺปตเต เถโร อตฺตนา กตกมฺมสฺส
 อากทฺฒนภาวั ฅตฺวา น อปคณฺฉิ. โจรา คเหตุวา เถโร ตณฺหุลกณฺมตฺตานิสฺส อภฺจฺฉินิ กโรนฺตา
 ภินฺทิสฺสุ. อถ นั “มโตตี สฺถณฺยาย เอกสฺมี คุมฺพปฏฺิจฺเจ ชิปีตฺวา ปกฺกมีสฺสุ. เถโร สตฺถารั ปสฺสิตฺวา ว
 ปรีนิพฺพายิสฺสสามีตี อตฺตภาวั ฅมานเวจฺเนน เวเจตฺวา ถิรํ กตฺวา อากาเสน สตฺถุ สนฺติกั คนฺตฺวา
 สตฺถารั วนฺทิตฺวา ภนฺเต ปรีนิพฺพายิสฺสสามีตี อาห. ปรีนิพฺพายิสฺสสิ โมคฺคฺลฺลานาติ. อาม ภนฺเตติ.
 กตฺถ คนฺตฺวาติ. กาลสิลาปเทสั ภนฺเตติ. เดน หิ โมคฺคฺลฺลาน มยฺหั ฅมฺมํ กเถตฺวา ยาหิ, ตาทิสฺสส
 หิ เม สาวกสฺส อิทานิ ทสฺสนั นตฺถิติ.โส เอวํ กริสฺสามิ ภนฺเตติ สตฺถารั วนฺทิตฺวา อากาเส
 อูปฺปติตฺวา ปรีนิพฺพานทิวเส สาริปุตฺตตฺเถโร วิย นานปฺปการา อิทฺธิโย กตฺวา ฅมฺมํ กเถตฺวา สตฺถารั
 วนฺทิตฺวา กาลสิลาภฺวึ คนฺตฺวา ปรีนิพฺพายิ.

เชิงอรรถ บทที่ ๑๐

๑ ยถาภูตถาณทสฺสน. สํ.ข.๑๗/๕/๑๒(Cp.a- S.III,13) สมาริธิ ภิกฺขเว ภาเวถ, สมาริโต ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยถาภูตํ ปชานาติ.

สํ.นิ.๑๖/๒๓/๓๑(b-S.II,31-32) อิติ โช ภิกฺขเว อวิชฺชูปนิสา สงฺขารว ขเปย ภวูปนิสาชาติ, ชาตูปนิสํ ทุกฺขํ, ทุกฺขูปนิสา สทฺธา, สทฺธูปนิสํ ปาโมชฺชํ, ปาโมชฺชูปนิสา ปิตฺติ, ปิตฺตูปนิสา ปสฺสทฺธิ, ปสฺสทฺธูปนิสํ สุขํ, สุขูปนิสํ สมาริ, สมารูปนิสํ ยถาภูตถาณทสฺสนํ, ยถาภูตถาณทสฺสนูปนิสา นิพฺพิทา, นิพฺพิทูปนิโส วิราโค, วิราคูปนิสา วิมุตฺติ, วิมุตฺตูปนิสํ ขเย ภาณํ. ตสฺส กมฺมภูจฺจํ นิสฺสาย ทุพฺพลา ปิตฺติ อฺปฺปชฺชติ. ตทสฺส สทฺธูปนิสํ ปาโมชฺชํ, ตํ พลวปิตฺติยา ปจฺจโย โหติ. พลวา ปิตฺติ ทรณปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ปจฺจโย; सा อฺปฺปนาปุพฺพภาคสุขสฺส; ตํ สุขํ ปาทกชฺฌานสมาริธฺส; โส สมารินา จิตฺตกฺลตฺตํ ชเนตฺวา ตรฺณวิปฺสฺสนาย กมฺมํ กโรติ. อิจฺจสฺส ปาทกชฺฌานสมาริ ตรฺณวิปฺสฺสนาย ปจฺจโย โหติ; ตรฺณวิปฺสฺสนา พลววิปฺสฺสนาย; พลววิปฺสฺสนา มคฺคสฺส; มคฺโค ผลวิมุตฺติยา; ผลวิมุตฺติปจฺจเวกฺขนถาณทสฺสาติ. สํ.นิ.อฏฺฐ.๒/๒๓/๖๓-๖๔=Spk.II,55-56)

อญ.อฏฺฐก.๒๓/๘๑/๒๗๘-๒๗๙(c-A.IV,336) สติสมฺปชฺฌนฺเว ภิกฺขเว อสฺติ สติ-สมฺปชฺฌนฺวิปฺนฺนสฺส หตฺตูปนิสํ โหติ หิโรตฺตปฺปํ, หิโรตฺตปฺเป อสฺติ หิโรตฺตปฺวิปฺนฺนสฺส หตฺตูปนิสํ โหติ อินฺทริยสํวรํ, อินฺทริยสํเว อสฺติ อินฺทริยสํวรวิปฺนฺนสฺส หตฺตูปนิสํ สีลํ, สีเล อสฺติ สีลวิปฺนฺนสฺส หตฺตูปนิสํ โหติ สมฺมาสมาริ, สมฺมาสมาริมฺหิ อสฺติ สมฺมาสมาริวิปฺนฺนสฺส หตฺตูปนิสํ โหติ ยถาภูต-ถาณทสฺสนํ, ยถาภูตถาณทสฺสเน อสฺติ ยถาภูตถาณทสฺสนวิปฺนฺนสฺส หตฺตูปนิสํ โหติ นิพฺพิทา-วิราโค, นิพฺพิทาวิราเค อสฺติ นิพฺพิทาวิราควิปฺนฺนสฺส หตฺตูปนิสํ โหติ วิมุตฺติถาณทสฺสนํ.

ที่.ม.๑๐/๔๐๒/๒๖๗;อภิ.วิ.๓๕/๔๘๗/๒๘๔(d-D.II,313) กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมา สมาริธิ ?

อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกฺุสเลหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกฺขํ ปิตฺติสุขํ ปจฺมชฺฌานํ อฺปฺสมฺปชฺช วิหฺรติ. วิตกฺกวิจาร์จํ วุปฺสฺมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทํ เจตฺโส เอโกทิกาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สมาริธํ ปิตฺติสุขํ ทฺติยชฺฌานํ อฺปฺสมฺปชฺช วิหฺรติ. ปิตฺติยา จ วิราคา อฺเปกฺขโก วิหฺรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขณฺจ กาเยน ปฏฺิเสเวเทติ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ; “อฺเปกฺขโก สติมา สฺุขวิหฺรติ ตฺติยชฺฌานํ อฺปฺสมฺปชฺช วิหฺรติ. สฺุขสฺส จ ปหานา ทฺุขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถณฺคมา อทฺุกฺขํ อสุขํ อฺเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ จตฺตตฺถชฺฌานํ อฺปฺสมฺปชฺช วิหฺรติ; อຍံ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาริ.

(e-Vis.Mag.438) กานสสา ลกขณารสปัจจุปฏจานปทฏจานานิติ.

เอตถ ปน ธมมสภาวปฏิเวธลกขณา ปณฺณา; ธมฺมานํ สภาวปฏิจฺฉาทกโมหฺนฺธ-
การวิธฺสนรสา; อสมฺโมหปจฺจุปฏจานา; สสมาหิโต ยถากฺกฺตํ ซานาติ ปสฺสตีติ วจนโต ปน สสมาธิ
ตสฺสา ปทฏจานํ.

จากข้อความที่ผ่านมานั้น จึงปรากฏเนื้อความว่า ถ้าปราศจากสมาธิ การ
พัฒนาปัญญาย่อมเป็นไปไม่ได้ และต้องสังเกตว่า คัมภีร์นี้และวิสุทธิมรรค(หมายถึงวิมุตติ
มรรคและวิสุทธิมรรค) เริ่มต้นด้วยคำว่า “สี่ล” ดำเนินไปสู่ “สมาธิ” และมาถึง “ปัญญา”
พร้อมด้วยเรื่องวิสุทธิ ๗ (สดตวิสุทธิ, M.I,149-150) และสิกขา ๓(อธิศีลสิกขา, อธิจิตตสิกขา
และอธิปัญญาสิกขา, ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖=D.III,219)

๒ อภิ.สํ.๓๔/๗๙/๓๔(Cp.Dhs.11, para.16) ยา ตสฺมี สมเย ปณฺณา ปชานนา วิจโย
ปวิจโย ธมฺมวิจโย สลลลกขณา อุปลกขณา ปจฺจุปลกขณา ปณฺทิจจํ โกสลฺลํ เณปฺณณํ เวภฺวยา จินฺดา
อุปปริกฺขา ภูริ เมธา ปริณายิกา วิปสฺสนา สมฺปชณฺณํ ปโตโท ปณฺณา ปณฺณินทฺริยํ ปณฺณาพลํ
ปณฺณาสดถํ ปณฺณาปาสาโท ปณฺณาอาโลโก ปณฺณาปชฺโชโต ปณฺณารตนํ อโมโห ธมฺมวิจโย
สมฺมาทิฏฺฐิ; อิทํ ตสฺมี สมเย ปณฺณินทฺริยํ โหติ.

๓ อภิ.สํ.๓๔/๕๙๔/๑๘๑(Cp.Dhs.125 para.584) โลกียํ สาสวํ สโยชนิยํ โອชนิยํ,
โยคนิยํ นีวรณิยํ ปรามภฺจํ อุปาทานิยํ สงฺกิลสิกํ.

๔ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๖(D.III,219) จินฺตามยา ปณฺณา, สุตมยา ปณฺณา, ภาวนามยา
ปณฺณา(=จินฺตามยาทีสุ อຍံ วิตถาโร. ตตฺถ กตฺมา จินฺตามยา ปณฺณา ? โยควิหิตฺสฺวา กมฺมา-
ยตเนสุ โยควิหิตฺสฺวา สิบปายตเนสุ โยควิหิตฺสฺวา วิชฺชทายตเนสุ กมฺมสฺสทํ ว่าจะจฺนฺโลมิทํ ว่าจะ
รูปํ อนิจฺจฺนฺติ ว่าจะเปฯ วิถฺถณฺณํ อนิจฺจฺนฺติ ว่าจะ เหวรูปํ อนฺโลมิทํ ชนฺตี ทิฏฺฐิ รุจฺมิ นี เปกฺขํ ธมฺม-
นิชฺฌานชนฺตี ปโรโต อสฺตฺวา ปฏฺฐิตฺติ; อຍံ วุจฺจฺติ จินฺตามยา ปณฺณา. โยควิหิตฺสฺวา กมฺมายตเนสุ
จะเปฯ ธมฺมนิชฺฌานชนฺตี ปโรโต สฺตฺวา ปฏฺฐิตฺติ; อຍံ วุจฺจฺติ สุตมยา ปณฺณา. ตตฺถ กตฺมา ภาวนามยา
ปณฺณา? สพฺพาปิ สมฺมาปฺนฺนสฺส ปณฺณาภาวนามยา ปณฺณา. ที.ปา.อฏฺฐ.๓/๓๐๕/๑๙๗=Sv.III,1002

๕ ที.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๗(D.III,220) ตีณิ โกสลฺลานิ : อายโกสลฺลํ, อปายโกสลฺลํ,
อุปายโกสลฺลํ โกสลฺลฺเลสุ อาโยติ วุฑฺฒิ, อปาโยติ อฺววุฑฺฒิ. ตสฺส ตสฺส การณํ อุปาโย. เตสํ ปชานนํ
โกสลฺลํ. วิตถาโร ปน วิภฺงฺเค (325-326) วุตฺโตเยว. วุตฺตํ เหน้; ตตฺถ กตฺมํ อายโกสลฺลํ ? อิม เม
ธมฺเม มนสิกรโต อนฺุปฺปนฺนา เจว อฺกฺสลา ธมฺมา นฺ อฺุปฺชฺชนฺติ, อฺุปฺปนฺนา จ อฺกฺสลา ธมฺมา
นฺริชฺฌนฺติ. อิม วา ปน เม ธมฺเม มนสิกรโต อนฺุปฺปนฺนา เจว อฺกฺสลา ธมฺมา อฺุปฺชฺชนฺติ, อฺุปฺปนฺนา
จ อฺกฺสลา ธมฺมา ภฺยโยภาวาย เวปฺลฺลทาย ภาวนาย ปริปุริยา สํวตฺตฺนฺติ. ยา ตตฺถ ปณฺณา ปชานนา
สมฺมาทิฏฺฐิ ; อิทํ วุจฺจฺติ อายโกสลฺลํ. ตตฺถ กตฺมํ อปายโกสลฺลํ ? อิม เม ธมฺเม มนสิกรโต

มคฺคสจฺจนฺติ, เอวํ ตสฺส ฅาณสฺส อนุคฺติยํ ฅาณํ. เตนานห “โส อิมินา ฅมฺเมณ ฅาณเณ ทิฏฺฐเณ ปตฺเตน วิทิตฺเตน ปรีโยคานุเหเนน อตีตานาคเตน ยํ เนตีติ. ปรีจฺเจฅาณนฺติ ปเรสํ จิตฺตปรีจฺเจเท ฅาณํ. ยถาห “ตตฺถ กตมํ ปรีจฺเจ ฅาณํ ? อีธ ภิกฺขุ ปเรสฺส ตานํ ปเรปฺปคฺคานํ เจตฺสา เจโต ปรีจฺจ ปชานาตีติ วิตฺถาเรตฺทพฺพ. จเปตฺวา ปน อิมานิ तीณิ ฅาณานิ อวเสสํ สมฺมตฺติฅาณํ นาม. ยถาห “ตตฺถ กตมํ สมฺมตฺติฅาณํ ? จเปตฺวา ฅมฺเม ฅาณํ, จเปตฺวา อนุวเย ฅาณํ, จเปตฺวา ปรีจฺเจ ฅาณํ อวเสสํ สมฺมตฺติฅาณํ นามนฺติ. ที.ปา.อฏฺฐจ.๓/๓๑๐/๒๑๗=Sv.III,1019-1020

๑๐ อภิ.วิ.๓๕/๗๙๗/๔๐๒(Vbh.330) ตตฺถ กตมา ปญฺญา อายฺยาเย โน อปฺจายเย ? กามาวจรกฺุสเล ปญฺญา อายฺยาเย โน อปฺจายเย. จตฺสู มคฺเคสฺส ปญฺญา อปฺจายเย โน อายฺยาเย. รุปาวจรอรุปาวจรกฺุสเล ปญฺญา อายฺยาเย เจว อปฺจายเย จ. อวเสสฺสา ปญฺญา เเนว อายฺยาเย โน อปฺจายเย.

๑๑ อภิ.วิ.๓๕/๗๙๘/๔๐๒(Ibid.) ตตฺถ กตมา ปญฺญา นิพฺพิทาย โน ปฏฺิเวธาย ? ยาย ปญฺญาเย กามะสฺส วิตฺธาโค โหตี, น จ อภิญฺญาโย ปฏฺิวิซฺฆตฺติ, น จ สจฺจจฺานิ; อयํ วุจฺจตี ปญฺญา นิพฺพิทาย โน ปฏฺิเวธาย. เสว ปญฺญาเย กามะสฺส วิตฺธาโค สมานอ อภิญฺญาโย ปฏฺิวิซฺฆตฺติ, น จ สจฺจจฺานิ; อยํ วุจฺจตี ปญฺญา ปฏฺิเวธาย โน นิพฺพิทาย. จตฺสู มคฺเคสฺส ปญฺญา นิพฺพิทาย เจว ปฏฺิเวธาย จ. อวเสสฺสา ปญฺญา เเนว นิพฺพิทาย โน ปฏฺิเวธาย.

๑๒ อภิ.วิ.๓๕/๘๐๐/๔๐๓(Ibid.293,331) ตตฺถ กตมา จตฺสฺโส ปฏฺิสมฺภิกฺกา ? อตฺถ ปฏฺิสมฺภิกฺกา, ฅมฺมปฏฺิสมฺภิกฺกา, นีรุตฺติปฏฺิสมฺภิกฺกา, ปฏฺิภาณปฏฺิสมฺภิกฺกา. อตฺถ ฅาณํ อตฺถปฏฺิสมฺภิกฺกา. ฅมฺเม ฅาณํ ฅมฺมปฏฺิสมฺภิกฺกา. ตตฺถ ฅมฺมนีรุตฺตาทิกฺลาเป ฅาณํ นีรุตฺติปฏฺิสมฺภิกฺกา. ฅาณะสฺส ฅาณํ ปฏฺิภาณปฏฺิสมฺภิกฺกา. อีมา จตฺสฺโส ปฏฺิสมฺภิกฺกา.

๑๓ อภิ.วิ.๓๕/๗๒๐/๓๖๐(Vbh.293) เหตุมฺหิ ฅาณํ ฅมฺมปฏฺิสมฺภิกฺกา. เหตุผล ฅาณํ อตฺถปฏฺิสมฺภิกฺกา. ตตฺถ ฅมฺมนีรุตฺตาทิกฺลาเป ฅาณํ นีรุตฺติปฏฺิสมฺภิกฺกา. ฅาณะสฺส ฅาณํ ปฏฺิภาณ-ปฏฺิสมฺภิกฺกา.

๑๔ อภิ.วิ.๓๕/๗๑๙/๓๕๙(Ibid.) ทฺกฺเช ฅาณํ อตฺถปฏฺิสมฺภิกฺกา. ทฺกฺชสมฺมุทเย ฅาณํ ฅมฺมปฏฺิสมฺภิกฺกา. ทฺกฺชนิโรธะ อตฺถปฏฺิสมฺภิกฺกา. ทฺกฺชนิโรธคามินิยา ปฏฺิพฺทาย ฅาณํ ฅมฺมปฏฺิ-สมฺภิกฺกา. ตตฺถ ฅมฺมนีรุตฺตาทิกฺลาเป ฅาณํ นีรุตฺติปฏฺิสมฺภิกฺกา. ฅาณะสฺส ฅาณํ ปฏฺิภาณปฏฺิสมฺภิกฺกา.

๑๕ อภิ.วิ.๓๕/๗๒๔/๓๖๗(Vbh.294) อีธ ภิกฺขุ ฅมฺมํ ชานาตี สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คานํ อฺกฺขานํ อีตีวุตฺตํ ชาคํ อพฺภุตฺตมฺมํ เวทลฺลํ; อยํ วุจฺจตี ฅมฺมปฏฺิสมฺภิกฺกา. โส ตสฺส ตสฺเสว ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานาตี “อโย อิมสฺส ภาสิตสฺส อตฺถอ, อโย อิมสฺส ภาสิตสฺส อตฺถอติ; อโย วุจฺจตี อตฺถปฏฺิสมฺภิกฺกา. ตตฺถ ฅมฺมนีรุตฺตาทิกฺลาเป ฅาณํ นีรุตฺติปฏฺิสมฺภิกฺกา. ฅาณะสฺส ฅาณํ ปฏฺิภาณ-ปฏฺิสมฺภิกฺกา.

๑๖ อภิ.วิ.๓๕/๓๒๕/๓๖๒(Vbh.296) ยลุมี่ สมเย อกุสลํ จิตต์ ออุปพนํ โหติ
 โสมนสุสสทคตํ ทิฏฐิตตสมุပ္ยุตตํ, รูปารมมณํ วา อเปย ธรรมารมมณํ วา ยํ ยํ วา ปนารพุก,
 ตลุมี่ สมเย ผลุโส โหติ อเปย อวิกเขโป โหติ: อิมะ ธรรมมา อกุสลา. อิมะสุ ธรรมะสุ ญาณ
 ธรรมปฏิสมภิตา. เตสํ วิปาเก ญาณํ อตถปฏิสมภิตา. ยาย นิรุตติยา เตสํ ธรรมานํ ปญญตติ โหติ,
 ตตร ธรรมนิรุตตาทิสาเป ญาณํ นิรุตติปฏิสมภิตา. เยน ญาณเณน ตานิ ญาณานิ ชานาติ: อิมานิ
 ญาณานิ อิทํ อตถโศตกานีติ, ญาณะสุ ญาณํ ปฏิภาณปฏิสมภิตา.

๑๗ ที.ปา.๑๑/๓๑๐/๒๐๒(D.III,227) ทุกเข ญาณํ, สมุทเย ญาณํ, นิโรเธ ญาณํ,
 มคเค ญาณํ.

อภิธัมมวาทาร ม. ๗๖ หน้า ๑๐๗ (p.698) อรุเปปี ปเนตสส, มิทฐสส อุปฺปตฺติ-
ปาสโต, นิฏฺฐํ เอตฺถํ อากนฺตพฺพํ, น ตํ รูปนฺติ วิญญา.

๕ ม.ม. ๑๒/๒๐๔/๑๗๒ (M.III,285) จกฺขุญจ ภิกฺขเว ปฏิจฺจ รูป จ อุปฺปชฺชติ
จกฺขุวิญญาณํ.

๖ ส.สพ. ๑๘/๑๔๖/๑๒๔ (S.IV,132) จกฺขุ ภิกฺขเว ปุราณกมฺมํ อภิสฺสงฺขตํ อภิสสฺสเจตฺติ
เวทนียํ ทฏฺฐพฺพํ ๕เปย ชิวฺหา ปุราณกมฺมํ อภิสฺสงฺขตา อภิสสฺสจยิตา เวทนียา ทฏฺฐพฺพา ... มโน
ปุราณกมฺมํ อภิสฺสงฺขโต อภิสฺสเวทนีโย เวทนีโย ทฏฺฐพฺโพ.

๗ วิสฺสุทฺธิ. ๓/๑๔; อภิธัมมวาทาร ม. ๙๐ และ ๖๕๖ หน้า ๙๙; อฏฺฐสาลินี ๑/๕๙๖/
๓๖๖ (Vis.Mag.446; Abhmv.66; Dhs..A.307)

วุดตมฺปิ เจตํ ฅมฺมเสนาปตินา

เยน จกฺขุปฺปสาแทน รูปานิ สมนฺุปสฺสติ

ปริตฺตํ สุขุมญฺเจตํ อุกาสิรสมฺมุปมนฺติ

๘ อภิธัมมวาทาร ม. ๖๕๗ หน้า ๙๙ (Cp.Abhmv.66) สฺสณาตฺติ โสตํ; ตํ ตนฺตพฺพ-
โลมาจฺเจต อญฺคฺลิวะกสฺสณฺาเนปเทเส วุดตปฺปการาหิ ธาตุหิ กตฺตูปการํ อุดฺจิตฺตอาหาเรหิ อุปฺต
ถมฺภิกฺขมาณํ आयุณา ปริปาถิยมาณํ โสตวิญญาณาทึนํ วุดตฺทวารภาวํ สาธยมาณํ ติฏฺฐจฺติ.

๙ อภิธัมมวาทาร ม. ๖๕๗ หน้า ๙๙ (Cp.Ibid.) ฆายตฺติ ฆานํ, ตํ สสมฺภากรฆานวิลสฺส
อนฺโต อชปทสฺสณฺาเน ปเทเส ยถาวุดตปฺปการํ หุตฺวา ติฏฺฐจฺติ.

๑๐ อภิธัมมวาทาร ม. ๖๕๗ หน้า ๙๙ (b.-Abhmv.66) สายเตตฺติ ชิวฺหา; ชิวฺตํ
อวหายตฺติ วา ชิวฺหา; สา สสมฺภากรชิวฺหามชฺฌสฺส อฺปริ อฺปฺปทลคฺคสคฺคณฺาเน ปเทเส
ยถาวุดตปฺปการา หุตฺวา ติฏฺฐจฺติ.

๑๑ อภิธัมมวาทาร ม. ๓.๖๙๕ หน้า ๑๐๖ (Abhmv.71) รูปทึงหมตมีเพียง ๒๘
อย่างเท่านั้น คาถาที่ 695 ว่า

ภูตฺรูปานิ จตฺตาริ อฺปาทา จตฺวีสฺติ

อฏฺฐวีสฺติ รูปานิ สพฺพาเยว ภวนฺตีหิ.

วิมุตฺติมรรคเพิ่มเติมชาติรูปและมิทฐรูปจึงทำให้อุปาทายรูปมี ๒๖

๑๒ จกฺขุทสฺส, โสตทสฺส, ฆานทสฺส, กายทสฺส, อิดฺดินฺทฺริยทสฺส, ปฺริสินฺทฺริยทสฺส,
อายตฺนทสฺสกฺลาป(สำหรับ หทยวุดฺธ อาจใช้เป็น ชิวฺตฺนวกทสฺส)

๑๓ อภิธมฺมตฺตสฺงคฺคห ๕๕/๔๖ (Abhms.Ch.Vi,10) จตฺสุมฺภูจฺานรูปากฺลาปสฺนตฺติ
กามโลเก ทึปชาลา วิย นทึ โสโต วิย

๑๔ อภิธัมมวาทาร ม.๑๐๕ (๗๔๖) หน้า ๑๑๔ (Abhmv.77.v.746)

คพฺภเสยยกสตุตฺตสฺส ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ ปน
 ตีเส รุปานิ ชายนฺติ สภาวสุเสว เทหิโน

๑๕ อภิธมฺมวาทาร ม. ๑๐๕ (๗๔๗) หน้า ๑๑๔ (a.-Ibid.v.747)

อภาวคพฺภเสยยานํ อนุทฺตชานญจ วีสติ
 ภวนฺติ ปน รุปานิ กายวตฺตวเสน ตู

วิภจฺจ.อตุตถกถา ๒๒๘/๑๘๓ (b.-Cp.Vbh.a.169-170) เอวํ ปวตฺตมานเ จ เอตสฺมี

นามรูปเ ยสฺมา อภาวคพฺภเสยยานํ อนุทฺตชานญจ ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วตฺตวทฺตวเสน รูปโต เทว
 สนฺตติสฺसानิ ตโย จ อรูปิโน ขนฺธา ปาตฺตภวนฺติ, ตสฺมา เตสํ วิตฺถาเรน รูปารูปโต วีสติธมฺมา ตโย
 จ อรูปิโน ขนฺธาติ เอเต วีสติธมฺมา วิญญาณปจฺจยา นามรูปนฺติ เวทิตพฺพา.

๑๖ ที.ปาฏิ. ๑๑/๓๐๕/๑๙๕ (D.III,217) ติวิเชน รูปสงฺคโห สนิทฺสสนสฺสฺสฺสํ รูปํ
 อนิทฺสสนสฺสฺสํ รูปํ อนิทฺสสนอฺปฺปฏิขํ รูปํ สนิทฺสสนาทีสุ อตฺตานิ อารพฺภ ปวตฺเตน
 จกฺขุวิญญาณเณ สงฺขาเตน สนิทฺสสนเณนาติ สนิทฺสสนนํ. จกฺขุปฏิพนฺนสมตฺถโต สหปฏิเณนาติ
 สสฺสํ. ตํ อตฺถโต รูปายตฺนํ เอว. จกฺขุวิญญาณสงฺขาตํ นาสฺส นิทฺสสนนฺติ อนิทฺสสนนํ.
 โสตาทีปฏิพนฺนสมตฺถโต สหปฏิเณนาติ สสฺสํ. ตํ อตฺถโต จกฺขุวายตฺนํ อาทินี นวอายุตฺนานิ.
 วุตฺตปฺปการํ นาสฺส นิทฺสสนนฺติ อนิทฺสสนนํ. นาสฺส ปฏิมฺเต อปฺปฏิขํ ตํ อตฺถโต จเปตฺวา
 ทสายนฺนิ อวเสสสํ สฺขมฺรูปํ. สฺมจฺจลวิลาสิณี ๓/๓๐๕/๑๙ (Sv.III,997)

๑๗ ส.สพ. ๑๘/๒๗๐/๒๑๒ (S.IV,231-232) กตฺมา จ ภิกฺขเว เวทนา. กายิกา จ
 เจตฺติกา จ. อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว เทว เวทนา. กตฺมา จ ภิกฺขเว ติสฺโส เวทนา. สฺสา เวทนา ทฺกฺขา
 เวทนา อทุกฺขมฺสฺสา เวทนา. อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ติสฺโส เวทนา.

๑๘ ส.สพ. ๑๘/๒๗๐/๒๑๒ (Ibid.232) กตฺมา จ ภิกฺขเว ปญฺจ เวทนา. สฺชินฺทฺริยํ
 ทฺกฺชินฺทฺริยํ โสมนสฺสฺชินฺทฺริยํ โทมนสฺสฺชินฺทฺริยํ อฺเปกฺชินฺทฺริยํ. อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว ปญฺจ เวทนา.

๑๙ ส.สพ. ๑๘/๒๗๐/๒๑๓ (S.IV,232) กตฺมา จ ภิกฺขเว จตฺตีส เวทนา. จ เคหฺลิตานิ
 โสมนสฺसानิ จ เนกฺขมฺมฺลิตานิ โสมนสฺसानิ จ เคหฺลิตานิ โทมนสฺसानิ จ เนกฺขมฺมฺลิตานิ
 โทมนสฺसानิ จ เคหฺลิตา อฺเปกฺขา จ เนกฺขมฺมฺลิตานิ อฺเปกฺขา อิมา วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว จตฺตีส เวทนา.

๒๐ ที.ปาฏิ. ๑๑/๓๐๕/๑๙๕ (D.III,215) ติสฺโส อฺกฺสฺลสฺสณฺวา กามสฺสณฺวา วุยาปาท-
 สฺสณฺวา วิหีสฺสณฺวา ติสฺโส อฺกฺสฺลสฺสณฺวา เนกฺขมฺมฺสฺสณฺวา อฺวฺยาปาทสฺสณฺวา อฺวิหีสฺสณฺวา.

๒๑ อ.จตุก. ๒๑/๔๙/๕๘ (A.II,52) อนิจฺเจ ภิกฺขเว นิจฺจนฺติ สฺสณฺวาวิปฺลลาโส
 จิตฺตวิปฺลลาโส ทฺกฺจิจฺวิปฺลลาโส, อทุกฺเช ภิกฺขเว ทฺกฺชนฺติ สฺสณฺวาวิปฺลลาโส..., อนตฺตนิ ภิกฺขเว
 อตฺตาทิ สฺสณฺวาวิปฺลลาโส..., อสุภะ ภิกฺขเว สฺกฺนฺติ สฺสณฺวาวิปฺลลาโส จิตฺตวิปฺลลาโส ทฺกฺจิจ-
 วิปฺลลาโส...

อนิจเจ ภิกขเว อนิจจันตนิ น สญญาวิปลลาโส ..., ทุกฺเช ภิกขเว ทุกฺขณฺติ น สญญาวิปลลาโส..., อนตฺตนิ ภิกขเว อนตฺตานิ น สญญาวิปลลาโส..., อสุภะ ภิกขเว อสุภณฺติ น สญญาวิปลลาโส..., อนิจเจ นิจฺจสญฺญิโน ทุกฺเช จ สุขสญฺญิโน อนตฺตนิ จ อตฺตานิ อสุภะ สุขสญฺญิโน มิจฺฉาทิฏฺฐิคฺคา สตฺตา...

อนิจจํ อนิจฺจโต ทุกฺขํ ทุกฺขมทุกฺกข ทุกฺขโต
อนตฺตนิ อนตฺตานิ อสุภํ อสุภมทุกฺสุ
สมฺมาทิฏฺฐิสมาทาณา สพฺพทุกฺขํ อุปฺจฺจคฺคฺคฺติ.

๒๒ อภิ.วิ. ๓๕/๒๐๔/๑๒๓ (Vbh.102,104) รูปสญญา โลกปิยรูปํ สาดรูปํ เอตฺเตสา ตณฺหา ปหฺยมาณา ปหฺยติ, เอตฺถ นิร์ชฺฌมาณา นิร์ชฺฌติ. สทฺทสญญา ๕เปฺย คณฺธสญญา ... รสสญญา...โผฏฺฐสญญา ...ธมฺมสญญา โลกปิยรูปํ เอตฺเตสา ตณฺหา ปหฺยมาณา ปหฺยติ, เอตฺถ นิร์ชฺฌมาณา นิร์ชฺฌติ.

๒๓ วิ.ถฺก.อ. ๒/๑๔/๒๐ (Cp.Vbh.-a.19) จกฺขุสมฺมผลฺสสา สญญาติอาทินิ อติตา ทิวเสน นิทฺติฏฺฐสญฺญํ สภาวโต ทสฺเสตฺถํ วุตฺตานิ. ตตฺถ จกฺขุสมฺมผลฺสโต, จกฺขุสมฺมผลฺสมิ วา ชาตา จกฺขุสมฺมผลฺสสา นาม. เสเสสฺสุปิ เอเสว นโย. เอตฺถ จ ปุริมา ปญฺจ จกฺขุปฺปสาทาทิวตฺถกา ว. มโนสมฺมผลฺสสา หทยวตฺถกาปิ อวตฺถกาปิ. สพฺพาจตฺถุมิกกา สญญา.

๒๔ ผลฺส,เจตนา,วิตกฺก,วิจาร์, ปีติ, สทฺธา, วิริย, สติ, สมาธิ, ปญฺญา, ชีวตฺนทฺริย, นีวรณ,(ปหฺยนา) อโทส, หิริ, โอตฺตปฺป, ปสฺสทฺธิ, ฉนฺท, อธิโมกฺข, อุเปกฺขา, มนสิการ, โลก, โทส, โมห, มาน, ทิฏฺฐิ, อุทฺถจฺจกฺกฺกฺจ,(ในการแปลความหมาย คำว่า ถีน ใช้แทนคำว่า กุกฺกฺจ) โกสชฺช, อหิริ, อนอตฺตปฺป.

๒๕ สํ.นิ. ๑๖/๖๔/๑๐๐ (S.II,103) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว กฺุฏาการํ วา กฺุฏาการสาลา วา อุตฺตราย วา ทกฺขิณาย วา ปาจิณาย วา วาตปาณา สุริเย อุกฺคจฺจนฺเต วาตปาเนน รสฺมี ปวิสิตฺวา กฺุวาสส ปติฏฺฐิตาติ ? ปจฺฉิมาย ภาเน ภาตฺตียนฺติ. ปจฺฉิมกาเล ภิกฺขเว ภาตฺติ นาสฺส กฺุวาสส ปติฏฺฐิตาติ ? ปจฺวิยํ ภาเนตฺติ. ปจฺวี เจ ภิกฺขเว นาสฺส กฺุวาสส ปติฏฺฐิตาติ ? อาปสฺมี ภาเนตฺติ อาไป เจ ภิกฺขเว นาสฺส กฺุวาสส ปติฏฺฐิตาติ ? อปฺปติฏฺฐิตา ภาเนตฺติ. เอวํ โข ภิกฺขเว, กวฬิงกาเร เจ อาหารเ นตฺถิ ราโค นตฺถิ นนฺทิ นตฺถิ ตณฺหา ๕เปฺย ผลฺเส เจ ภิกฺขเว ๕เปฺย มโนสฺสเจตนาเย เจ ภิกฺขเว อาหารเ ๕เปฺย วิญฺญาเน เจ ภิกฺขเว อาหารเ นตฺถิ ราโค นตฺถิ นนฺทิ นตฺถิ ตณฺหา อปฺปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ อวิรุฬฺหํ.

๒๖ สํ.มหา. ๑๙/๑๐๕๘/๓๕๙ (S.V.347) สปฺปุริสสํเสโว ทิ ภาเนตฺ สโตปาตฺติองฺคํ สทฺธมฺมสวณํ สโตปาตฺติองฺคํ โยนิสฺสมนสิกาโร สโตปาตฺติองฺคํ ธมฺมานุธมฺมปฏฺิพฺตติ สโตปาตฺติ องฺคฺคฺคฺติ.

๒๗ ขุ.ปฎิ.อฎฐ. ๒/๒๐๔/๑๖๙ (Pts.-a.II,547) อฎฐสัเวควตถุณี นาม: ชาติชรา-
พฺยาธิมรณานิ จตตาริ, อปายทุกขํ ปญจมํ อตีเต วฏฏมุถลักํ ทุกขํ อนาคเต วฏฏมุถลักํ ทุกขํ,
ปจฺจุปปนเน อาหารปริเยฎฐิมุถลักํ ทุกฺขนติ.

๒๘ ขุ.จูฬ. ๓๐/๑๑๓/๒๒๗ (Sn.v.1142)

ปสฺสามิ น มนสา จกฺขนา
รตฺติณทิวํ พุราหฺมณ อปฺปมตฺโต
นมนสฺสมาโน วิวเสมิ รตฺตี
เตเนว มณฺณามิ อวิปฺปวสํ.

๒๙ ที.สี. ๙/๒๓๑/๗๖ (D.I,75) เสยฺยถาปิ มหาราชา อฺปปฺลีนียํ ปทฺมินียํ ปุณฺธุริ-
กีนียํ อปฺเปกฺจจาณี อฺปปฺลानी วา ปทฺมานี วา ปุณฺธุริกานี วา อุกฺเก ชาตานิ อุกฺเก สํวทฺมานี
อุกฺกานุกฺคตานิ อนฺโต นิมฺคฺคาปฺลีนี, ตานิ ยาว จ อคฺคา ยาว มุลา สีเตน วารินา อภิสฺนฺนานิ
ปฺริสฺนฺนานิ ปฺริปฺปฺรานิ ปฺริปฺมุฏฺจานิ นาสฺส กิณฺจิ สพฺพาวนฺตํ อฺปปฺลานํ วา ปทฺมานํ วา
ปุณฺธุริกานํ วา สีเตน วารินา อปฺมุฏฺ อสฺส.

๓๐ ขุ.ธ. ๒๕/๑๒๓/๓๘ (a.-Dh.v,123) วิสํ ซีวิตฺกาโมว ปาปานิ ปฺริวชฺชเย.

ม.ม. ๑๔/๖๕/๔๘ (b.-M.II,260) เสยฺยถาปิ สฺนุกฺขตฺตา อาปานิยฺกโส วณฺณ-
สมฺปนฺโน คนฺธสมฺปนฺโน โส จ โข วิเสน สํสฺสฺสฺส; อถ ปฺริโส อาคฺจฺเจยฺย ซีวิตฺกาโม อมฺริตฺกาโม
ทุกฺขปฏิกฺกโล. ตํ ก็ มณฺณสิ สฺนุกฺขตฺต ? อปิ นฺ โส ปฺริโส อมฺ อปฺณียกํสํ ปิเวยฺย ชลฺณา: อิมานํ
ปิตฺวา มรณํ วา นิคฺจฺจามิ มรณมตฺตํ วา ทุกฺขนติ ? โน เหตุ ภาณเต.

๓๑ ขุ.เถร. ๒๖/๑๑๔๑/๔๑๔ (a.-Th.v,1138)

ตถา ตฺ กสฺสามิ ยถาปิ อีสฺสโร
ยํ สพฺพทฺติ เตนปิ โทตฺ เม อลํ
ตํ ตํ กวิสฺสามิ ยถา อตฺนุทฺติโต
พิฬารพฺสตํ วา ยถา สุมทฺทิตํ.

ม.ม. ๑๒/๒๓๑/๑๙๔ (b.-M.I,128-129) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว พิฬารภสฺตตา มทฺทิตา
สมฺทฺทิตา สฺปริมทฺทิตา มุทฺทา ตฺวานิ ฉินฺนสฺสฺสรา ฉินฺนพฺพภฺรา อถ ปฺริโส อาคฺจฺเจยฺย กฺภูจํ วา กสฺลํ
วา อาทาย, โส เอวํ เวทยฺย: อหํ อิมํ พิฬารภสฺตํ มทฺทิตํ สฺมทฺทิตํ ปฺริมทฺทิตํ มุทฺทํ ตฺวานิ ฉินฺนสฺสฺสรํ
ฉินฺนพฺพภฺรํ กฺภูเจเน วา“ กสฺเลน วา สฺสรํ กวิสฺสามิ ภรภํ กวิสฺสามีติ. ตํ ก็ มณฺณล ภิกฺขเว
อปิ นฺ โส ปฺริโส อมฺ พิฬารภสฺตี มทฺทิตํ ...กฺภูเจเน วา เหตุ ภาณเต, ตํ กิสฺส เหตุ: อสฺ หิ ภาณเต
พิฬารภสฺตา มทฺทิตา สฺมทฺทิตา สฺปริมทฺทิตา มุทฺทา ตฺวานิ ฉินฺนสฺสฺสรา ฉินฺนพฺพภฺรา สา น สฺสุรา
กฺภูเจเน วา กสฺเลน วา สฺสรํ กาดํ ภรภํ กาดํ ยาวเทว จ ปน โข ภิกฺขเว ปญฺจิเม วจนฺปถา เยหิ

ไว ประวทมานา วเทยฺยุ: กาเลน วา อกาเลน วา ภูเตน วา อภูเตน วา สณฺเฑน วา ... ฝรุเสน วา
 อดตสฺหิเตน วา อนอดตสฺหิเตน วา; เมตตจิตฺตา วา ภิกฺขเว ประวทมานา วเทยฺยุ โทสนฺตรา วา.
 ตตฺรปิ โข ภิกฺขเว เอว ลิกฺขิตพฺพ: น เจว โน จิตฺตํ วิปริณตํ ภวิสฺสติ น จ ปาปิกํ วาจํ
 นิจฺจาเรสฺสาม ทิตานุกมฺปิ จ วิหสฺสาม, เมตตจิตฺตา น โทสนฺตรา, ตถจ ปุคฺคํ เมตตาสทคเตน
 เจตฺสา วิปฺเปลน มหคฺคเตน อปฺปมาเณน อเวเรน อพฺยาปชฺเฌน ฝริตฺวา วิหริสฺสามาติ. เอวํ ทิ ไว
 ภิกฺขเว ลิกฺขิตพฺพ.

๓๒ ขุ.สุ. ๒๕/๘๔๒/๔๙๘ (Sn.v,835)

ทิสฺวาน ตณฺหํ อรติณฺจ วาคํ
 นาโหสิ ฉนฺโท อปิ เมถุนสฺมี
 กิเมวิทํ มุตตกรีสฺปฺณณํ
 ปาทานิ นํ สมฺมุสิตฺตํ น อิจฺเฌ.

๓๓ ที.ปา. ๑๑/๓๐๔/๑๙๑ (D.III,212) อดฺธิ โข อวฺวโส เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา
 อรหตา สมฺมาสมฺพุทฺเธน เทว ฌมฺมา สมฺมทกฺขาตา. ตตฺถ สพฺเพเหว สงฺคายิตพฺพํ ๗เปช อดฺถาย
 หิตาย สุชาย เทวมนุสฺसानํ. กตเม เทว ? หิริ จ โอตฺตปฺปญฺจ (หิริ จ โอตฺตปฺปนฺติ ยํ หิริยติ
 หิริยตพฺเพน โอตฺตปฺปติ โอตฺตปฺปิตพฺเพนาติ เอวํ วิตฺถาริตานิ หิริโอตฺตปฺปานิ อปิเจตฺถ
 อชฺฌตฺตสมฺภูจฺจานา หิริ. พหิทฺธา สมฺภูจฺจานํ โอตฺตปฺปํ. อดฺดาธิปเตยฺยา หิริ. ภยสภาวสณฺฑิตํ
 โอตฺตปฺปํ.=สุมงฺคลวิลาสินี ๓/๓๐๔/๑๗ (Sv.III,978)

๓๔ อ.ทสก. ๒๔/๖๑/๙๑ (A.V,114) เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว อุปริ ปพฺพเต ธุลฺลมุสิตฺเท เทว
 วสฺสนฺเต เทเว คลฺลชานนฺเต ตํ อุทกํ ยถานินฺนํ ปวตฺตมานํ ปพฺพเต กนฺทรปทฺรสาชา ปริปุเรติ.

๓๕ อภิ.วิ.อุฎฺฐ. ๓/๗๖/๒๖๙ (A.IV,282) เสยฺยถาปิ พฺยคฺฆปชฺช ตฺลาธโร วา
 ตฺลาธรรนฺเตวาสี วา ตฺลํ ปคฺคเหตุวา ชานาติ เอตฺตเกน วา โอนตํ เอตฺตเกน วา อุนนตฺนติ.

๓๖ ม.ม. ๑๔/๖๕/๔๘ (M.II,261) เสยฺยถาปิ สุนกฺขตฺต อาสิวิโส ฌริวิโส อถ ปุริโส
 อาคฺจเฌยฺย ชีวิตฺตกาโม อมริตฺตกาโม สุขกาโม ทุกฺขปฏิกฺกุโล. ตํ ก็ มณฺเณสิ สุนกฺขตฺต ? อปิ นุ โส ปุริโส
 อมุสฺส อาสิวิสฺสสฺส ฌริวิสฺสสฺส อดฺถํ วา องฺคฺกุจฺจํ วา ทชฺชา, ยํ ชณฺเฌว: อิมินาหํ ทฺกุโจ มรณํ วา
 นิคฺจจฺจามิ มรณมตฺตํ วา ทุกฺขนฺติ ? โน เหนตํ ภนฺเต.

๓๗ ขุ.อิ. ๒๙/๕/๑๒ (It.84)

มุหฺโห อดฺถํ น ชานาติ
 มุหฺโห ฌมฺมํ น ปสฺสตี
 อนฺถํ ตมํ ตทา โหติ
 ยํ โมโห สหเต นรํ.

๓๘ ชุ.อุ. ๒๕/๕๔/๑๘๘ (Ud.68) ... สนธิปาตา โข เต เทว ยาวติกา สาวตถิย ชจจนฐาติ. เตน หิ ภณ ชจจนฐานํ หตถิ ทสเสหิตี. เอว เทวาติ โข ภิกขเว โส บุริโส ตสฺส รณฺโณ ปฏิสฺสฺสฺวา ชจจนฐานํ หตถิ ทสเสหิ: เอทิสฺส ชจจนฐา หตถิตี. เอกจฺจนํ ชจจนฐานํ หตถิสฺส สีสํ ทสเสหิ: เอทิสฺส เทว “ หตถิตี ...เยหิ ภิกขเว ชจจนฺเธหิ หตถิสฺส สีสํ ทิฏฺฐํ อโหสิ, เต เอวํ อหํสุ: เอทิสฺส เทว “ หตถิ เสยฺยถาปิ กุมฺภโถตี....

๓๙ ส.ข. ๑๗/๘๔/๘๗ (S.III,108-109) ทฺวิธาปโถตี โข ติสฺส วิจิจฺจมาเยตํ อธิวจฺน. วามมฺคฺโคติ มิจฺจาสมาธิสฺส. ทกฺขิมมฺคฺโคติ โข ติสฺส อริยสฺเสตํ อฏฺฐจฺงคิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจฺน, เสยฺยถิํ สฺมมาทิจฺจยา...สฺมมาสมาธิสฺส.

๔๐ อฺจ.ปญฺจก. ๒๔/๑๒/๑๓ (A.III,134) อธิ ภิกขเว ภิกฺขุ อเสเชน สีสฺลกฺขนฺธเนน สมนฺนาโคโต โหตี, อเสเชน สมาธิกฺขนฺธเนน สมนฺนาโคโต โหตี, อเสเชน ปญฺญกฺขนฺธเนน สมนฺนาโคโต โหตี, อเสเชน วิมุตฺติกฺขนฺธเนน สมนฺนาโคโต โหตี, อเสเชน วิมุตฺติญาณทสฺสนกฺขนฺธเนน สมนฺนาโคโต โหตี.

๔๑ ที.ปา. ๑๑/๑๕๖/๘๗ (D.III,102) ฉยิมานิ ภนฺเต อชฺชตฺตคิพาทิราณี อายตนาณี, จกฺขุ เจว รูปา จ, โสตถฺยเยว สทฺทา จ ฆานญฺเจว คนฺธา จ ชิวฺหา เจว รสา จ กาโย เจว ใญฺจพฺพพา จ มโน เจว ธมฺมา จ.

๔๒ ที.สี. ๘/๑๖๘/๕๔ (Cp.D.I,54) เสยฺยถาปิ นาม สุตฺตคฺุเพ ชิตฺเต นิพฺเพชฺยมานเมว ปเลตี. ข้ออุปมาอาจถูกนำมาจากข้อความตอนนี้ของพระสูตร

๔๓ อภิ.วิ. ๓๕/๑๘๓/๑๐๒ (Vbh.87) อฏฺฐารส ธาตุโย: จกฺขุธาตุ รูปธาตุ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ โสตธาตุ โสตวิญฺญาณธาตุ ฆานธาตุ คนฺธธาตุ ฆานวิญฺญาณธาตุ ชิวฺหาธาตุ รสธาตุ ชิวฺหาวิญฺญาณธาตุ กายธาตุ ใญฺจพฺพธาตุ กายวิญฺญาณธาตุ มโนธาตุ ธมฺมธาตุ มโน วิญฺญาณธาตุ.

๔๔ ชุ.อุ. ๒๕/๑/๘๓ (Ud.1; S.II,1) อวิชฺชาปจฺจยา ภิกขเว สงฺขารา; สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ; วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ; นามรูปปจฺจยา สหายนํ; สหายนปจฺจยา ผสฺโส; ผสฺสปจฺจยา เวทนา; เวทนาปจฺจยา ตณฺหา; ตณฺหาปจฺจยา อฺปาทานํ; อฺปาทานปจฺจยา ภโว; ภวปจฺจยา ชาตี; ชาตีปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทฺทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมนฺวานตี. เอเวเมตสฺส เกวลสฺส ทฺทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมนฺพโย โหตี.

๔๕ ชุ.อุ. ๒๕/๓/๘๕ (Ud.2; S.II,1-2) อวิชฺชายเตวว อวเสสฺวิราคฺนิโรธา สงฺขารานิโรโธ; สงฺขารานิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ; วิญฺญาณนิโรธา นามรูปนิโรโธ; นามรูปนิโรธา สหายนนิโรโธ; สหายนนิโรธา ผสฺสนิโรโธ; ผสฺสนิโรธา เวทนานิโรโธ; เวทนานิโรธา ตณฺหานิโรโธ; ตณฺหานิโรธา อฺปาทานนิโรโธ; อฺปาทานนิโรธา ภวานิโรโธ; ภวานิโรธา ชาตินิโรโธ; ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภ-

ปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสา นิรชณนติ. เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ.

๔๖ ส.นิ. ๑๖/๖๑/๙๑(S.II,94) ยถจ โข เอตํ ภิกฺขเว วุจฺจติ จิตฺตํ อิติปิ มโน อิติปิ วิญญาณํ อิติปิ. ตตฺตราสฺสุตฺวา ตํ กสฺส เหตุ ? ทีฆรตฺตํ เหตุํ ภิกฺขเว อสฺสุตฺวาโต ปุณฺณชนสฺส อชฺโฌสิตํ มมายิตํ ปราภุญฺจํ เอตํ มม เอโสหฺมสมฺมิ เอโส เม อตฺตาทิ. ตสฺมา ตตฺตราสฺสุตฺวา ปุณฺณชนโน นาลํ นิพฺพินฺทิตฺตํ นาลํ วิรชฺชิตฺตํ นาลํ วิมฺจฺจิตฺตํ. ปุณฺณชนโน นาลํ นิพฺพินฺทิตฺตํ นาลํ วิรชฺชิตฺตํ นาลํ วิมฺจฺจิตฺตํ.

๔๗ ส.นิ. ๑๖/๖๗/๑๑๑(S.II,114) เสยฺยถาปิ อาวุโส เทว นพฺกถาปิโย อญฺณมญฺญํ นิสฺสาย ติญฺเจยฺยํ, เอวเมว โข อาวุโส นามรูปปจฺจยา วิญญาณํ วิญญาณปจฺจยา นามรูปิ นามรูปปจฺจยา สฬายตนํ, สฬายตนปจฺจยา ผลุโส....

๔๘ อภิ.วิ.อภฺจ. ๒/๒๓๒/๑๙๔ (Cp.Vbh.-a.180) ทุกฺชี สฺขํ ปตฺถยติ, สฺขี ภิโยปิ อิจฺฉติ, อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา สฺขํ อิจฺฉเว ภาสิตา.

๔๙ อภิ.วิ.อภฺจ. ๒/๒๔๒/๒๑๑ (Cp.a-Vbh.-a.196) พีเช สติ องฺกุโร วีย.

มหาวิส. ฉบับสังฆ พ.ศ. ๒๕๐๐ ๑๕/๔๓/๗๘ (b-Mhv.XV.43) พีชมหา นิกฺขมฺม องฺกุโร.

๕๐ ส.นิ. ๑๖/๑๒๔/๑๗๒ (Cp.S.II,178) อนมตฺคฺคายํ ภิกฺขเว สํสาริ ปุพฺพปาโกฏฺฐิ น ปญฺญาติ อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรตํ.

๕๑ ส.สพ. ๑๘/๗๙/๔๗ (Cp.a-S.IV,50) อวิชฺชา โข ภิกฺขุ เอโก ธมฺโม ยสฺส ปหานา ภิกฺขุโน อวิชฺชา ปหียติ วิชฺชา อุปฺปชฺชติติ.

เนตฺติปกรณ (ฉบับภูมิพล) พ.ศ.๒๕๒๓ ๔๙/๑๑๓ (ฉบับพม่าพ.ศ. ๒๕๐๐ ๔๙/๖๖/๑) (b-Netti.79) วุตฺตํ ทิ: อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สงฺขารปจฺจยา วิญญาณํ. เอวํ สพฺโพ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท. อิติ อวิชฺชา อวิชฺชาย เหตุ, ตตฺถ ปุริมิกา อวิชฺชา อวิชฺชานุสโย, ปจฺฉิมิกา อวิชฺชา อวิชฺชาปริยฺญานํ. ปุริมิโก อวิชฺชานุสโย ปจฺฉิมิกสฺส อวิชฺชาปริยฺญานสฺส เหตุภูโต ปริพฺรุหนาย พีชงฺกุโร วีย สมฺนนฺตรเหตุตาย. ยํ ปน ยตฺถ ผลํ นิพฺพตฺตติ, อิทํ ตสฺส ปรมฺปรเหตุตาย เหตุภูตํ. ทฺวิโธ ทิ เหตุ: สมฺนนฺตรเหตุ ปรมฺปรเหตุ จ. เอวํ อวิชฺชายปิ ทฺวิโธ เหตุ: สมฺนนฺตรเหตุ ปรมฺปรเหตุ จ.

๕๒ อภิ.ส. ๓๔/๑๐๖๗/๒๕๒ (Cp.a-Dhs.79 Sec.390) ยํ ตสฺมี สมฺเย อญฺญาณํ อทสฺสนํ อนภิสฺสมโย อนนฺุโพโธ อสมฺโพโธ อปฺปฏิเวโธ อสงฺคาหนา อปริโยคาหนา อสมเปกฺขนา อปจฺจเวกฺขณา อปจฺจกฺขมฺมํ ทุมฺเมชฺฉนํ พลฺยํ อสมฺปชฺฌนํ โมโห ปโมโห สมฺโมโห อวิชฺชา อวิชฺชโฆ อวิชฺชาโยโค อวิชฺชานุสโย อวิชฺชาปริยฺญานํ อวิชฺชาลงฺคี โมโห อกฺสฺสมฺมฺลํ; อยํ ตสฺมี สมฺเย โมโห โหติ.

เนตฺติปกรณ (ฉบับภูมิพล)พ.ศ.๒๕๒๓ ๑๑/๒๔ (ฉบับพม่าพ.ศ.๒๕๐๐ ๑๑/๑๓๐)

วิมานสยนาทีนิ อุปลุกหนฺติ.

๕๖ มิลินท. ๖๑(Mil.71) ราชา อาห: ภนฺเต นาคเสน น จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จาติ. อาม มหาราช น จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จาติ. กถํ ภนฺเต นาคเสน จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จ โอปมฺมํ กโรหฺติติ. ยถา มหาราช โกจิเทว ปุริโส ปทีปโต ปทีปํ ปทีเปยฺย, ก็ นุ โข โส มหาราช ปทีโป ปทีปมหา สงฺกนฺโตติ. น หิ ภนฺเตติ. เอวเมว โข มหาราช น จ สงฺกมฺติ ปฏิสนฺทหฺติ จาติ.

๕๗ สํ.นิ. ๑๖/๖๕/๑๐๑ (S.II,104) ปจฺจุทวตฺตติ โข อิทํ วิญฺญาณํ นามรูปมฺหา นามรูป คจฺจนฺติ, เอตตาวตฺตา ชาเยถ วา ซีเยถ วา มีเยถ วา จเวถ วา อุปลุชฺเชถ วา ยทิทํ นามรูปปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูปํ นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ, ๔เปช

๕๘ จุ.ปฏฺ. ๓๑/๔๗/๕๓; ชุ.ปฏฺ.อ.(Pts.I,52) ปุริมกมฺมภวสฺมึ โมโห อวิชฺชา, อายุหนฺา สงฺขารํ นิกฺขนฺติ ตณฺหา อุปลคฺมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว; อิมํ ปญฺจ ธมฺมา ปุริมกมฺมภวสฺมึ อิชฺ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา...อิชฺ ปริปกฺกตฺตา อายตฺนํ โมโห อวิชฺชา, อายุหนฺา สงฺขารํ นิกฺขนฺติ ตณฺหา อุปลคฺมนํ อุปาทานํ เจตนา ภโว; อิมํ ปญฺจ ธมฺม อิชฺ กมฺมภวสฺมึ อายตฺนํ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา. อายตฺนํ ปฏิสนฺธิ วิญฺญาณํ โยกฺกนฺติ นามรูปํ ปสาโท อายตฺนํ ผุฏฺโฐ ผสฺโส เวทยิตฺว เวทนา; อิมํ ปญฺจ ธมฺมา อายตฺนํ อุปลคฺตติภวสฺมึ อิชฺ กตฺสฺส กมฺมสฺส ปจฺจยา. อิติ อิมํ จตฺตฺสฺสเปตโย อทฺเต วิสฺตียา อากาเรหิ ติสฺนุธี ปฏฺิจฺจสมฺบุตฺตํ ชานาติ ปสฺสตี อญฺญาติ ปฏฺิวิชฺฌติ. ตญฺญาตญฺเณ ญานํ. ปชานนฺนฺเณ ปญฺญา; เตน วุจฺจติ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญา ธมฺมญฺจิตฺตญฺญาณํ.

๕๙ มีการแบ่งกลุ่มสังฆตธรรมที่ปรากฏใน (เนตติปกรณ) เอเสวนโต ทุกฺขสฺสาติ ปฏฺิจฺจ-สมฺบุตฺตาโท. โส ทฺวิโธ; โลกิโก จ โลกุตฺตรโร จ. ตตฺถ โลกิโก: อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารํ ยาว ชรามรณา, โลกุตฺตรโร: สึลวโต อวิปฺปฏิสํโร ชายตี ยาว นาปรํ อิตฺถตฺตยาตี ปชานาติ.

๖๐ สุมฺจฺจลวิลาสิณี ๑/๑/๓๗)(Cp.Sv.I,37) กมฺมสฺสกา หิ สตฺตา, อตฺตโน กมฺมานุรูปํ เอว คตี คจฺจนฺติ เนว ปิตา ปุตฺตสฺส กมฺเมน คจฺจนฺติ, น ปุตฺโต ปิตุ กมฺเมน, น มาตา ปุตฺตสฺส, น ปุตฺโต มาตุยา, น ภาดา ภคินียา, น อาจารย์โย อนฺเตวาลิโน น อนฺเตวาลิ อจฺจริยสฺส กมฺเมน คจฺจนฺติ.

เชิงอรรถบทที่ ๑๑ ตอนที่ ๒

๑ ที่.ม.๑๐/๓๘๗/๒๖๐(D.II,304ff.;Vbh.99) จตุตถาริ อริยสัจจანი: ทุกข์ อริยสัจจํ
 ทุกขสมุทโย อริยสัจจํ ทุกขนิโรธอ อริยสัจจํ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจจํ ตตถ กตมํ ทุกข์
 อริยสัจจํ? ซาติปิ ทุกขา ซราปี ทุกขา มรณมปิ ทุกข์ โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสาปี ทุกขา
 อปปีเยหิ สมบโยโค ทุกโข ปิเยหิ วิปโยโค ทุกโข ยมปิจัน น ลภติ ตมปิ ทุกข์ สงฺขิตเตน
 ปญฺจุปปาทานกฺขนฺธาปี ทุกขา.

๒ ที่.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๐(Cp.D.II,304ff.Vbh.99) ตตถ กตมา ซาติ? ยา เตสํ เตสํ
 สุตตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สุตตนิกาเย ซาติ สญฺชาติ โอกฺกนฺติ อภินิพฺพตฺติ ขนฺธานํ ปาตุภาโว อายตนาณํ
 ปฏิลาโภ อัยํ วุจฺจติ ซาติ.

ตตถ กตมา ซาติ? ยา เตสํ เตสํ สุตตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สุตตนิกาเย ซรา ซีรณตา
 ขณฺทิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลีตตจตา อายโน สํหาณี อินฺทฺริยานํ ปริปาโก; อัยํ วุจฺจติ ซรา. ตตถ กตมํ มรณํ?
 ยา เตสํ เตสํ...จฺจติ จวนตา เกโท อนฺตรธานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขนฺธานํ เกโท กเลวรสฺส
 นิกุเขโป ชีวิตินฺทฺริยสฺส อฺปจฺเจโท; อิทํ วุจฺจติ มรณํ (คำอธิบายข้างต้นนี้ แตกต่างกันไปทีเดียว)

ที่.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๐(Ibid.367) มรณํ ปฏิจฺจ ภยํ ภยานกํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมฺหํ โส เจตฺโส
 อุตฺตราโส; อัยํ วุจฺจติ มรณภยํ.

ที่.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๐-๒๖๑(Ibid.99-100) ตตถ กตโม โสโก? ฅาติวฺยสเนน วา
 ฅุญฺจสฺส โภควฺยสเนน วา ฅุญฺจสฺส สีลวฺยสเนน วา ฅุญฺจสฺส ทิฏฺฐิจฺวสเนน วา ฅุญฺจสฺส
 อณฺวลตฺรณฺณตฺเรณ วฺยสเนน สมฺนนาคตฺสส อณฺวลตฺรณฺณตฺเรณ ทุกฺขสมฺเมเนน ฅุญฺจสฺส โสโก โสจนา
 โสจิตตฺตํ อนฺโตโสโก อนฺโตปริโสโก เจตฺโส ปริชฺฅายนา โทมนสฺสํ โสกสฺสฺส; อัยํ วุจฺจติ โสโก
 (Cp.Nidd.I,128 ได้เพิ่มเติมว่า อนฺโตชาโห อนฺโตปริหาโห)

ตตถ กตโม ปริเทโว? ฅาติวฺยสเนน วา ฅุญฺจสฺส...อาเทโว ปริเทโว อาเทวนา
 ปริเทวนา อาเทวิตตฺตํ ปริเทวิตตฺตํ วาจา ปลาโป วิปฺปลาโป ลาลโป ลาลปนา ลาลปิตตฺตํ; อัยํ
 วุจฺจติ ปริเทโว.

ตตถ กตมํ ทุกข์? ยํ กายิกํ อสาดํ กายิกํ ทุกข์ กายสมฺมุสฺสสํ อสาดํ ทุกข์ เวทยิตํ
 กายสมฺมุสฺสสา อสาดา ทุกฺขา เวทนา อัยํ วุจฺจติ ทุกข์.

ตตถ กตมํ โทมนสฺสํ? ยํ เจตฺสิกํ อสาดํ เจตฺสิกํ ทุกข์ เจตฺสสมฺมุสฺสสํ อสาดํ ทุกข์
 เวทยิตํ เจตฺสสมฺมุสฺสสา อสาดา ทุกฺขา เวทนา; อิทํ วุจฺจติ โทมนสฺสํ.

ตตถ กตโม อฺปายาโส? ฅาติวฺยสเนน วา ฅุญฺจสฺส...อฺปายาโส อฺปายาโส อฺปายาสิ
 ตตฺตํ อฺปายาสิตตฺตํ; อัยํ วุจฺจติ อฺปายาโส.

ตตถ กตโม อปปีเยหิ สมปโยโค ทุกโข ? อธิ ยสฺส เต โหนติ อนินฺจลา อกนฺดา
อมนาปา รุปา สทฺทา คนฺธา รสา โผฏฺฐพฺพา เย วา ปนสฺส เต โหนติ อนตฺตกามา อหิตกามา
อผาสฺสกามา อโยคคฺเขมกามา, ยา เตหิ สงฺกฺคิ สมมาคโม สโมธานํ มิสฺสึภาโว; อญํ วุจฺจติ อปปีเยหิ
สมปโยโค ทุกโข.

ตตถ กตโม ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกโข ? อธิ ยสฺส เต โหนติ อินฺจลา กนฺดา มนาปา รุปา
สทฺทา...เย วา ปนสฺส เต โหนติ อตฺตกามา หิตกามา ผาสฺสกามา โยคคฺเขมกามา มาตา วา ปีตา
วา ภาดา วา ภคินี วา มิตฺตา วา อมจฺจา วา ฌาติสาโลหิตา วา, ยา เตหิ อสงฺกฺคิ อสมมาคโม
อสโมธานํ อมิสฺสึภาโว; อญํ วุจฺจติ ปิเยหิ วิปฺปโยโค ทุกโข.

ที่.ม.๑๐/๓๘๘/๒๖๒,๒๖๔(ibid.101) ตตถ กตมํ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺโข ?
ชาติธมฺมานํ สุตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อฺปฺปชฺชติ: อโห วต มยํ น ชาติธมฺมา อสฺสาม, น จ วต โน ชาติ
อากฺขณฺเยยฺยาติ, น โข ปน เอตํ อิจฺฉาย ปตฺตพฺพํ; อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺโข, ชราธมฺมานํ
สุตฺตานํ ฯเปฯ วายาธิธมฺมานํ สุตฺตานํ มรณธมฺมานํ สุตฺตานํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปฺปายาส
ธมฺมานํ สุตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อฺปฺปชฺชติ: อโห วต มยํ น โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปฺปายาสธมฺมา
อสฺสาม น จ วต โน โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปฺปายาส อากฺขณฺเยยฺยุนฺติ น โข ปน เอตํ อิจฺฉาย
ปตฺตพฺพํ; อิทมฺปิ ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ ตมฺปิ ทุกฺโข.

ตตถ กตเม สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาปิ ทุกฺขา ? เสยฺยถึทํ : ฐูปาทา
นกฺขนฺโธ เวทฺฐูปาทานกฺขนฺโธ สญฺญูปาทานกฺขนฺโธ สงฺขารูปาทานกฺขนฺโธ วิญฺญาณูปาทานกฺขนฺโธ;
อิมะ วุจฺจนฺติ สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาปิ ทุกฺขา.

อิทํ วุจฺจติ ทุกฺโข อริยสจฺจํ.

๓ ที่.ปา.๑๑/๓๐๕/๑๙๔(D.III,216) ติสฺโส ทุกฺขตา: ทุกฺขทุกฺขตา, สงฺขารทุกฺขตา,
วิปริณามทุกฺขตา(การจัดเรียงลำดับในที่นี้ แตกต่างกัน)

๔ ที่.ม.๑๐/๔๐๐/๒๖๒-๒๖๔(S.V,421; Vin.I,10; Vbh.101-103; D.II,308-310)
กตมญฺจ ภิกฺขเว ทุกฺขสมฺมทฺยํ อริยสจฺจํ ? ยายํ ตณฺหา โปโนพฺภาวิกา นนฺทิราคสฺสคฺคา ตตฺตร
ตตฺตราภินฺนุทึนํ เสยฺยถึทํ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา

สา โข ปน เอสา ภิกฺขเว ตณฺหา กตฺถ อฺปฺปชฺชมานา อฺปฺปชฺชติ กตฺถ นิวิสฺमानา
นิวิสติ ? ยํ โลกะ ปิยฺรูปํ สาทฺรูปํ, เอตฺถ เอสา ตณฺหา อฺปฺปชฺชมานา อฺปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสฺमानา
นิวิสติ

ภิกฺขเว โลกะ ปิยฺรูปํ สาทฺรูปํ ? จกฺขุ โลกะ ปิยฺรูปํ สาทฺรูปํ ฯเปฯ
โสตํ โลกะ...ฆานํ โลกะ...สิวฺหา โลกะ...กาโย โลกะ...มโน โลกะ...
ฐูปา โลกะ ฯเปฯ

- จกขุวิณยานัม โลก ๕ เปฯ
- จกขุสมมุตฺโส โลก ๕ เปฯ
- จกขุสมมุตฺสชา โลก ๕ เปฯ
- จกขุสมมุตฺสชา เวทนา โลก ๕ เปฯ
- รูปสญญา โลก ๕ เปฯ
- รูปสญเจตนา โลก ๕ เปฯ
- รูปตณฺหา โลก ๕ เปฯ
- รูปวิตกโก โลก ๕ เปฯ
- รูปวิจาโร โลก ๕ เปฯ

ธมฺมวิจาโร โลก ปิยรูปํ สาทรูปํ เอตฺเตสา ตณฺหา อุปฺปชฺชามาณา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสติ. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทฺถกฺขสมฺภุญํ อริยสจฺจํ.

๕- ที.ม.๑๐/๔๐๐/๒๖๔-๒๖๖(Ibid.310-311) กตมญจ ภิกฺขเว ทฺถกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ ? โย ตสฺสาเยว ตณฺหาเย อเสสฺวิราคนิโรธํ จาโค ปฏฺิณิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย... อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทฺถกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ.

๖ ที.ม.๑๐/๔๐๒/๒๖๖-๒๖๘(D.II,311-313)กตมญจภิกฺขเวทฺถกฺขนิโรธคามินิปฏฺิปปทา อริยสจฺจํ ? อยเมว อริโย อฏฺฺจจฺคิโก มคฺโค, เสยฺยถิทํ สมฺมาทิฏฺฺจิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมนฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฺจิ ? ยํ โข ภิกฺขเว ทฺถกฺข ฅานํ ทฺถกฺขสมฺภุเย ฅานํ ทฺถกฺขนิโรธ ฅานํ ทฺถกฺขนิโรธคามินิยา ปฏฺิปปทาเย ฅานํ อयํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฺจิ.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป ? เนกขมฺมสงฺกปฺโป อวฺยาปาทสงฺกปฺโป อวิหิ สาสงฺกปฺโป; อयํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสงฺกปฺโป.

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาวาจา ? มุสฺสาวาทา เวรมณิํ ปิสฺุณาย วาจาเย เวรมณิํ ผรฺุสฺสาย วาจาเย เวรมณิํ สมฺพปฺปลาปา เวรมณิํ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาวาจา.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมนฺโต ? ปาณาติปาตา เวรมณิํ อทินฺนาทานา เวรมณิํ กาเมสฺมิจฺจจาจารา เวรมณิํ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมนฺโต.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว ? อิตฺ ภิกฺขเว อริยสวโก มิจฺจฺจฺอาชีโว ปหาย สมฺมาอาชีเวน ชีวิกํ กปฺเปติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโว.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม ? อิตฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนํ ปาปกานํ อกฺุสฺถานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทาย ฉนฺทํ ชเนติ วายมฺติ, วิริยํ อารภฺติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ. อุปฺปนฺนํ ปาปกานํ อกฺุสฺถานํ ธมฺมานํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติ วายติ, วิริยํ อารภฺติ จิตฺตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺหติ.

อนุปนนานัน กุสลาณัน ฌมมานัน อนุปาทาย ฉนุทฺ ฌเนติ วายมติ, วิริยํ อารภติ, จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺทติ. อนุปนนานัน ปาปกานัน อกุสลาณัน ฌมมานัน ปทานาย ฉนุทฺ ฌเนติ วายมติ, วิริยํ อารภติ, จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺทติ. อนุปนนานัน กุสลาณัน ฌมมานัน อนุปาทาย ฉนุทฺ ฌเนติ วายมติ, วิริยํ อารภติ, จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺทติ. อนุปนนานัน กุสลาณัน ฌมมานัน จิตฺติยา อสมฺโมสาย ภฺยโยภาวาย เวปฺลฺลสฺยา ภาวนาย ปาริปุริยา ฉนุทฺ ฌเนติ วายมติ, วิริยํ อารภติ, จิตตํ ปคฺคณฺหาติ ปทฺทติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาวายาโม.

กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาสตี ? อึธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กายเ กายานุปฺสฺสึ วิหฺรติ อาดาปี สมฺปชาโน สตีมา วิเนยฺย โลกเ อภิกฺขมาโทมนสฺสํ, เวทนาสุ ฆเปฯ จิตฺเต ฆเปฯ ฌมฺเมสุ ฌมฺมานุปฺสฺสึ วิหฺรติ, อาดาปี สมฺปชาโน สตีมา วิเนยฺย โลกเ อภิกฺขมาโทมนสฺสํ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสตี.

กตโม จ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ ? อึธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิวิจฺเจว กามะหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ฌมฺเมหิ สวิตกฺกํ สวิจาร์ วิเวกฺขํ ปิติสฺสุํ ปจฺมชฺฌานัน อนุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. วิตกฺกวิจาร์านํ วุปสมฺมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสทาณํ เจตโส เอโกทิกภาวํ อวิตกฺกํ อวิจาร์ สมฺมาธิชํ ปิติสฺสุํ ทุตฺติยชฺฌานัน อนุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. ปิตฺติยา จ วิรารคา อูเปกฺขโก วิหฺรติ สโต จ สมฺปชาโน, สุขญจ กายเณ ปฏิสฺสเวเทติ ยนฺตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ; “อูเปกฺขโก สตีมา สุขวิหฺรตี” ตุตฺติยชฺฌานัน อนุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. สุขสฺสจ ปหานา ทุกฺขสฺสจ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺสานัน อตฺถงฺคมา อทุกฺขํ อสุขํ อูเปกฺขาสตีปาริสฺสุทฺธี จตฺตตฺถชฺฌานัน อนุปสมฺปชฺช วิหฺรติ; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิ.

อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ทุกฺขนิโรธคามินีปฏฺิปปทา อริยสจฺจํ.

๗. ขุ.ปฏฺิ.๓๑/๓๐/๓๕๔-๓๖๐; อภ.กถา.๓๗/๔๐๕/๒๔๖(a. S.V.422) ตํ โข ปนิตํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ ปริณฺเฉยฺยชฺฺติเม ภิกฺขเว ปุพฺเพ อนนฺนสฺสุเตสฺสุ ฌมฺเมสุ จกฺขุ อุกฺพาที ฌาณํ อุกฺพาที ปณฺญา อุกฺพาที วิชฺชา อุกฺพาที อาโลโก อุกฺพาที. ตํ โข ปนิตํ...ปริณฺญาตฺนฺติ เม ภิกฺขเว ...อาโลโก อุกฺพาที.

...ตํ โข ปนิตํ ทุกฺขสมฺมทฺยํ อริยสจฺจํ ปหาตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ...ปทฺินฺนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ...อาโลโก อุกฺพาที.

..ตํ โข ปนิตํ ทุกฺขนิโรธํ อริยสจฺจํ สจฺจิกาทพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ...สจฺจิกตฺนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ... อาโลโก อุกฺพาที.

...ตํ โข ปนิตํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏฺิปปทา อริยสจฺจํ ภาเวตพฺพนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ ... ภาวิตฺนฺติ เม ภิกฺขเว ปุพฺเพ...อาโลโก อุกฺพาที.

อภิธมฺมาวตาร(ฉบับมหาจุฬาฯ)คากาที่ ๑๓๘๒-๑๓๘๓ ;๒๕๓๗ หน้า ๑๙๖ (b.Cp.Abhmv. vv.1382-1383)

ปริณญาภิสมเขน ทุกข์ อภิสมมติ โส
ปหานาภิสมเขส ตถา สมุททยมปิ จ
ภาวนาวิธินาเยว มคค์ อภิสมมติ ต
อารมมณกริยาเยว นิโรธ สัจฉิกโรติ โส.

๘ อง.ปญจก.(หรือ ฉก.ก.)๒๒/๑๙๔/๒๒-๒๒๓(Cp. a.- A.III,238) เสยยถาปี โภ
ปุริโส อาพาธโก ทุกข์โต พาทุหคิสลาโน ตสส กุสโล ภิสกโก จานโส อาพาธ นีหเรยย, เอวเมว โช
โภ ยโต ยโตตสส โภโต โคตมสส ฐมมํ สุนาติ ยทิ ยทิ เคยยโส ยทิ เวยยากรณโส ยทิ
อพภุตตมมโส, ตโต ตโต โสภปริเทวทุกข์โทมนสสุปายาสา อพภุตถํ คจจนฺติ.

อง.อุฎจก. ๒๓/๘๕/๒๘๑ (b.- A.IV,340) ภิสกโกติ ภิกขเว ตถาคตสสเสถ
อธิวจัน อรหโต สมมาสมพุทฺธสส

ข.อ.๒๕/๒๘๐/๓๐๘(c.- It.101) อหสมฺมิ ภิกขเว พุราหฺมณเณ ยาจโยโค สทา
ปยตปาณิ อนฺติมเทหธาโร อนฺุตฺโตโร ภิสกโก สลฺลกตฺโต(อนฺุตฺโตโร ภิสกโก สลฺลกตฺโตติ ทุตฺติ
กิจจสฺส วฏฺฏทุกข์โรคฺคสฺส ติกิจจนฺโต อุตฺตโม ภิสกโก, ญญเณหิ อนฺุทฺตรนียานํ รากาภิสลฺลนํ
กนฺตนฺโต สมฺจฺเจทวเสน สมฺพุทฺธรณฺโต อุตฺตโม สลฺลกนฺตนเวชฺโซ= It.-a.II,143)

ที่.ปา.๑๑/๓๕๒/๒๕๒(d.-Petaka. 123-124) ตตฺถ เทว โรคา สุตฺตานํ อวิชฺชา จ
ภวตฺตนา จ เอเตสํ ทฺวินฺนํ โรคานํ นิฆาตาย ภควตา เทว เกสชฺชานิ วุตฺตานิ สมโถ จ วิปสฺสนา
จ อิมานิ เทว เกสชฺชานิ ปฏฺิเสวนฺโต เทว อโรเค สจฺฉิกโรติ: รากวิราคํ เจโตวิมุตฺติ อวิชฺชาวิราคญ
ปญฺญาวิมุตฺติ.

ตตฺถ ตตฺตนาโรคฺคสฺส สมโถ เกสชฺชํ รากวิราคํ เจโตวิมุตฺติ อโรคํ อวิชฺชาโรคฺคสฺส
วิปสฺสนา เกสชฺชํ, อวิชฺชาวิราคํ ปญฺญาวิมุตฺติ อโรคํ.

เอวํ ทิ ภควา จาห: เทว ฐมฺมา ปริณฺญเณยฺยา นามญจ รูปญจ, เทว ฐมฺมา ปหาตพฺพา
อวิชฺชา จ ภวตฺตนา จ, เทว ฐมฺมา ภเวตพฺพา สมโถ จ วิปสฺสนา จ, เทว ฐมฺมา
สจฺฉิกาทพฺพา วิชฺชา วิมุตฺติ จาติ.

ตตฺถ สมถํ ภาวเนฺโต รูปํ ปริชานาติ. รูปํ ปริชานนฺโต ตตฺถ ปชฺหติ ตตฺถ ปชฺहनฺโต
รากวิราคํ เจโตวิมุตฺติ สจฺฉิกโรติ. วิปสฺสนํ ภาวเนฺโต นามํ ปริชานาติ นามํ ปริชานนฺโต อวิชฺชํ
ปชฺหติ อวิชฺชํ ปชฺहनฺโต อวิชฺชาวิราคํ ปญฺญาวิมุตฺติ สจฺฉิกโรติ.

ยทา ภิกขุโน เทว ฐมฺมา ปริณฺญาตา ภานฺติ นามญจ รูปญจ, ตถาสฺส ทุกข์ฐมฺมา
ปหีนํ ภานฺติ อวิชฺชา จ ภวตฺตนา จ. เทว ฐมฺมา สจฺฉิกาทพฺพา ภานฺติ วิชฺชา จ วิมุตฺติ จ.

๙ ส.สพ.๑๘/๒๓๘/๑๖ (a.-S.IV,174-175) อถ โช โส ภิกขเว ตสฺส ปุริสสฺส เอว
อสฺส. อยํ โช มหาอุทกณฺณโว อโรมฺนตีรํ สาสงฺกํ สปปฏฺิภยํ ปาริมนฺตีรํ เขมํ อปปฏฺิภยํ นตฺถิ จ

นาวา สุนดารานี อุตตรเสตุ วา อปราสปารังคมนาเย ยนุนนาหิ ตินกฏฐสาชาปลาสิ
สงกทตมิตวา กุลลํ พนุชิตวา ตํ กุลลํ นิสสาย หตเถหิ จ ปาเทหิ จ วายมมาโน สโตถินา ปารี
คจเจยยนติ.

มหาอุทกณฺณโวติ โข ภิกฺขเว จตฺตนํ โอมานํ อธิวจนํ, กาโมพฺพสฺส ภโวพฺพสฺส ทิฏฺฐโณพฺพสฺส
อวิชฺโชพฺพสฺส.

โอริมนตฺรํ สาสงกํ สปุปฺภิกฺกยนติ โข ภิกฺขเว สกฺกายสฺเสตํ อธิวจนํ.

ปาริมนตฺรํ เขมํ อปุปฺภิกฺกยนติ โข ภิกฺขเว นิพฺพานสฺเสตํ อธิวจนํ.

กุลฺลนติ โข ภิกฺขเว อริยสฺเสตํ อฏฺฐจฺจกิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจนํ, เสยฺยถึทํ สุมมา
ทิฏฺฐิจฺจา ชเปช สุมมาสมมาธิสฺส.

หตฺเถหิ จ ปาเทหิ จ วายาโมติ โข ภิกฺขเว วิริยารมฺภสฺเสตํ อธิวจนํ.

ติณฺโณ ปารังคโต ธเล ติฏฺฐติ พุราหฺมโณติ โข ภิกฺขเว อรหโต เอตํ อธิวจนนฺติ.

ช.สุ.๒๕/๓๒๔/๓๔๕ (b.-Sn.321)

ยถาปี นาวํ ทพฺหํ อารุหิตฺวา

ผิเยน วิตฺเตน สมงฺคิภูโต

โส ตารเย ตตฺถ พหุปี อญฺเณ

ตตฺรปายญฺญู กุสโล มุตฺตีมา.

๑๐ ม.ม.๑๒/๒๔๕/๒๐๗ (Cp. a- M.I,139-140) กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริโย ปนฺนทฺฐโช
ปนฺนภาโร วิสํยุตฺโต โหติ ? อิตฺถ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน อสฺมิมาโน ปทฺธิโน โหติ อจฺฉินฺนโมโล ตาลวตฺถกฺโต
อนภาวโกโต อายตฺตี อนุปฺปาทสมฺโม. เอวํ โช ภิกฺขเว ภิกฺขุ อริโย ปนฺนทฺฐโช ปนฺนภาโร วิสํยุตฺโต
โหติ.

ช.เถร.๒๖/๖๐๔/๓๕๖ (b- Th.604,656)

ปริจฺฉินฺโน มยา สตฺถา กตํ พุทฺธสฺส สาสนํ

โอหิตโต ครุโก ภาโร ภวเนตฺติ สมหฺตธา

ช.ธ.๒๕/๖๓๒/๔๕๘ (c- Dh.402; Sn.626)

โย ทฺถุชฺชสฺส ปชานาติ อึธเว ชยํ อตฺตโน

ปนฺนภาโร วิสํยุตฺตํ ตมฺหํ พฺรุหิ พุราหฺมณํ.

ส.ช.๑๗/๒๒/๒๑-๒๒ (d- S.III,25-26) สาวตฺถิยํ ตตฺร โช ชเปช

ภารณฺจ โว ภิกฺขเว เทสิสฺสามิ, ภารหารณฺจ ภารทานณฺจ ภารนิกฺเขปนณฺจ ตํ

สุณฺนาถ...

กตโม จ ภิกฺขเว ภาโร ? ปญฺจปาทานกฺขนฺธาติสฺส วจฺนียํ. กตเม ปญฺจ ? เสยฺยถึทํ

รูปุทาทานกษุณโธ...วิญญานูปาทานกษุณโธ; อัย วุจจติ ภิกขเว ภาวโร.

กตโม จ ภิกขเว ภารหาโร ? ปุคฺคโลติสฺส วจนียं. โยยํ อายสฺมา เอวํนาโม เอวํ
โคตโต; อัย วุจจติ ภิกขเว ภารหาโร.

กตโม จ ภิกขเว ภารทานํ ? ยายํ ตณฺหา โปนฺนพฺภวิกา นนฺทิวราศสทคตา ตตร
ตตราริณฺณินิ, เสยฺยถิํ กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา; อัย วุจจติ ภิกขเว ภารทานํ.

กตมณฺจ ภิกขเว ภารนิกฺเขปนํ ? โย ตสฺสาเยว ตณฺหาเย อเสสฺสิวราคฺคินิโรโธ จาโค
ปฏินิสฺสคฺโค มุตฺติ อนาลโย; อิทํ วุจจติ ภิกขเว ภารนิกฺเขปนนฺตติ.

อิทมโวจ ภควา...เอตทโวจ สตุถา:

ภารา หเว ปญฺจกษุณฺธาภารหาโร จ ปุคฺคโล
ภาราทานํ ทุกฺขํ โลเก ภารนิกฺเขปนํ สฺขํ
นิกฺขิปปิตฺวา ครุภารํ อญฺญํ ภารํ อนาทิย
สมฺมตํ ตณฺหํ อพฺภุญฺห มิจฺฉาโต ปรีนิพฺพุโต

๑๑ ที.ปา.๑๑/๓๕๙/๒๗๖ (a- D.III,273) อิติเม ทส ธมฺมา ภูตา ตจฺจตา ตถา อวิตถา
อนญฺญถา สมฺมา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา.(ภุตติ สภาวโต วิชฺชมานา. ตจฺจตาติ ยถาวา.

ตถาติ ยถา วุตฺตา ตถา สภาวา. อวิตถาติ ยถา วุตฺตา น ตถา โหนฺติ. อนญฺญถาติ
วุตฺตปฺปการโต น อญฺญถา= Sv.III,1057)

ลํ.ม.๑๙/๑๐๙๐/๓๗๕ (b.-S.V,430-431) จตฺตาริมาณี ภิกขเว ตถาณี อวิตถาณี
อนญฺญถาณี. กตมาณี จตฺตาริ ? อิทํ ทุกฺขนฺตติ. ภิกขเว ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ. อัย
ทุกฺขสมฺพุทฺธโยติ ตถเมตํ.... อัย ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิบัติ ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมตํ
(สภาววิชฺชนฺนเรณฺ ตถ. ทุกฺขมุทิตี ทุกฺขเมว วุตฺตํ สภาวสฺส อโมฆตตาย อวิตถ. น ทุกฺขํ อทุกฺขํ นาม
โหติ อญฺญสภาวูปคเมน อนญฺญถ.)

น ทิ ทุกฺขํ สมฺพุทฺธาทิสภาวํ อฺปคฺจจติ. สมฺพุทฺธาทิสฺส เอเสว นโยติ=Spk.III,298)

๑๒ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๔๔/๕๓๓ (Vbh.116) เทว สจฺจา โลภิยา, เทว สจฺจา โลกุตฺตรา.

๑๓ (Vbh.12; Dhs.par.584-585) สพฺพํ รุปํ....โลกิยํ สาสวํ สโยชนิยํ คณฺถนินยํ โฆชนิยํ
โยคนินยํ นีวรณินยํ ปราวมฺภุจํ อฺปาทานินยํ สงฺกิลลสิกํ.

๑๔ อภิ.วิ.๓๕/๑๐๔๓/๕๓๒(Vbh.116) ตีณิ สจฺจารูปานิ ทุกฺขสจฺจํ สฺสิยา รุปํ สฺสิยา อรูปํ.

๑๕ (Ibid.112) สมฺพุทฺธสจฺจํ อกฺกุสฺสํ; มคฺคสจฺจํ กุสฺสํ; นิโรธสจฺจํ อวฺยาการํ ทุกฺขสจฺจํ สฺสิยา
กุสฺสํ สฺสิยา อกฺกุสฺสํ สฺสิยา อวฺยาการํ.

๑๖ (Netti.85) ตตฺถ รุปํ ปจฺมํ วิปฺลลาสวตฺถุ; อสุภะ สฺสุภนฺติ, เวทนา ทฺมุติยํ วิปฺล-
ลาสวตฺถุ; ทุกฺเข สฺสุขนฺติ, สฺสุภณา สงฺขารา จ ตตฺธิยํ วิปฺลลาสวตฺถุ; อนตฺตนิ อตฺตาติ, วิญฺญาณํ จตฺตํ

วิปุลลาสวตถุ: อนิจฺเจ นิจฺจนฺติ.

๑๗ ที.ปา.๑๑/๓๑๕/๒๐๘ (D.III,234) ปญจ คติโย: นิรโย, ตีรจฺฉานโยนิ, เปตฺติวิสโย, มนุสฺสา, เทวา.

๑๘ เพิ่งอ้าง (Ibid.) ปญจ นีวรณานิ: กามจฺจนฺทนีวรณํ, วุยาปาทนีวรณํ, ถีนมิทฺธนีวรณํ, อุกฺคจฺจกุกฺกจฺจนีวรณํ, วิจิกิฉานนีวรณํ.

๑๙ อัง.ทสก.๒๔/๑๒/๑๓-๑๔ (A.V,16) ปญจฺจวิปฺปทีโน ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญจฺจคสม-
นฺนาคโต อิมสฺมี ฌมฺมวินเย “เกวลี วุสิตฺวา อุตฺตมปฺริโสติ วุจฺจติ.

กถญจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญจฺจวิปฺปทีโน โหติ ? อึธ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน กามจฺจนฺโท ปทีโน
โหติ วุยาปาโท ปทีโน โหติ ถีนมิทฺธํ ปทีโน โหติ อุกฺคจฺจกุกฺกจฺจํ ปทีโน โหติ วิจิกิฉา ปทีนา โหติ;
เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญจฺจวิปฺปทีโน โหติ.

กถญจ... ปญจฺจคสมนฺนาคโต โหติ ? อึธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ อเสกฺเขน สีสกฺขนฺธเณ
สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน สมากิขนฺธเณ สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน ปญฺญาภฺยเณ สมนฺนา
คโต โหติ, อเสกฺเขน วิมุตฺติภฺยเณ สมนฺนาคโต โหติ, อเสกฺเขน วิมุตฺติญาณทสฺสนภฺยเณ
สมนฺนา คโต โหติ; เอวํ โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญจฺจคสมนฺนาคโต โหติ.

ปญจฺจวิปฺปทีโน โข ภิกฺขเว ภิกฺขุ ปญจฺจคสมนฺนาคโต อิมสฺมี ฌมฺมวินเย “เกวลี
วุสิตฺวา อุตฺตมปฺริโสติ วุจฺจติ.

๒๐ สํ.สพ.๑๘/๑๒๘/๘๘ (S.IV,70) ฉยิเม ภิกฺขเว ผสฺสายตฺนา อทฺนฺดา อคฺคฺตา
อรกฺขิตฺตา อสงฺขตา ทุกฺขาธิวาทา โทหนฺติ. กตฺเม จ ? จกฺขุ...มโน ภิกฺขเว ผสฺสายตฺนํ อทฺนฺตํ...

๒๑ (S.II,3) กตฺมา จ ภิกฺขเว ตณฺหา ? ฉยิเม ภิกฺขเว ตณฺหากายา. รุปรตณฺหา
สทฺทตณฺหา คณฺธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฺฐพฺพตณฺหา ฌมฺมตณฺหา; อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ตณฺหา.

๒๒ ที.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๑๘-๒๒๐ (Cp.A.III,290-292) จ นิสฺสรณึยํ ชาติโย....

- (๑) นิสฺสรณํ เหน็ด อวฺโส วุยาปาทสฺส, ยทฺธิทํ เมตฺตาเจโตวิมุตฺติ...
- (๒) นิสฺสรณํ เหน็ด อวฺโส วิหเสาย, ยทฺธิทํ กรุณาเจโตวิมุตฺติ...
- (๓) นิสฺสรณํ เหน็ด อวฺโส อรติยา, ยทฺธิทํ มุทิตาเจโตวิมุตฺติ...
- (๔) นิสฺสรณํ เหน็ด อวฺโส ราคสฺส, ยทฺธิทํ อุกฺเปกฺขาเจโตวิมุตฺติ...
- (๕) นิสฺสรณํ เหน็ด อวฺโส สพฺพนิมิตฺตานํ, ยทฺธิทํ อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺติ...
- (๖) นิสฺสรณํ เหน็ด อวฺโส วิจิกิฉากถฺยจฺจกถฺยจฺจกถฺยจฺจ, ยทฺธิทํ อสมฺมิตฺติ มานสมฺมุคฺคาโต.

๒๓ ที.ปา.๑๑/๓๓๒/๒๒๒-๒๒๓(D.III,253) สตฺต วิญฺญาณญฺจิจฺฉิโย:

(๑) สนฺดาวิโส สตฺตา นานตฺตกาเย นานตฺตสญฺญินิ, เสยฺยถาปิ มนุสฺสา เอกจฺเจ
จ เทวา จ เอกจฺเจ จ วินิปาติตา; อยํ ปจฺจมา วิญฺญาณญฺจิจฺฉิ.

(๒) สุนดาวุโส สดดา นานตตกาเย เอกตตสณณิน, เสยฺยถาปิ เทวา พรหมกายิกา ปจฺมาภินิพฺพตฺตา; อัยฺ ทุตฺติยา วิญญาณญฺจิติ.

(๓) สุนดาวุโส สดดา เอกตตกาเย นานตตสณณิน, เสยฺยถาปิ เทวา อาภสฺสฺรา; อัยฺ ตติยา วิญญาณญฺจิติ.

(๔) สุนดาวุโส สดดา เอกตตกาเย เอกตตสณณิน, เสยฺยถาปิ เทวา สุกฺกิณฺหา; อัยฺ จตฺตฺตา วิญญาณญฺจิติ.

(๕) สุนดาวุโส สดดา สพฺพโส รูปสณฺณานํ สมตฺติกฺกมา ปฏฺิขสณฺณานํ อตฺถงฺคมา นานตตสณฺณานํ อมนสิการา “อนนฺโต อากาโสติ อากาसानญฺจายตฺนุปฺคา; อัยฺ ปญฺจมี วิญญาณญฺจิติ.

(๖) สุนดาวุโส สดดา สพฺพโส อากาसानญฺจายตฺนํ สมตฺติกฺกมฺม “อนนฺตํ วิญญาณนฺติ วิญญาณญฺจายตฺนุปฺคา; อัยฺ ฉญฺจี้ วิญญาณญฺจิติ.

(๗) สุนดาวุโส สดดา สพฺพโส วิญญาณญฺจายตฺนํ สมตฺติกฺกมฺม “นตฺถิ กิณฺจิติ อากิณฺจญฺจายตฺนุปฺคา; อัยฺ สดตฺมี วิญญาณญฺจิติ.

ที่.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๓ (D.III,254) สดต อนุสฺยา: กามราคานุสโย, ปฏฺิฆานุสโย, ทิฏฺฐานุสโย, วิจฺจิจฺจนุสโย, มานานุสโย, ภวราคานุสโย, อวิชฺชานุสโย.

๒๔ ที่.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๑ (D.III,251-252) สดต สมโพชฺฌงฺค: สติสมโพชฺฌงฺค, ธมฺมวิจยสมโพชฺฌงฺค, วิริยสมโพชฺฌงฺค, ปิตฺติสมโพชฺฌงฺค, ปสฺสทฺธิสมโพชฺฌงฺค, สฺมาธิสมโพชฺฌงฺค, อุเปกฺขาสมโพชฺฌงฺค.

๒๕ ที่.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๔ (Ibid.260) อญฺจ โลกธฺมฺมา: ลาภो จ อลาภो จ, ยโส จ อยโส จ, นิรฺรทา จ ปสฺสํสาจ, สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ.

๒๖ ที่.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๔ (Ibid.254) อญฺจ มิจฺจตฺตา: มิจฺจาทิฏฺฐิ, มิจฺจาสงฺกปฺโป, มิจฺจาวาจา, มิจฺจากมฺมโนโต, มิจฺจอาชีโว, มิจฺจาวายาโม, มิจฺจาสติ, มิจฺจาสมาธิ.

๒๗ ที่.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๔ (Ibid.255) อญฺจ สมฺมตฺตา: สมฺมาทิฏฺฐิ, ๗เปชฺ สมฺมาสมาธิ.

๒๘ ที่.ปา.๑๑/๓๒๖/๒๒๓-๒๒๔ (Ibid.263) นว สดตาวาสา: ๔ ข้อแรก เหมือนกันกับ ๔ ข้อแรกของวิญญาณญฺจิติ ๗ ส่วนข้อที่ ๕ คือ สุนดาวุโส สดดา อสณฺณิน อปฺปฏิสฺสเวทิน เสยฺยถาปิ เทวา อสณฺณสฺตฺตา; อัยฺ ปญฺจโม สดตาวาโส...๓ ข้อถัดจากนั้น เหมือนกับข้อที่(๕),(๖),(๗)แห่งข้อความที่กล่าวมาข้างต้น และข้อสุดท้าย คือ สุนดาวุโส สดต สพฺพโส อากิณฺจญฺจายตฺนํ สมตฺติกฺกมฺม เนวสณฺณานาสนฺณายตฺนุปฺคา; อัยฺ นวโม สดตาวาโส.

๒๙ อภ.วิ.๓๕/๔๖๓/๔๗๕ (Vbh.390;A.IV,400-401) ตณฺหํ ปฏฺิจฺจ ปรีเยสนา ปรีเยสนํ ปฏฺิจฺจ ลาภ, ลาภํ ปฏฺิจฺจ วินิจฺฉโย, วินิจฺฉยํ ปฏฺิจฺจ ฉนฺทราโค, ฉนฺทราคํ ปฏฺิจฺจ อชฺ

โฆसान์, อชโฆसान์ ปฏิจจฺจ ปริคฺคหฺ, ปริคฺคหฺ ปฏิจจฺจ มจฺจริยํ, มจฺจริยํ ปฏิจจฺจ อารกฺขาทิกรณํ,
ทณฺฑาทานสตถาทานกถวิคฺคหฺวิวาทา ตฺวตฺวํ เปสฺสญฺญมฺสาวาทา อนเนก ปาปกกา อฏฺฐสลา ธมฺมา
สมฺภวานฺติ.

อิเม โข ภิกฺขเว นว ตณฺหามูลกา ธมฺมาติ.

๓๐ ที.ปา.๑๑/๓๕๙/๒๗๒(D.III,86) นว โยนิโส มนสิการมูลกา ธมฺมา: อนิจฺจโต โย
นิโส มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมฺพิตตฺสส ปิติ ชายติ, ปิติมนสฺส กาโย ปสฺสสมฺภติ, ปสฺสทฺตกาโย
สุขํ เวเทติ, สุخين จิตฺตํ สมာธิยติ, สมာหิเตน จิตฺเตน “อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อัยํ ทุก
ขสมฺภุโยติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อัยํ ทุกฺขนิโรธติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อัยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ
ยถาภูตํ ปชานาติ; ทุกฺขโต โยนิโส มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ, ปมฺพิตตฺสส ปิติ ชายติ ฯเปฯ สุخين
จิตฺตํ สมာธิยติ, สมာหิเตน จิตฺเตน “อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, อัยํ ทุกฺขสมฺภุโยติ ยถาภูตํ
ปชานาติ, อัยํ ทุกฺขนิโรธติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อัยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ ปชานาติ;
อนตฺตโต โยนิโส มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปํ อนิจฺจโต โยนิโส มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ
ฯเปฯ รูปํ ทุกฺขโต โยนิโส มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ รูปํ อนตฺตโต โยนิโส มนสิโรโต
ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ เวทณํ สญฺญํ สงฺขาระ วิญฺญาณํ จกฺขุํ ฯเปฯ ชรามรณํ อนิจฺจโต โยนิโส
มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ ชรามรณํ ทุกฺขโต โยนิโส มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ เวทณํ
สญฺญํ สงฺขาระ วิญฺญาณํ จกฺขุํ ฯเปฯ ชรามรณํ อนตฺตโต โยนิโส มนสิโรโต ปาโมชฺชํ ชายติ ฯเปฯ
สุخين จิตฺตํ สมာธิยติ, สมာหิเตน จิตฺเตน “อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อัยํ ทุกฺขสมฺภุโยติ
ยถาภูตํ ปชานาติ, “อัยํ ทุกฺขนิโรธติ ยถาภูตํ ปชานาติ, “อัยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ ยถาภูตํ
ปชานาติ; อิเม นวโยนิโส มนสิการมูลกา ธมฺมา.

๓๑ ขุ.มทล.๒๗๒/๓๔๓;ขุ.จฺ.๓๐/๕๑/๒๐๑(Cp.Nd.410) ทิสฺวา สพฺพทา สเมริตาติ. เย
ปฺรตฺตติมาย ทิสาย สงฺขารธา, เตปิ จริตา สเมริตา จลิตา ฆญฺญิตา อนิจฺจตาย ชาตียา อนุคฺตา
ชราย อนุสฺสฺวา พฺยาธินา อภิกฺกตา มรณเณ อพฺภาทตา ทุกฺเช ปติฏฺฐิตา อตฺตนา อเลณา อสรณา
อสรณฺนิภูตา, เย ปฺรตฺตติมาย อนุทิสาย สงฺขารธา, เย ปจฺจิมาย อนุทิสาย สงฺขารธา, เย อุตฺตราย
อนุทิสาย สงฺขารธา, เย เหนฺจิมาย อนุทิสาย สงฺขารธา, เย อฺุปริมาย ทิสาย สงฺขารธา, เย ทสทิสาสฺ
สงฺขารธา, เตปิ เอริตา สเมริตา จลิตา ฆญฺญิตา อนิจฺจตาย ชาตียา อนุคฺตา ชราย อนุสฺสฺวา
พฺยาธินา อภิกฺกตา มรณเณ อพฺภาทตา ทุกฺเช ปติฏฺฐิตา อตฺตนา อเลณา อสรณา อสรณฺนิภูตา.
ภาสิตมฺปิ เจตฺ:-

- ภิกฺขจาปิ เจตฺ ชลติ วิมานํ
- โอบาสยํ อุตฺตริยํ ทิสาย
- รฺูเป รณํ ทิสฺวา สทา ปเวธิตํ

ตสุมา รูป น รมติ สุเมโธ
 ขุ.มहा.๒๙/๑๗๒/๓๔๕(S.I,148)
 มจฺจนพฺภาทโต โลโก ชราย ปริวาริตโต
 ตณฺหาสกลฺเลน โอตินฺณเณ อิจฺฉาตุมาโยโก สทา
 ขุ.มहा.๒๙/๑๗๒/๓๔๕(Th.448;cp.Jat.Vi,26)
 สพฺโพ อาทิปิตโต โลโก สพฺโพ โลโก ปฐฺวีโต
 สพฺโพ ปชฺชลิโต โลโก สพฺโพ โลโก ปกมฺบิโตติ
 (S.I,133)

ทิสสา สพฺพวา สเมริตา.ขุ.สฺสฺตต. ๒๕/๔๒๑/๕๑๗
 ๓๒ ที.ปา.๑๑/๓๑๕/๒๐๘(D.III,234) ปญฺโจรมภาคิยานิ สํโยชนานิ: สกฺกายทิกฺกุจฺจิ
 วิจิกิจฺฉา, สิลฺลพฺพตปฺรามาโส, กามจฺจนฺโท, วุยาปาโท.
 ปญฺจกฺุทฺมภาคิยานิ สํโยชนานิ: รุปราค, อรุปราค, มาโน, อุทฺทจฺจํ, อวิชฺชา.

๓๓ ขุ.อิ.๒๕/๒๐๒/๒๔๓ (Cp. a- It.18)
 ส สตฺตกฺขตฺตํ ปรมํ สนฺธาวิตฺวาน ปุคฺคโล
 กุขสฺสฺนตฺกโร โหติ สพฺโพสํโยชนกฺขยาติ.
 ขุ.เถร.๒๖/๑๘๑/๒๙๙ (b- Th.181-182)
 ยโต อหํ ปพฺพชฺชิตโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสาสน
 วิมฺุจฺจมาโน อุกฺคจฺฉิ กามธฺาตุํ อฺุปจฺจคํ
 พฺรหฺมุโน เปกฺขมาณสฺส ตโต จิตฺตํ วิมฺุจฺจิเม
 อฺุกฺุปปา เม วิมฺุตฺตีติ สพฺพสํโยชนกฺขยาติ.

๓๔ อจฺ.ทสฺก.๒๔/๕๖/๘๔ (A.V,105) ทสฺยิมา ภิกฺขเว สณฺญา ภาวิตฺวา พฺหุสิกฺกตา
 มหปฺผลา โหนฺติ มหานิสฺสา อมโตคธา อมตปริโยสํนา. กตมา ทส? อสฺสภสณฺญา, มรณสณฺญา,
 อหฺาเรปฺภิกฺกุสสณฺญา, สพฺพโลเก อนภิริตสณฺญา, อนิจฺจสณฺญา, อนิจฺเจ ทฺกฺขสณฺญา,ทฺกฺข
 อนตฺตสณฺญา, ปหฺานสณฺญา, วิราคสณฺญา, นิโรธสณฺญา.

๓๕ ส.ข.๑๗/๑๗๔/๑๕๘(Cp. a- S.III,196) ทฺกฺขํ ทฺกฺขนฺติ ฆนฺเต วุจฺจติ. กตมฺนฺนุ-
 โช ฆนฺเต ทฺกฺขนฺติ? รูปี โช ราธ ทฺกฺขํ, เวทนา ทฺกฺขา, สณฺญา ทฺกฺขา, สงฺขาราทฺกฺขา, วิญฺญาณํ
 ทฺกฺขํ.

อภิ.วิ.อภฺจ.๑๗/๑๔๙-๑๕๑(b-Vbh.-a. 50) ยทฺนิจฺจํ ตํ ทฺกฺขนฺติ วจฺนโต ปน
 ตทฺเว ชนฺธปฺลยจํ ทฺกฺขํ. กสฺมา? อภิกฺณฺหสมฺปติปิลนฺโต, อภิกฺณฺหสมฺปติปิลนฺทากาโร

ทุกขลกขณฺ์.(S.III,22= ปสฺสึ)

(c.-Netti.42) ปญจกขณฺธา ทุกขํ

ขุ.ธ.๒๕/๒๐๒/๕๒ (d-Dh.202)

นตฺถิ ราคสโม อคฺคิ นตฺถิ โทสสโม กฺลฺลิ

นตฺถิ ขนฺธสฺมา ทุกฺขา นตฺถิ สนฺติปรี สฺสุขํ.

เชิงอรรถบทที่ ๑๒ ตอนที่ ๑

๑ ส.นิ.๑๖/๖๓/๙๗ (a-S.II,100;M.III,165-166)เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว โจโร อากุจารี
คเหตุวา ฌณโณ ทสฺเสยฺยํ,“ อยนเต เทว โจโร อากุจารี อิมิสฺส อยํ อิจฺฉิสฺสิ ตํ ทณฺฑํ ปณฺเฑติ,
ตมฺเณ ราชา เอวํ วทฺเขยฺย: “คจฺฉณ โภ อิมํ ปุริสํ ปุพฺพณฺหสมยํ สตฺติสฺเตน หนถาติ ตํ เอนํ
ปุพฺพณฺหสมยํ สตฺติสฺเตน หนฺเขยฺยํ.

ถอด ราชาน มชฺฌนฺตํกํ สมยํ เอวํ วทฺเขยฺย : “อมฺโภ กถํ โส ปฺรุโสติ ตเถว เทว ชิวฺตีติ
ตํ เอนํ ราชาน เอวํ วทฺเขยฺย. “คจฺฉณ โภ ตํ ปุริสํ มชฺฌนฺตํกํ สมยํ สตฺติสฺเตน หนถาติ, ตํ เอนํ
มชฺฌนฺตํกํสมยํ สตฺติสฺเตน หนฺเขยฺยํ.

ถอด ราชาน สายณฺหสมยํ เอวํ วทฺเขยฺย : “อมฺโภ กถํ โส ปฺรุโสติ ตเถว เทว ชิวฺตีติ, ตํ
เอนํ ราชาน เอวํ วทฺเขยฺย: “คจฺฉณ โภ ตํ ปุริสํ สายณฺหสมยํ สตฺติสฺเตน หนถาติ, ตํ เอนํ สายณฺหสมยํ
สตฺติสฺเตน หนฺเขยฺยํ.

ตํ กิ มณฺณถ ภิกฺขเว ? อยิ น โส ปฺรุโส ทิวสํ ตีหิ สตฺติสฺเตหิ หนฺณมาโน ตโต นิทานํ
ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสฺสเวทียถาติ ?

เอกิสฺสาปิ ฆนฺเต สตฺตียา หนฺณมาโน ตโต นิทานํ ทุกฺขํ โทมนสฺสํ ปฏิสฺสเวทียถ โภ
ปน วาทิ ตีหิ สตฺติสฺเตหิ หนฺณมาโนติ อวํ เอว กฺวหาํ ภิกฺขเว วิญญาณาหาราโร ทฏฺฐพฺโพติ วทามิ.

ขุ.เถรี.๒๖/๕๘/๔๔๑;๑๔๑/๔๕๑ (b-Thi.58,141;S.I,128)

สตฺติสฺสุลฺลปมา กามา ชนฺธานํ อธิกฺกุญฺณา
๙ ยํ ตฺวํ กามรตี พฺรุสิ อรตีทานิ สาม มํ.

๒ อิง.จตุกก.๒๑/๙๓/๑๐๖ (a-A.II,93)เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตจฺเจโล วา อา
ทิตฺตสีโส วา, นิพฺพาปนาย อธิมตฺตํ ฉนฺทญจ วายามญจ อฺสุสาหญจ อฺสุโสหฺหิญจ อปฺปฏิวาทญจ
สตีญจ สมฺปชฌญญจ กาเรยฺย, เอวํ เอว โข ภิกฺขเว เตน ปุคฺคเลน เตสํเยว กุสลานํ ฌมฺมานํ
ปฏิสฺสาภาย อธิมตฺโต ฉนฺโท จ.....

ส.มหา.๑๙/๑๑๐๔/๓๘๓-๓๘๔ (b-S.V,440) อาทิตฺตํ ภิกฺขเว เจลํ วา สีลํ วา
อนชฺฌนฺเปกฺขิตฺวา อมนสิกริตฺวา อนภิสเมตานํ จตฺนุนํ อริยสจฺจานํ ยถาภูตํ อภิสมยาย อธิมตฺโต
ฉนฺโท จ วายาโม จ อฺสุสาโห จ อฺสุโสหฺหิ จ อปฺปฏิวาทิ จ สติ จ สมฺปชฌญญํ จ กรณียํ

๓ วิสฺสุทฺธิ.๓/๒๑๗;๒๕๐๙ (Cp.Vis.mag.595) ยถา จ ทณฺฑาทาภิหฺตํ เภรี นิสฺสาย
สทฺเท ปวตฺตมาเน อณฺณา เภรี อณฺโณ สทฺโท, เภริสทฺทา อสมฺมิสฺสา เภรี สทฺเทน สฺสุณฺณา, สทฺโท
ภะริยา สฺสุณฺโณ เอวเมว วตฺถุทวารารมฺมณสงฺขาตํ รูปํ นิสฺสาย นามะ ปวตฺตมาเน อณฺณํ รูปํ, อณฺณํ

นาม, นามรูปา อสมมิตสา นาม รูปน สุลณ; รูป นามน สุลณ อปิจ โข เกร ปฏิจจ สทโท วिय
รูป ปฏิจจ นาม ปวตตติ.

๔ วิสฺสุทฺธิ.๓/๒๑๘;๒๕๐๙ (a-Vis.Mag.596) ยถา ชจฺจนฺโธ จ ปิจฺสปปิ จ ทิสฺสา
ปฏกมิตฺตกา มา อสฺสุ. ชจฺจนฺโธ ปิจฺสปปิ เอวมาห อหํ โข ภณฺเ สกฺโกมิ ปาทฺเทหิ ปาทกรณียํ กาคฺตุํ,
นตฺถิ จ เม จกฺขุณิ เยหิ สมนวิสมํ ปสฺเสยฺยนฺติ ปิจฺสปปิปปิ ชจฺจนฺธํ เอวมาห:- อหํ โข ภณฺเ สกฺโกมิ
จกฺขุณา จกฺขุกรณียํ กาคฺตุํ นตฺถิ จ เม ปาทานิ เยหิ อภิกฺกเมยฺยํ วา ปฏิกฺกเมยฺยํ วาติ. โส
ตฺถฺจฺจฺจฺจฺจ ชจฺจนฺโธ ปิจฺสปปิ อํสฺกุณฺโณ อโรเปสิ. ปิจฺสปปิ ชจฺจนฺธสฺส อํสฺกุณฺเ นิสฺสิทิตฺวา เอวํ อาห
: วามํ มฺลฺลจ ทกฺขิณํ คณฺห ทกฺขิณํ มฺลฺลจ วามํ คณฺหาติ.

ตตฺถ ชจฺจนฺโธ ปิ นิตฺเตชฺช ทฺพฺพโล น สกนฺ เตเชน น สกนฺ พเลน คจฺจติ, ปิจฺสปปิ
ปิ นิตฺเตชฺช ทฺพฺพโล น สกนฺ เตเชน สกนฺ พเลน คจฺจติ น จ เตสํ อณฺณมณฺณํ นิสฺสาย คมนํ
นปฺปวตตติ. เอวเมว นามํปิ นิตฺเตชฺช น สกนฺ เตเชน อุปฺปชฺชติ น ตาสฺ ตาสฺ กิริยาสุ ปวตตติ:
รูปิ นิตฺเตชฺช น สกนฺ เตเชน อุปฺปชฺชติ น ตาสฺ ตาสฺ กิริยาสุ ปวตตติ น จ เตสํ อณฺณมณฺณํ
นิสฺสาย อุปฺปตฺติ วา ปวตฺติ วา น โหติ.

อภิธมฺมาวตาร (ฉบับมหาจุฬาฯ)หน้า ๑๗๑;๒๕๓๗ ข้อ ๑๒๒๐-๑๒๒๑(b-
Abhv.1220-21) นามํ นิสฺสาย รูปนฺตุ รูปํ นิสฺสาย นามกํ ปวตตติ สทา สพฺพํ, ปญฺจวโถการ-ภฺมมีย;
อิมสฺส ปน อตฺถสฺส อวิภาวตฺถํเอว จ ชจฺจนฺธํปิจฺสปปินํ วตฺตพฺพา อุปฺมาธิ

๕ วิสฺสุทฺธิ.๓/๒๑๙;๒๕๐๙ (Cp.Vis.Mag.597) เอวํ นานานเยหิ นามรูปํ ววฺจฺจาปยโต
สตฺตสฺสณฺณํ อภิภวิตฺวา อสมฺโมหฺมมฺมียํ จิตฺตํ นามรูปานํ ยถาวทสฺสนํ ทิฏฺฐิวิสฺสุทฺธิติ เวทิตฺพฺพํ, นาม
รูปววฺจฺจฺจฺจ นฺติปิ สงฺขารปรีจฺเจทฺติปิ เอกสฺสเอว อธิวจฺนํ

๖ วิสฺสุทฺธิ.๓/๒๒๘;๒๕๐๙ (Cp.Vis. Mag.604) เอวํ นานานเยหิ นามรูปสฺส
ปจฺจยปรีคฺคหณฺนํ ติสฺส อทฺฐาสฺส กงฺขํ วิตฺตริตฺวา จิตฺตํ ญาณํ กงฺขาวิตฺตณฺณวิสฺสุทฺธิติ เวทิตฺพฺพํ,
ธมฺมจฺจฺจิตฺติญาณนฺติปิ ยถาภูตญาณนฺติปิ สมฺมาทสฺสนนฺติปิ เอตฺสเสวาธิวจฺนํ

๗ ขุ.ปฏฺธิ.๓๑/๔๘-๕๔;๕๕;ขุ.ปฏฺธิ.อภฺจ.๑/๕/๒๑-๒๒ (Pts.I,53-54) ถถ อตีตานาคต
ปจฺจฺปนฺนํ ธรรมานํ สงฺขิปิตฺวา ววฺจฺจาเน ปญฺญา สมฺมสเน ญาณํ?

ยงฺกิลฺลจฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา พหิทฺธา วา โสฬาริกํ วา สฺขุหมํ วา
หิณฺหวา ปณฺธิตํ วา ยํ ทฺวเร สนฺติเก วา สพฺพํ รูปํ อนิจฺจโต ววฺจฺจติ เอกํ สมฺมสฺนํ, ทฺกฺขโต ววฺจฺจติ
เอกํ สมฺมสฺนํ, อนตฺตโต ววฺจฺจติ, เอกํ สมฺมสฺนํ. ยา กาลฺลจฺจิ เวทนา... เป....ยา กาลฺลจฺจิ สลฺลยา....เป
...เย....เกจฺจิ สงฺขาร...เป.... ยํ กิลฺลจฺจิ วิญฺญาณํ อตีตานาคตปจฺจฺปนฺนํ อชฺชตฺตํ วา
พหิทฺธา วา โสฬาริกํ วา สฺขุหมํ วา หิณฺหวา ปณฺธิตํ วา ยํ ทฺวเร สนฺติเก วา สพฺพํ วิญฺญาณํ อนิจฺจโต
ววฺจฺจติ, เอกํ สมฺมสฺนํ; ทฺกฺขโต ววฺจฺจติ, เอกํ สมฺมสฺนํ อนตฺตโต ววฺจฺจติ เอกํ จกฺขุ...เป...ชฺรามรณํ

อดีตานาคตปัจจุปนุํ อนิจฺจโต วฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํ ทุกฺขโต วฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํ, อนตฺตโต วฏฺเฐติ, เอกํ สมฺมสนํฯ

รูปํ อดีตานาคตปัจจุปนุํ อนิจฺจํ ขยตฺเถน, ทุกฺขํ ภัยตฺเถน, อนตฺตา อสารถฺเณนาติ สงฺขิปิตฺวา วฏฺตฺถาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ. เวทนา...เป...สฺสญฺญา..เป...สงฺขารา..เป...วิญฺญาณํ ..เป...จกฺขุ...เป...ชฺรามมฺรณํ อดีตานาคตปัจจุปนุํ อนิจฺจํ ขยภูเฐน ทุกฺขํ ภัยภูเฐน อนตฺตา อสารถฺเฐนาติ. สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ.

รูปํ อดีตานาคตปัจจุปนุํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏฺิจฺจสมฺบุปนุํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ. เวทนา...ฯเปฯ...สฺสญฺญา ..ฯเปฯ.. .สงฺขารา..ฯเปฯ...วิญฺญาณํ...เป...จกฺขุ...เป...ชฺรามมฺรณํ อดีตานาคตปัจจุปนุํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏฺิจฺจสมฺบุปนุํ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺมนฺติ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ.

ชาติปจฺจยา ชฺรามมฺรณํ อสฺติ ชาตฺยา นตฺติ ชฺรามมฺรณนฺติ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ, อดีตตฺมปิ อทฺธานํ อนาคตตฺมปิ อทฺธานํ ชาติปจฺจยา ชฺรามมฺรณํ, อสฺติ ชาตฺยา นตฺติ ชฺรามมฺรณนฺตฺติ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ, ภาวปจฺจยา ชาติ, อสฺติ...ฯเปฯ อุปทานาปจฺจยา ภโว,อสฺติ...ฯเปฯ ตณฺหาปจฺจยา อุปทานํ,อสฺติ...ฯเปฯ เวทนาปจฺจยา ตณฺหา, อสฺติ...ฯเปฯ ผลสฺสปจฺจยา เวทนา, อสฺติ...ฯเปฯ สฬายตนปจฺจยา ผลสฺโส, อสฺติ...ฯ เปฯ สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, อสฺติ...ฯเปฯ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, อสฺติ อวิชฺชา นตฺติ สงฺขาราติ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ. อดีตตฺมปิ อทฺธานํ อนาคตตฺมปิ อทฺธานํ อวิชฺชา ปจฺจยา สงฺขารา, อสฺติ อวิชฺชา นตฺติ สงฺขาราติ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ. ตํ ฅาณญฺเฐน ฅาณํ ปุชฺชานญฺเฐน ปญฺญา; เตน วุจฺจติ “อดีตานาคตปัจจุปนุํ นานํ ธมฺมานํ สงฺขิปิตฺวา วฏฺฐาเน ปญฺญา สมฺมสฺเน ฅาณํ”.

๘ วิสฺสุทฺธิ.๓/๒๓๓;๒๕๐๘(Cp.Vis. Mag.608) เอตฺถ จ จกฺขุ ...ฯเปฯ ชฺรามมฺรณนฺติ อิมินา เปยฺยาเลน ทวารารมฺมเณหิ สนฺธิ ทวารปฺปวตฺตา ธมฺมา, ปญฺจกฺขนฺธา, ฉ ทวารานิ, ฉ อารมฺมณานิ, ฉ วิญฺญาณานิ, ฉ ผลสฺสา, ฉ เวทนา, ฉ สฺสญฺญา, ฉ เจตนา, ฉ ตณฺหา, ฉ วิตกฺกา, ฉ วิจารา.

๙ (Cp. Mil.40) โอบมฺมํ กโรหิตฺติ ยถา มหาราช, โกจฺจิ เอว ปุริโส ปทํปี ปทํเปยฺย, กิ โส สพฺพรตฺตํ ทํเปยฺยาติ, อาม ภนฺเต สพฺพรตฺตํ ปทํเปยฺยาติ. กิณฺนุโข มหาราช ยา ปุริเม ยามเ อจฺจิสฺสา มชฺฌิมเ ยามเ อจฺจิตฺติ. น หิ ภนฺเตติ. ยา มชฺฌิมเ ยามเ อจฺจิสฺสา ปจฺฉิมเ ยามเ อจฺจิตฺติ. น หิ ภนฺเตติ. กิณฺนุโข มหาราช อญฺโถ โส อโหสิ ปุริเม ยามเ ปทํปี อญฺโถ มชฺฌิมเ ยามเ ปทํปี, อญฺโถ ปจฺฉิมเ ยามเ ปทํปี. น หิ ภนฺเต, ตํเยว นิสฺสาย สพฺพรตฺตํ ปทํปี. เอวเมว โข มหาราช

ธมฺมสนฺตติ สฺนฺธิยติ, อดฺยโณ อปฺปชฺชติ อดฺยโณ นิรุชฺฌติ, อปฺพุพฺพํ อจฺจริมํ วย สฺนฺธิยติ, เตน จ โส น จ อดฺยโณ ปจฺฉิมวិณฺญาณสงฺคหํ คจฺฉตฺติติ.

๑๐ ขุ.ปฎิ.๓๑/๒๒๓/๒๗๕ (Cp.a-Pts.11 58) อนิจฺจโต มนสิกรโต ขยโต สงฺขารรา อฺปฺภฺจหนฺติ, ทฺกฺขโต มนสิกรโต ภาโยโต สงฺขารรา อฺปฺภฺจหนฺติ. อนตฺตโต มนสิกรโต สฺญณฺโต สงฺขารรา อฺปฺภฺจหนฺติ.

ขุ.ปฎิ.๓๑/๒๒๖/๒๗๘ (b-ibid.61) อนิจฺจโต มนสิกรโต อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, อนิมิตฺตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตา สทฺธาวิมุตฺโต โหติ; ทฺกฺขโต มนสิกรโต อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, อปฺปณฺหิตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตา กายสฺกฺขี โหติ. อนตฺตโต มนสิกรโต สฺญณฺโต วิโมกฺโข อธิมตฺโต โหติ, สฺญณฺตวิโมกฺขสฺส อธิมตฺตตา ทิฏฺฐิปปตฺโต โหติ.

๑๑ วิสฺสุทฺธิ.๓/๒๕๗(Cp.Vis.mag.656) ตสฺส เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต ตีสุ ภเวสุ จตฺตสุ โยนิสุ, ปญฺจสุ คตฺติสุ สตตฺตสุ วิณฺญาณจิตฺติสุ นวสุ สตตฺตวาเสสุ จิตฺตํ ปฎิธิยติ.

๑๒ ขุ.ปฎิ.อฺภฺจ.๑/๑๒๒/๒๗๕(Cp.Pts-a-I, 256) ตสฺสเอวํ ปากฺกัฏฺฐสจฺจปฎิจฺจสมฺบุ ปาท นยลฺกฺขณภทฺทสฺส เอวํ กิร นามิเม ธมฺมา อนฺุปฺปนฺนปฺพุพฺพา อฺปฺปชฺชนฺติ, อฺปฺปนฺนา นิรุชฺฌนฺตฺติ นิจฺจนฺวา หุตฺวา สงฺขารรา อฺปฺภฺจหนฺติ.

๑๓ ขุ.อฺ.๒๕/๕๙/๑๙๙-๒๐๐ (Ud. 72) เอวมฺเม สุตฺมํ, เอกํ สมยํ ภควา สวาทฺถิยํ วิหริติ เชตฺวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามे. เตน โข ปน สมเยน ภควา รตฺตฺนุชฺคา-รตฺติมิสายํ อพฺโภกาเส นิสิโน โหติ, เตนปฺปทีเปน ฉายมานเส. เตน โข ปน สมเยน สมพฺพฺุลา อธิปาทกา เตสุ เตนปฺปทีเปสุ อปาทปริปาดํ อนนฺยํ อปชฺชนฺติ, พฺยสนฺํ อปชฺชนฺติ, อนพฺยสนฺํ อปชฺชนฺติ. อทฺทสา โข ภควา เต สมพฺพฺุเล อธิปาทเกเตสุ เตนปฺปทีเปสุ อปาทปริปาดํ อนนฺยํ อปชฺชนฺเต พฺยสนฺํ อปชฺชนฺเต อนพฺยสนฺํ อปชฺชนฺเต. อถ โข ภควา เอตํ อตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อฺุทานํ อฺุทานเส:

อฺุปาทิกานฺติ น สารํ เอนฺติ, นวํ นวํ พนฺธนํ พฺุรฺุหนฺติ,
ปตฺนฺติ ปชฺุชฺตํ วิว อธิปาทา ทิฏฺฐเส สฺเต อิติเทเก นิวิฏฺฐาติ.

(=เตน จ สมเยน พฺุ พงฺคปานกา ปตฺนฺตา ปตฺนฺตา เตสุ เตนปฺปทีเปสุ นิปตฺนฺติ.

เตน วุตฺตํ: เตน โข ปน สมเยน สมพฺพฺุลา อธิปาทกาตีอาทิ.)

ตตฺถ อธิปาทกาติ ปตฺงคปานกา: เย สลภาติปิ อจฺจนฺติ. เตหิ ทิปฺลิขํ อธิปตินโต อธิปาทกาติ อธิปฺเปตา. อปาทปริปาดนฺติ อปาทํ ปริปาดํ อปาทิตฺวา อปาทิตฺวา, ปาริปตฺติวา ปริปตฺติวา อภิมฺขํ ปาตญฺเจว ปริพฺภมิตฺวา ปาตญฺจ กตฺวาติ อตฺถโ. อปาเต ปทีปสฺส อตฺตโน อปาถคฺมเน สติ ปริปตฺติวา ปริปตฺติวาติ อตฺถโ. อนนฺนฺติ, อวฺุจฺสี ทฺกฺขํ. พยสนฺนฺติ, วินาสํ. บุริมฺปนฺเนน หิ มรณฺมตฺตํ ทฺกฺขํ, ปจฺฉิมฺปนฺเนน มรณฺํ เตสํ ทีเปติ. ตตฺถ เกจิมรณฺมตฺตํ ทฺกฺขํ อปชฺชิสฺสุ. เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ, เอตมฺ อธิปาทกปาลณกานํ อตฺตทิตฺตํ อชานนฺดานํ อตฺตฺุปกฺกมฺวเสน นีรตฺถก-

วโย อนุปัสสนาญาณ...(ปัญญาในการพิจารณาเห็นความแปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจุบัน เป็นอุทกัปปยญาณอย่างไร? รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ชาติแห่งรูปที่เกิดแล้วนั้นมีความเกิดเป็นลักษณะ ความเสื่อมมีความแปรปรวนเป็นลักษณะ ปัญญาที่พิจารณาเห็นดังนี้ เป็นอุทกัปปยญาณ)”

๑๘ ขุ.ปฎิ.๓๑/๕๐/๕๗;ขุ.ปฎิ.อฎจ.๑/๕๐/๒๗๒-๒๗๓ (Cp.Pts.I, 55) อวิชาสมาชยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทฺยํ ปสฺสตี, ตณฺหาสมุทฺทยา รูปสมุทโยติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทฺยํ ปสฺสตี, กมฺมสมุทฺทยา กมฺมสมุทโยติ ปจฺจยสมุทฺทยญฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส อุทฺยํ ปสฺสตี.

๑๙ ขุ.ปฎิ.๓๑/๕๐/๕๘(Cp.Pts 57) รูปกฺขนฺโธ อหฺารสมุทโย, เวทนา สญฺญา สงฺขาราทโย ขนฺธา ผสฺสสมุทฺทยา, วิญฺญาณกฺขนฺโธ นามรูปสมุทโย

๒๐ ขุ.ปฎิ.๓๑/๕๐/๕๘ (Cp.Pts.I, 55-57) อวิชาเนโรธา รูปนิโรธตี ปจฺจยนิโรธญฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี, ตณฺหานิโรธา รูปนิโรธตี ปจฺจยนิโรธญฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี กมฺมนิโรธา รูปนิโรธตี ปจฺจยนิโรธญฺเฐน รูปกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี...

๒๑ ส.ข.๑๗/๕๖/๔๘ (S.III.59) อหฺารนิโรธา รูปนิโรโธ
๒๒ ขุ.ปฎิ.อฎจ.๑/๕๐/๒๗๒-๒๗๓(Cp.Pts.I.57) นามรูปนิโรธา วิญฺญาณนิโรธตี ปจฺจยนิโรธญฺเฐน วิญฺญาณนิโรธตี ปจฺจยนิโรธญฺเฐน วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส วยํ ปสฺสตี.

๒๓ ปฐมทํสสนะตฺรกกํจฺกุลโสตาบํในวิสุทฺธิมรรค ตู วิสุทฺธิ.๓/๒๑๙
๒๔ ขุ.อ.๒๕/๓/๙๕ (Ud.1) อิมสฺมี สตี อิทํ โหตี; อิมสฺส อุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี, อวิชาปจฺจยา สงฺขาราท

๒๕ ขุ.อ.๒๕/๒/๙๔ (Ud.2) อิมสฺมี อสตี อิทํ โหตี, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺชตี ยทิทํ อวิชาเนโรธา สงฺขารานิโรโธ

๒๖ วิสุทฺธิ.๓/๒๐๓;๒๕๐๙ ข้อความสมบูรณ์ คือ เอกตตฺนโย, นานตตฺนโย, อพฺยาปารนโย, เอวํมมตา(Cp.Vis.Mag. 585; Vbh-a. 198-9)

๒๗ อง.สตุต(หรือ อฎจก.นวก.)๒๓/๑๐๙/๒๐๒(A IV, 199) ปุณ จ ปรี ภาเนเต มหาสมุทฺโท เอกโรโส โลณโรโส.

๒๘ ขุ.ปฎิ.๓๑/๕๑/๕๙(Cp.Pts.I, 57-8) รูปารมฺมณตา จิตฺตํ อุปฺชฺชิตฺวา ภิชฺชตี, ตํ อารมฺมณํ ปฎิสงฺขา ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคํ อนุปัสฺสนตี.

อนุปัสฺสตีตี : กถํ อนุปัสฺสตี ? อนิจฺจโต อนุปัสฺสตี โน นิจฺจโต ทุกฺขโต อนุปัสฺสตี โน สุขโต, อนตฺตโต...อนุปัสฺสตี โน อตฺตโต.

เชิงอรรถบทที่ ๑๒ ตอนที่ ๒

๑. ที.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๔ (D.III, 216) : ตโย ภวา. กามภโว, รูปภโว, อรูปภโว
 ๒. ปี.ปา. ๑๑/๓๑๕/๒๐๘ (Ibid,234) ปญจคติโย: นิรโย, ตีรจฉานโยนิ, เปตติวิสโย,

มनुสสา, เทวา

๓. ส.ข. ๑๗/๘๕/๙๒ (S.III, 115): วรรกั รูปั วรรกั รูปุนติ ยถาภูตัม ปชานาติ. วรรกั
 เวทณั, วรรกั สลยณั. วรรเก สงฺขาร. วรรกั วิญญานณั วรรกั วิญญานนุนติ ยถาภูตัม ปชานาติ.

๔. ส.สผา. ๑๘/๒๓๘/๑๖๒ (S.IV, 174): จตตารโ อาสิวิสา อุกคเตชา โฆรวิสาดิ
 โช ภิกฺขเว จตฺตุนเมตัม มหาภูตานิ อธิวจัน, ปจฺวิธาดุยา อาโปธาดุยา เตโชธาดุยา วาโยธาดุยา.

๕. ส.นิ. ๑๖/๕๒/๘๒ (S.II, 84-85) เสยฺยถาปี ภิกฺขเว ทสฺสนั วา กญฺจวาทานั
 วิสาย วา กญฺจวาทานั ตีสาย วา กญฺจวาทานั จตฺตารโ วิสาย วา กญฺจวาทานั มหาอคฺคิกฺขนุโธ
 ชาเลยฺย. ตตฺร ปุริโส กาลเณ กาลั สุกฺขานิ เจว ตินานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ โคมยานิ
 ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ กญฺจานิ ปกฺขิเปยฺย. เอวณฺทิ โส ภิกฺขเว มหาอคฺคิกฺขนุโธ ตทาทาโร
 ตทูปาทาโน จิรั ทิมมทฺธานั ชาเลยฺย.

เอวเมว โช ภิกฺขเว อุปาทานิเยสุ ธมฺเมสุ อสฺสาทานุปลฺลีนุ วิหารโต ตณฺหา
 ปวทฺตติ. ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานั...เป...เอว เอตฺสส เกวลสฺส ทุกฺขชนฺตฺสส สมฺทโย โหติ.

๖. ธมฺมปทฺทจกฺกถา (จตฺตโร ภาค), หน้า ๙๐-๙๑ (Dh-a II.270): โส เถเร อนุโมทณั
 กโรนฺเต เอกคฺคจิตฺโต หุตฺวา ธมฺมํ สฺสณฺโณโต โสตาปตฺติมคฺคสฺส โอรโต อนุโลมิกั ขนฺตี
 นิพฺพตฺเตสิ, เถโร ปี อนุโมทณั กตฺวา ปกฺกามิ. อุปาสโก เถโร อนุคนฺตฺวา นินฺตฺตมานั เอกั ยกฺขินี
 ธนฺนเวเสน อาคนฺตฺวา อูเร ปหริตฺวา มารสิ. โส กาลั กตฺวา ตฺลิตฺปุเร นิพฺพตฺติ. ธมฺมสภายั
 กถั สมฺภูจาเปสุ: โจรฆาตโก ปญฺจปณฺณาสวสฺสานิ กกฺขฬกมฺมํ กตฺวา อชฺเชว ตโต มุตฺโต อชฺเชว
 เถรสฺส ภิกฺขุํ ทตฺวา อชฺเชว กาลกโต, กาลั นุโช นิพฺพตฺโตติ. สตฺถา อาคนฺตฺวา กายนฺตฺถ
 ภิกฺขเว ตฺลิตฺปุเร นิพฺพตฺโตติ อาห. กิ ฆนฺเต เวเทถ เอตฺตกั กาลั เอตฺตเก มนุสฺเส ชาเตตฺวา
 ตฺลิตฺวิมานเณ นิพฺพตฺโตติ. อาม ภิกฺขเว มหนฺโต เดน กถฺยาณมิตฺโต ลทฺโธ, โส สารีปุตฺตสฺส
 ธมฺมเทสณั สุตฺวา อนุโลมณานั นิพฺพตฺเตตฺวา อิโต จโต ตฺลิตฺวิมานเณ นิพฺพตฺโตติ วตฺวา อิมั
 คาถมาท:

สุภาสิตั สฺนิตฺวาน นครเ โจรฆาตโก

อนุโลมชนฺตี ลทฺธาน โมทติ ติทิว คโตติ.

ข.ปฎิ. ๓๑/๓๘/๔๔๗๗ (Pts. II,240-41): ปญฺจกฺขนุเช สฺสณฺโณโต ปลฺลสนฺโต

อนุโลมิกัม ขนดี ปฏิลภติ, ปญจนัน ขนธานัน นิโรโธ ปรมสฺสญญํ นิพพานนฺติ ปสฺสนโต สมมตฺตานิยามํ โอกกมฺติ.

ปญจกฺขนธฺ ชาตฺถมฺมโต ปสฺสนโต อนุโลมิกัม ขนดี ปฏิลภติ, "ปญจนัน ขนธานัน นิโรโธ อชาตํ นิพพานนฺติ ปสฺสนโต สมมตฺตานิยามํ โอกกมฺติ.

ปญจกฺขนธฺ อุปายาสฺสมฺมโต ปสฺสนโต อนุโลมิกัม ขนดี ปฏิลภติ, ปญจนัน ขนธานัน นิโรโธ อนุปายาสํ นิพพานนฺติ ปสฺสนโต สมมตฺตานิยามํ โอกกมฺติ.

๗. ชุ.ปฏฺ. ๓๑/๕๔/๖๒ (Pts. I, 61): อุปฺปาโท ภยฺนฺติ มฺณฺจิตฺตฺกมฺยตา ปฏฺิสงฺขา สนฺติจฺจนฺนา ปณฺณา สงฺขารุเปกฺขาสฺส ญาณํ, ปวตฺตํ ภยฺนฺติ มฺณฺจิตฺตฺกมฺยตา ปฏฺิสงฺขา สนฺติจฺจนฺนา ปณฺณา สงฺขารุเปกฺขาสฺส ญาณํ...เป... อุปายาสฺส ภยฺนฺติ มฺณฺจิตฺตฺกมฺยตา ปฏฺิสงฺขา สนฺติจฺจนฺนา ปณฺณา สงฺขารุเปกฺขาสฺส ญาณํ.

๘. วิสฺสุทฺธิ ๓/๓๒๘/๒๕๒๒ (Vis. Mag. 678): จตฺตารโ สติปฺญฺจนา, จตฺตารโ สมฺมปฺปชานา จตฺตารโ อิทธิปาทา, ปณฺจฺนฺทริยาณิ, ปณฺจ พฺลาณิ, สตฺต พุชฺฌมฺงคา, อริโย อฏฺุจฺจคฺคิโก มคฺคโคติ หิ เม สตฺตตีส ธมฺมา พุชฺฌมฺงคฺคฺจเณ พุชฺชิตฺติ ลทฺฐาฆาณสฺส อริยมคฺคสฺส ปกฺเข ภวตฺตาทิ พุชฺชิตฺติ นาม ปกฺเข ภวตฺตาทิ นาม อุปการภาเว จิตฺตฺตา.

ในที่นี้ วิสฺสุทฺธิมรรค เรียกรวมเหล่านี้ว่า พุชฺชิตฺติธรรม แต่วิมุตติมรรค เรียกว่า อนุโลมญาณ

๙. โคตรกฺกญฺญาณ ตฺวเปริยฺบเทียบ (Vis mag. 673)

๑๐. ชุ.ปฏฺ. ๓๑/๕๔/๖๘ (Pts. I, 66):

๑๑. ชุ.ปฏฺ. ๓๑/๕๔/๖๙ ตฺวเปริยฺบเทียบ (Ibid.) หน้า ๖๗:

ชาตํ ฐฺฏฺิจิตฺวา อชาตํ ปกฺขนฺทตีติ โคตรกฺ.๙๖

๑๒. วิสฺสุทฺธิ ๓/๓๔๕/๒๕๒๒ (Vis. Mag. 190-191) :

(๑) ยถา นาวา อปฺพุพฺ อจฺริมํ เอกกฺขเณน จตฺตาริ กิจฺจาณิ กโรติ : โอริมตีรํ ปชฺหติ, โสตํ ฉินฺทติ, ภาณฺทํ วหฺติ, ปาริมํ ตีรํ อปฺเปติ, เหวเมว มคฺคญาณํ .....เป.... นิโรธํ สจฺฉิกิริยา อภิสมฺเยน อภิสเมติ ; เอตฺถาปิ ยถา นาวา โอริมตีรํ ปชฺหติ, เหวํ มคฺคญาณํ ทฺกฺขํ ปรีชานาติ; ยถา โสตํ ฉินฺทติ, เหวํ สมฺทฺยํ ปชฺหติ; ยถา ภาณฺทํ วหฺติ, เหวํ สหชาตาที ปชฺหติ มคฺคํ ภาเวติ; ยถา ปาริมํ ตีรํ อปฺเปติ, เหวํ ปาริมตีรฺกฺกํ นิโรธํ สจฺฉิกโรตีติ เหวํ อุปมาสฺสนฺทณํ เวทิตฺพุพฺ.

(๒) เปฏฺโกปเทส (ฉบับภุมิพฺโล) หน้า ๑๕๐; ๒๕๒๓ (Petaka : 134): เหวํ ตฺวญฺจโนโต ยถา นาวา สลํ คจฺจนฺโต จตฺตาริ กิจฺจาณิ กโรติ, ปาริมํ ตีรํ ปาเปติ, โอริมํ ตีรํ ปชฺหติ, สวารํ วหฺติ, โสตํ ฉินฺทติ, เหวเมว สมถวิปสฺสนา ยฺคนฺทฺธา วตฺตมาณา เอกกาเล

เอกกฤษณ เอกจิตเต จตุตตาริ กิจจจานิ กโรติ, ทุกข์ ปริณญาภิสมเยน อภิสเมติ, ยาว มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ.

๑๓. วิสทุติ. ๓/๓๔๔/๒๕๒๒ (Vis. mag. 690): ยถา ปทีโป อปุพฺพํ อจริมฺ อเอกกฤษณน จตุตตาริ กิจจจานิ กโรติ:- ฆฎฺฐิ ชาเปติ, อนุทการํ วิธมติ, อาโลกํ ปริวิทฺธเสติ, ลินนํ ปริยาทียติ- เอวเมว มคฺคณณํ อปุพฺพํ อจริมฺ อเอกกฤษณน จตุตตาริ สจฺจจานิ อภิสเมติ, ทุกข์ ปริณญาภิสมเยน อภิสเมติ, สมุทฺยํ ปานาภิสมเยน อภิสเมติ มคฺคํ ภาวนาภิสมเยน อภิสเมติ นิโรธํ สจฺจจิกิริยาภิสมเยน อภิสเมติ.

(๒) เปฏโกปเทส (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๕๐; ๒๕๒๓ (Petaka: 134-135): ยถา ทีโป ชลนฺโต เอกกาเล อปุพฺพํ อจริมฺ จตุตตาริ กิจจจานิ กโรติ, อนุทการํ วิธมติ, อาโลกํ ปาตุกโรติ, รูปํ นิทสฺสียติ, อุปาทานํ ปริยาทียติ, เอวเมว สมถวิปสฺสนา ยุกนทฺธา วุตตมานา เอกกาเล ฯเปฯ

๑๔. วิสทุติ. ๓/๓๔๕/๒๕๒๒ (Vis. Mag. 690): ยถา สุริโย อุทยนฺโต อปุพฺพํ อจริมฺ สท ปาตุภาวา จตุตตาริ กิจจจานิ กโรติ:- รูปคตานิ โอภาเสติ, อนุทการํ วิธมติ, อาโลกํ ทสฺเสติ, ลีตํ ปฎิปสฺสมภเวติ- เอวเมว มคฺคณณํ...เป... นิโรธํ สจฺจจิกิริยาภิสมเยน อภิสเมติ. อีธาปิ ยถา สุริโย รูปคตานิ โอภาเสติ, เอวํ มคฺคณณํ ทุกข์ ปริชานาติ; ยถา อนุทการํ วิธมติ, เอวํ สมุทฺยํ ปชหติ, ยถา อาโลกํ ทสฺสติ, เอวํ สหชาตานิ ปจฺจยตาย มคฺคํ ภาเวติ; ยถา ลีตํ ปฎิปสฺสมภเวติ, เอวํ กิลสฺสปฎิปสฺสทฺธี นิโรธํ สจฺจจิกโรตฺติ เอวํ อุปมาสฺสนทฺนํ วิทิตพฺพํ.

วิสุทธิมรรคสรรเสริญพระโบราณจารย์ด้วยอุปมาทั้ง ๓ เหล่านี้ “วตุณฺหิ เอตํ โปราณเหที”

(๒) เปฏโกปเทส (ฉบับภูมิพโล) ๑๕๐/๒๕๒๓ (Petaka : 134): ยถา วา สุริโย อุทยนฺโต เอกกาเล อปุพฺพํ อจริมฺ จตุตตาริ กิจจจานิ กโรติ อนุทการํ วิธมติ, อาโลกํ ปาตุกโรติ, รูปํ นิทสฺสียติ, ลีตํ ปริยาทียติ, เอวเมว สมถวิปสฺสนา ยุกนทฺธา วุตตมานา เอกกาเล...ฯเปฯ

๑๕. ดูเปรียบเทียบ Vis. Mag, 672 เป็นต้น

๑๖. อง.จตุกก. ๒๑/๑๔๘/๒๓๔ ดูเปรียบเทียบ อังคุดตรนิกาย A II, 210 : อุขฺํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สตี อุปฏฺจเปตฺวา ปริมุขํ สตี อุปฏฺจเปตฺวา กมฺมฏฺจจนาณานิมุขํ สตี จาปยิตฺวา, มุขเย วา กตฺวาติ อตฺถ. เตเนว วิภงฺเก อิทํ วุตฺตํ: สติ อุปฏฺจิตฺวา โหติ สุปฺภูจิตฺวา นาลิกคฺเค วา มุขนิมิตฺเต วา, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สตี อุปฏฺจเปตฺวาติ (วิภังค์ 252) MP III, ๒๐๒)

๑๗. ชุ.ปฎิ. ๓๑/๒/๓๐๘ ดูเปรียบเทียบ (Cp. Pts.II, 94): โสตาปตฺติมคฺเคน สกฺกกาย- ทิฏฺฐิจิ วิจิกิจฺจา ลีลพฺพตฺปรามาโส, อิมานิ ตีณิ สณฺโณชนานิ ปหียนฺติ; ทิฏฺฐจฺานุสฺโย วิจิกิจฺจฺานุสฺโย, อิเม เทว อนุสฺยา พยณฺตีโหนฺติ.

๑๘. อภิ.วิ. ๓๕/๙๑๕/๔๔๕-๔๔๖ ดูเปรียบเทียบ (Cp.M.I, ๘; III, ๑๗; vbh. 364): ตตถ กตมา สกกายทิจฺจ? อิต อสฺสตุวา ปุณฺณชโน อริยานํ อทสฺสาวิ อริยธมฺมสฺส อโกวิทอ สปุริสธมฺเม อวินิโต, รูป อตฺตโต สมฺนุสฺสติ, รูปวณฺโตนํ วา อตฺตทานํ, อตฺตนิ วา รูปํ, รูปสฺมี วา อตฺตทานํ; เวทณํ ... สณฺณํ ... สงฺขารเ ... วิญฺญาณํ อตฺตโต สมฺนุสฺสติ, วิญฺญาณวณฺโตนํ วา อตฺตทานํ, อตฺตนิ วา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณสฺมี วา อตฺตทานํ : ยา เอวรูปา ทิจฺจ ทิจฺจิคคํ ๕เปย วิปริเยสคาโห : อัยํ วุจฺจติ สกกายทิจฺจ.

๑๙. อภิ.วิ. ๓๕/๙๗๗/๔๘๗ (Vbh. 400): ตตถ กตมานิ ทฺวาสฺสทิจฺจ ทิจฺจิคคานิ พุรหฺมชาเล (D. I, 44-5.) เวยยากรเณ วุตฺตานิ ภควตา? จตฺตารอ สสฺสตฺวาทา, จตฺตารอ เอกจฺจสฺสสฺติกา, จตฺตารอ อนุตฺตานุตฺติกา, จตฺตารอ อมฺราวิกฺเขปิกา, เทว อธิจฺจสมฺปุปฺนนิกา, โสฬส สณฺณีวาทา, อญฺจ อสณฺณีวาทา, อญฺจ เวนสณฺณีนาสณฺณีวาทา, สตฺตา อจฺเจทวาทา, ปญฺจ ทิจฺจธมฺมนิพฺพานวาทา. อิมานิ ทฺวาสฺสทิจฺจ ทิจฺจิคคานิ พุรหฺมชาเล เวยยากรเณ วุตฺตานิ ภควตา.

๒๐. อภิ.วิ. ๓๕/๙๑๕/๔๔๖ (Cp.Dhs. 198 Para III, 18; Vbh.): ตตถ กตมา วิจิจฺจณา? สตฺถริ กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ, ธมฺเม กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ, สงฺฆเ กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ, ลิกฺขาย กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ, ปุพฺพนฺเต กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ, อปรนฺเต กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ, ปุพฺพนฺตา ปฺรนฺเต กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ, อิทาปฺปจฺยตาปฺปิจฺจสมฺปุปฺนเนสฺสุ ธมฺเมสฺสุ กงฺขติ วิจิจฺจณฺติ: ยา เอวรูปา กงฺขา กงฺขายนา กงฺขายิตตํ วิมฺติ วิจิจฺจณา เทวาทกํ เทวาทาปโถ สํสโย อเนกงฺสคาโห อาสปุปฺนา ปฺริสปุณา อปฺริโยคาหนา ฅมฺภิตตํ จิตฺตสฺส มโนวิเลซ : อัยํ วุจฺจติ วิจิจฺจณา.

๒๑. อภิ.วิ. ๓๕/๙๑๕/๔๔๖ (Cp. Vbh. 365; Dhs 183 Para 1005) ตตถ กตโม สิลพฺพตฺปฺรามาสอ? อิต พหิทฺธา สมณพฺรหฺมณานํ สีเลน สุทฺธิวเตน สุทฺธิสิลพฺพเตน สุทฺธิ อเอวรูปา ทิจฺจ ทิจฺจิคคํ ทิจฺจิคคหนํ ทิจฺจิกนฺดาโร ทิจฺจิวิสฺสุกายิกํ ทิจฺจิวินฺนทิตํ ทิจฺจิสณฺโณชนํ คาโห ปฏิกฺคาโห อภินิเวโส ปฺรามาสอ กุมฺมุคฺโค มิจฺจาปโถ มิจฺจตฺตํ ติตฺถายตฺนํ วิปริเยสคาโห อัยํ วุจฺจติ สิลพฺพตฺปฺรามาสอ.

๒๒. ส. น. ๑๖/๑๕๔/๒๑๑ (S. II, 221; M.III, 29): ยํ ทิ ตํ, อารุโส สมฺมา วทมาโน วเทยฺย: ภควโต ปุตฺโต อโรโส มฺขโต ชาโต ฅมฺมุช ฅมฺมนิมฺมิโต ฅมฺมทายาโท โน อามิสายาโทติ, สารีปุตฺตํเอวตํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺย: ภควโต ปุตฺโต อโรโส มฺขโต ชาโต ฅมฺมุช ฅมฺมนิมฺมิโต ฅมฺมทายาโท โน อามิสทายาโท ติ.

ส. น. ๑๗/๑๕๔/๑๐๒ (S. II, 83) :

ปญฺจกฺขนเธ ปรีณาย, สตฺตสทฺธมฺมโคจฺรา,
ปสฺสิยา สปุริสา, ปุตฺตา พุทฺธสฺส อโรสา.

๒๓. ส.นิ. ๑๖/๒๗/๔๒ (S. II, 43) ยโต โข ภิกขเว อริยสาวโก เอวํ ปจฺจยํ ปชานาติ, เอวํ ปจฺจยสมุทฺทํ ปชานาติ เอวํ ปจฺจยนิโรธํ, เอวํ ปจฺจยนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานาติ, อयํ วุจฺจติ ภิกขเว อริยสาวโก ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน อิติปิ, ทสฺสนสมฺปนฺโน อิติปิ, อากโต อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, ปสฺสตี อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, เสกฺเขน ฅาณน สมฺนฺนาโคโต อิติปิ เสกฺขาย วิชฺขาย สมฺนฺนาโคโต อิติปิ, ฅมฺมโสโต สฺมาปนฺโน อิติปิ, อริโย นิพฺพเอธิกปญฺโญ อิติปิ, อมตทวารํ อาหจฺจ ติฏฺฐติ อิติปิติ.

๒๔. ชุ.ธ. ๒๕/๒๓/๓๘ (Cp. Dh. 178)

ปจฺพยา เอกฺรชฺเชน สคฺคสฺส คมเนน วา
สพฺพโลกาธิปจฺเจน โสตาปตฺติผลํ วรํ.

๒๕. ชุ.ปฎิ. ๓๑/๒/๓๐๘ (Pts. II, 94) สกทาคามิมคฺเคน โอพาริกํ กามราคสฺสญฺโหลชนํ ปฏิภสฺสญฺโหลชนํ, อิมินา เทว สญฺโหลชนานิ ปหฺยฺนฺติ, โอพาริกํ กามราคานุสโย ปฏิฆานุสโย, อิเม เทว อนุสฺยา พฺยฺนฺตีโหนฺติ.

๒๖. ชุ.ปฎิ. ๒/๒/๓๐๘ (Ibid. 94-95) อนาคามิมคฺเคน อนุสฺหคฺคํ กาม-
ราคสฺสญฺโหลชนํ ปฏิภสฺสญฺโหลชนํ, อิมินา เทว สญฺโหลชนานิ ปหฺยฺนฺติ, อนุสฺหคฺโค กามราคานุสโย
ปฏิฆานุสโย, อิเม เทว อนุสฺยา พฺยฺนฺตีโหนฺติ.

๒๗. ชุ.ปฎิ. ๒/๒/๓๐๘ (Ibid. 95) อรหฺตตมคฺเคน รุปราโค อรุปราโค มาโน
อุทฺทจฺจํ อวิชฺชา อิมานิ ปญฺจ สญฺโหลชนานิ ปหฺยฺนฺติ, มานานุสโย ภวราคานุสโย อวิชฺชานุสโย
อิเม ตโย อนุสฺยา พฺยฺนฺตีโหนฺติ. เอวํ สญฺโหลชนานิ ปหฺยฺนฺติ, อนุสฺยา พฺยฺนฺตีโหนฺติ.

๒๘. ที.ปา. ๑๑/๑๑๖/๗๑ (D. III, 83) อิเมสํ ทิ วาเสฏฺฐา จตฺนุนํ วณฺณานํ โย โหติ
ภิกฺขุ อรหํ ชีณาสโว วุสฺสิตฺวา กตฺถรณฺโง โอยฺหิตภาโร อนุปฺปตฺตสทฺตฺโต ปริกฺขีณภวสฺสโยชโน
สมฺมทญฺญา วิมฺุตโต, โส เตสํ อคฺคํ อภฺยชาติ ฅมฺเมเนว โน ฅมฺเมเน.

๒๙. ส.ช. ๑๘/๓๑๖/๒๑๕ (S. III, 175)

ปาริมํ ตีรํ เหมํ อปฺปฏิภยฺนฺติ โข ภิกขเว นิพฺพานสฺสโต อธิวจฺนํ.

๓๐. อัง.เอกก. /๘๘/๒๒๗ (A, I, 233) โส ติณฺณํ สญฺโหลชนานํ ปริกฺขยา สตฺตกฺขตฺต
ปรโม โหติ สตฺตกฺขตฺตฺปรมํ เทเว จ มานุเส จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทฺกฺขสฺส อนุตํ กโรติ.
โส ติณฺณํ สญฺโหลชนานํ ปริกฺขยา โกลโกโล โหติ เทว วา ตีณฺวา กุลานิ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา
ทฺกฺขสฺส อนุตํ กโรติ. โส ติณฺณํ สญฺโหลชนานํ ปริกฺขยา เอกพีซี โหติ เอกเยว มานุสํ ภวํ
นิพฺพตฺเตว ทฺกฺขสฺส อนุตํ กโรติ. โส ติณฺณํ สญฺโหลชนานํ ปริกฺขยา รากโทสโมหานํ ตฺนุตฺตา
สกาทาคามิ โหติ สกิทเวอ อิมํ โลกํ อาคฺนุตฺวา ทฺกฺขสฺส อนุตํ กโรติ.

๓๑. ที.ปา. ๑๑/๓๑๘/๒๑๑ (D. III, 237)

ปูน จ ปรี อาวุโส ภิกขุ วิปัสสนาปุพฺพวงคัม สมถั ภาเวติ, ตสฺส วิปัสสนา-
 ปุพฺพวงคัม สมถั ภาวโยโต มคฺโค สญฺชายติ. โส ตํ มคฺคํ อาเสวติ... ; ตสฺส ตํ มคฺคํ
 อาเสวโต ... อนุสยา พฺยณตีโหนติ. . . .

ถถํ สมฺภูจฺปุพฺพวงคัม วิปัสสนํ ภาเวติ? เนกขมฺมวเสน จิตฺตสฺส เอกกคฺคา
 อวิกฺเขโป สฺมาธิ, ตตฺถ ชาเต ฌมฺเม อนิจฺจโต อนุปฺสฺสนญฺเณ วิปัสสนา, ทุกฺขโต อนุปฺสฺสนญฺเณ
 วิปัสสนา, อนตฺตโต อนุปฺสฺสนญฺเณ วิปัสสนา. อิติ ปจฺมํ สมโถ, ปจฺฉา วิปัสสนา ; เตน
 วุจฺจติ สมถปุพฺพวงคัม วิปัสสนํ ภาเวติ . . .

ถถํ วิปัสสนาปุพฺพวงคัม สมถั ภาเวติ? อนิจฺจโต อนุปฺสฺสนญฺเณ วิปัสสนา,
 ทุกฺขโต อนุปฺสฺสนญฺเณ วิปัสสนา, อนตฺตโต อนุปฺสฺสนญฺเณ วิปัสสนา; ตตฺถ ชาตานํ
 ฌมฺมานญฺจ โวสฺสคฺคการมฺมณฺดา จิตฺตสฺส เอกกคฺคา อวิกฺเขโป สฺมาธิ. อิติ ปจฺมํ วิปัสสนา
 ปจฺฉา สมโถ ; เตน วุจฺจติ วิปัสสนาปุพฺพวงคัม สมถั ภาเวติ.

(๒) เนกขัมมะ ถูกอธิบายว่าเป็นการสลัดออกจากกามทั้งหลาย (กามานํ นิสฺ
 สฺสรณํ) อง. จก. ๒๒/๒๐๐/๒๓๐ (A. III, 245) อธิ ภิกขเว ภิกขุโน กามํ มนสิกรโธ กามเสฺ จิตฺตํ
 น ปกฺขนฺทติ, นปฺปสีทติ น สฺนฺติญฺจติ น วิมุจฺจติ, เนกขมฺมํ โข ปนฺตฺส มนสิกรโธ เนกขมฺเม
 จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ สฺนฺติญฺจติ วิมุจฺจติ. ตสฺส ตํ จิตฺตํ สุกตํ สฺภาวิตํ สฺวญฺจิตํ สฺวิมฺตตํ สฺวิสฺสยฺตตํ
 กามะหิ, เย จ กามปจฺจยา อุปฺปชฺชนฺติ อาสวา วิฆาตปริฬาหา, มุตฺโต โน เตหิ, น โส ตํ
 เวทณํ เวทียติ. อิทํ อกฺขาตํ กามานํ นิสฺสรณํ.

ขุ.อิ. ๒๕/๗๒/๒๘๖ (It.61P) กามานํ เอตํ นิสฺสรณํ ยทิตํ เนกขมฺมํ.

ขุ.ปฎิ.อญ. ๓/๒๕๔/๒๑๙ (Pts. -a. III, 568)

โวสฺสคฺคการมฺมณฺดาติ เอตฺถ โวสฺสคฺโค นิพฺพานํ. นิพฺพานํ ทิ สงฺขตโวสฺสคฺโคโต
 ปริจฺจาจโตติ วุตฺโต, วิปัสสนา จ ตมฺสมฺปยุตฺตตมฺมา จ นิพฺพานนินฺนตยา อชฺฉาสมยวเสน
 นิพฺพาเน ปติญฺจิตฺตตา นิพฺพานปติญฺจา นิพฺพานารมฺมณา. ปติญฺจาปิ, ทิ อาลมฺพียตีติ อารมฺมณํ
 นาม โหติ. นิพฺพาเน ปติญฺจนญฺเณ เอว นิพฺพานารมฺมณา ปาหิยฺปิ ทิ ปติญฺจา อารมฺมณฺนฺติ
 วุจฺจติ, ยถาหเสยฺยถาปิ อาวุโส นพาคารํ วา ตินฺนาคารํ วา สุขํ โกลาปํ เตโรวสุสิกํ ปุรตฺถิมาย
 เจปิ ทิสาย ปุริโส อาทิตฺตตาย ตินฺนุกาย อุปฺสงฺกเมยฺย, ลภถ อคฺคิ โอดารํ, ลภถ อคฺคิ
 อารมฺมณฺนฺติอาทิ. ตสฺมา ตตฺถ ชาตานํ ฌมฺมานํ โวสฺสคฺคการมฺมณฺดาติ นิพฺพานปติญฺจาภาเวน
 เหตุญฺเณ อุปฺปาทิตโต โย จิตฺตสฺส เอกกคฺคา สงฺขาโต อุปฺจารุปฺนาเกทอวิกฺเขโป, โส สฺมาธิติ
 วิปัสสนาโต ปจฺฉา อุปฺปาทิตโต นิพฺเพชฺภาติโย สฺมาธิ นิทฺทิกฺโข โหติ. ตสฺมา เยน ทิ, อิติ
 ปจฺมํ วิปัสสนา ปจฺฉา สมโถติ วุตฺตํ

ในสมถปุพฺพวงคมา วิปัสสนา (ที่กล่าวแล้วข้างต้น) หมายถึงการละนิวรณ์ ๕ อย่าง

เริ่มตั้งแต่ กามฉันทะ โดยอาศัยปรมณาน แต่ในวิปัสสนาปุพพงคโม สมถ การละ (ปทาน) หมายถึง การละมลทินทั้งปวง (สพพมล) โดยอาศัยสมาธิอันเป็นเครื่องแทงตลอดโส สพพมลวิริยโธ นิพเพธภาคियो สมาธิ เสสสมาธิโต อธิกตดา อธิจิตตุนติ วุจจติ ขุ.ปฎิ.อ.๑/๑๑๓/๒๔๖ (Ptā. a. I, 128)

บางครั้ง คำว่า สมถ ในความหมายแรก ถูกเข้าใจผิดว่าเหมือนกับคำว่า สมถ ในความหมายหลัง เพราะว่า คำที่ใช้ในประโยคทั้ง ๒ นั้น หมายถึงความสงบ (สมถ) เหมือนกัน แต่ที่จริงแล้ว คำทั้ง ๒ นั้น แตกต่างกันในที่นี้ คำว่าสมถ แห่งปรมณาน (ปรมชฎาน) หมายถึง วิกขัมภนปทาน, แต่ในคำที่สอง หมายถึง ดทั้งคปทาน Pts. I, ๒๗: วิกขัมภนปทานญจ นีวรณานํ ปรมชฎานํ ภาวยโต, ตทงคปทานญจ ทิฏฐิตตานํ นิพเพธภาคิยํ สมาธิ ภาวยโต ตทงคปทานญจ ทิฏฐิตตานํ นิพเพธภาคิยํ สมาธิ ภาวยโตติ ทิฏฐิตตานํเยว ปทานํ โอพาริกวเสน วุตตุนติ เวทิตัพพํ. ทิฏฐิตตา หิ โอพาริกา, นิจจสญญาทโย สุขุมา. ตตถ: ทิฏฐิตตุนติ ทิฏฐิเยน ทิฏฐิตตํ, คุณคตํ มุตตคตุนติ. อาทีนํ วิย. คนตพพภาวโต จ ทิฏฐิยา คตมตตํ เอวํ เอตตุนติปิ ทิฏฐิตตํ, ทวาสนุจิทิฏฐิสสุ อนุโตคตตตดา ทิฏฐิสสุ คตตุนติปิ ทิฏฐิตตํ; พหุจเนน เตสํ ทิฏฐิตตานํ. นิพเพธภาคิยํ สมาธินติ วิปัสสนาสมฺปยุตตํ สมาธิ ขุ.ปฎิ.อ.๑/๑๖/๑๓๔ (Pts. -a. I, 122).

๓๖. เปฏโกปเทส (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๔๕; ๒๕๒๓ (Cp. Petakha. 130)

จตสฺโส อริยภูมิโย, จตตาริ สามณฺณผลานิ, ตตถ โย ยถากุตํ ปชานาติ, เอสา ทสฺสนภูมิ.

เนตติปกรณ (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๑๖; ๒๕๒๓ (Netti. 8) อิมาทิ ทวีหิ ปญญาหิ มนสิการสมฺปยุตตสฺส ยํ ญาณํ อุกฺกชฺชติ ทสฺสนภูมิยํ วา ภาวนาภูมิยํ วา, อยํ ภาวนามยิ-ปญญา, ปรัต โฆสา สุตมยิปญญา, ปจฺจตตสมฺภูจิตตา โยนิโสมนสิการา จินตามยิปญญา, ยํ ปรัต จโฆเสน ปจฺจตตสมฺภูจิตเตน จ โยนิโสมนสิการเณ ญาณํ อุกฺกชฺชติ, อยํ ภาวนามยิปญญา.

เนตติปกรณ (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๒๕-๒๖; ๒๕๒๓ (Ibid. 14)

ตีณิ จ สจฺจานิ สงฺขตานิ นิโรธมฺมานิ: ทุกฺขํ, สมฺทโย, มคฺโค นิโรโธ อสงฺขโต. ตตถ สมฺทโย ทวีสุ ภูมิสุ ปหิยฺยติ: ทสฺสนภูมิยา จ ภาวนาภูมิยา จ.

ทสฺสเนน ตีณิ สงฺโยชนานิ ปหิยฺยนติ: สกฺกายทิจฺจ, วิจิกิจฺจา, สีลพฺพตปฺรามาสฺ. ภาวนาย สตฺโต สงฺโยชนานิ ปหิยฺยนติ: กามฉนฺโท, พฺยาปาโท, รูปฺราโค, อรูปฺราโค, มาโน, อฺทฺธจฺจํ, อวิชฺชา จ นีรวเสสา.

เนตติปกรณ (ฉบับภูมิพโล) หน้า ๗๔; ๒๕๒๓ (Ibid. 50)

ทสฺสนภูมิ นิยามาวกฺกนฺติยา ปทฺฏจฺจานํ. ภาวนาภูมิ อุตฺตริกาณํ ผลานํ ปตฺติยา

ปรากฏาน.

๓๗. เนตติปริกรรม (ฉบับภูมิพล) หน้า ๒๖; ๒๕๒๓ (Ibid. 15)

ยัม ปน เอวံ ชานาติ: ซีณา เม ชาตีติ อิทัม กายเณณ, นาปรัง อิตถตตยาชาติ
ปชานาติ อิทัม อนุปปาเท ญาณ.

อีมานา เทว ญาณานิ อญญาตาวินุทริย

ตตถ ยญ จ อญญาตญญสสามิตินุทริย ยญ จ อญญินุทริย, อิมานิ อคฺคผล
อรหตฺตัม ปาปุณนตสฺส นินฺรุชฺฌนติ.

ที่.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๖ (D. III, 219) ตีณิ อินุทริยานิ. อนญญาตัม สสามิตินุทริย,
อญญินุทริย, อญญาตาวินุทริย อนญญาตญญสสามิติ อินุทริยนฺติ อีโต ปุพฺพเพ น อญญาตัม
อวิทิตัม ฌมมํ ชานิสสามิติ, ปฏิปญญสฺส อูปปนฺนํ อินุทริยํ โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส เอตํ อธิวจัน.

อญญินุทริยนฺติ อญญาภูตัม ชานนญตัม อินุทริยํ. โสตาปตฺติผลโต ปญฺจาย
ฉสฺส จาเนสฺส ญาณสฺส เอตํ อธิวจัน.

อญญาตาว อินุทริยนฺติ อญญาตาวีสู ชานนกิจฺจปริโยสานปตฺเตสฺส ฌมฺเมสฺส
อินุทริยํ. อรหตฺตผลสฺส เอตํ อธิวจัน

๓๘. ขุ.ปฏี. ๓๑/๒๐๙/๒๕๐ (Pts. II, 35) โดย เม ภิกฺขเว วิโมกฺขา. กตเม ตโย?
สุญฺญโต วิโมกฺโข, อนิมิตฺโต วิโมกฺโข, อปปณฺหิตो วิโมกฺโข. อากมฺมํ ปน ทฺวริธํ วิปสฺสนาคมฺมํ
มคฺคาคมฺมญจ. ตตถ มคฺเค วิปสฺสนาคมฺมํ ลพฺภติ, ผลे มคฺคาคมฺมํ. อนตฺตานุปสฺสนา หิ
สุญฺญตา นาม, สุญฺญตวิปสฺสนาย มคฺโค สุญฺญโต, สุญฺญตมคฺคสฺส ผลํ สุญฺญตํ.
อนิจฺจानุปสฺสนา อนิมิตฺตนา ม, อนิมิตฺตानุปสฺสนาย มคฺโค อนิมิตฺโต. อิทัม ปน นามํ
อภิสสมฺมปริยาเยน ลพฺภติ; สุตฺตุนฺดปริยาเยน น ลพฺภติ. ตตถ หิ โคตรญฺญาณํ อนิมิตฺตํ นิพฺพานํ
อารมฺมณํ กตฺวา อนิมิตฺตนามกํ หุตฺวา สยํ อากมฺมณียญฺจจาเนน จตฺวา มคฺคสฺส นามํ เทตีติ
วทนฺติ. เตน มคฺโค อนิมิตฺโตติ วุตฺโต มคฺคาคมฺเนน ผลํ อนิมิตฺตุนฺติ ยฺชชติเยว. ทุกฺขานุปสฺสนา
สงฺขารेषु ปณฺธิสึ สุกฺขาเปตฺวา อากตฺตตา อปปณฺหิตา นาม. อปปณฺหิตวิปสฺสนาย มคฺโค
อปปณฺหิตโต, อปปณฺหิตมคฺคสฺส ผลํ อปปณฺหิตุนฺติ เอวํ วิปสฺสนา อตฺตโน นามํ มคฺคสฺส
เทติ, มคฺโค ผลสฺสาติ อิทัม อากมฺมโต นามํ นาม. เอวํ สงฺขารุเปกฺขา วิโมกฺขวิเสสํ นียเมตีติ

๓๙. ที่.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๓ (D. III, 214)

ตีณิ อกฺุสฺสลมฺมฺลานิ. โลโก อกฺุสฺสลมฺมฺลํ, โทโส อกฺุสฺสลมฺมฺลํ, โมโห อกฺุสฺสลมฺมฺลํ.

๔๐. ที่.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๓; ๓๐๕/๑๙๔ (Ibid. 216)

ติสฺสโส เอสนา. กาเมสนา, ภาเวสนา, พฺรหฺมจฺริเยสนา.

๔๑. ที่.ปา. ๑๑/๓๐๕/๑๙๔ (D. III, 216)

ตโย อาสวา. กามาสโว ภวาสโว, อวิชชาสโว.

๔๒. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๕ เล่มเดียวกัน ๒๓๐: จตุตตารโ คณฺเณ. อภิขุณา กายคฺณฺโณ
 วยยาปาโท กายคฺณฺโณ, สีสัพพตฺตปรามาโส กายคฺณฺโณ, อิหํ สจฺจจาภินิเวโส กายคฺณฺโณ, คณฺเณวเสน.
 คณฺเณ วุตตสฺมึ นาม กายญฺเจะว รูปกายญฺจ คณฺเณติ พนฺธติ ปริพฺพุตฺตีติ กายคฺณฺโณ. อิหํ
 สจฺจจาภินิเวโสติ อิหํ เอว สจฺจํ โมนํ อญฺเณนฺติ, เอวํ ปวตฺโตติ ติฏฺฐิจิ นิเวโส. ที.ปา.อฎ. ๓/๕๙๒
 /๒๐๓(Sv. III, 1024)

๔๓. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔ เล่มเดียวกัน จตุตตารโ โธฆา. กาโมฆเ, ภโวฆเ, ทิฏฺฐิจเ, อวิชฺชเ.

๔๔. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔ เล่มเดียวกัน จตุตตารโ โยคา, กามโยโค, ภวโยโค, ทิฏฺฐิโยโค, อวิชฺชโยโค.

๔๕. ที.ปา. ๑๑/๓๑๒/๒๐๔ เล่มเดียวกัน จตุตตารโ อุปาทานิ. กามุปาทานํ, ทิฏฺฐิ-
 ปาทานํ, สีสัพพตฺตูปาทานํ, อุตฺตวาทูปาทานํ

๔๖. ที.ปา. ๑๑/๓๑๑/๒๐๓ (D.III, 228)

จตุตตารโ อคตฺติคฺมนานิ. ฉนฺทาคตฺตี คจฺจตฺติ, โทสาคตฺตี คจฺจตฺติ, โฆหาคตฺตี คจฺจตฺติ,
 ภยาคตฺตี คจฺจตฺติ.

๔๗. ที.ปา. ๑๑/๓๑๕/๒๐๘ (Ibid. 234)

ปญฺจมจฺจริยานิ. อาสวามจฺจริยํ, กุลมจฺจริยํ, ลากมจฺจริยํ, วณฺณมจฺจริยํ,
 ธมฺมมจฺจริยํ.

๔๘. เพิงอ้าง(Ibid.)

ปญฺจ นีวรณานิ. กามฉนฺทนีวรณํ วยยาปาทนีวรณํ, ถีนมิตฺตนีวรณํ, อุกฺกจฺจ-
 กุกฺกจฺจนีวรณํ, วิจิกิฉฉานีวรณํ

๔๙. ที.ปา. ๑๑/๓๒๕/๒๑๗ (Ibid. 246-247)

ฉ วิวาทมฺมูลานิ. อิหํ อาวุโส ภิกฺขุ โภถโน โหติ อุปนาหิ. โย โส อาวุโส ภิกฺขุ
 โภถโน โหติ อุปนาหิ, โส

สตฺถริปิ อคารโว วิหฺรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเมปิ อคารโว วิหฺรติ อปฺปติสฺโส, สงฺเขปิ
 อคารโว วิหฺรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเม อคารโว วิหฺรติ อปฺปติสฺโส, ลิกฺขายปิ น ปริปฺฐีการี โหติ.
 โย โส อาวุโส ภิกฺขุ สตฺถริ อคารโว วิหฺรติ อปฺปติสฺโส, ธมฺเม อคารโว วิหฺรติ อปฺปติสฺโส,
 สงฺเข อคารโว วิหฺรติ อปฺปติสฺโส, ลิกฺขาย น ปริปฺฐีการี, โส สงฺเข วิวาทํ ชนฺติ. โย โส
 โหติวิวาทो พฺพุชฺชนอหิตาย พฺพุชฺชนอสฺสชย พฺพุชฺชนสฺส อนตฺถาย อหิตาย ทฺถุชฺชชย เทวมนุสฺसानิ.
 เอวรูปญฺเจะ ตฺตฺเมห อาวุโส วิวาทมฺมูลํ อชฺฉตฺตํ วา พหิทฺธา วา สมฺนุปฺสเสยฺยถ, ตตฺร ตฺตฺเมห

หีนสุส หีนโนหฺมสุมิตี มาโน.

๕๓. อภิ.วิ. ๓๕/๔๖๖/๔๗๖ (Vbh. 314) กตเม เต สุตตา มหารชกฺขา ?

ทส กิเลสวตฺถุณี : โลโก โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ วิจิกิจฺจมา ถีนํ อุกฺกจฺจํ อหิริกํ
อนินฺตตปฺปํ. เยสํ สุตตานํ อิมานิ ทส กิเลสวตฺถุณี อาเสวิตานิ ภาวิตานิ พหุสีกทานิ อุตฺสทคฺคทานิ
: อิเม เต สุตตา มหารชกฺขา.

๕๔. ที.ปา. ๑๑/๓๔๗/๒๓๘ (D.III, 269) ทส อุกฺสลกมฺมปฺปลา. ปาณาติปาโต,
อทินฺนาทานํ, กามเอสฺ มิจฺฉาจาโร, มุสสาวาโท, ปิสฺสุณา วาจา, ฆรฺสุสา วาจา, สมฺมปฺปลาโป, อภิชฺฌา,
วฺยาปาโท, มิจฺฉาทิฏฺฐิ.

๕๕. อภิ.ส. ๓๔/๑๑๑๘/๒๖๑ (Dhs. 197 Para 1131)

ทส สญฺโฆชนานิ กามราคสญฺโฆชนํ ปฏฺฐิมสญฺโฆชนํ มานสญฺโฆชนํ ทิฏฺฐิ-
สญฺโฆชนํ วิจิกิจฺจาสญฺโฆชนํ สึลพฺพตปฺรามาสสญฺโฆชนํ ภวราคสญฺโฆชนํ อีสฺสาสญฺโฆชนํ
มจฺฉริยสญฺโฆชนํ อวิชฺชาสญฺโฆชนํ.

๕๖. อภิ.วิ. ๓๕/๔๗๐/๔๗๗ (Vbh. 391-392) ตตฺถ กตมา ทส มิจฺฉตฺตา ?

มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกปฺโป มิจฺฉาวาจา มิจฺฉากมฺมมฺนฺโต มิจฺฉาอาซีโว
มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสติ มิจฺฉาสมาธิ มิจฺฉาณานํ มิจฺฉาวิมฺตติ. อิเม ทส มิจฺฉตฺตา ?

๕๗. ขุ.ปฺปฏิ. ๓๑/๒๓๖/๒๔๕ (Pts II, 80) อนิจฺเจ ภิกฺขเว นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปฺลลาโส
จิตฺตวิปฺลลาโส ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส, ทุกฺเข ภิกฺขเว สฺขนฺติ สญฺญาวิปฺลลาโส จิตฺตวิปฺลลาโส ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส
อนตฺตานิ ภิกฺขเว อตฺตาทิ สญฺญาวิปฺลลาโส จิตฺตวิปฺลลาโส ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส, อสุเภา ภิกฺขเว
สฺขนฺติ สญฺญาวิปฺลลาโส ทิฏฺฐิวิปฺลลาโส.

อิมेषฺ ภิกฺขเว จตฺตารโ สญฺญาวิปฺลลาสา จิตฺตวิปฺลลาสา, ทิฏฺฐิวิปฺลลาสา.

๕๘. อภิ.ส. ๓๔/๑๓๘๕/๓๐๘ (a-Dhs. 234, Para. 1369) กตเม ฌมฺมา อุกฺสลา?
ทวาทส อุกฺสลจิตฺตปฺปาทา อิเม ฌมฺมา อุกฺสลา.

อภิ.ส. ๓๔/๑๔๒๓/๓๑๔ (a-Dhs. 239 Para 1409)

กตเม ฌมฺมา หีนา ? ทวาทส อุกฺสลจิตฺตปฺปาทา อิเม ฌมฺมา หีนา.

ดู. วิสฺสุทฺธิ. ๓/๓๓๖/๒๕๒๒ (c Vis. Mag. 684)

อุกฺสลจิตฺตปฺปาทาติ โลกมฺมลา อฏฺฐจ, โทสมฺมลา เทวติ อิเม ทวาทส.

อภิฌมฺมตฺถสงฺคหฺปาลี (ฉบับมหามกุฏฯ), หน้า ๑-๒; ๒๕๓๐ (d Abdhs. 1 Ch.

1, Para 2-3)

ตตฺถ จิตฺตํ ตาว จตฺตพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรญฺเจติ. ตตฺถ
กตมํ กามาวจรํ ? โสมนสฺสสทฺคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ เอกํ สงฺขาริกํ เอกํ,

โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปปยุตตํ อสงฺขาริกํ เอกํ สสงฺขาริกํ เอกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตต-
สมฺปยุตตํ อสงฺขาริกํ เอกํ สสงฺขาริกํ เอกํ, อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปปยุตตํ อสงฺขาริกํ เอกํ,
สสงฺขาริกํ เอกนฺติ. อิมานิ อฏฺฐปิ โลกสหคตจิตตานิ นาม. โทมนัสสสหคตํ ปฏฺิสมฺปยุตตํ
อสงฺขาริกํ เอกํ สสงฺขาริกํ เอกนฺติ, อิมานิ เทวปิ ปฏฺิสมฺปยุตตจิตตานิ นาม. อุเปกฺขาสหคตํ
วิจิกิจฺจาสมฺปยุตตํ เอกํ อุเปกฺขาสหคตํ อุตฺถจฺจสมฺปยุตตํ เอกนฺติ, อิมานิ เทวปิ โมหมฺหจิตตานิ
นาม. อิจฺจ เหวํ สพฺพถาปิ ทฺวาทสากุสลจิตตานิ สมตฺตานิ.

อฏฺฐธา โลกมฺูลานิ โทสมฺูลานิ จ ทฺวิธา
โหมมฺูลานิ จ เทวติ ทฺวาทสากุสลา ลีฬฺย.

๕๙. ขุ.ปฏฺิ. ๓๑/๖๐/๗๐ (Pts. I, 68)

โสตาปตฺตติมคฺคํ ปฏฺิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิमितฺตํ อายุหนํ ปฏฺิสนฺธิ คฺติ
นิพฺพตฺติ อุปฺปตฺติ ชาตี ชฺรํ พยาธิ มรณํ โสภํ ปริเทวํ อุปายาสํ พหิทฺฐาสงฺขารนิमितฺตํ
อภิภฺยยตีติ โคตรภู.

๖๐. สํ.นิ. ๑๖/๖๘/๑๑๕ (S.II, 117-118)

อณฺเวยตฺตเว อวฺุโส นารท สทฺธาย อณฺเวยตฺต รุจฺยา อณฺเวยตฺต อนุสฺสวา
อณฺเวยตฺต อาการปริวิตฺกกา อณฺเวยตฺต ทิฏฺฐินิซฺฆมานกฺขนฺติยา อหํ เอตํ ชานามิ อหํ เอตํ
ปสฺสามิ ภวานิโรโธ นิพฺพานนฺติ.

เตนายสฺมา นารโท อรหํ ชีณาสโวติ

ภวานิโรโธ นิพฺพานนฺติ โข เม อวฺุโส ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺเวยย สฺทิฏฺฐจํ น จมฺหิ
อรหํ ชีณาสโว.

เสยฺยถาปิ อวฺุโส กนฺตารมคฺเค อุทฺปาโน, ตตฺร เนวสฺส รชฺชํ น อุทฺกวารโก.
อถ บุริโส อากจฺเจยฺย มฺมาภิตตฺโต มฺมมฺปรโต กิณฺโถ ตลฺโถ ปิปาสิโต, โส ตํ อุทฺปานํ
โธโลเกยฺย, ตสฺส อุทฺกนฺติ หิ โข ญาณํ อสฺส น จ กาเยน ผุสฺสิตฺวา วิหเรยฺย.

เอวํ เอว โข อวฺุโส ภวานิโรโธ นิพฺพานนฺติ ยถาภูตํ สมฺมปฺปญฺเวยย สฺทิฏฺฐจํ
น จมฺหิ อรหํ ชีณาสโวติ.

อณฺเวยตฺต เอว ติ, เอกจฺจโ จิ ปฺรสุส สทฺททิตฺวา ยํ เอส ภณฺติ, ตํ ภูตฺนฺติ คณฺหาติ.
อปฺรสุส นิสฺสิทฺวา จินฺเตนตฺสส ยํ การณํ รุจฺจติ, โส อตฺถิ เอตฺนฺติ รุจฺยา คณฺหาติ. เอกโก
จิรกาลโต ปฏฺุจาย เอวํ อนุสฺสโว อตฺถิ ภูตํ เอตฺนฺติ อนุสฺสเวน คณฺหาติ. อณฺเวยสฺส วิตฺกุกยโต
เอกํ การณํ อุปฺภฺจติ. โส อตฺถิ เอตฺนฺติ อาการปริวิตฺกเกน คณฺหาติ. อปฺรสุส จินฺตยโต
เอเกา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. ยสฺส หิ การณํ นิซฺฆมานนฺตสฺส มฺมติ โส เอตฺถ เอตฺนฺติ ทิฏฺฐิ-
นิซฺฆมานนฺติยา คณฺหาติ. เถโร ปน ปณฺจปิ เอตานิ การณานิ ปฏฺิกฺชิปิตฺวา ปจฺจเวกฺขณฺเณ

ปฏีวิทูธภาวํ ปุจฺจนโต อญฺญาตฺรเหา, อาวุโส มุสิลา สทฺธาชาติอาทินิ อาห.

ตตฺถ อญฺญาตฺรชาติ, สทฺธาทินิ การณานิ จเปตฺวา, วิภา เอเตหิ การณเหทีติ
อตุโธ. ภวนิโรโร นิพฺพานนฺติ, ปญฺจกฺขนฺธนิโรโร นิพฺพานํ . . . .

สมฺมุปฺปญฺญา ย สฺกฺกฺจฺนฺติ, สมฺมา วิปสฺสนาย มคฺคํ ปญฺญา ย สฺกฺกฺจฺ ทิฏฺฐํ. น
จ อมฺหิ อรฺหฺนฺติ, อนาคามิมคฺเค จิตฺตฺตา อรฺหํ น โหมีติ ทีเปติ. ยํ ปน อสฺส อิทํ ภวนิโรโร
นิพฺพานนฺติ ฅาณํ, ตํ เอภฺนวิสฺตฺยา ปจฺจเวกฺขนฺธนาณเหหิ วิมุตฺตํ ปจฺจเวกฺขนฺธนาณํ.

อุทฺทาเนติ, วีสฺตีสฺหตฺถคฺมภีโร ปาณียกฺวโป. อุทฺทวารโกติ, อุทฺทอสุสฺสิจฺจนวาทโก.
อุทฺทกนฺติ โช ฅาณํ อสฺสชาติ, ตีเร จิตฺตฺส อโสกฺยโต เอวํ ฅาณํ ภเวยฺย. น จ กาเยน ผุสฺสฺสิดฺวา
ติ, อุทฺทํ ปน นีหริตฺวา, กาเยน ผุสฺสฺสิดฺวา, วิหริตฺุ, น สกฺกฺเณยฺย. อุทฺทาเน อุทฺททสฺสนํ วิย
หิ อนาคามิโน นิพฺพานทสฺสนํ มฺมุมาภิตตฺตฺปุริโส วิย อนาคามิ. อุทฺทวารโก วิย
อรฺหฺตฺตามคฺโค. ยถา มฺมุมาภิตตฺตฺปุริโส อุทฺทาเน อุทฺทํ ปสฺสฺติ, เอวํ อนาคามิ ปจฺจเวกฺขน-
ธนาณเณ อุปริ อรฺหฺตฺตผลภิสฺมโย นาม อตฺถิติ ชานาติ. ยถา ปน โส ปุริโส อุทฺทวารกสฺส
น อตฺถิตาย อุทฺทํ นีหริตฺวา กาเยน ผุสฺสฺสิดฺุ น ลภติ, เอวํ อนาคามิ อรฺหฺตฺตผลสฺมาปตฺตี
น อตฺถิตาย. นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา, อรฺหฺตฺตผลสฺมาปตฺตี อปฺเปตฺวา นิสฺสีทิตฺุ น ลภตีติ
(Spk. II, 122-23)

๖๑. ที.ม. ๑๐/๑๖๕/๔๑ (D.II.100) ยสฺมี อานนท สมเย ตถาคโต สพฺพนิมิตฺตานํ
อมนสิการา เอกจฺจานํ เวทนานํ นิโรธา อนิมิตฺตํ เจโตสฺมาธี อฺปฺสมฺปชฺช วิหริติ, ฅาสฺกโต
อานนท ตสฺมี สมเย, ตถาคตสฺส กาโย โหติ.

๖๒. ม.ม. ๑๒/๔๕๘/๔๐๗ (M. I, 296) เทว โช อาวุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย
เจโตวิมุตฺตฺติยา สมจฺปตฺตฺติยา สพฺพนิมิตฺตานญจ อมนสิกาโร อนิมิตฺตตาย จ ฅาตฺตฺยา มนสิกาโรติ.

๖๓. ม.ม. ๑๒/๔๕๘/๔๐๗ (Ibid. 296-297) ตโย โช, อาวุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย
เจโตวิมุตฺตฺติยา จิตฺติยา สพฺพนิมิตฺตานญจ อมนสิกาโร, อนิมิตฺตตาย จ ฅาตฺตฺยา มนสิกาโร, ปุพฺเพ
จ อภิสงฺขารो.

๖๔. ม.ม. ๑๒/๔๕๘/๔๐๗ (Ibid. 297)
เทว โช, อาวุโส ปจฺจยา อนิมิตฺตตาย เจโตวิมุตฺตฺติยา
วฺภูจฺยานาย : สพฺพนิมิตฺตานญจ มนสิกาโร, อนิมิตฺตตาย จ ฅาตฺตฺยา มนสิกาโร.

๖๕. ตฺ. วิสฺสุทฺธิ. ๓/๓๖๖/๒๕๒๒ (Cp. Vis. Mag. 705)
จตฺตฺพิทํ ปุพฺพกิจฺจํ กโรติ นานาพฺนธอวิโกปนํ, สงฺฆปฏฺิमानานํ, สตฺถุ ปกฺโกสนํ
อทฺธานปริจฺเจทนฺติ.

๖๖. ม.ม. ๑๒/๕๐๗/๔๕๑ (M.I. 333-334)

ภูตบุพผิ ปาปิม อายุสมา สณชีโว อณฺดรสมิ รุกขมุเล สณฺณเวทยิตนโรธ
 สมนานโน นิลินฺโน โหติ. อทฺทสาสุ โข ปาปิม โคปาลกา ปสุปาลกา กสฺสกา ปถาวิน
 อายุสมนฺตํ สณชีโว อณฺดรสมิ รุกขมุเล สณฺณเวทยิตนโรธ สมนานนํ นิลินฺนํ, ทิสฺวาน
 เนสํ เอตตทโหสิ. อจฺจริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, อยํ สมโณ นิลินฺนโก วา กาลกโต, หนท
 นํ ททมาตติ. อถฺ โข เต ปาปิม โคปาลกา ปสุปาลกา กสฺสกา ปถาวิน ติณฺณจ กฏฺจณฺจ
 โศมยณฺจ สงฺกทตฺติตฺวา อายุสมโต สณชีวสฺส กาเย อุปจฺฉินฺตฺวา อคฺคิ ทตฺวา ปกฺกมิตฺสุ. อถ
 โข ปาปิม อายุสมา สณชีโว ดสฺส รตฺติยา อจฺจเยน ตาย สมนปตฺติยา วุฏฺจทิตฺวา จีวรานิ
 ปปฺโปฏฺเทตฺวา ปุพฺพณฺนสมมํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวโร อาทาย คามํ ปิณฺฑทาย ปาวิลิ. อทฺทสาสุ
 โข เต ปาปิม โคปาลกา ปสุปาลกา กสฺสกา ปถาวิน อายุสมนฺตํ สณชีโว. ปิณฺฑทาย จรณฺตํ,
 ทิสฺวาน เนสํ เอตทโหสิ อจฺจริยํ วต โภ, อพฺภุตํ วต โภ, อยํ สมโณ นิลินฺนโก วา กาลกโต
 สวายํ ปฏฺิสนชีโวตฺติ. อิมานิ โข เอตํ ปาปิม ปริยาเยน อายุสมโต สณชีวสฺส สณชีโว สณชีโว
 เตวว สมณฺณา อุตฺปาที.

๖๗. ชุ.อุ. ๒๕/๓๔/๑๔๖ (Ud. 39-41)

เตน โข ปน สมเยน อายุสมา จ สาริปุตฺโต อายุสมา จ มหาโมคฺคัลลาโน
 กโปตกนฺทรายํ วิหรนฺติ. เตน โข ปน สมเยน อายุสมา สาริปุตฺโต ชุนฺหาเย รตฺติยา นโวโรปิเตหิ
 เกเสหิ อพฺโพกาเส นิลินฺโน โหติ อณฺดรํ สมาริ สมนปชฺชิตฺวา. เตน โข ปน สมเยน เทว
 ยกฺขา สหายกา อุตฺตราย ทิสาย ทกฺขินฺมํ ทิสํ คจฺฉนฺติ เกน จิํ เหว กรณฺเเยน. อทฺทสํสุ
 โข เต ยกฺขา อายุสมนฺตํ, สาริปุตฺตํ ชุนฺหาเย รตฺติยา นโวโรปิเตหิ เกเสหิ อพฺโพกาเส นิลินฺนํ,
 ทิสฺวา เอโก ยกฺโข ทุตฺติยํ ยกฺโข เอตทโวจ ปฏฺิภาติ มํ สมม อิมสฺส สมณฺสสฺส สีเส ปหารํ
 ทาทุนฺติ. เอวํ วุตฺเตจฺ โส ยกฺโข ตํ ยกฺโข เอตทโวจ อลํ สมม, มา สมณํ อสฺสาเทสิ. อถ
 โส สมม สมโณ โส ยกฺโข ตํ ยกฺโข เอตทโวจ : อลํ สมม . . . มหานุภาโวติ. ตติยมฺปิ โข
 โส ยกฺโข ตํ ยกฺโข เอตทโวจ อลํ สมม . . . มหานุภาโวติ. ตติยมฺปิ โข โส ยกฺโข ตํ ยกฺโข
 เอตทโวจ ปฏฺิภาติ ทาทุนฺติ. ตติยมฺปิ โข โส ยกฺโข ตํ ยกฺโข เอตทโวจ อลํ สมม.....มหานุภาโวติ.
 อถ โข โส ยกฺโข ตํ ยกฺโข อนาทิตฺวา อายุสมโต สาริปุตฺตเดรสฺส สีเส ปหารํ อทาสิ. อปิ
 เตน ปทาเรณ สตฺตรณํ วา อทฺตมฺจฺจรณํ วา นาคํ โอสาทเยย มหนฺตํ วา ปพฺพตฺตญฺญํ
 ปทาเลยฺเย. อถ จ ปน โส ยกฺโข ทยฺหามิ ทยฺหามิตฺติ วตฺวา ตตฺถ เอว มหานิรยํ อปตาสิ.
 อทฺทสา โข อายุสมา มหาโมคฺคัลลาโน ทิพฺเพน จกฺขฺนา วิสุทฺเตน

อติกนฺตมานุสเกน เตน ยกฺเชน อายุสมโต สาริปุตฺตสฺส สีเส ปหารํ ทียมานํ,
 ทิสฺวาน เยน อายุสมา สาริปุตฺโต เตน อุปสงฺกมิ., อุปสงฺกมิตฺวา อายุสมนฺตํ สาริปุตฺตํ
 เอตทโวจ กจฺจิ เต อาวุโส ขมนิยํ กจฺจิ ยาปนิยํ กจฺจิ น ทิณฺจิทฺติ ทุกฺขนฺติ. ขมนิยํ เม อาวุโส
 ๔๐๔

โมคคัลลาน ยานีนัย์ อวูโส โมคคัลลาน, อปี จ เม สีเส โถกั ทุกขนติ อจจริย อวูโส
 สารีปุตต, อพภูต อวูโส สารีปุตต, ยัม ตวั มหิทธิโก आयस्मा สารีปุตโต महानुभावो. อิต
 เต อวูโส สารีปุตต อณฺเฏตโร ยกโข สีเส ปหาริ อทาสี, ตาว มหาปหารโ อโหสิ. อปี เตน
 ปหารเณ สดฺตรรณั . . . ปทาเลยยาติ. อถ จ ปน आयस्मा สารีปุตโต เอว อาท : ขมนिय
 เม อวูโส โมคคัลลาน, ยานีนัย์ เม อวูโส โมคคัลลาน, ยาว มหิทธิโก आयस्मा
 มหาโมคคัลลาโน महानुभावो, ยตฺร หิ นาม ยกขมุปี ปสฺสิสฺสติ; มยํ ปน เอตฺรหิ อฺสุปีสาจกัปี
 น ปสฺสามาติ. อสฺสสิ โข ภควา ทิพฺพาย สโตธาดฺยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาเย เตสं
 อฺภินันं महानาคानं อิมं เอวรूपं กถาสฺลลาปี. อถ โข ภควา เอตं อตฺถं วิทิตฺวา ตายं เวลายน
 อิมं อฺุทานं อฺุทานेสิ :

ยสฺส เสลฺลุปมํ จิตฺตํ จิต्तํ น อนุปกมฺปติ
 วิวรตฺตํ รชนีเยสฺสุ โโกปนเยย น กุปฺปติ,
 ยสฺส เอวํ ภาวิทํ จิตฺตํ กุโต ตํ ทุกฺขเมสฺตีติ.

อณฺเฏตโร สมาริ สฺมาปชฺชิตฺวาติ ตตฺถ อณฺเฏตโร สมารินฺติ, อฺุเพกฺขาพฺรหฺม
 วิหารสฺมาปตฺตี. เกจि สญฺญาเวทยิตฺนโรธสฺมาปตฺตินฺติ วทนฺติ. อปฺเร ปน อาทู อารุปฺปาทกั
 ผลสฺมาปตฺตฺนฺติ. อีมา เอว หิ ติสฺโส กายรฺกฺขเณสมถา สฺมาปตฺติโย. ตตฺถ นิโรธ-
 สฺมาปตฺติยา สมาริปริยาย สมนฺวา เภจฺจา วุตฺโต เยน. ปจฺจิมสฺส เอว ปน อจฺริยา วณฺเณนฺติ
 ช.อุ.อ.จ. ๓๔/๒๖๑-๒๖๔ (Ud.-a, 245)

๖๘. ม.ม. ๑๒/๔๕๗/๔๐๖ (M.I., 296) ยวายน อวูโส มโต กาลกโต, โย จายน ภิกฺขุ
 สญฺญาเวทยิตฺนโรธ สฺมาปฺนโน, อีเมสํ ก็ นานาภรณฺนติ? ยวายน อวูโส มโต กาลกโต, ตสฺส
 กายสงฺขารา นีรฺุทฺธา ปฏฺิปปสฺสทฺธา, อจฺจิสฺงฺขารา นีรฺุทฺธา ปฏฺิปปสฺสทฺธา จิตฺตสงฺขารา นีรฺุทฺธา
 ปฏฺิปปสฺสทฺธา, อายุ ปริกฺชีเณ, อฺุสฺมา วุปฺสนฺดา, อีนฺทฺริยานิ วิปฺริกฺขนานิ. โย จายน ภิกฺขุ
 สญฺญาเวทยิตฺนโรธ สฺมาปฺนโน ตสฺสปี กายสงฺขารา นีรฺุทฺธา . ปฏฺิปปสฺสทฺธา วจฺจิสฺงฺขารา นีรฺุทฺธา
 ปฏฺิปปสฺสทฺธา, จิตฺตสงฺขารา นีรฺุทฺธา ปฏฺิปปสฺสทฺธา, อายุ อปริกฺชีเณ, อฺุสฺมา อวฺุปฺสนฺดา,
 อีนฺทฺริยานิ วิปฺปสนฺนานิ. ยวายน อวูโส มโต กาลกโต โย อยํ ภิกฺขุ สญฺญาเวทยิตฺนโรธ
 สฺมาปฺนโน, อิทํ เตสํ นานาภรณฺนติ.

ดรรชนี

กฎเกณฑ์	๒	กลับ	๑๐๒, ๑๐๖, ๑๐๙, ๑๑๔,
กฎแห่งกรรม	๕๐		๑๑๕, ๒๒๒
กพพะกะ	๑๖๗	กัลยาณชน	๓๖
กรณีโลกะ	๕๕	กัลยาณตา	๙๓
กริคุน	๑๖๖	กัลยาณปุณฺชน	๑๗
กรุณา	๒๐, ๔๙, ๑๐๓	กัลยาณมิตร	๒๔, ๔๙, ๕๐
กรุณาจิต	๑๙๓	กาม	๒๒, ๗๔, ๗๕, ๘๔
กรุณาบารมี	๑๘๐	กามคุณ	๒๓, ๖๒
กรุณาภาวนา	๑๘๐	กามฉันทะ	๘, ๙๐, ๙๒, ๒๑๑
กรรม	๕๒	กามตัณหา	๓๓, ๑๒๘, ๒๔๗
กรรมชาต	๑๖๕, ๑๖๖, ๑๗๙	กามภพ	๖, ๒๓๗
กรรมนิमित	๒๔๑	กามภุมิ	๔๔, ๒๒๒
กรรมวิปาก	๒๒๓	กามโยคะ	๒๘๑
กรรมเวทนา	๒๒๔	กามราคานุสัย	๒๘๐
กระตุนจิต	๒๔๔	กามสัณฺญา	๒๒๔
กลละ	๑๖๕, ๑๗๘, ๒๓๗	กามารมณ ๕	๓๓
กลาปะ	๑๘๙, ๒๐๒, ๒๒๒	กามาวจร	๔
กลิน	๒, ๖๓, ๗๑, ๗๓, ๑๒๖,	กามาวจรธาต	๔, ๒๑๓
	๑๒๗, ๒๐๕, ๒๑๖,	กามาวจรปัญญา	๔, ๒๑๓
กลินนิमित	๔๐, ๙๕, ๙๙, ๑๐๒, ๑๐๖	กามาวจรอกุศลสมาธิ	๔๖
กลินสัณฺญา	๗๗	กามาสะวะ	๒๘๑
กังขาวิตรณวิสุทธินุญาน	๒๓๖, ๒๕๖	กามุปาทาน	๙๒, ๒๘๑
กัตตา	๕๐	กาโมฆะ	๒๗๙
กัตตุกัมยตา	๑๗๘, ๑๙๐	กาย	๑๐๒, ๑๐๕, ๑๕๔, ๑๕๕,
กัมมปัจจัย	๑๙๐		๒๑๒
กัมมวิปากชาฤทธิ	๑๙๖, ๑๙๘, ๒๐๙, ๒๑๑	กายกัมมัญญตา	๒๒๓
กัมมวิปากญาน	๑๔๑, ๒๐๘	กายกรรม	๑๐, ๑๗, ๒๓, ๒๔, ๒๓๗
กัมมัญญตา	๒๒๐	กายคตาสติ	๑๖๓, ๑๖๙, ๑๗๖
กัมมัญฐาน	๒๐, ๓๓, ๕๒, ๕๓, ๕๔,	กายทุจจริต	๒๔๘
	๖๓, ๖๔, ๖๖, ๗๑, ๗๖, ๗๘,	กายประสาท	๒๑๘, ๒๓๑
	๑๓๐, ๑๓๕, ๑๕๓, ๒๕๙	กายปัสสัทธิ	๑๕๔
กัมมัสสกตาญาน	๓, ๒๐๘, ๒๑๒	กายพหุสาธารณะ	๑๖๐

กายมนุษย์	๒๑๗
กายมฤตดา	๒๒๓
กายลหุตา	๒๒๓
กายสังขาร	๒๘๗
กายวิญญูติ	๒๑๘, ๒๑๙, ๒๒๓
กายสัมผัสสชาติสัญญา	๒๒๕
กายานุปัสสนา	๔๗, ๑๕๗, ๑๗๐
กายายตนะ	๒๓๙, ๒๕๙
กายิกเวทนา	๒๒๔
การก้าวล่วงอารมณ์	๑๑๖
การก้าวล่วงโทษ	๑๑๔
การเจริญสมาธิ	๕๐, ๕๑
การทะเลาะวิวาท	๕๙
การบรรลู่	๑๑๔
การบำเพ็ญฌาน	๑๑๕
การปฏิบัติ	๑๑๔
การเสวย	๒
กาลปริยัตตศีล	๑๓
กาลมรณะ	๑๕๙
ก้าวล่วง	๑๑๔
กำหนด	๕
กำแพง	๓๓
กิจกรรม	๕, ๒๑
กิตพะ	๑๖๖
กิเลส	๓-๔, ๘-๙, ๑๓-๑๔, ๑๖, ๒๑, ๒๔, ๔๐, ๔๓, ๕๙, ๖๒, ๑๐๘, ๑๓๖, ๒๑๑, ๒๑๒, ๒๓๒, ๒๕๒, ๒๕๙, ๒๘๐
กิเลสวัตถุ	๒๘๐
กิเลสอาสวะ	๔๓
กุกกุงจะ	๒๒๕, ๒๒๖
กุงพะ	๑๖๖
กุลมัจฉริยะ	๒๘๑

กุศล	๒๖, ๕๖, ๑๗๔, ๑๘๗, ๒๒๖, ๒๒๘
กุศลกรรม	๕๘
กุศลจิต	๑๐
กุศลธรรม	๓, ๗, ๓๘, ๔๙
กุศลปัญญา	๔, ๒๑๓
กุศลวิบาก	๔๔
กุศลวิบากสมาธิ	๔๒, ๔๔
กุศลเวทนา	๒๒๘
กุศลศีล	๑๐, ๑๗
กุศลสมาธิ	๔๓
กุนา	๑๙-๒๐
เกิดภูมิ	๑๕๐
โกรธ	๒๑๘
โกรธวัตถุ ๑๐	๒๒๖
ไกลังไกละ	๒๗๖
โกศลละ	๙๓
โกศล	๗๕
โกสัชชะ	๔๒, ๒๒๕, ๒๒๗
โกสัชชวัตถุ ๘	๒๒๖
โกสาดกี	๑๗๗
ขณิกมรณะ	๑๕๙
ขณิกสมาธิ	๘๒
ขณิกาปิติ	๘๙
ขยานุปัสสนา	๘
ขลุปัจจัยภัตติกังคะ	๒๖, ๒๗, ๓๒
ขลุปัจจัยภัตติกัณฑุตังคิ	๓๒, ๓๗
ขันติบารมี	๑๗๙
ขันติ	๑๔๐, ๑๗๓, ๑๘๖
ขันติธรรม	๑๗๔
ขันธิ์	๕๒, ๑๗๗, ๒๑๖, ๒๓๔, ๒๕๔
ขันธสงเคราะห์	๒๓๔
ขันธอุบาย	๒๑๖, ๒๕๖

เขตฯ	๗๗	จิต	๕๕-๕๗
คณชุปฎิฉฐฐฐ	๓๖	จิตริย	๕๕-๕๖, ๕๘-๕๙
คณณ	๑๕๓	จิกขวยตนะ	๒๓๕, ๒๕๙
คณภคต	๓๖	จิกขุทวกรววิษณะ	๒๓๓
คต	๒๔๑	จิกขุทสกะ	๒๒๐
คต ๕	๒๓๘, ๒๕๘, ๒๖๙	จิกขุชฎ	๒๓๔, ๒๓๕
คตนิมิต	๒๔๑	จิกขุประสภ	๒๑๗, ๒๑๙, ๒๒๒, ๒๓๐
คณธรรม์	๑๗๑	จิกขุประสภกรู	๒๑๗, ๒๑๙
คณธรรม์	๒๑๘, ๒๓๑	จิกขุวิญญณ	๒๑๗, ๒๒๗, ๒๓๓, ๒๓๕, ๒๕๙
ครุ	๕๐	จิกขุสัมผัสสขเวทณ	๒๒๔
ควมเพียร ๔	๒๑๑	จันทล	๒๕, ๓๖
ควมคอก	๒๕๖	จกค	๑๙, ๑๔๘, ๑๖๑
ควมสงบ	๒๒, ๑๑๕	จกคธิษฐาน	๑๗๙-๑๘๐
คหัญฐคิล	๑๖	จกคณุสสตี	๖๖, ๑๔๘-๑๔๙, ๑๗๑
คฤทบทตี	๒๘	จกมรี	๒๕
คณค	๓, ๒๒๙	จกรีตคิล	๑๑
คณค ๔	๒๘๐	จิต	๑-๒, ๔, ๔๑, ๗๑, ๗๗, ๑๑๓-๑๑๕, ๑๑๗-๑๑๘, ๑๒๐-๑๒๑, ๒๑๒, ๒๔๔
คณธสญญ	๒๒๕	จิตตปฏิสังเวท	๑๕๗
คณภีรญจะ	๕๐	จิตตอิทธิบท	๒๔๘
คกรวต	๒๒๗	จิตตัสเสกคคต	๙๓, ๑๐๑, ๑๐๕
คิลนภสข	๒๒	จิตตณุปัสสน	๑๐๗
คณวิเสส	๑๐๒, ๑๐๖	จิตตคคคต	๔๖
คณสมบตี	๗, ๕๐, ๙๒, ๑๑๓-๑๑๕	จันตภ	๗๘
คจร	๑๗	จันตมยปญญ	๓, ๒๑๒
คจรสัมปชญญะ	๓๗, ๑๐๔	จิตบริสุทธี	๔๐
คคตม	๑-๒	จิตปัสสทธิ	๑๕๔
คคตภญญณ	๒๔๙, ๒๗๐	จิตวิสุทธี	๔
มณประสภกรู	๒๑๗	จิตสมภ	๔๕, ๒๑๑-๒๑๒
มณวิญญณ	๒๑๘, ๒๒๗, ๒๓๒	จิตสังข	๑๕๕, ๑๖๘
จคตณณ	๔๑, ๘๑, ๑๐๓, ๑๐๖, ๑๒๖-๑๒๗, ๒๐๐-๒๐๔, ๒๐๙, ๒๑๑-๒๑๓,	จิตลิกข	๓-๔
จคฐฐทววิญญณ	๑, ๖๖, ๖๘, ๑๘๕, ๒๑๗	จิว	๒๖, ๒๘, ๕๒, ๖๐
จณ	๑๓๘		

จตุ	๕๘, ๖๑
จุดอุปาทาน	๑๓๗, ๑๓๙, ๑๔๑
เจริญกัมมัฏฐาน	๑๑๕
เจตนา	๒๒๕
เจตนาศีล	๗, ๘๑
เจตสิก	๔๑, ๙๕, ๑๐๗, ๑๑๓-๑๑๕, ๒๓๘
เจตสิกเวทนา	๒๒๕
เจโตปริยญาณ	๔๒, ๔๗, ๑๙๖, ๒๐๑, ๒๐๔-๒๐๕, ๒๑๕
ฉัพพकुเบกขา	๓๖, ๑๐๓
ฉันทนิเวรณ	๑๑๖
ฉันทสมาธิ	๒๑๑-๒๑๒
ฉันทอิทธิบาท	๒๔๘
ฉันทะ	๑๙๘, ๒๑๑, ๒๒๕
ฉันทาคติ	๒๘๑
ฉันทสมาธิ	๔๕
ฉิริทพีทะ	๑๘๐
ชนกปัจจัย	๑๙๐, ๒๐๓
ชรดารูป	๒๒๓
ชรา	๑, ๒๓๖, ๒๔๕
ชรามรณะ	๒๓๖, ๒๕๖
ชาติก	๑๔๐
ชาติ	๑, ๒๓๖, ๒๔๕
ชาติรูป	๒๒๐, ๒๒๓
ชีวหาประสาท	๒๑๘, ๒๓๑
ชีวิตินทรีย์	๑๖๒, ๒๑๘, ๒๒๕, ๒๘๘
ญาณ	๔๑, ๑๙๘, ๒๒๕, ๒๗๐
ญาณทัสสนะ	๒๔๑, ๒๖๑, ๒๘๖
ญาณวิปฬารามฤทธิ์	๑๙๖
รูปนา	๑๕๗
วิติภาคิยะ	๙๖
ดวงกลิน	๗๖, ๑๒๑
ติรัจฉาน	๕๘

เดียรถีย์	๑๘
คตียมาน	๔๑, ๑๐๑-๑๐๔, ๑๒๖-๑๒๗
ตถตา	๒๕๑
ตทารัมมณะ	๒๓๒, ๒๓๓
ตทังควิมุตติ	๒, ๘๓
ตวัตรู	๒
ตณหา	๒, ๖, ๑๒, ๒๖, ๒๓๖, ๒๓๘
ตณหาจริยา	๕๕
ตตรัมขมัตตูปেকขา	๙๕
ตาย	๑๑๔
ตุนันทะ	๑๖๖
ตูลยัตตะ	๑๐๓
เตจวิริงกะ	๒๖, ๒๙
เตโชกลิน	๖๗, ๑๑๘-๑๑๙
เตโชธาตุ	๑๘๗, ๑๙๘, ๒๑๖, ๒๓๑
เตโชนิมิต	๑๑๘
เตโชปฏิภาคนิมิต	๑๑๘
ไตรจีวร	๒๙
ไตรทวาร	๙
ไตรสิกขา	๓
ถินมิตตะ	๔๒, ๕๙, ๑๕๒, ๑๖๕
ถินะ	๒๔
ถุลลัจจัย	๑๙
ถอยบริโภค	๒๓
ทกษิระ	๑๖๖
ทระกะ	๑๖๖
ทวารทั้ง ๙	๑๗๘
ทสลักขณสัมปาทนะ	๙๔
ทัสสนาภูมิ	๒๗๘
ทานบารมี	๑๗๘
ท่ายชชบริโภค	๒๓
ท้วมหาพรหม	๒๐๘
ท้วมหาราชทั้ง ๔	๑๖๓
ทำนายทายทัก	๒๐

ทฤษฎี	๒๒๕
ทฤษฎีจรรยา	๕๕
ทฤษฎีโยคะ	๒๘๑
ทฤษฎีวิปัสสนา	๑๑๗
ทฤษฎีวิสุทธิ	๔
ทฤษฎีปาทาน	๒๘๑
ทฤษฎีโรฆะ	๒๘๑
ทิตติ	๔๒
ทิพจักขุ	๔๒, ๑๔๐, ๑๙๖, ๒๐๑, ๒๐๕- ๒๐๕, ๒๐๗-๒๐๙, ๒๑๕, ๒๑๗
ทิพยภาวะ	๑๔๕, ๑๕๘
ทิพยภูมิ	๑๐๑
ทิพโสถ	๑๙๖, ๒๐๑, ๒๐๓-๒๐๔, ๒๐๙, ๒๑๕-๒๑๗
ทิพโสถญาณ	๒๑๗
ทุกกฎ	๑๙
ทุกขญาณ	๑๔๑, ๒๑๕
ทุกขตา	๒๕๘
ทุกขทุกขตา	๒๒๖, ๒๔๖
ทุกขนิโรธ	๒๓๖, ๒๕๖
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา	๒๓๖, ๒๕๖
ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ	๒๒๕, ๒๔๕, ๒๔๗
ทุกขนิโรธอริยสัจ	๒๒๗, ๒๔๕, ๒๔๗, ๒๕๐
ทุกขเวทนา	๒๒๔
ทุกขสัจญาณขั้นต้น	๑๕๙, ๒๒๔, ๒๓๗
ทุกขสมุทัย	๒๕๖
ทุกขสมุทัยอริยสัจ	๒๒๗, ๒๔๕, ๒๔๗
ทุกขอริยสัจ	๒๔๐, ๒๔๕
ทุกข์	๒๒๕-๒๒๖, ๒๔๕-๒๔๖
ทุกขานุปัสสนา	๘, ๒๘๗
ทุกขินทรีย์	๔๐-๔๑, ๑๐๗-๑๐๘, ๒๒๔
ทุกคติ	๑๑, ๒๔-๒๕, ๒๔๑
ทุกติยฌาน	๔๑, ๙๗-๙๘, ๑๐๑-๑๐๓,

๑๒๖-๑๒๗	
ทฤษฎี	๔๓
ทฤษฏาสติ	๑๙
เทวดา	๑๖, ๓๓, ๒๑๑
เทวดานุสสติ	๖๖, ๑๔๙, ๑๗๑
เทวโลก	๖๗, ๑๐๖, ๑๐๘
โหมนัส	๔๐, ๒๑๗, ๒๒๔, ๒๓๖, ๒๔๕
โหมนัสสินทรีย์	๔๑, ๑๐๗-๑๐๘, ๒๐๔, ๒๑๗
โทษ	๑๑๓
โทสจริต	๕๕, ๕๗
โทสจรรยา	๕๕
โทสมโหจจริต	๕๕, ๕๗
โทสมโหจจรรยา	๕๕
โทษะ	๒, ๔๒, ๑๗๒, ๑๘๕, ๒๒๕, ๒๘๐
โทสาคติ	๒๘๑
ธรรม ๑๐	๒๕๗
ธรรมชอบ	๑๑๔
ธรรมชาติแห่งวิญญาณ	๑๑๔
ธรรมญาณ	๔, ๒๑๓
ธรรมธาตุ	๒๓๐, ๒๓๔, ๒๓๕
ธรรมบุตร	๙๓
ธรรมละเอียดย	๑๑๔
ธรรมวิจย	๑
ธรรมสัญญา	๒๒๕
ธรรมหยาบ	๑๑๔
ธรรมมารมณ	๘๗, ๒๓๑
ธรรมายตนะ	๒๓๐, ๒๕๕
ธัมมตา	๒๕๑
ธัมมปฏิสัมภิกทา	๒๑๕
ธัมมปฏิสัมภิกทาญาณ	๑๔๑
ธัมมมัจฉริยะ	๒๘๑
ธัมมวาทฐาน	๘๑
ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์	๑๕๘, ๒๔๘

ธัมมานุปัสสนา	๑๗๐
ธัมมานุสสติ	๑๔๓-๑๔๕, ๑๗๑
ธาตุ ๔	๕๒, ๑๘๘, ๒๑๐
ธาตุดิน	๕๘
ธาตุน้ำ	๕๘
ธาตุสังเคราะห์	๒๓๐, ๒๓๔
ธาตุอุบาย	๒๑๖, ๒๓๔
ฐาสัญญา	๘
ฐุดงค์	๑๐, ๒๖
นัตถิกทัญญู	๒๔๒
นัตถิปัจจัย	๒๓๒
นानัตตะ	๒๔๒, ๒๖๒
นानัตตัญญา	๘, ๑๑๐-๑๑๑, ๑๒๐, ๒๐๘
นानาธาตุญาณ	๑๔๑
นानาธมุตติญาณ	๑๔๑
นามรูป	๒๓๖, ๒๓๘, ๒๔๐, ๒๔๑
นามรูปปริเฉท	๒๓๕
นามและรูป	๒๒๕, ๒๒๙, ๒๕๕
นายขมังธนู	๔๑
นิกกิลีสสุข	๘๗
นิจฺจกตฺต	๓๖
นิจฺจสัญญา	๘, ๓๕
นิจฺจศีล	๓
นิชฺคิงฺสนตา	๒๐
นิปเปลีกตา	๑๙-๒๐
นิพพาน	๘๕, ๘๙, ๑๔๐, ๑๔๓, ๑๕๗- ๑๕๘
นิพพิทา	๑๖, ๒๓
นิพพิทานุปัสสนา	๒๘๗
นิพเพธภาคิยะ	๒-๔, ๙๖
นิพเพธภาคิยศีล	๑๖
นิพเพธภาคิยสมาธิ	๘๔
นิमित	๗๑-๗๒, ๗๖, ๑๑๗-๑๑๘, ๑๒๐, ๑๒๒-๑๒๓, ๑๕๓,

นිරปีติ	๔๒
นිරสฺสุข	๔๒
นිරุกฺติศาสตร์	๘๗
นिरุตติปฏิสัมภิกทาญาณ	๑๔๑, ๒๑๔, ๒๑๕
นิโรธ	๑๔๕, ๒๕๐
นิโรธญาณ	๑๔๑, ๒๑๕
นิโรธปฏิบัติศาสตร์	๑๗
นิโรธศีล	๑๗
นิโรธานุปัสสนา	๘, ๒๘๗
นิวรณ์	๒-๓, ๕, ๘, ๔๑, ๔๓, ๗๙, ๘๐, ๙๐, ๑๒๖, ๑๗๖, ๒๑๐, ๒๒๖, ๒๒๙, ๒๘๒
นิสสยปัจจัย	๑๙๐, ๒๓๒
นิสสรณวิมุตติ	๒
นิสสิลิตศีล	๑๒
นีสกฺกิลิน	๑๒๐, ๑๘๔
นีสนิमित	๑๒๐
นีสปฏิบัติภาคนิमित	๑๒๐
นีสัญญา	๑๒๐
เนกขัมมะ	๘, ๔๒, ๗๓-๗๔, ๘๕, ๑๔๐, ๑๔๔, ๒๑๑
เนกขัมมสัญญา	๒๒๕
เนกขัมมบารมี	๑๗๘
เนตติปทสูตร	๑๙๕
เนมิตติกตา	๑๙-๒๐
เนวเสขานาเสขศีล	๑๕
เนวสัญญานาสัญญาตนะ	๙๗, ๑๑๔-๑๑๕, ๑๒๗, ๑๗๐,
เนวสัญญานาสัญญาตนสมาปติ	๘
เนสัชฺชิกังคะ	๒๗
เนสัชฺชิกังคะฐุดงค์	๓๕
เนื่อนานุญ	๙
บรพพิต	๓๘, ๑๓๖, ๑๘๙
บรพสุ	๑๑๔-๑๑๕

บรรลุมรรคผล	๔๒
บรรลุตัจจะ	๑
บริโภค	๒๒
บริสุทธี	๑๐๑, ๑๐๘
บัณฑิต	๓๕, ๑๑๔, ๑๑๕
บัณฑิต	๑๖
บัญญัติ	๑๐๕
บัวน้ำเงิน	๑๐๖
บาตร	๕๒
บาปธรรม	๓๘
บารมี ๑๐	๑๗๘
บำเพ็ญฌาน	๑๑๓
บิณฑบาต	๒, ๒๖, ๖๑-๖๒
บุญญาบารมี	๖๙
บุญฤทธิ์	๑๙๖, ๑๙๘, ๒๐๙, ๒๑๑
บุพกิจ	๒๘๖
เบญจกามคุณ	๒๓
เบญจขันธ์	๒
ปกชิกภคต	๓๖
ปกตศีล	๑๖
ปกิณณกถา	๑๑๖-๑๑๗
ปฏิกุล	๒๑๐
ปฏิฆस्थ्य	๘, ๑๑๐-๑๑๑
ปฏิฆะ	๑๑, ๕๔, ๑๗๒, ๑๘๕
ปฏิฆานุสัย	๒๘๒
ปฏิจจสมุปบาท	๒๔๒-๒๔๔, ๒๕๔, ๒๕๖, ๒๖๒
ปฏิจจสมุปบาทญาณ	๒๕๖
ปฏิจจสมุปบาทอุบาย	๒๑๖, ๒๓๖, ๒๓๙
ปฏิบัติ	๑๑๔
ปฏิบัติฌาน	๑๑๕
ปฏิบัติปทา	๓๒, ๙๔
ปฏิบัติปทาวิสุทธิ	๙๓
ปฏิบัติธรรม	๕๓-๕๔

ปฏิบัติสัทธินิมุตติ	๒, ๘๓
ปฏิบัติสัทธินิสีล	๑๔
ปฏิภาคนิรมิต	๗๗, ๑๒๐, ๑๒๒, ๑๒๕, ๑๓๖
ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ	๑๔๑, ๒๑๔, ๒๑๕
ปฏิสนธิ	๑๖, ๕๘
ปฏิสนธิวิญญาน	๒๓๓
ปฏิสังขานุปัสสนา	๘
ปฏิสัมภิทา	๑, ๔, ๒๑๐
ปฏิเสธปัจจัย	๒๐
ปฐมฌาน	๒, ๘, ๔๑, ๔๖, ๗๔, ๘๓, ๙๐, ๙๕, ๑๐๐, ๑๐๓-๑๐๔, ๑๒๖-๑๒๗, ๑๓๐-๑๓๑, ๑๓๖
ปฐมวิ	๑๑๖, ๒๐๑
ปฐมวิกสิณ	๔๐, ๗๐, ๗๑-๗๒, ๗๕, ๑๐๗, ๑๑๐, ๑๑๖-๑๑๘, ๑๒๒, ๒๐๑, ๒๑๔
ปฐมวิธาคู	๑๘๖, ๑๙๘, ๒๑๖, ๒๓๑
ปฐมวินิมิต	๗๗, ๑๑๐
ปฐมวิस्थ्य	๗๒, ๑๑๖
ปณิธาน ๔	๑๗๙
ปณิตศีล	๑๕
ปัทมฐาน	๑, ๗, ๔๐, ๗๐, ๑๐๐, ๑๐๒, ๑๑๗-๑๑๙, ๑๒๐, ๑๒๑-๑๒๓, ๑๒๕, ๑๒๘, ๑๓๒-๑๓๔, ๑๔๔, ๑๙๐
ปโมทะ	๗๖
ปธาน	๒๑๒
ปมาณศีล	๑๒
ปมาทะ	๕๙
ปรโตโมสะ	๓
ปรนิมิตตวสวัตติ	๑๕๐
ประกายพริก	๑๒๓
ประณีต	๑๑๔
ประมาท	๑๑, ๕๑, ๙๗

ประสาทรูป ๕	๒๒๒
ปรมาณูอากาศ	๑๘๙
ปรามัญฐศีล	๑๔
ปรามาส	๒๒๙
ปราโมทย์	๕
ปรารภนา	๑๑๔
ปรารภنالามก	๒๐
ปวารณากรรม	๓๗
ปหาตัพพะ	๒๔๙
ปหานศีล	๑๑
ปริจจินนากาสกสถิน	๑๒๕
ปริจเฉทรูป	๒๑๘, ๒๒๓
ปริจจญาณ	๒๑๓
ปริญญเอยะ	๒๔๙
ปริตตสมาธิ	๔๕
ปริตตสุภา	๑๐๖
ปริตตตภา	๑๐๒
ปริตตารมณ	๔๘, ๒๓๒
ปริตตารัมมณะ	๔๕
ปริเทวะ	๒๓๖, ๒๔๕
ปริมณฑล	๖๐-๖๐
ปริยัตตศีล	๑๒
ปริยฎฐานกิลีส	๔, ๙๖, ๒๓๙
ปริสุทฐเบกขา	๓๖, ๑๐๓
ปริฬาหศีล	๑๕
ปลงอาบัติ	๓๗
ปังสุกุลิกังคะ	๒๖-๒๗-๒๘
ปัจจยการ	๒๓๙
ปัจจเวกชนวิธี	๑๔๒
ปัจจเวกขณะ	๙๔
ปัจจัดตั้ง	๑๔๕
ปัจจัดตั้ง เวทิตัพพะ วิญญูหิ	๑๕๘
ปัจจัย	๒, ๖๕
ปัจจัยสันนิสิตศีล	๘, ๑๗, ๒๑

ปัจจุบันสุข	๔๗
ปัจจุปฏิฐาน	๗, ๓๙, ๔๐, ๗๐, ๘๖, ๑๐๐, ๑๐๓-๑๐๔, ๑๑๗, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๒๒-๑๒๓, ๑๒๕, ๑๓๑, ๑๓๓- ๑๓๕
ปัจฉาชาตปัจจัย	๑๐๙
ปัจัญจวาราวชชนะ	๒๒๗
ปัจัญจวิญญาน	๒๒๗, ๒๒๘
ปัจัญจมฉาน	๔๖-๔๗
ปัจัญจสาขา	๑๖๕
ปัจัญญา	๑-๒, ๔, ๑๘-๑๙, ๒๓, ๔๓, ๕๕, ๗๘, ๑๔๒, ๒๑๐-๒๑๓, ๒๑๘, ๒๒๕
ปัจัญญาขันธ	๓, ๒๔, ๒๒๙, ๒๓๐
ปัจัญญาจักขุ	๓, ๒๖๐
ปัจัญญาธิษฐาน	๑๗๙
ปัจัญญาบารมี	๑๗๙
ปัจัญญาพละ	๑, ๒๑๐, ๒๔๘
ปัจัญญาสิกขา	๔
ปัจัญญินทรีย์	๑, ๔๒, ๒๑๐, ๒๔๘
ปัตตปิณฑิกังคะ	๒๖-๒๗, ๓๑-๓๒
ปัสสัทธิ	๔๘, ๒๒๕, ๒๖๘, ๒๔๓
ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์	๑๕๘, ๒๔๘
ปาจิตตีย์	๑๙
ปาฏิเทสนีเย	๑๙
ปาฏิโมกขสังวร	๑๖
ปาฏิโมกขสังวรศีล	๑๗, ๒๓, ๘๑
ปาฏิหารีย์	๓, ๑๔๒
ปาปมิตร	๒๔
ปาราชิก	๑๙, ๒๔
ปาริสุทธิศีล	๔๐
ปาหุเนยเย	๑๔๗, ๑๖๐
ปิณฑปาตีกังคะ	๒๖-๒๗, ๒๙
ปิเย	๕๐

เปิดกลิน	๑๒๐-๑๒๑, ๑๘๔
เปิดนิมิต	๑๒๑
เปิดปฏิภาค	๑๒๑
เปิดสัญญา	๑๒๑
ปิติ	๕, ๘-๙, ๔๑, ๔๓, ๔๖, ๘๘- ๘๙, ๙๒, ๑๐๐, ๑๐๒-๑๐๔, ๑๓๐-๑๓๑, ๑๖๙, ๒๒๕, ๒๖๘, ๒๗๘
ปิติสัมโพชนงค์	๑๕๘, ๒๔๘
ปฤชชน	๓๙
บุพเนิวาสานุสสติญาณ	๔๐, ๑๓๗-๑๓๘, ๑๔๑, ๑๙๖, ๒๐๕, ๒๐๗, ๒๐๙
บุริสทัมมสารถิ	๑๓๙
บุเรชาตปัจจย	๒๓๒
บุพุกนิมิต	๑๓๔
บุพุกสัญญา	๖๗, ๑๓๔
เปลี	๑๖๕
พรมณปิติ	๘๙
ผลสมังคิญาณ	๓-๔, ๒๑๒
ผัสสะ	๓, ๒๒๕, ๒๒๙, ๒๓๖, ๒๕๗
ผาสุก	๒๒
ผ้าขนสัตว์	๓๖
ผ้าบังสุกุล	๒๘๕
ผ้าเปลือกไม้	๓๖
ผ้าฝ้ายแพร	๓๖
ผ้าสังฆาฏี	๒๙
ผ้าอันตรวาสก	๒๙
ผ้าอูตราสงค์	๒๙
มุสนา	๑๕๓-๑๕๔, ๑๖๖
ไผ่กฐัพพะ	๑๑๐, ๑๘๙
ไผ่กฐัพพารมณ	๒๓๑
ไผ่กฐัพพสัญญา	๒๒๕
พรมจรรย์	๙, ๒๑-๒๒, ๔๙
พรมจริเยสนา	๒๗๘

พรมปาริสีชชะ	๙๖
พรมวิหารเบกขา	๑๐๓
พรมโลก	๙๐, ๙๖, ๑๐๒, ๑๐๙, ๒๑๓- ๒๑๕
พระโคตม	๑
พระจุฬป็นถก	๒๑๓
พระเจ้าจักรพรรดิ	๒๑๑
พระเจ้านันทาตุ	๑๖๐
พระตถาคต	๘
พระโพธิสัตว์	๑๖, ๑๓๘
พระมหากัสสปเถระ	๑๗
พระมหาโมคคัลลานเถระ	๑๖๐
พระราชาวั	๑๙
พละ	๒๗๓
พระนันทเถระ	๒๑
พระปัจเจกพุทธเจ้า	๑๓
พระพุทธคุณ	๗๑
พระพุทธเจ้า	๓, ๑๒, ๓๑, ๔๙, ๕๓, ๗๑
พระพุทธรูป	๑๓๗
พระภิกษุอาคันตุกะ	๕๒
พระวินัย	๕๑
พระศาสดา	๑๗
พระสงฆ์	๕๑
พระสฤปะเจดีย์	๕๒
พระสังกัจจเถระ	๑๙๗
พระสังฆเถระ	๕๒
พระสักกธรรม	๑๗, ๒๕
พระสารีบุตรเถระ	๑๖๐
พระสาวก	๑๓
พระสูตร	๒๐
พระเสชชะ	๑๗
พระอนุรุทธะ	๙๑
พหิทถารมณ	๖๕
พหูสูต	๕๐

พระอรหันต์	๑, ๒๓, ๒๗๕
พระอริยเจ้า	๒๖, ๕๐, ๑๐๕
พระอริยะ	๙
พระอภิธรรม	๗
พระอเสขะ	๑๗
พระอนันท์	๙
พระอุปัชฌาย์	๕๑
พันธนาการ	๑
พันธนะ	๔๓
พันโลกธาตุ	๒๐๔
พยาบาท	๘, ๑๑, ๕๙
พยาบาทกายคันณะ	๒๘๑
พยายาทวิตก	๘๖
พยาบาทสัณญญา	๒๒๔
พิจารณา	๒๒, ๑๑๔
พีตะ	๑๘๐
พินอบพิเทา	๑๗
พิษษีระ	๑๖๖
พุทธานุคุณ	๗๑
พุทธานุจรिया	๕๕
พุทธานุญาณ	๑๔๑
พุทธานุธรรม	๑๔๑
พุทธานุบัญญัติ	๑๑
พุทธานุตร	๑๓๖
พุทธานุสสติ	๘๒, ๑๓๖, ๑๔๓, ๑๗๑
พุทธิจิต	๕๕-๕๖, ๖๘
พุทธิจิตกจรिया	๕๕-๕๖
เพชร	๑๓๐
โพชฌงค์ ๗	๑๕๘, ๒๓๒,
โพชฌงค์เบกขา	๓๖, ๑๐๓
โพธิญาณ	๑๔๐
โพธิปักขิยธรรม	๒๔๘
โพธิปักขิยธรรมญาณ	๔
ภควา	๑๓๗

ภพ ๓	๒๖๙
ภยศีล	๑๕
ภยตูปัฏฐานญาณ	๒๖๙
ภยาคติ	๒๘๑
ภวตัณหา	๒๔๗
ภวโยคะ	๒๘๑
ภวราคะนุสสัย	๒๘๒
ภวสังขาร	๒๔๒
ภวังคจลนะ	๒๓๓
ภวาสวะ	๒๘๑
ภเวสนา	๒๒๘
ภโวฆะ	๒๘๑
ภังคญาณ	๒๖๙
ภัตตกิจ	๕๒
ภวานาภูมิ	๒๗๘
ภวานามยบัญญัติ	๓, ๒๑๒
ภวานีเย	๕๐
ภาเวตัพพะ	๒๔๙
ภิกขุศีล	๑๖
ภิกษุ	๑๒, ๒๙
ภิกษุอาคันตุกะ	๓๖
ภูมิ	๑๑๗, ๒๗๘
โกชนปริยัตติโก	๓๑
โกชนมัตตัญญุตตา	๔๒
มงคล	๒๐
มณฑล	๑๒๔
มณฑลกลิน	๗๐, ๗๒
มหวกนะ	๑๖๗
มิจฉาสมาธิ	๔๓
มนรุมุกะ	๑๖๖
มนสิการ	๗๘, ๒๒๕, ๒๓๒
มนายตนะ	๒๓๐, ๔๙, ๒๕๕
มนินทริย์	๘๑
มนุษย์	๓๓

มโนกรรม	๒๓๗
มโนธาตุ	๑๑๐, ๒๒๗, ๒๓๔
มโนมยิทธิ	๑๙๖, ๒๐๒-๒๐๓, ๒๐๙, ๒๑๕
มโนวิญญาณ	๒๕๙
มโนวิญญาณธาตุ	๒๒๗, ๒๓๐, ๒๓๔
มโนวิญญาณสัมผัสสาขาเวทนา	๒๒๔
มโนสังขาร	๒๘๗
มโนสัมผัสสาขาเวทนา	๒๒๔
มรณสติ	๓๔, ๑๕๘
มรณสัญญา	๑๒๘
มรณะ	๑, ๑๓๙, ๑๕๘-๑๕๙, ๒๓๖, ๒๔๕
มรรค	๑๑๕, ๒๕๐
มรรคญาณ	๔, ๑๔๑, ๒๑๔
มรรคมีองค์ ๘	๑๔๔
มลทิน	๓๘, ๖๒
มรรคสังข	๒๓๖, ๒๕๖
มวิริัมพะ	๑๖๖
มหัคคตารมณ	๒๐๕, ๒๐๗
มหาพรหม	๙๖
มหาภูตรูป	๑๗๔, ๒๑๖, ๒๑๙, ๒๒๙
มหาสังคาลปีตาเถระ	๑๓๖
มหาสุทิสสนะ	๑๖๕
มักขะ	๕๙
มัคคสมังคิญาณ	๓, ๒๑๒
มัคคสมารี	๔
มัจฉริยะะ	๒๘๑
มัชฌิมศีล	๑๕
มัชฌิมปาฏิปาทา	๕
มัชฌเมกัลยาณะ	๕
มัวเมา	๒๑
มานจริยา	๕๕
มานะ	๑๑, ๕๙, ๒๒๕, ๒๘๒
มานานุสัย	๒๘๐

มายา	๕๙
मारयाท	๑๘
มิฉัตตะ	๒๓๒, ๒๕๒, ๒๘๓
มิฉาญาณ	๑๑
มิฉากิฎฐิ	๒, ๑๑, ๒๘๔
มิฉามนสิการ	๒๓๔
มิฉาอาชีวะ	๑๐, ๑๙-๒๐, ๒๓-๒๔, ๒๔๘
มิทธรูป	๒๑๙-๒๒๐, ๒๒๓
มิททะ	๘, ๘๕, ๙๑
มุขปุญจน	๓๖
มุทะ	๑๖๖, ๑๗๙
มุญจิตุกัมมตาญาณ	๒๔๘, ๒๖๙
มุตรและกรีต	๒๐๖
มุทิตา	๕๔, ๑๐๓, ๑๘๕
มุทิตากาวนา	๑๘๑
มุสิกสุข	๘๙
เมฆียภิกษุ	๔๙
เมตตา	๑๐๓, ๑๗๒, ๑๘๒
เมตตาคจิต	๒๑๐
เมตตาทารมี	๑๗๙
เมตตาทาวนา	๑๗๒
โมตันตะ	๑๖๖
โมหะ	๒, ๓๘, ๔๒-๔๓, ๒๒๕
โมหจริต	๕๕, ๕๗
โมหจริยา	๕๕
โมหมูลจิต	๒๘๔
ยถากัมมูปคญาณ	๒๐๘
ยถาภูตญาณทัตสนะ	๘
ยถาสันถติกังคฤตังค	๓๕
ยถาสันถติกังคะ	๒๗-๒๘, ๓๕, ๓๗
ยมกปาฏิหาริยญาณ	๑๔๑
ยมกักคิ	๑๖๐
โยคะ	๓, ๗๙-๘๐, ๒๒๙, ๒๘๑
โยคะ ๔	๒๗๙

โยคี	๑๐๑-๑๐๒, ๑๑๔, ๑๒๐, ๑๒๒
โยนิโสมนสิการ	๓, ๙
รณวาระ	๑๖๖
รส	๓๙, ๗๐, ๑๐๔, ๑๐๘, ๑๓๒-๑๓๔
รสารมณ	๒๑๘, ๒๓๑
ราคจริต	๕๕, ๕๗, ๖๘, ๑๓๖
ราคโทสจริต	๕๕, ๕๗
ราคโทสมโหจริยา	๕๕
รากะ	๓๘, ๔๒, ๕๖, ๖๙, ๑๓๖, ๒๔๗, ๒๗๗, ๒๘๐
ราตรี	๑๘
ริชยา	๑๑
รูกมุลิกังคะ	๒๗, ๓๓, ๓๘
รูกมุกะ	๑๖๖
รูปกัมมัญญา	๒๑๙
รูปชั้น	๒๑๖, ๒๓๐, ๒๓๔
รูปฌาน	๔๒, ๑๑๖
รูปธรรม	๑๐๑
รูปธาตุ	๒๓๔, ๒๓๕
รูปมุกตา	๒๑๘
รูปลหุตา	๒๑๘
รูปโลก	๕๒
รูปภพ	๒๓๗
รูปรูป	๒๒๓
รูปสัญญา	๔๑, ๑๑๐, ๑๗๐, ๒๒๕
รูปารมณ	๑๐๙-๑๑๐, ๒๑๘, ๒๒๓, ๒๓๐
รูปาวจร	๔, ๑๑๒
รูปาวจรธาตุ	๔
รูปาวจรปัญญา	๔, ๒๑๓
โรกระ	๑๖๖
ไร้อวิชา	๕๔
ลปนา	๑๙-๒๐
ลมณีเสี	๑๘๗

ลหุสัญญา	๑๙๙, ๒๑๒
ละโมบ	๒๑, ๓๘
ลักษณะ	๑๐, ๗๐, ๙๐, ๑๑๓-๑๑๕, ๑๑๗
ลามัจฉริยะ	๒๘๑
โลกิยธรรม	๒๒๘, ๒๖๖
โลกิยปัญญา	๓-๔, ๒๑๑
โลกิยวิสัย	๓๓
โลกิยศีล	๑๒
โลกิยสังขะ	๒, ๕๒, ๒๔๘
โลกิยอภิญา	๔๒, ๗๑
โลกิยะ	๒๔๓, ๒๔๘, ๒๘๖
โลกุตระ	๒๔๓, ๒๔๘
โลกุตระธรรม	๒๑๑, ๒๖๘, ๒๗๑
โลกุตระมรรค	๒
โลกุตระศีล	๑๒
โลกุตระสมาธิ	๔๓
โลกุตระสังขะ	๒๔๘, ๒๕๒
โลกุตระสุข	๔๑
โลกุตตระ	๒๘๔
โลกธรรม ๘	๒๕๒, ๒๘๒
โลกวิทู	๑๓๘
โลหิตกสิณ	๑๒๑-๑๒๒
โลหิตนิมิต	๑๒๑
โลหิตสัญญา	๑๒๑, ๑๓๔
โลภะ	๒, ๑๑
โลกมุลจิต	๒๘๔
วณักขมะ	๕๐
วชิกรรม	๑๐, ๑๗, ๒๓-๒๔, ๒๓๗
วชิทจริต	๒๔๘
วชิวิญญูติ	๒๑๘-๒๑๙, ๒๒๓
วชิสังขาร	๒๘๗
วธกัจจกัจจฐานะ	๑๖๐
วยานุบัติสนา	๘
วันณกสิณ	๑๒๖, ๑๖๓, ๑๘๔

วิธี	๒๑๖-๒๑๗	๒๓๔, ๒๓๖
วัฒนธรรมัจฉริยะ	๒๘๑	วิญญาณฐิติ
วัตถุ	๒	๒๕๒
วัตถุคาม	๘๕	วิญญาณัญจกสถิน
วัตถุตา	๕๐	๑๑๒
วัตถุวิสหททริยา	๘๐	วิญญาณัญจายตนะ๑๑๒-๑๑๓
วัตถุอาบัติ	๑๕	วิญญาณัญจายตนฌาน
วัตร	๗, ๑๐	๑๑๓-๑๑๕, ๑๒๖, ๑๗๐
วัสถิสสาฎิก	๓๖	วิญญาณัญจายตนภุมิ
วายามะ	๑๗	๑๑๓
วาทกสถิน	๑๑๘, ๒๐๑, ๒๑๔	วิญญาณัญจายตนสมาบัติ
วาทกตตุ	๑๘๗, ๒๐๑, ๒๑๖, ๒๓๑	๘
วาโยนิมิต	๑๑๘	วิญญาณัญจายตนสถัญญา
วาโยปฏิภาคนิมิต	๑๑๘	๑๑๒
วาโยสถัญญา	๑๑๘	วิญญาณธตตุ
วาริตศีล	๑๑	๑๑๐, ๑๒๔
วิกขัมภนวิมุตติ	๒, ๙, ๘๓	วิญญาณธามารมณ
วิกขายิตกสถัญญา	๑๓๒-๑๓๓	๑๑๔
วิกขิตตกสถัญญา	๑๓๓	วิญญาณสถัญญา
วิกุพพนาถุทธิ	๑๘๖, ๒๐๒, ๒๐๘, ๒๑	๑๑๔
วิจารณ์	๔, ๖, ๔๑, ๔๓, ๔๖, ๘๖-๘๗, ๑๐๐-๑๐๑, ๑๑๖, ๑๓๐-๑๓๑, ๑๓๓, ๒๒๕, ๒๕๔	๑๔๕
วิกิกิจฉา	๔๒, ๕๙, ๘๑, ๑๑๖, ๒๒๕, ๒๒๖, ๒๗๓	วิตก
วิกิกิจฉานุสสัย	๒๘๓	๖, ๘, ๔๑, ๔๓, ๔๖, ๘๖, ๑๐๐-๑๐๑, ๑๓๐-๑๓๑, ๒๒๕, ๒๕๔, ๒๗๗
วิกฉิททกสถัญญา	๑๓๒	วิตกจวิต
วิชา ๓	๑๓๗	๕๕
วิชาจรณสัมปันนะ	๑๓๗-๑๓๘	วิตกจริยา
วิชชามยถุทธิ	๑๘๖, ๑๙๘, ๒๐๘	๕๕
วิญญาณ	๘๔, ๑๑๓, ๑๙๐, ๒๒๕, ๒๓๖, ๒๕๔	วิธีแห่งบุญ
วิญญาณกสถิน	๑๒๕-๑๒๖	๑๑
วิญญาณขันธ	๓๘, ๑๐๕, ๒๑๖, ๒๒๗, ๒๓๐,	วิธี ๘ ประการ
		๒๑
		วินัยธร
		๕๒
		วินัยปิฎก
		๕๐
		วินีลกนิมิต
		๑๓๑
		วินีลกสถัญญา
		๑๓๑, ๑๓๕
		วิบัติ
		๑๐
		วิปาก
		๑๐, ๑๙, ๒๒๘
		วิปากปัจจัย
		๑๙๐
		วิปริณามทุกขตา
		๒๔๖
		วิปริณามานุปัสสนา
		๘๑
		วิปลาส
		๑๑๖, ๒๒๖, ๒๗๑, ๒๘๓
		วิปัสสนา
		๒๗๓, ๒๗๗, ๒๘๗
		วิปัสสนาพละ
		๒๘๕
		วิปัสสนาวิจิกิจฉา
		๙๑
		วิปัสสนุเบกขา
		๓๖, ๑๐๓
		วิปพพกนิมิต
		๑๓๒

วิบุพพกสิณญา	๑๓๑-๑๓๕
วิภาวตันหา	๒๔๗
วิม้งสาสมาธิ	๔๕
วิม้งสาอิทธิบาท	๒๔๘
วิมาน	๕๘
วิมุตติ	๑-๒, ๗๔, ๘๓
วิมุตติขั้นันท์	๒๒๙, ๒๓๐
วิมุตติญาณทัสสนะ	๑๗๐, ๑๗๔
วิมุตติญาณทัสสนขั้นันท์	๒๒๙-๒๓๐
วิมุตติมรรค	๑-๒, ๖
วिरาคะ	๓๖, ๑๐๓
วिरากานุปัสสนา	๘, ๒๘๗
วิริยบารมี	๑๗๙
วิริยพละ	๒๔๘
วิริยสมาธิ	๒๓, ๔๕, ๒๑๑-๒๑๒
วิริยสัมโพชฌงค์	๑๕๘, ๒๔๘
วิริยอิทธิบาท	๒๔๘
วิริยะ	๒๓, ๔๑, ๒๑๒, ๒๒๕
วิริยนทรีย์	๒๔๘
วิริยุแบกขา	๓๖, ๑๐๓
วิวัฏฏานุปัสสนา	๘
วิวาทมูล ๖	๒๘๐
วิเวก	๕๑, ๘๓, ๘๘, ๙๐, ๑๓๐
วิเวกชะ	๘๘
วิโมกข์	๔๐-๔๑, ๑๒๖, ๑๗๘, ๒๗๘
วิโรกระ	๑๖๖
วิโรธสัญญา	๑๖๒, ๑๗๕
วิสุทฺธิ	๔, ๑๗, ๙๔
วิสุทฺธศีล	๑๕
วิเสสภาคิยศีล	๑๖
วิหารภตต	๓๖
วิหิงสาสัญญา	๒๒๔
วีติกกมกิลเส	๔
วิม้งสาสมาธิ	๒๑๑-๒๑๒

วฏฐาน	๑๑๖
เวคยิตตตัง	๑๔๒
เวทนา	๒๑-๒๒, ๘๔, ๑๗๐, ๒๒๕, ๒๒๙, ๒๓๖, ๒๕๗, ๒๗๗
เวทนาขั้นันท์	๒๑๖, ๒๒๔, ๒๔๖
เวทนานุปัสสนา	๑๗๐
เวทनुแบกขา	๓๖, ๑๐๓, ๑๘๓
เวสมิตร	๑๖๐
เวทิตัพพะ	๑๔๕
เวมตีกศีล	๑๕
เวรมณีสีล	๗-๘
เวหูปผละ	๔๒, ๑๐๙
โวฏฐัพพะ	๒๓๒, ๒๓๓, ๒๓๔
ศัตฺร	๑๑๔
ศัสตราวุธ	๒๐
ศิพระ	๑๖๖
ศีลขั้นันท์	๓, ๒๔, ๒๒๙, ๒๓๐
ศีลธรรม	๒๖, ๗๘
ศรัทฺธา	๒๓, ๒๕, ๕๔, ๕๖, ๖๒, ๑๐๐, ๑๗๕, ๒๒๕
ศิลปศาสตร์	๒
ศีล	๒, ๗, ๙-๑๐, ๒๕-๒๖, ๕๐
ศีลบารมี	๑๗๘
ศีลบริสุทธิ์	๒, ๔
ศีลโลกาธิปไตย	๑๔
ศีลวิสุทฺธิ	๔
ศีลสิกขา	๓
ศีลธัตตาธิปไตย	๑๔
เศรษฐีชื่อชิติกะ	๒๑๑
สภากาคามิมรรค	๘๑
สภากาคามิ	๖
สั๊กกายทิฏฐิ	๒๕๐
สติ	๒๓, ๔๑, ๔๗, ๕๐, ๑๐๒-๑๐๔, ๑๐๘, ๑๒๐, ๑๒๘-๑๒๙, ๒๑๐,

	๒๒๕	สมัชชณะ	๑๗๘
สตินทรีย์	๒๔๘	สมุจเฉทมรณะ	๑๗๒
สติสัมโพชฌงค์	๑๕๘	สมุจเฉทวิริติ	๑๓
สติอันบริสุทธี	๑๐๙	สมุจเฉทวิมุตติ	๒, ๘๓-๘๔
สติปฏิฐาน ๔	๑๐๔, ๑๔๔, ๑๕๗-๑๕๘, ๒๒๕, ๒๔๘	สมุฏฐานศีล	๑๗
สติพละ	๒๔๘	สมุจเฉทมรณะ	๑๕๙
สปทานจาริกังคะ	๒๖-๒๗, ๓๐	สมุทยญาณ	๑๔๑, ๒๑๕
สนองต้นหา	๕๖	สมุทัย	๘
สภาวะจิต	๒๑๗	สมุทัยสัง	๒๕๐
สภาวะรูป	๒๒๓	สรพพสัตว์	๓๐
สภาวะธรรม	๑, ๒๒๘	สลาภกตต	๓๖
สภาวะ	๒๓๘	สววรรค	๔๙, ๘๔
สมตีกกมะ	๑๑๖	สหชาติปัจจัย	๑๙๐, ๒๐๓
สมถวิจิกิจฉา	๙๑	สหตฺตสุข	๘๙
สมถวิปัสสนาวิจิกิจฉา	๙๑	สหธรรมิก	๑๘
สมาทานเจตนา	๒๗, ๓๕	สหายนะ	๒๓๖, ๒๓๘, ๒๔๐
สมาทานวิริติ	๑๓	สังขตะ	๒๖๒
สมาทานศีล	๑๑	สังขาร	๘๔, ๒๒๙, ๒๓๖-๒๓๗
สมาทานศึกษา	๑๙	สังขารชั้น	๓๘, ๑๐๕, ๒๑๖, ๒๒๕, ๒๔๖
สมาธิ	๑, ๒๔-๒๕, ๔๐-๔๑, ๔๘, ๕๙-๕๑, ๑๐๑-๑๐๒, ๑๔๒, ๒๐๘, ๒๒๕	สังขารทุกขตา	๒๔๖
สมาธิชั้น	๓, ๒๔, ๒๒๙, ๒๓๐	สังขารโลก	๑๓๘-๑๓๙
สมาธิในกามภุมิ	๔๔	สังขารสัญญา	๒๓๕
สมาธิในรูปภุมิ	๔๔	สงฺขตภคต	๓๖
สมาธิภายใน	๙๙	สังฆานุสสติ	๑๔๕-๑๔๖, ๑๗๑
สมาธิพละ	๒๔๘	สังฆาทิเสส	๑๙, ๒๔
สมาธิวิปการฤทธิ	๑๙๖-๑๙๗, ๒๐๙-๒๑๐	สังสารวัฏ	๓, ๑๗๖
สมาธิสัมโพชฌงค์	๑๕๘	สังวรศีล	๘๑
สมาธินทรีย์	๒๔๘	สังโยคาภินิเวส	๘
สมาบัติ	๑๒๖, ๑๓๐	สังโยชน์	๒, ๑๐, ๔๓, ๙๒, ๒๒๙, ๒๓๓, ๒๗๑
สมาบัติชณะ	๑๑๖	สังเวควัตถุ	๒๒๕
สมาหิตจิตสัญญา	๔๗	สังจบารมี	๑๗๙
		สังจาธิษฐาน	๑๗๙
		สังจอินทรีย์	๑๗๘

สั่งจ่าย	๒๑๖, ๒๒๕
สั่งจะ	๒๔, ๕๔, ๒๓๐
สั่งจามุโลมิกญาณ	๓, ๒๑๒
สั่งจญาณ	๒๓๘, ๒๕๐
สั่งจสงเคราะห์	๒๓๐, ๒๓๔
สั่งจัดการศพพะ	๒๔๗
สั่งธรรม	๕๑, ๑๔๐, ๒๑๑
สั่งภาวะ	๔๑
สั่งสมาธิ	๔๓-๔๔
สัญญา	๘๔, ๑๑๔-๑๑๕, ๑๓๕, ๑๕๓, ๒๒๕
สัญญาชั้น	๓๘, ๑๐๕, ๒๑๖, ๒๒๔, ๒๔๖
สัญญาวิปลาส	๒๒๔
สัญญาเวทิตนโรธ	๒๘๖
สังฐาน	๑๒๘
สันโดษ	๙, ๑๘, ๒๒
สันตติ	๒๑๙-๒๒๐, ๒๒๓
สันติ	๙, ๕๓
สันตีรณะ	๒๓๒, ๒๓๓
สันทิฎฐิกะ	๑๔๔
สัตตโลก	๑๓๘
สัตบุรุษ	๒๙, ๓๑-๓๒-๓๕, ๑๙๔
สัปพายโกชนะ	๕๑
สัปพายสัมปชัญญะ	๓๗, ๑๐๔
สัททธาตุ	๒๓๔
สัทททวนกะ	๒๒๑
สัททสัญญา	๒๒๕
สัทธาจริต	๕๕-๕๖
สัทธาจริยา	๕๕
สัทธาพุทธิจริต	๕๕-๕๖
สัทธาพุทธิวิตกจริยา	๕๖-๖๗
สัททการมณ	๒๑๘, ๒๓๑
สัททบุ้งเฉก	๑๑๖
สัพพัญญุตญาณ	๑๔๑, ๑๘๐

สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ	๑๔๑
สัมปชัญญะ	๓๗, ๑๐๒-๑๐๕, ๒๑๐
สัมปฏิจจนะ	๒๓๒, ๒๓๓
สัปปีมณฑธาตุ	๑๙๒
สัมปสาทนะ	๑๐๐
สัมปัตตวิริติ	๑๓
สัมปันนะ	๑๓๘
สัมมัมปธาน	๑๔๒
สัมมัมปธาน ๔	๑๗, ๑๔๔, ๒๔๘
สัมมากัมมันตะ	๓, ๑๓, ๒๔๗, ๒๔๘
สัมมาทิฎฐิ	๑, ๓, ๒๔๗, ๒๔๘
สัมมาทานสัทธา	๑๗๘, ๑๙๑, ๒๓๔
สัมมาวาจา	๓, ๑๓, ๒๔๗, ๒๔๘
สัมมาวายามะ	๒๔๗
สัมมาสติ	๓, ๘๕, ๑๓๖, ๒๓๘, ๒๔๗
สัมมาสมาธิ	๓, ๔๓, ๔๗, ๑๐๐, ๑๐๖, ๒๔๗
สัมมาสังกัปปะ	๓, ๒๔๗
สัมมาสัมพุทธะ	๑๓๗
สัมมาอาชีวะ	๓, ๑๐, ๑๓, ๒๔๗, ๒๔๘
สัมมุตติญาณ	๒๑๓
สัมมุตติมรณะ	๑๕๔
สัมโมหาภินิเวส	๘
สัสสตทิฎฐิ	๒๔๗
สาโดย	๕๔
สาตถกสัมปชัญญะ	๓๗, ๑๐๔
สาตัจจกิริยา	๗๘
สาธกเหตุ	๑๖๐
สาธารณชน	๕๖
สามัญกรรม	๒๔๔
สามีจิปฏิปันนะ	๑๔๖
สาราทานาภินิเวส	๘
สาวเสสะ	๑๑๖
สาวก	๑๖๐
สาวสวะ	๒๒๘

สิกขาบท	๑๖, ๑๘
สิทธิตะ	๑๖๗
เสขบุคคล	๔๔, ๔๖
เสขศีล	๑๕
เสขียผลสมาธิ	๔๕
เสนามาร	๑๔๐
เสนาสนะ	๒๓
เสวยปิติ	๕๓
โสกะ	๒๓๖
โสตรธาตุ	๒๑๗, ๒๓๔
โสตรประสาท	๒๓๑
โสตรประสาทรูป	๒๑๗
โสตรวิญญาน	๒๑๗, ๒๒๗, ๒๓๒
โสตาปัตติมรรค	๘, ๑๔๖
โสมนัส	๙, ๔๐
โสมนัสสินทรีย์	๒๒๔
โสระตะ	๑๖๗
โสสนานิกังคะ	๒๗, ๓๔
สีลานุสสติ	๑๔๗, ๑๗๑
สุกมฺภะ	๑๖๗
สุข	๔๖, ๘๙, ๑๐๐, ๑๐๒, ๑๐๕, ๑๓๐-๑๓๑
สุขวิหาร	๘๙ ^๑
สุขเวทนา	๒๒๔, ๒๓๙, ๒๔๖
สุขสัญญา	๘๑, ๑๙๙, ๒๑๒
สุขาปฏิบัติ ทันทาภิญา	๔๔
สุขินทรีย์	๔๑, ๑๐๕, ๑๐๗-๑๐๘, ๒๒๔
สุคต	๑๓๘
สุญญตา	๓๔, ๑๗๗, ๒๓๑, ๒๓๗
สุญญตานุปัสสนา	๘
สุปฏิปันนะ	๑๔๖
สุตมยปัญญา	๓, ๒๑๒
สุตวิโมกข์	๑๒๐
สุตะ	๑๙

สุดตันตปิฎก	๕๐
สุทธาวาส ๕	๑๐๘
สุทธอัฐฎกะ	๒๒๑
สุภิกณพพรหม	๑๐๖
สุภิกณา	๔๐
สุภวิโมกข์	๑๒๐, ๑๘๔
สุภสัญญา	๘
หญิงแพศยา	๑๘
หตวิกขิตตกนิมิต	๑๓๔
หตวิกขิตตกสัญญา	๑๓๓
หทัยรูป	๒๑๙, ๒๒๓
หลิตทวสนสูตร	๑๘๔
หानภาคิยศีล	๑๖
หานภาคิยะ	๘๕, ๙๖
หิตโสกะ	๑๖๗
หิริโอตตปเป	๒๓, ๒๒๕
หีนศีล	๕๕
หุจฺจะ	๑๖๗
หลุดพ้น	๓๘
เหตุ	๒
อกรรม	๑๐๗
อกาลมรณะ	๑๕๙
อกาลิกะ	๑๔๔
อกุปปาสมาธิ	๒๘๕
อกุศล	๔๓, ๑๗๔, ๑๘๗, ๒๒๖, ๒๒๘, ๒๕๒
อกุศลกรรมบถ	๑๐, ๒๘๓
อกุศลจิต	๑๐, ๒๘๔
อกุศลธรรม	๓, ๓๘, ๘๕, ๑๓๐
อกุศลมูล	๕๗, ๘๔, ๒๕๙, ๒๘๐
อกุศลเวทนา	๒๒๔
อกุศลศีล	๑๐
ยคติ	๒๖๐
ยคติ ๔	๒๗๙

อโคจร	๑๘
องค์	๑๑๓-๑๑๕
องค์ ๕	๙๒
อชาติธรรม	๑๔๕
อชาติะ	๒๔๖
อดีตกาล	๑๔๐
อดีตหันตารมณ	๒๓๒
อดีตมานะ	๑๑
อดีตเรกจีวร	๒๗
อดีตตั้งเสอปปฎิหาตญาณ	๑๔๑
อทินะ	๘๕
อทุกขมสุขเวทนา	๒๒๔
อโหสะ	๔๒, ๒๒๕
อธัมมาวินยวิจิกิจฉา	๙๑
อธิจิตตสิกขา	๓-๔, ๑๕๕
อธิบาย	๑๑๕
อธิบัญญัติมัมวิปัสสนา	๘
อธิบัญญัติสิกขา	๓, ๑๕๕
อธิมุตติ	๒๖
อธิโมกข์	๒๒๕, ๒๖๘
อธิศีลสิกขา	๓
อธิษฐาน ๔	๙, ๑๔๐, ๑๔๒, ๑๗๙, ๒๑๒
อธิษฐานกาย	๒๑๕
อธิษฐานบารมี	๑๗๙
อธิษฐานฤทธิ์	๑๙๖, ๒๐๐-๒๐๒, ๒๐๙, ๒๑๓, ๒๑๕
อธิศีลสิกขา	๑๕๕
อนันตวิญญาน	๑๑๓
อนัตตสัญญา	๑๕๙, ๒๒๔, ๒๓๗, ๒๕๗
อนัตตา	๒๕๗, ๒๖๕
อนัตตานุปัสสนา	๒๘๕
อนันตริยกรรม	๑๑๗
อนันตปัจจัย	๒๓๒
อนิจจตา	๒๑๙-๒๒๐, ๒๓๘, ๒๕๘

อนิจจตารูป	๒๒๓
อนิจจสัญญา	๑๒๘, ๑๕๙, ๑๖๒, ๒๒๔, ๒๓๗
อนิจจัง	๒๔๓, ๒๕๗, ๒๖๓
อนิจจานุปัสสนา	๘, ๒๘๗
อนินทรีย์รูป	๒๒๒
อนิมิตตเจโตสมาธิ	๒๖๔, ๒๘๖
อนิมิตตวิโมกข์	๒๕๗-๒๗๘
อนิมิตตะ	๑๖๐, ๒๓๗, ๒๕๘
อนิมิตตานุปัสสนา	๘
อนิมิตตธาตุ	๒๘๖
อนิสลิตศีล	๑๒
อนาคตังสญาณ	๒๐๘
อนาวารณญาณ	๑๔๑
อนาคามี	๖, ๒๗๖, ๒๘๕
อนาคามีมรรค	๘
อนาคาริก	๑๙๔
อนาคตสุข	๔๗
อนาจาระทางกาย	๑๘
อนาจาระวาจา	๑๘
อนาจาระ	๑๗
อนัตตานุปัสสนา	๘
อนัตตา	๒๓๗, ๒๕๓
อนันตะ	๑๑๓
อนัตตสัญญา	๑๕๙, ๒๓๗
อนุปกมณะ	๑๐๓
อนตีกมณะ	๑๐๓
อนุตตรโพธิญาณ	๑๘
อนุตตรมรรค	๗๔
อนุตตระ	๑๓๙
อนุปุพพวิหารสมาธิ	๔๖
อนุปสัมบันศีล	๑๖
อนุปาทิเสสนิพพาน	๑๓๘
อนุปุพพวิหาร	๔๐-๔๑
อนุปันธนา	๑๕๓-๑๕๔

อนุโลม	๒๓๖	อริยทรัพย์	๙
อนุโลมญาณ	๒๔๙, ๒๗๐	อริยปัญญา	๒๑๖
อนุสสติ	๖๓, ๑๔๔, ๑๕๑, ๑๕๘	อริยผล	๒, ๔๔, ๕๑
อนุสัย	๔, ๒๖๑, ๒๘๐	อริยผลสมาธิ	๔๖
อนุศาสน์ปาฏิหาริย์๑๔๒		อริยมรรค	๒, ๑๒, ๔๔
อนัตตตปปะ	๙, ๒๒๕, ๒๒๗	อริยฤทธิ์	๑๙๖-๑๙๗, ๒๐๙-๒๑๐
อบาย	๖	อริยวิหาร	๑๕๑
อปรามัญฐศีล	๑๔	อริยสังข	๑๔๐, ๒๒๕, ๒๓๔, ๒๔๕, ๒๔๙,
อปริยัตศีล	๑๒		๒๕๐
อปริยาปนันปัญญา๔, ๒๑๓		อริยสังข ๔	๑-๒, ๕๐, ๒๓๐
อปานะ	๑๕๑	อริยสังขธรรม	๔๑
อพายโกศล	๒๑๒	อริยผล	๔-๖
อพยบาท	๘	อริษยา	๕๙
อพสกะ	๑๖๖	อรุณะ	๑๖๖
อภิชฌาภายคินณะ	๒๘๑	อรุณกัมมัญฐาน	๖๔, ๖๙
อภิญา	๔๗	อรุณฆาน	๔๒, ๔๕, ๑๑๓, ๑๑๖
อภิญา ๕	๑๐๐-๑๐๒, ๑๔๒	อรุณภพ	๔๔, ๒๐๕, ๒๓๗
อภิธรรม	๑, ๑๓๖	อรุณภูมิ	๔๔, ๒๐๖, ๒๒๘
อภินิเวส	๘	อรุณโลก	๔๒
อภิภายตนะ	๑๒๐, ๑๒๖	อรุณสมาบัติ	๑๑๑
อภิรติ	๔๒	อรุณาจรร	๔, ๑๑๒-๑๑๓
อภิสมจาริกศีล	๑๓	อรุณาจรรกุศลสมาธิ	๔๖
อมตธรรม	๑๒๘, ๑๕๙, ๑๗๔	อรุณาจรรธาตุ	๔, ๒๑๓
อมตภาวะ	๑๘๕	อรุณาจรรปัญญา	๔, ๒๑๓
อมตะ	๑๔๕, ๑๖๓	อสังขี	๑๘
อมนุษย์	๓๔	อสังกะ	๓๘, ๒๒๕
อโมหะ	๓๘	อวิภเวปะ	๘, ๔๒, ๘๕
อริติ	๘, ๑๑	อวิชชา	๑, ๘, ๓๘, ๒๑๘, ๒๓๖-๒๓๗
อรรธาธิบาย	๑๑๕	อวิชชานุสัย	๒๘๒
อรัหัง	๑๓๗	อวิชชาสวะ	๒๘๑
อรัหังการ	๑๑	อวินิปาติกะ	๔๒
อรัหัตมรรค	๘, ๒๑๑	อวิปปฏิสาร	๕, ๙
อรัหันต์	๖, ๒๕๔, ๒๗๓	อวิหิงสา	๘๓
อริยบุคคล	๑๔, ๑๘	อวิสุทธศีล	๑๕
๔๒๕			

อวีติกกมศีล	๗	อืดตา	๙๑, ๑๗๗, ๒๓๗
อวิชโษมะ	๒๘๑	อืดถปฏิสัมภิกทาญาณ	๑๔๑, ๒๑๔
อวิชชา	๑, ๘, ๓๘, ๒๑๘, ๒๓๖-๒๓๗, ๒๓๙	อืดถิปัจจัย	๑๙๐, ๒๐๓, ๒๓๒
อวิชชาโยคะ	๒๘๑	อัฐธานุบริจเฉท	๑๖๐
อสมิขณนะ	๑๗๘, ๑๙๐, ๑๙๓	อันตรวาสก	๒๙
อสังฆตธรรม	๒๗๑	อันตราปรินิพพายี	๒๗๖
อสังฆาปรินิพพายี	๒๗๖	อันวยญาณ	๔, ๒๑๓
อสังฆาริก	๒๘๒	อับปฏิสังขา	๘
อสังญูสมภาติ	๔๖	อับปณิตวิโมกข์	๒๕๗, ๒๗๘
อสังญูยีสัตตพรหม	๒๒๑	อับปณิตะ	๒๓๗, ๒๕๘
อสังญูยีสัตว์	๑๐๙, ๒๐๖	อับปนาโกศล	๘๐
อสมโมหสัมปชัญญะ	๓๗, ๑๐๔	อับปนามาน	๑๗๗
อสุชะ	๘๕	อับปนาสมาธิ	๔๐, ๔๓, ๗๙-๘๐, ๑๐๒, ๑๐๖, ๑๑๐, ๑๑๔-๑๑๕, ๑๔๓
อสุภามิมีต	๓๔, ๑๒๘-๑๓๑, ๑๓๖	อับปมัญญา	๖, ๖๙, ๑๘๓, ๒๒๖
อสุภัสัญญา	๔๗, ๖๓-๖๔, ๑๒๘, ๑๓๐, ๑๓๕-๑๓๖, ๑๙๓, ๒๒๔	อับปมาณศีล	๑๒
อสุภะ	๑๓๖	อับปมาณสุภ	๔๐
อเสขภูมิ	๒๗๘	อับปมาณภา	๑๐๒
อเสขศีล	๑๕	อับปมาณารัมมณะ	๔๕
อเสชะ	๔, ๙๒	อับมงคล	๒๐
อหิริกะ	๙, ๒๒๕, ๒๒๗	อัพภูตธรรม	๒๑๕
อชฌัตติการมณ	๖๕	อัพโลกาลิกังคะ	๒๗-๒๘, ๓๔
อชฌาจาร	๑๕	อัพยากตจิต	๑๐
อัญญูมัญญูปัจจัย	๑๙๐	อัพยากตธรรม	๓๘, ๒๒๓
อัญญาตัญญูสสามิตินทรีย	๒๗๘	อัพยากตเวทนา	๒๒๔
อัญญาตาวินทรีย	๒๕๗, ๒๗๘	อัพยากตศีล	๑๐
อัญญานูแบกขา	๑๘๓	อัพยากตฤต	๓-๔, ๒๑๓, ๒๒๘
อัญญูนิทรีย	๒๗๘	อัพยาบาทัญญา	๒๒๔
อฏฐิกัญญา	๑๓๔-๑๓๕	อัพยาภาวโม	๑๐๒
อืดตกิลมถานูโยค	๕	อัพพุทะ	๑๖๕
อืดตทัญญู	๔๘	อากาศ	๑๑๓
อืดตวาทุปาทาน	๒๘๑	อากาศกลิน	๑๒๕, ๒๐๐, ๒๑๓
อืดตสันัญญา	๘, ๑๗๖	อากาศนimit	๑๒๕
		อากาศนัญจกลิน	๑๑๒

อากาสาบัญญัติจายตนณมาน ๑๐๙-๑๑๐, ๑๘๔
 อากาสาบัญญัติจายตนสัณญญา ๘, ๑๗๐
 อากาสาบัญญัติจายตนนะ ๑๐๙, ๑๒๗
 อากาสธาตุ ๒๒๓
 อากิณญบัญญัติจายตนณมาน ๑๑๔
 อากิณญบัญญัติจายตนภูมิมิ ๑๑๔
 อากิณญบัญญัติจายตนสมาบัติ ๘
 อากิณญบัญญัติจายตนสัณญญา ๑๑๔-๑๑๕
 อากิณญบัญญัติจายตนนะ ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๒๗, ๑๗๐
 อายจคามินี และอปจยคามินี ๓
 อาจารย์กัมมัฏฐาน ๕๒
 อาจารย์อภิธรรม ๕
 อาจารย์ศีล ๑๖
 อาจารย์ระ ๑๗-๑๘
 อาชีวก ๔๑
 อาชีวกปาริสุทธิศีล ๑๗, ๑๙, ๒๑, ๒๓
 อาชีวะ ๑๐
 อาทิกัลยาณะ ๕
 อาทิกพรหมจริยศีล ๑๒-๑๓
 อาทินพ ๙๙
 อาเทศนาปาฏิหาริย์ ๑๔๒
 อาณะ ๑๕๑
 อาณาปานสติ ๖๙, ๑๕๑, ๑๕๔, ๑๕๗
 อาณาปานะ ๑๕๗
 อาณิสงส์ ๗๑, ๙๔, ๑๐๑, ๑๐๕-๑๐๖,
 ๑๑๓-๑๑๕, ๑๑๗, ๑๒๒, ๑๓๔
 อาปาลมโกฏิกศีล ๑๓
 อาโปกสิณ ๑๑๗, ๒๑๔
 อาโปธาตุ ๑๘๖, ๑๙๘, ๒๑๖, ๒๓๑
 อาภัสสรพรหม ๑๐๑-๑๐๒
 อาภัสสระ ๑๐๒
 อายโกศล ๓, ๒๑๒
 อายจคามินีบัญญัติ ๓
 อายตนอุบาย ๒๑๖

อายตนะ ๔๑, ๕๒, ๑๑๓-๑๑๕, ๒๑๐,
 ๒๒๒, ๒๒๗, ๒๓๒, ๒๓๔, ๒๕๕
 อายตนะภายนอก ๖ ๒๓๗, ๒๕๗
 อายตนะภายใน ๖ ๒๓๗, ๒๕๗
 อายตนสงเคราะห์ ๒๓๐
 อายุพุทธะ ๑๖๐
 อารมณ ๑๑๓, ๒๒๗
 อารมณกัมมัฏฐาน ๕๕
 อารักขโคจร ๑๙
 อารักขา ๑๐๓
 อารัญญิกังคะ ๒๗, ๓๓
 อารัมมณสมาธิ ๔๖
 อาลยาภินิเวส ๘
 อาโลกกสิณ ๑๒๓-๑๒๔, ๒๐๔, ๒๐๗, ๒๑๗
 อาโลกนิมิต ๑๒๓
 อาโลกสัณญญา ๘, ๘๕
 อาวัชชนะ ๒๓๒, ๒๓
 อาสนปริยัตติโก ๓๑
 อาสนานุสยญาณ ๑๔๑
 อาสวะ ๒-๓, ๑๐, ๑๑๕, ๒๘๐
 อาสวะสังโยชน์ ๓
 อาสวกัษยญาณ ๗, ๑๓, ๑๓๗, ๑๔๑
 อาหารปัจจัย ๑๙๐
 อาหาเรปฏิกูลสัณญญา ๖๗-๖๘, ๑๙๓-๑๙๔
 อาหุเนยยะ ๑๔๗, ๑๖๐
 อธิคมนัญเรนฤทธิ ๑๙๖, ๑๙๘, ๒๐๙, ๒๑๑
 อธิฐารมณ ๑๒๘
 อธิฐิกสัณญญา ๑๓๕-๑๓๖
 อธิธิบาท ๑๔๒, ๑๙๙, ๒๐๑-๒๐๓,
 ๒๐๖-๒๐๗, ๒๒๖
 อธิธิปาฏิหาริย์ ๑๔๒
 อธิธิวิธี ๑๙๖, ๑๙๘-๒๐๓, ๒๐๙
 ๔๒, ๒๐๙, ๒๑๑-๒๑๓, ๒๑๕-
 ๒๑๖

อินทรียปัจจัย	๑๙๐; ๒๓๒
อินทรียโปรปริยัตติญาณ	๑๔๑
อินทรีयरूप	๒๒๓
อินทรียสังวร	๔๒
อินทรีย์	๑๘, ๖๙, ๑๐๘, ๑๒๙, ๒๒๒, ๒๗๗
อิริยาบถ	๑๑๖
อุจเฉททิฏฐิ	๒๔๗
อุกุรัมพะ	๑๖๗
อุคคหนิमित	๗๗
อุชุกะ	๑๖๗
อุตรกรูทวิป	๑๖
อุตริมนุสตรธรรม	๒๐
อุตตราสงค์	๒๙
อุทกปริยัตติโก	๓๑
อุทธังโสโต อกนิฏฐคามิ	๒๗๖
อุทธัจจุกุกุจจะ	๘, ๔๒, ๕๙
อุทธัจจะ	๑๕๒, ๒๒๖
อุทฐมาตกนิमित	๑๒๘
อุทฐมาตกสัญญา	๑๒๘, ๑๓๕-๑๓๖
อุททยัพพญาณ	๒๓๘, ๒๕๘, ๒๖๔
อุเบกขา	๔๐, ๔๓, ๔๖, ๑๐๒-๑๐๓, ๑๑๖, ๑๔๒, ๑๘๓, ๒๑๐, ๒๑๘, ๒๒๕, ๒๒๘
อุเบกขาบารมี	๑๗๙, ๒๑๐
อุเบกขาภาวนา	๑๘๒
อุเบกขาสัมโพชฌงค์	๑๕๘, ๒๔๘
อุเบกขินทรีย์	๒๐๔, ๒๑๗, ๒๒๔
อุโปสถกรรม	๓๗
อุปจयरूप	๒๒๐
อุปจารฌาน	๑๐๗
อุปจารสมาธิ	๔๓, ๗๙-๘๐, ๘๒, ๑๔๓
อุปถัมภ์	๒๐
อุปธิวิเวก	๘๓

อุปนาหะ	๕๙
อุปนิพันธโคจร	๑๙
อุปนิสยปัจจัย	๑๙๐
อุปนิสยโคจร	๑๙
อุปสมะ	๓๖, ๑๐๓, ๑๖๙, ๑๘๒
อุปสมานุกรฐาน	๑๗๙
อุปสมานุสสติ	๑๕, ๖๖, ๑๖๙, ๑๘๓
อุปสังหระณะ	๑๖๐
อุปสัมปัชชะ	๔๒, ๑๐๘
อุปหัจจปรินิพพายี	๒๗๖
อุปาทาน	๔๓, ๕๔, ๑๘๕, ๒๒๖, ๒๓๖, ๒๓๘, ๒๕๕-๒๕๖, ๒๘๐
อุปาทานชั้นธิ	๒๒๕, ๒๒๙, ๒๓๖, ๒๔๖
อุปาทयरूप	๒๑๖-๒๑๗, ๒๑๘
อุพายโกศล	๓, ๒๑๒
อุพายาส	๒๓๖, ๒๔๕
อุโปสถกตต	๓๖
อุพเพงคาศปีติ	๘๙
อุพพุพะ	๑๖๖
อุสุมา	๑๖๑
เอกพิชี	๒๗๕
เอกกคคตา	๔๓, ๗๙, ๙๐, ๙๓, ๑๐๐
เอกกสนิกังคะ	๒๖-๒๗, ๓๐
เอกโกทิวาวะ	๑๐๐
เอสนา	๒๘๐
เอหิปปัสติกะ	๑๔๕, ๑๕๘
โอกกันตีกาปีติ	๘๙
โอมะ	๓, ๔๓, ๒๒๙, ๒๘๐
โธทาทกสิณ	๑๒๒, ๑๒๖
โธทาทนิमित	๑๒๒-๑๒๓
โธทาทปฏิภาค	๑๒๓
โธทาทสัญญา	๑๒๒
โอบนยิกะ	๑๔๕, ๑๕๘
โธภาส	๔๗, ๒๔๖, ๒๖๘